

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**ARAP BAHARI SÜRECİNDE ÜRDÜN REJİMİNİN AYAKTA KALMA
STRATEJİLERİ: ÇOK DÜZEYLİ BİR ANALİZ**

DOKTORA TEZİ

Abdulgani BOZKURT

ŞUBAT-2016

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**ARAP BAHARI SÜRECİNDE ÜRDÜN REJİMİNİN AYAKTA KALMA
STRATEJİLERİ: ÇOK DÜZEYLİ BİR ANALİZ**

DOKTORA TEZİ

Abdulgani BOZKURT

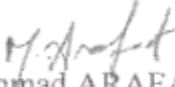
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mohammad ARAFAT

ŞUBAT-2016

TRABZON

ONAY

Abdulgani BOZKURT tarafından hazırlanan, *Arap Baharı Sürecinde Ürdün Rejiminin Ayakta Kalma Stratejileri: Çok Düzeyli Bir Analiz* adlı bu çalışma 01.02.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği - oyçokluğu* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Uluslararası İlişkiler Anabilim* dalında **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mohammad ARAFAAT (Danışman)

Prof. Dr. Çağatay OKUTAN

Prof. Dr. Coşkun TOPAL

Prof. Dr. Sibel TURAN

Doç. Dr. Mehmet Akif OKUR

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. / /

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Abdulgani BOZKURT

23.12.2015

ÖNSÖZ

2010 yılı sonunda Tunuslu bir gencin kendisini yakması ile başlayan ve Arap Baharı şeklinde tesmiye olunan süreç, bölgede bazı rejimlerin yıkılmasına, bazı rejimlerin de derinden sarsılmasına yol açmıştır. Bölgede uzun süreden beri varlıklarını sürdüren müesses nizamlar, en temelde siyasi ve iktisadi taleple ayaklanan halk yığınları karşısında ellerinde tuttıkları gücü bırakmaya yanaşmamış ve idamelerini sağlamak adına birtakım stratejiler geliştirmişlerdir. Ancak ne var ki, hayatta kalmak için birçok strateji geliştirilmiş olmasına rağmen, bazı rejimler varlıklarını sürdürememişlerdir.

Literatürde, Ortadoğu’da çıkan bu ayaklanmaların sebepleri üzerine çokça tartışma yapılmıştır, ancak ayakta kalan rejimlerin idamelerini nasıl sürdürdükleri konusuna ilişkin çalışma eksikliği vardır. Bundan dolayı bu çalışma, ayaklanmaların neden çıktığına değil; rejimlerin nasıl ayakta kaldıkları sorusuna, Ürdün rejiminin hayatta kalma stratejilerini ele almak suretiyle, katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Ürdün rejiminin ayaklanmalar karşısında zayıf iktisadi ve karmaşık toplumsal yapısına rağmen varlığını nasıl idame ettirmeyi başardığı sorusunun cevaplanması, sadece literatüre Ürdün özelinde önemli bir katkı sağlamış olmayacak aynı zamanda Ürdün vakası üzerinden zayıf rejimlerin hayatta kalma stratejilerinin de görülmesi noktasında kanaat oluşmasını sağlayacaktır.

İlk olarak ifade etmeliyim ki, özellikle Türkçe literatüre önemli bir katkı sunacağımı düşündüğüm bu çalışma, maddi olarak hiçbir özel/tüzel kişi tarafından desteklenmemiştir. Ancak yine ifade etmeliyim ki, tez yazım süresince aldığım manevi desteklerin maddi hiçbir ‘şey’ ile kıyası kabil değildir. Sarf edeceğim sözlerin yetmeyeceğini bilmeme rağmen, ilk olarak muhtereme annem ve muhterem babamdan, ardından cefakâr eşim ve ablalarımın, vakitlerinden çaldığım için özür diliyor ve anlayışları için onlara teşekkür ediyorum. Onların sabrı ve kimi zaman da tahammülleri olmasaydı bu çalışma biter miydi emin değilim. Ardından kıymetli hocam Prof. Dr. Mohammad ARAFAT’a, çalışmama fikir ve yönlendirmeleri ile önemli katkılar sunan muhterem meslektaşım Eyüp ERSOY ve değerli hocam Doç. Dr. Mehmet Akif OKUR’a teşekkürü borç bilirim.

Bu tezin hitamında apayrı yerleri ve katkıları bulunan iki ismi özellikle anmak istiyorum. Saha çalışması amacıyla Ürdün'de geçirdiğim süreçte, ilginç birçok olaya birlikte şahitlik ettiğimiz, Arapçaya vukufiyeti ve hatta şekliyle Ürdünlü görünümlü Türk dostum Muhammed ÜNALMIŞ'a; çalışmanın ilmi hüviyetine kavramsal düzeyde eleştiri ve fikirleriyle çok mühim katkılar sunan Dr. Hüsrev TABAK Beyefendi'ye teşekkür etmenin kifayetsiz kalacağı bilinciyle şükranlarını sunuyorum.

Ürdün'de geçirdiğim süre zarfında, mühim yardımlarını gördüğüm Esat FIRAT'a, BM'de uzman olarak çalışan Filistin asıllı Ürdünlü dostlarım Malek ve Tarık'a da müteşekkirim. Son olarak, beni kendi ailesinden bir fert gibi ağırlayan Ürdün Müslüman Kardeşler teşkilatı Genel Başkanı Hemmam SAİD'in ve İslami Hareket Cephesi Genel Başkan Yardımcısı Ali Ebu SUKKAR'ın misafirperverliğine hayran kaldığımı; bu vesile ile kendilerine de müteşekkiri olduğumu ifade etmek istiyorum.

Aralık, 2015

Abdulgani BOZKURT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
ABSTRACT	X
TABLolar LİSTESİ	XI
KISALTMALAR LİTESİ	XII
GİRİŞ.....	1-39

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSAL DÜZEYDE REJİM İDAMESİ STRATEJİLERİ	40-91
1.1. Giriş	40
1.2. Ürdün’de Siyasi Yapı	41
1.2.1. Ürdün’de Siyasi Rejim	41
1.2.2. Protesto Gösterilerinde Aktif Olan Siyasi Partiler	41
1.3. Siyasi Talepler	43
1.3.1. Seçim Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu Değişiklik Talebi.....	44
1.3.1.1. Seçim Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu	44
1.3.1.2. Talepler: Tepkiler ve Rejimin Stratejileri.....	48
1.3.2. Kamuda Toplantı Kanunu Değişiklik Talebi	58
1.3.2.1. Kamuda Toplantı Kanunu	58
1.3.2.2. Talepler: Tepkiler ve Rejimin Stratejileri.....	59
1.3.3. Basın Yayın Kanunu Değişiklik Talebi.....	62
1.3.3.1. Basın Yayın Kanunu.....	62
1.3.3.2. Talepler: Tepkiler ve Rejimin Stratejileri.....	64
1.4. Ürdün’de İktisadi Yapı	70
1.5. İktisadi Talepler	71
1.5.1. Yolsuzlukla Mücadele Talebi	72
1.5.1.1. Yolsuzluk.....	72

1.5.1.2. Talepler: Tepkiler ve Rejimin Stratejileri.....	73
1.5.2. Zamların Kaldırılması Talebi	78
1.5.2.1. Zamlar.....	78
1.5.2.2. Talepler: Tepkiler ve Rejimin Stratejileri.....	79
1.5.3. İşlerin ve Maaşların İyileştirilmesi Talebi.....	86
1.5.3.1. Ürdün’de İşsizlik ve Maaşlar.....	86
1.5.3.2. Talepler: Tepkiler ve Rejimin Stratejileri.....	88
1.6. Sonuç	90

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÖLGESEL DÜZEYDE REJİM İDAMESİ STRATEJİLERİ.....	92-144
2.1. Giriş	92
2.2. Birincil Devletler	92
2.2.1. Suudi Arabistan ile İlişkiler.....	92
2.2.2. Mısır ile İlişkiler	98
2.2.3. Suriye ile İlişkiler	106
2.3. İkincil Devletler.....	116
2.3.1. Türkiye ile İlişkiler	116
2.3.2. İran ile İlişkiler	122
2.3.3. Irak ile İlişkiler	128
2.3.4. İsrail ile İlişkiler	133
2.4. Bölgesel Kuruluşlar ile İlişkiler.....	138
2.5. Sonuç	144

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KÜRESEL DÜZEYDE REJİM İDAMESİ STRATEJİLERİ.....	145-205
3.1. Giriş	145
3.2. Birincil Devletler	145
3.2.1. ABD ile İlişkiler	145
3.2.2. İngiltere ile İlişkiler	154
3.2.3. Fransa ile İlişkiler	160

3.2.4. Rusya ile İlişkiler.....	166
3.2.5. Çin ile İlişkiler.....	172
3.3. İkincil Devletler.....	180
3.3.1. Almanya ile İlişkiler.....	180
3.3.2. Japonya ile İlişkiler.....	185
3.3.3. Hindistan ile İlişkiler.....	191
3.4. Uluslararası Kuruluşlar ile İlişkiler.....	195
3.4.1. Avrupa Birliği ile İlişkiler.....	195
3.4.2. Birleşmiş Milletler ile İlişkiler.....	200
3.5. Sonuç.....	205

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÜRDÜN'DE REJİMİN HAYATTA KALMA STRATEJİLERİ: ÇOK

DÜZEYLİ BİR ANALİZ.....	206-245
4.1. Giriş.....	206
4.2. Ulusal Düzey.....	206
4.3. Bölgesel Düzey.....	221
4.4. Küresel Düzey.....	230
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	246
KAYNAKÇA.....	253
ÖZGEÇMİŞ.....	310

ÖZET

Bu tez, bölgedeki mevcut siyasi düzeni derinden etkileyen Arap Baharı sürecinde, Ürdün rejiminin varlığını idame ettirmek için geliştirdiği stratejileri ele almaktadır. Bu stratejilerin tam manasıyla ve teferruatlı bir şekilde tespit edilebilmesi için veri toplama aşamasında literatür taraması ile yetinilmemiş; Ürdün’de üç farklı zamanda, toplamda altı ay süren saha çalışması süresince arşiv taraması ve birtakım mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Rejimin varlığını sürdürmek için geliştirdiği stratejiler, çalışmanın giriş kısmındaki ‘rejim idamesi’ literatüründen hareketle oluşturulan model gereği üç düzeyde (ulusal, bölgesel ve küresel) analiz edilmiştir. Çünkü Ürdün’de rejim, ülke içinden kaynaklanan tehdit edici unsurlara karşı sadece ulusal değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel aktörlerle işbirliğine dayalı birtakım stratejiler geliştirerek mücadele etmiştir. Çok düzeyli bu analiz, bir taraftan rejimin bölgesel ve küresel aktörlere duyduğu ihtiyacı açık bir şekilde ortaya koyarken diğer taraftan bu aktörlerin de Ürdün rejiminin varlığına duydukları ihtiyacı gözler önüne sermiştir. Karşılıklı ‘ihtiyaç’ üzerine bina edilen stratejileri açıklayan bu çalışmanın en temel sorusu, rejimin varlığını idame için ne gibi stratejiler geliştirdiğidir. Bu soruya cevap verilmesi önemlidir, çünkü literatürde, bazı rejimlerin yıkılması ile sonuçlanan bu sürecin başlamasına nelerin yol açtığıyla ilgili çok sayıda çalışma varken, bu olaylar neticesinde bazı rejimlerin varlıklarını nasıl idame ettirdikleri üzerine yeterli sayıda çalışma mevcut değildir. Bu boşluğun doldurulmasına katkı sunmak amacıyla hazırlanan çalışma, Ürdün’deki rejimin varlığını nasıl idame ettirdiğini açıklamakla kalmayacak, güçsüz otokrasilerin idameleri hakkında da fikir oluşmasını sağlayacaktır. Rejimin geliştirdiği stratejileri sorgulayan çalışma, birçok bulguya ulaşmıştır. Buna göre çalışmanın temel bulguları şöyledir: İlk olarak, iktisadi açıdan zayıf bir ülke olan Ürdün’de rejim, halkın rızasını alabilmek ve hoşnutluğunu kazanabilmek için siyasi reformlara başvurmuş ve birçok bölge ülkesindeki uygulamaların aksine şiddet uygulamaktan imtina etmiştir. Rejim varlığını sürdürebilmek için, özellikle bölgesel aktörlerle ilişkilerinde çatışmadan mümkün olduğu kadarıyla kaçınmış ve rakipleriyle bile şartları değerlendiren bir siyaset izlemiştir. Rejim, küresel güçler için çatışma alanı oluşturan bölgesel problemlerde tarafsız kalmak suretiyle uluslararası aktörlerin desteklerinden mahrum kalmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ürdün Rejimi, Rejim İdamesi, Arap Baharı, Ayaklanmalar, İdame Stratejileri.

ABSTRACT

This thesis discusses the regime survival strategies of the Jordanian regime during the Arab Spring process, an unexpected development that deeply influenced the current political order in the region. As part of such scrutiny, in addition to a detailed review of the existing literature and secondary sources, a six-months-long fieldwork was done in Jordan between 2012 and 2014, in the scope of which interviews and a detailed archive research were conducted. Based on the collected data and on the model developed from the regime survival literature, in this study, the Jordanian Regime's survival strategies have been analyzed in three levels: national, regional and international. Such multi-level analysis was needed because of the fact that the regime developed strategies to deal with the regime-shattering developments in domestic politics not only in national level, but also in regional and international levels based on cooperation with regional and global actors. This shows that the regime was needed to be survived not only by the Jordanian government, but also by the regional and international actors. The main enquiry of this research, which explains the strategies built on this mutual 'dependency', is that what kind of strategies have the regime developed to maintain its survival? It is important to answer such a question because of the fact that in the literature, while there are plenty of studies explaining the developments generated the regime-shattering in the Arab Spring process, the question of 'why some regimes survived while others collapsing' mostly remained unanswered. In order to contribute to the answering of this question, this study explains how the regime in Jordan has survived, in addition to providing some reflections on the survival strategies of weak autocracies. This study on regime survival has several findings, some of which are, firstly, the Jordanian regime, as an economically weak state, in order to gain the consent of the public, introduced several reforms and hesitated to use power during the uprisings as opposed to other countries in the region. Secondly, the regime abstained from conflicting with the regional countries as much as possible; this was the case also in its relations with its rival countries in the region. Finally, the regime remained neutral to the regional disputes, by which it secured to gain the support of global powers.

Key Words: Jordanian Regime, Regime Survival, Arab Spring, Uprisings, Survival Strategies.

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	ÜRDÜN BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ: (1994–2014).....	64
2	BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ: MENA	70
3	ÜRDÜN DIŞ TICARET GÖSTERGELERİ	71

KISALTMALAR LİTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABKP	: Avrupa Birliği Komşuluk Politikası
AİBP	: Arap İlerici Baas Partisi
AP	: Avrupa Parlamentosu
ASBP	: Arap Sosyalist Baas Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: BM Güvenlik Konseyi
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
Haşid	: Ürdün Demokratik Halk Partisi
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
İHC	: İslami Hareket Cephesi
İMP	: İslami Merkez Partisi
JICA	: Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı
KİK	: Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi
MK	: Müslüman Kardeşler
MoU	: Mutabakat Anlaşması
MRC	: Milli Reform Cephesi
OPIC	: Uluslararası Özel Yatırım Şirketi
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
SUK	: Suriye Ulusal Konseyi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
THY	: Türk Hava Yolları
TI	: Transparency International
UDK	: Ulusal Diyalog Komitesi
UNDP	: BM Kalkınma Programı
UNFPA	: BM Nüfus Fonu
UNHRC	: BM Mülteciler Yüksek Komiserliği

UNICEF	: BM Çocuklara Yardım Fonu
UNRWA	: BM Filistinli Mülteciler için Yardım Kuruluşu
UYF	: Ulusal Yardım Fonu
ÜBB	: Ürdün Basın Birliği
ÜBK	: Ürdün Basın Kurumu
ÜKP	: Ürdün Komünist Partisi
Vihda	: Ürdün Demokratik Popüler Birlik Partisi
WFP	: Dünya Gıda Programı

GİRİŞ

Ürdün’de Ocak 2011’de başlayan protesto gösterileri, üç yıl boyunca nerdeyse her Cuma günü, düzenli bir şekilde fakat genelde barışçıl yöntemlerle devam etmiştir. Olayın bu veçhesi göz önüne alındığında, birçok bölge ülkesinin aksine doğrudan çatışmayı tercih etmeyen Ürdünlüler ile rejim arasında sistematik silahlı bir mücadeleden bahsetmek mümkün değildir. Ancak buna rağmen Ürdün Arap Baharı’nda protestocular, bazı zamanlar şiddete başvurmuş ve yine bazı zamanlarda da rejim unsurları ile çatışmışlardır. Nihayetinde bir başkaldırı olarak adlandırabilecek olaylar silsilesinde Ürdün Haşimi Krallığı bazı stratejiler geliştirmek suretiyle protestoları bastırmada başarı sağlamış ve nihayetinde süreçten gücünü pekiştirerek çıkmıştır.

Bu noktada, tezin temel sorusu, Ürdün Haşimi Krallığı’nın, Arap Baharı’nda kitlesel protesto gösterilerine karşı rejimi nasıl ve hangi yollarla idame ettirdiği ve idame için ne gibi stratejiler geliştirdiğidir. Bu soruya cevap vermek önemlidir çünkü etkisini belki de on yıllar boyunca hissettirecek ayaklanmalar silsilesinde rejimlerden bazıları yıkılırken bazıları ayakta kalabilmeyi başarmıştır. Yıkılan rejimlerin neden yıkıldıklarına ilişkin tartışmalar gerekli ve çokça yapılmışken, aynı şekilde yıkılmayanların nasıl ayakta kaldıklarının da açıklanması gerekmektedir ve literatürde, özellikle de Türkçe literatürde, Ürdün özelinde, konuya ilişkin yeterli ya da doyurucu bir cevap verilebilmiş değildir. Buradan hareketle çalışma, bu boşluğun doldurulmasına katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Bu katkıyı sunabilmek amacıyla Ürdün’de gerçekleştirilen saha çalışması, mülakatlar ve üç dildeki (Türkçe, İngilizce, Arapça) arşiv çalışmalarına binaen hazırlanan tez, giriş ve sonuç kısımları hariç dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın okuyor olduğunuz giriş kısmında yukarıda değindiğim, konu, önem ve araştırma sorusunu takiben, ilk olarak Arap Baharı’na ilişkin tanım ve etki tartışmalarına yer verilmiş, ardından rejim idamesi (*regime survival*) literatürü üzerinden yapılan tartışmalar neticesinde tezin kavramsal altyapısı, teorik zemini ve araştırma modeli oluşturulmuştur. Giriş kısmı metodolojik izahlarla sonlanmıştır.

Rejim idamesi tartışmaları üzerinden ve Ürdün'deki stratejiler göz önüne alınmak suretiyle çerçevesi çizilen model üç düzeyli bir analiz öngörmektedir. Buna göre, Ürdün'deki rejimin idamesini anlamak ve stratejilerini açıklamak için ilk olarak ulusal düzeydeki stratejiler, müteakip iki düzeyde de Ürdün'ün bölge devletleriyle ve küresel aktörlerle rejim idamesi maksatlı ve kapsamlı ilişkileri incelenmiştir. Bu üç düzey (ulusal, bölgesel ve küresel) giriş kısmını takip eden üç bölümü oluşturmaktadır. 'Değerlendirme' mahiyetine sahip dördüncü bölümde ise rejim idamesi literatüründe öngörülen ve rejimlerin idamesi için gerekli olduğu savunulan argümanlar, modelin öngördüğü her bir düzey ele alınarak test edilmiş ve onanmıştır. Çalışma, araştırmanın çıktılarının özetlendiği 'Sonuç ve Öneriler' bölümüyle sona ermektedir.

Arap Baharı¹ (ya da Arap Uyanışı²) nedir sorusuna literatürde devrim,³ hareket⁴ ve ayaklanma⁵ kavramları başta olmak üzere çok farklı cevaplar verilmektedir. Bu cevapların

¹ Bahar kelimesi, sadece Ortadoğu'da meydana gelen ayaklanmalar için kullanılmış değildir. Kelime ilk olarak, Sanayi Devrimi'nden sonra toplumun ekseriyetini oluşturan fakirlerin memnun edilememesi ve huzursuzlukların artması üzerine 1848'de Fransa, Almanya, Avusturya ve daha birçok ülkede başlayan liberal talepler temelli ayaklanmalar için kullanılmıştır. Geniş bir alanda etki bıraktığından ayaklanmalar, "Milletlerin Baharı" şeklinde tabir edilmiştir. Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz: Jarle Simensen, "Democracy and Globalization: Nineteen Eighty-nine and the 'Third Wave'", **Journal of World History**, 10 (2), 1999, s. 391–411. Dahası aynı kavram, Avrupa'da Soğuk Savaş döneminde vuku bulan bir hadise için de kullanılmıştır. Dünyada önemli olayların yaşandığı 1968 senesinde, Çekoslovakya'da komünist rejime karşı başlayan protestolar için "Prag Baharı" tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Prag Baharı, 1968 senesinin Ocak ayında başlayan ve Sovyet ile Varşova Paktı birliklerinin yerel Komünist Partisi'nin tekrar düzeni sağlaması için ülkeye girmesiyle, 20 Ağustos'ta son bulan süreci kapsamaktadır. Konu hakkında geniş bilgi için bkz: Mark Kremer, "The Prague Spring and Soviet Invasion in Historical Perspective", Günter Bischof ve diğerleri (Ed), **The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in 1968 içinde** (35–61), Maryland: Lexington Books, 2010.

² Uyanış kavramının tarihsel kullanımı hakkında bilgi için bkz: George Antonius, **The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement**, New York: Gordon Press, 1981; ayrıca bkz: Jon Kimche, **The Second Arab Awakening, The Middle East 1914–1970**, London: Thames and Hudson, 1970; Uyanış kavramının emperyalizme karşı başlayan milliyetçiliğe nasıl işaret ettiğinin görülmesi için bkz: Martin Kramer, **Arab Awakening and Islamic Revival**, New Jersey: Transaction Publisher, 1996.

³ Literatürdeki bazı çalışmalarda, süreç devrim ya da Arap Baharı Devrimleri şeklinde anılmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları için bkz: Shashank Joshi, "Reflections on The Arab Revolutions", **Royal United Services Institute Journal**, 156 (2), s. 60–67, 2011; Abdou Filali-Ansary, "The Languages of the Arab Revolutions", **Journal of Democracy**, 23 (2), s. 5–18, 2012; El Mouhoub Mouhoud, **Political Economy of Arab Revolutions: Analysis and Prospects for North-African Countries**, Conference Paper, Paris Dauphine University, 35–50, 5–7 Temmuz 2012; Michael Sakbani, "The Revolutions of the Arab Spring: Are Democracy, Development and Modernity at the Gates?", **Contemporary Arab Affairs** 4 (2), s. 127–147, 2011; Tarik Sabry, "On Historicism, the Aporia of Time and the Arab Revolutions", **Middle East Journal of Culture and Communication**, 5 (1), 2012, s. 80–85.

⁴ Olayları hareket olarak değerlendiren ve ortaya çıkan sonucun toplumsal hareket teorisi ile açıklanıp açıklanamayacağını sorgulayan bir çalışma için bkz: Ce'dric Dupont ve Florence Passy, "The Arab Spring or How to Explain those Revolutionary Episodes?", **Swiss Political Science Review**, 17 (4), 2011, s. 447–451. Ayrıca olayları halk hareketleri olarak nitelendiren bir çalışma için bkz: Ali Resul Usul, "Arap Halk Hareketleri, Bölgede Demokratikleşme İmkânları, Libya ve Türkiye'nin Tutumu", Policy Brief, Global Political Trends Center (GPoT), 2011, file:///C:/Documents%20and%20Settings/Casper/Desktop/PB23_2011_ArapHalkHareketleri_AliResulUsul.pdf, (03.01.2016).

ve Bahar kelimesine yüklenen anlamın⁶ ne olduğu tartışmaları bir yana, Arap Baharı sürecinin, herkesin üzerinde uzlaştığı, pratiğe ilişkin bir sonucu bulunmaktadır: Arap Baharı; rejim yıkıcı, tehdit edici ve/veya değiştirici bir siyasal hareketlilik olarak kendini göstermiştir. Rejim yıkıcı etkilerin neden çıktığı üzerine literatürde çokça argüman vardır. Buna göre yapılan müstakil çalışmalarda, ayaklanmaların ortaya çıkışının nedenleri arasında iktisadi⁷ ve demokratik talepler⁸ ve genç işsizlik⁹ gibi önemli konu başlıkları bulunmaktadır. Ayrıca Arap Baharının çıkış nedenleri arasında sosyal medyanın,¹⁰ demografinin,¹¹ etnisitenin,¹² sosyal sınıflar ile Sünni-Şii çatışmasının (mezhebin),¹³ okullaşma oranının¹⁴ ve daha birçok spesifik konunun etkili olduğunu ileri süren çalışmalar mevcuttur.

Literatürde tanımı ve neden çıktığı üzerine muhtelif görüşlerin olduğu Arap Baharı diye isimlendirilen süreç Tunus'ta, seyyar satıcılık ve işportacılıkla geçimini sağlamaya çalışan Muhammed Bouazizi isimli gencin, tezgâhının keyfi bir uygulamayla elinden alınmasına tepki olarak kendisini yakması ile başlamış, rejimleri yıkıcı, tehdit edici bir

⁵ Olayları, ayaklanma şeklinde ele alan bir çalışma için bkz: Nathan E. Shields, "Unrest in the Middle East: Potential Implications for International Terrorism and Counterterrorism Policy", **Global Security Studies**, 3 (2), 2012, s. 13–23.

⁶ Literatürde bahar kelimesiyle demokratikleşme arasında bir bağ kurulduğu görülmektedir. Ortadoğu'daki antidemokratik rejimlerdeki protesto gösterileri ve isyana varan ayaklanmaların, baskıcı yönetimlere karşı, tamamen demokratik talepler temelli çıktığı vurgusu hâkimdir. Bu vurgunun hâkim olduğu çalışmalardan birkaçı şunlardır: Shashank Joshi, a.g.e.. Arap Baharı sürecini, politik iktisadi yaklaşımla ele alan ve bunun demokratikleşmeye etkilerini inceleyen bir çalışma için bkz: Robert Springborg, "Whither the Arab Spring? 1989 or 1848?", **The International Spectator: Italian Journal of International Affairs**, 46 (3), 2011, s. 5–12.

⁷ Clemens Breisinger ve diğerleri., "Economics of the Arab Awakening: From Revolution to Transformation and Food Security", IFPRI Policy Brief, Mayıs 2011.

⁸ Shashank Joshi, a.g.e.

⁹ Ilham Haouas ve diğerleri, "Youth Unemployment in Tunisia: Characteristics and Policy Responses", **Topics in Middle Eastern and African Economics**, 14, 2012, s. 395–415.

¹⁰ Francesca Comunello ve Giuseppe Anzera, "Will the Revolution be Tweeted? A Conceptual Framework for Understanding the Social Media and the Arab Spring", **Islam and Christian-Muslim Relations**, 23 (4), 2012, s. 453–470; Julia Skinner, "Social Media and Revolution: The Arab Spring and the Occupy Movement as Seen through Three", **Sprouts: Working Papers on Information Systems**, 11(169), 2011, <http://sprouts.aisnet.org/11-169>, (11.11.2015); Philip N. Howard ve Malcolm R. Parks, "Social Media and Political Change: Capacity, Constraint, and Consequence", **Journal of Communication**, 62, 2012, s. 359–362.

¹¹ Barry Mirkin, "Arab Spring: Demographics in a Region in Transition", **Arab Human Development Report**, United Nations Development Programme Regional Bureau for Arab States Arab Human Development Report Research Paper Series 2013.

¹² Guest Editorial, "Moving Beyond the 'Arab Spring': The Ethnic, Temporal, and Spatial Bounding of a Political Movement", **Political Geography**, 31, 2012, s. 131–132.

¹³ Yoel Guzansky ve Benedetta Berti, "Is the New Middle East Stuck in Its Sectarian Past? The Unspoken Dimension of the 'Arab Spring'", Foreign Policy Research Institute, 2013, s. 135–151.

¹⁴ Filipe R. Campante ve Davin Chor, "Why was the Arab World Poised for Revolution? Schooling, Economic Opportunities, and the Arab Spring", **The Journal of Economic Perspectives**, 26 (2), 2012, s. 167–187.

hüviyet kazanarak bölgeye yayılmış ve büyük sonuçlar doğurmuştur.¹⁵ Tunus'ta¹⁶ başlayan protesto gösterileri, bu kapsamda, çok geçmeden Mısır,¹⁷ Libya¹⁸ ve Yemen'de¹⁹ yönetimleri değiştirmiş, Suriye ve Bahreyn'de rejimleri sarsmış; Fas, Sudan, Cezayir, Ürdün, Irak ve Kuveyt'te reformların gerçekleştirilmesini mecburi kılmıştır. Süreç, Oman,²⁰ Suudi Arabistan, Cibuti ve Filistin'de görece daha az etki meydana getirmiştir. Ortadoğu'ya yayılan protesto gösterilerinin ve gösterilerdeki taleplerin merkezinde siyasi ve iktisadi açıdan daha müreffeh bir hayat isteği vardır denebilir. Sokakları ilk olarak işgal eden binlerce Tunuslu'nun ortaklaşa kullandığı 'İş, Özgürlük ve Ulusal Onur' sloganı, sadece Tunusluların değil aynı zamanda bölgedeki diğer ülkelerde yaşayan Arapların da taleplerine tercüman olmuştur.²¹

Rejimlerin nasıl ayakta kaldıkları ve yönetim meşruiyetlerini nasıl kurup sürdürdükleri, özellikle rejim idamesi (*regime survival*) literatürünce çokça tartışılmış ve konuya ilişkin farklı analiz düzeylerinde ve farklı analiz birimleri incelenerek cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Arap Baharı sürecinde artan ve yaygın ilgi çeken konu, özellikle otoriter, monarşik ve/veya yarı-demokratik rejimlerin ayakta kalma stratejilerinin anlaşılması uğraşları kapsamında, uzun yıllardır çalışılmaktadır. Literatür, bu anlamda, yatay (*analiz birimleri*) ve dikey olarak (*analiz düzeyleri*) çeşitli düzeylerde ve birimlerin incelenmesi sonucu gelişmiştir.

Bu kapsamda Kuzey Kore rejiminin halen nasıl ayakta kaldığının açıklanması literatürde çokça ilgi gösterilen konulardan biridir. Örneğin, Young Whan Kihl ile Hong Nack Kim'in²² editörlüklerini yaptıkları "North Korea: The Politics of Regime Survival" isimli çalışma, soruya Kuzey Kore'nin iç politika ve uluslararası politikasında yürüttüğü

¹⁵ Cédric Dupont ve Florence Passy, a.g.e., s. 447.

¹⁶ Tunus'ta ayaklanmalar Kasım 2010'da başlamış ve ülkeyi 23 yıldır yöneten Zeynelabidin Bin Ali, protestolardan kısa bir süre sonra, Ocak 2011'de ülke dışına kaçmak mecburiyetinde kalmıştır. Böylece Tunus'ta yeni bir döneme girilmiştir.

¹⁷ Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan gösterilerin ardından ülkeyi uzun zamandır yöneten Hüsnü Mübarek 11 Şubat 2011'de istifa etmiştir.

¹⁸ Ülkede, Mısır devriminin meydana getirdiği hava ile 15 Şubat 2011'de protesto gösterileri başlamıştır. Kısa bir süre sonra gösteriler bir iç savaşa dönüşmüş ve ülke ikiye bölünmüştür. Protestocuların temsilcisi konumundaki Ulusal Geçiş Konseyi, 42 yıldır iktidarda olan Muammer Kaddafi'nin Ekim 2011'de öldürülmesi ile kesin bir başarı sağlamıştır.

¹⁹ 27 Ocak 2011'de başlayan ayaklanmalara yüz binlerce insan katılmış ve protestolar ülkeyi uzun zamandır yöneten Ali Abdullah Salih'in istifasına yol açmıştır.

²⁰ Bu çalışmada ülke isminin yazımında, (Arapçadan Türkçeye çevirisi) Umman yerine, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının kullandığı (İngilizceden Türkçeye çevirisi) Oman tercih edilmiştir.

²¹ Meliha Benli Altunışık, "Arap Dünyasındaki Ayaklanmaları Anlamak", **Görüş Dergisi**, 67, 2011, s. 42.

²² Young Whan Kihl ve Hong Nack Kim (Ed.), **North Korea: The Politics of Regime Survival**, New York: M.E. Sharpe Inc., 2006.

politikalar çerçevesinde cevap vermektedir. Buna göre, iç politikada yani ulusal düzeyde Kuzey Kore yönetimi, baskı ve kontrol mekanizmalarıyla kendisine muhalefete izin vermezken, iktisadi yetersizliklere rağmen kendisine bağlılık gösterecek ideolojik bir toplum inşa etmeye çalışmıştır. Kuzey Kore rejiminin idamesinde ülkenin küresel düzeyde uyguladığı politikanın temelini *bağımsız duruş ve kendi kendine yetebilme hali* olarak tanımlanan ancak kendisini dünyaya kapalılık olarak gösteren *Juche* ideolojisi oluşturmaktadır. Buna göre devlet, tesis edilen rejimin idamesini uluslararası düzeyde ilk olarak oluşturduğu suni ve zihni sınırlarla ve buna bağlı olarak özellikle de nükleer program ve silahların da etkisiyle kendisine müdahale edilemezlikle sürdürmektedir. Bu kapsamda rejim idamesini, kendisine hasım olan ve ‘yıkılmak isteyen’ Güney Kore, Japonya ve ABD ile ilişkilerinde onları müdahaleden uzak tutarak sağlamaya çalışmaktadır.

Konuya ilişkin yapılan diğer çalışmalar da ulusal ve uluslararası düzeyde benzer rejim idamesi yöntemlerine dikkat çekmekle birlikte, idame mekanizmalarını daha net anlamamıza yardımcı olmaktadır. Örneğin, “The Kim Jong-Un Regime’s Survival Strategy and Prospects for the Future of North Korea” isimli başka bir çalışmada Hong Nack Kim,²³ Kuzey Kore’de bir önceki lider Kim Jong İl’in rejimi idame ettirmesinde, takip edilen nükleer geliştirme programının ya da başka bir ifadeyle halkın iktisadi taleplerini görmezden gelen ‘önce askeriye’ siyasetinin önemli yer tuttuğunu ileri sürmektedir. Çalışmada, Jong-Un’dan babasından farklı uygulamalar beklenmesinin gerçekçi olmayacağı, dahası Jong-Un’un marjinal adımlar atmasının mümkünlüğü savını ileri süren Kim, genç ve tecrübesiz bir liderle tesis edilen yeni Kore hükümetinin idamesini üç konuya bağlamaktadır: (1) nükleer programın sürdürülüp sürdürülmeyeceği, (2) can çekişen ekonominin nasıl düzeltileceği ve (3) Güney Kore ile hesaplaşma siyasetinin devam edip etmeyeceği. Bu çalışmada ortaya önemli bir husus çıkmaktadır. Bir ülkede rejimi ayakta tutan en önemli konuların başında iktisadi durumun iyiliği gelmektedir. Her ne kadar ulusal düzeyin konusu gibi algılsa da ülke ekonomilerinin bölgesel ve küresel yönünün olduğu da yadsınamaz bir gerçektir.

“North Korea's Challenge of Regime Survival: Internal Problems and Implications for the Future” başlıklı çalışmada Scott Snyder,²⁴ Sovyetler Birliğinin dağılması ve

²³ Hong Nack Kim, “The Kim Jong-Un Regime’s Survival Strategy and Prospects for the Future of North Korea”, **International Journal of Korean Studies**, 16 (2), 2014, s. 81–106.

²⁴ Scott Snyder, “North Korea's Challenge of Regime Survival: Internal Problems and Implications for the Future”, **Pacific Affairs**, 73 (4), Special Issue, 2000–2001, s. 517–533.

komünist bloğun çökmesinin ardından uluslararası destekten yoksun kalan Kuzey Kore rejiminin nasıl idame ettiği sorusuna; Seul yönetiminin Kuzey ile tekrar birleşme söylemlerine, ABD'nin silahsızlanma politikasını devam ettirmesine ve Çin yönetiminin Kuzey Kore'ye gıda yardım politikası uygulamasına dikkat çekerek cevap vermektedir. Yani Snyder, Kuzey Kore'de rejimin idamesini bölgesel ve uluslararası düzleme atıfla açıklamaktadır.

Kuzey Kore'nin 1980'lerden itibaren iç iktisadi ve siyasi krizler karşısında rejim idamesini sağlamak için geliştirdiği stratejileri incelediği "The Structural Crises and the Survival Strategies of North Korea" isimli çalışmasında Zhao Huji,²⁵ Kuzey Kore rejiminin, idamesini ülkedeki merkezi gücü iktidar partisinden orduya doğru evirerek yaptığını savunmaktadır. Huji'ye göre bu durum, rejimin iktisat üzerindeki kontrolünü artırırken, aynı zamanda devletin halk üzerindeki kontrolünü de artırmıştır. Özellikle ülkenin nükleer programı sebebiyle maruz kaldığı ambargolar ve baskılara ve bunun yol açtığı iktisadi problemlere rağmen rejimin iktisat ve halk üzerindeki kontrolü sayesinde ülke içerisinde yönetilebilir bir iç politika ortamı inşa edilmektedir.

Literatürde Kuzey Kore'nin yanı sıra gerek tematik anlamda (örneğin petrol veya kurumsal yapı) gerekse ülke bazında (Güneydoğu Asya ülkelerinden Filipinler ve Bangladeş, Ortadoğu'nun neredeyse tüm ülkeleri, Afrika'nın büyük kısmı ve Orta Amerika ülkeleri, örneğin Küba, üzerine) rejim idamesinin gerçekleşme koşullarına ilişkin pek çok çalışma yapılmıştır.

Filipinler'de 1970'lerde Devlet Başkanı Ferdinand Marcos'un sıkıyönetim şartlarında ülkedeki rejim idamesi uygulamalarını incelediği "Martial Law in the Philippines: The Methods of Regime Survival" isimli çalışmasında David Wurfel,²⁶ Marcos rejiminin idamesinde ABD'nin desteğinin belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Wurfel'a göre Markos rejimine yönelik ABD desteği ülkede rejimin devamı için gerekli hem iktisadi gücü hem de psikolojik ortamı sağlıyordu. Öyle ki, Wurfel'ın ifade ettiği üzere, çoğu Filipinlinin gözünde ABD desteği Marcos rejiminin meşruiyetinde tek temel dayanak teşkil ediyordu.

²⁵ Zhao Huji, "The Structural Crises and the Survival Strategies of North Korea", The National Bureau of Asian Research, http://www.nbr.org/downloads/pdfs/PSA/BS_Conf06_Zhao.pdf, (22.11.2015).

²⁶ David Wurfel, "Martial Law in the Philippines: The Methods of Regime Survival", **Pacific Affairs**, 50 (1), 1977, s. 28.

Bir diğey Güneydoğuy Asya devleti olan Bangladeş'te rejim idamesini incelediğı "The Politics of the Public Food Distribution System in Bangladesh: Regime Survival or Promoting Food Security?" isimli çalışmasında Mohammad Mozahidul Islam,²⁷ rejim idamesi ile ÷lkedeki gıda programı arasındaki bağılantıyı sorgulamaktadır. Islam'a göre İngiliz kolonyal sisteminden kalan, 1980'ler ve 90'larda geliştirilen ve günümüzde Dünya Bankası ve USAID (*United States Agency for International Development*) öncülüğünde ÷lkede sürdür÷len gıda dağıtım programı Bangladeş'te insani amaçları gerçekleştirmek yerine hükümet kanalıyla rejim idamesini güçlendirici bir vasıta olarak kullanılmaktadır. Çünkü gıda yardımları muhtaç ya da fakirlerden ziyade siyasi amaçlarla şehirli orta sınıfı bastırmak için kullanılmakta; imkânlar çeşitli aktörler arasında dağıtılmak suretiyle rejimin idamesi için uygun bir vasat oluşturulmaktadır.

Rejim idamesi üzerine çalışmaların en yaygın yapıldığı bir diğey coğrafya Afrika kıtasıdır ve sıklıkla Afrika'da rejimlerin neden idame ettirilemediğı tartışılmaktadır. Bağımsızlıklarını kazanmalarının üzerinden 50 yıl geçmiş olmalarına rağmen Afrikalı devletlerin rejimlerinin neden sıklıkla değıştiğini ve kıtadaki ÷lkelerin, birkaçı hariç, neden istikrarsızlıkla yönetildiğini sorguladığı "Determinants of Regime Survival in Africa" isimli çalışmasında Michael Seifu,²⁸ istikrarlı ve güçlü rejimlerin kolonyal meşruiyete sahip devletlerde ortaya çıktığı sonucuna varmaktadır. Örneğın Benin, bağımsızlığını müteakip 10 yıl içinde 4 başarılı darbeye şahitlik ederken, Angola, Çad, Etiyopya, Mozambik ve Sudan'ın dâhil olduğı birçok ÷lkede şiddet ve istikrarsızlık hüküm sürmüştür. Ancak Seifu'nun ifade ettiğı üzere, özellikle İngiliz kolonisi devletler, diğeylerine oranla siyasi başkaldırı ya da isyan riskine görece daha az açık olmuşlardır.

Zimbabve'de devletin teşekk÷lü ve rejimin idamesi ile ilgili hazırladığı "State Formation and the Politics of Regime Survival: Zimbabwe in Theoretical Perspective" çalışmasında Stein Sundstøl Eriksen,²⁹ Ian Smith liderliğinde 1965'te Rodezya ismiyle İngiltere'den bağımsızlığını kazanan ÷lkenin teşekk÷lünde azınlık beyazların oynadıkları role değınmektedir. Eriksen, bağımsızlığı Birleşik Krallık ve Birleşmiş Milletler (BM)

²⁷ Mohammad Mozahidul Islam, "The Politics of the Public Food Distribution System in Bangladesh: Regime Survival or Promoting Food Security?", *Journal of Asian and African Studies*, 50 (6), 2014, s. 1–14.

²⁸ Michael Seifu, "Determinants of Regime Survival in Africa", *African Journal of Political Science and International Relations*, 3 (8), 2009, s. 341–345.

²⁹ Stein Sundstøl Eriksen, "State Formation and the Politics of Regime Survival: Zimbabwe in Theoretical Perspective", *Journal of Historical Sociology*, 23 (2), 2010, s. 316–340.

tarafından kabul görmeyen ÷lkeye, 15 yıl boyunca uluslararası yaptırımların nasıl uygulandığını izah etmektedir. Ayrıca Eriksen, ÷lkede çoğunluğu oluşturan siyahilerin özgürlük talepleri ile nasıl mücadele ettiğini ve neticesinde 1980 senesinde, devletin yine, ancak bu defa siyahî bir lider olan Robert Mugabe öncülüğünde Zimbabwe olarak bağımsızlığını nasıl kazandığını açıklamaktadır. Çalışmasında daha çok devletin teşekkülü (state formation) teorileri ve sürecini ele alan Eriksen, hem 1965–1980 arasında beyaz azınlık tarafından tesis edilen rejimin hem de başka bir formda kurulan Mugabe rejiminin, güçlü devlet yapısına uygun şekillerde gelişmediğine dikkat çekmektedir. Çalışmada bu durum, Rodezya'ya uygulanan uluslararası ambargolar ve Zimbabwe'ye Güney Afrika'nın tek taraflı uyguladığı yaptırımlarla izah edilmektedir.

Eriksen'a göre, Rodezya örneğinde, azınlık bir kesim tarafından desteklenen beyaz-egemen rejim, varlığını idame ettirebilmek için devlet aygıtlarını güçlendirmeye mecbur kalmış ancak buna rağmen iç egemenliği tamamen sağlamak ya da isyanlardan devleti korumanın dışında toplumun farklı kesimlerini uzlaştırmak/birleştirmek gibi bir mecburiyet içinde olmamıştır. Toplumun farklı kesimlerinden destek almamanın neticesinde yıkılan Rodezya rejiminin yerine kurulan Zimbabwe'de ise, rejimin yaşadığı sorunlar yönetimin destek gruplarının değişmesi ile açıklanmıştır. Buna göre, halkın çoğunluğunu oluşturan siyahileri yöneten siyahî rejim, kendisini destekleyen işçi sınıfı, şehirde yaşayan orta sınıf ve köylü sınıfın desteğini kaybederek sadece burjuvazi desteği ile mahdut kalmıştır. Kısacası rejim, meşruiyetini güçlü devlet aygıtlarından mahrum destek gruplarından almıştır. Her iki örnekten hareketle, Eriksen, bir devlet teşekkülünün üç unsurun bir arada değerlendirilmesiyle açıklanabileceğini savunmaktadır: (1) rejimin karşılaştığı güvenlik tehditlerinin doğası, (2) ÷lkenin iktisadi kaynakları, (3) idaredeki rejimin toplumsal karşılığı. Devlet teşekkül süreçlerini bu üç unsur vasıtasıyla açıklayan teorilerin gözden geçirilmesi gerektiğine dikkat çeken Eriksen, devlet teşekkülü ve güvenlikle alakalı tehditlerle devletin iktisadi gelirleri arasında doğrudan bir bağ bulunmadığını ileri sürmektedir. Sonuç olarak Eriksen'a göre Devlet teşekkülünü belirleyen ve bir rejimi ayakta tutan en önemli saik, rejim ile toplumun sınıf yapısı tarafından şekillenen destek grupları arasındaki ilişki biçimleridir.

Zimbabve üzerine ancak güncel dönem rejim idamesi pratikleri üzerine odaklanan çalışmada Simbarashe Moyo,³⁰ “Regime Survival Strategies in Zimbabwe in the 21st Century”³¹ başlıklı çalışmasında Zimbabve’de 21. yüzyılın ilk yıllarından itibaren rejimin aldığı kritik ve radikal kararların rejim idamesi üzerine etkilerini incelemektedir. Buna göre Zimbabve rejiminin anti-empyralist bir dil kullanarak gerçekleştirdiği toprak reformlarıyla Batı’nın çıkarlarını zedelediğine ve bu sebepten ötürü Batı’nın desteğini kaybettiğine işaret eden çalışma, buna karşın uluslararası yaptırımların ülkede rejimin değişmesi için yeterli olmadığına dikkat çekmektedir. Çünkü Batı ile ters düşse de Zimbabve rejimi, uzak Asya ülkelerinden özellikle Çin, Singapur, Hindistan ve Pakistan ile yakın ilişkiler içerisinde bulunmakta ve Batı’dan bulamadığı desteği bu doğu ülkeleriyle telafi etmektedir. Bu veçhesiyle çalışma, rejim idamesinde dış ilişkilerin birincil önem taşıdığına dikkat çekmektedir.

Bir diğer Afrika ülkesi Nijerya üzerine, ülkede 1990’lardaki rejim idamesini ele aldığı “The Geography of Regime Survival” isimli çalışmasında Brennan Kraxberger,³² Abacha askeri hükümetinin 1993’te kazandığı gücü, muhalifleri hem mekânsal hem de toplumsal açıdan bölerek elinde tuttuğuna ve rejimini idame ettirdiğine dikkat çekmektedir. Özellikle, Nijerya’nın orta-batı kesiminde yer alan Ekiti başta olmak üzere bazı eyaletlere verilen birtakım sözler üzerinden muhalefeti bölmeyi başaran rejimin izlediği bu strateji, rejimin idamesinde önemli yer teşkil etmiştir. Demokrasi taraftarları, hükümet ve kamu kurumlarında askerlerin etkinliğini azaltmakla meşgulken Abacha, toplumsal ve mekânsal olarak koalisyonlarını bir araya getirerek rejimini ayakta tutmuştur. Kraxberger, çalışmasında rejim idamesinin -Nijerya veya başka bir yerde- hem toplumsal hem de coğrafi/mekânsal stratejileri ve koalisyonları birlikte içerdiğini ifade etmektedir.

Atlantiğin diğer ucunda, Küba’da rejimin uzun süre ayakta kalmasını değerlendiği “Regime Survival in Cuba in Comparative Perspective” başlıklı yazısında Martin Dimitrov,³³ Küba’da rejimin kurumlararası uyum ve sert önleyici tedbirler kaynaklı bu kadar uzun süre idame edebildiğini savunmaktadır. Buna göre, ordu gücünün tek elde

³⁰ Simbarashe Moyo, “Regime Survival Strategies in Zimbabwe in the 21st Century”, **African Journal of Political Science and International Relations**, 7 (2), 2013, s. 67–78.

³¹ Moyo’nun benzer bir çalışması için bkz: “Regime Survival Strategies in Zimbabwe after Independence”, **Journal of International Relations and Foreign Policy**, 2 (1), 2014, s. 103–114.

³² Brennan Kraxberger, “The Geography of Regime Survival: Abacha’s Nigeria”, **African Affairs**, 103 (412), 2004, s. 413–430.

³³ Martin Dimitrov, “Regime Survival in Cuba in Comparative Perspective”, University of Pittsburgh, 2014, <http://www.panoramas.pitt.edu/content/regime-survival-cuba-comparative-perspective>, (20.11.2015).

toplandığı ve tek parti sisteminde değişikliğin fazla olmadığı Küba’da devlet, bugüne kadar uyguladığı stratejilerle kitlesel iletişim araçları üzerinden rejim karşıtlarının teşkilatlanmalarını engellemede başarı sağlayarak, özellikle ideolojik ve kitlesel mobilizasyon ile rejim için önemli kırılmalardan birini oluşturacak muhtemel gelişmelerin önüne geçmiştir. Dimitrov ayrıca, rejim idamesi konusunda bir diğer risk alanı olarak iktisatı değerlendirmekte ve rejimin meşruiyetine katkı verebilecek iktisadi reformların aynı zamanda rejimin istikrarını da sarsacak karmaşık bir yapı arz ettiğini savunmaktadır. Dimitrov’a göre rejim, iktisadi reformlar, tarım alanının özgürleştirilmesi, endüstrinin tekrar yapılandırılması ve kamu sektöründen atılan işçilerin tekrar istihdam edilmesi gibi girift konular tarafından tehdit edilmektedir.

Bir diğer örnekte, Trinidad ve Guyana’da rejim idamesine ilişkin yaptığı “The Costs of Regime Survival: Racial Mobilization, Elite Domination and Control of the State in Guyana and Trinidad” isimli çalışmasında Percy C. Hintzen,³⁴ az gelişmiş ülkelerde politika yapım ve uygulama konusunda yöneticilerin bir ikilemele karşı karşıya olduklarını savunmaktadır. Buna göre, bir tarafta toplumsal beklenti ve ihtiyaçların karşılanması ve tatmin edilmesi gerekiyken, diğer taraftan da iktidarın sürdürülmesi ve güvenliği ile yerel aktörlerin ve müttefiklerin beklentilerinin karşılanması gerekmektedir. Hintzen’e göre çoğunlukla çatışmayla sonuçlanan bu ikilemin aşılması, rejimin idamesi noktasında yöneticiler için hayati önem taşımaktadır. Hintzen’e göre ayrıca, ideal dünyada siyasal iktidarın sürdürülmesi liderlerin halkın genel çıkarlarını destekleyebilme yeteneği ve yeterliliğine bağlıyken, az gelişmiş devletlerde siyasal iktidarın idamesi, liderlerin siyasal olarak stratejik konumda bulunan ve sadece kendi zenginliği, gücü ve saygınlığını düşünen yerel ve uluslararası aktörlerin isteklerini kabullenmelerine bağlıdır. Bu aktörler uluslararası müttefikliklerle birbirlerine bağlıdırlar ve az gelişmiş ülkelerde siyasal liderler halk kitlelerinin desteklerini, bu aktörlerin çıkarlarını tehlikeye atmadan almak zorundadırlar.

Rejim idamesine ilişkin tartışmaların odağındaki bir başka bölge de, Kuzey Afrika’yı da içerecek şekilde, Orta Doğu’dur. Orta Doğu’daki monarşi ya da otoriter rejimlerin kendilerini idame sistemleri literatüre de yön vermiştir. Orta Doğu’daki Otoriter Monarşik rejimlerin idameleri ve siyasal liberalleşmeleri üzerine yaptığı “Monarchical

³⁴ Percy C. Hintzen, **The Costs of Regime Survival: Racial Mobilization, Elite Domination and Control of the State in Guyana and Trinidad**, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

Authoritarianism: Survival and political liberalization in a Middle Eastern Regime Type” isimli çalışmasında Russell E. Lucas,³⁵ Ortadoğu’da monarşilerin hayatta kalması ya da yıkılmasına ilişkin yapılan ve birbirleriye rekabet halinde olan tespitlerden bahsetmektedir. Buna göre tespitler şunlardır: rejimin koalisyon yaptığı destekçilerinin genişliği ve derinliği, verasete ilişkin kurallar, yönetimde toplumsal çoğunluğun temsil edilme seviyesi ve kendine özgü yönetim zihniyeti. Lucas çalışmasında bunlara ek olarak Orta Doğu’da hayatta kalamayan rejimlerin büyüyen yeni orta sınıfı rejime entegre edemediklerini savunmaktadır. Böylece Samuel Huntington’ın isimlendirdiği şekliyle *Kral’ın ikilemine* yenik düşen rejimler, idameleri için gerekli rejim koalisyonunu iyice daraltıp sınırlı sayıdaki elite indirgemiş ve halkları nezdinde meşruiyet kurmayı başaramamışlardır. Bunu söylemekle birlikte Lucas, monarşilerin idamesi için geniş tabanlı bir rejim koalisyonuna ihtiyaç olmadığını da vurgulamakta, özellikle de zenginliklerinin bir kısmını halkla paylaşan hanedan ve tek adam monarşileri için rejim koalisyonu şart değildir demektedir. Bu daha çok Aristokratik ve/veya Sultanlık tarzı monarşiler için elzemdir, çünkü hanedana dayalı monarşilerin iktidarı bir toplumsal taban üzerine inşa edilirken, Aristokratik ve/veya Sultanlık tarzı monarşiler zenginliklerini halkla paylaşmayıp, bu zenginliği azınlıktaki birkaç kişinin kontrolüne bırakmaktadırlar. İşte tam da bu sebeptir ki, Lucas’a göre, ‘günümüzde’ hanedana ve tek adama dayalı monarşiler halen ayakta iken Aristokrasi ve Sultanlık şeklindeki monarşiler artık yoktur.

Lucas’ın görüşlerini olumlu şekilde ancak gerekçelendirme ve rejim türü sınıflandırması noktasında ondan ayrılan ve Orta Doğu’da rejim idamesini özellikle de ülke ülke inceleyen pek çok çalışma mevcuttur. Örneğin, Mısır’da 1954–2000 yılları arasında kapsayan ve Cemal Abdunnasır, Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek rejimlerinin nasıl ayakta kaldıklarını karşılaştırmalı bir şekilde analiz eden Curtis R. Ryan’a³⁶ ait “Political Strategies and Regime Survival in Egypt” isimli çalışma üç liderin de otokratik ve bürokratik kontrol modelini benimsediğine dikkat çekmekte ve rejim idamesinin üç strateji çerçevesinde sağlandığını savunmaktadır. Bu stratejiler çevreleme, bastırma ve dış olaylardır. Çevreleme, baskıları kontrol altına almak ya da başka yönlere çekmek; bastırma, hükümet karşıtı grupları başka tavır almaya icbar etmek ya da güç kullanarak sindirmek; dış olaylarsa çözülemeyen iktisadi ya da sosyal sorunlar karşısında toplumun

³⁵ Russell E. Lucas, “Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime Type”, **International Journal of Middle East Studies**, 36 (1), 2004, s. 103–119.

³⁶ Curtis R. Ryan, “Political Strategies and Regime Survival in Egypt”, **Journal of Third World Studies**, 18 (2), 2001, s. 25–46.

dikkatini başka yerlere çekmeye ve özellikle dikkat dağıtmak ya da zaman kazanmak için yürütülen politikalara işaret etmektedir. 40 yılı aşkın bir süreyi ele aldığı çalışmasının neticesinde Ryan, her bir döneme münhasır tespitlere ulaşmıştır. Münhasır tespitlere rağmen, her üç liderin de ifade edilen değişkenleri rejimin idamesi için kullandığı ortaya koyulmuştur. Ryan, Nasır, Sedat ve Mübarek'in çevreleme, bastırma ve siyasi baskıları dağıtma/saptırma stratejilerini uyguladıklarını, dahası bu stratejilerin Üçüncü Dünya'daki benzer rejimlerin idamesinin de anlaşılması açısından kullanılabileceğini ifade etmektedir.

Khairi Abaza,³⁷ Mısır'da siyasal İslamcılar ile rejim arasındaki mücadeleyi ele aldığı "Political Islam and Regime Survival in Egypt" çalışmasında, 2005 Mısır seçimlerine kadar Hüsnü Mübarek yönetiminin reform karşıtı siyasetle şekillendiğini, bunun temelinde de siyasal alanın açılmasıyla birlikte rejimin sarsılacağı fikrinin yattığını ileri sürmektedir. Bu düşünceyle zıtlık taşımasına rağmen Mısır'da rejim, kısmi reformla 2005'te seçimleri gerçekleştirmiştir. Ancak seçimler, siyasal İslam ile rejim arasındaki ilişkilerin zor ve muğlak olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşın yazar, Mısır'ın demokrasiye geçişini diğer Ortadoğu ülkelerinden daha az karmaşık ve kolay bulmaktadır. Abaza, bu kolaylığı Mısır'ın uzun süredir belirli sınırlara sahip ve bölgedeki en eski ulus devlet olma özelliğine dayandırmaktadır. Bu bağlamda güçlü bir ulusal kimlik algısının bulunduğu Mısır'da iyi kurulmuş hükümet kurumlarının olduğuna işaret edilmektedir. İlk yasama meclisinin 1866'lara kadar gittiği Mısır'da 1950'lerden beri, ülke diktatörlükle yönetilse bile, parlamento hiçbir zaman kapanmamıştır. Abaza, ayrıca lider değişikliğinden ziyade anayasal reformlara odaklanan muhalefet sayesinde rejimin idamesinin mümkün olduğunu da ifade etmektedir. Çünkü ülkede muhalefette *çok sesli bir yapının olması* Mübarek yerine ortak bir liderin geçmesi fikrinin hep önüne geçmiştir.

İlk iki çalışma, Mısır'da rejim idamesine ilişkin Arap Baharı öncesi pratikleri ele almaktadır. Arap Baharı bize Mısır'a ilişkin çok farklı bir tablo ve anlatı sunmaktadır. Buna göre, "Regime Survival Strategies and the Conduct of Foreign Policy in Egypt" isimli çalışmasında Housam Darwisheh,³⁸ Mısır'da rejimin ayakta kalmasını siyasi ve iktisadi elitlerin kendilerini konumlandırmalarına bağlamıştır. Dış politikayı, yönetici elitlerin politikası olarak tanımlayan Darwisheh, bu elitlerin 'devlet' ve 'rejimi' bir araya

³⁷ Khairi Abaza, "Political Islam and Regime Survival in Egypt", Washington Institute for Near East Policy, 51, 2006.

³⁸ Housam Darwisheh, "Regime Survival Strategies and the Conduct of Foreign Policy in Egypt", **IDE ME Review**, 2, 2014-2015, s. 44-64.

getiren kesim olduğuna dikkat çekmiştir. 2011 ayaklanmalarında Mübarek'in devrilişinin elitlerin tavrıyla açıklandığı çalışmada, iktisadi olarak dışa bağımlı olan Mısır'ın dış politikayı iç kamuoyundan daha fazla önemsemek mecburiyetinde kaldığına vurgu yapılmaktadır. Bu kapsamda, Sisi'nin Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleriyle işbirliği yapma iştiağının rejimini idame ettirebilmek için bir gereklilik olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, anlamlı muhalefet ve siyasal katılım olmadan yönetimini pekiştirmeye çalışan Sisi rejiminin, ABD ile çok yakın işbirliği halinde olmasının içeride istikrarsızlık ve radikalleşmeyi arttıracak endişesini taşıdığına dikkat çekilmektedir. Çalışmada, dış yardım ve yatırımların ülkeye gelmemesi halinde zor bir durumla karşı karşıya kalacak olan rejimin, Körfez haricinde, Rusya ve Çin ile işbirliğini arttırmaya başlaması da yine rejim idamesi bağlamında bilinçli izlenen bir yol şeklinde ifade edilmektedir.

Görüldüğü üzere Arap Baharı, Mısır rejim idamesi noktasında yeni şartlar ortaya çıkartmıştır. Bu noktada genel anlamıyla Arap Baharı'nın rejim idamesine etkisini incelediği "To Repress or Not to Repress – Regime Survival Strategies in the Arab Spring" isimli çalışmalarında Maria Josua ve Mirjam Edel'e³⁹ göre otoriter rejimler, rejim istikrarını ve idamesini sağlamak için ana strateji olarak baskı unsurunu kullanmaktadırlar. Arap Baharı sürecinde baskının birçok formunun uygulandığına işaret eden Josua ve Edel, bu formların açıklanmasında üç temel niteliğe bakmak gerektiğini belirtmektedir: rejim, devlet ve muhalefet. Bu üç temel aktör, ayaklanmalar neticesinde baskı üzerinden yeniden şekillenmektedir. Çalışma bu şekliyle rejim idamesini sadece ulusal düzeyde yani rejim ile muhalif/karşıt aktörler arasındaki ilişki biçimi üzerinden açıklamaktadır.

Yine Arap Baharı sürecinde, bu kez Suriye'deki rejim idamesi yöntemlerinin incelendiği "Roots of Fragmentation: The Army and Regime Survival in Syria" isimli çalışmada Kjetil Selvik,⁴⁰ Tunus ve Mısır'daki olayların aksine Suriye'de 'askerin' rejime sırtını dönmediğine dikkat çekmekte ve bunun rejim idamesindeki etkisini sorgulamaktadır. Selvik'e göre, mezhep temelli kurulmayan Suriye Ordusu'nun zamanla içindeki Sünnileri dışlamaya başlaması, bir taraftan Sünnilere görece mahrumiyet yaşatırken diğer taraftan Ordu'nun yekpare bir yapıya bürünmesini sağlamıştır. Yine ve tarihsel olarak Baas rejiminin Sünnilerden çok sayıda önemli ismi yıllarca içinde

³⁹ Maria Josua ve Mirjam Edel, "To Repress or Not to Repress – Regime Survival Strategies in the Arab Spring", **Terrorism and Political Violence**, 27 (2), 2015, s. 289–309.

⁴⁰ Kjetil Selvik, "Roots of Fragmentation: The Army and Regime Survival in Syria", **CMI Insight**, Nisan 2014, Sayı: 2.

barındırması ve bu insanlara belli başlı imkânlar tanınması rejim içerisindeki Sünnilerin rejime bağlı kalmasını beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan, Ordu'nun Nusayriyelerden müteşekkil yapısı, üst düzey rütbelilerin de rejime sadık kalmasına vesile olmuştur. Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde, Selvik'e göre, Beşşar Esed'e karşı kurulan Özgür Suriye Ordusu'nun bir başarı gösterememesi ve isyan eden kesimin Sünni çevre (periphery) ve alt sınıf ile sınırlı kalması, rejimin düşmemesini sağlayan önemli unsurlar olarak öne çıkmıştır. Özellikle 2011'den sonra mezhepsel bölünmenin netleşmesiyle rejim idamesi, ordu eliyle baskılama, bölme ve yönetme şeklinde devam etmiştir. Arap Baharı kapsamında önemi bir kez daha teyit olunan iletişim teknolojileri, Esed yönetimi tarafından rejim idamesine yönelik bir tehdit olarak algılanmış ve Beşşar Esed, rejimi idame ettirebilme adına yürüttüğü çoklu stratejilere, aktivistlerin şehirler arası ve aynı şehir içinde hem organize olmalarına hem de birbirleri ile haberleşmelerine imkân veren internet bağlantısını kesmeyi de eklemiştir.⁴¹

Suriye'de rejim idamesi üzerinden yapılan tartışmalarda, liderin aile efradının aldığı tavırların bir rejimin idamesinde ya da yıkılışında etkili olabileceğine işaret edilmektedir. London School of Economics Ortadoğu Merkezi Direktörü Fawaz A. Gerges, bu kapsamda, Suriye'de rejimin idamesinin Şam'ın kontrolü ile doğrudan alakalı olduğunu ve bu kontrolün ne kadar sağlanacağına da Beşşar Esed'in kardeşi Mahir Esed'in kabiliyeti ile netlik kazanacağını söylemektedir. Zira bilindiği gibi, Beşşar Esed'in ne siyasi ne de askeri bir tecrübesi bulunmaktadır. Kardeşi Mahir ise, Beşşar'ın aksine, askeriyede sertliği ve titizliği ile bilinen bir aile üyesidir. Mahir Esed'in yanı sıra, 2012'de Savunma Bakanlığına düzenlenen saldırı sonucu ölen Asıf Şevket başta olmak üzere Esed ailesinin diğer fertlerinden önemli bir bölümünün de rejimin idamesi için çalıştığı bilinmektedir. Dolayısıyla krizle karşılaşan bir rejimin idamesi için, liderin aile efradının dağılmaması büyük önem arz etmektedir.⁴²

Konuya rejim idamesinde mevcut liderliğin devamının her zaman birincil öncelikli olmadığı noktasından yaklaşan Marco Vicenzino,⁴³ Suriye'deki rejimin son durumu ile

⁴¹ Esed'in rejim karşıtlarıyla internet üzerinden verdiği mücadele hakkında bir değerlendirme için bkz: Stephan Faris, "The Syrian Regime's Survival Strategy: Shut Down the Web", 2012, **Bloomberg**, <http://www.bloomberg.com/bw/articles/2012-12-10/the-syrian-regimes-survival-strategy-shut-down-the-web>, (20.11.2015).

⁴² Konu ile alakalı bir değerlendirme için bkz: "Assad's Brother Is Key to Syrian Regime's Survival", (14.09.2013), **Haaretz**, <http://www.haaretz.com/middle-east-news/1.546958>, (11.11.2015).

⁴³ Marco Vicenzino, "Syria's Assad Is Expendable But Regime's Survival Is Not", 2015, **The World Post**, http://www.huffingtonpost.com/marco-vicenzino/syria-assad-is-expendable_b_8479346.html, (19.11.2015).

ilgili kaleme aldığı “Syria's Assad Is Expendable But Regime's Survival Is Not” başlıklı yazıda, Suriye’deki savaşın sonlandırılması konusunda uluslararası toplumun ve bazı devletlerin izledikleri siyasete yer verirken, bir devlette diktatörün ya da otokrasi ile yöneten liderin gitmesinin rejimin idamesine engel teşkil etmediği savunusunu yapmaktadır. Vicenzino’ya göre, Suriye’de Esed’i destekleyen Rusya ve İran’ın Esed’den vazgeçebilmeleri ihtimal dâhilindedir; çünkü önemli olan Esed’in yerine gelecek kişinin Esed’in izlediği siyasetten farklı bir siyaset izlemeyeceğinin garanti altına alınmasıdır. Özetle, rejim kişiye indirgenmemekte, belirli ve tekrar eden siyasetlerden teşekkül bir yapı olarak tasvir edilmektedir.

Bir başka çalışmada Geoffrey F. Gresh,⁴⁴ İkinci Dünya Savaşı’ndan günümüze kadar Körfez bölgesinde etkisini sürdüren ABD ordusunun Suudi Arabistan, Oman ve Bahreyn ile ilişkilerini ya ordunun varlığına son verme ya da ordunun varlığına müsaade etme açısından değerlendirmekte; bu üç ülkenin ABD ordusu ile bölgesel tehditler ve gelişmeler kapsamında geliştirdiği ilişkilerin rejim idamesine katkısını ele almaktadır. Gresh’e göre, ABD ordusu, varlığıyla bölge ülkelerinin güvenlik ve istikrarına ilişkin tehditlerin önlenmesi noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Rejim güvenliğinin yabancı devletlerin askeri unsurları tarafından güvence altına alınması hususu, Gresh’in de ifade ettiği üzere öyle bir noktaya gelmiştir ki, Körfez ülkeleri son zamanlarda siyaset, iktisat ve güvenlik alanlarındaki ilişkilerini özellikle Rusya, Çin ve Hindistan üzerinden çeşitlendirmeye başlamışlardır. Bu bağlamda Gresh Suriye, Irak ve İran’dan kaynaklanan bölgesel ve ulusal istikrarsızlık tehditlerinin Körfez ülkelerinin güvenlik ortağı seçimini daha elzem bir hale getirdiğine işaret etmektedir.

Konuya hem dış ilişkiler hem de Arap Baharı tartışmalarının dışındaki bir perspektifle yaklaşan Sarah J. Feuer,⁴⁵ “Religious Establishment and Regime Survival: The Politics of Religious Education in Morocco and Tunisia, 1956–2010” başlıklı çalışmasında Tunus ve Fas devletlerinin, 1956–2010 yılları arasında yürüttükleri din eğitimi uygulamalarının rejim idamelerine katkı sunduğunu savunmaktadır. Muhtelif bulguların ortaya çıktığı çalışmada, Feuerer, yıllardır serdedilen seküler devlet dindar topluma karşı tezine katılmamakta ve dini eğitim kurumlarının ve hatta dinin kendisinin doğrudan olmasa

⁴⁴ Geoffrey F. Gresh, **Gulf Security and the U.S. Military; Regime Survival and the Politics of Basing**, Standford: Standford University Press, 2015.

⁴⁵ Sarah J. Feuer, **Religious Establishment and Regime Survival: The Politics of Religious Education in Morocco and Tunisia, 1956–2010**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Brandeis University, 2014.

da dolaylı olarak her iki ülkede rejimin idamesini sağlamada kullanıldığı sonucuna ulaşmaktadır. Feurer, bu kurumları rejim idamesinin yan destekçileri olarak ifade etmektedir. Bu çalışma, rejim idamesinin yerel ve uluslararası kaynakları konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

Orta Doğu'da rejim idamesi incelemesine ilişkin örnek olay olarak seçilen Ürdün üzerine de çalışmalar mevcuttur. Ürdün yönetiminin rejim idame stratejileri, araştırmacılar tarafından uygulamalar noktasında, görece sınırlı sayıda da olsa incelenmiştir. Bu çalışmalar aynı zamanda Ürdün'de rejim idamesine ilişkin temel ve erişilebilir literatürü temsil etmekte, çalışmaya yeni konu ve yaklaşımlar geliştirmesi için gerekli zemini oluşturmaktadırlar. Buna göre, Scott Greenwood⁴⁶ 2003 yılında yayınlanan “Jordan's New Bargain: The Political Economy of Regime Security” isimli çalışmasında Ürdün'deki liberalleşme sürecinin ilerlemesi ya da gerilemesinin rejimin iktisadi alanda kendi güvenliğini sağlaması ve bütçenin olumlu anlamda devam ettirilmesi ile açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Greenwood, rejim idamesinde hayati önem taşıdığını ileri sürdüğü dış mali yardımların devamını ve rejimin bileşenlerinden anahtar role sahip Doğu Yakalılar ile işadamlarının siyasi desteğini sağlamak için seçim kanununda yapılan düzenlemeleri ve gerçekleştirilen iktisadi reformları, rejimin idamesini belirleyen temel unsurlar olarak sunmaktadır.

Oliver Schlumberger ile André Bank,⁴⁷ “Jordan: Between Regime Survival and Economic Reform” başlıklı çalışmalarında Ürdün'de geleneksel rejim idamesini, rejimin iktisadi reformlar (bu reformların elitlere etkisi) vasıtasıyla sürdürülmesine bakarak incelemektedirler. Buna göre çalışmada, patrimonyal liderlerin toplum üzerindeki ayrıcalıklı pozisyonlarına rağmen ellerinde tuttıkları gücü devam ettirmek için rejime sadık iktisadi ve siyasi gruplara ihtiyaç duyduklarına dikkat çekilmektedir.

“Institutions and the Politics of Survival in Jordan: Domestic Responses to External Challenges, 1988–2001” isimli çalışmasında Russell E. Lucas,⁴⁸ Ürdün'deki rejimin 1988 ve 2001 tarihleri arasında uyguladığı idame stratejilerini kurumlar üzerinden

⁴⁶ Scott Greenwood, “Jordan's ‘New Bargain’: The Political Economy of Regime Security”, **Middle East Journal**, 57 (2), 2003, s. 248–268.

⁴⁷ Oliver Schlumberger ve André Bank, “Jordan: Between Regime Survival and Economic Reform”, Volker Perthes (Ed), **Arab Elites: Negotiating the Politics of Change**, içinde (35-60) Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2004.

⁴⁸ Russell E. Lucas, **Institutions and the Politics of Survival in Jordan: Domestic Responses to External Challenges, 1988–2001**, New York: State University of New York Press, 2005.

incelemektedir. Ürdün rejimini tehdit eden iki önemli faktör bulunduğuna dikkat çeken Lucas, bunlardan ilkinin demografik dağılımın ve yetersiz kaynakların sebep olduğu iktisat ve borç krizi; ikincisini de birçok Ortadoğu ülkesi gibi Ürdün'ü de tehdit eden bölgesel savaşın varlığı ve barışın tıkanması olarak tanımlamaktadır. Ürdün'ü haritadan silmeye yönelik güncel iktisadi krizlerin ve siyasi tehditlerin rejimi farklı şekillerde zora sokabileceğini ifade eden Lucas, bu iki sorunun en önemli etkisinin rejim ile rejimin bileşenleri arasındaki dengenin yeniden dağılımına yol açabileceğini savunmaktadır. Böylece, özellikle muhalefetin hükümete ve potansiyel olarak da monarşiye yönelik kızgınlığının bu dağılımda önemli rol oynayacağına dikkat çekmektedir. Lucas, varoluşsal sorunlarla karşılaşan rejimin, kendi bileşenlerinin birliğini sürdürmek, ülkedeki hoşnutsuzlukları sınırlandırmak ve muhalefeti kısıtlamak için iç kurumları suistimal ederek ve farklı yönlendirerek kendi idamesini sağladığı tezini savunmaktadır.

Körfez Savaşları sırasında Mısır, Ürdün ve Suriye'nin izledikleri dış politikaları ve geliştirdikleri stratejileri incelediği “Regime strategy and foreign policy in autocracies: Egypt, Jordan, and Syria in the Gulf Wars” isimli çalışmasında Debra Lois Shulman,⁴⁹ otokratik liderlerin dış politikalarını ve bu kapsamda geliştirdikleri stratejileri devlet içindeki güçlerini pekiştirmede ve rejimlerini idame ettirmede bir araç olarak kullandıklarını savunmaktadırlar. Buna göre, her üç ülkede de otokratik liderler ‘kazanan koalisyonu’ (bu koalisyon; kitlelerin, elitlerin ya da yabancıların desteğinden oluşabilir) önelemekte ve dış politikalarını bu koalisyonu memnun etmek için kullanmaktadırlar. Böylece, kimi durumlarda ulusal çıkarlar rejim idamesine feda edilebilmektedir.

Ürdün'ün iki körfez savaşında aldığı kararlar çerçevesinde dış politikasını, rejim idamesi ile ilişkilendirerek değerlendiren Debra Shushan⁵⁰ gerek demokratik gerekse anti-demokratik ülkelerde, liderlerin öncelikle ve ilk olarak gücü desteklediklerine işaret etmektedir. Çalışmada, toplumsal, iktisadi ve askeri bakımdan, yazarın ‘kazanan koalisyon’ diye tabir ettiği, gücü elinde bulunduran kilit önemi haiz elitlerin desteğinin; kimi zaman da dış yardımların rejim idamelerinde büyük ehemmiyet taşıdığına altı çizilmektedir. Ancak kuşkusuz ülke içi elitler ile yardımda bulunan devletlerin çıkarlarının

⁴⁹ Debra Lois Shulman, **Regime strategy and foreign policy in autocracies: Egypt, Jordan, and Syria in the Gulf Wars**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yale Üniversitesi, UMI Dissertations Publishing, USA, 2008.

⁵⁰ Debra Shushan, “Foreign Policy and Regime Survival in Jordan”, Center for International and Regional Studies, Georgetown University, School of Foreign Service in Qatar, <https://cirs.georgetown.edu/events-cirs/foreign-policy-and-regime-survival-jordan>, (27.11.2015).

çakıştığı durumlar bazen kaçınılmaz olmaktadır. Kazanan koalisyonun toplumun fikriyatını her zaman aynı seviyede yansıtmadığına da dikkat çeken çalışma, bu bağlamda Arap devletlerin her iki körfez savaşında karşılaştıkları ikileme işaret etmiştir. Bu ikilem, toplumlar nezdinde antiemperyalist duruşuyla hayranlık uyandıran Saddam liderliğindeki Irak'ı kendi halkının rızasını kazanmak namına desteklemek ile özellikle ABD ile Körfez devletlerinin iktisadi yardımlarını ülkeye çekme uğraşları çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Shushan'a göre, rejim idamesi iki formda gerçekleşmektedir. İlkinde otokrasilerde rejim idamesi, rejimini destekleyen aktörlerin desteklerini sürdürmelerini sağlayan stratejilere bağlı olmaktadır. İkincisinde ise rejimler, dış politikalarını ve dışarıdan gelen destekleri rejim idamelerini sağlamakta bir strateji olarak kullanmaktadır. Buna göre Ürdün için ilk körfez savaşında kazanan koalisyon ülke içi elitler ile Irak'ın Ürdün'e yönelik desteklerinden teşekkül ederken, 2003'teki Irak işgalinde kazanan koalisyonun değiştiği görülmektedir. Sonuçta, aynı aktörlerin birbirleri ile mücadelesinde farklı strateji izleyen Ürdün'de yönetim, rejim idamesinde başarı sağlamıştır.

Hazırladığı “Conditioning Immigrant Incorporation: Regime Survival, Coalition Politics, Late Development, and the Palestinians in Jordan” isimli doktora teziyle Samuel Henry Plapinger,⁵¹ Ürdün'de rejim idamesinde Filistinlilerin rolüne odaklanmaktadır. Üç müstakil başlıkta, sırasıyla, devlet, hükümet ve iktisat alanlarında Filistinlilerin etkisini ele alan Plapinger, Filistinlilerin bu alanlara eklenmesinin rejimin idamesine etkilerini incelemektedir. Devlet alanında, Filistinlilere tanınan vatandaşlık hakkının idamede önemli etki ettiğine dikkat çeken Plapinger, hükümet alanında parlamentonun ve kabinenin Doğu Şerialılardan teşekkül ettiğini ve Filistinlilerin hükümet alanına dâhil olma sürecinin tamamlanmadığını ileri sürmektedir. İktisat alanında ise rejimin kamu sektörünü Ürdün asıllı Ürdünlülere, özel sektörü ise Filistin asıllı Ürdünlülere bıraktığı tespitinde bulunan Plapinger, Ürdün asıllıların önemli imtiyazları elinde bulundurduğunu ancak buna rağmen Filistinlilerin iktisat alanında ülkede söz sahibi olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla rejim, Ürdün asıllı Ürdünlülere mecliste ülke nüfusundaki konumlarına ters oranla daha fazla temsiliyet sağlayarak ve iktisat alanında onları kamu kurumlarında istihdam ederek hem ülkedeki Filistin asıllı Ürdünlüleri devlete muhtaç ve saf-dışı bırakmakta hem de

⁵¹ Samuel Henry Plapinger, **Conditioning Immigrant Incorporation: Regime Survival, Coalition Politics, Late Development, and the Palestinians in Jordan**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Wesleyan University, 2012.

Ürdün asıllı Ürdünlüleri rejime sadık hale getirmektedir. Bu da ülkede rejim idamesini kolaylaştırmaktadır.

Arap Baharı sürecinden sonra, Ürdün rejiminin hayatta kalma stratejileri ile gerçekleştirilen siyasal reformların birbiriyle ilişkisini Fas ile mukayese ederek inceleyen László Csicsmann,⁵² olaylar karşısında monarşilerin ya da başka bir ifade ile krallıkların cumhuriyetlerden daha dayanıklı çıktığına işaret etmekte, monarşilerin ayakta kalmalarının en önemli sebebi olarak da petrol zenginliğini göstermektedir. Çalışmada, yapısal olarak Körfez monarşilerden ayrılan Ürdün ile Fas'ın da rantiyeci⁵³ devlet olma özelliklerinin, iki ülkede rejimlerin idame etmesine imkân sağladığı vurgulanmaktadır.⁵⁴ Ayrıca iki ülkede de liderlerin doğrudan peygamber soyundan geldikleri söylemini kullanmaları, rejimler için toplumun belirli kesimlerinde meşruiyet kazanmalarını sağlamaktadır.

Nur Köprülü,⁵⁵ “Monarchical Pluralism or De-democratization: Actors and Choices in Jordan” isimli çalışmasında Ürdün’de rejimin, varlığını idame ettirmede siyasal reformları bir araç olarak kullanmasının eski tarihlere dayandığını belirtmektedir. Çalışmasında Köprülü, Kral Hüseyin’in 1989’daki büyük protesto gösterilerinden demokratikleşme sürecini başlatmak suretiyle başarılı şekilde çıktığını vurgulamaktadır. Rejimin ayakta kalma stratejileri ile ilgili Kral Abdullah ve babası Kral Hüseyin arasındaki farklılıkların da ele alındığı çalışmada, Kral Abdullah’ın babasından farklı olarak ‘Önce Ürdün, sonra Arap’ politikasını izlediği ve iki devletli çözüm temeline dayanan formül ile Filistinli-Ürdünlü ilişkilerini yeniden tasarlamak istediği belirtilmektedir. Böylece tanınması için mücadele edilen Filistin devleti vasıtasıyla Ürdün’de yaşayan ve nüfusun

⁵² László Csicsmann, “The Interplay of Regime Survival Strategy and Political Reform in Jordan and Morocco after the Arab Spring”, 16 Kasım 2012’de Berlin’de **DGAP EU Middle East Forum**’da sunulan bildirinin tam metni için bkz: https://www.academia.edu/8507811/The_Interplay_of_Regime_Survival_Strategy_and_Political_Reform_in_Jordan_and_Morocco_after_the_Arab_Spring, (16.11.2015).

⁵³ Rantiyeci Devlet Teorisi, Adam Smith’in kira gelirlerini diğer gelirlerden ayırmasından hareketle ortaya çıkan bir teoridir. Rantiyeci devlet gelirinin büyükçe bir kısmı dışardan gelen kaynaklara bağlıdır. İşte bu gelirler kira olarak adlandırılır. Doğal kaynaklar da kira gelirleri arasında değerlendirilmektedir. İç gelire, özellikle vergilere ihtiyaç duymayan devletlerde, gelirler doğal kaynaklar yoluyla elde edildiğinden devlet ve toplum arasında bazı kopuklukların olması kaçınılmaz olmaktadır. Ancak buna rağmen rejim, doğal kaynaklar sayesinde, halkın vergi yükünü ortadan kaldırdığı için meşruiyet zemini kazanmakta ve bu geliri kendi idamesinde bir araç olarak kullanmaktadır. Arap Dünyasında rantiyeci devletlerle ilgili önemli bir çalışma için bkz: Hazem Beblawi, “The Rentier State in the Arab World”, **Arab Studies Quarterly**, 9 (4), 1987, s. 383–398. Ayrıca petrol ve siyaset arasındaki ilişki hakkında bkz: Gwenn Okruhlik, “Rentier Wealth, Unruly Law, and the Rise of Opposition: The Political Economy of Oil States”, **Comparative Politics**, 31 (3), 1999, s. 295–315.

⁵⁴ Yazar, gelirlerin Fas’ta fosfat üzerinden Ürdün’de “Barışın Ödülü” (dış yardımlar) vasıtasıyla geldiğini ifade etmektedir.

⁵⁵ Nur Köprülü, “Monarchical Pluralism or De-democratization: Actors and Choices in Jordan”, **Insight Turkey**, 14 (1), 2012, s. 71–92.

çoğunluğunu oluşturan Filistinlilerin Ürdün iç politikasında bir sorun olmasının önüne geçilmek istenmektedir.

Al Jazeera Center for Studies'in⁵⁶ 2012 yılında Ürdün'de rejim idamesi ile ilgili hazırladığı "Jordan's Struggle over the Rules of the Political Game" başlıklı raporda monarşinin devamında iki önemli faktörün üzerinde durulmuştur. İlk olarak, ordu ve güvenlikle bağlantılı kurumların rejimin idamesinde anahtar role sahip olduğuna işaret edilmiştir. Öyle ki Ürdün'de bu kurumların önceliği toplumun önceliklerinden ehemmiyet taşımaktadır. Ürdün, İsrail ile savaşmayı bıraktıktan sonra savunma harcamalarında kısıtlamaya gitmemiştir. Ülke, savunma harcamalarının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)'ya oranları itibariyle dünyada 50. sırada yer almaktadır. Ülkede savunma harcamaları hükümet giderlerinin % 19,95'ine tekabül etmektedir. Bu alanda dünya ortalaması % 2,2 iken Ürdün'de bu oran % 6,2'dir. 1995'te 210 milyon dolar olan savunma harcamaları 2009'da 1 milyar doları geçmiş durumdadır. Aynı dönemde GSYİH, 6 milyar dolardan 25 milyar dolara çıkmıştır. Savunma harcamalarına ilaveten çalışmada ikinci olarak ülkedeki mesleki hareketliliğin rejim idamesine katkısına işaret edilmiştir. Ürdün ortalama 10 aylık hükümet yaşam süresi ile dünyada en hızlı hükümet değiştiren ülkelerin başında gelmektedir. Hükümetin yanı sıra, Haşimi Kraliyet Divanı,⁵⁷ üniversite rektörlükleri, valilikler ve diğer önemli devlet kurumlarındaki *sandalye kapmaca* ile ülkedeki elitlerin enerjisinin farklı bir uğraşa kanalize edildiği belirtilmektedir. Kişisel istikbal açısından ortaya çıkan bu uğraş, beraberinde kraliyete ve rejime sadakati getirmekte ve sadakat de rejimin idamesine katkı sağlamaktadır.

Samuel Helfont ve Tally Helfont,⁵⁸ "Jordan: Between the Arab Spring and the Gulf Cooperation Council" isimli çalışmalarında, Ortadoğu'daki devletlerin iktisadi istikrarı sağlamakla siyasi reform taleplerine cevap vermek arasında bir denge siyaseti izlediklerine dikkat çekmektedir. Çalışma, Arap Baharı sürecinde kendini daha da çok hissettiren bu ikileme karşı Ürdün rejiminin bölge ülkeleri ve ABD tarafından nasıl desteklendiğini incelemektedir. Bu noktada Suudi Arabistan'ın gayretleri özellikle vurgulanmaktadır. Buna

⁵⁶ Al Jazeera Center for Studies, **Jordan's Struggle over the Rules of the Political Game**, 2012, http://studies.aljazeera.net/ResourceGallery/media/Documents/2012/11/18/20121118103321673734Jordan_Struggle.pdf, (27.11.2015).

⁵⁷ Haşimi Kraliyet Divanı, Kral Abdullah ile Ürdün halkı arasında köprü görevi ifa etmektedir. Birçok tecrübeli devlet adamı bu divanda görev almaktadır. Kurum, çalışmada kısaca Kraliyet Divanı şeklinde zikredilecektir.

⁵⁸ Samuel Helfont ve Tally Helfont, "Jordan: Between the Arab Spring and the Gulf Cooperation Council", Foreign Policy Research Institute, 2012, s. 82-95.

göre, Suudi Arabistan iç kaynaklı sorunların üstesinden gelebilmesi ve özellikle de iktisadi istikrarın bozulmaması için Ürdün'ü, Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi'ne (KİK) üye yapmak istemiş ve ülkede rejim idamesiyle yakından ilgilenmiştir.

Sean L. Yom⁵⁹ 2013 yılında kaleme aldığı “Jordan in the Balance: Evaluating Regime Stability” başlıklı makalesinde Ürdün'de rejimin idamesini beş faktöre dayandırmaktadır. İlk faktör Ürdün Silahlı Kuvvetlerinin rejim karşıtı toplumsal hareketlilikleri bastırmadaki kapasitesidir. Yom, Tunus ile Mısır'daki durumların aksine, zamanla daha da modern bir görünüme kavuşan ordunun 1970 savaşında, 1989 ve 1996 yıllarındaki iç ayaklanmalarda olayları bastırmak için hızlı bir şekilde şiddet uygulamasının Arap Baharı sürecinde de şiddete başvurmadan imtina etmeyeceği hususunda ülkede bir kanaatin oluşmasına yol açtığını ifade etmektedir. Suriye üzerinden bir karşılaştırma yapan Yom, bu kapasitenin rejim idamesinde tek başına yeterli olmayacağına da işaret etmektedir. Çalışmada ikinci olarak, sokaklara, özellikle nüfusu 2 milyondan fazla olan Amman'da dökülen protestocuların sayısının binlerle sınırlı kalmasının rejimin idamesini kolaylaştırdığı savunulmaktadır. Üçüncü olarak Ürdün'de aktivistlerin silaha ve şiddete başvurmadığını ifade eden Yom, dördüncü faktörü barışçıl dahi olsa sokakları işgal edenlerin ulusal çapta birbirlerinden kopuk oluşlarıyla izah etmektedir. Yom'a göre rejimin idamesini sağlayan beşinci önemli unsur ise muhaliflerin farklı reformları talep etmeleridir. Zira Ürdün'de Ürdün asıllıların yaygın talepleri yolsuzlukla mücadele iken, İslamcıların istekleri daha demokratik bir seçim sistemi ve meclisin inşası ile alakalı olmuştur. Zikrettiği bu beş sebepten hareketle Yom, Ürdün'de rejimin, idamesini başarıyla sağladığını belirtmektedir.

“Stability through Change: Toward a New Political Economy in Jordan” isimli çalışmasında Faysal Itani,⁶⁰ İsrail'in kurulmasından sonra ülkeye akın eden Filistinli, ardından Iraklı ve son zamanlarda da Suriye'den gelen çok sayıdaki Suriyeli mültecinin sebep olduğu karmaşık toplumsal yapıyla mücadele edebilmek için Ürdün rejiminin Ürdün asıllı Ürdünlülerle ilişkilerini iyi tutmaya özen gösterdiğine dikkat çekmektedir. Ülke nüfusunun yarısının Filistinlilerden oluşmasına karşın, devletin Ürdün asıllı Ürdünlüler tarafından yönetildiğine vurgu yapan Itani, rejimin, Ürdünlüleri askeriyede ve kamu

⁵⁹ Sean L. Yom, “Jordan in the Balance: Evaluating Regime Stability”, 2013, Combating Terrorism Center, <https://www.ctc.usma.edu/posts/jordan-in-the-balance-evaluating-regime-stability>, (26.11.2015).

⁶⁰ Faysal Itani, “Stability through Change: Toward a New Political Economy in Jordan”, Rafik Hariri Center for the Middle East, Atlantic Council, 2013.

görevlerinde istihdam etmek suretiyle koruduğunu belirtmektedir. Buna göre, Amman ve İrbid başta olmak üzere yoğun bir şekilde büyük şehirlerde yaşayan Filistinliler, kendilerine rejim koalisyonunda yer bulamamakta ve ülkenin siyasi elitlerinin Ürdün asıllılardan teşekkülünü engelleyememektedirler. Itani'ye göre, Ürdünlülerin, kamuda geniş bir alanda istihdam edilmesinin yol açtığı maddi yük ABD, İngiltere ve bazı Arap monarşilerinin içinde bulunduğu devletler tarafından yapılan yardımlarla karşılanmaktadır. Itani, Arap Baharı kapsamında ülkede, gıda fiyatları, maaşlar, çalışma şartları, yolsuzluk ve diğer sosyo-ekonomik meseleler üzerinden patlak veren ayaklanmalarda Filistinlilerin medya tarafından daha fazla ilgi gördüğünü ancak rejimi hedef almaya başlamalarını müteakip Ürdün asıllı Ürdünlülerin ayaklanmasının daha tehdit edici bir karaktere sahip olduğunu ileri sürmektedir. Ayaklanmalara ortak olan Ürdünlülerin, birtakım kaygılarla Filistinliler ile birleşemediğine dikkat çeken Itani, iki toplumun birleşmesinin rejimin yıkılmasında etkili olabileceğini ileri sürmektedir. Etkisiz muhalefete karşı rejim, kabineyi dağıtmak, başbakanları azletmek ve güvenlik güçleri ile gösterileri bastırmak gibi stratejilerle varlığını idame ettirmeyi başaramamıştır. Itani, olayların büyümemesinde Ürdün asıllı Ürdünlülerin protesto gösterilerinde hükümeti, kabineyi hatta Kral'ı hedef almalarına rağmen bir kurum olarak Monarşi'yi doğrudan karalamamalarının etkisinin büyük olduğunu savunmaktadır.

Robert Satloff ve David Schenker,⁶¹ Dışişler Konseyi için hazırladıkları "Political Instability in Jordan" başlıklı çalışmada, Ürdün'ün 1970-71 senesinden beri ilk defa Arap Baharı sürecinde büyük bir iç istikrarsızlık yaşadığına; ancak ülkenin apolitik, ılımlı ve devrime muhalif geçmişi ve yapısı sayesinde bu istikrarsızlık ortamının ortadan kalktığına dikkat çekmektedir. Buna karşın sokaklara dökülen Filistinliler ile Ürdünlülerin Kral'a ve Kral'ın iktisadi durumu iyileştireceğine ve ülkeyi şeffaf yöneteceğine olan inancının ve güveninin kalmadığına işaret eden çalışma, toplumun farklı kesimleri tarafından yükselen şikâyetlerin Kral'ı -Avrupa tarzı bir anayasal monarşiye geçiş gibi- radikal değişiklikler yapmaya zorlamasının muhtemel olduğunu belirtmektedir. Lakin Satloff ve Schenker'e göre böylesine bir senaryonun gerçekleşme ihtimali düşüktür. Çünkü siyasi reform konusu, hem muhalefetin birleşmesini hem de şikâyetlerin ortak bir zeminde toplanmasını engellemiştir. Bu sebepten genel eleştiriler, ülke genelinde var olduğu düşünülen yolsuzluğa ve zayıf iktisat konusuna odaklanmıştır. İktisadi kadar baskın

⁶¹ Robert Satloff ve David Schenker, "Political Instability in Jordan", Contingency Planning Memorandum, 19, Council on Foreign Relations, Center for Preventive Action, United States of America, 2013.

olmayan siyasal reform talepleri Ürdün asıllı Ürdünlüler ile Filistin asıllı Ürdünlüler arasındaki uyuşmazlığı net bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Ürdün asıllı Ürdünlüler ayrıcalıklı konumlarına zarar verecek ve Filistinlileri siyaseten güçlendirecek reformlara sıcak bakmamış, bu sebeple, siyasal reform talebiyle düzenlenen gösteriler ülke geneline yayılamamış ve kitlesel bir hüviyet kazanamamıştır. Çalışmada Ürdün rejiminin Arap Baharı sürecinde varlığını idame ettirmesine ilişkin bir diğer faktör olarak ABD'nin çıkarları ifade edilmiştir. Buna göre, istikrarsızlığın sonucunda yaşanabilecek bir rejim değişikliğinin ABD çıkarlarına ters bir sistemin kurulmasına öncülük edebileceğine işaret eden ve Ürdün'ün İsrail'le olan barış sürecine bağlılığı, terörizmle⁶² mücadelede kararlılığı ve diğer güvenlik meselelerindeki işbirliğinden dolayı ABD'nin desteğini aldığını vurgulayan çalışma, ülkede istikrarsızlığa yol açacak bir değişim ihtimalinde Amman'a yapılan yardımlarda ABD'nin güçlü çıkarları bulunduğu da dikkat çekmektedir.

Géraldine Barré ve Luigi Musciulli,⁶³ “Jordan: The Survival of the Monarchy” isimli çalışmalarında rejimin istikrarsızlığına sebep olarak, iktisadi politikalarının başarısızlığı, komşu ülkelerdeki krizlerin yıkıcı etkileri ve kamuoyunun geniş kesimi tarafından benimsenmeyen Batı yanlısı politikalar gösterilmektedir. Çalışmaya göre, bütün bu unsurlara rağmen Monarşi, istikrarsızlığın üstesinden gelmeyi başarmıştır; üstelik bunu bir taraftan kamuoyunda artan sesleri kontrol altında tutarak, diğer taraftan da iktisadi ve siyasi açıdan Batı'ya bağlılığını sürdürerek yapmıştır. Bu kapsamda Ürdün'de rejim, idamesini en önemli kaynakları kontrol altında tutmayı başararak sağlamıştır: devlet, ordu ve sermaye. Stratejik pozisyona sahip elitlerin kaynaklara erişim imkânının Kral tarafından mümkün kılınması, elitlerin kendi çıkarları için mücadele etmesini beraberinde getirmiş ve böylece rejimin idamesi kolaylaşmıştır. Bu noktada, Barré ve Musciull'in 2011'de başlayan ayaklanmaların doğasını 'siyasiden çok iktisadi' şeklinde tanımlamış olması tutarlı görünmektedir.

⁶² Ürdün rejiminin en temel hayatta kalma stratejilerinden biri, çalışmanın küresel düzey bölümünde de görüleceği üzere, bu mücadeleye dayanmaktadır. Çalışmada, mücadele kapsamında kullanılan terörizm/radikaller/aşırıcular gibi kelimeler, literatürde yaygın olarak kullanıldığı şekliyle ele alınmıştır. Ancak bu tercih, literatürdeki hâkim görüşün doğruluğunu desteklemek ve/veya onaylamak anlamına gelmemektedir.

⁶³ Géraldine Barré ve Luigi Musciulli, “Jordan: The Survival of the Monarchy”, Ferran Izquierdo Brichs (Ed), **Political Regimes in the Arab World**, içinde (249–276), New York: Routledge, 2013.

Curtis Ryan⁶⁴ 2014 tarihli “Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring” isimli çalışmasında Ürdün dış politikasını Arap Baharı bağlamında ve rejim idamesinin bir aracı olarak ele almıştır. Ryan’a göre, İslamcılara ve terörizme karşı mücadele vermesi, İsrail ile barış sürecini sürdürmesi, neo-liberal politikaları uygulaması, Irak’ın istikrara kavuşturulması ve ülke içinde siyasi reformların gerçekleştirilmesine yönelik iştihak ile Ürdün, kendisini ve mevcut rejimi, Batılı ülkeler ve Batılı ülkelerin hâkim olduğu uluslararası organizasyonlar nezdinde makul bir ortak olarak sunmaktadır. Ürdün’ün takip ettiği bu siyasetin rejim idamesine katkı sunduğunu ifade eden Ryan, rejimin ve toplumun güvenliğinin sağlanması için daha derin iktisadi ve siyasi reformların gerektiğine dikkat çekmekte ve iç güvenliği sağlama adına dış politikanın şu an için başarılı bir araç olarak kullanılması stratejisinin uzun dönem için yeterli olmayacağını öngörmektedir. Ancak bu öngörüye rağmen, Arap Baharı süreci tüm Ortadoğu’yu sarsmaya devam ederken, iç ve dış birçok bölgesel tehdide muhatap olan rejimin dış politikasını, monarşi ve devletin idamesini pekiştirmek için bölgesel ve küresel güçlerle bağlantılı belirlemeye çalışacağı da ifade edilmektedir. Ayrıca Ryan, rejim idamesinde ülke içi bir strateji olarak, ülkedeki elitlerin yönetime ortak edilmesini önemli bulmaktadır. Buna göre Ürdün’de hükümette ve diğer kurumlarda görev alan yöneticilerin pozisyonları belirli periyotlarla tekrar düzenlenmekte ve bu vesileyle statükonun devamı sağlanmaktadır.⁶⁵

Yukarıda ülke ülke incelediğimiz rejim idamesi stratejilerinde görüldüğü üzere rejimler, ülkelerinin kendine has tecrübeleri ya da ülkelerinin dünya politikasındaki tahayyüllerine ilişkin olarak iç politika ya da dış politika eliyle çok farklı stratejiler takip etmektedirler. Aşağıda, bu stratejilerin incelenmesine tematik olarak devam edilecektir. Aşağıda sıralanan ve literatürde rejim idamesine ilişkin önemli ve etkili birer unsur olarak sunulan her bir tema, tek bir ülkenin sınırlarını aşan önemli bir uygulama pratiği olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu kapsamda, konuya ilişkin ilk ve en önemli tartışma petrol ve rejim idamesi arasında olmaktadır. Petrol zenginliği ile rejim geçişleri arasındaki ilişkiyi irdelediği “Oil Wealth and Regime Change” başlıklı çalışmasında Benjamin Smith,⁶⁶ petrol zengini

⁶⁴ Curtis Ryan, “Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring”, **Middle East Policy**, 21 (1), 2014, s. 144–153.

⁶⁵ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 145.

⁶⁶ Benjamin Smith, “Oil Wealth and Regime Change”, **Transforming Authoritarian Rentier Economies**, Bonn, Germany, September 22–23, 2005. http://eadi.org/gc2005/confweb/papersps/Smith_Oil_Wealth_and%20_Regime_Change.pdf, (15.12.2015).

otoriter ülkelerde demokrasiye geçiş öncesi dönemde petrol zenginliğinin otoriterliği sağlamlaştıran bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Smith, bununla birlikte, geçiş sürecinden sonra, ülkedeki toplumsal sınıfların organizasyonunun gelişiminde de aynı zenginliğin en önemli faktör olduğunu ileri sürmektedir. Her iki etki de rejimin himayesinden bağımsız olan alt ve orta sınıfın bağımsızlığına dayanmaktadır. Smith, birçok ülkeyi bir arada değerlendirdiği çalışmasında⁶⁷ tartışmaları, rejim değişikliği kavramsallaştırması üzerinden yapmıştır. Buna göre, otokrasiden demokrasiye geçiş keskin ve bir anda olmamakta ve çeşitli aşamaları takip edebilmektedir. Bu aşamalar şunlardır: (1) otoriter rejim krizleri, (2) otoriterliğin çökmesi, (3) demokrasiye geçiş, (4) demokraside istikrarın tesisi ve (5) demokrasinin pekişmesi.

Joseph Wright ve çalışmayı birlikte hazırladıkları diğer akademisyenler,⁶⁸ “Oil and Autocratic Regime Survival” başlıklı çalışmalarında otokratik rejimlerin varlıklarını idame ettirmeleri ile petrol zenginlikleri arasında bir bağ kurmakta ve petrole bağlı zengin ülkelerde rejimlerin, siyasal açıdan güçlerini pekiştirdiklerini, ayrıca askeri yatırım ve harcamalarını da arttırdıklarını savunmaktadır. Buna göre petrole bağlı zenginliğin arttığı ülkelerde demokrasiye geçiş zorlaşmakla birlikte bir başka diktatörlüğe geçiş riski de azalmaktadır.

Kevin Morrison,⁶⁹ “Oil, Non-Tax Revenue, and Regime Stability: The Political Resource Curse Reexamined” isimli çalışmasında, mevcut literatürde otokratik rejimlerin idamelerinde doğal zenginliklerin yeri üzerine pek çok çalışma varken bu tip rejimlerin diğer vergi dışı gelirlerinin rejim idamesindeki rolü üzerine çalışma olmadığını ileri sürmektedir. Bu sebepten çalışmada yabancı yardımların etkisi ele alınmış, buna ilaveten diğer vergi dışı gelirlerin etkileri değerlendirilmiştir. Ele alınan ülkelerde⁷⁰ vergi dışı gelirlerin toplam gelirlerin ortalama üçte birine tekabül ettiğini vurgulayan Morrison, bu tip gelirlerin farklı rejim tiplerinde olsa dahi rejim idamesine etki ettiğini ileri sürmekle birlikte özellikle demokratik rejimlere ilişkin olarak ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini ifade

⁶⁷ Smith’in incelediği ülkeler şunlardır: Cezayir, Angola, Bahreyn, Kamerun, Kongo, Ekvator, Mısır, Gabon, Endonezya, İran, Irak, Kuveyt, Meksika, Libya, Malezya, Nijerya, Oman, Suudi Arabistan, Suriye, Tunus, Trinidad, Birleşik Arap Emirlikleri ve Venezuela.

⁶⁸ Joseph Wright ve diğerleri, “Oil and Autocratic Regime Survival”, **British Journal of Political Science**, 45 (2), 2015, s. 287–306.

⁶⁹ Kevin Morrison, “Oil, Non-Tax Revenue, and Regime Stability: The Political Resource Curse Reexamined”, **Comparative Political Economy Workshop**, 2005, Harvard University, <http://www.people.fas.harvard.edu/~ces/conferences/cpeworkshop/Morrison.pdf>, (16.11.2015).

⁷⁰ Benjamin Smith’in incelediği ülkelere ek olarak Morrison Bolivya, Burkina Faso, Ürdün, Madagaskar, Mali, Maldivler, Nepal, Nikaragua, Uganda ve Sierra Leone’ye bakmaktadır.

etmektedir. Çünkü vergi dışı gelirlerin demokrasilerde kaynak dağılımı ve rejim sürekliliğine etki etmediği ancak otokrasilerde rejim istikrarını güçlendirdiği sonucuna varmaktadır.

Rejim idamesinde dış yardımların etkisini inceledikleri “Misused Financial Aid, Political Aid, And Regime Survival” isimli çalışmalarında, Sarantis Kalyvitis ve Irene Vlachaki,⁷¹ 70 ülke üzerinden yaptıkları değerlendirmede, rejimlerin dışarıdan gelen iktisadi yardımları varlıklarını idame ettirmelerinde kötüye kullandıkları sonucuna varmakla birlikte siyasi yardımların otokratik rejimlerin demokratikleşmelerine zemin hazırladığını ya da demokrasiye geçişini hızlandırdığını ileri sürmektedir. Bu kapsamda çalışma, özellikle hükümet yolsuzluklarının fazla ve demokratik kurumların zayıf olduğu gelişmemiş ülkelerde iktisadi yardımların rejimlerin idamesinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu gibi ülkelerde, beklendiği üzere, yöneticilerin bazı elitleri rüşvetle savuşturdukları ve yönlendirdikleri görülmektedir. Dahası, çalışmada, iktisadi açıdan desteklenen otokratik rejimlerin demokrasiye geçişte isteksiz davrandıkları belirlenmiştir. Siyasi yardımların ise görece zengin devletlerin rejim değişiklikleri üzerine güçlü etkileri olduğu saptanmıştır. Özellikle eğitim oranının artması, bu değişimi sağlayacak en önemli unsur olarak zikredilmektedir. Çalışma, otokratik rejimlerin idamesine katkı sağlayan yardımların devamının önemine; ancak bu yardımların sistematik bir şekilde eğitim öncelikli programlarla koordineli gitmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

Rejim idamesine ilişkin bir diğer tema, şehirleşme ve rejim idamesi ilişkisine odaklanmaktadır. Jeremy Wallace,⁷² “Cities, Redistribution, and Authoritarian Regime Survival” başlıklı çalışmasında İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi kapsayacak şekilde (1946–2004) otoriter rejimlerin idamesine bambaşka bir yerden bakmış ve konuyu, şehirleşmenin ve şehirlerde kitlelerin yığılmaya başlamasının rejimlerin idamelerini nasıl etkilediğini tartışarak sorgulamıştır. Bu sorgulamayı ülke içi nüfus hareketliliği yerine ülkeler arası bir değerlendirmeyle yapan Wallace, çalışmasında şehirleşmenin ve kitlelerin şehirlerde toplanmasının rejimler için geçici olarak sorun teşkil etmediği, dahası şehirlerde istikrarı arttırdığı ancak uzun dönemde rejimlerin idamesi açısından önemli tehlikeler taşıdığı sonucuna varmıştır.

⁷¹ Sarantis Kalyvitis ve Irene Vlachaki, “Misused Financial Aid, Political Aid, And Regime Survival”, **Social Science Research Network**, 2011, s. 1–45, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1489897, (18.11.2015).

⁷² Jeremy Wallace, “Cities, Redistribution, and Authoritarian Regime Survival”, **The Journal of Politics**, 75 (3), 2013, s. 632–645.

Otoriter rejimlerde yasama kurumlarının rejimin idamesine nasıl etki ettiğini irdelediği “Legislatures and Regime Survival: Why Strong Authoritarian Institutions Help Democratization” çalışmasında Joseph Wright,⁷³ yasama kurumlarının (meclis/parlamento) ve siyasi parti sisteminin, rejime karşıt muhalifleri bastırmak için bir araç olarak kullanılsa bile, ülkede var olacak bir demokratik sistemde gücün dağılımında etkili olacağını ileri sürmektedir. Wright, yeni demokrasilerde, bu iki kurumun otoriter elitlerin gücünü pekiştirmede kullanıldığı zaman demokratikleşme ihtimalinin arttıracağını savunmaktadır. 1952 ile 2002 yılları arasında, 108 ülkeden 200 farklı otoriter rejim hakkında elde ettiği veriyi teste tabi tutan Wright, bütün rejim tiplerinde otoriter yasamanın varlığının, rejimin yerini bir başka otoriter rejime bırakma ihtimalini düşürdüğü ve tek partili ya da askeri rejimlerde eğer diktatör bol doğal kaynaklara sahip bir ülkede rejimi idame ettirmiyorsa yasamanın demokratikleşme ihtimalini arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

“Autocratic Breakdown and Regime Transitions: New Data” isimli çalışmalarında Barbara Geddes ve diğerleri,⁷⁴ otoriter bir liderin gücünü kaybettiğinde üç sonucun ortaya çıkacağına işaret etmektedirler. Buna göre bir diktatör gücünü kaybettiğinde, liderin yerine yine liderlik kadrosundan başka bir lider geçebilir ve rejim varlığını devam ettirir; mevcut liderlik demokratik yollarla belirlenecek başka liderlere yerini bırakır ya da mevcut yönetim gücünü kaybeder; ya da başka bir grup yönetimi devralır ancak otokrasi devam eder. Literatürde, ilk iki durum hakkında çok sayıda çalışma bulunduğu ancak üçüncü durum (otokrasiden otokrasiye geçiş) ile ilgili neredeyse çalışmanın bulunmadığını dikkat çeken yazarlar, bu boşluğu doldurmak için nüfusu 1 milyondan fazla olan 110 ülkeden 280 otokratik rejimi 1946–2010 yılları arasında incelemeye tabi tutmuştur. İktisadi zorluklar ve siyasal başkaldırıları karşısında rejimlerin güçlerini kaybettiklerine ve rejim geçişleri esnasında şiddet olayları yaşandığına da işaret eden çalışma, otokratik monarşilerin yıkılmaları durumunda da yerlerine demokrasi inşa edilmesi ihtimalini zayıf görmektedir. Çalışma bu kapsamda otokratik bir rejimin yıkılmasından sonra, demokratikleşme ihtimalini arttıran durumları incelemek suretiyle Arap Baharını müteakip süreçte beklenenler hakkında da çıkarımlarda bulunmaktadır.

⁷³ Joseph Wright, “Legislatures and Regime Survival: Why Strong Authoritarian Institutions Help Democratization”, Niehaus Center for Globalization and Governance, Princeton University, 2008, 1–30; 25–26 Nisan 2008’de Princeton Üniversitesi’nde **Dictatorships: Their Governance and Social Consequences** başlıklı konferansta sunulan çalışmanın tam metni için bkz: <http://www.princeton.edu/~piirs/Dictatorships042508/Wright.pdf>, (11.11.2015).

⁷⁴ Barbara Geddes ve diğerleri, “Autocratic Breakdown and Regime Transitions: New Data”, **Perspectives on Politics**, 12 (2), 2014, s. 313–331.

Carl Henrik Knutsen ve Havard Mokleiv Nygard,⁷⁵ yarı demokratik rejimlerin demokratik ya da otokratik rejimlere oranla neden daha kırılğan olduklarını ele aldıkları “Institutional Characteristics and Regime Survival: Why Are Semi-Democracies Less Durable Than Autocracies and Democracies?” isimli çalışmada, yarı demokratik rejimlerin dayanıksızlığını bazı faktörlerle açıklamaktadırlar. Buna göre, yarı demokratik rejimler, rejimlerin idamesini zorlaştıran sosyal krizler ve siyasal istikrarsızlıkların üzerine inşa edilmektedir. Dahası çalışma, bu rejimlerin otokratik rejimlerden daha fazla demokratikleşme ya da liberalleşme tecrübesine sahip olmadığına da işaret etmektedir. Ayrıca yazarlara göre, bazı rejimlerin erken yıkılmasında bazılarının ise idamelerinin uzun sürmesinde, hanedanlık zincirinin muhkemliği ya da askeri veya tek partili hükümetlerin varlığından ziyade, o ülkelerdeki demokrasi dereceleri ehem bir yere sahiptir. Çünkü yazarlara göre, demokratik olmayan rejimlerde özgürlüğe fırsat tanıyan rejim değişikliklerinin yaşanması daha muhtemeldir.

Otokrasilerde kurumların rejim idamesine etkisini inceledikleri “Authoritarian Institutions and Regime Survival: Transitions to Democracy and Subsequent Autocracy” başlıklı çalışmalarında Joseph Wright ve Abel Escriba-Folch,⁷⁶ bu kurumları ikiye ayırmaktadırlar: otoriter partiler ve otoriter yasama organları. Bu iki kurumun varlığının rejim idamesine etkisinin 1946–2002 yılları ve 108 ülke kapsamında değerlendirildiği çalışmada, yukarıdaki çalışmaları olumlar biçimde, otoriter rejimden bir başka otoriter rejime ya da otoriter rejimden demokrasiye geçişlerin olduğu saptanmıştır. Bu geçişlerin tesadüfi olmadığı sonucuna varan Wright ve Folch, otoriter bir rejimde var olan siyasi partilerin demokrasiye geçişi daha mümkün kıldığı ancak buna karşılık otoriter yasama organlarının bir başka diktatörlüğe imkân sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Otoriter siyasi partiyi yöneten siyasi elitlerin demokrasiye geçişte kendi konumlarını garanti altına aldıklarını ve ayrıca özgür ortamda yapılacak bir seçimde de avantajı ellerinde bulundurduklarını vurgulayan çalışma, aynı şekilde asker-egemen bir siyasi partinin yönettiği diktatörlükten demokrasiye geçişte eski elitlerin haklarının korunduğuna işaret etmektedir.

⁷⁵ Carl Henrik Knutsen ve Havard Mokleiv Nygard, “Institutional Characteristics and Regime Survival: Why Are Semi-Democracies Less Durable Than Autocracies and Democracies?”, **American Journal of Political Science**, 59 (3), 2015, s. 656–670.

⁷⁶ Joseph Wright ve Abel Escriba-Folch, “Authoritarian Institutions and Regime Survival: Transitions to Democracy and Subsequent Autocracy”, **British Journal of Political Science**, 2012, 42 (2), s. 283–309.

“Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats” başlıklı çalışmalarında Jennifer Gandhi ve Adam Przeworski,⁷⁷ rejimlerin dış güçlerin yardımını almak veya ülkedeki isyan tehdidini engellemek istediklerinde belirli kurumlara ihtiyaç duyduklarını savunmaktadırlar. Çalışmada, özellikle siyasi partilere dayalı yasama kurumları vasıtasıyla muhaliflerin sisteme dâhil edildiği ve bunun rejimin idamesine imkân sağladığı belirtilmektedir. 1946–1996 yılları arasında pek çok otokratik rejim örneği üzerinden yaptıkları analizde, Gandhi ve Przeworski otokrasilerde demokratik kurumların *sözde* işletilmesiyle rejimlerin siyasal ömürlerinin uzadığını ortaya koymaktadırlar.

Son olarak rejim idamesi ile patrimonyal ilişkiler arasındaki ilişkiyi incelediği “And Yet They Persist: Explaining Survival and Transition in Neopatrimonial Regimes, Studies in Comparative International Development” başlıklı çalışmasında Jason Brownlee,⁷⁸ literatürün, benzer sistemleri yıkan iç ayaklanmaların bazı lider-egemen rejimleri niçin etkilemediğini açıklamada yetersiz kaldığını ileri sürmektedir. Brownlee karşılaşılan toplumsal olaylarda kapsamlı patrimonyal ilişkilerin rejimlerin ayakta kalmasına ve içerideki düşmanları yenmesine yönelik etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamakta ve ülke içindeki elitlerin çıkarlarının iç isyanlarla sarsıldığında rejimin idamesi ihtimalinin arttığını ifade etmektedir. Dahası Brownlee, spesifik olarak, rejimlerin topluma yönelik baskılarının dış güçler tarafından engellen(e)memesi ya da görmezden gelinmesi halinde, patrimonyal rejimlerin iç ayaklanmaları bastırdığını ve rejim değişikliğinin önüne geçtiğini belirtmektedir. Çalışmada, buna rağmen İran ya da Filipinler’de olduğu gibi patrimonyal ilişkilerin bizatihi kendisinin rejimin idamesini sarsabileceği de ifade edilmektedir.

Buraya kadar anlatılan rejim idamesi literatüründen sonra ifade etmek gerekir ki, her bilimsel çalışma, ayrıca, ele alınan konunun nasıl analiz edilebileceği sorusu ile başlamaktadır (metodoloji problemi). Bu problem, konunun ele alındığı bağlamıyla ya da seviyesiyle ilgilidir. Mesele, söz konusu seviyede ne çalışıldığı ve çalışılan konunun aktörünün/aktörlerinin kimler olduğu ile de alakalıdır. Bağlam ve seviye sorusuna cevap

⁷⁷ Jennifer Gandhi ve Adam Przeworski, “Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats”, **Comparative Political Studies**, 40 (11), 2007, s. 1279–1301.

⁷⁸ Jason Brownlee, “And Yet They Persist: Explaining Survival and Transition in Neopatrimonial Regimes”, **Studies in Comparative International Development**, 2002, 37 (3), s. 35–63.

aramak bizi ‘analiz seviyesine’, ne çalışılacağı ve aktörler ile ilgili soru da ‘analiz birimine’ götürmektedir.⁷⁹

Analiz düzeyi tartışmaları (level of analysis) disiplinde, Uluslararası İlişkiler nasıl çalışılmalıdır sorusuna binaen ortaya çıkan ve ilk dönem tartışmaları 1950’lerin ortalarına ve 1960’ların başlarına dayanan bir metodoloji problemine işaret etmektedir. Buna göre, Uluslararası İlişkilerin temel aktörü olarak görülen devletlerin davranışlarını açıklamak için farklı düzeylerde analiz yürütülmektedir. Konunun ilk olarak problematize edildiği 1954 tarihli çalışmasında Kenneth Waltz,⁸⁰ savaşların neden ortaya çıktığını açıklamak için, üç farklı analiz faktörüne işaret etmektedir: birey, devlet ve sistem. Waltz’ın savaşın sebeplerine ilişkin ortaya koyduğu ve dikkat çektiği faktör, uluslararası sistem olarak kendini göstermektedir. Waltz 1979⁸¹ tarihli disiplin için çığır açan çalışmasında bu ayrımını tekrar etmekle birlikte sistem düzeyinin uluslararası ilişkileri açıklamak için yegâne düzey olduğunu savunmuştur.

Tanımlayış itibariyle farklılaşsa da seviyelendirme noktasında Waltz ile benzerlik gösteren 1961 tarihli analizinde David Singer⁸² analiz düzeyi problemini aşmak için Waltz’ın yaptığı ayrımı olumlar biçimde iki farklı düzeye dikkat çekmektedir: uluslararası sistem ve ulus-devlet ya da ulus-altı analiz düzeyi. Singer, uluslararası sistem düzeyinin daha verimli olduğunu söylemekle birlikte⁸³ farklı sebeplere bağlı olarak araştırmacıların analiz düzeyleri arasında tercih yapabileceklerini söylemektedir.⁸⁴

Doğrudan bu tartışmaya katılmamış olmakta birlikte Morton Kaplan, 1957 tarihli çalışmasında⁸⁵ devlet düzeyinin uluslararası ilişkileri açıklamak için temel referans noktası olduğunu savunmuştur. 1990’lara gelindiğinde ve iki kutuplu dünyanın ve Soğuk Savaş’ın sona erdiği bir ortamda yeni dinamikleri anlamak için uluslararası ilişkiler akademisyenleri özellikle devlet ve uluslararası sistem düzeyleri arasında bir bölgesel analiz düzeyinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Özellikle Barry Buzan ve Ole Weaver’in bölgesel güvenlik

⁷⁹ Nuri Yurdusev, “‘Analiz Seviyesi’ ve ‘Analiz Birimi’: Bir Ayrım Argümanı”, **Uluslararası İlişkiler**, 4 (16) (2007–2008), s. 3.

⁸⁰ Kenneth Waltz, **Man, the State and War**, New York: Columbia University Press, 1957; ayrıca bkz: Kenneth Waltz, “International Conflict: Three Levels of Analysis”, **World Politics**, 1960, 12 (3), 453–61.

⁸¹ Kenneth Waltz, **The Theory of International Politics**, Addison-Wesley Pub. Co., 1979.

⁸² David J. Singer, “The Level-of-Analysis Problem in International Relations”, **World Politics**, 14 (1), 1961, s. 77–92.

⁸³ David J. Singer, a.g.e., s. 89.

⁸⁴ David J. Singer, a.g.e., s. 90.

⁸⁵ Morton A. Kaplan, **System and Process in International Politics**, New York: John Wiley & Sons, Inc., 1957.

yapıları üzerine yaptıkları çalışmalarla örneklenen bu düzey, devlet davranışlarının ve yeni uluslararası sistemin bölgesel düzeyde yürütülecek çalışmalarca da açıklanabileceğini savunmuşlardır.⁸⁶

Yukarıda pratikler ve teoriler üzerinden verilen detaylı anlatı göstermiştir ki, çok düzeyli bir uğraş olarak rejim idamesi analizi, en az üç seviyeli ve her seviyede farklı etkileşim formlarının ve aktörlerin olduğu bir ilişki düzeyini gerekli kılmaktadır. Buna göre, bu düzeyler kendisini; rejim merkezde olmak koşuluyla, rejimin ulusal düzeyde devlet içerisindeki aktörlerle ilişkileri, bölgesel düzeyde rejimin komşu ve bölge ülkeleriyle ilişkileri, küresel anlamda da rejimin uluslararası aktör ve devletlerle ilişkileri şeklinde göstermektedir. Çalışmada Ürdün rejiminin, rejim idamesi stratejileri bu düzey ayırımından hareketle ve bahsedilen analiz düzeyi tartışmalarıyla da örtüşür biçimde ulusal düzeyde, bölgesel düzeyde ve küresel düzeyde yürütülen ilişkiler üzerinden incelenecektir. Tezin müteakip bölümleri bu düzey ayırımı merkeze alınarak oluşturulacaktır. Ayrıca, her bir düzeyde (ulusal, bölgesel, küresel) yukarıda dağılık olarak ülke ülke ya da tematik olarak ele anılan ve rejim idamesinde rolü olduğu öne sürülen unsurların (örneğin patrimonial ilişkiler, elitlerin rejime angaje edilmeleri, petrol, dış yardımlar, veraset, kurumsal yapı, toplumun sınıf yapısı, siyasi partileşme, ordu ve güç kullanımı, iktisadi yapı, psikolojik ortam, kolonyal miras, uluslararası yaptırımlar, jeo-stratejik konum, kitlesel mobilizasyon dayanakları, zenginliğin dağılımı/dağıtımı, yönetimin türü ve muhalefetle ilişkiler vb.) Ürdün özelinde geçerliliği sorgulanacaktır. Ancak, doğal olarak bu unsurlardan hangilerinin Ürdün’de rejim idamesine etkisinin olup olmadığı sahaya ilişkin gerçeklikler göz önünde bulundurularak sorgulanacaktır. Bu noktada örneğin, Trinidad’da ulusal düzeydeki rejim idame stratejileri kapsamında ortaya çıkan bir gerçekliğin Ürdün’de ülkenin kendine has koşulları gereği oluşmaması gibi durumlar göz önünde bulundurulacaktır.

Ürdün rejiminin ayakta kalma stratejilerini izah etmek amacıyla hazırlanan bu çalışmada model, analiz düzeyleri içeriden dışarıya olacak şekilde kurulmuştur. Çünkü bir

⁸⁶ Barry Buzan ve Ole Weaver, **Regions and Powers: The Structure of International Security**, Cambridge: Cambridge University Press, 2003. Konu ile ilgili daha detaylı tartışmalar için bakınız: Barry Buzan, “The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered”, Booth, K. ve Smith, Steve (Ed), **International Relations Theory Today**, içinde (204–205), Cambridge: Polity Press, 1995; Alexander Wendt, “Level of Analysis vs. Agents and Structures: Part III”, **Review of International Studies**, 18 (2), 1992, s. 181–185; Nicholas Onuf, “Levels”, **European Journal of International Relations**, 1995, 1 (1), s. 35–58.

rejimin idamesi açıklanırken, küresel ve bölgesel düzeydeki ilişkilere, ulusala göre daha fazla ehemmiyet vermek, devlet-içi aktörlerin ve bu aktörlerin rejimle ilişkisinin önemini azaltmakta ya da küçültmektedir. Böylece bir ülkede gerçekleşen her önemli olayın ‘dış güçlerin etkisi’ ile açıklanmasının önü açılabilmekte ve ülke içi aktörlerin karar alma yetisi görmezden gelinmektedir. Herhangi bir devletin, bölgesel ve özellikle küresel düzeydeki ilişkilerinin büyük önemi haiz olduğu, dünyada meydana gelen birçok olayda açıkça gözlemlenebilmektedir. Burada, ulusal düzeyin öncelikli ele alınmasındaki en önemli amaç, diğer iki düzeyin önemini azaltmamak değil, sadece ulusal düzeydeki ilişkilerin ehemmiyetini vurgulamaktır.

İktisadi ve siyasi açıdan zayıf ve kırılgan bir yapıya sahip olan ve özellikle Arap Baharı’ndan sonra Suriyeli mültecilerin akın etmesiyle birlikte toplumsal bakımdan da karmaşık bir ülke haline gelen Ürdün’de rejimi tehdit edici unsurların oldukça fazla olması, ülke üzerine çalışmayı cazip hale getirmektedir. Üstelik birçok tehdit edici unsurun mevcudiyetine rağmen, bölgede Mısır ve Libya gibi görece istikrarlı birçok ülke Arap Baharı sürecinde büyük sorunlar yaşarken, Ürdün rejiminin idamesini başarılı bir şekilde sürdürmesi, Ürdün üzerine çalışılmasını sadece cazip değil aynı zamanda gerekli kılmaktadır. Çünkü Ürdün rejiminin idamesinin detaylı bir şekilde analiz edilmesi, iktisadi, siyasi ve toplumsal açıdan güçsüz devletlerde rejimlerin nasıl idame ettiklerinin anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

Çalışmada Ürdün rejiminin, idamesi için ne gibi stratejiler geliştirdiği sorusunun cevabı 2011–2014 tarihleri arasında aranmıştır. Bu tarih aralığının belirlenmesinde iki önemli kıstas bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Ortadoğu’da meydana gelen ayaklanmaların 2014 senesi ile birlikte şekillenmiş ve belli bir mecraya girmiş olmasıdır. İkinci ise Ukrayna’da Kırım üzerinden patlak veren krizin Batı’nın gündemine oturması ve ABD ile Avrupalı devletlerin artık Ortadoğu’dan ziyade Rusya ile Ukrayna arasındaki çatışmayla ilgilenmek durumunda kalmalarıdır. Bu iki sebepten dolayı, çalışmada ele alınan süreç, Ürdün’de protesto gösterilerin başladığı Ocak 2011 ve artık gösterilerin bitme noktasına geldiği Aralık 2013 arası ile sınırlı tutulmuştur.

Üç düzeyli analiz modelini öngören bu çalışma, üç aşamalı bir yöntem takip edilerek hazırlanmıştır: literatür taraması, arşiv çalışması ve derinlemesine mülakatlar. Literatür taramasında, rejimlerin nasıl idame ettikleri üzerine yapılan çalışmalar, dünyanın farklı bölgelerindeki otoriter rejimleri de kapsayacak şekilde, ele alınmış ve Ürdün’de

rejimin nasıl hayatta kaldığı üzerine yoğunlaşan çalışmalara yer verilmiştir. Literatürde üzerinde durulan önemli hususlar, tezin müteakip bölümlerinde yeri geldikçe tartışılmıştır.

Çalışmada, ikinci olarak uzun süren bir arşiv çalışması yapılmıştır. Bu kapsamda, 1 Ocak 2011 ile 31 Aralık 2013 tarihleri arasındaki binden fazla güne tekabül eden sürecin öne çıkan olayları, Ürdün'ün önemli gazeteleri başta olmak üzere birçok gazete taranarak toparlanmıştır. Oldukça karmaşık ve zorlu bir sürece şahitlik eden arşiv çalışmasında birtakım sorunlarla karşılaşıldığını ifade etmek gerekmektedir.

Ürdün'de günlük yayınlanan 10'a yakın Arapça gazete bulunmaktadır. Bu gazetelerden en önemlilerini şöyle sıralamak mümkündür: *Er-Rai*, *Ed-Düstur*, *El Ğad*, *El Arab El Yevm*, *El Anbat* ve *Es-Sebil*. Ayrıca Ürdün'ün günlük yayımlanan tek İngilizce gazetesi *Jordan Times* da yine ülkenin en etkili gazetelerinden biridir. Ürdün Basın Kurumu'nun (ÜBK) yayımladığı bir rapora göre Ürdün'de en fazla okunan üç gazete, sırasıyla *Er-Rai*, *El Ğad* ve *Ed-Düstur*'tur.⁸⁷ Bu bilgiden hareketle, tezin arşiv çalışması bölümünde mezkûr üç gazeteye ve ÜBK tarafından etkili gazeteler arasında yer alması da Müslüman Kardeşlerin (MK) yayın organı olması bakımından önem arz eden *Es-Sebil* gazetesine öncelik ve önem verilmiştir.

Dört gazeteden internet üzerinden çevrimiçi arşivini paylaşan gazete sadece *Ed-Düstur* ve *Es-Sebil*'dir. Ancak *Es-Sebil*'in de mevcut tarih aralığından yaklaşık 7 aylık bir bölümüne ulaşılamamaktadır. Bu şartlar altında görece erişimi kolay olan *Ed-Düstur* ve *Es-Sebil* gazetelerinin internet sitelerinden paylaştıkları 'pdf' formatındaki günlük Arapça gazeteleri sırasıyla taranmıştır.

İnternet üzerinden ulaşılamayan gazetelere saha çalışması çerçevesinde Ürdün'de bulunulan 14 Haziran–27 Temmuz 2012, 4 Ağustos–17 Ağustos 2012 ve son olarak 22 Ekim 2014 ile 3 Ocak 2015 tarihleri arasında erişilmeye çalışılmıştır. Ülkenin en önemli gazetesi *Er-Rai*'nin de içerisinde bulunduğu ÜBK'de gazetelere erişim isteği kibarca reddedilmiştir. Bunun üzerine, gazetenin arşivine Ürdün Üniversitesi Kütüphane'sinden ulaşılmaya çalışılmıştır. Asıllarının bir nüshasına sahip olmayan kütüphane, gazetenin taranmış şekillerine (üç yıllık sürenin toplamı için) 3 bin Türk Lirasından fazla ücret talep etmiştir. Bu talebin kabulü neticesinde elde edilen birkaç gazetenin taranmış şeklinde

⁸⁷ Ürdün'deki medya sektörü ve toplumla ilişkisi hakkında teferruatlı bir çalışma için bkz: Jordan Press Foundation-Al-Rai (PRESS), Equity Research Report Initiation of Coverage, ABC Investment, 2009, Amman, Ürdün.

Arapça kelimelerin birbirine girdiği ve gazetede ki haberleri okumanın neredeyse imkânsız halde olduğu tespit edilmiştir. Buna rağmen, özellikle diğer gazetelerin taranması ile ortaya çıkan mühim tarihler, Ürdün Üniversitesi Kütüphanesinden temin edilen *Er-Rai* gazetesinden imkânlar dâhilinde ve zor koşullar altında taranmıştır.

ÜBK içerisinde yer alan ve *Er-Rai* gazetesinin kardeş kuruluşu olan *Jordan Times* gazetesinde arşive erişim talebi olumlu karşılanmış ancak birtakım fiziki imkânsızlıklardan ötürü bu gazetenin sadece Ocak-Ağustos 2011 tarih aralığı matbuu olarak taranabilmiştir. Geriye kalan dönem, gazetenin internet sitesinden (gazete, arşivini ‘pdf’ formatında ücret karşılığında dahi paylaşacak altyapıya sahip değildir) günbegün taranmıştır. İfade etmek gerekir ki, bütün arşivini sorunsuz paylaşan tek gazete *Jordan Times*’tır.

Er-Rai gazetesindeki duruma benzer şekilde *El Ğad* gazetesinin arşivine erişimde de birtakım zorluklar yaşanmıştır. Amman’da gazetenin yer aldığı merkez binasında arşiv görevlisinin şahsi yardımları sayesinde yine önemli görülen tarihler ancak temin edilebilmiş ve taranabilmiştir.

Ürdün’ün önemli gazetelerinin dışında, ülkenin resmi haber ajansı *Petra*’dan istifade edilmiş ve yine 2011–2014 tarihleri arasını kapsayacak şekilde önemli tarihlerle alakalı, bölgede yayın yapan İsrail gazetesi *Jerusalem Post* ve Mısır yayın organı *Daily News Egypt* gibi kuruluşların bilgilerine müracaat edilmiştir. Bölgede yayın yapan kaynaklara ilaveten küresel düzeyde faaliyet gösteren *CNN*, *BBC*, *The New York Times*, *Los Angeles Times* ve *The Washington Post* gibi haber kaynaklarının verilerinden de istifade edilmiştir.

Gazete arşivleri üzerinden yapılan çalışmada maksat verileri toplamak olmuştur. Bu sebepten gazetelerde yer alan haberler sadece birer veri olarak değerlendirilmiş ve söylem analizi yapılmamıştır. Aynı gazeteler üzerinden yapılacak bir söylem analizi bambaşka bir tezin konusu olabilecek kadar özgün ve farklıdır. Her ne kadar söylem analizi yapılmamış olsa da çalışma süresince ülkede gerçekleşen bazı olaylara dair yapılan haberlerde küçük sayılabilecek birtakım tenakuzlara rastlanmıştır. Bu tenakuzlar, olayı haberleştiren muhabirlerden kaynaklandığı gibi gazetelerin olaylara bakış açısından da

kaynaklanabilmektedir. Örneğin, *Er-Rai* ve *Jordan Times*⁸⁸ gazetelerini bünyesinde barındıran ÜBK yarı bağımsız birer devlet kuruluşlarıdır. Gerek kurumdaki en yetkili isim Semih Maayta'nın⁸⁹ gerekse gazetelerin baş editörlerinin rejim yanlısı bir duruşa sahip olmaları şaşırtıcı değildir. *Jordan Times*'in baş editörü Samir Behrum'un⁹⁰ ifadesiyle hükümet ve rejim, gazetelerin yayın politikalarına karışmamaktadır. Özellikle *Jordan Times*'in bağımsız bir dil kullanma gayreti, Behrum'un ifadesini doğrular niteliktedir. Ancak her ne kadar yayın politikasına karışılmasa da kurumun dolaylı olarak rejime bağlılığı, bağımsızlığın göreceliğini arttırmaktadır. Bu durumun tam aksine, rejimle ihtilafı olan MK'nın Ürdün'de vuku bulan vakalara gazetesi *Es-Sebil*'de yer verirken kendi ideolojisini yansıtmaya gayreti gayet normal karşılanabilir. Sonuçta gazeteler, haber sağlamanın yanında birer propaganda aracı olarak kullanılmaktadır. Sebebi nereden kaynaklanırsa kaynaklansın, çalışmada yer alan haberlerdeki çelişkiler, Batılı kaynaklar aracılığıyla teyit edilerek giderilmeye çalışılmış ve ifade edildiği gibi söylem analizi yapılmamıştır.

Akademik çalışmalarda belirli bir süreci izlemenin getirdiği bazı dezavantajlar vardır. Belirli bir süreci izlemeye matuf gerçekleştirilen hemen hemen bütün arşiv çalışmalarında da ortaya çıkan bu dezavantajları giderebilmek için çalışmada, Süreç İzleme/Analizi (Process Tracing) yönteminden istifade edilmiştir. Süreç İzleme şeklinde literatürde yer alan yöntem, son zamanlarda siyasi olayların açıklanmasında sözel olarak kullanılan önemli bir yöntemdir.⁹¹ Çalışmada başlı başına süreç izleme yöntemi takip edilmediği için yöntemin ayrıntılarına girilmeyecektir. Ancak nihayetinde mukayyet bir süreç ele alındığı için, yöntemin en önemli aşamalarından biri olan 'elitlerle mülakat', veri toplama araçlarından biri olarak kullanılmıştır. Elitlerle (çoğu zaman olaylara müdahil parti/grup liderleriyle) mülakatların, arşiv çalışmasının eksikliklerinin giderilmesine imkân sağlamanın yanında birçok faydası daha vardır. Bunlardan en önemlileri şu şekilde

⁸⁸ *Er-Rai* gazetesinin günlük tirajı 75 bin, *Jordan Times*'in ise 12 bin civarındadır. Jordan Press Foundation - Al-Rai (PRESS), s. 6. Ürdün nüfusunun 7 milyon civarında ve bu nüfusun önemli bir bölümünün mülteci konumunda olduğu düşünüldüğünde, sayının önemi daha net ortaya çıkmaktadır.

⁸⁹ Semih Maayta, medya işlerinden ve iletişimden sorumlu eski devlet bakanıdır. Maayta'nın bu görevi, kurumun yaptığı ya da yapacağı haberlerin rejimin resmi ideolojisi ile ters düşmeyeceği hakkında kanaat verebilir.

⁹⁰ Samir Behrum ile kişisel görüşme, 26 Aralık 2014, Amman.

⁹¹ Yöntemin sosyal bilimlerde kullanılışı hakkında detaylı bilgi için bkz: James Mahoney, "The Logic of Process Tracing Tests in the Social Sciences", **Sociological Methods & Research**, 20 (10), 2012. s. 1-28. Ayrıca yöntem hakkında ve sosyal bilimlerde nitel araştırmalar hakkında bilgi için bkz: Donatelle Della Porta ve Michael Keating (Ed.), **Approaches and Methodologies in the Social Sciences A Pluralist Perspective**, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

sıralamak mümkündür: Diğer kaynaklardan bulunan verileri destekleme/doğrulama, araştırma sürecini ileriye götürecek yeni bilgilere ulaşabilme; daha geniş bir topluluğun/nüfusun özellikleri ve kararlarını anlamada yardımcı olma; karmaşık siyasi süreç ile ilgili elde edilecek bilgilerle olayların yeniden kurulmasına yardım etme. Elitlerle mülakatın en güçlü avantajlarından biri de sürece dâhil olan topluluğun lideri ile birebir görüşerek olayın ya da sorunun en önemli şahidinden fikir alınmasıdır.⁹² Özetle, gerek arşiv gerekse literatür çalışmasının boşluklarını doldurabilmek ve eksikliklerini giderebilmek için çalışmada üçüncü yöntem olarak derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla röportaj gerçekleştirilen kişilerden bazıları şöyledir:

Ürdün MK Genel Başkanı⁹³ Hemmam Said, İslami Hareket Cephesi (İHC) Genel Başkan Yardımcısı Ali Ebu Sukkar; ülkenin tek kadın siyasi lideri Ürdün Demokratik Halk Partisi (Haşid) Genel Başkanı Abla Ebu Olbe; ülkedeki solcu Filistinlilerin en önemli temsilcisi Ürdün Demokratik Popüler Birlik Partisi (Vihda) lideri Said Ziyab ve Vihda Partisi Medya Sorumlusu Abdulmecid Dandis, Arap Sosyalist Baas Partisi (ASBP) Genel Başkanı Ekrem Homsı, Ürdün Komünist Partisi (ÜKP) liderlerinden Nidal Madiye.

Ürdün Arap Baharı sürecinde aktif rol alan, yukarıda mezkûr isimlere ilaveten, MK'nın en önemli rakiplerinden İslami Merkez Partisi'nin (İMP) meclis dışı lideri ve parti Genel Başkan Yardımcısı Ahmed El Hatip ile yine MK'dan ayrılanların öncülük ederek kurduğu Zemzem İnisiyatifi'nin Genel Başkanı İrheyil Muhammed El Ğaraybe ile de röportaj yapılmıştır.

Siyasetçilerin yanı sıra ülkenin önde gelen gazetecilerinden *Jordan Times*'ın editörü Samir Behrum, *El Ğad* gazetesi yazarı ve Ürdün Üniversitesi akademisyenlerinden İslami hareketler uzmanı Muhammed Ebu Rumman, Ürdün Üniversitesi Stratejik Çalışmalar Merkezi Kamuoyu Araştırmaları Direktörü Velid El Hatip, Ürdün Üniversitesi Uluslararası Çalışmalar Okulu Dekan Yardımcısı Hasan El Momani ve Uluslararası

⁹² Oisín Tansey, “Process Tracing and Elite Interviewing: A Case for Non-Probability Sampling”, **Political Science and Politics**, 40 (4), 2007, s. 766.

⁹³ Ürdün'de MK liderleri için ‘Genel Murakıp’ unvanı kullanılmaktadır. Yanı sıra ‘Genel Sekreter’ unvanı da MK ve İHC dâhil tüm parti ve hareket liderleri için kullanılmaktadır. Çalışmada karışıklığa mahal vermemek için liderlik makamları sekreterlik yerine başkanlık, liderler de sekreter yerine başkan olarak zikredilmiştir.

Kalkınma Bölümü öğretim üyelerinden siyaset bilimci Zeyd Eyadat⁹⁴ ile de mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Aynı maksatla, ulusal aktörlerin yanı sıra, Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) Ürdün temsilcisi Shokichi Sakata gibi küresel ve Türkiye Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği Müsteşarı Ebrar Çubukçu gibi bölgesel düzeydeki bazı aktörlerin temsilcileri ile görüşülmüştür.

Son olarak, Arap Baharı sürecinde ülkenin, İslami Hareket Cephesi'nin de dâhil olduğu, en büyük muhalif koalisyonu olan Milli Reform Cephesi (MRC) lideri ve eski başbakanlardan Ahmed Obeydat'tan röportaj için gün ve saat alınmış ancak yoğun programı nedeniyle kendisi ile mülakat yapılamamıştır.

Literatür, arşiv taraması ve mülakatlardan meydana gelen bu çalışma, giriş bölümünde kavramsal ve teorik çerçeve oluşturulduktan sonra ilk olarak, rejimin üç yıllık süreçte ülke içi aktörlerle geliştirdiği ilişkileri ele almaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, ulusal düzey başlığında ele alınan bu ilişki biçimleri iktisadi ve siyasi olmak üzere iki temel alt başlık altında incelenmiştir. Siyasi alt başlıkta, Ürdün Arap Baharı sürecine damga vuran ve en temelde özgürlüklerin arttırılması şeklinde yorumlanabilecek, halkın ve siyasi partilerin, Seçim, Siyasi Partiler ve Kamuda Toplantı ve Basın Yayın kanunlarındaki değişiklik talepleri sırasıyla irdelenen konular olmuştur. İktisadi alt başlıkta ise süreçte üç temel konu olarak ortaya çıkan yolsuzlukla mücadele, zamların kaldırılması ve işlerin ve maaşların iyileştirilmesi talepleri açıklanmıştır. Gerek iktisadi gerek siyasi, halkın taleplerine karşı rejimin izlediği siyaset ve idame stratejilerine işaret edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, rejimin bölgesel güçler ile geliştirdiği ilişkiler izah edilmiştir. Üçlü bir tasnife gidilen bölümde, Ürdün'e bölgedeki diğer devletlere oranla daha fazla etki etme potansiyeli bulunan Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye ile ilişkiler 'Birincil'; Türkiye, İran, Irak ve İsrail ile ilişkiler 'İkincil' alt başlıkta ele alınmıştır. Bölgesel kuruluşlarla ilişkilerin tartışıldığı son bölümde ise, rejimin idamesinde önemli görevler ifa eden KİK'e ayrı bir yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, rejimin küresel güçler ile geliştirdiği ilişkiler izah edilmiştir. Yine üçlü bir tasnifin yapıldığı bölümde, dünya siyasetinde önemli yerleri

⁹⁴ Ürdün Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmalarını sürdüren Eyadat, 2006 ile 2010 yılları arasında Kraliyet Divanı'nda siyasi işler bölümünde görev yapmıştır.

bulunan ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin ile ilişkiler 'Birincil'; Almanya, Japonya ve Hindistan ile ilişkiler de 'İkincil' alt başlıkta izah edilmiştir. Son bölümde, rejimin Avrupa Birliği (AB) ve BM ile geliştirdiği ilişkiler 'Uluslararası Kuruluşlar' başlığında tartışılmıştır.

Çalışmanın çıktılarını yanıtlan 'Dördüncü Bölümde', müstakil olarak her bir düzeyde (ulusal, bölgesel ve küresel) izah edilen ilişkiler üzerinden genel bir tahlil yapılmış ve rejimin idame ettirilmesinde izlenen stratejiler, aktörlerle ilişkilerden bağımsız, tematik biçimde ele alınmıştır.

Çalışma, 'Sonuç ve Öneriler' bölümü ile nihayete ermektedir. 'Sonuç ve Öneriler' bölümünde, tezin amacı ve soruları hakkında kısa bir bilgi sunulduktan sonra, tezin bulgularına yer verilmekte ve dahası tezin eksikliklerinden hareketle bundan sonraki çalışmalara önerilerde bulunmaktadır.

Çalışma hazırlanırken çalışmanın çerçevesi birtakım sınırlarla çizilmiştir. Ayrıca, yine çalışma hazırlanırken bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Öncelikle sınırlar ile ilgili denebilir ki çalışma, Ürdün'deki rejim ile ilgili tüm soru ve/veya sorunlara cevap verme iddiasında değildir. Bu sebeple, çalışmada rejimin kendisini tehdit eden ya da destekleyen unsurlar ya da aktörlerle ilişkilerinin tarihsel seyri ayrıntısıyla ele alınmamıştır. Yanı sıra, rejimin ülke içindeki en önemli muhalefet olan MK ile girdiği tarihsel mücadele de tafsilatıyla ve spesifik olarak izah edilmemiştir. Çünkü çalışma doğrudan rejim-muhalefet ilişkilerini anlamaya çalışmamaktadır. Bu bağlamda çalışma, rejimin sadece muhalefetin önemli bir bölümünü oluşturan siyasi partilerle değil aynı zamanda Arap Baharı'na kadar apolitik bir görünüm arz eden gençlik hareketleri ve sivil toplum kuruluşları ile giriştiği mücadeleyi 2011–2014 tarih aralığıyla tahlil etmeye çalışmaktadır. Üstelik bu uğraş, sadece rejim idamesini nasıl sağladı sorusunun ulusal düzeyde cevabını vermektedir. Tek düzeyli bir analizin sağlıklı cevap vermeyeceği açıktır. Bundan dolayı, sadece ulusal düzey ile iktifa edilmemiş ve aynı sorunun cevapları mezkûr tarih aralığı ile mukayyet kalmak şartıyla bölgesel ve küresel düzeylerde aranmıştır.

Çalışma hazırlanırken karşılaşılan en önemli sorunlardan biri coğrafi uzaklık ile ilgili olmuştur. Daha güçlü bir çalışmanın ortaya çıkması için kuşkusuz, çalışılan ülkede uzun süreler kalmanın önemli katkıları olacaktır. Coğrafi uzaklık ve ayrıca bu çalışmanın

özel/tüzel kişiler tarafından maddi olarak desteklenmemesi sonucunda, ülkede farklı zaman aralıklarında ve toplamda sadece altı aya yakın bir süre ancak kalınabilmiştir.

Önemli sorunlardan bir diğeri de çalışmanın karşılaştırmalı bir muhtevaya ve sonuçlara yer vermiyor olmasıdır. Gerek doktora sürecinin kısalığı gerekse yukarıda belirtildiği gibi güçlü bir çalışma için gereken ancak bu gerekliliğe rağmen mümkünlüğü kolay olmayan durumların varlığı karşılaştırmalı bir çalışma önündeki en büyük engeller olmuştur.

Çalışma hazırlanırken dördüncü yöntemin uygulanamamış olması da yine bir sınırlılık olarak ifade edilebilir. Yukarıda arşiv taramasının ayrıntıları anlatılırken karşılaşılan zorluklara zaten işaret edilmişti. Bu zorluklara ilaveten, Ürdün'deki protestoların topluma yansıyan yönünü açıkça ortaya koymasını amaçlayan ve tezin yönteminin dördüncü aşamasını oluşturan anket uygulaması, güvenlik sebeplerinden ötürü akamete uğramıştır. Her ne kadar bir akademisyen olarak mevzu ile ilgilenilse de ülkedeki ortam, yabancı birinin, hem de ülkenin en hassas konuları hakkında anket yapmasına müsaade etmemiştir. Bu sebepten dolayı gerçekleştirilen saha çalışması kapsamında ülkenin 12 eyaletinden 11'ine yapılan seyahatler, istenilen ve umulan sonuçları vermemiş ve çalışma literatür, arşiv ve mülakatlarla mahdut kalmıştır. Son olarak, literatürdeki çalışmaların yetersizliğinin, bu tezin uzun bir süreçte tamamlanmasına yol açtığını belirtmek gerekmektedir. Zira Ürdün'deki rejimin nasıl idame ettiği sorusunun cevabını arayan çalışmalar bir yana dünyadaki otokrasilerin/monarşilerin nasıl idame ettikleri üzerine yapılan çalışmalar ideal sayıda değildir. Meselenin bu yönü ele alındığında, dünyanın birçok bölgesinde otokratik rejimlerin nasıl ve niçin ayakta kaldıkları ile ilgili cevabını bekleyen birçok soru olduğu söylenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSAL DÜZEYDE REJİM İDAMESİ STRATEJİLERİ

1.1. Giriş

Araştırma modelinin ilk düzeyini incelemek amacıyla yazılan bu bölümde, Ürdün’de rejimin idamesi ulusal düzeyde hangi stratejilerle yürütülmüştür? sorusuna cevap aranmaktadır. Bu kapsamda bölümde, Ürdün’de mevcut rejimin kendini idame stratejileri, yerel talepler, rejimin onlara verdiği cevaplar çerçevesinde ele alınmıştır.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, ülkede zaman zaman artan protesto gösterilerine karşı bile rejim, çoğu zaman müşfik şekilde yaklaşmıştır. Ancak bu yaklaşımına rağmen asli bileşenlerinde köklü bir değişime müsaade etmeyeceği hususunda kararlılığını bazen şiddete başvurmak suretiyle göstermekten imtina etmemiştir.

Ürdün’de rejimin, bölgedeki birçok ülkenin aksine, sarsılmamasının altında yatan en mühim saiklerin başında şüphesiz, rejimden memnun olmayanların dahi rejimin değişmesi ya da yıkılması talebinde bulunmadığı iddiası gelebilir. Ancak, bunun aksine yapılan araştırmalar, dönemsel olarak şiddete başvuran eylemcilerin, kimi zaman rejimin düşmesini ve Kral Abdullah’ın ülkeyi terk etmesini istediğini göstermektedir. Bununla birlikte bu gibi taleplerin ülke ya da toplum geneline yayılmadığını da söylemek gerekmektedir.

Rejimin düşmesini istesin ya da istemesin, bütün aktivistler, köklü reform taleplerinde bulunmuşlardır. Bu kapsamda, aktivistlerin geldikleri ideolojik ya da demografik arka plan sebebiyle öncelik sıraları farklılık arz etse de, seçim ve siyasi partiler kanunu, kamuda gösteri/toplanma kanunu, ifade hürriyeti, yolsuzlukla mücadele, zamların kaldırılması, istihdam alanlarının oluşturulması gibi konular, üç yıl süren Ürdün Arap Baharı’nın en önemli talepleri arasında sayılabilirler. Mezkûr süreç, talepleri isteyen siyasi partiler, gençlik hareketleri, baskı grupları, kısacası halkın önemli bir kesimi ile bu taleplere karşı cevap vermeye ve idamesinde strateji geliştirmeye çalışan rejimin arasında mücadeleye şahitlik etmiştir.

Çalışmanın bu kısmında, yukarıda zikredilen grupların talepleri, bu talepler neticesinde ülkede meydana gelen karışıklıklar ve buna karşı rejimin verdiği cevaplar, siyasi ve iktisadi olmak üzere iki ana başlık altında izaha çalışılacaktır.

1.2. Ürdün’de Siyasi Yapı

1.2.1. Ürdün’de Siyasi Rejim

İdari olarak 12 eyalete bölünmüş ve anayasal Monarşi ile yönetilen Ürdün’de yasama, yürütme ve yargı organları birbirinden görece bağımsız bir şekilde çalışmalarını sürdürmektedir. Hükümetten tamamen bağımsız işleyen bir yargı mekanizmasının bulunduğu ülkede Kral, devlet mekanizmasının başı, ordunun lideri ve en üst yürütme mercidir. Yürütme erkinin başı olarak Kral, bu gücü parlamento ile kısmen paylaşmaktadır.⁹⁵ Ürdün’de, biri Kral tarafından atanan (Upper House) diğeri de halk tarafından seçilen (Lower House) iki kanatlı meclis⁹⁶ mevcuttur. Halk tarafından seçilen meclis ile Kral tarafından atananların oluşturduğu Senato, ülkede yasama erkini meydana getirirler.⁹⁷ Alt meclisin seçtiği başbakan ve başbakanın oluşturduğu Bakanlar Kurulu, yürütme erkini Kral ile paylaşırlar.⁹⁸

1.2.2. Protesto Gösterilerinde Aktif Olan Siyasi Partiler

1990’lı yılların başına kadar Ürdün’de canlı bir siyasi hayattan ve bu canlılığı sağlayan partilerden bahsetmek neredeyse imkânsızdı. 8 Kasım 1989 yılında gerçekleştirilen seçimler, Ürdün için siyasal liberalleşme/demokratikleşme sürecini başlatması ve siyasi partilerin kurulmasına zemin hazırlaması bakımından bir kilometre taşıdır. Siyasi liberalleşme sürecinin başlamasını takip eden 8 Kasım 1993’teki ikinci seçim ise, daha da önemli bir şekilde, 1957’den itibaren yapılan ilk çok partili genel seçimler olma özelliğini haizdir. 1950’lerden beri yürürlükte olan Siyasi Partiler Kanunu, 31 Ağustos 1992’de revize edilmiş ve kanunun yeni hali ile birlikte ülkede parti

⁹⁵ Kral Hüseyin Resmi İnternet Sitesi, “Government”, <http://www.kinghussein.gov.jo/government.html>, (18.03.2015).

⁹⁶ Halkın seçtiği vekiller ile Kral’ın atadığı senatörler parlamentoyu oluştururlar. Bu çalışmada, meclis kelimesi, vatandaşların seçtiği vekillerden müteşkil parlamentonun alt kanadı için kullanılacaktır. Kral tarafından atananların oluşturduğu meclis için ise “Senato” kelimesi kullanılacaktır.

⁹⁷ Senato üye sayısı, meclis üye sayısının yarısı kadardır. 2012’deki düzenleme ile birlikte meclis sandalye sayısı 150’ye çıkarılınca, Senato da 75’e çıkarılmıştır. Bir önceki parlamentoda, yine aynı oranı muhafaza etmek suretiyle, sandalye sayıları 120’ye 60 idi.

⁹⁸ Ürdün Parlamentosu Resmi İnternet Sitesi, “General Information about the National Assembly”, <http://www.parliament.jo/en/node/145>, (18.03.2015).

faaliyetlerine müsaade edilmiştir.⁹⁹ Bu tarihten itibaren ülkede toplumda örgütlenmiş hareketler, parti lisanslarını almaya başlamışlardır. 1992'den beri Ürdün'de lisans alan parti sayısı 30'dan fazladır. Ancak bu partilerden bazıları hem toplumsal örgütlenmelerindeki başarısı hem de muhalif bir dil kullanmaları bakımından öne çıkmıştır/çıkılmaktadır.

Merkez ve sağ partilerin genelde rejim yanlısı olduğu Ürdün'de İslamcı ve sol partiler muhalif bir çizgide siyaset yapmaktadır. Ülkenin en geniş toplumsal desteğine sahip muhalif hareketi MK ve hareketin siyasi kanadı İHC, Ürdün'deki halk hareketleri sürecinde reformlar konusunda en katı tavır takınan taraf olmuştur. (İMP),¹⁰⁰ Dua Partisi ve diğer İslami partilerin pasif kaldığı ya da görece rejim yanlısı siyaset izlediği süreçte, sol partilerden Haşid,¹⁰¹ ÜKP,¹⁰² Vihda,¹⁰³ ASBP¹⁰⁴ ve AİBP¹⁰⁵, MK'nın yanı sıra halk hareketlerinde öne çıkan partiler olmuşlardır. Müstakil çalışmalarının yanı sıra, İHC ve mezkûr beş solcu partinin katılımı ile kurulan ve eski başbakanlardan Ahmed Obeydat'ın

⁹⁹ Amin Ali Alazzam, **Political Participation in Jordan: The Impact of Party and Tribal Loyalties since 1989**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Durham University, 2008, s. 146.

¹⁰⁰ İslami Merkez Partisi, 2001 yılında MK'da görev yapan bazı siyasetçilerin, hareketten ayrılarak kurdukları bir partidir. İslami hassasiyetleri benimseyen ancak aşırı söylemlerden uzak duran İMP, ülkenin en güçlü partilerinden biri konumundadır. Ülkede yaygın olan, "partinin MK'yı bölmek için muhaberat tarafından kurdurulduğu" kanaatine katılmayan İMP yöneticileri, rejimle ciddi hiçbir ihtilaf içerisinde değildir. Ahmed El Hatip ile kişisel görüşme, 26 Aralık 2015, Amman. İMP ile MK'nın rejimle ilişkileri hakkında bir değerlendirme için bkz: Abdulgani Bozkurt, Ürdün'de Rejimin İhvan-ı Müslimin'i Etkisizleştirme Stratejileri, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 7 (70), s. 24–27.

¹⁰¹ Haşid, parti kongresini ilk olarak 1989'da düzenlemiş ve 1993'te lisans alarak Ürdün siyasi hayatına dâhil olmuştur. Sol bir çizgide siyaset yapan partinin ilk ve şu anki başkanı Abla Ebu Olbe, ülkedeki tek kadın liderdir. Haşid, sosyal adalet, eğitim, kadının toplumdaki yerinin güçlendirilmesi ve seçim sisteminin değiştirilmesi hususlarında gösteriler düzenlemiş ve MRC tarafından düzenlenen eylemlere katılmıştır. Katıldığı tüm seçimlerde sandalye kazanan parti, sadece 2013 seçimlerinde sandalye kazanamamıştır. Mohammed Hussainy, **The Map of Political Parties and Movements in Jordan 2013/2014**, Netherlands Institute for Multiparty Democracy, Netherlands, 2014, s. 46–47.

¹⁰² ÜKP, halk hareketlerinde net bir duruşa sahip önemli partilerden biridir. Munir Hamarne'nin başkanlığını yürüttüğü parti, sosyal adalet, yolsuzlukların azaltılması, eğitim ve seçim sisteminin değişmesi gibi hususlarda reform talep etmiştir. Parti ayrıca ABD yanlısı siyasete muhalif ve emperyalizm karşıtı eylemler düzenlemiştir. Alazzam, a.g.e., s. 150.

¹⁰³ 1990 yılında kurulan Vihda, sol ve Arap milliyetçisi bir partidir. Ürdün toplumunda geniş bir temsiliyete sahip parti, özellikle Filistin'in özgürleştirilmesi için çalışma yapmaktadır. Filistin Kurtuluş Örgütü ile yakın ilişkileri bulunan ve başkanlığını Said Ziyab'ın yürüttüğü Vihda, Ürdün'deki halk hareketleri sürecinde reform talebiyle sokaklarda varlık göstermiştir.

¹⁰⁴ ASBP, 1947 senesinde Suriye'de birkaç Ürdünlü tarafından kurulmuştur. 1947'de gayri resmi şekilde kurulan partinin resmi kuruluşu Ürdün'deki diğer birçok parti gibi 1993'tür. Arap Milliyetçisi ve solcu bir parti olan ASBP'nin Genel Başkanı Ekrem Homsî'dir. 1989'dan önce geniş bir toplumsal desteği bulunan parti 1990'larla birlikte popülerliğini yitirmeye başlamıştır. Ancak, parti, azalan toplumsal desteğe rağmen halk hareketlerinde sokaklara inerek reform talebinde bulunmuştur. Hussainy, **The Map of Political Parties and Movements in Jordan 2013/2014**, s. 43.

¹⁰⁵ AİBP'nin gayri resmi kuruluşu 1963, resmi kuruluşu 1993 senesidir. Parti, ASBP'nin bir uzantısı niteliğindedir. 2013'deki seçimlerde 1 sandalye kazanan parti, milliyetçi ve sosyalist bir çizgide siyaset yapmaktadır. Parti lideri Fuad Dabbur'dur. Hussainy, **The Map of Political Parties and Movements in Jordan 2013/2014**, s. 38.

başkanlığını yürüttüğü Milli Reform Cephesi (MRC)¹⁰⁶ de halk hareketleri sürecinde ülkedeki en aktif koalisyon olmuştur.

1.3. Siyasi Talepler

Ürdün'deki halk hareketleri sürecinde siyasi alanla ilgili birçok talep mevcuttur. Bütün siyasi talepleri açıklama hedefi bulunmayan bu çalışma, taleplerden sırasıyla en öne çıkanları açıklayacaktır:

- * Seçim Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu değişikliği talebi.
- * Basın Yayın Kanunu değişiklik talebi.
- * Kamuda Toplantı Kanunu değişiklik talebi.

Bu dört önemli kanuni değişiklik talebinin yanı sıra toplumun ve siyasi partilerin rejimden beklediği bazı önemli reformlar daha vardır. Yukarıda mezkûr dört önemli kanuni değişiklik talebinin üç müstakil başlıkta ele alınacağı bu bölümde, ayrı birer başlık altında açıklanmayacak ancak yeri geldiğinde işaret edilecek olan diğer önemli reformlar da şöyledir:

- * Kanunları ve kanuni düzenlemeleri kontrol eden bir Anayasa Mahkemesi'nin kurulması.
- * İçişleri Bakanlığı'na bağlı olmayan bağımsız bir seçim komisyonunun kurulması.
- * Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kapatılması ya da alanının daraltılması.
- * Kral'ın yetkilerinin daraltılması; başbakanı meclisin seçmesi ve azletmesi.¹⁰⁷

Taleplere bakıldığında aslında/temelde reform isteklerinin birbirleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Seçim kanununa dair talep edilen değişikliklerin, Kral'ın yetkilerinin sınırlandırılmasıyla; kamuda toplantı yapma kanunundaki kısıtlamaların kaldırılması talebinin Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kapatılmasıyla bir şekilde ilişkisi vardır. Kısacası, siyasi talepler için genel olarak ifade ve hareket hürriyetinin alanının genişletilmesiyle ilgilidir denebilir. Bir başka ifadeyle bütün bu taleplerin temelinde daha fazla demokrasi istemi bulunmaktadır. O halde Ürdün'de insanların daha demokratik bir ülke istemi ile sokaklara döküldüğünü ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ancak bir ülkede

¹⁰⁶ MRC hakkında daha geniş bilgi için bkz: Hussainy, **The Map of Political Parties and Movements in Jordan 2013/2014**, s. 88–90.

¹⁰⁷ Marwan Muasher, Jordan Proposed Constitutional Amendments, A First Step in the Right Direction, **Carnegie Endowment for International Peace**, 2011, <http://carnegieendowment.org/2011/08/17/jordan-s-proposed-constitutional-amendments-first-step-in-right-direction/5tz7>, (19.03.2015).

gerçekleştirilmesi istenen bu nevi reformların başarılı şekilde sonuçlanması, siyasi kültür seviyesinin yüksekliğiyle ilişkilidir.

Siyasi kültür seviyesinin gelişmişliğinin, kuşkusuz, en önemli göstergelerinden biri, parlamento müessesesinin ve bu müessesenin tesis edilmesi için gerekli olan siyasi partilerin ve seçimlerin mevcudiyetidir. Bu sebeptendir ki halk hareketleri sürecinde en fazla üzerinde durulan reform konusu, Seçim ve Siyasi Partiler Kanunu olmuştur.

1.3.1. Seçim Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu Değişiklik Talebi

1.3.1.1. Seçim Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu

Ürdün toplumsal hayatında, kabilelerin varlığı ve siyasi kültürün oluşmaması, rejim-muhalefet ilişkilerinde MK'nın önemini arttırmıştır/arttırmaktadır. Çünkü ülkede MK kadar örgütlenmiş ve halk tarafından destek bulan ikinci bir hareket bulunmamaktadır. Dolayısıyla Ürdün Arap Baharı'nda her ne kadar bazı sol partiler sokaklara inmişse de asıl mücadele MK ve siyasi kanadı İHC ile rejim arasında vücuda gelmiştir. Bu bakımdan, seçim ve siyasi partiler kanunlarındaki değişiklik taleplerine, seçimlerin tarihi seyri ve ülkenin en önemli muhalif partisi İHC'nin seçim performansı ile birlikte bakmak önem arz etmektedir.

1989'daki siyasi liberalleşme sürecinden son seçim kanununun kabul edildiği 2012'ye kadar geçen sürede Ürdün'de her seçim, neredeyse, yeni bir kanuna göre yapılmıştır. 2012 Seçim Kanunu'nda yapılan önemli değişiklikler göz önünde bulundurulmazsa yapısal bir değişiklik arz etmesi bakımından 1989 seçimleri ile 1993'ten 2010'a kadar gerçekleşen seçimler arasında net bir fark bulunmaktadır.¹⁰⁸

1989 seçimleri yıl içinde Ürdün'de meydana gelen ayaklanmaları bastırmak için izlenen bir stratejiydi.¹⁰⁹ Baskıcı tedbirleri bir kenara bırakmak zorunda kalan Kral

¹⁰⁸ Curtis R. Ryan, "The Implications of Jordan's New Electoral Law", **Foreign Policy**, 2012, <http://foreignpolicy.com/2012/04/13/the-implications-of-jordans-new-electoral-law/>, (19.03.2015).

¹⁰⁹ 1989'da meydana gelen ayaklanmaları hazırlayan iki önemli olay bulunmaktadır. İlki, Kral Hüseyin'in 1988'de Batı Şeria ile olan bağlarını koparması ki, bu tarihi olarak Batı Şeria üzerinde iddia ettiği haklardan feragat etmesi anlamına gelmekteydi, ikincisi ise bölgedeki kötü iktisadi durumun zaten hassas seyreden Ürdün ekonomisinde krize sebep olmasıdır. Ülkede iktisadi kriz üzerine fiyatlar artmış ve huzursuzluklar baş göstermiştir. Bunun üzerine Ürdün, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapısal uyum programı imzalamıştır. Anlaşma, Krallığı petrol ve gıdalar üzerindeki devlet yardımlarını kaldırmaya zorlamış ve takip eden olumsuz gelişmeler neticesinde halk, Nisan 1989'da ayaklanmıştır. Takuro Kikkawa, "A Turbulent Decade between the Jordanian Government and the Muslim Brotherhood", **Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies**, 5 (1&2), 2012, s. 62.

Hüseyin, demokrasinin önünü açmak mecburiyetinde kalmıştı. Normalde 1987’de yapılması gereken seçimler, kayıt işlemlerinin tamamlanmadığı gerekçe gösterilerek ertelenmişti. Ancak bu ertelenişin arkasındaki asıl saik, 1983 seçimlerinden başarıyla çıkan ve Filistin sorununu dillendirmek suretiyle Ürdün dış politikasında etkili olmaya başlayan MK’nın engellenmesinin istenmesiydi.¹¹⁰

Rejimle, neredeyse hiçbir zaman yüzleşme yaşamayan MK, süreç içerisinde sosyal bir hareket olarak toplumda güç kazanmaya başlamış ve 1950’lerden beri yapılan bütün seçimlerden vekil kazanarak çıkmıştı.¹¹¹ 1950’lerden 1990’a kadar seçimlere giren MK, 1989’da demokratikleşme havasında yapılan seçimlere de bağımsız adaylarla katılmış; 80 sandalyenin 22’sini kazanarak önemli bir başarıya imza atmıştı.¹¹² Ürdün gibi kabilelerin birbirinden ayrı ve dağınık ancak kendi içinde birbirine bağlı yaşadığı bir ülkede MK’nın mecliste sandalyelerin dörtte birinden fazlasını kazanması, önemli bir başarı olarak kabul edilmektedir. MK’nın bu başarısının altında yatan en önemli sebeplerden biri, 1989 seçimlerinin yasal altyapısıdır. Bu seçimleri 1993 ve sonrasındaki diğer seçimlerden ayıran en belirgin özellik bir kişi-çok oy sisteminin uygulanmasıdır. Buna göre birden fazla oy hakkına sahip seçmenler bir oylarını mensubu oldukları toplulukların adaylarına diğer oylarını ise ideolojik olarak yakınlık duydukları partilere vermişlerdir.¹¹³

Siyasi partilerin yasal statüye kavuşmasıyla birlikte MK, bağımsız İslamcı adayları da bir çatı altında toplamak amacıyla 1992 yılında İHC adıyla bir siyasi parti kurmuştur. Ancak MK’nın bütün çabalarına rağmen İHC ve diğer İslamcılar, 1989 seçimlerinde elde ettikleri sandalye sayısının neredeyse üçte birini kaybetmişlerdir. 1989 seçimlerinde meclis sandalye sayısının yarısına yakınına elde eden İslamcılar, 1993 seçimlerinde başarısızlığa uğramış ve İHC, 16 sandalye ancak elde edebilmiştir. 1989’daki başarısından oldukça uzak kalan MK’nın düşüşünün en önemli sebebi kuşkusuz seçim kanununda yapılan değişiklik olmuştur.¹¹⁴

¹¹⁰ Sami El Khazendar, **Jordan and the Palestine Question**, Reading: Ithaca Press, 1997, s. 152.

¹¹¹ Ürdün’deki MK hareketinin 1946–1989 yılları arasındaki gelişimi hakkında daha geniş bilgi için bkz: Esen Kırdış, **Between Movement and Party: Islamic Political Party Formation in Morocco, Turkey and Jordan**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Minnesota, 2011, s. 178–190.

¹¹² Nathan J. Brown, “Jordan and Its Islamic Movement: Limits of Inclusion”, *Carnegie Endowment for International Peace*, 2006, s. 5.

¹¹³ Emile F. Sahliyah, The State and Islamic Movement in Jordan, **Journal of Church and State**, 47 (1), 2005, s. 115.

¹¹⁴ Janine A. Clark, “Jordan”, Archer, Toby ve Huuhtanen, Heiti (Ed), **Islamist Oppositions Parties and the Potential for EU Engagement**, içinde (43–55), Vammala: Vammalan Kirjapaino, 2007, s. 45; Hanna Y.

Kasım 1993 seçimlerinden kısa bir süre önce, Kral Hüseyin, 1986'dan¹¹⁵ beri yürürlükte olan seçim kanununda bir değişikliğe gitmiştir. 1989 seçimlerinde¹¹⁶ uygulanan bir kişi-çok oy sisteminin yerine bir kişi-bir oy sistemi getirilmiş ve bu düzenleme, adayların blok oluşturmalarını engellemiştir. Değişiklik sadece oy ilkesiyle sınırlı kalmamış ve seçim bölgelerine de yansımıştır. 1986 seçim kanununa göre meclisteki sandalyelerin % 45'i büyük şehirlerden Amman,¹¹⁷ Zarka ve İrbid'e bırakılıyordu. 1990'larda bu üç ilin nüfusu toplam nüfusun % 74'ünü oluşturmaktaydı. Yeni kanun, sandalyelerin %55'ini etnik azınlık gruplara, kabilelere ve güneydeki küçük illere tahsis etmiştir. % 55 temsiliyet hakkına sahip bu grupların nüfusu, toplam nüfusun %25'ine ancak tekabül etmekteydi.¹¹⁸

1993'teki yeni kanun¹¹⁹ ile birlikte gerçekleştirilen seçimler, sadece İHC ve bağımsız İslamcıların düşüşüne değil aynı zamanda solcu partilerin de bir varlık gösterememesine yol açmıştır. Yeni düzenleme ile gerçekleştirilen 1993 seçimleri ve aynı uygulamanın devam ettiği diğer seçimler, bir taraftan rejim yanlısı vekillerin zafer kazanmalarına diğer taraftan da buna paralel başta İHC olmak üzere ülkede muhalif partilerin kaybetmesine ya da marjinalleşmesine tanıklık etmiştir.

1993'te muhalif partilerin başarısızlığına sebep olan bir kişi-bir oy sisteminde, İHC ve bazı partilerin eleştirilerine rağmen, bir değişiklik olmayınca ve buna ilaveten rejim, İsrail ile barış görüşmelerine başlayınca MK, Ürdün siyasetinde yeni bir strateji olarak boykot kararları almaya başlayacaktır. Bu bağlamda 1997 seçimleri boykot edilen ilk

Freij ve Leonard C. Robinson, "Liberalization, the Islamists, and the Stability of the Arab State: Jordan as a Case Study", *The Muslim World*, 86 (1), 1996, s. 1.

¹¹⁵ 16 Eylül 1986 tarih ve 60 no'lu kanuni düzenlemenin ayrıntıları için bkz: Kral Hüseyin Resmi İnternet Sitesi, "Law of Election to the House of Deputies", http://www.kinghussein.gov.jo/elect_law.html, (23.03.2015).

¹¹⁶ 1989 tarihli ve geçici 23 no'lu kanuni düzenlemenin tam metni için bkz: Kral Hüseyin Resmi İnternet Sitesi, "Provisional Law Number (23) for the Year 1989 Amending the Law of Election to the House of Deputies", <http://www.kinghussein.gov.jo/electlawamendment.html>, (23.03.2015).

¹¹⁷ Bugün için Ürdün nüfusunun eyaletlere dağılımında çok büyük bir değişiklik bulunmamaktadır. Ürdün Krallığı'nın resmi verilerine göre ülke nüfusu 2012 yılı itibarıyla 6.388.000'dir ve bu nüfustan 2.473.400'ü Amman'da, 1.137.100'ü İrbid'de ve 951.800'ü de Zarka'dadır. Dört buçuk milyondan fazla insan bu üç eyalette yaşamaktadır. Üç eyalet, Ürdün'ün diğer eyaletlerine göre daha kozmopolit bir yapıya sahiptir ve özellikle Filistinliler ile İslami hareketler bu eyaletlerde güçlüdür. Ürdün'deki nüfus oranları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Department of Statistics, "The Estimated Population for the Year 2012", http://www.dos.gov.jo/dos_home_e/main/Demograghy/2012/2-4.pdf, (15.11.2013).

¹¹⁸ Sahliyah, a.g.e., s. 121.

¹¹⁹ 1993 tarihli ve geçici 15 no'lu yasal düzenleme ile ilgili geniş bilgi için bkz: Kral Hüseyin Resmi İnternet Sitesi, "Provisional Law Number (15) For The Year 1993", http://www.kinghussein.gov.jo/electlaw_provisional.html, (23.03.2015).

seçim olma özelliğini haizdir. Üstelik 1997’de sadece İHC değil, İHC’nin liderlik ettiği ondan fazla siyasi parti seçimlere katılmama kararı almıştır.¹²⁰

1997 seçimlerini takip eden süreçteki kanuni düzenleme, üzerinde en çok tartışılan bir kişi-bir oy sistemini değiştirmemiş, üstüne Filistinlilerin yoğun olduğu eyaletlerin temsilini bir kez daha azaltmıştır. Filistinlilerin kalabalık olduğu Amman ve Zarka eyaletleri, toplam nüfusun % 52’sini teşkil etmesine rağmen bu iki eyaletin mecliste temsili % 32 ile sınırlandırılmıştır. Buna karşın rejim yanlısı kabilelerin yaşadığı Mafrak, Maan, Kerak ve Tafiye eyaletleri % 12 nüfusa sahip olmalarına rağmen mecliste % 21 temsil hakkı elde etmiştir.¹²¹ Bu düzenlemelerin ardından, 2003’te uygulanan yeni seçim kanunu gereği meclis sandalye sayısı 110’a çıkarılsa da İHC 17 vekil ancak kazanabilmiştir. Bir kişi-bir oy sisteminin uygulanmaya devam ettiği 2007¹²² seçimlerinde ise 7 vekil kazanan İHC adeta bir hezimet yaşamış ve aynı kanunun yürürlükte olduğu 2010¹²³ seçimlerini boykot etmiştir.¹²⁴

Bir kişi-bir oy sisteminin sonucu olarak Ürdünlülerin kendi kabile adaylarına oy vermeleri, Ürdün’de siyasi hayatın canlanmasını ve siyasal kültürün oluşmasını engellemektedir. Oldukça pasif bir görünüm arz eden Ürdün siyasi hayatının, seçim bölgelerinde ve temsiliyette devam eden adaletsizliklerin¹²⁵ varlığıyla aktif hale gelmesi zor görünmektedir. Bu sebeple, halk hareketlerinde rejim ile muhalefet arasında vuku

¹²⁰ 1993-97 ve 2003 seçimleri hakkında geniş bilgi için bkz: Curtis R. Ryan ve Jillian Schwedler, “Return To Democratization or New Hybrid Regime?: The 2003 Elections in Jordan”, **Middle East Policy**, 11 (2), 2004, s. 138–151; Ürdün’de parlamenter demokrasi ve seçimler için ayrıca bkz: Curtis R. Ryan, “Elections and Parliamentary Democratization in Jordan”, **Democratization**, 5 (4), 1998, s. 176–196.

¹²¹ Nur Köprülü, “Arap Dünyasının İstisnai Krallığı: Yerel Aktörler ve Arap-İsrail Uyuşmazlığı Çerçevesinde Ürdün Krallığı’nın Demokratikleşme Deneyimleri”, **Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Rapor No: 90, 2011, s. 20.

¹²² 2007 Seçimleri hakkında daha geniş bilgi için bkz: Mohammad Suliman Abu Rumman, **The Muslim Brotherhood in the 2007 Jordanian Parliamentary Elections: A Passing ‘Political Setback’ or Diminished Popularity?**, Economic Printing Press, Amman, Ürdün, 2007; ayrıca siyasi partilerin 2007 seçimlerine etkileri hakkında bilgi için bkz: Ghazi Saleh Nahar, “The Impact of Political Parties on the 2007 Jordanian Parliamentary Elections”, **International Journal of Humanities and Social Science**, 2 (16), 2012, s. 121–133; Ürdün kabileleri ile İHC arasında bir karşılaştırma için bkz: Laura C. Weir, **From Diwan to Palace: Jordanian Tribal Politics and Elections**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Case Western Reserve University, 2013, s. 232–257.

¹²³ 2010 Seçimleri ve Seçim Kanunu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Democracy Reporting International, “Jordan’s New Election Law: Much Ado About Little”, Briefing Paper: 06, Berlin, Almanya, 2010, http://www.democracy-reporting.org/files/briefing_paper_6_-_jordan_new_election_law.pdf, (16.11.2014).

¹²⁴ Nathan J. Brown, a.g.e., s. 11.

¹²⁵ Ziad Majed, “Introduction and Executive Summary”, Ibtissam al-Atiyyat ve diğerleri (Ed), **Building Democracy in Jordan: Women Political Participation, Political Party Life and Democratic Elections**, içinde (13–22), International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Sweden: Trydells Tryckeri AB, Sweden, 2005, s. 19.

bulan tartışmaların odağındaki konuların başında seçim kanunundaki temsil oranları ve oy verme usulünün gelmesi şaşırtıcı değildir.

Halk hareketleri sürecinde bir diğer tartışmalı husus da siyasi partiler kanunu ile ilgilidir. 1991 senesinde imzalanan Milli Misak, ülkede siyasi çoğulculuğun önünü açmıştır. Misak, hem siyasi partilerin aktivitelerini yasallaştırmış hem de ülkede çok partili bir seçim yarışının yapılmasını sağlamıştır. Misakın akdinden bir yıl sonra, 1992’de kabul edilen 32 no’lu Siyasi Partiler Kanunu ile partilerin seçim çalışmalarına müsaade edilmiştir.¹²⁶ Seçim Kanunu kadar somut bir düzenlemeye sahip olmayan Siyasi Partiler Kanunu’nda, partilerin talep ettiği en mühim değişikliklerden biri siyasi partilerin demokratik ve çoğulcu bir yapıda temsil edilmesi olmuştur.

1.3.1.2. Talepler: Tepkiler ve Rejimin Stratejileri

Demokratik olmayan, çoğulculuğu engelleyen Seçim Kanunu’yla ilgili siyasi partiler ile rejim arasında 2011–2014 sürecinde önemli tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların neticesinde kimi zaman muhalefetin reform sürecinden memnun kalmadığı ve sokaklara döküldüğü; kimi zaman da hükümetin geri adım attığı görülmektedir. Reformlar istenilen seviyede gerçekleşmemiş olsa bile hükümetin halktan ve siyasi partilerden gelen tepkilere kayıtsız kalmaması dikkat çekicidir. Hükümetin ve özellikle Kral Abdullah’ın reformları ideal düzeyde gerçekleştirmese de halktan gelen tepkilere duyarlı davranması Ürdün’ün muhtemel bir Suriye ya da Libya olmasını engellemiştir.

İlk olarak, Ocak 2011’de olaylar başladığında meclis mevzu ile ilgilenmeye başlamış ve meclis, Mart ayında Seçim Kanunu üzerinde çalışmalar yapması için Ulusal Diyalog Komitesi’ne (UDK) yetki vermiştir.¹²⁷ UDK, yaptığı çalışmalardan sonra, Haziran 2011’de, meclisteki vekil sayısının 120’den 130’a çıkarılması ve 15 vekilin ulusal listeye¹²⁸ ayrılması teklifini duyurmuştur. Teklif üzerine Haşid,¹²⁹ ÜKP¹³⁰ ve özellikle

¹²⁶ Alazzam, a.g.e., s. 146.

¹²⁷ Osama Al Sharif, “Ürdün Yönetimi İslamcıların Bölünmesinde Taraf Tutuyor, 2014”, **Al Monitor**, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2015/05/jordan-government-side-muslim-brot-herhood-society-split.html#>, (01.06.2015).

¹²⁸ Ulusal liste ya da başka bir ifadeyle oransal liste, siyasi parti adaylarının ülke çapında yarışabilmesini sağlayan bir sistemdir. Mevcut kanunda bir oy hakkına sahip seçmenler, sadece kendi seçim bölgelerindeki adaylara oy verebilmektedir. Bu teklif, her seçmene iki oy hakkı tanımaktadır. Buna göre ilk oy bölge adaylarına, ikinci oy da ulusal adaylara verilecektir. İlkinde şahıslar, ikincisinde partiler ön plandadır. Ulusal listenin tesisi, 1989’daki kanun kadar olmasa da, partileri motive etmesi ve aktif hale getirmesi bakımından mühim bir adımdır.

İHC'den eleştiriler gelmiş; İHC Genel Başkan Yardımcısı Ali Ebu Sukkar,¹³¹ taslakta siyasi partilere tanınan vekil sayısının kadınlara ayrılan kotaya eşit olduğunu, dolayısıyla İHC olarak kendilerinin taslağı samimi ve iyi niyetli bir girişim şeklinde görmediklerini açıklamıştır.¹³²

Kanun teklifini takip eden ilk Cuma gününde, 24 Mart Gençlik Koalisyonu ve İslami hareketlerin üye ve destekçileri, El Hüseyin Camii'nden Amman Belediye Başkanlığına yürüyerek hükümeti istifaya davet etmiş; anayasal değişiklikler öngören reform talebinde bulunmuşlardır. Amman'dan Kerak'a, İrbid'den Maan'a kadar birçok ilde gösteri düzenlenirken MK Genel Başkan Yardımcısı Zeki Bani Raşid'e göre, tüm ülke reform talebiyle birleşmiştir.¹³³ İHC Genel Başkan Yardımcısı Ali Ebu Sukkar hitabında devlet güvenlik mahkemesinin ilgası, anayasal reformların gerçekleşmesi, bütün Ürdünlüler arasında adalet ve eşitlik prensibinin uygulanması, halkın sesini önemseyecek şeffaf ve temiz bir seçim kanununun düzenlenmesi taleplerini dile getirmiştir.¹³⁴

Gösterilerden bir hafta sonra Başbakan Maruf Behit, genç kesimlerle de diyalog kuracaklarının, milli uzlaşuya vararak siyasi partiler kanunu ve seçim kanunu hazırlayacaklarının sözünü vermiştir.¹³⁵ Başbakan Behit, beraberindeki vekiller ile birlikte kısa süre içinde bir bildirge yayınlamış ve anayasal düzenlemeler kapsamında son altı ayda atılan adımların 30 yıldır yapılamayan reformlar içerdiğine ve bunun kıymetinin bilinmesi gerektiğine işaret etmiştir.¹³⁶ Behit'in verdiği söz ve yayınladığı bildirge yeterli bulunmamış, hükümet kanadından somut adımlar atılana kadar eylemler devam etmiştir.¹³⁷ Nihayetinde Başbakan Behit, verdiği sözden üç ay sonra, 24 Eylül Cumartesi günü, siyasi

¹²⁹ Haşid Partisi, 2013'teki seçimlere kadar geçen sürede, partilere ayrılan kotanın % 50 olması gerektiğini savunmuş ve bu oranın altında kalan her düzenlemenin karşısında durmuştur. Abla Ebu Olbe ile kişisel görüşme, 17 Aralık 2014, Amman.

¹³⁰ Ürdün Komünist Partisi, protesto gösterilerinin en başından beri, tam demokratik bir seçim talebinde bulunmuş ve partilere ayrılan kotanın % 100 olması gerektiğini savunmuştur. Nidal Madiye ile kişisel görüşme, 15 Aralık 2014, Amman.

¹³¹ Ali Ebu Sukkar ile kişisel görüşme, 22 Aralık 2014, Amman.

¹³² Mohammad Ben Hussein, "Opposition Parties 'Disappointed' at Suggested Elections Law", (08.06.2011), **Jordan Times**, s. 3.

¹³³ Mohammad Ben Hussein, "Protesters Call for Reform", (12.06.2011), **Jordan Times**, s. 3.

¹³⁴ "مسيرات سلمية في محافظات المملكة تطالب بتسريع وتيرة الإصلاح", (11.06.2011), **Ed-Düstur**, s. 7.

¹³⁵ "البخيت: الملك يريد الأردن دولة عدالة ومساواة وطييمقراطية حقيقية", (19.06.2011), **Ed-Düstur**, s. 6.

¹³⁶ "البخيت التعديلات الدستورية ترجمة حقيقية لزوى الإصلاح الملكية", (22.08.2011), **Ed-Düstur**, s. 1-4.

¹³⁷ Başbakanın siyasi parti temsilcileri ile görüşmesinden sonra üç ay boyunca, hemen her Cuma günü eylemler devam etmiştir. Bunlardan birinde Amman'da MK'nın düzenlediği gösterilere katılanlar, demokratik seçim kanunu, seçilmiş meclis ve siyasi reformların gerçekleştirilmesi taleplerini belirtmişlerdir. Yanı sıra Kerak, Tafile, Mafrak ile Salt eyaletlerinde de benzer eylemler sürmüştür. "مسيرات تطالب بتسريع وتيرة الإصلاح", (20.08.2011), **Ed-Düstur**, s. 4.

parti temsilcileri ile bir araya ancak gelebilmiştir. Behit, siyasi partilerin beklentisinden uzak bir açıklama ile oransal liste uygulandığında bazı sorunların baş gösterebileceğini taraflara iletmiştir. UDK'nın sene başından beri ülke genelinde adil bir temsiliyet sağlayacak sistem üzerinde çalıştığını, ancak meclise tavsiye edilen bu sistemin bazı sorunları beraberinde getirdiği için henüz karara bağlanmadığını belirtmiştir. Behit, oransal listenin dezavantajlarına¹³⁸ rağmen kabul edilecek seçim sisteminin bir kişi-bir oy formülünü ortadan kaldırabilecek, siyasi partileri aktif hale getirecek ve gençlerin temsiliyetini artıracak yapıda olması gerektiğini vurgulamıştır.¹³⁹

Maruf Behit'in siyasi partilerle görüşmesinden ve meclis çalışmalarından bir sonuç çıkmayınca 30 Eylül Cuma günü, birçok gösteriden farklı olarak daha kalabalık bir şekilde, binlerce insan İHC'nin talebi üzerine sokaklara dökülmüş ve başkent Amman'da 'Bizi aldatmayın.' sloganlarıyla tamamlanamayan reformlara dikkat çekerek yetersiz adımları protesto etmişlerdir.¹⁴⁰ Kalabalıkların ve öfkenin artması üzerine Kral Abdullah, 17 Ekim Pazartesi günü kabineyi dağıtmış ve başbakanı görevinden azletmiştir. Kral, ulusal diyalog çerçevesinde yeni bir siyasi partiler ve seçim kanununun yapılması ve seçimleri gözlemleyecek bağımsız bir kurum kurulması için Avn Hasavne'yi¹⁴¹ başbakan olarak görevlendirmiştir.¹⁴²

Hasavne göreve geldikten sonra İHC'yi kabinede görmek istediğini MK'daki yetkililere iletmiş ancak İHC, teklifi istişare ettikten sonra Hasavne kabinesinde yer almayı kabul etmeyerek muhalefetini sürdürmüştür. Özellikle en güçlü muhalif hareket olan

¹³⁸ Ürdün'de aşiretlerin fazlalığı, bağımsız vekil sayısının oranının % 80'lere varmasına yol açmaktadır. Oransal liste uygulandığında, çok sayıda partinin mecliste temsil edilmesi ve hükümetin kurulamamasından endişe edilmektedir.

¹³⁹ "Gov't Expects Some Problems to Arise When Applying Proportional List-Bakhit", (25.09.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-expects-some-problems-to-arise-when-applying-proportional-list---bakhit>, (12.09.2014).

¹⁴⁰ Khaled Neimat, "Pro-reform Activists Take to the Streets", (01.10.2011), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/pro-reform-activists-take-to-the-streets>, (12.09.2014).

¹⁴¹ Avn Hasavne'nin atanma mektubunda Kral Abdullah, yeni atanan başbakanın şahsında tüm meclis üyelerine Şura Suresi'nin istişareyle ilgili ayetine yer vermek suretiyle mesaj vermiştir. Meselelerin istişare ile çözüme kavuşmasını arzuladığını ifade eden Kral Abdullah'ın dini motifleri sıkça kullanmasının yanı sıra mektuba besmele, hamdele ve salvele ile başlaması, dini hüviyetinin ve İslam'ın kendisi için taşıdığı öneme bir atıf şeklinde yorumlanabilir. Zira Kral Abdullah'ın nesebi, Fas Kralı VI. Muhammed'de olduğu gibi, Hz. Muhammed'e dayanmaktadır. Bu neseb bağının rejime, en azından toplumun bir kesiminin gözünde meşruiyet kazandırdığı söylenebilir. Kral Abdullah'ın başbakanlık görevini tevdi ettiği mektubun tam metni için bkz: "Gov't Mission is to Implement Political Reform with Clear Milestones-King", (18.10.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-mission-is-to-implement-political-reform-with-clear-milestones--king>, (12.09.2014).

¹⁴² "المالك: لا بد من إجراء مراجعة شاملة لموضوع الانتخابات البلدية بحيث تكون في أعلى درجات النزاهة والحياد", (18.10.2011), **Es-Sebil**, s. 2.

İHC'nin muhalefette kalmaya devam etmesinin ardından, Kasım ayı başında, Kral Abdullah, Rağadan Otel'de yasamanın iki kanadının üyeleri ile bir araya gelerek seçim kanununun önemine dair bir toplantı gerçekleştirmiş ve sürecin hızlandırılması talimatını vermiştir.¹⁴³

2011 yılında, meclis çalışmalarında anayasal bazı değişiklikler gerçekleştirilmiş olsa da temel siyasi taleplerle ilgili neredeyse somut bir adım atılamamıştır. Yasama organları, Kral Abdullah'ın direktifi ile muhalefetten yükselen sesler arasında çalışmalarını sürdürmeye devam ederken 30 Mart 2012 Perşembe günü Senato, muhaliflerin önemli siyasi taleplerinden biri olan yerel ve genel seçimlerde bağımsız ve adil bir seçimin uygulanmasını kontrol edecek 'Bağımsız Seçim Komisyonu' kanun tasarısını onaylamıştır.¹⁴⁴ Ürdün'de muhalefetin ısrarla talep ettiği ve Seçim Kanunu'nun 11. maddesi olarak kurulan Bağımsız Seçim Komisyonu'nun görevi, Bakanlar Kurulu tarafından karar verilen genel ve diğer seçimlerin hukukun egemenliği, eşit fırsat ve adalet prensiplerine dayalı tarafsız, adil ve şeffaf¹⁴⁵ olarak gerçekleştirilmesini sağlamak şeklinde tanımlanmıştır.¹⁴⁶

Bağımsız Seçim Komisyonu'nun kurulması muhalefeti memnun etmiş, ancak siyasi partiler kanunu¹⁴⁷ ve özellikle seçim kanunu ile ilgili önemli gelişmelerin olmaması gösterilerin devam etmesini beraberinde getirmiştir. Yeni seçim kanunu kapsamında ulusal listeye ayrılan 17 sandalyelik kotanın yetersiz bulunması sonucunda, 10 Nisan 2012 Salı günü, ASBP, AİBP, Haşid, ÜKP ve İHC'den oluşan muhalif partiler tasarıdan memnun olmadıklarını bir kez daha ilan etmişlerdir. Kotayı yetersiz bulan partiler, reform çabalarını boşa çıkartacağını ve toplumun farklı kesimleri arasında ayrılıkları arttıracığını düşündükleri yeni kanun tasarısına karşı ortak pozisyon almışlar ve karşı kampanya¹⁴⁸

¹⁴³ "Achieving Reforms a top Priority--Parliament", (04.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/achieving-reforms-a-top-priority---parliament>, (17.09.2014).

¹⁴⁴ "Senate Passes Elections Commission Law", (30.03.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/senate-passes-elections-commission-law>, (06.10.2014.)

¹⁴⁵ "الملك:نعول على هيئة الانتخاب في التأسيس المرحلة جديدة في التاريخ السياسي الاردني", (07.05.2012), **El Ğad**, s. 1–2.

¹⁴⁶ Daha fazla bilgi için bkz: Ürdün Bağımsız Seçim Komisyonu Resmi İnternet Sitesi, <http://www.entikhabat.jo>.

¹⁴⁷ Aynı süreçte mecliste birkaç vekilin, partilerin isimlerinin dini ve ırki motifler taşımaması gerektiği yönündeki kanun tasarısı mecliste büyük tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır. Zira bu teklifin kanun haline gelmesi halinde MK'nın siyasi kanadı İHC ve İslami Merkez Partisi gibi önemli partilerin isimlerinin değişmesi zaruri olacaktı. Mevzuu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: "النواب يقر تعديلا يمنع بموجبه تأسيس الاحزاب", (17.04.2012), **El Ğad**, s. 10.

¹⁴⁸ Beklenildiği gibi takip eden Cuma protestosunun ana teması seçim sisteminde öngörülen değişiklik olmuştur. Binlerce İslami hareket taraftarı ve solcu muhalif partiler, hükümetin bir hafta önce meclise sunduğu seçim kanunu taslağını tanımadıklarını bildirmişlerdir. MK Genel Başkanı Hammam Said, 'Yeni

başlatmışlardır.¹⁴⁹ Dahası bu partilere nazaran sisteme yakınlığı ile bilinen İslami Merkez Partisi de Mayıs ayında, Seçim Kanunu ile ilgili ivedilikle adım atılmasını da içeren 7 adımlık reform talebini ilan etmiştir.¹⁵⁰ Ülke genelinde artan karşıt görüşlere bir cevap niteliği taşıması düşüncesiyle, Mayıs 2012’de, binlerce Akabeli Kral Abdullah lehine bir yürüyüş gerçekleştirmiş ve yürüyüşte Kral Abdullah’ın posterlerini taşıyan göstericiler devlete ve Kral’a olan güvenlerini ifade eden sloganlar atmışlardır.¹⁵¹

Üzerinde uzun süre müzakere edilen seçim kanun tasarısının son hali Ürdün’de olaylar başladıktan bir buçuk yıl sonra, 13 Haziran’da, mecliste duyurulmuştur.¹⁵² Kanun tasarısının ardından, Amman’da ve diğer birçok kentte sokakları işgal eden solcu, bağımsız ve bazı İslamcı aktivistler, meclisin kabul ettiği seçim tasarısını demokrasi dışı olarak gördüklerini ifade ederek yeni bir düzenleme talep etmişlerdir.¹⁵³ Özellikle bir kişi-bir oy formülünün¹⁵⁴ kaldırılması talebinde bulunan protestocular, Başbakan Taravne’nin de istifasını, ayrıca meclisin dağıtılmasını ve yeni meclisin doğrudan halk tarafından seçilmesini talep etmişlerdir. Siyasi partilerin yeni seçim kanununa yoğun bir şekilde muhalefet ettiği gün MK, Suriye konusuna yönelerek Suriye büyükelçiliği önünde oturma eylemi düzenlemeyi tercih etmiştir. Dört saat süren eylemde İslamcılar, yetkililere seslenerek Suriye büyükelçisinin sınır dışı edilmesi ve Özgür Suriye Ordusu’na yönelik destek verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁵⁵ Bölgesel gelişmeler, MK’nın ülke dışı konulara mesai ayırmasını da beraberinde getirmiş ve bu siyaset ülke içindeki performansın düşmesine yol açmıştır.

yasa halkın gerçek temsilcilerinin seçilmesine mani oluyor.’ derken, ASBP Genel Başkanı Ekrem El-Homsi, ‘Yeni seçim yasası despotluğun yeniden üretilmesi demektir.’ şeklinde açıklama yapmıştır Muhammed Hüseyin, “الألاف في مسيرة الحسيني يرفضون مشروع قانون الانتخاب و يطالبون بسحبه”, (14.04.2012), **Es-Sebil**, s. 2.

¹⁴⁹ Khaled Neimat, “Opposition Parties to Campaign against Draft Elections Law”, (10.04.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/opposition-parties-to-campaign-against-draft-elections-law>, (08.10.2014.)

¹⁵⁰ “الوسط الإسلامي يطالب بعدم سحب قانون الانتخاب من مجلس النواب”, (07.05.2012), **El Ğad**, s. 8.

¹⁵¹ “الألاف يشاركون بمسيرة ولاء و انتماء لقائد الوطن في العقبة”, (07.05.2012), **El Ğad**, s. 11.

¹⁵² Taylor Luck, “Friday Protests ‘First Step’ towards Boycott Campaign—Activists”, (21.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/friday-protests-first-step-towards-boycott-campaign---activists>, (31.10.2014).

¹⁵³ “مسيرات تطالب بوقف رفع الأسعار والإسراع بالإصلاح ومحاربة الفساد”, (29.06.2012), **Ed-Dustur**, s. 4.

¹⁵⁴ Aynı gün bir Ürdün televizyonunda “Altmış Dakika” isimli programa konuk olan Başbakan Fayiz Taravne, hükümet olarak Ürdün’ün güvenlik ve istikrarı için çalıştıklarını ve barışçıl gösterileri desteklediklerini ancak Kral’ı hedef alan bir gösterinin hoş görülmemeyeceğini ve bu nevi hareketlerin ceza kanunu gereğince cezalandırılacağını ifade etmiştir. Ayrıca Taravne, ulusal listeye 17 vekil hakkı tanıdığı için kanun tasarısının siyasi partilerin rolünü geliştirmedeği yönündeki eleştirilen yersiz olduğunu vurgulamıştır. “Offending King Intolerable—Tarawneh”, (23.07.2012), <http://jordantimes.com/offending-king-intolerable---tarawneh>, **Jordan Times**, (31.10.2014).

¹⁵⁵ Taylor Luck, “Rallies Protest Draft Elections Law”, (23.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/Rallies+protest+draft+elections+law+-+49246>, (31.10.2014).

Tartışmalı seçim kanunu, 20 Haziran Çarşamba mecliste, dört gün sonra da Senato'da kabul edilmiştir. Kabul edilen kanun, her bir vatandaşa iki oy hakkı sunmuş ve kanunda bir oyun eyalet içi adaylara diğer oyun da ulusal parti listelerine kullanılması öngörülmüştür. Kanunda parti listelerine ayrılan sandalye sayısı 17 olarak belirlenirken meclis toplam sandalye sayısı da 120'den 140'a çıkarılmıştır. 15 sandalye kadınlara, 3 sandalye de kadın kotası içerisinde Bedeviler'e tahsis edilmiştir.¹⁵⁶

Onaylanan seçim kanunundan sonra az sayıda bir grup, 27 Haziran Çarşamba¹⁵⁷ günü bir gösteri düzenleyerek Kral'dan, Meclis ve Senato'dan geçen seçim yasasını reddetmesini talep etmiştir. Bir saat kadar süren eylemde, yasaya yapılacak Kraliyet müdahalesinin, Ürdün'deki reform sürecini kurtarmak için son şans olduğu vurgulanmıştır.¹⁵⁸ Aynı kapsamda İHC'den de eleştirel açıklamalar gelmiş ve İHC, yaklaşan genel seçimle ilgili nihai kararlarını diğer muhalif partilerle görüşükten sonra belirleyeceklerini açıklamıştır.¹⁵⁹

Ülkede meydana gelen gösterilere ve muhalefetten yükselen eleştirilere kayıtsız kalmayan Kral Abdullah, bir direktifle Meclis'in kanun tasarını tekrar görüşmesini sağlamıştır. Siyasi Kalkınma Bakanı Nufan Acarme, 3 Temmuz günü, hükümetin yeni bir kararlar seçim kanununda değişikliğe gidip ulusal listeye ayrılan kotayı 10 daha arttıracığını, dolayısıyla gelecek meclisin 140 değil 150 kişiden oluşacağını açıklamıştır.¹⁶⁰

Bu gelişmelerin ardından peşi sıra açıklamalar yapan siyasi partilerin çoğu, yasanın yeni halinin de Ürdün toplumunun beklentilerine cevap vermeyeceğini beyan etmişlerdir.

¹⁵⁶ "Senate Legal Panel Endorses Draft Elections Law", (23.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/senate-legal-panel-endorses-draft-elections-law>, (31.10.2014).

¹⁵⁷ Gösterilerden iki gün sonra Cuma namazı çıkışı daha kalabalık gruplar Amman ve diğer illerde seçim kanununu protesto eden gösteriler düzenlemişlerdir. Gösterilere katılanlar kanunun değişmemesi halinde seçimlere katılmayacaklarını beyan etmişlerdir. Daha fazla bilgi için bkz: "مسيرات ترفض قانون الانتخاب و تدعو "لرحيل الحكومة النواب", (30.06.2012), **El Ğad**, s. 1-6.

¹⁵⁸ Taylor Luck, "Activists Urge Royal Intervention over Election Law", (27.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/activists-urge-royal-intervention-over-election-law>, (01.11.2014).

¹⁵⁹ Hamza El Akayle, "الحركة الإسلامية: حوار معمق مع الأحزاب والحركات والشخصيات لتحديد الموقف من الانتخابات", (29.06.2012), **Ed-Düstur**, s. 5.

¹⁶⁰ Başbakan Fayiz Taravne, Senato Başkanı Tahir Masri ve Meclis Başkanı Abdulkarim Duğmi ile buluşan Kral Abdullah, ülkedeki siyasal hayatın canlandırılması adına ulusal listeye ayrılan kotanın artırılmasını köşe taşı olarak ifade etmiştir. Ayrıca Abdullah, bu meselenin görüşülmesi için meclisi olağanüstü toplanmaya davet etmiştir. Bu toplantının ardından Taravne, 8 Temmuz'da meclisin meseleyi görüşmek için olağanüstü toplanacağını açıklamıştır. Bir önceki haliyle, bağımsız seçim izleme komisyonunu da yeni bir reform olarak içinde barındıran yasal düzenleme 20 Haziran'da Meclisten, 25 Haziran'da da Senatodan geçmişti. Raed Omari, "Gov't Raises National List Seats to 27 in Amended Elections Law", (03.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-raises-national-list-seats-to-27-in-amended-elections-law>, (02.11.2014).

ASBP Genel Başkanı Ekrem Homsî,¹⁶¹ Ürdün'ün siyasi geleceğinden daha az ümit taşıdıklarını, yapılan kanuni düzenlemenin bir kişi-bir oy sisteminin farklı bir versiyonu olduğunu vurgulayarak, ifade etmiştir. İHC Genel Başkanı Hamza Mansur da yaptığı açıklamada % 50 sınırlı bölge % 50 ulusal liste uygulamasından aşağı bir oranı kabul etmeyeceklerinin altını çizmiştir.¹⁶²

Ülkede en önemli siyasi reform talebi olan Seçim Kanunu değişikliği tartışmaları hararetili bir şekilde sürerken, 6 Temmuz 2012'de, iki önemli kanun reformu Kral Abdullah tarafından onaylanmıştır. Yeniden düzenlenen Siyasi Partiler Kanunu, ülkede sayıları fazla ve etkisiz siyasi partilerin kurulmasını biraz daha zorlaştırmak için gerekli olan kurucu üye sayısını 250'den 500'e çıkarmıştır. Kanun, siyasi partilerin lisans teminini İçişleri Bakanlığında almış ve İçişleri Bakanının başkanlık ettiği bir komisyona devretmiştir. Komisyonun Adalet Bakanlığı Genel Sekreteri, İçişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, bir sivil toplum temsilcisi ve Ulusal İnsan Hakları Merkezi Genel Komisyonerinden oluşması kararlaştırılmıştır.¹⁶³

Partilerin kurulmasını görece zorlaştıran; ancak kurulacak olanların güçlü tesis edilmesini hedefleyen kanun, mevcut partilerin devlet bütçesi tarafından desteklenmesini öngörmüştür. Yapılan düzenleme gereği, partilerde çalışanların aylıklarının, parti genel merkezlerinin kirasının, saha masraflarının ve parti tüzüğünde bulunan amaçların ve hedeflerin gerçekleştirilmesi için yapılan diğer harcamaların ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶⁴ Ayrıca mevcut partilerin kurumsallaşmasına katkı sağlamak için Siyasi Partiler Kanunu'ndaki 'kamusal hayat' ifadesi, 'siyasi hayat'a dönüştürülmüş (Madde 3); kanun partilerden parti içi iktisadi gözetim ve düzenleme mekanizmalarının sağlanmasını istemiştir. Bu bağlamda siyasi partilerin yıllık bütçe çıkarmaları ve hesap verilebilir olmalarına dikkat çekilmiştir (Madde 8). Kadınların siyasi hayata

¹⁶¹ Ekrem Homsî, İHC ile bölgesel politikalarda ayrışmalar da ülke içi mevzuların bazılarında ve özellikle seçim kanununun değişmesinde ortak kanaate sahip olduklarını ifade etmektedir. Ekrem Homsî ile kişisel görüşme, 14 Aralık 2014, Amman.

¹⁶² Khaled Neimat, "Party Leaders Disagree on Acceptability of Elections Law", (03.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/party-leaders-disagree-on-acceptability-of-elections-law>, (02.11.2014).

¹⁶³ Kral Abdullah Resmi İnternet Sitesi, "Jordan Enacts New Political Parties, Constitutional Court Laws", (06.06.2012), http://www.kingabdullah.jo/index.php/en_US/news/view/id/10139/videoDisplay/1.html, (16.12.2014).

¹⁶⁴ Mohammad Hussainy, **The State's Contribution in Financing Political Parties in Jordan**, Policy Paper, Friedrich-Ebert-Stiftung, Amman Office, Amman, Jordan, 2012, s. 4.

katılımını da arttırmayı hedefleyen kanun, kurucuların % 10'unun kadın olmasını ve partinin en az yedi eyalette teşkilatlanmasını şart koştur. (Madde 6).¹⁶⁵

Bürokratik işlemleri de kolaylaştıran kanun, siyasi partilere daha fazla hareket alanı sağlamıştır. Örnek olarak vatandaşların partilere kayıt yaptırılması kolaylaştırılmıştır. Buna ilaveten her partinin televizyon ve radyo açmasına izin verilmiştir. Partilerin mülk edinebilmesi ve yatırım yapabilmesinin önü açılmıştır. Bireylerin partilere yapacakları bağışın üst limiti 50 bin ÜD'ye çıkarılmıştır.¹⁶⁶

Siyasi Partiler Kanunu'nun Kral tarafından onaylandığı gün, bir diğer reform girişimi olarak Anayasa Mahkemesi Kanunu da Kraliyet onayından geçmiştir. Mahkeme, hem idari hem de iktisadi olarak bağımsız bir yapıda teşekkül ettirilmiştir.¹⁶⁷ İlgili kanuni düzenlemenin 4. Maddesi'nin A Fıkrası, mahkemenin görevini, kabul edilen kanunları ve düzenlemeleri anayasal açıdan denetlemek ve B Fıkrası, Anayasa hükümlerini yorumlamak şeklinde tanımlamıştır. Muhaliflerin taleplerinden biri olan mahkemenin kurulması gerek kuruluş gerekse teşekkül açısından fazla eleştiriye muhatap olmamıştır. Aslında 5. Maddesi'nin A Fıkrası'nda, Mahkeme üyelerinin, yeniden seçilmemek şartıyla 6 yıllığına, Kral tarafından atanacağı ibaresi,¹⁶⁸ muhalefetin yoğun tepkisini çekebilecek türden bir karardır. Zira protestolar kapsamında Kral'ın gücünün azaltılması istenirken yeni teşekkül eden bir kurumda Kral'ın hegemonyasının her cihetiyle kendisini hissettirmesi muhalefetin razı olacağı bir gelişme değildir. Muhalefetten yeterince eleştiri gelmemesinin en mühim sebebi, kuşku yok ki, Anayasa Mahkemesi ve Siyasi Partiler Kanunu'nun onaylandığı günlerde tüm hararetiyle süren seçim kanunu tartışmalarıdır. Zira Ürdün'de siyasi reform taleplerinin seçim sistemine endekslendiği görülmektedir.

6 Temmuz'daki iki önemli kanun onayı, siyasi partilerin seçim kanunu ile ilgili eleştirilerine devam etmesini engelleyememiş; eleştiriler Ürdün sokaklarında tansiyonu yeniden yükseltmiş, ancak yükselen tansiyona rağmen tartışmalı seçim kanunu yeni ve son

¹⁶⁵ 2007 ve 2012 Siyasi Partiler Kanunlarının tam metni ve karşılaştırması için bkz: International Republican Institute, **Jordan Political Parties Law Comparison (2007 and 2012 laws)**, Amman, Jordan, 2012. s. 2. file:///C:/Documents%20and%20Settings/Casper/Desktop/2012%20and%202007%20Jordan%20PP%20Law%20Comparison_Hw9.pdf, (13.12.2015).

¹⁶⁶ International Republican Institute, a.g.e., s. 1.

¹⁶⁷ Kral Abdullah Resmi İnternet Sitesi, "Jordan Enacts New Political Parties, Constitutional Court Laws", (06.06.2012), http://www.kingabdullah.jo/index.php/en_US/news/view/id/10139/videoDisplay/1.html, (25.03.2014).

¹⁶⁸ Anayasa Mahkemesi Kanunu'nun tam metni ve mahkemenin yapısı için bkz: Hashemite Kingdom of Jordan Constitutional Court, Ürdün Anayasa Mahkemesi Resmi İnternet Sitesi: <http://cco.gov.jo>.

haliyle 8 Temmuz Pazar günü Meclis'ten geçmiştir. Kabul edilen kanunla ilgili özellikle meclis içerisinde de eleştiriler yükselmiştir. Dışişleri eski bakanlarından ve milletvekili Abdullah Ensür, seçimlerin siyasi partilerden 10 ya da 15'ten fazla temsilci olmadan tamamlanacağını ve aynı meclisin muhtemelen tekrar seçileceğini ifade ederek bu kararın bağımsız bir meclise götürmeyeceğine işaret etmiştir. Başbakan eski yardımcılarında Mervan Muaşer de değişikliklerin bir kişi-bir oy sisteminde bir farklılık meydana getirmediğini ifade etmiştir.¹⁶⁹ MK kanununun son şeklini tartıştığı 12 Temmuz Perşembe günü Şura Konseyi'nde, senenin sonlarına doğru yapılması planlanan genel seçimleri boykot etme kararı aldığını ilan etmiştir.¹⁷⁰

Ülkede kanunu protesto eylemleri devam ederken en önemli muhalif koalisyon MRC, 22 Temmuz Pazar günü seçimleri boykot edeceğini açıklamıştır. MRC, hükümetin çabalarını reformu engellemek olarak tanımlamış ve cephenin bir kişi-bir oy sistemine dayanan bu seçimlerde yer almayacağını vurgulamıştır.¹⁷¹ Bütün tartışmalar arasında sandalye sayısını 140'tan 150'ye, ulusal listeye ayrılan kotayı da 17'den 27'ye çıkaran ve 14 Temmuz'da da Senato'da tasdik edilen düzenlemeyi Kral Abdullah, 23 Temmuz Pazartesi günü onaylamıştır.¹⁷² Artan protestoların ardından bir açıklama yapan Başbakan Taravne, seçimlerin yapılmasına fazla vakit kalmadığını, bu sebepten yeni bir düzenleme yapılmasının mümkün olmadığını açıklamıştır.¹⁷³

Kabul edilen Seçim Kanunu'nun ardından Ağustos ayı boyunca kanun karşıtı ve seçimlerin ertelenmesini talep eden eylemler yapılmıştır. Ağustos ayında süren eylemleri Eylül ayında gerçekleşenler takip etmiştir. Bunlardan birinde, ayın ilk Cuma gününde protestocular, seçim kanununun taleplerini karşılamadığını ifade ederek seçime katılmayacaklarını ilan etmişlerdir.¹⁷⁴ Hemen her Cuma eylemler devam ederken bazı Solcu partiler, fikir değiştirerek seçimlere katılacaklarını açıklamaya başlamıştır. ÜKP, 2012 Seçim Kanunu'na karşı olmalarına rağmen seçime kayıt başvurusu yaptırdıklarını ve

¹⁶⁹ Taylor Luck, "Elections Law Amendments 'death blow' to Jordan's Reform Drive", (11.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/elections-law-amendments-death-blow-to-jordans-reform-drive>, (03.11.2014).

¹⁷⁰ Khaled Neimat, "Muslim Brotherhood to Boycott Elections", (12.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/muslim-brotherhood-to-boycott-elections>, (03.11.2014).

¹⁷¹ Khaled Neimat, "Opposition Coalition to Boycott Polls", (23.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/opposition-coalition-to-boycott-polls>, (03.11.2014).

¹⁷² "King Approves Amended Elections Law", (23.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-approves-amended-elections-law>, (03.11.2014).

¹⁷³ "الطراونة: الانتخابات النيابية قبل نهاية العام ولا تعديلات على قانونها", (03.09.2012), **El Ğad**, s. 2.

¹⁷⁴ "مسيرات المحافظات تطالب بحماية قوت الوطن و تسريع الاصلاح", (08.09.2012), **El Ğad**, s. 6.

seçmen kartlarını almaya başladıklarını duyurmuştur. ÜKP'den¹⁷⁵ gelen açıklama, diğer solcu partilerin de yakın bir zamanda seçime katılım kararlarını açıklayacaklarının sinyalini vermiştir. Medya İşleri ve İletişimden sorumlu Devlet Bakanı Semih Maayta, seçimleri sadece İslamcıların boykot edeceğine, onların da seçim kanunuyla değil anayasa ile sorunları olduğuna ve fitne çıkarmaya çalıştıklarına vurgu yapan bir basın toplantısı düzenlemiştir. MK Genel Başkan Yardımcısı Nimer Assaf, karşı bir açıklama yaparak, taleplerinin Kral'ın gücünü azaltan anayasal değişiklik olduğunu açıkça ifade etmiştir.¹⁷⁶ Ancak süreç Maayta'nın dediği gibi değil aksine bir hal almış ve Kasım ayında 5 solcu parti seçimleri boykot kararı aldıklarını beyan etmiştir. Bu partilerin boykot kararında seçimlere çok kısa bir süre kala ülkede yapılan zamlar önemli bir yer teşkil etmiştir.¹⁷⁷ Üstelik siyasi partilere ilaveten ülkedeki önemli mesleki kuruluşlar da, 1997 seçimlerinden beri ilk defa bu seçimlere mahsus olarak seçimleri boykot kararı almışlardır.¹⁷⁸

Bütün boykot kararları¹⁷⁹ ve erteleme taleplerine rağmen 2013 Ürdün Genel Seçimleri, 23 Ocak Çarşamba günü, Seçim Komisyonu sözcüsü Hüseyin Bani Hani'ye göre, yaklaşık 2 milyon 3 yüz bin kayıtlı seçmenin % 57'ye yakının katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Seçim sandıklarında oy verme işlemi, katılımının artırılması amacıyla otoriteler tarafından fazladan bir saat daha açık tutulmuştur. AB'nin seçim izleme sorumlusu David Martin, seçimlerin oldukça güzel bir havada geçtiğini, bir iki önemsiz olay dışında herhangi bir vukuatın yaşanmadığını ve seçmenleri tehdit ve sindirme ile ilgili bir olayın da meydana gelmediğini açıklamıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁵ ÜKP, seçimlere katılacağını ilan etmesine rağmen seçimleri boykot etmiştir. Ancak ülkedeki diğer muhalif partiler seçimlere katılmıştır. Temelde Kral'ın yetkilerini daraltan 1952 anayasasına dönülmesini talep eden ÜKP'nin seçimleri boykot etmesinin arkasında birkaç sebep daha bulunmaktadır. ÜKP, bir kişi-bir oy sisteminde herhangi bir değişiklik yapılmamasını ve dünyada petrolün varil fiyatının 130 dolarlardan 60 dolara inmesine rağmen Ürdün'de petrol zamları ile elektrik zamlarının durmamasını boykotta etkili olan kararlardan birkaçı şeklinde açıklamaktadır. Nidal Madiye ile kişisel görüşme, 16 Aralık 2014, Amman.

¹⁷⁶ “فعاليات المحافظات تؤكد مشاركتها في الانتخابات .. وتستهجن المقاطعة”, (19.07.2012), **Ed-Düstur**, s. 7; Khaled Neimat, “Leftist, Pan-Arabist Parties Likely to Take Part in Polls”, (14.08.2012), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/leftist-pan-arabist-parties-likely-to-take-part-in-polls>, (05.11.2014).

¹⁷⁷ “احزاب قومية و يسارية تغلق مشاركتها في الانتخابات احتجاجا على رفع الدعم عن محروقات”, (20.11.2012), **El Ğad**, s. 5.

¹⁷⁸ “النقابات المهنية تسمى للحيداء في جدل مقاطعة الانتخابات النيابية”, (07.10.2012), **El Ğad**, s. 8.

¹⁷⁹ MK, seçimleri boykot etmesine rağmen 400 sandığa müşahit atayarak seçimlere hile karışıp karışmayacağını izlemiştir. İHC Genel Başkanı Hamza Mansur, “seçimlerin tüm ülkede adil olup olmayacağını izlemek için” böyle bir karar aldıklarını ve her seçim merkezinde eğitilmiş gözlemci bulunduracaklarını açıklamıştır. Taylor Luck, “Despite Boycott, Muslim Brotherhood to Monitor Polls”, (22.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/despite-boycott-muslim-brotherhood-to-monitor-polls>, (17.11.2014).

¹⁸⁰ “New Parliament Elected in Jordan Polls”, (24.01.2013), **Al Jazeera**, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/01/201312317511517880.html>, (22.08.2014).

Halk hareketlerinin başlamasından sonra gerçekleştirilen ilk seçimler, yeni kanuni düzenlemeye göre gerçekleşmiş olsa da seçim üzerindeki belirsizlik devam etmiştir. İşadamları ve kabile liderlerinin sandalyelerin önemli çoğunluğunu elde ettiği seçimlere katılımı Ürdün Bağımsız Seçim Komisyonu % 56.6 olarak açıklamıştır. Ancak İHC, seçime katılımın % 17 olarak gerçekleştiğini ve hükümetin seçime katılımı şişirerek boykotun etkisini azaltmayı amaçladığını iddia etmiştir.¹⁸¹ Seçimlerin hemen ardından bir açıklama yapan Başbakan Abdullah Ensür, halkın reformlardan yana tercihte bulunduğunu vurgulamış ve yüksek katılımı gerçekleştiren seçimlerin MK'nın başarısızlığını gözler önüne serdiğini ifade etmiştir.¹⁸²

1.3.2. Kamuda Toplantı Kanunu Değişiklik Talebi

1.3.2.1. Kamuda Toplantı Kanunu

Ürdün'deki halk hareketleri sürecinde, özellikle siyasi parti temsilcileri tarafından, ifade hürriyetinin genişletilmesi kapsamında değiştirilmesi istenen en mühim kanunlardan biri Kamuda Toplantı Kanunu olmuştur. Kamuda Toplantı Kanunu'nda yapılan değişiklik, 2011–2014 arası süreçte gerçekleştirilen ilk reform olma özelliğine sahiptir. Ancak kanundaki değişikliklerin reform taleplerini karşıladığını söylemek güçtür.

1952 Anayasası, kanunlara aykırı olmaması ve katılımın Ürdün vatandaşları ile sınırlı kalması koşuluyla kamuda toplantı yapmayı özgür bırakmaktadır.¹⁸³ 2011 senesinde, anayasanın “Ürdün vatandaşlarının hakları ve görevleri” başlığının 15. maddesinde yapılan düzenlemeyle, ifade ve gösteri yapma amacıyla toplanma özgürlüğü garanti altına alınmıştır.¹⁸⁴ Yine 2011 yılının Mart ayında Kamuda Toplantı Kanunu'nda yapılan düzenlemeler, önceden izin alınarak eylem yapılmasına müsaade etmiştir. Ancak bu müsaadeye rağmen eylemlerde birçok kişi rejimi yıkmak, Kral'a hakaret etmek veya kamusal düzeni bozmak suçlamalarından gözaltına alınmıştır.¹⁸⁵

¹⁸¹ “Jury Still out on Jordanian Elections”, (24.01.2013), *Al Jazeera*, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/01/201312411286402408.html>, (22.08.2014).

¹⁸² “انتخابات نزيهة و نسبة الاقتراع العامة 56.7%”, (24.01.2013), *Ed-Düstur*, s. 1.

¹⁸³ ICNL, International Center for Not-for-Profit Law, “NGO Law Monitor: Jordan”, 2015, <http://www.icnl.org/research/monitor/jordan.html>, (26.03.2015).

¹⁸⁴ Ürdün Anayasası, 2. Bölüm, 15. Madde. http://www.constitutionnet.org/files/2011_constitution_-_jordan_english_final.pdf, (26.03.2015).

¹⁸⁵ HRC, Human Rights Watch, “Jordan”, 2013, <https://freedomhouse.org/report/freedomworld/2013/jordan#.VRRQ0PysVVR>, (26.03.2015).

2011'deki kanuni düzenleme, eylemlerde slogan atılması ve pankart taşınması gibi hususlarda birtakım kısıtlamalar getirmiştir. Buna ilaveten saat ve yerlerle ilgili düzenlemelerle gösteri organizasyonları da zorlaştırılmıştır. Yine 2011'de yapılan düzenlemeler ile birlikte, barışçıl olmayan gösterilere katılan ve kanunlara uymayan göstericilere bir aydan az, üç aydan fazla olmamak şartıyla hapis veya 200 dinardan az bin dinardan fazla olmamak koşuluyla para; ya da hem hapis hem de para cezası verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸⁶

1.3.2.2. Talepler: Tepkiler ve Rejimin Stratejileri

Siyasi reform talepleri ile sokaklara dökülen aktivistlere kimi zaman devletin şefkat eli ancak çoğu zaman hiddetli ve sert yüzü gösterilmiştir. Olaylar başladıktan çok kısa süre sonra meclisten yapılan bir açıklama, göstericiler için gözdağı niteliği taşımıştır. Ancak bu açıklamanın ardından muhaliflerin yaptığı karşı açıklama ülkede yaşanacaklar hakkında ipucu vermiştir. 26 Ocak Çarşamba günü, Meclisten yapılan açıklamada halk, özel gündeme sahip bazı siyasi parti ve kişilerin, özgürlük sloganıyla kendi gündemlerini uygulamak istedikleri hususunda uyarılmıştır.¹⁸⁷ Meclisten yapılan açıklama ters etki yapmış ve beyanın ardından ülkede gösteriler hız kazanmaya başlamıştır. 27 Şubat'ta parti temsilcileri ve taraftarları bir gösteri düzenleyerek kamuda toplantı kanununun görüşülmesi için meclisi göreve çağırmıştır.¹⁸⁸ Artan protestoların ardından, 3 Mayıs Salı günü, MRC, hükümeti halkı protesto gösterilerine katılan insanlara karşı provoke etmekle suçlamıştır. Hükümetin aktivistlere karşı sıkıyönetim pratikleri uyguladığını ve ayrıca eylemcilerin yurtdışına çıkışına müsaade edilmediğini ileri süren MRC, bu gibi pratiklere son verme çağrısında bulunarak, ifade hürriyetinin ve demokrasinin önündeki engellerin kaldırılması talebinde bulunmuştur.¹⁸⁹

Rejim ile muhalefet arasında, 2011 senesinde başlayan restleşme, üç yıl boyunca devam etmiştir. Restleşme sürecinde muhalefetin ifade hürriyeti ve toplantı kanunuyla ilgili taleplerinin karşılık bulduğunu söylemek zordur. İfade hürriyeti kapsamında hemen her mevzuda, talepler karşılanmadığı için hükümet ile muhalefet karşı karşıya gelmiş ve

¹⁸⁶ ICNL, International Center for Not-for-Profit Law, "NGO Law Monitor: Jordan", 2015, <http://www.icnl.org/research/monitor/jordan.html>, (26.03.2015).

¹⁸⁷ "Lower House Warns of 'Suspicious Agendas'" (27.01.2011), **Jordan Times**, s. 3.

¹⁸⁸ Nesim Uneyzat ve Enes Suveyli, "قيادات حزبية تطالب بتعديلات أوسع على قانون الاجتماعات تضمن حرية الرأي", (27.02.2011), **Ed-Düştur**, s. 14.

¹⁸⁹ "Opposition Parties Accuse Gov't of Barring Activists from Leaving the Country", (04.05.2011), **Jordan Times**, s. 3.

süreç içinde birçok kişi tutuklanmıştır. Mezkûr süreçte sırf kamusal alanda toplantı yaptığı için onlarca tutuklama vakası meydana gelmiştir. Buna rağmen ifade etmek gerekir ki rejim, bazı zamanlar, şefkat elini gösteren davranışlarda bulunmaktan imtina etmemiştir. Bunlardan birinde, Şubat 2011’de, Amman’da şehir merkezinde düzenlenen ve 1’i gazeteci 8 kişinin yaralanması ile son bulan protesto gösterilerinde devlet yetkililerin takındığı tavır büyük önemi haizdir. Kraliyet yanlısı ve karşıtı iki grubun birbiri ile çatışmasıyla son bulan gösterilerin hemen ardından Başbakan Maruf Behit, yaralanan gazeteciyi arayarak sağlık durumu hakkında bilgi almış,¹⁹⁰ hükümet sözcüsü ve medyadan sorumlu Devlet Bakanı Tahir Odvan da olaylardan kısa bir süre sonra reform isteyenlere yönelik yapılan saldırıları kınamıştır. Odvan, göstericilerin silahsız ve dolayısıyla istedikleri fikirleri söylemekte özgür olduklarına dikkat çekerek ifade hürriyetine aykırı davranışların doğru olmadığını belirtmiştir.¹⁹¹

Ürdün rejimi, şefkat yüzünü ender gösterirken hiddet yüzünü sıklıkla göstermiştir. Kamuda toplantı yapan göstericilere yönelik izlenen sert tavırlar, rejimin kırmızıçizgilere yönelik herhangi bir taarruza karşı refleksini ortaya koymaktadır. Ürdün rejiminin bu refleksinin vücuda geldiği onlarca hadise mevcuttur. Bunlardan birkaçına yakından bakmak meselenin anlaşılması açısından yeterli olacaktır.

Ürdün Gençlik Hareketi üyesi Abdullah Hamedin, 1 Aralık 2011 Perşembe günü, ifade hürriyetinin önündeki engellerin kaldırılması adına düzenlenen oturma eyleminde tutuklanmıştır. Hamedin’in tutuklanmasına gerekçe olarak meydandaki bazı insanlara saldırması gösterilmiştir. 3 Aralık Cumartesi günü, 100 kadar Hamedin destekçisi, İçişleri Bakanlığının önünde toplanarak tutuklamayı protesto etmiştir. Hamedin’in kardeşi Zayna, kardeşinin reform karşıtlarının saldırısına karşılık verdiğini ifade etmiş ancak buna karşın Medya İşleri ve İletişim Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Rakan Mecalî, Hamedin’in meşru müdafaa iddiasının gerçekleştirdiği olayı aklamadığını söylemiştir. Ürdünlü Gençlik Hareketi Koordinatörü Nihad Zuhair’e göre, tutuklama, gençlik hareketlerinin sokaklardan çekilmesine yönelik bir baskı unsuru olarak kullanılmıştır.¹⁹²

¹⁹⁰ “الاعتداء مشاركين بمسيرة سلبية وسط البلد”، (19.02.2011), **Ed-Düstur**, s. 1–6.

¹⁹¹ “الحكومة تدين اعتداء مجهولين على مسيرة”، (19.02.2011), **Ed-Düstur**, s. 6.

¹⁹² Hani Hazaimah ve Taylor Luck, “Pro-reformists Decry Activist’s Arrest”, (04.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/pro-reformists-decry-activists-arrest>, (17.09.2014.),

Sanatçı Mecdi El Kabbalin'in, 5 Nisan 2012 Perşembe günü tutuklanması da yine ifade hürriyetinin kısıtlanması ile ilgili bir başka örnektir. Bu tutuklamanın önemli sonuçları olmuştur. Tafiye Hareketi sözcüsü Muhammed Avvad, El-Kabbalin'in, ifade özgürlüğüyle alakalı siyasi sebeplerden ötürü tutuklanmasına tepki olarak açlık grevine başladığını açıklamıştır. Avvad, ilaveten, başkent Amman'daki gösterilerde tutuklanan diğer sanatçıların da açlık grevine başlayacaklarını duyurmuştur.¹⁹³ Bu olayın ardından İHC, Amman'da, "Amman Özgürlüğünü Kazanacak." başlığı altında reform çağrısı yapan Tafiye Hareketi tutukluları için Cuma namazı çıkışı gösteri düzenlemiş ve gösteride İslamcı olmayan kesimlerin de tutuklanmasına dikkat çekmek için "Liberal gençleri hapsedtiler; Ne Ayıp, Ne kadar ayıp!" pankartları açılmıştır.¹⁹⁴

Birçok gözaltının yaşandığı 2012 senesinin sonlarına doğru gerçekleşen bir tutuklama eylemi, ülkede ses getirmesi bakımından yine önemlidir. Amman Polisi, siyasi tutukluları protesto eden genç aktivist Abdullah Mahadin'i, 10 Eylül Pazartesi akşamı İçişleri Bakanlığı kavşağında rejime karşı slogan attığı gerekçesi ile tutuklamıştır. Olay, altı muhalif siyasi partinin, Kral'a hakaret ve rejimi tehdit ettiği, ülkenin birlik ve bütünlüğünü bozmaya yönelik davranışlarda bulunduğu gerekçesi ile tutuklanan sekiz kişinin tutukluluğunu protesto gösterilerinde gerçekleştirmiştir. Yetkililer, tutuklanandan altı kişiyi, rejimi tehdit, izinsiz gösteri ve Kral'a hakaret suçlamaları ile Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne, her birine on yıllık hapis istemiyle, sevk etmiştir.¹⁹⁵

Bu olaydan dört gün sonra, 14 Eylül Cuma günü, yüzlerce insan ülkenin farklı eyaletlerinde protesto gösterileri düzenlemiştir. Protestocular, siyasi tutukluların serbest bırakılmasını talep etmiş ve otoriteleri "polis devleti" gibi davranmakla suçlamışlardır. Kerak, Ziban, Maan ve İrbid'de gösteri yapan aktivistler, ayrıca Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılması çağrısında bulunmuştur. Ürdün'deki rejimin sert tutumunun ardından İnsan Hakları İzleme Örgütü, otoritelere, insanların fikirlerini özgürce söyleyebilmelerine müsaade etmesi ve kamuda toplanabilmelerine saygı göstermesi çağrısında bulunmuştur¹⁹⁶

¹⁹³ "معتقلو الحراك يبدؤون إضرابا عن الطعام و مطالبات باطلاق سراحهم", (07.04.2012), **Es-Sebil**, s. 1.

¹⁹⁴ "مسيرة للحركة الاسلامية في النزهة تحت شعار عمان تنتصر للأحرار", (07.04.2012), **Es-Sebil**, s. 4.

¹⁹⁵ Taylor Luck, "Ninth Political Activist Arrested for 'illegal' Slogans", (11.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/ninth-political-activist-arrested-for-illegal-slogans>, (07.11.2014).

¹⁹⁶ Taylor Luck, "Scores Urge Release of Jailed Protesters", (15.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/scores-urge-release-of-jailed-protesters>, (07.11.2014).

Tutuklamaların sıkça yaşandığı 2011 ve 2012 senesi gibi 2013 senesi de kamuda toplanma ile ilgili gözaltı ve tutuklamaların fazlaca yaşandığı bir yıl olmuştur. Bu bağlamda, 2013 Ekim ayında gerçekleşen bir tutuklama ülkede ifade hürriyetiyle ilgili tansiyonun tekrar yükselmesine yol açmıştır. Güvenlik Güçleri, 3 Ekim Perşembe günü Munser Harassis'i rejimin ortadan kaldırılmasına yönelik üç farklı suçlamadan gözaltına alarak tutuklanma istemiyle Devlet Güvenlik Mahkemesine sevk etmiştir. Harassis'in avukatı, müvekkilinin, bir sivil olarak, askeri meselelerle ilişkilendirilmesini doğru bulmadıklarını, dolayısıyla müvekkilinin sevkini usulsüz olduğunu beyan etmiştir. Avukat ayrıca tutuklamanın, ülkedeki özgürlük ve reform isteklerinin baltalanması anlamına geldiğini savunmuştur. Harassis, Aralık 2012'de çıkan eylemlerde 300 kadar aktivist ile birlikte Kral'a hakaret etmek, rejimin devrilmesini istemek ve Kasım 2012'de hükümetin petroldeki sübvansiyonları kaldırması sonrası çıkan şiddet olaylarında yer almak suçlamalarıyla karşı karşıya kalmıştır.¹⁹⁷

Barışçıl gösterilere katılımı azaltmak amacı ile yapılan kanuni düzenlemeler ve rejimin sert sayılabilecek uygulamaları halktan birçok kişinin gösterilere katılmada cesaretini kırmıştır. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre, bütün caydırıcı önlemlere rağmen sokaklara çıkan, ancak kanunlara muhalif herhangi bir harekette bulunmayan insanlardan tutuklananların sayısı az değildir.¹⁹⁸ Krala hakaret etmediği ve kanunlara karşı gelmediği halde haksız tutuklama ile karşı karşıya kalan kişiler, protesto amacıyla sıklıkla ölüm orucuna yönelmişlerdir.¹⁹⁹

1.3.3. Basın Yayın Kanunu Değişiklik Talebi

1.3.3.1. Basın Yayın Kanunu

Bir ülkede demokrasinin varlığı ile basın özgürlüğü arasında ilişki kurulmaktadır. Bu kapsamda medyanın; hesap verilebilirliği, iyi yönetim ve iktisadi kalkınmayı geliştirdiği ileri sürülmektedir. Bu iddiayı doğrular şekilde, rejimlerin otoriter olduğu

¹⁹⁷ Rana Hussein, "Activist Charged with 'Undermining Regime'", (03.10.2013), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/activist-charged-with-undermining-regime>, (30.09.2014).

¹⁹⁸ HRC, Human Rights Watch, "Jordan: End Protester Trials in State Security Courts, Drop Charges Against Peaceful Protesters; Investigate Security Force Abuses", 2012, <https://www.hrw.org/news/2012/11/30/jordan-end-protester-trials-state-security-courts>, (13.12.2015).

¹⁹⁹ Sabit Assaf, Tarık Hadır, Basim el- Revabde ve Hişam el-Haysan Ağustos ayı başında ölüm orucuna başlayanlardan sadece birkaçıdır. MK'dan tutuklularla ilgili 20 Ağustos'ta, tutukluların oruçta 13. güne girdikleri ve bu sebepten sağlık durumları gittikçe kötüye gittiği yönünde bir açıklama gelmiştir. Yaptığı açıklama vesilesiyle MK, gösterilerde tutuklananların tamamının serbest bırakılması çağrısında bulunmuştur. "الإخوان المسلمین تطالب بالإفراج عن موقوفی الحراك", (21.08.2013), **Ed-Düstur**, s. 7.

ülkelerde medya üzerinde önemli bir baskı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda medya üzerindeki kontrol, hükümetlerin diğer demokratik kurumlara yönelik saldırı niyeti taşıdıkları çıkarımının yapılmasına sebep olmaktadır.²⁰⁰

Anayasal Monarşi ile yönetilen Ürdün’de rejim, 1953’ten günümüze kadar varlığını idame ettirme adına birçok kez değişen Basın Yayın Kanunu²⁰¹ marifetiyle birtakım tedbirler almıştır. Özellikle 1990’larda ülkede baş gösteren iktisadi sorunlar, bu sorunlara bağlı 1995–1996 yıllarında fahiş şekilde yükselen enflasyon ve Ürdün’ün İsrail ile barış süreci kapsamında izlediği dış politika neticesinde zorlu anlar yaşayan rejim, Basın Yayın Kanunu’nda gerçekleştirdiği düzenlemelerle eleştirilerin azaltılmasını hedeflemiştir.²⁰² Rejimin bu stratejisi, aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Ürdün’ün basın özgürlüğü sıralamasına etki etmiştir. 1990’ların başlarında kötü sayılmayacak bir puanla kısmen özgür (KÖ) statüsüne sahip Ürdün’ün 2000’li yıllara doğru adım adım özgür değil (ÖD) statüsüne gerilediği görülmektedir.²⁰³

Birçok kez değişikliğe uğrayan ve anti demokratik yapısıyla Ürdün’deki halk hareketlerinde muhaliflerin hedefinde olan Basın Yayın Kanunu, reform talepleri neticesinde 2012 senesinde, bir kez daha değişikliğe uğramıştır. Ancak değişiklikten sonra azalması gereken eleştiri ve protestoların bilakis arttığı görülmektedir. Çünkü Basın Yayın Kanunu’nda yapılan son değişiklik, basın hürriyetinin genişletilmesi bir yana, rejime yönelik muhalif seslerin kısılmasını amaçlamıştır.

Freedom House’un her sene endekslediği rapora göre Ürdün, olaylar başlamadan hemen önce, 2010 yılı itibariyle, basın özgürlüğünde 100 üzerinden 63 puanla Özgür Değil (ÖD)²⁰⁴ statüsünde yer almaktaydı. 2012’deki kısıtlayıcı kanuni değişikliklerden ve

²⁰⁰ Freedom House, “2015 Freedom of the Press Data”, <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-press#.VREh9Pys VVQ>, (24.03.2014).

²⁰¹ Ürdün’de ilk Basın Yayın Kanunu, 1953 yılında yürürlüğe girmiştir. Çok fazla yürürlükte kalmayan yasa ilk olarak 1955 senesinde, daha sonra da 1967 ve 1973 senelerinde değişikliğe uğramıştır. 1973 yılındaki kanun en uzun ve etkili olarak 1993’e kadar gelmiştir. 1993 yılındaki düzenlemenin ardından yine çok kısa aralıklarla 1997, 1998, 1999 senelerinde kanunla ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. En son 2007 senesinde değişikliğe uğrayan kanun son olarak 2012 senesinde nihai halini almıştır. Ürdün’deki basın yayının ve medyanın değişim ve gelişimi hakkında geniş bilgi için bkz. Francesca Ciriaci Sawalha, “Introduction to News Media Laws and Policy in Jordan”, United States Agency for International Development, 2011, http://www.global.asc.upenn.edu/fileLibrary/PDFs/JMSP_primer_eng.pdf, (15.11.2013).

²⁰² Russell E. Lucas, “Press Laws as a Survival Strategy in Jordan, 1989–99”, *Middle Eastern Studies*, 39 (4), 2003, s. 81.

²⁰³ HRC, Human Rights Watch/Middle East, “Jordan, Clamping Down On Critics, Human Rights Violations in Advance of the Parliamentary Elections”, 9 (12), October 1997, s. 6.

²⁰⁴ Freedom House kriterlerinde 0–30 Özgür (Ö), 31–60 Kısmen Özgür (KÖ), 61–100 aralığı ise Özgür Değil’dir (ÖD).

tutuklamalardan sonra yakın tarihinin en yüksek skoru ile Ürdün, basın özgürlüğü sıralamasında ÖD statüsünü sağlamıştır.

Tablo 1: Ürdün Basın Özgürlüğü: (1994–2014)

Yıllar	Skor	Statü
1994	48	KÖ
1995	45	KÖ
1996	48	KÖ
1997	60	KÖ
1998	65	ÖD
1999	57	KÖ
2000	60	KÖ
2001	60	KÖ
2002	65	ÖD
2003	63	ÖD
2004	62	ÖD
2005	61	ÖD
2006	61	ÖD
2007	63	ÖD
2008	64	ÖD
2009	63	ÖD
2010	63	ÖD
2011	63	ÖD
2012	63	ÖD
2013	68	ÖD

Kaynak: Freedom House²⁰⁵

1.3.3.2. Talepler: Tepkiler ve Rejimin Stratejileri

İfade hürriyetindeki mevcut kısıtlamalar, ülkedeki halk hareketleri sürecinde Basın Yayın Kanununun da reform edilmesi talebinin dile getirilmesine yol açmıştır. Bu amaçla protesto gösterileri düzenleyen halka ve gösterilere katılan basın mensuplarına yönelik tepkiler ilk başlarda müsamahakârken olayların altıncı ayından itibaren müsamahanın azaldığı söylenebilir. Ancak her ne kadar göstericilere yönelik hoşgörü azalsa da hükümetin ve rejimin bir denge ile süreci sürdürdüğü de dikkat çekmektedir.

²⁰⁵ Freedom House, “2015 Freedom of The Press Data”, https://freedomhouse.org/report-types/freedom-press#.VV_E1bntmkp, (23.05.2015).

15 Temmuz 2011’de, güvenlik güçleri, gösterilerin başladığı günden itibaren ilk defa sert müdahale ile protestoları bastırılmış, ayrıca gazetecileri ve basın mensuplarını hedef almıştır.²⁰⁶ Gösteriler başlamadan hemen evvel basın mensuplarına, güvenliklerinin sağlanması amacıyla emniyet güçleri tarafından turuncu yelek dağıtılmış olmasına rağmen çok sayıda gazetecinin yaralanması, basın mensuplarının kasıtlı bir şekilde hedef alındığı yorumlarını beraberinde getirmiştir.²⁰⁷ Olaydan bir gün sonra medya mensupları ve saldırıyı protesto etmek isteyen vatandaşlar Gazeteciler Derneği önünde bir araya gelerek olayı kınamışlar²⁰⁸ ve 15 Temmuz’u Ürdün’de gazeteciliğin kara günü olarak tanımlamışlardır. Gazetecilerin Özgürlüğünü Savunma Merkezi direktörü Nidal Mansur’a göre, 15 Temmuz’daki oturma eyleminde her şey 20 dakika içinde 180 derece değişmiş ve polisler, rejim yanlıları ile birlikte protestoculara saldırmıştır. Arbedede medya mensupları ve gazeteciler turuncu yelek giymelerine rağmen hedef alınmış ve 20 gazeteci yaralanmıştır.²⁰⁹ 17 Temmuz’da olayla ilgili Ürdün Basın Birliği (ÜBB) önünde toplanan medya çalışanları, Cuma günü yerel ve uluslararası 300 kadar gazeteciye saldırılması ve 20 kişinin yaralanarak 15’inin hastanede tedavi görmesi olayıyla ilgili bir basın açıklaması düzenlemiş ve açıklamada olaya taraf olan polisleri kınamıştır. ÜBB Başkanı Tarık Momani, olaya karışanların açığa çıkarılması ve sorumluların yakalanması için kanuni sürecin takipçisi olacaklarını ifade etmiştir.²¹⁰ Bu olayın yaşanmasının ardından Başbakan Behit hastaneye kaldırılan emniyet görevlileri ile gazetecileri arayarak durumlarını öğrenmiş; Kral’ın medya müsteşarı Emced El Adeyle de Gazeteciler Birliği Başkanını arayarak kendisine bütün masrafların Kraliyet Divanı tarafından karşılanacağını iletmıştır. Hükümet sözcüsü Muhammed Ebu Rumman, ilk olarak polis müdahalesini savunmuş ancak kısa sürede resmi özürlerini beyan etmek zorunda kalmıştır.²¹¹

²⁰⁶ 15 Temmuz Cuma günü, Amman merkezde düzenlenen protesto gösterilerine katılan aktivistlere yönelik polisin müdahalesi sert olmuştur. Cuma namazı çıkışı organize olan reform yanlısı grupla rejim yanlısı grup birbiriyle karşı karşıya gelmiş ve yer yer taşlı sopalı kavgalar yaşanmıştır. Polis Sözcüsü Muhammed El Hatip, polisin uygun ölçülerle olaya müdahale ettiğini ifade etmiştir. Hükümet sözcüsü Muhammed Ebu Rumman da polisin olayları yatıştırmak için müdahale etmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Ancak bölgede haber yapan birçok fotoğrafçı ve gazeteci, durumun resmi mercilerin ifade ettikleri gibi olmadığını belgelemiş ve polislerin ellerinde coplarla reform yanlısı göstericilere saldırdıklarını resmetmişlerdir. “Riot Police Attack Demonstrators, Journalists in Jordan's Capital”, (16.07.2011), CNN, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/07/15/jordan.unrest/index.html?iref=allsearch>, (10.09.2014).

²⁰⁷ “الحكومة تنفذ تهديدها و تقمع اعتصام ساحة النخيل”, (16.07.2011), **Es-Sebil**, s. 1-2.

²⁰⁸ “نقابة الصحفيين تدعو الى وقفة تنديد باعتداءات طاولت”, (17.07.2011), **El Ğad**, s. 12.

²⁰⁹ Taylor Luck, “Probe into Friday 'attack' on Journalists under Way”, (17.07.2011) **Jordan Times**, s. 3.

²¹⁰ Hani Hazaimah, “Protesters Denounce Attack on Journalists”, (18.07.2011), **Jordan Times**, s. 3.

²¹¹ “احوات مؤسفة في اعتصام ساحة النخيل”, (18.07.2011), **Ed-Düstur**, s. 1.

Ülkede, protesto gösterilerinde mümkün mertebe şiddete başvurmayan emniyet güçlerinin, bazı durumlarda olaylara sert müdahalesi bilinçli şekilde gerçekleşen ve tekerrür eden bir durumdur. Çünkü Ürdün, bölge ülkelerinde askeri ve emniyet personelinin sert ve katı duruşu ile bilinmektedir. 1970 iç savaşında, 1989²¹² ve 1996²¹³ senelerinde ülkede meydana gelen ayaklanmalarda savunma güçlerinin takındığı sert tavır ve izlediği katı siyasetin izleri ülkede hala daha hissedilebilir düzeydedir. Sonradan geri adım atmış olsa da Muhammed Ebu Rumman'ın şiddeti savunan açıklaması bu sebepten şaşırtıcı değildir.

Hükümet yetkililerinden atılan adımlara rağmen, gazetecilere yönelik saldırının yaşandığı günü takip eden ilk Cuma'da siyasi parti yetkilileri ve aktivistler, Amman, İrbid, Zarka, Tafiye, Kerak ve Maan eyaletlerinde gösteriler düzenleyerek gazetecilere yönelik şiddeti kınamışlar ve basın hürriyetinin genişletilmesi çağrısında bulunmuşlardır.²¹⁴ Amman'da düzenlenen gösterilerde katılımcılar, sıkı güvenlik tedbirleri altında, El-Hüseyn Mescidi'nden En-Nahîl meydanına yürüyerek reform işlemlerinin hızlandırılmasını talep etmiş ve gazetecilerin şiddete maruz kalmasını kınamışlardır. 'Haysiyet ve Hür Basın' adı verilen yürüyüşe çok sayıda aydın da iştirak etmiştir.²¹⁵

Halktan gelen tepkiler üzerine Kral Abdullah, Ürdün Basın Birliği Başkanı Tarık Momani'yi kabul ederek emniyet güçlerinin tutumunu yersiz ve gereksiz şekilde tanımlamış ve arbededen duyduğu rahatsızlığı Momani'ye iletmıştır. Ayrıca hükümete ve güvenlik birimlerine, medya mensuplarının görevlerini yaparken gerekli kolaylık ve özgürlüğün sağlanması hususunda direktif vereceğini ifade etmiştir.²¹⁶

Medya mensuplarına uygulanan şiddet üzerine meclis hararetli tartışmalara sahne olmuştur. Bu tartışmalar, özellikle 2011 senesinin ikinci altı ayına damga vurmuştur. Ağustos'u takip eden süreç, meclisteki tartışmaların da etkisiyle, Tarık Momani'nin müsaadesi olmamasına rağmen birliğe üye gazetecilerin Meclis önünde gerçekleştirdiği

²¹² 1989'da Ürdün'de özellikle iktisadi sebeplerden ötürü çıkan ayaklanmalar hakkında bir çalışma için bkz: Takuro Kikkawa, a.g.e.

²¹³ 1996 senesinde Ürdün'de baş gösteren ayaklanmalar hakkında daha geniş bilgi için bkz: Shmuel Bar, **The Muslim Brotherhood in Jordan**, Tel Aviv: The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 1998.

²¹⁴ "مسيرات سلمية في عدة محافظات تطالب بإصلاحات شاملة وعاجلة", (23.07.2011), **Ed-Düstur**, s. 5.

²¹⁵ "المعارضة تنهي اعتصام الرئاسة على وقع هتافات قوى الحراك الشبابي", (23.07.2011), **Es-Sebil**, s. 2.

²¹⁶ "King Denounces Violence against Protesters", (22-23.07.2011), **Jordan Times**, s. 1-6.

eylemleri beraberinde getirmiştir. Eylemlerde milletvekillerinin ‘rüşvetçi’ olarak anılması, ülkede ses getiren ve vekilleri rahatsız eden gelişmeler şeklinde zikredilebilir.²¹⁷

Kral Abdullah’ın direktifine ve meclisin çalışmalarına rağmen ülkede basına yönelik engellemeler ve şiddet devam etmiştir. Şubat 2012’de Ürdün Medya Gözlemi’nin basın hürriyetine dair yayımladığı bir rapor, basına karşı şiddeti gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Yayımlanan rapora göre, 2011 yılında gazetecilere yönelik saldırılar, kayda geçen en yüksek orana ulaşmıştır. Yıl içinde basın özgürlüğünü ihlale yönelik 87 önemli olay gözlenirken bunlar arasında birinci sırada doğrudan fiziksel saldırı yer almıştır. Raporda özellikle dikkat çeken ve 13 olayla ikinci sırada yer alan, kamu kurum ya da yöneticilerinden gelen baskı ve işe karışma,²¹⁸ hükümeti savunulması gereken bir durumla baş başa bırakmıştır.²¹⁹

Ülkede basına yönelik müdahaleler ve müdahalelere eleştiriler devam ederken 9 Eylül 2012 tarihinde mecliste kabul edilen yeni Basın Yayın Kanunu, tartışmaları bu defa farklı bir konu etrafında alevlendirmiştir. Üzerinde şiddetli tartışmaların yapıldığı ve eleştirilere muhatap olan kanundaki değişiklikler kısaca şöyledir: İnternet sitelerinde yapılan yorumlara sadece baş editörlerin ve idarecilerin ulaşabilmesi; her yoruma yer verilmeme özgürlüğü ve bütün yorumların altı aydan kısa bir sürede silinmeyerek arşivlenme zorunluluğu.²²⁰ Bunlara ilaveten çevrimiçi medya organlarının, bin 400 dolar (791.20 ÜD) karşılığında Basın Yayın Dairesi’nden lisans almasını zorunlu kılan kanun, Daire’ye ve dolayısıyla hükümete, lisanssız internet sitelerine erişimi engelleme hakkı vermiştir.²²¹ Temelde internet haber siteleri ile ilgili düzenleme içeren kanun, “bireylerin saygınlığına ve onların kişisel özgürlüklerine saldırı” ibaresini “bireyleri karalama,

²¹⁷ Tarık En Naymat, “قیون يعنصون امام الامة احتجاجا على تغريم كاشفي الفساد”, (30.09.2011.), *Es-Sebil*, s. 3.

²¹⁸ Şubat 2012’de bazı gazeteciler ve köşe yazarları, İstihbarat Dairesi eski yöneticisi Muhammed Dahabi’nin çok sayıda gazeteci ve köşe yazarına rüşvet verdiği iddialarını sanal ortamda tartışmışlardır. Rüşvet alan isimlerin listesine sahip olanların bir an önce bu isimleri ifşa etmesi gerektiği yönünde yoğun bir kampanya başlatan köşe yazarlarından bazılarının göre, sızdırılan bilgiler arasında 51 gazetecinin doğrudan Dahabi’den para aldığı haberi yer almıştır. İstihbarat Dairesi ise şayanın ardından eski yöneticisinin karıştığı iddia edilen skandal için özel bir soruşturma başlatmıştır. Hani Hazaimh, “Journalists Call for Names, Evidence in Bribery Scandal”, (04.02.2012), *Jordan Times*, <http://jordantimes.com/journalists-call-for-names-evidence-in-bribery-scandal>, (28.09.2014).

²¹⁹ Hani Hazaimh, “Physical Attacks on Journalists Reached Record High in 2011—Report”, (26.02.2012), *Jordan Times*, <http://jordantimes.com/physical-attacks-on-journalists-reached-record-high-in-2011---report>, (28.09.2014).

²²⁰ Khaled Neimat, “House Committee Endorses Press Law”, (11.09.2012), *Jordan Times*, <http://jordan-times.com/house-committee-endorses-press-law>, (06.11.2014).

²²¹ Rana F. Sweis ve Dina Baslan, “Mapping Digital Media: Jordan”, Open Society Foundations, 2013, <http://www.opensocietyfoundations.org/reports/mapping-digital-media-jordan>, (24.03.2015), s. 67.

aşağılama/küçük düşürme ve iftiraya maruz bırakma ya da onların kişisel özgürlüklerini etkileme” şeklinde kanunu daha da genişleterek bireyin korunmasına yönelik tedbirleri de arttırmıştır.²²²

Kısa sürede yükselen karşı seslere rağmen 11 Eylül 2012 Salı günü Meclis’te onaylanan kanun, basın üzerinde baskı oluşturmak ve insanların özgürlüklerini kısıtlamak şeklinde yorumlanmıştır. Mecliste müzakereler devam ederken onlarca basın mensubu meclis binasının yakınında, kanuni düzenlemeyi sıkıyönetim kanunlarının bir parçası olarak değerlendirdiklerini belirtmişlerdir. Ürdün Basın Birliği’nin de katıldığı eylemlerde, internet özgürlüğünün öldürülmesini temsilen bir tabut taşınmıştır. Eleştirilere yönelik yaptığı açıklamada Başbakan Taravne, düzenlemenin amacının çerçeveyi daraltmak ve özgürlükleri kısıtlamak olmadığını ifade etmiştir.²²³

Bütün eleştirilere rağmen, 400 yerel ve ulusal çevrimiçi haber sitesinin lisans almasını, aksi takdirde kanuni düzenleme gereği sitelere erişimin engellenmesini öngören 2012 Basın Yayın Kanunu, 15 Eylül Cumartesi günü Senato’dan geçmiştir²²⁴ ve iki gün sonra da Kral Abdullah tarafından onaylanmıştır.²²⁵

Eleştirilere yanıt veren İletişim ve Medya İşlerinden sorumlu Devlet Bakanı Semih Maayta, yasal düzenlemenin, kişisel blog sayfalarını ve sosyal medya ağlarını kapsamadığını belirtmiştir. Bakana göre kanunun asıl amacı, Kraliyetin iç ve dış işleri ile ilgili, elektronik ortamda haber, araştırma raporu, makale veya yorum içeren bir sitenin Basın Yayın Dairesi’ne kayıt yaptırarak lisans almasıdır. Kanun, ayrıca yeni haber sitesi baş editörlerinin de Ürdün Basın Birliği’ne üye olmasını şart koşturmuştur.²²⁶

²²² Anita Siassios ve Saba Gheshan, **Jordan’s Amendments to the Press and Publications Law**, 2012, Al Tamimi & Co., <http://www.tamimi.com/en/magazine/law-update/section-6/october-2/jordans-amendments-to-the-press-and-publications-law.html>, (24.03.2015).

²²³ Khaled Neimat, “Lawmakers Endorse Controversial Press Law Amendments”, (11.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/lawmakers-endorse-controversial-press-law-amendments>, (07.11.2014).

²²⁴ Khaled Neimat, “Senate Approves Controversial Press Law”, (15.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/senate-approves-controversial-press-law>, (07.11.2014).

²²⁵ Basın Yayın Kanunu’nun Kraliyet tarafından onaylandığı gün Gazetecilerin Özgürlüğünü Savunma Merkezi yayımladığı raporda son dört ay içerisinde sözlü ya da fiziki 24 saldırı olayının kayıtlara geçtiğini açıklamıştır. 1 Mayıs–31 Ağustos sürecini kapsayan raporda, en çok saldırının reform gösterilerinde gerçekleştiğine vurgu yapılmıştır. Özellikle jandarma ve polis, kameralara el koyma ve görüntü alınmasını yasaklama yollarına sıkça başvurduğunun vurgulandığı raporda, milletvekillerinden de sıklıkla saldırı geldiği belirtilmiştir. Hani Hazaimeh, “24 Assaults against Journalists Registered over Past Four Months—Report”, (17.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/24-assaults-against-journalists-registered-over-past-four-months---report>, (07.11.2014).

²²⁶ “Royal Decree Endorses Press Law”, (17.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/royal-decree-endorse-press-law>, (04.03.2015).

Bütün eleştirilere rağmen kanun, kabul edildiği şekliyle yürürlüğe girmiş ve Basın Yayın Dairesi süreç içerisinde konuyla ilgili yaptırım uygulamaya başlamıştır. Bu bağlamda 2 Haziran 2013'te Basın Yayın Dairesi direktörü, mevcut kanunu protesto etmek için lisans başvurusunda bulunmayan 260 internet sitesinin kapatılması için talimat vermiştir. Bu sitelerden birçoğu, sansüre karşı açmış oldukları davaları kaybedince, Kasım ayında lisans başvurusunda bulunmuşlardır.²²⁷

İnternet medya organlarına yönelik kurumsal düzeyde yaptırımlar başlatılırken bireysel düzeyde de müeyyideler uygulanmıştır. Bireysel düzeydeki müeyyidelerden birinde, 17 Eylül 2013'te polis, El Cafra haber sitesinin editörü Amcad Mu'ala ile yayıncısı Nidal al-Farana'yı Katar liderinin kardeşi hakkında Youtube'da bulunan bir yayını kendi sitelerine taşımaktan tutuklamıştır. İki gazeteci, yabancı bir devletle ilişkilere zarar vermektен yargılanmışlardır.²²⁸

Basın özgürlüğünü kısıtlayıcı düzenlemelere rağmen devlet ricalinin ülkedeki reform sürecinden hemen her platformda sitayişle bahsettiği görülmektedir. Oysaki halk hareketlerinin başarılı olduğu ülkelerde basın özgürlüğü konusunda alınan mesafe, Ürdün'ün bu konuda ne kadar geri kaldığını gözler önüne sermektedir. Özellikle devrime sahip çıkılan Tunus'ta, medya ve basın özgürlüğünün kısa sürede kat ettiği mesafe şaşırtıcıdır. Devlet ricalinin, basın özgürlüğünden sitayişle bahsetmesi Ürdün'ün dünya basın özgürlüğü sıralamasında kendisine sonlarda yer bulabildiği gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Dünyada basın özgürlüğü ile ilgili çalışma yürüten en mühim kurumlardan biri olan Sınır Aşan Muhabirler'in (Reporters Without Borders) yayımladığı ve 178 ülkenin yer aldığı rapora göre, Ürdün 178 ülke arasında 141. sırada yer almaktadır.²²⁹

²²⁷ Human Rights Watch, "World Report 2014, Jordan", 2013, <http://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/jordan?page=1>, (24.03.2014).

²²⁸ Human Rights Watch, "World Report 2014, Jordan", 2013 <http://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/jordan?page=1>, (24.03.2014).

²²⁹ Reporters Without Borders, "Biggest Rises and Falls in the 2014 World Press Freedom Index", 2014, <https://rsf.org/index2014/en-index2014.php>, (29.03.2015).

Tablo 2: Basın Özgürlüğü: MENA

Yıllar	2010		2011		2012		2013	
	Skor	Statü	Skor	Statü	Skor	Statü	Skor	Statü
Ürdün	63	ÖD	63	ÖD	63	ÖD	68	ÖD
Tunus	85	ÖD	51	KÖ	52	KÖ	53	KÖ
Libya	94	ÖD	60	KÖ	59	KÖ	62	ÖD
Mısır	65	ÖD	57	KÖ	62	ÖD	68	ÖD

Kaynak: Freedom House ²³⁰

1.4. Ürdün’de İktisadi Yapı

Ürdün, bölgedeki en küçük ekonomilerden bir olma özelliğini haizdir. Nitelikli iş gücüne sahip ancak su, petrol ve diğer doğal kaynaklardan yoksun ülke ekonomisi, hizmet sektörü ile ayakta durmaktadır. Gayrisafi yurtiçi hâsılanın (GSYİH) üçte ikisi hizmet sektöründen elde edilmektedir.²³¹ Hizmet sektörü içinde Ceraş Antik Kenti ile birlikte dünyanın yedi harikasından biri kabul edilen Petra’nın ülkeye gelen turistler açısından ayrı bir yeri vardır.

Hizmet sektörünün yanı sıra dışarıdan gelen yardımlarla ayakta kalmaya çalışan Ürdün’ün GSYH’si 2013 yılı itibariyle 35 milyar dolar civarındadır.²³² Yine 2013 yılı itibariyle % 2.9 büyüme oranına sahip Ürdün, Satın Alma Gücü Paritesinde dünyanın 89. sırasında yer almaktadır. Ülkede GSYH’nin % 70’e yakını hizmet sektöründen, % 30’a yakını sanayi sektöründen elde edilmektedir. Tarımın ekonomideki payı ise sadece % 3 civarındadır. 2 milyonun altındaki işgücü sayısı ile Ürdün dünyanın bu alanda 123. ülkesidir. Resmi merciler, işsizlik oranlarını % 13 civarında gösterse de ülkedeki işsizliğin esasen % 30 civarında olduğunu belirtilmektedir.²³³ Bu alanda da Ürdün dünyada 129. sırada yer almaktadır. 2013 yılı itibariyle mal sektöründe 7.9 milyar dolar ihracatı bulunan Ürdün’ün, aynı yıl itibariyle yaklaşık 22 milyar dolar ithalat gerçekleştirmesi, ülkedeki

²³⁰ Freedom House, “2015 Freedom of the Press Data”, <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-press#.VRc0nPysVVQ>, (29.03.2015).

²³¹ Harun Öztürkler, “Ürdün Ekonomisinin Genel Özellikleri”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 4 (46), 2012, s. 74.

²³² The World Bank (Dünya Bankası), **Jordan**, <http://data.worldbank.org/country/jordan>, (17.05.2015).

²³³ 2012 ve 2014’te ülkede yapılan saha çalışmasında işsizlikten şikâyet eden insanların dilinde % 30, adeta gizli sözleşme ile mutabık kalınmış orandır. Ayrıca, kamplarda yapılan gözlemler, kamplardaki işsizliğin iyimser ifadeyle % 60’larda seyrettiğini gözlemeleme imkânı vermiştir.

bütçe açığının ne denli büyük olduğunu gözler önüne sermektedir. Her sene meydana gelen bütçe açıklarının etkisiyle ülkenin dış borcu 30 milyar dolara yaklaşmış durumdadır.²³⁴

Tablo 3: Ürdün Dış Ticaret Göstergeleri

Dış Ticaret Göstergeleri	2009	2010	2011	2012	2013
Mal İthalatı (milyon USD)	14,236	15,564	18,930	20,752	21,864
Mal İhracatı (milyon USD)	6,375	7,028	8,006	7,885	7,911
Hizmet İthalatı (milyon USD)	3,657	4,312	4,357	4,465	4,441
Hizmet İhracatı (milyon USD)	4,192	5,221	4,738	5,379	5,159

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü²³⁵

İktisadi dinamikler bakımından zayıf bir ülke olan Ürdün'deki protestolarda birçok iktisadi reformun talep edilmesi sürpriz değildir. Özellikle ülkedeki en mühim sorunlardan biri olan genç işsizlerin sayısının yüksek düzeyde olması, sokaklara dinamizm katmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre, Ürdün'de yaşı 20–24 arasında olup lise ya da lisans eğitimini bitirmiş genç işsizlerin oranı % 53'tür.²³⁶ Bu oran, Tunus'taki kadar yüksek olmasa da azımsanacak düzeyde değildir. Ürdün'deki genç işsizlik oranı, iktisadi açıdan rahat etmek isteyen insanların nüfusunun ne boyutta olduğunu gösteren önemli bir istatistiksel veridir. Kaldı ki, bir işe sahip olup da işinden memnun olmayan insanlar da bulunmaktadır.

1.5. İktisadi Talepler

Ürdün'deki ayaklanmalarda halkın ve siyasi partilerin talep ettiği iktisadi taleplerden üç tanesi toplumun gündemini işgal etmesi bakımından öne çıkmıştır. Süreç yakından incelendiğinde halkın, özellikle yolsuzlukla mücadelede yetersiz kaldığından, fahiş zamlardan, işsizlikten ve iş imkânlarının iyileştirilememesinden şikâyet ettiği görülmektedir. Bütün bu şikâyetlerin neticesinde işsiz kitleler sokaklara dökülmüş; işe

²³⁴ CIA, "Jordan", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/jo.html>, (13.05.2015).

²³⁵ Dünya Ticaret Örgütü, "Jordan and WTO", https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/jordan_e.htm, (22.01.2016).

²³⁶ ILO, "Tackling Jordan's Youth Unemployment Hands-on", (27.03.2014), http://www.ilo.org/beirut/media-centre/fs/WCMS_239750/lang--en/index.htm, (14.05.2015).

sahip olup da işinden memnun kalmayan insanlar da grev ve iş bırakma eylemlerine başvurmuşlardır.

1.5.1. Yolsuzlukla Mücadele Talebi

1.5.1.1. Yolsuzluk

Ölçülebilir iktisadi değerler arasında olmadığından ve daha çok soyut şekilde, hatta gayri resmi gerçekleştiğinden bir ülkedeki yolsuzlukların net bir şekilde ortaya koyulması kolay değildir. Bu zorluğa rağmen Ürdün’de iktisadi krizlerde ve özellikle ekonominin özelleştirilmesi sürecinde birçok yolsuzluk hadisesinin yaşandığı belirtilmektedir.²³⁷ Üstelik toplumda dış ülkelere gelen paraların ciddi bir şekilde takibinin yapılmadığına dair algı bulunmaktadır.

Kolay ölçülebilir olmasa da, literatürde, ülkelerde gerçekleşen yolsuzluklarla ilgili birçok çalışma mevcuttur. Yolsuzluk değerleri ile ilgili en mühim çalışmalardan biri olarak Transparency International’ın (TI) endeksi öne çıkmaktadır. Endekste üst sıralarda yer alan ülkeler yolsuzluğun en az görüldüğü ülkelerdir. TI’nın dünya yolsuzluk sıralamasına göre Ürdün, 2010 yılı itibariyle 178 ülke arasında 50. sırada bulunmaktadır.²³⁸

Arap Baharı sürecinde Ürdün’de yolsuzluk karşıtı vuku bulan protesto gösterileri, takip eden bölümde de görüleceği üzere, yetkilileri yolsuzlukla mücadelede birtakım tedbirler almaya sevk etmiştir. Ancak alınan bütün tedbirlere rağmen Ürdün yönetici koalisyonu, yolsuzluğun azaltılmasında halk tarafından beklenen performansı gösterememiştir. Buna bağlı olarak Ürdün, halk hareketleri sürecinde dünya yolsuzluk sıralamasında, zaman zaman ilerleme kaydetse de, gerilere düşmüştür. Üç yıl süren olayların ardından Ürdün’ün, 2013 yılı yolsuzluk sıralamasında 55. sıraya düştüğü görülmektedir.²³⁹

²³⁷ Curtis R. Ryan, “Jordan’s Unfinished Journey: Parliamentary Elections and the State of Reform”, **Project on Middle East Democracy**, Policy Brief, 2013, s. 4.

²³⁸ Transparency International, “Corruption Perceptions Index 2014: Results”, 2014, <http://www.transparency.org/cpi2014/results>, (18.05.2015).

²³⁹ Transparency International, “Corruption Perceptions Index 2014: Results”, 2014, <http://www.transparency.org/cpi2014/results>, (18.05.2015).

1.5.1.2. Talepler: Tepkiler ve Rejimin Stratejileri

Yolsuzlukla mücadele kapsamında, ilk olarak, 18 Şubat 2011’de²⁴⁰ gerçekleştirilen gösterilerde büyük olaylar çıkmış ve olayların neticesinde göstericilerden çok sayıda yaralanan olmuştur. Olayların hemen ardından hükümet, saldırıyı araştırmak üzere bir komisyonun kurulmasını kararlaştırmış ve soruşturmayı yürütmesi için Adalet Bakanı Hüseyin Mecali’ye görevi tevdi etmiştir. Adalet Bakanı ile birlikte basın açıklaması düzenleyen Medyadan ve İletişimden Sorumlu Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Tahir Odvan, barışçıl bir eyleme yönelik gerçekleştirilen bu saldırının hoş görülemeyeceğini, eylemin Ürdün hükümetini, halkını ve Ürdün’ün şerefini hedef aldığını ifade etmiştir.²⁴¹ Dahası, bu olayın ardından Kral Abdullah, İslamcı muhalif Leys Şubeylat’ı koruması için polise talimat vermiştir.²⁴² Ayrıca 20 Şubat Pazar günü, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin liderleri ile bir araya gelen Kral Abdullah, Ürdün’ün açıklık, hoşgörü, kültürel çoğulculuk ve samimiyet içeren bütün yapıcı fikirlerin kabulü politikasında hiçbir değişiklik olmayacağını açıklamıştır.²⁴³

Bu olaydan bir ay sonra, 24 Mart Perşembe günü, başkentte Cemal Abdülnasır meydanında çeşitli siyasi parti mensuplarının ve gençlik hareketlerinin katılımıyla yapılan gösterilerde Ürdün bayrakları sallayan göstericiler, yolsuzlukla mücadelede adımlarının atılmasını, aksi takdirde protestoların devam edeceğini duyurmuşlardır.²⁴⁴ Gösterilerde reform talep eden aktivistlerle protesto mahallinde toplanan rejim yanlıları²⁴⁵ arasında arbede çıkmış ve olayları araya giren güvenlik güçleri ancak ayırabilmiştir. Çıkan arbedede

²⁴⁰ Amman merkezdeki El Hüseyin Camii’nin önünde muhalifler barışçıl bir protesto gösterisi düzenlerken elleri sopalı düzinelerce insan tarafından saldırıya uğramış ve saldırılar neticesinde en az dört insanın yaralandığı bildirilmiştir. Saldırıya uğrayan aktivistlerden bazıları, kendilerine saldıranları daha sonra jandarma otobüsünde gördüklerini ifade etmişlerdir. İHC Genel Başkanı Hamza Mansur ile Abla Ebu Olbeh başta olmak üzere birçok lider olayı kınamış ve Hamza Mansur, bu olayda hükümetin sorumluluk taşıdığını ve bu sorumluluğu failleri bularak yerine getirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mohammad Ben Hussein, “Opposition, Activists: Gov’t Must Launch Serious Probe into Friday Violence”, (20.02.2011), **Jordan Times**, s. 3; CNN’e göre ülkede Şubat ayında hükümet yanlıları ile reform talebinde bulunanlar arasında çıkan çatışmalarda yüzden fazla insan yaralanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. “Protest in Jordan Turns Violent”, (15.04.2011), CNN, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/04/15/jordan.protests/index.html?iref=allsearch>, (03.09.2014).

²⁴¹ Hani Hazaimah, “Panel to Investigate Attack on Peaceful Amman Rally”, (20.02.2011), **Jordan Times**, s. 1–6.

²⁴² Hani Hazaimah, “Monarch Ordered Protection for Opposition Figure-PSD Chief”, (20.02.2011), **Jordan Times**, s. 1.

²⁴³ “Kingdom will Remain Tolerant, Open-minded”, (21.02.2011), **Jordan Times**, s. 1–6.

²⁴⁴ “مجموعات شبابية تطالب بإجراء إصلاحات الدستورية”, (25.03.2011), **Ed-Düstur**, s. 4.

²⁴⁵ 25 Mart Cuma günü, binlerce insan ulusal birliği teyit etmek ve Kral’a bağlılıklarını bildirmek için Ürdün’ün çeşitli vilayetlerinden Amman’a gelerek El Hüseyin Parkı’nda Kraliyete destek yürüyüşünde bulunmuşlardır. Thameen Kheetan, “Thousands Rally to Reaffirm National Unity”, (27.03.2011), **Jordan Times**, s. 2.

bir kişi hayatını kaybetmiş ve 58'i güvenlik gücü olmak üzere 120 kişi yaralanmıştır. Olay üzerine Başbakan bir televizyon programında yaptığı açıklamada bunun bir fitne ve kabul edilemez olduğunu söylemiştir. Açıkça MK'yı hedef alan Başbakan, olayları Ürdün'deki MK'nın Mısır ve Suriye'den aldığı talimatlarla çıkardığını ve talimatların siyasi ve iktisadi düzeni değiştirmek olduğunu ifade etmiştir. MK kanadından gelen açıklamada ise bir kişinin ölümüne ve onlarca kişinin de yaralanmasına sebep olan olaylarda gerekli hassasiyeti göstermeyen emniyet güçleri kınanmıştır.²⁴⁶ Bir kişinin ölümüne onlarca kişinin de yaralanmasına sebep olan hadiseler yolsuzluk karşıtı eylemleri nihayete erdirememiştir.

20 Mayıs'ta 2 bin 500 kişi Amman'da, Őehit Melik Mescidi önünden Dähiliye Kavşağı'na doğru yolsuzlukla mücadele çağrısıyla yürüyüş gerçekleştirmiştir. İşçi sendikaları ve MK'nın katıldığı yürüyüşe iştirak edenler siyasi, sosyal ve iktisadi reform çağrılarında bulunmuştur. Amman'daki gösterilere ilaveten, MK Zarka'da da yolsuzluk karşıtı bir gösteri tertip etmiştir. Kerak'ta ise gençlik hareketlerinin "Hatırlatma Cuması" ismiyle düzenledikleri yürüyüşte yine yolsuzlukla mücadele için çağrıda bulunulmuştur.²⁴⁷

Aynı gün, Ürdün'ün önemli eyaletlerinden bir olan Tafiile'de halk, "Hak Cuması" adı verdikleri yürüyüşte devlet imkânlarının adil bir şekilde kullanılmadığına, gelen hükümetlerin verdikleri sözleri yerine getirmediklerine ve Kralın bölgeyi ziyaret etmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Gösterilerde, yolsuzluğa bulaşan hükümetlerin ve zayıf parlamentoların azli; yolsuzlukla mücadele edilmesi ve yolsuzluğa bulaşanların hesaba çekilmesi; icrai kurumların israfına imkân veren anayasa maddelerinin değiştirilmesi gibi talepler öne çıkmıştır.²⁴⁸

Ürdün'de yolsuzlukla mücadele talebi ile altı aydır süren reform gösterilerine hükümet kanadından cevap gelmeyince gösteriler Temmuz 2011'de neredeyse ülkenin tamamına²⁴⁹ yayılmıştır. İrbid, Ceraş, Mafrak, Madeba, Ziban, Kerak, Tafiile ve Maan'da yapılan gösterilerde, katılanlar yolsuzlukla mücadele edilmesini ve kalkınma payının adil bir şekilde paylaşılmasını sert bir dille talep etmişlerdir. Bu taleplere ilaveten göstericiler,

²⁴⁶ "أحداث مؤسفة في اعتصام الداخلية", (26.03.2011), **Ed Düştur**, s. 1.

²⁴⁷ "مسيرة سلمية في عمان تنادي بمحاربة الفساد وتحقيق إصلاحات سياسية واقتصادية", (21.05.2011), **Ed-Düştur**, s. 2.

²⁴⁸ Muhammed El Hasba, "الطفائلة يطالبون بحل "الحكومات الفاسدة والبرلمانات الهزيلة", (21.05.2011), **Es-Sebil**, s. 3.

²⁴⁹ Ağustos 2011'de büyük şehirlerin yanı sıra Amman'ın bir prefabrik Filistin kasabasında Vihda'nın öncülüğünde gerçekleştirilen yolsuzluk karşıtı gösterilere katılım şaşırtıcı derecede fazla olmuş ve ülke genelinde büyük ses getirmiştir. Gösteriler doğrudan ve sadece Filistinlilerin katılımı ile gerçekleşmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: "الحركات الشبابية تعتصم في الوحدات للمطالبة بالاصلاح", (08.08.2011), **El Ėad**, s. 11.

yolsuzlukla savaşılmamasını ve yolsuzluğa bulaşanlardan hesap sorulmasını istemişlerdir. Ülke geneline yayılan gösterilerde, MK'nın aktif katılımı önemli bir yer teşkil etmiştir.²⁵⁰ Temmuz'da artışa geçen eylemleri Eylül ve Ekim aylarında yapılan protestolar takip etmiştir. Eylül ayında Amman'da, Madaba ve Ziban'da İHC; İrbid'de MRC; Kerak'ta gençlik hareketleri; Tafiye'de Tafiye Özgürler Hareketi; Maan'da Reform ve Değişim Hareketi üyeleri ülke genelinde yolsuzlukla mücadele eylemleri düzenlemişlerdir.²⁵¹ Yaklaşık 10 aydır hükümete seslenen aktivistler, Eylül ayındaki gösterilerden de sonuç çıkaramayınca Ekim ayından itibaren Kral'ı muhatap almaya başlamışlardır. Ekim ayında Amman'da, Ahmed Obeydat'ın başkanlığını yürüttüğü MRC'nin organizasyonu, yolsuzlukla mücadele kapsamında önemli bir protesto gösterisi düzenlenmiştir. Katılımcılar, Kral'dan Meclis'i feshetmesini, yolsuzluğa bulaşanların da yetkilerinden el çekmesini istemişlerdir.²⁵² Cuma namazından sonra Amman'da eylemler sürerken eş zamanlı olarak Salt, Ramsa, Beni Kenane, Ceraş, Tafiye, Maan, Şevbek ve Kerak'ta de yolsuzlukla mücadele ve kapsayıcı reform talepleri için yürüyüşler yapılmıştır.²⁵³

Ülkede artan gösterilere kulak vermek mecburiyetinde kalan Kral Abdullah, nihayetinde Başbakanın istifasını talep etmiş; halkın taleplerine cevap vermesi ve yolsuzlukla mücadelede etkin bir rol üstelenmesini istediği Avn Hasavne'yi yeni başbakan olarak atamıştır. Göreve geldikten kısa bir süre sonra, Başbakan Hasavne'den yolsuzlukla mücadelede önemli açıklamalar gelmiştir. BM Genel Kurulu'nun 9 Aralık olarak belirlediği Dünya Yolsuzlukla Mücadele Günü'nün önemine işaret etmek için 11 Aralık Pazar günü Ürdün Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu tarafından düzenlenen seremonide konuşan Başbakan, tüm kamu kuruluşlarında yolsuzlukla mücadelenin önemine değinmiş ve mücadelede azami gayret gösterileceği sözünü vermiştir. Başbakanın yanı sıra toplantıda konuşan Komisyon Başkanı Semih Bino, 2009'da 600 civarında olan yolsuzluk olay ve şikâyet sayısının 2010 senesinde 1300'ye yakın olduğunu açıklamış ve artık sözlerin icraata dönme zamanının geldiğine işaret ederek hiçbir kırmızıçizginin komisyonu kısıtlamayacağını vurgulamıştır.²⁵⁴

²⁵⁰ "مسيرات سلمية واعتصامات في محافظات المملكة تطالب بتسريع وتيرة الإصلاح"، (09.27.2011), **Ed-Düstur**, s. 2.

²⁵¹ Naif el-Meani ve diğerleri, "مسيرات تطالب بإصلاحات سياسية واقتصادية ومكافحة الفساد"، (10.09.2011), **Ed-Düstur**, s. 2.

²⁵² Abdullah eş-Şevbekî, "عبيدات: البلطجة أصبحت جزءا من سلوك الدولة ضد أصحاب الرأي من أبناء الوطن"، (08.10.2011), **Es-Sebil**, s. 3.

²⁵³ "مسيرات تطالب بالإصلاح وإلغاء المادة 23 من "مكافحة الفساد"، (08.10.2011), **Ed-Düstur**, s. 5.

²⁵⁴ "Gov't Committed to Ending Corruption-Khasawneh", (12.12.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-committed-to-ending-corruption---khasawneh>, (17.09.2014).

Başbakan Hasavne'nin yolsuzlukla mücadelede kararlı açıklamaları, iktisadi taleplerle sokaklara inen insanların protestolarını engelleyememiş ve 2012 senesi de protesto gösteriler ile başlamıştır. Yılın “Saygın İrade Cuması” adı verilen ilk gösterisinde Amman Şehir Merkezi'nde (Vasatul Beled'de) yüzlerce vatandaşın katıldığı bir halk yürüyüşü düzenlenmiştir. Katılımcılar hep bir ağızdan yolsuzlukla mücadele ve sosyal adaletin tesisi konularında, Tunus ayaklanmasını başlatan Muhammed Buazizi'ye işaret ederek “Nerdesin ey Buazizi?” sloganları atmışlardır.²⁵⁵

Yolsuzlukla mücadele ve reform talepleriyle devam eden Cuma²⁵⁶ gösterileri hükümetin zor duruma düşmesini beraberinde getirmiştir. İlk olarak Şubat 2012'de Meclis Başkanı Abdulkerim Duğmi öncülüğünde gerçekleşen yolsuzluk oturumunda oylamaya hile karıştığı iddiasıyla büyük tartışmalar çıkmıştır.²⁵⁷ Mecliste çözüme kavuşturulamayan yolsuzluk konusu kısa bir süre sonra ve nihayetinde Başbakan Hasavne'nin de istifasına yol açmıştır. Hasavne'nin ardından yine yolsuzlukla mücadele sloganı ile Fayiz Taravne yeni başbakan olarak göreve başlamıştır. 25 Haziran Pazartesi günü, BM Yolsuzlukla Mücadele uygulamasında Ulusal Adaletin Rolü konferansında konuşan yeni Başbakan, yolsuzlukla mücadelenin reform sürecinin anahtar bileşenlerinden biri olduğunun altını çizmiş; Ürdün'de gerçekleştirilen reformlara değinerek yakında daha fazla kişinin yolsuzlukla ilgili adaletin önüne çıkarılabileceğini müjdelemiştir. Aynı toplantıda Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu Başkanı Semih Bino, son 18 ay içinde savcılarının bin 300 yolsuzlukla şüpheli davayı soruşturduğunu; komisyonun 119 davayı da yargıya intikal ettirdiğini açıklamıştır.²⁵⁸

Ülkede hükümetlerin değişmesi ve başbakanların azli, reform gösterilerinin son bulmasını sağlamamış ve takip eden süreçte halk, taleplerini yinelemeye devam etmiştir. Bu kapsamda 2012 senesinin yaz aylarında ülkenin özellikle güney eyaletlerinde (Tafile,

²⁵⁵ “نحو عام 2012 خال من المفسدين.. مسيرة شعبية تحيي انطلاق الحراك الاصلاحى”, (07.01.2012), **Es-Sebil**, s. 3.

²⁵⁶ Cuma gösterilerinde yolsuzluk konusuna oldukça önem verilmiş, bazı gösteriler hususi olarak yolsuzluk üzerine odaklanmıştır. Ancak İslami hareketin düzenlediği gösterilerde, iktisadi taleplerin yanı sıra siyasi taleplerin de her fırsatta dile getirildiği görülmektedir. Bunlardan birinde İslami hareket, reform çalışmalarının çok yavaş ilerlediğine ve yolsuzlukların bir an evvel son bulması gerektiğine işaret ederken, gösteri vesilesiyle İslami hareketin zindandaki üyelerinin de serbest bırakılmalarını sert bir dille talep etmiştir. “مسيرة وسط البلد تجدد المطالبة بلاصلاح و محاربة الفساد”, (24.03.2012), **Er-Rai**, s. 4.

²⁵⁷ “حل لجان التحقيق النيابة يشير تساؤلات حول مصير ملفات الفساد”, (16.01.2012), **El-Gad**, s. 1–10.

²⁵⁸ Hani Hazaimeh, “More Corruption Cases to be Referred to Justice soon—PM”, (25.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/more-corruption-cases-to-be-referred-to-justice-soon---pm>, (01.11.2014).

Kerak,²⁵⁹ Madaba) yolsuzlukla mücadele talebiyle gerçekleştirilen eylemler dikkate değerdir²⁶⁰ ve ülke genelinde büyük ses getirmesi bakımından büyük önemi haizdir.²⁶¹ 2012 yazında gerçekleşen olaylar, önce Ekim ayındaki eylemlerin dozajının artmasını sağlamış,²⁶² ardından Kasım ayındaki büyük ayaklanmaların hazırlayıcısı olmuştur. Ayrıca, büyük ayaklanmalardan hemen önce artan hoşnutsuzluk Fayiz Taravne'yi de istifa etmek mecburiyetinde bırakmıştır.

2012 senesinin başında olduğu gibi 2013 senesinin ilk Cuma'sı da oldukça hareketli ve gergin geçmiştir. Hükümet yetkililerinden her türlü olumsuzlukla mücadele edileceği yönünde açıklamalar gelirken yüzlerce insan 4 Ocak'ta El Hüseyin Camii önünde oturma eylemi yaparak sosyal adalet, reform ve yolsuzlukla mücadele taleplerini dile getirmişlerdir. Aktivistlerin eylem düzenlediği gün, Kraliyet yanlısı, karşıt görüşlü bir grup da eylem yaparak ülkedeki popüler eylemlerin milli birliği sarstığını dile getirmiştir. Rejim yanlısı grup, reform yanlılarının ve bazı siyasi partilerin dış mihraklı olduğunu ve kendi gündemlerini uygulamak istediklerini iddia etmişlerdir.²⁶³

Meclisi ve hükümeti eleştiren gösteriler hükümetin somut adım atmasını sağlamayınca aktivistler, 23 Ocak seçimlerinden önceki Başbakan Abdullah Ensür'un şahsını hedef almaya başlamıştır. Şahsına yönelik bütün eleştirilere rağmen Abdullah Ensür geri adım atmamıştır. Üstelik seçimlerden sonra tekrar başbakan atanan Ensür, 31 Mart'ta yeni hükümet ile birlikte bir açıklama yaparak yeni dönemin sloganının temizlik ve güvenlik olacağını beyan etmiştir. Kral'ın talimatı gereği iktisadi ve siyasi reformlarla ilgileneceklerini ancak ülkenin istikrarını bozmaya yönelik her olaya da gerektiği gibi cevap vereceklerini vurgulamıştır.²⁶⁴ Aktivistlerin hedef aldığı Ensür, açıklamasından kısa bir süre sonra, 16 Nisan Salı günü yapılan güvenoyu yoklamasında, 66 ret oya karşı 82

²⁵⁹ Ağustos ayı başında Kerak'ta yapılan eylemlerde katılımcılar, yolsuzlukla ilgili düzenlemelerin Batı taklitçiliği ile şekillenmemesi ve Ürdün'ün kendi düzenlemelerini halkın ihtiyaçları doğrultusunda kendisinin hayata geçirmesi gerektiği şeklinde bir açıklama yapılmış ve adı rüşvet ve yolsuzluğa karışanlar protesto edilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: "اعتصامات في عدد من المحافظات اليوم بجمعة لا للاملاءات الخارجية", (04.08.2012), **El Ğad**, s. 5.

²⁶⁰ "مسيرات ووقفات احتجاجية تطالب لإصلاح وحرابة الفساد", (27.07.2012), **Ed-Düstur**, s. 3.

²⁶¹ "مسيرات شعبية تدعو الى مواصلة الاصلاح و محاربة الفساد", (07.07.2012), **Er-Rai**, s. 1.

²⁶² Ekim 2012'de solcular, milliyetçiler ve gençlik hareketlerinin katılmadığı ve MK'nın öncülüğünde sadece İslami hareketlerin düzenlediği gösteriler diğerlerinden farklı olarak binlerce insanın iştiraki ile gerçekleşmiştir. Üstelik gösterilere çok sayıda kadın ve çocuğun katılması da farklı bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Ekim ayındaki gösteriler ülke genelinde büyük yankı uyandırmıştır. "الاخوان" فشلوا في مسيرتهم. "الاستعراضية و حولها الى "مهرجان خطابي" (06.10.2012), **Er-Rai**, s. 1.

²⁶³ "Protesters Demand More Reforms", (05.01.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/protesters-demand-more-reforms>, (16.11.2014).

²⁶⁴ "رئيس الوزراء: عنوان المرحلة الحالية النظافة والنزاهة بشكل حاسم لاساومة فيه", (01.04.2013), **Ed-Düstur**, s. 9.

lehte oyla güvenoyu almıştır. Güvenoyu alan Ensour, yeni dönemin ilk konuşmasında, başbakan atanmadan önceki üslubundan farklı olarak ve yumuşak bir dille, sosyo-ekonomik geçiş sürecinin önemine işaret etmiş ve yolsuzlukla mücadele için söz vermiştir.²⁶⁵

Başbakanın konuşmasının üzerinden sadece birkaç ay sonra, Ürdün’de temel tüketim maddelerine uygulanan zamlar, muhalefetin yolsuzlukla mücadelede zayıf kaldığı tezini desteklemiştir. Muhalif partilerin yanı sıra rejime angaje İslam Merkez Partisi’nden yapılan açıklama ülkede ayyuka çıkan huzursuzlukların göstergesi niteliğindedir. İMP, “Eğer Başbakan çözüm için zamdan başka bir yol bulamıyorsa, başka yol bulabilecek birisi için koltuğu boşaltmalıdır.” şeklinde bir açıklama yapmıştır.²⁶⁶ Çok kısa bir süre sonra İMP, iki bakanlık verilmek suretiyle hükümete dâhil edilmiş ve böylece bir farklı sesin daha önüne geçilmiştir.

1.5.2. Zamların Kaldırılması Talebi

1.5.2.1. Zamlar

Ürdün’de halk hareketlerinde en sık dile getirilen iktisadi reformlardan biri de temel tüketim maddelerine uygulanan zamların kaldırılması ya da bu maddelerinin fiyatlarının iyileştirilmesi ile ilgilidir. Bu bağlamda halk hareketlerinin hemen başında Kral Abdullah’ın izlediği siyaset dikkate değerdir. Kral Abdullah, ülkedeki kötü iktisadi koşullara rağmen bazı önemli tüketim maddelerinde uygulanan sübvansiyonların uzun süre devam ettirilmesini sağlamıştır. Ancak bütün çabalara rağmen Kral Abdullah, belli bir süreden sonra sübvansiyonları kaldırmak mecburiyetinde kalan hükümete ses çıkarmamak durumunda kalmıştır. Fiyatların iyileştirilmesi talebinde bulunan halk, fiyatların iyileştirilmesi bir yana sübvansiyonların da kaldırılmasıyla tepki dozajını arttırmış ve bu tepkiye paralel olarak Ürdün’de hedef tahtasına Kral koyulmuştur. Özellikle 2012 senesinin Kasım ayında mezkûr konuyla ilgili vuku bulan olaylar, muhtevası ve şiddeti bakımından Ürdün tarihinde yerini almıştır.

²⁶⁵ Khaled Neimat, “Ensour’s Government Wins House Confidence with 82 Votes”, (23.04.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/ensours-government-wins-house-confidence-with-82-votes>, (13.10.2014).

²⁶⁶ Khaled Neimat, “Premier Facing Uphill Battle with MPs over Electricity Prices”, (10.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/premier-facing-uphill-battle-with-mps-over-electricity-prices>, (17.10.2014).

1.5.2.2. Talepler: Tepkiler ve Rejimin Stratejileri

2011 yılının Ocak ayının başında, gösterilerin arifesinde, Maliye Bakanı Muhammed Ebu Hammur, son dönemde petrol fiyatlarına gelen zamla ve petrolden elde edilen vergilerdeki yükselmeye ilgili açıklama yapmıştır. Kendilerine yöneltilen eleştirilerin yersiz olduğuna işaret eden bakana göre, uluslararası petrol fiyatlarının seyri zammı ve vergilerin arttırılmasını mecburi kılmaktadır.²⁶⁷ Ebu Hammur'un açıklamasından bir gün sonra Kral Abdullah, vatandaşların iktisadi zorluk çekmemesine yönelik koşulların iyileştirilmesini öngören adımlar atması için hükümete talimat vermiştir. Başbakan Samir Rifai'den iktisadi alanda hükümetin izleyeceği plan ve programı dinleyen Kral Abdullah, Rifai'den uluslararası ücretlerde meydana gelen artışı da göz önünde bulundurarak vatandaşların alım gücünde etkili bir iyileştirme yapmasını istemiştir.²⁶⁸

Kral Abdullah'ın direktifi ile toplanan kabine, 11 Ocak Salı günü vatandaşların iktisadi olarak rahat etmesini amaçlayan bir dizi karara imza atmıştır. Benzinde uygulanan % 6'lık özel vergi kaldırılmış ve böylece uygulanan vergi oranı % 18'den % 12'ye düşürülmüş, ilaveten gaz ve petrol fiyatlarında litre bazında da indirimde gidilmiştir. Temel gıda maddelerinde de indirimde giden hükümet, şekerin kilosunu 0.58 ÜD'den 0.53'e, dondurulmuş et fiyatının kilosunu 1.85 ÜD'den 1.60 ÜD'ye çekmiştir. Ülkede çokça tüketilen pirinçte de % 10'luk bir indirim sağlanmıştır. Ayrıca kabine Endüstri ve Ticaret Bakanı'nı diğer pahalı ücretlerde gerekli düzenlemeleri yapması için yetkilendirmiştir. İndirimlerden sonra açıklama yapan Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Ayman Safadi, vatandaşların alınan kararlardan memnun kalmalarını ümit ettiğini ifade etmiştir.²⁶⁹ İndirimlerden yaklaşık bir hafta sonra, 16 Ocak'ta, Haşid²⁷⁰ Partisi'nden eleştiri düzeyi yüksek bir açıklama gelmiştir. Fakirlik, işsizlik ve yüksek ücretlere bir an önce çözüm bulunması gerektiği ifade edilen açıklamada Gıda Bakanlığının aldığı kararların tamamen gözden geçirilerek vatandaşların yükünün hafifletilmesi çağrısında bulunulmuştur.²⁷¹ Aynı

²⁶⁷ Omar Obeidat, "High Fuel Prices Trigger a Debate over 'too much' Taxation", (09.01.2011), **Jordan Times**, s. 1.

²⁶⁸ "King Orders 'immediate' Measures to Ease Economic Difficulties", (11.01.2011), **Jordan Times**, s. 1.

²⁶⁹ Omar Obeidat, "Gov't Announces Measures to Address Rising Cost of Living", (12.01.2011), **Jordan Times**, s. 1.

²⁷⁰ Haşid Partisi, Ürdün'deki protestolar süresince, daha çok siyasi mevzularla ilgilemiş olsa da, yolsuzluk ve zamlar konusunda da zaman zaman hükümeti eleştiren açıklamalarda bulunmuştur. Çünkü partinin önem verdiği konuların başında gelen alanlardan biri sosyal adalettir. Abla Ebu Olbe ile kişisel görüşme, 17 Aralık 2014, Amman.

²⁷¹ "حشد يدعو الكومة لاجاد حلول لارتفاع الاسعار", (17.01.2011), **Ed-Düstur**, s. 8.

gün MK Genel Başkanı Hemmam Said ve Vihda Genel Başkanı Said Ziyab²⁷² da Haşid'den gelen açıklamalara paralel bir şekilde hükümeti sert bir şekilde uyarılmışlar ve bir an evvel yüksek ücretlerle ilgili adım atılması gerektiğine dikkat çekmişleridir.²⁷³ Ürdün toplumunda önemli karşılığı olan partilerden gelen açıklamalardan birkaç gün sonra binlerce insan ellerinde Kral Abdullah'ın posterleri ve Ürdün bayrakları ile sokaklara inerek indirimlerin yetersizliğinden şikâyet eden ve iktisadi iyileştirmeyi talep eden sloganlar atmışlardır. Aynı gün, İrbid, Kerak ve Tafiye eyalet merkezlerinde aynı taleplerle yine büyük gösteriler düzenlenmiştir. Gösterilerin bir başka ortak özelliği ise barışçıl yollarla yapılması ve herhangi bir aşırılığın yaşanmamış olmasıdır.²⁷⁴

İndirim kararı Ürdün'deki ayaklanmaların başlamasını engellememiş ve Ocak 2011'de siyasi ve iktisadi reform talepleriyle sokaklara inen aktivistler, her vesilede yüksek ücretleri protesto etmişlerdir. Protestolardan kısa bir süre sonra Başbakan Samir Rifai istifa etmek mecburiyetinde kalmıştır. Rifai'den sonra başbakan olarak atanan Maruf Behit, birkaç ay boyunca artan eylemlerin durması için siyasi, iktisadi ve toplumsal reform paketi üzerinde çalışmıştır. Nihayetinde Temmuz'da birçok iyileştirmeyi içinde barındıran bir paket açıklanmıştır. Behit, hükümetin yılsonuna kadar, orta ve küçük ölçekte projelerin desteklenmesi için 500 milyon dolarlık bir bütçe ayırdığını ilan etmiştir. Bütçe ile yapılması planlanan çözümler şöyledir: Yeni belediyelerin kurulması ve vatandaşlara adil hizmet verecek bir yapılandırılmaya gidilmesi. Yeni belediyelerde 19 bin 970 kişiye iş imkânı sunulması. Petrol fiyatlarında düzenleme yapılarak ticari hayatın kolaylaştırılması. Suudi Arabistan ve Rusya'da ihracatçılar için pazarların kurulması. Hükümetin alacaklarında Ürdünlü üreticiye öncelik verilmesi.²⁷⁵

Behit'in Temmuz 2011'de yaptığı açıklama ve hayata geçirileceği vaat edilen projeler, protestocuların bir bölümünü iknada yetersiz kalmış ve eylemciler, protesto gösterilerine, düşük katılımlı da olsa devam etmiştir. 2011 Ocak'tan 2012 senesinin ortalarına geçen süreçte siyasi reform talepleri ön plandayken, mezkûr tarihten itibaren

²⁷² İktisadi konularda sert bir duruş sergileyen parti, rejim ile ilişkilerinde kırmızıçizgilerini şöyle tanımlamaktadır: Yolsuzlukların bitirilmesi, yolsuzluğa karışanların cezalandırılması; zenginlere ayrıcalık tanıyan ve fakirleri ezen vergi sisteminin muhtaçları koruyacak şekilde tekrar düzenlenmesi; yakıt başta olmak üzere elektrik, şeker ve un gibi temel tüketim maddelerine uygulanan sübvansiyonların devam ettirilmesi ve ilave zamların yapılmaması. Said Ziyab ve Abdülmecid Dandis ile kişisel görüşme, 15 Aralık 2014, Amman.

²⁷³ "المشاركون يطالبون بوقف ارتفاع الاسعار و اعادة النظر بالسياسات الاقتصادية"، (17.01.2011), **Ed-Düstur**, s. 7.

²⁷⁴ "مسيرات سلمية تطالب الحكومة بتخفيف الاعباء المعيشية عن المواطنين"، (22.01.2011), **Ed-Düstur**, s. 1.

²⁷⁵ "الحكومة تنشر برنامجها في مجالات الإصلاح ومحاربة الفساد"، (17.01.2011), **Ed-Düstur**, s. 6.

iktisat da en az siyaset kadar ülke gündemini işgal etmeye başlamıştır. İlk olarak eylemciler, Mayıs ayında çözüm üretemeyen yasama organını hedef almış, özellikle bazı vekillerin haksız emeklilik maaşı elde ettiğini ileri sürerek milletvekillerinin emeklilik durumlarının tekrar gözden geçirilmesini talep etmişlerdir.²⁷⁶ Birçok eleştiriye muhatap olan meclis, sorunlara çözüm üretebilmek bir yana, elektrik fiyatlarına zam yapılacağını duyurmuştur. Bu karar doğrultusunda hanelerin aylık tüketimde 600 kilowatt üzerine (ortalama 50 dinar), fabrika ve ticarethanelerde ise 2000 kilowatt üzerine çıktığında ekstra ücretlendirme uygulanacağı bildirilmiştir.²⁷⁷

Elektrik zammından çok kısa bir süre sonra hükümet, uzun zamandır sübvansiyon uyguladığı petrol fiyatlarına da 12 Haziran gece oturumda zam yapmış²⁷⁸ ve zammın yapıldığı gecenin sabahında düzinelerce insan haberi duyar duymaz sokaklara dökülmüştür.²⁷⁹

Elektrik ve petrole gelen zamdan iki gün sonra, peynir ile hayvansal-bitkisel yağlara uygulanan vergi miktarının %16'dan % 4'e düşürülmesi,²⁸⁰ beş gün sonra da Su Bakanı Sözcüsü Ömer Selame'nin su tariflerinde %50–60 arası uygulanan sübvansiyona devam edileceğini açıklaması,²⁸¹ hükümetin son zamlara karşı halkın teveccühünü kazanma girişimi şeklinde yorumlanabilir. Ancak ne var ki maliyeti düşük tüketim maddelerine göstermelik indirimler uygulanırken piyasayı etkileme potansiyelini haiz emtialara fahiş zamlar gelmeye devam etmiştir.²⁸²

²⁷⁶ “مسيرات واعتصامات تطالب بالإصلاح ومحاربة الفساد وعدم رفع الأسعار”, (25.01.2011), **Ed-Düstur**, s. 4.

²⁷⁷ Nevin Abdulhadi, “مجلس الوزراء يقرر تعديل تعرفه الكهربية على عدد من القطاعات”, (02.06.2012), **Ed-Düstur**, s. 7.

²⁷⁸ 12 Haziran Salı gece oturumunda Kabine, 90 oktan benzine % 13'lük zam yaparak benzinin litre fiyatını 0.62 ÜD'den 0.70 ÜD'ye çıkarmıştır. Ayrıca yüksek kaliteli 95 oktan benzinin litre fiyatı da % 25 zamlanarak 0.795 ÜD'den 1 ÜD'ye çıkarılmıştır. Artan benzin fiyatları, ülkede gıda fiyatlarına da zam geleceği fikrini beraberinde getirmiş ve daha fazla protesto gösterileri yapılacağını sinyali vermiştir. Omar Obeidat, “Fuel Price Hike no Surprise, but Ill-timed—Consumers”, (13.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/fuel-price-hike-no-surprise-but-ill-timed---consumers>, (31.10.2014).

²⁷⁹ Taylor Luck, “Decision Triggers Anti-government Protests”, (13.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/decision-triggers-anti-government-protests>, (31.10.2014).

²⁸⁰ “Cabinet Reduces Tax on Cheese”, (19.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/cabinet-reduces-tax-on-cheese>, (31.10.2014).

²⁸¹ Hana Namrouqa, “No Plans to Increase Water Tariff—Ministry”, (17.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/no-plans-to-increase-water-tariff---ministry>, (31.10.2014).

²⁸² 19 Haziran Salı günü, bir hükümet yetkilisi yaptığı açıklamada ithal arabalara uygulanan verginin yaklaşık olarak % 10 artırılacağını söylemiştir. Bu yapılacak artırımla birlikte % 81 olarak uygulanan vergi miktarı % 90'a çıkarılacaktır. Açıklamada, Kabinenin yeni düzenlemeyi onayladığı ve ithal araçlara uygulanacak yeni vergi oranının birkaç hafta içinde yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. Ürdün Serbest/Gümrüksüz Bölge Yatırımcılar Birliği başkanı Nebil Rumman, kararın piyasayı olumsuz yönde etkileyeceğini ve taleplerin düşmesi ile birlikte araç fiyatlarının artacağına işaret etmiş ve kararın zaten durgun olan piyasaya darbe vuracağını belirtmiştir. Rumman'a göre iç piyasada yılda 75 bin araç ithal edilmektedir. Omar Obeidat,

Haziran'da yapılan zamlardan sonra eylemler devam etmiş ve aktivistler en azından son zamanlarda yapılan zamların durdurulmasını ve temel gıda maddelerine uygulanan vergilerin kaldırılmasını talep etmişlerdir.²⁸³ Talepleri karşılayamayan hükümet bütçe açığını kapatma yolunu kemer sıkma politikalarında aramış; bu politikanın bir tezahürü olarak iki ay içinde petrol fiyatlarına tekrar zam²⁸⁴ yapılmıştır. Zamların ardından kitlelerin tekrar sokaklara dökülerek hükümetin istifasını talep etmeleri sürpriz olmamıştır. MK'nın toplumda meydana getirdiği dalgalanmaları ideoloji olarak MK'ya yakın bir parti olan ve rejime sadık bir siyaset izleyen İMP ile engellemeye çalışan Başbakan Taravne, İMP yetkilisi ile birlikte bir basın toplantı düzenleyerek ülkenin bütçe açığının oluşmasında sübvansiyonların önemli bir yer teşkil ettiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca dünyada hiçbir hükümetin zam yapmak istemeyeceğine vurgu yapan Taravne, ülke çıkarları için bunu yapmak mecburiyetinde olduklarına işaret etmiştir.²⁸⁵

Başbakanın açıklamasının ardından eleştiri dozunu artıran İHC, alınan zam kararını hükümetin tabutundaki son çivi ve yaşananları bir hükümet krizi şeklinde yorumlamıştır. MK'nın ağırlığı olduğu Ürdün Mühendisler Birliği Başkanı Abdullah Obeydat, hükümetin toplumsal bir infilakın yolunu açtığını ifade etmiştir. İnsan Hakları Arap Örgütü Başkanı Abdulkerim Şareyde de kararın bir hayal kırıklığı olduğunu belirtmiştir.²⁸⁶

Zam kararı, hükümet dışından tepkilerin artmasını beraberinde getirirken mecliste de hararetli tartışmaların yaşanmasına yol açmış ve vekiller hükümetin düşmesi için imza toplamışlardır.²⁸⁷ Gerek meclis içi gerekse meclis dışı istifa seslerinin yükselmesi, Kral Abdullah'ın devreye girmesini zorunlu kılmış ve halk ile milletvekillerinden gelen baskı ve eleştiriler üzerine Kabine, 3 Eylül Pazartesi günü Kraliyet direktifi ile 90 oktan benzin ile

"Gov't to Raise Tax on Automobiles by 10 %", (19.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-to-raise-tax-on-automobiles-by-10>, (31.10.2014).

²⁸³ "وقفات إحتجاجية بالمحافظات تطالب بالإصلاح ومحاربة الفساد", (20.07.2012), **Ed-Düstur**, s. 1.

²⁸⁴ 31 Ağustos Cuma günü, yetkili merciler, sürpriz bir şekilde Ürdün'de benzin fiyatlarına zam yapmıştır. 90 oktan benzinin litresi % 10'luk bir artışla 0.70 ÜD.'den 0.77 ÜD.'ye; dizelin litresi ise 0.515 Ü.D.'den 0.550 Ü.D.'ye çıkmıştır. Litresi 1 ÜD.'ye satılan 95 oktan benzine ise % 1,5 ya da başka bir ifade ile 15 Fils zam gelmiştir. Cuma günkü zam, son üç ayda yapılan üçüncü zam özelliğini haizdir. Omar Obeidat, "Sudden Hike in Fuel Prices Met with 'Shock'", (01.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/sudden-hike-in-fuel-prices-met-with-shock>, (06.11.2014).

²⁸⁵ Omar Obeidat ve Khaled Neimat, "Opposition Rallies against Fuel Hikes", (01.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/opposition-rallies-against-fuel-hikes>, (06.11.2014).

²⁸⁶ Omar Obeidat ve Khaled Neimat, "Opposition Rallies against Fuel Hikes", (01.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/opposition-rallies-against-fuel-hikes>, (06.11.2014).

²⁸⁷ 1 Eylül Cumartesi oturumunda hararetli tartışmaların ardından 88 milletvekili imza toplayarak Kral'a Taravne hükümetinin düşürülmesi için müsaade etmesi teklifinde bulunmuşlardır. Khaled Neimat, "MPs Seek Vote of no Confidence in Gov't after Fuel Price Hikes", (02.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/mps-seek-vote-of-no-confidence-in-govt-after-fuel-price-hikes>, (06.11.2014).

dizel yakıtlarda gerçekleştirdiği zamları geri almıştır.²⁸⁸ Kral Abdullah'ın iyi niyet gösterisi olarak zamlardan bir kısmının geri çekilmesi direktifi yeterli karşılığı bulmamış ve takip eden ilk Cuma günü Ürdün yine protesto gösterilerine şahitlik etmiştir. Özellikle Solcu grupların katılımı ile gerçekleşen gösterilerde hayat pahalılığı ve zamlar protesto edilmiştir.²⁸⁹

Kral Abdullah'ın talimatı ile kısa süreli sükûnet sağlanmış, ancak kötü gidişat Başbakan Taravne'nin istifasını engelleyememiştir. Kasım ayında petrole % 12, mutfak tüpüne % 53, toplu taşımaya yapılan % 12'lik zamlar,²⁹⁰ protestolar ülkenin dört bir yanına yayılmıştır. 13 Kasım Salı günü, İslamcılar, Marksistler, komünistler, Arap milliyetçileri ve gençlik örgütleri, hep birlikte, başta Amman olmak üzere Ürdün'ün on iki eyaletinde, petrol ve gaz fiyatlarının artması üzerine Kral'ı hedef alan gösteriler düzenlemişlerdir. Tafiye eyaletinde aktivistler sokakları savaş alanına çevirmiş, olaylar neticesinde 4 polis yaralanmıştır.²⁹¹ Ortak bir dille, devletin bütçe açığını kapatmak için halkın omzuna yük bindirdiğini ifade eden aktivistler özellikle molotof kokteylleri ile hükümet binalarını ve polisi hedef almıştır.²⁹² İrbid'de polisle çatışmaya giren aktivistler biber gazı ile ancak dağıtılabilmiş ve olaylarda itfaiye ile belediyeye ait çok sayıda araç hasar görmüştür.²⁹³ Zam haberinin televizyondan duyulmasının hemen ardından başkent Amman'da toplanan kalabalıklar, Kral'ın kamusal alanda eleştirilmesini yasaklayan ve eleştirenleri en az üç yıl hapisle cezalandıran yasal düzenlemeye rağmen Kral'ı hedef almışlardır. Ürdün'de Kral'ı hedef alan nadir gösterilerden birinde İçişleri Bakanlığı ve diğer bazı hükümet binalarının önünde toplanan kalabalık gruplar, başbakanın istifasını talep etmişlerdir. "Özgürlük Allah'tandır senden değil Abdullah." sloganları ile gösterilerine devam eden insanlardan yaklaşık 100 kadarı Başbakan Ensür'un evinin önünde polisle çatışmaya girmiştir. Ayrıca tarihsel olarak Krallık ile iyi ilişkilere sahip güney eyaletlerinde yaşayan Bedeviler de Kralı hedef alan gösterilere katılmıştır.²⁹⁴ Sıra dışı bir şekilde Cuma haricinde

²⁸⁸ "Cabinet Rescinds Fuel Price Increase", **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/cabinet-rescinds-fuel-price-increase>, (06.11.2014).

²⁸⁹ "مسيرة شعبية وسط عمان تندد بالسياسات الاقتصادية", (08.09.2012), **El Ğad**, s. 6.

²⁹⁰ "Jordan Violence Escalates during Second Night", (15.10.2012), **Al Jazeera**, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/11/2012111421456916947.html>, (22.08.2014).

²⁹¹ "توقيف 9 اشخاص بينهم سوريان على خلفية احداث الطفيلة", (16.11.2012), **Er-Rai**, s. 5.

²⁹² "رفض شعبي كبير للعبث بمقدرات الوطن", (15.11.2012) **Ed-Düstur**, s. 1.

²⁹³ "فض اعتصام اربد و اعمال شعب في انحاء الفخافظة", (16.11.2012), **Er-Rai**, s. 7.

²⁹⁴ "Protests in Jordan after Spike in Fuel Prices", (14.10.2012), **Al Jazeera**, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/11/2012111464145140480.html>, (22.08.2014).

gerçekleşmesi ve aşiretlerin de katılımıyla geniş bir toplumsal tabana yayılması, eylemlerin şiddetli olacağını ipuçlarını vermiştir.

Salı günü başlayan gösterilerin ardından Başbakanlık bir açıklama yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Gösterilerin önüne geçilmesinin hedeflendiği açıklamada, yıllık geliri 10 bin Ürdün dinarının altında bulunan fertlere 70 dolarlık yardımda bulunulacağı ancak bir ailenin toplam alacağı yardımın 420 doları geçmeyeceği duyurulmuştur. Yapılacak yardımlardan askerlerin ve emeklilerin de faydalanabileceği özellikle ifade edilmiştir.²⁹⁵

Başbakanlıktan yapılan açıklama halkın sinirini yatıştırmamış, Salı günü başlayan gösteriler, Çarşamba, Perşembe ve Cuma günü artarak devam etmiştir. Bu kapsamda Çarşamba gecesi Amman'ın kuzeyindeki İrbid eyaletinde emniyet mevzilerine saldırılar düzenlenmiştir. Güney eyaleti Maan'da çıkan olaylarda barışçıl gösteri çağrısı yapılmış ancak eylemlerde silahlar konuşmuş ve çatışmalar çıkmıştır.²⁹⁶ Amman'ın 140 kilometre güneyinde yer alan Kerak²⁹⁷ ilinde toplanan 2 bine yakın insan da “Kahrolsun Abdullah, bizi yalnız bırak.” sloganları ile ülke genelindeki gösterilere katılmışlardır. Perşembe günü İrbid'de göstericiler taşlarla polisleri saldırmış ve saldırılarda bir gösterici hayatını kaybetmiş, 13 polis de ciddi şekilde yaralanmıştır.²⁹⁸ Cuma günü, İHC başta olmak üzere birçok örgütün katıldığı 3 bin kişilik grup rejimin düşmesini istemiştir. Amman El Hüseyin Camii'nde namaz çıkışı gösteri yapan grup, hükümetin yanı sıra, “Abdullah Defol!” sloganları atarak Kral'ı da doğrudan hedef almıştır.²⁹⁹

Olaylar boyunca tepkinin dozajını arttıran Ürdün Güvenlik Kuvvetleri ve Jandarma, çoğu defa göstericilere göz yaşartıcı gazlarla müdahalede bulunmuş ve düzinelerce insanı tutuklamıştır.³⁰⁰ Emniyet Genel Müdürü Hüseyin Mecali, iki gün içerisinde 50 kişinin yaralandığını, 15 hükümet binasının hasar gördüğünü, 13 bankanın soyulduğunu ve bunlara sebep olan 2'si Suriyeli 158 kişinin tutuklandığını açıklamıştır. Mecali, olaylara

²⁹⁵ “تعدیل اسعار بنزین 90 والغاز و الكاز و السولار”, (14.11.2012), **Er-Rai**, s. 8.

²⁹⁶ “وجهاء و فاعليات شعبية يدعون للحفاظ على أمن الوطن و استقراره و مملكاته”, (15.11.2012), **Er-Rai**, s. 1-4.

²⁹⁷ Kerak'taki gösterilerde Başbakan Abdullah Ensür'un istifasını da isteyen göstericiler Maliye Müdürlüğü binasını ateşe vermişler ve şiddete başvurmuşlardır. Daha fazla bilgi için bkz: “مسيرات و احتجاجات ضد رفع الاسعار”, (20.11.2012), **El-Ğad**, s. 1-7-9

²⁹⁸ “Jordan Police Stations Attacked by Gunmen during Protest”, (15.11.2012), **The Guardian**, <http://www.theguardian.com/world/2012/nov/15/jordan-police-station-attack-protests>, (28.11.2014).

²⁹⁹ Suleiman Al Khalidi, “Jordan Protesters Call for ‘Downfall of the Regime’”, (16.12.2012), **Reuters**, <http://www.reuters.com/article/2012/11/16/us-jordan-protest-idUSBRE8AF0LK20121116>, (28.11.2014).

³⁰⁰ Taylor Luck, “Vandalism, Arrests as Fuel Riots Continue”, **Jordan Times**, (14.11.2012), <http://jordan-times.com/vandalism-arrests-as-fuel-riots-continue>, (10.11.2014).

sebeplerin demir bir elle dövceklerini sözlerine ilave etmiştir.³⁰¹ Aynı gün, Başbakan Yardımcısı Avad Hileyfat, İHC lideri Hamza Mansur ile bir görüşme gerçekleştirerek taleplerin karşılanması hususunda gereken çabanın gösterileceği sözünü vermiştir. Ancak Mansur, talepleri gerçekleştirilene kadar geri adım atmayacaklarını ve eylemlerin devam edeceğini söylemiştir.³⁰²

Karşılıklı restleşmenin ardından güvenlik güçleri tedbirlerini arttırmış ancak uygulanan sıkıyönetim ile Ürdün’de olayların başladığı tarihten itibaren, en kalabalık protesto gösterisinin düzenlenmesinin önüne geçilememiştir. Restleşmeye rağmen, 31 Kasım Cuma günü, İçişleri bakanlığı önünde 7 binden fazla kişiyle gerçekleştirilen gösterilerde, barışçıl bir dil kullanılması ve şiddete başvurulmaması enteresan bir gelişme olmuştur. MRC’nin ve İHC’nin öncülük ettiği eylemlerde rejim değişikliği yerine, “rejim reformu”, “Reform bir gün gerçekleşecek.” gibi sloganların atılması, rejimi doğrudan hedef almaması bakımından dikkate değerdir.³⁰³

Eylemcilerin, şiddete başvurmaması ve yumuşak bir dil kullanması beraberinde tansiyonun düşmesini ve tutukluların serbest bırakılmasını getirmiş; Kral Abdullah, 10 Aralık Pazartesi günü, Kasım ayı içerisinde benzin fiyatlarının artmasını protesto ettikleri için tutuklananların serbest bırakılması talimatını vermiştir. Yasadışı toplanma ve Monarşi’yi karalama suçlarından Devlet Güvenlik Mahkemesi’ne sevk edilen ve 10 yıl hapis istemi ile yargılanan 125 kişi serbest bırakılmıştır. Tutuklu bulunanlardan 45’i, kıdemli liderlerden Emad Ebu Hattab’ın da aralarında bulunduğu MK üyesidir. Tutukluların salıverilmesinden sonra Başbakan Abdullah Ensür, yaptığı açıklamada, yasal kurallar çerçevesinde yapılan eylemleri ve fikir özgürlüklerini desteklediklerini ancak bütün bunların yasal sınırlar içerisinde kalması gerektiğinin altını çizmiştir.³⁰⁴

2012 Kasım’ında yaşanan rejim muhalefet yüzleşmesi, MK’nın geri adım atmasından ve eylemlerde şiddete başvurmamasından dolayı rejimin üstünlüğüyle sonlanmıştır. Kasım 2012 olayları her iki tarafın da birbirlerinin sınırlarını test ettiği bir süreçtir. Bu tarihten itibaren MK’nın bölgesel meselelerle daha çok ilgilendiği görülmektedir. Özellikle, büyük protestolardan kısa süre sonra gerçekleşen 2013 Ocak

³⁰¹ “المجالي: سنضرب بيد من حديد كل من يضر بالوطن والمواطن”, (16.11.2012), **Er-Rai**, s. 7.

³⁰² “الاسلاميون يشترطون تعديل الدستور و الغاء الانتخابات لوقف المظاهرات”, (16.11.2012), **Er-Rai**, s. 1.

³⁰³ Taylor Luck, “Mass Amman Rally Ends Peacefully”, (01.12.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/mass-amman-rally-ends-peacefully>, (13.11.2014).

³⁰⁴ Taylor Luck, “King Orders Release of Jailed Protesters”, (10.12.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-orders-release-of-jailed-protesters>, (14.11.2014).

genel seçimlerinde ortak duruş sergileyemeyen MRC etkisiz³⁰⁵ hale gelmiş ve cepheyi oluşturan partiler arasındaki birlik dağılmıştır. 2013'te meydana gelen hemen hemen bütün eylemlerde bu dağınıklığı görmek mümkündür. 2013 yılında Parlamento İşleri Bakanı Halid Kalalde'nin,³⁰⁶ MRC'nin merkezini ziyaret ederek hareketin lideri Ahmed Obeydat ile görüşüp kendisine ülkenin örgütlü bir muhalefete ihtiyaç duyduğunu söylemesi *siyasi* bir hamleden fazlası değildir.³⁰⁷

Ülkedeki muhalefetin dağılmasıyla birlikte her örgüt veya partinin kendi potansiyeli ile protesto gösterisi düzenlediği görülmektedir. Örneğin, ilk olarak Haziran 2012'de duyurulan ancak gelen büyük tepkiler neticesinde geri adım atılan elektrik zammı Aralık ayında gerçekleştirildiğinde ve karar resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdiğinde,³⁰⁸ ülkede her grup başına buyruk hareket etmiştir. Zammın üstüne, Solcu ve Pan-Arap Partiler Koalisyonu bir açıklama yapmış; açıklamanın ardından aktivistler Ürdün'ün üç ilinde artan benzin ve 2014'te faturalara yansıtılacak elektrik zammını protesto etmek için gösteri düzenlemiştir. İrbid eyaletinde ise İslamcıların liderliğini yaptığı ve 400 kadar insanın katıldığı protesto gösterilerinde hükümetin iktisat politikalarının başarısız olduğuna vurgu yapılmış ve Başbakan Ensür'un istifası istenmiştir. Bu iki gösteriden ayrı olarak, Kerak eyaletinde, yüzlerce solcu ve bağımsız aktivist aynı sebeplerle sokaklara dökülerek elektriğe yapılacak zammın insanları elektrik faturalarını ödememeye ittiğini ifade eden sloganlar atmıştır.³⁰⁹ Muhaliflerin ve aktivistlerin dağınık hareket etmesi, etkisiz olmalarına yol açmış ve taleplerin dikkate alınmamasını kolaylaştırmıştır.

1.5.3. İşlerin ve Maaşların İyileştirilmesi Talebi

1.5.3.1. Ürdün'de İşsizlik ve Maaşlar

Ürdün'deki halk hareketlerinde talep edilen bir başka iktisadi reform, yeni iş imkânlarının oluşturulması, mevcut iş şartlarının iyileştirilmesi ve maaşların arttırılmasıyla

³⁰⁵ Ülkedeki muhalefetin etkisiz oluşunun tek nedeni MRC'nin işlevini yitirmesi değildir. Süreçte MK kendi içinde de birtakım ihtilaflar yaşamıştır. Hareket içerisindeki şahinler-güverinler çatışması başta Zemzem İnisiyatifi'nin kurucusu İrheyyil Muhammed El Ğaraybe olmak üzere, birçok kişinin hareketten kopmasına yol açmıştır. İrheyyil Muhammed El Ğaraybe ile kişisel görüşme, 24 Aralık 2014, Amman.

³⁰⁶ Halid Kalalde, ülke siyasetinin önemli simalarındandır. Kalalde, kendisine Parlamento İşleri Bakanlığı görevi tevdi edilmeden önce hükümeti en yüksek seviyede eleştiren kişilerden biridir.

³⁰⁷ "الكلادة : الحكومة حريصة على توسيع الحوار مع القوى والتيارات السياسية", (05.10.2013), **Ed-Düstur**, s. 7.

³⁰⁸ Omar Obeydat, "Plan for New Electricity Tariffs Published in Official Gazette", (09.12.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/plan-for-new-electricity-tariffs-published-in-official-gazette>, (26.10.2014).

³⁰⁹ Taylor Luck, "Protesters Demand Gov't Resignation over High Prices", (21.12.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/protesters-demand-govt-resignation-over-high-prices>, (27.10.2014).

ilgilidir. 20–24 yaş arasındaki genç işsizlik oranının % 53 olduğu Ürdün’de 2011 yılı itibariyle çalışanların yaklaşık % 20’si aylık 100 dinardan az kazanmıştır. Çalışanlarının yarısının aylık 100–199 dinar arası kazanabildiği Ürdün’de 200–299 dinar aylık geliri olanların oranı % 20, 300–499 dinar kazananların oranı % 7 ve 500 dinarın üzerinde kazananların oranı da sadece % 3.5 civarındadır.³¹⁰ Amman’da 5 kişilik bir ailenin kalabileceği bir ev kirasının ortalama 100–150 dinar arasında olduğunu ifade etmek maaşların alım gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla, aylık 300 dinarın altındaki gelirin zor koşulları beraberinde getireceği düşünülürse, Ürdün’de toplumun yaklaşık % 80’inin zor iktisadi koşullar altında yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Ürdün’de işsiz ve kötü koşullar altında çalışanların iktisadi durumları ile eğitim seviyeleri arasında bir oransallık mevcuttur. Ülkede eğitim düzeyi düştükçe işsizliğin arttığı görülmektedir. İşsizliğin azaltılamaması hususunda devletin izlediği politikaların önemli bir yeri bulunduğu ise aşikârdır. 2010 yılında Ürdün’de askeri alana harcanan miktar, devlet bütçesinin % 35.9 iken sağlık ve eğitime harcanan miktarın toplamı sadece % 17’dir.³¹¹ Askeri harcamalara ayrılan miktarın ancak yarısının eğitim harcamalarına tahsis edilmesi, birçok yeni iş imkânı oluşturulmasının önündeki en büyük egellerden biridir.

Devletin işsizlik sorununa yönelik çözümler üretmemesi, insanların iş talepleri ile sokaklara dökülmesine; maaşları sabit tutarken temel tüketim maddelerine düzenli olarak zam yapması iş sahibi insanların greve gitmelerine ve iş bırakmalarına yol açmıştır. Yine de 2011–2014 arası sürece bakıldığında 2011 senesinin görece durağan olduğunu söylemek gerekir. Mezkûr konu ile ilgili asıl gelişmelerin ülkede taleplerin netlik kazanmaya başladığı 2011 senesinin sonlarına doğru ve özellikle 2012’nin başlarından itibaren yaşandığı görülmektedir. İşsizlikten bunalan gençler sokakları işgal ederken, iş hayatından ve aldıkları maaşlardan memnun olmayan insanlar da çıkış yolu olarak çoğu defa greve gitmişlerdir. Ürdün’de greve gidenlerle yürütülen müzakere süreci genelde vaatler ya da birtakım iyileştirmelerle sonlanmıştır. Ancak yerine getirilmeyen vaatler, bazı meslek gruplarının protesto gösterileri düzenlemelerine ya da hâlihazırda sürdürülen eylemlere katılmalarına sebep olmuştur. Her ne kadar kamuda çalışanlar bazı zamanlar eyleme gitse

³¹⁰ Ürdün Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, **Jordan Human Development Report**, Amman: Jordan Small Businesses and Human Development 2011, s. 92.

³¹¹ Ürdün Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, **Jordan Human Development Report**, s. 61.

de, Ürdün'deki halk hareketlerinin itici gücünü işsiz gençler ve özel sektör çalışanları oluşturmuştur denebilir.

1.5.3.2. Talepler: Tepkiler ve Rejimin Stratejileri

2011–2014 seneleri arasında, ülkede onlarca işsizlik karşıtı gösterileri ve iş bırakma eylemleri yaşanmıştır. Bunların hepsini ele almayı hedeflemeyen bu başlıkta 2012 senesinin Ocak ayında başlayıp Nisan ayına kadar süren birtakım grevler ve iş bırakmalara dikkat çekilecektir. Bu olaylar, üç yıllık süreçte, Ürdün'de çalışanların hoşnutsuzluğunu gözler önüne sermesi bakımından kâfi gelecektir.

Bu protestolardan birinde, 2012 senesinin hemen başında Ürdün Sendikalar Genel Federasyonu, iş ve üretim mevkiilerindeki memnuniyetsizliklere dikkat çekmek için ayın 29'ndan itibaren genel grev başlatılacağını duyurmuştur. Açıklamada grevin, toplu taşıma, hava yolları, maden, inşaat, petrol rafineleri, kimyasal ve ilaç şirketleri ile daha başka sektörler tarafından destekleneceğine işaret edilmiştir. Federasyon Sekreterliği, talepler yerine gelinceye dek greve devam edileceğini de vurgulayarak yetkili mercilere gözdağı vermiştir.³¹²

Ürdün Sendikalar Federasyonu ile bir araya gelen devlet yetkilileri, sendikacılarla görüşerek krizi kısmen aşmışlar ve ülkede topyekûn bir grevin önüne geçmişlerdir. Ancak aynı ayın sonlarında farklı eyaletlerde özellikle gençler, üniversite mezunu olmalarına rağmen, yıllardır iş fırsatları kovaladıklarını ancak her kapının yüzlerine kapatıldığını ifade ederek sokakları işgal etmiştir. Tafiye'de lastikleri yakıp ana yolu kapatan işsizlerin gösterisini polis ve çevik kuvvet göz yaşartıcı gaz kullanarak ancak dağıtabilmiştir. Onlarca işsiz hükümet dairesi ve valinin evine giden yolu kapatmasıyla vatandaşların çarşı-pazar ve benzin istasyonlarına ulaşımı saatlerce engellenmiştir. Gösterilere katılan aktivistlerden bir kısmı, yaptıkları açıklamada, Başbakan Hasavne'yi ziyaret ettiklerini ve Hasavne'nin kendilerine Ocak ayının 20'sinden önce 120 işsize iş verileceğini vaat ettiğini ancak bu sürenin çoktan dolduğunu beyan etmişlerdir.³¹³

İşsiz gençler sokaklara dökülürken, 6 Şubat 2012 Pazartesi günü, bahar ders yarıyılı'nın ilk gününde okullar açıldığında öğretmenlerin ülke çapında greve gitmesi

³¹² İsam Mubeydin, "إضراب عام في قطاعات النقل العام و الطيران و المناجم والتعدين و البناء و المصنّات البترول", (08.01.2012), **Es-Sebil**, s. 4.

³¹³ "قوات الدرك تستخدم الغاز المسيل للدموع لتفريق المتظاهرين", (29.01.2012), **Es-Sebil**, s. 6.

ülkede şok etkisi meydana getirmiştir.³¹⁴ Lise öğretmenlerine ilaveten bazı üniversitelerde, özellikle Mute’de, hocaların derslere girmemesi, eğitim camiasındaki krizi arttırmıştır. Üstelik greve giden hocalardan 40 kadarı, klasikleşen Cuma günü gösterilerine katılmıştır. Hocaların eylemlere katılmaları, eylemlerin devlet dairelerine sıçrama ihtimalini doğurmuştur. Solcu ve genç eylemciler, öğretmenlerin ülke çapında gerçekleştirdikleri iş bırakma eylemlerini desteklemek için Şubat ortasındaki Cuma’yı, ‘Öğretmenlere ve Eğitimciler Destek Cuması’ olarak adlandırmışlardır. Devlet kurumlarında çalışanların reform talepleriyle sokağa dökülen kitlelere iştirak etmesini istemeyen otoriteler, meselede titiz davranmış ve anlaşmazlığı, kısa süreli de olsa, çözüme kavuşturmuşlardır.³¹⁵

Öğretmenlerin iş bırakarak sonuç almasının ardından Meclis binası önünde toplanan işçiler, 2010 yılında sosyal güvenlik kanununda gerçekleştirilen değişiklikleri protesto etmişlerdir. Beş işçi sendikasının (maden ve metal iş, inşaat, havayolları ve turizm, petrol ve kimya, enerji sektörü) organize ettiği gösteriye yaklaşık 250 işçi katılmıştır. Hükümeti, iş bırakmakla tehdit eden işçiler, 2010’daki değişikliklerle emeklilik yaşının 45’ten 50’ye çıkarılmasının ve emekli ikramiyesinin hesaplanma yönteminin adil olmadığını savunmuşlardır.³¹⁶ Protesto gösterilerine rağmen işçiler, öğretmenlerin gördüğü ilgiyi görmemişlerdir.

İş bırakma eylemi, 1 Mart 2012 Perşembe günü, devlet hastanelerinde çalışan hemşirelerle devam etmiştir. Hemşireler, maaşların hesaplanmasıyla ilgili düzenlemeyi protesto etmek için bir günlük iş bırakma eylemi gerçekleştirmişlerdir. Ürdün Hemşireler ve Ebeler Birliği Başkanı Halid Ebu Azize, taleplerin hükümet tarafından dikkate alınmaması halinde gelecek haftanın ilk gününden başlayarak süresiz oturma eylemi düzenleyeceklerini belirtmiştir.³¹⁷ Hemşirelerin eylemlerinden on gün sonra, 11 Mart 2012 Pazar günü, Ürdün Petrol Ofisi Şirketi çalışanları, çalışma şartlarının iyileştirilmesi yönündeki taleplerinin dikkate alınmaması üzerine, Çarşamba gününden başlamak üzere greve gitmeye karar vermişlerdir. Şirket yöneticilerinin, daha önceden vermiş oldukları sözleri tutmadıklarını söyleyen sendika üyelerinin Cumartesi günü yaptığı açıklamaya göre

³¹⁴ “Teachers Strike to Go ahead as New Semester Begins; Parents Confused”, (05.02.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/teachers-strike-to-go-ahead-as-new-semester-begins-parents-confused>, (28.09.2014).

³¹⁵ Taylor Luck, “Pro-reformers, Teachers Join Forces in Friday Demos”, (10.02.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/pro-reformers-teachers-join-forces-in-friday-demos>, (28.09.2014).

³¹⁶ Muath Freij, “Unions Protest Amended Social Security Law”, (15.02.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/unions-protest-amended-social-security-law>, (28.09.2014).

³¹⁷ Khetam Malkawi, “Nurses Renew Strike Demanding Better Pay”, (29.02.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/nurses-renew-strike-demanding-better-pay>, (03.10.2014).

grev, Petrol ve Kimya Sektörü Çalışanları Sendikası öncülüğünde başlatılacaktır.³¹⁸ Süreç içinde yapılan görüşmelerle hem hemşirelerin hem de şirket çalışanlarının iş bırakmalarının bilvesile önüne geçilmiştir.

Halk hareketleri sürecinde, çalışanların iş memnuniyetsizliklerinin bir ölçüde giderilemeye çalışıldığı ve sokaklara inen insanların sadece işsizlerle sınırlı tutulduğu göze çarpmaktadır. Hükümetin bu stratejisinin bir neticesi olarak kamu sektöründe çalışanlar eylemlere çok fazla iştirak etmemiştir. Kamudan eylemlere katılanlar olduğunda hükümet ya da ilgili bakanlıklar sorunu ivedilikle çözme yoluna gitmişlerdir. Kimi zaman da talep gelmediği halde Kral Abdullah, doğrudan kamu çalışanlarını sevindirmiştir. Örneğin 2011 yazında, henüz olaylar tırmanmaya başlamadan Kral Abdullah, 21 Ağustos Pazar günü hükümete, kamu çalışanlarına ve emeklilerine, askeri personele, güvenlik güçlerine, Ulusal Yardım Fonu'ndan (UYF) faydalananlara Ramazan ayı münasebetiyle 100 dinar verilmesi direktifinde bulunmuştur. UYF'den faydalanan kişiler arasında ayrıca belediye çalışanları, devlet tarafından işletilen bağımsız kuruluşlar ve devlet üniversiteleri bulunmaktadır. Bu adımlarla Kral Abdullah, sistem içerisinde zaten kendisine beyatlı diye tabir edilebilecek kesimi memnun ederek olası bir devlet içi bölünmenin önüne geçmiştir.³¹⁹

Aynı amaçla, ancak bu defa Belediye İşleri Bakanı Mahir Ebu Es-Semni, İşsizlikle ilgili gösterilerin arttığı bir dönemde, Şubat 2012'de, kamu çalışanlarının eylemlere katılmasını engellemeye yönelik önemli açıklamalar yapmıştır. Açıklamada Bakan, belediye sektöründe çalışanların maaşına deneyim, yeterlilik, sınıf ve ana maaşa göre 11 ila 200 dinar arası zam yapılacağını müjdelemiştir.³²⁰

1.6. Sonuç

Bölümde ele alınan konuların işaret ettiği gibi, Ürdün'de rejim ile Arap Baharı sürecinde sokaklara dökülen insanlar arasında iktisadi ve siyasi başta olmak üzere toplumu ilgilendiren birçok önemli konuda güç mücadelesi yaşanmıştır. Rejim, idamesini sağlama adına kimi zaman kendisinden rahatsız olanlara yönelik müşfik davranarak toplumun gazabını çekmemeye çalışmış kimi zaman da olayları şiddetle bastırma yolunu tercih ederek protestoculara gözdağı vermiştir. Şefkat ve şiddet yüzünü eşit kullanma gayretinde

³¹⁸ Hani Hazaimeh, "Petroleum Refinery Employees Threaten Open-ended Work Stoppage", (10.03.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/petroleum-refinery-employees-threaten-open-ended-work-stoppage>, (05.10.2014).

³¹⁹ "King Orders JD100 for Serving, Retired Military, Civil Personnel", (22.08.2011), **Jordan Times**, s. 1-5.

³²⁰ Uhud Muhsin, "زيادة رواتب العاملين في القطاع البلدي تتراوح بين 11 و 200 دينار", (07.02.2012), **Es-Sebil**, s. 5.

olan rejim, tüm bölgeyi derinden sarsan ve birçok rejimin yıkılmasına yol açan süreci, varlığını idame ettirerek atlatmayı başarmıştır. Rejimin, ulusal aktörlerle ilişkilerinde meşruiyetini arttırmak ve dolayısıyla süreci başarılı bir şekilde geçiştirmek için geliştirdiği stratejiler çalışmanın değerlendirme bölümünde ayrıntılı bir şekilde sırasıyla ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÖLGESEL DÜZEYDE REJİM İDAMESİ STRATEJİLERİ

2.1. Giriş

Bu bölüm araştırma modelinin ikinci düzeyini incelemek amacıyla yazılmıştır. Çalışmanın bu bölümü, Ürdün’de rejim idamesi bölgesel düzeyde hangi stratejilerle yürütülmüştür? sorusuna cevap aramaktadır. Bu kapsamda bölümde Ürdün’de mevcut rejimin kendini idame stratejileri, bölge devletleriyle ve bölgesel aktörlerle kurduğu ikili ilişkiler çerçevesinde ele alınmıştır.

2.2. Birincil Devletler

2.2.1. Suudi Arabistan ile İlişkiler

1924’te Haşimi Krallığına son veren Abdülaziz bin Suud’dan beri Suud ailesinin yönettiği Suudi Arabistan ile yine bir Haşimi ailesinin yönettiği Ürdün arasındaki rekabet içeren ilişkiler, II. Dünya Savaşı’nın ardından terkedilmiş ve iki ülke 1955–90 yılları arasında görece sıcak bir işbirliği inşa etmiştir. Haşimi Hanedanlığının 1958’te Irak’ta devrilmesinin ardından Suudi Arabistan’ın Ürdün dış politikası daha proaktif bir hal almıştır. Bu tarihten itibaren Suudi Arabistan, Ürdün’deki kalkınma projelerine destek vermiş, 1967 Altı Gün Savaşı’ndan sonra da doğrudan Ürdün devlet bütçesine katkı vermeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Suudi Arabistan, Ürdün’ün 1970–71 yıllarında FKÖ ile 1980 yılında da Suriye ile yaşadığı sorunlarda arabuluculuk görevi ifa etmiştir.³²¹ Ancak 1990 senesinde vuku bulan Körfez Krizi’nde Ürdün’ün Irak’ın yanında yer alması Suudi Arabistan’ın gazabını celbetmiş ve Suudi Arabistan, Ürdün’e yaptığı yardımları kesmiş, buna ilaveten Suudi Arabistan ve Kuveyt’te çalışan Ürdünlü işçiler sınır dışı edilmiştir.³²²

³²¹ “Saudi Arabia Relations with Jordan”, (t.y.), http://www.photius.com/countries/saudi_arabia/government/saudi_arabia_government_relations_with_jorda~1435.html, (30.07.2015).

³²² Zeynep Sütalan, “Ürdün’de Değişimi Anlamak”, *Ortadoğu Etütleri*, 2 (2), 2011, s. 194–195.

Ürdün'ün bu politikasından sonra, Suudi Arabistan Washington Büyükelçisi Bender bin Sultan'ın Şubat 1991'de Saddam Hüseyin'i destekleyenlere yönelik sarf ettiği sözler başlı başına diplomatik kriz doğuracak nitelikte olmuştur. Hakarete varan sözler sarfeden Büyükelçi, Irak'a destek veren FKÖ, Ürdün ve Yemen'in de yenilginin faturasını ödeyeceğini belirtmiştir. Suudi Arabistan'ın yakın zamanda ilk defa dış yardımlarla ilgili bir program yayınlayacağını duyuran elçi, program vasıtasıyla Irak yanında saf tutan ülkelere gözdağı vermiştir.³²³

Uzun sayılabilecek bir sürenin ardından, Ağustos 1995'te Ürdün Dışişleri Bakanı Kerim Kabariti, Ürdün ile Suud Kralları arasında bir toplantı tertip etmek için Riyad'a davet edilmiştir. Ürdün Kralı Hüseyin'in uzlaşma ve barışma tekliflerini beş sene boyunca geri çeviren Kral Fahd, 1995'ten sonra sadece Ürdün'le değil aynı zamanda Ürdünlü yetkililer aracılığıyla Irak'la da ilişkileri düzeltme girişimlerine olumlu yaklaşılmaya başlamıştır.³²⁴

Ürdün ile Suudi Arabistan arasında, bu tarihten itibaren, bölgesel politikalar başta olmak üzere birçok konuda fikir birliği bulunmaktadır. Özellikle Ürdün'ün, Körfez ve Suudi Arabistan'dan gelen maddi yardımlardan mahrum kalmamak için Suudi dış politikasına aykırı bir siyaset üretmediği söylenebilir. Aykırı politika üretme çabasının olmayışı doğal olarak bir uyumu beraberinde getirmektedir. Suudi Arabistan'ı bölgede zora sokacak politikalardan uzak duran Ürdün, bu sayede Suudi Arabistan tarafından her alanda desteklenmeye devam etmektedir.

2011–2014 yılları arasında Ürdün-Suudi Arabistan arasında vuku bulan diplomatik görüşme trafiği bölgede başka hiçbir ülke ile bu denli yoğun olmamıştır. Sadece bölgenin değil dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan Suudi Arabistan'ın, ateş çemberinin içinde yer alan Ürdün'e hemen her düzeyde destek vermesi, temelde kendi güvenliğini tesis etme amacına dönük bir stratejidir. Ürdün'de olaylar henüz yeni başlamışken Riyad Emiri Selman bin Abdulaziz'in Ürdün Meclis Başkanı Faysal El-Fayiz ile görüşmesi, her ne

³²³ Norman Kempster, "Saudi Says Iraq's Arab Allies will Pay for Choosing Wrong Side : Mideast: Prince Bandar, Envoy to the U.S., Signals a Change in Riyadh's Policy of Regional Consensus. He Forgives the Palestinian People's Sympathy for Hussein", (22.02.1991), **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1991-02-22/news/mn-1741_1_saddam-hussein, (30.07.2015).

³²⁴ Mary Curtius, "Harboring Iraqis Pays Off for Jordan: Mideast: Rewards of Sheltering Defectors Include Likely Meeting between King Hussein and Saudi Monarch. Nation is Told not to Fear Retaliation", (15.08.1995), **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1995-08-15/news/mn-35333_1_king-hussein, (30.07.2015).

olursa olsun Suudi Arabistan'ın Ürdün'ü destekleyeceğini göstermesi bakımından önemlidir. Ürdün-Suud ilişkilerinin güçlendirilmesine yönelik gerçekleştirilen görüşmede iki lider Ürdün ve Suudi Arabistan'ın kardeşçe ilişkilere sahip olmalarından duydukları mutluluğu gur bir sesle dile getirmişlerdir. Toplantıda, ilişkilerin seyrini doğrudan belirleyen Ürdün Kralı Abdullah ile Suudi Arabistan Kralı Abdullah'tan sitayişle bahsedilmiştir.³²⁵ Gösterilerin başlamasıyla Suudi Arabistan'ın Ürdün'ü destekler mahiyetteki tavrını net bir şekilde ortaya koyması eşzamanlıdır. Bu sebepten, gösterileri müteakip süreçte Suudi Arabistan'ın Ürdün'e sınırsız desteği şaşkırtıcı bulunmamalıdır.

Suudi Arabistan ile Ürdün arasındaki ilişkilerin seyrini belirleyen birçok konu başlığı vardır. Bu konu başlıklarından en önemlilerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Ürdün'ün ekonomisinin desteklenmesi, bölgesel güvenlik meselelerinin ve karşılıklı menfaatlerin müzakere edilmesi, Suriye Krizi'nin Ürdün'e maliyetinin azaltılması ve Ürdün'deki reform sürecinin desteklenmesi.

Suudi Arabistan'ın desteklerinden en önemlisi KİK marifetiyle olmuştur. Aralık 2011'de Ürdün ile KİK arasında imzalanan ve 5 yıllık bir periyodu öngören anlaşma gereği, Suudi Arabistan Ürdün'e 1.25 milyar dolar vermeyi taahhüt etmiştir. Dahası, Suudi Arabistan diğer üç körfez ülkesinin (BAE, Katar, Kuveyt) de 1.25'er milyar dolar yardım taahhüt etmelerini sağlamıştır.³²⁶ İlk olarak Suudi Arabistan, Ürdün'deki kalkınma projeleri ve devlet bütçesine katkı olarak vaat ettiği 1.25 milyar dolar parayı, aralıklarla ancak büyük meblağlar halinde ödemiştir. 2011 Haziran'da Finans Bakanı Muhammed Ebu Hammur Ürdün'ün Suudi Arabistan'dan 283 milyon Ürdün Dinarı (400 milyon dolar) hibe aldığını duyurmuştur.³²⁷ Hibenin ardından Ürdün Dışişleri Bakanı Nasır Cude, Suudi Arabistan ile ilişkilerin tarihi olarak en iyi seviyede olduğunu belirtmiş ve Suudi yetkililere teşekkürlerini sunmuştur.³²⁸

³²⁵ "رئيس "النواب" يبحث مع أمير منطقة الرياض سبل تعزيز العلاقات الاردنية السعودية", (17.01.2011), **Ed-Düstur**, s. 6.

³²⁶ "Jordan Receives \$200 Million Saudi Grant", (08.02.2013), **Petra**, http://www.petra.gov.jo/Public_News/Nws_NewsDetails.aspx?lang=2&site_id=1&NewsID=99557&CatID=13, (12.05.2015).

³²⁷ Omar Obeidat, "Saudi Arabia Grants Jordan JD283 Million", (03.06.2011), **Jordan Times**, <http://www.jordantimes.com/news/local/saudi-arabia-grants-jordan-jd283-million>, (31.07.2015).

³²⁸ "S. Arabia to Help Kingdom Face Economic Challenges-Judeh", (06.06.2011), **Jordan Times**, <http://www.jordantimes.com/news/local/s-arabia-help-kingdom-face-economic-challenges-judeh#sthash.YnPbtPUo.dpuf>, (31.07.2015).

Ocak 2012'de³²⁹ Irak-Körfez ticaret ve yolcu trafiği için hayati önemi haiz Azrak otobanının restore edilmesi için 170 milyon Ürdün Dinarı hibe eden Suudi Arabistan,³³⁰ 7 Şubat 2013 Perşembe Ürdün'le 300 milyon dolarlık finansal gelişme anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma gereği paranın, sağlık, eğitim, ulaşım ve su projelerine, ek olarak demiryolu yapımına harcanması kararlaştırılmıştır.³³¹ Aynı ay içinde, 27 Şubat 2013 Çarşamba, Ürdün'e 200 milyon dolarlık bir ödeme daha yapılmıştır. Ekonomi Bakanı Süleyman Hafız, Suudi Arabistan'ın Ürdün Büyükelçisi Fahid Bin Abdul Muhsin ile bir araya gelerek ödemedi duydukları memnuniyeti ifade etmiş ve büyükelçiye teşekkürlerini iletmiştir.³³²

Kalkınma projelerinin yanı sıra Ürdün'e her alanda destek vaat eden Suudi Arabistan ile Ürdün arasındaki iktisadi ilişkiler KİK ile sınırlı kalmamış, sağlıktan eğitime, kültürden turizme birçok alanda artarak devam etmiştir. Özellikle sağlık ve turizm alanlarında yoğun diplomasi trafiği yaşanmıştır. Başbakan Maruf Behit'in, 28 Eylül 2011 Çarşamba günü Akabe eyaletinde Suudi Arabistan Turizm Bakanıyla bir araya gelmesi, turizm alanında gerçekleşen görüşmelerden sadece biridir. Görüşmeye Ürdün Turizm Bakanı Hayfa Ebu Gazali de katılmış ve iki ülke arasında turizmle ilgili bağları güçlendirme adına istişareler ve müzakereler edilmiştir.³³³ Turizme benzer şekilde Ürdün, sağlık konusunda da Suudi Arabistan'dan önemli destek almıştır. Bu desteklerin birinde Suudi Arabistan'dan bir sağlık heyeti, Ürdün'de sağlık kurumlarını ziyaret etmiştir. Ziyarete Ürdün'ün sağlık alanında geliştirdiği teknolojik atılımlar ve sahip olduğu tecrübeler gözlemlenmiş ve iki ülke arasında sağlık alanında atılacak adımlar müzakere edilmiştir.³³⁴

İki ülke arasındaki nükleer alanda da birçok istişarelerin yapıldığı ve Suudi Arabistan'ın Ürdün'ün enerji ihtiyacının karşılanması için inisiyatif almaktan geri durmadığı görülmektedir. Ürdün Atom Enerji Komisyonu Başkanı Halid Tukan ve

³²⁹ Aynı ay içerisinde Kral Abdullah, Suudi Arabistan Meclis Başkanı Abdullah bin İbrahim El Şeyh ile biraraya gelerek iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da artırılması üzerine müzakerelerde bulunmuştur. Daha fazla bilgi için bkz: "المملك يؤكد الحرص على تعزيز علاقات التعاون الثنائي مع السعودية", (10.01.2012), **El Ğad**.

³³⁰ "Jordan Receives JD170 Million Saudi Grant to Rehabilitate Azraq Road", (08.01.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-receives-jd170-million-saudi-grant-to-rehabilitate-azraq-road>, (03.08.2015).

³³¹ Abeer Numan, "Jordan, S. Arabia Sign \$299.4m Deals to Finance Development Projects", (08.02.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-s-arabia-sign-2994m-deals-to-finance-development-projects>, (29.09.2014).

³³² "Jordan Thanks Saudi Arabia for \$200 Million Grant", (27.02.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-thanks-saudi-arabia-for-200-million-grant>, (01.10.2014).

³³³ "البخيت العلاقات مع السعودية و تمر بمرحلة غير مسبوقه من التعاون و التفاهم المشترك", (30.09.2011), **Ed-Düstur**, s. 5.

³³⁴ "وفد سعودي يزور مجلس اعتماد المؤسسات الصحية", (07.11.2013), **Ed-Düstur**, s. 2.

Arabistan'ın Yenilenebilir Enerji ve Atom Kurumu Başkanı Haşim Yemeni, 2013 senesi sona erdiğinde enerji alanında oldukça önemli bir anlaşmaya imza atmışlardır. Nükleer ve yenilenebilir enerji, altyapı gibi konulara odaklanan anlaşmaya göre Suudi Arabistan'ın Ürdün'de 16 reaktör inşa etmesi kararlaştırılmıştır. İlki 2020 yılında bitilmesi planlanan reaktörler vesilesiyle enerji yoksunu bir ülke olan Ürdün'ün, alanda görece rahatlaması hedeflenmektedir. Tukan yaptığı açıklamada anlaşmayı iki ülke ilişkilerinde yeni bir boyuta taşıyan önemli bir kilometre taşı şeklinde tanımlamıştır.³³⁵

Ürdün ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerde, iki ülke temsilcilerinin farklı düzeylerde karşılıklı menfaat temelli görüşmeleri ve bölgesel güvenlik meselelerinde fikir alışverişleri öne çıkan bir diğer husustur. Bu bağlamda ilk olarak iki kral, Ağustos 2011'de Suudi Arabistan'da bir araya gelmiştir. Görüşmede, Kral Abdullah, Suudi Krala ülkesindeki kalkınma projelerine sağladığı yardımlardan ötürü müteşekkîr olduğunu ifade etmiştir. Toplantıda özellikle Arap Dünyası ve bölgesel gelişmeler masaya yatırılmış, Arap ve Müslüman ülkeler arasındaki dayanışmanın artırılması için vasıtalar üretme kararı alınmıştır.³³⁶ Bu görüşme üç yıllık süreçte iki lider arasında gerçekleşen birçok görüşmeden ilkidir. Ayrıca Kral Abdullah mezkûr süreçte sadece Suudi Kral ile değil aynı zamanda Ürdün menfaatleri ve bölgesel güvenlik meselelerini müzakere etmek için birçok Suudi siyasetçi ile de görüşmüştür. Bu bağlamda 27 Kasım 2013 Çarşamba günü, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens El Faysal ile bir araya gelen Kral Abdullah, bölgesel konular ve özellikle ikili ilişkilerin artırılması hususlarını müzakere etmiştir. İki ülkenin çıkarlarının değerlendirildiği toplantıda bütün alanlarda işbirliği yapmanın önemine vurgu yapılmış ve Filistin sorununda iki devletli çözüm sürecinin ehemmiyetine değinilmiştir.³³⁷

Birçok alanda Suudi yardımları Ürdün'e çekmeyi başaran Ürdünlü siyasetçiler, Suudi yetkililerle Suriye Krizi'nin maliyetinin azaltılması için de yoğun bir diplomasi trafiği yürütmüştür. Diplomasi trafiğinin de katkısıyla Suudi Arabistan, Suriye Krizi patlak verdiği için Ürdün'e yardım yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda, Ürdün'deki Suriyeli mülteciler için toplanan ve gıda ile diğer insani yardım malzemelerini içeren 43 kamyonluk insani yardım konvoyu, toplamda 118 milyon dolar değerindeki yardım vaadinin ilk

³³⁵ "Saudi Arabia-Jordan Agree to Cooperate", (23.01.2014), **World Nuclear News**, <http://www.world-nuclear-news.org/NP-Saudi-Arabia-Jordan-agree-to-cooperate-2301147.html>, (30.07.2015).

³³⁶ "King, Saudi Monarch Discuss Regional Developments, Ties", **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-saudi-monarch-discuss-regional-developments-ties>, (21.01.2015).

³³⁷ "Jordan, Saudi Arabia 'Keen on Improving Bilateral Ties'", (27.11.2013), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/jordan-saudi-arabia-keen-on-improving-bilateral-ties>, (25.10.2014).

sevkıyatı olarak 7 Ağustos 2012 Salı günü Ürdün'ün Mafrak eyaletine ulaşmıştır.³³⁸ 2012 senesinden itibaren ayni ve nakdi yardımları arttıran Suudi Arabistanlı yetkililer, Suriye Krizi'nin toplumsal ve psikolojik yönleriyle de ilgilenmişler ve Ürdün devletine desteklerini esirgememişlerdir. Bu kapsamda Suudi Prens Türkî, Suriye sınırındaki İrbid şehrinde bulunan Yarmuk Üniversitesinde katıldığı bir söyleşide, Suriyeli mülteciler için gösterdiği çaba ve çalışmalarından dolayı Ürdün'e Kral Abdullah'ın teşekkürlerini iletmiştir. Suudi Kral Abdullah'ın bu konuya şahsi olarak eğildiğini ifade eden Prens, Arabistan'ın Ürdün'deki mülteciler için yapacağı yeni büyük bir programın da müjdesini vermiştir. Suudi Prens, mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli gayreti gösterecekleri ve güçlerinin yettiği derecede yardıma devam edecekleri sözünü vermiştir.³³⁹ İlerleyen süreçte, dış yardımların ülkeye çekilmesi stratejisine uygun olarak, yapılan yardımların yeterli bulunmamasını gösterir biçimde Ürdünlü yetkililerin yardım taleplerine devam ettiklerini söylemek gerekir. Bu amaçla, 7 Şubat 2013 Perşembe günü Ürdün Kralı Abdullah'ın Suudi Dışişleri Bakanını ağırladığı ziyarette, Suriye sorununun bölgeyi ve komşu ülke olarak en fazla kendilerini etkilediğini dile getirmesi, daha fazla maddi destek talep edildiğini göstermektedir.³⁴⁰

Suudi Arabistan'ın bazı bölgelerinde protesto gösterileri devam ederken ve Suud rejimi gösterileri sert bir biçimde bastırma yolunu tercih ederken, ilginç bir şekilde, Ürdün'deki reform sürecini de desteklemiştir. 13 Mart 2012 Salı günü, Kral Abdullah ve Prens Hüseyin'i Riyad'da ağırlayan Kral Abdullah Bin Abdulaziz, ülkesinin Ürdün'ün gerçekleştirmekte olduğu reformları desteklediklerini ifade ederken görüşmede Ürdün Kralı Abdullah, reformlara gösterdiği destekten ötürü Arabistan yönetimine müteşekkir olduklarını belirtmiştir. İki ülkenin karşılıklı ilişkilerinin ileri seviyeye taşınması ve bölgede yaşanan gelişmelerin değerlendirilmesi için bir araya gelinen toplantıda, Arap dayanışması ve bölgede yaşanan değişimden birlik içinde çıkılması yönünde temenniler dile getirilmiştir.³⁴¹

³³⁸ "Saudi Arabian Aid Convoy Arrives in Mafraq", (08.08.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/saudi-arabian-aid-convoy-arrives-in-mafraq>, (05.11.2014).

³³⁹ "الأمير تركي آل سعود يشيد بجهود الأردن باستقبال اللاجئين السوريين", (21.11.2013), **Ed-Düstur**, s. 2.

³⁴⁰ "King Discusses Ties, Region with Saudi FM", (08.02.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-discusses-ties-region-with-saudi-fm>, (29.09.2014).

³⁴¹ "Saudi Arabia Renews Support for Jordan Reforms", (12.03.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/saudi-arabia-renews-support-for-jordan-reforms>, (06.10.2014).

Suudi Kralın, Ürdün'deki reformlara yönelik desteğinin daha çok iktisadi alanları kapsadığını kestirmek zor değildir. Zira Ürdün'de siyasi reformların yol açacağı muhtemel rejim değişikliğinden en zararlı çıkacak ülkelerden birinin Suudi Arabistan olması kaçınılmazdır. Özellikle Suriye Savaşı'nın sebep olduğu istikrarsızlıkla ve muhtemel bir rejim değişikliğinin yapacağı domino etkisi ile karşılaşmak istemeyen Suudi Arabistan'ın Ürdün'deki *reformları* desteklemeye devam etmesi bu noktada anlamlıdır.

Karşılıklı menfaatlere hizmet eden Suudi Arabistan'ın reform sürecine yönelik desteklerinin ardından Ürdünlü yetkililerden sıklıkla dostluk ve teşekkür mesajları gelmiştir. Hükümet Sözcüsü Semih Maayta'nın, 27 Şubat 2013 Çarşamba günü yaptığı açıklamada “Riyad ile Ürdün arasında derin ve sağlam bir bağ vardır” demesi, iki rejim arasındaki ilişki biçimini özetler niteliktedir. Suudi yetkililerin, yapılan mali yardımlar için geri ödeme gibi bir konuyu hiçbir zaman gündeme getirmediğini ifade eden Maayta, Suudi Arabistan'ın izlediği müsamahakâr siyasetten duydukları memnuniyeti dile getirmiştir.³⁴²

Sonuç olarak Ürdün ile Suudi Arabistan arasında, tarihsel rekabetin ve anlaşmazlıkların bir kenara bırakılmasıyla, tesis edilen dostane ilişkilerin Arap Baharı sürecinde muhkemleştiği ve kısa sayılmayacak bir süre de bu şekilde devam edeceği rahatlıkla söylenebilir.

2.2.2. Mısır ile İlişkiler

Ürdün, her ne kadar barış antlaşmasını Mısır'dan on altı yıl sonra imzalamış olsa da Mısır ile birlikte, İsrail'le barış antlaşması imzalayan iki Arap devlet olma özelliğini sürdürmektedir. Bu yönüyle iki ülkenin Ortadoğu'daki barış sürecine bakış açılarında bir paralellik söz konusudur denebilir. İki ülke ilişkilerinde Ürdün'ün anlaşmayı geç imzalaması, ilişkileri zedeleyici bir role sahiptir. Dahası, Camp David'den sonra bu gecikmenin bir sonucu olarak ikili ilişkilerin kopma noktasına geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Oman, Sudan ve Somali haricinde neredeyse bütün Arap ülkelerinin Mısır'a rest çektiği 1978'ten itibaren Ürdün de Mısır yönetimiyle araya mesafe koymuştur.³⁴³

³⁴² Khaled Neimat, “Amman, Riyadh Enjoy Deep-rooted Ties—Maaytah”, (27.02.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/amman-riyadh-enjoy--deep-rooted-ties---maaytah>, (01.10.2014).

³⁴³ Judith Miller, “Jordan Resuming Ties with Egypt it Broke in 1979”, (26.09.1984), **The New York Times**, <http://www.nytimes.com/1984/09/26/world/jordan-resuming-ties-with-egypt-it-broke-in-1979.html>, (17.04.2015).

1984'te Ürdün'de kabinenin ilişkilerin yeniden onarılması yönünde aldığı karar ve 1980'lerin ortalarından itibaren Kral Hüseyin'in Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek ile ilişkileri düzeltmeye yönelik çabaları, iki ülke arasındaki buzları eriten sürecin önemli gelişmelerini teşkil eder. Ürdün Kralı Hüseyin'in Mısır'la ilişkileri onarma çabaları sadece Ürdün'ü değil Mısır'la ilişkileri kesen diğer bazı Arap ülkelerin de Mübarek ile ilişkileri yeniden değerlendirmesini beraberinde getirmiştir.³⁴⁴

1980'lerde siyaseten inişli çıkılı bir seyir izleyen Ürdün ile Mısır arasında, 1984'te kurulan "Ortak Komisyon" marifetiyle özellikle ticaret alanında ilişkilerin artırılması hedeflenmiştir. Ortak Komisyon ismiyle her sene düzenli toplantılar düzenlenmiş ve karşılıklı yatırımlar üzerine müzakere edilmiştir. Ayrıca komisyon, farklı alanlarda ikili anlaşmaların imzalanmasına da zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda 2001'de gaz dağıtımı, 2009'da da yüksek eğitim ile ilgili imzalanan anlaşmalar ortak komisyonun eseridir.³⁴⁵

1980'lerin ortalarından itibaren artmaya başlayan ticari ve iktisadi ilişkilerin neticesinde, Nisan 1989'da Hüsnü Mübarek, Amman'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, iki ülke arasında olumlu yönde gelişen ilişkilere katkı sağlaması bakımından önemlidir. Ayrıca seyahatin, Ürdün Kralının ABD Devlet Başkanı Bush ile görüşmesini hazırlayıcı yönü bulunmaktadır. Bu veçhesiyle görüşme, Ürdün'ü İsrail'i tanımaya götüren sürecin başlangıcı şeklinde de yorumlanmaktadır.³⁴⁶

1980'lerin ortalarından itibaren onarılmaya çalışılan ilişkiler, Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesiyle birlikte tekrar kopma noktasına gelmiştir. İki ülkenin işgale bakışı arasındaki farklılıklarla gerilen ilişkiler, ilk olarak Kral Hüseyin'in Kasım 1993'te Mısır'ı ziyareti ile yumuşamıştır. Saatler süren görüşmenin ardından Kral Hüseyin, Mısır'da bulunmaktan ve önemli konuları konuşmaya başlayacak olmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.³⁴⁷ Bu görüşmeden iki yıl sonra, 1995 senesinde iki saatten fazla süren Hüsnü Mübarek ile Kral Hüseyin buluşmasıyla ilişkiler, yeni bir boyut

³⁴⁴ Judith Miller, a.g.e.

³⁴⁵ Basil El Dabh, "Egypt and Jordan Conclude 24th Joint Commission Cycle," (11.02.2014), **Daily News Egypt**, <http://www.dailynewsegypt.com/2014/02/11/egypt-jordan-conclude-24th-joint-commission-cycle/>, (29.07.2015).

³⁴⁶ "Mubarak Visits Jordan", (13.04.1989), **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1989-04-13/news/mn-1754_1_mubarak-visits-jordan-egyptian-president-hosni-mubarak-talks-with-king-hussein, (29.07.2015).

³⁴⁷ Kim Murphy, "Egypt, Jordan Reconcile After 2-Year Split: Mideast: King Hussein Visits Cairo, Where Officials Say Peace with Israel Needs Peace among Arabs", (25.11.1993), **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1993-11-25/news/mn-60692_1_king-hussein, (29.07.2015).

kazanmıştır. Buluşmada Kral Hüseyin, iki ülkenin karşılıklı çıkarlarının gerektirdiği noktaya gelmesinden, Mübarek de bütün alanlarda diyalogun ve irtibatın artırılması kararından duyduğu mutluluğu beyan etmiştir.³⁴⁸

Yakın tarihte bazı kırılma noktaları yaşanmış olsa da, süreç içerisinde, özellikle Ürdün'ün İsrail ile barış görüşmelerine başlamasıyla birlikte iki ülke arasında iyi bir işbirliği tesis edilmiştir. Geline nokta pazarları görece karşılıklı bağımlı iki ülke arasındaki ilişkileri Ürdün Arz, Ticaret ve Endüstri Bakanı Maha El Ali, “stratejik” ve “tarihi” şeklinde tanımlamaktadır.³⁴⁹

2011–2014 arasında Ürdün'devuku bulan protestolar sürecine bakıldığında Mısır'ın Ürdün'e etki etmesini ya da bu süreçte inisiyatif almasını beklemek anlamsız olacaktır. Zira aynı süreçte Mısır'da sıra dışı bir hal yaşanmış ve rejim iki defa el değiştirmiştir. Bu sebeple, halk hareketleri kapsamında karışık bir süreçten geçen Mısır'ın Ürdün'deki olaylarda belirleyici bir rol oynaması mümkün olmamıştır. Ancak Mısır'ın yaşadığı karmaşa ortamı, Mısır'ın Arap âlemindeki liderlik vasfını ortadan kaldırmış değildir. Bundan dolayıdır ki Hüsnü Mübarek ile oldukça iyi ilişkilere sahip Kral Abdullah, Mübarek'in devrilmesi ile başa geçen Muhammed Mursi iktidarıyla da dostane bir dil kullanmaya devam etmiştir. Ancak Ürdün rejiminin Mübarek ile sahip olduğu dostluğun Mursi ile kurulamadığı da açıktır. Hatta Kral Abdullah, Mübarek devrilene kadar Mısır cumhurbaşkanını her düzeyde desteklemiştir.

Mısır'da gösteriler hız kazandığında, 17 Ocak 2011 Pazartesi günü Kral Abdullah, Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'i telefonla arayarak ülkelerindeki ve bölgedeki son gelişmeler hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur.³⁵⁰ Bu telefon görüşmesinden kısa bir süre sonra, Başbakan Behit, 23 Mart'ta Amman'ı ziyaret eden Mısır Ordusu Başkomutanı Muhammed Hüseyin Tantavi'ye Kral Abdullah'ın Mısır'daki istikrarın sağlanması isteğini

³⁴⁸ “Jordan, Egypt Mend Fences after Rift Over Gulf Crisis: Mideast: King Hussein and President Mubarak Meet to Thaw out Their Chilly Diplomatic Relations”, (22.01.1985), **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1995-01-22/news/mn-23096_1_diplomatic-relations, (29.07.2015).

³⁴⁹ “Egyptian-Jordanian Relations are Strategic and Historic, Minister”, (27.05.2015), **AlMal News**, <http://en.almalnews.com/Pages/StoryDetails.aspx?ID=2282#.VbedhLPtmkp>, (28.07.2015).

³⁵⁰ “King, Mubarak Discuss Mideast over Phone”, (18.01.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-mubarak-discuss-mideast-over-phone>, (30.08.2014).

ve iyi dileklerini iletmiştir. Tantavi ise Ürdün'ün duruşunu takdir ettiklerini, bölgedeki yüksek tansiyonu aşmak için daha fazla ilişki içinde olmaları gerektiğini ifade etmiştir.³⁵¹

Bu gelişmelerin ardından Kral Abdullah, 24 Mayıs Salı günü, bizzat Mısır'a gitmiştir. Genelkurmay Başkanı Tantavi ile bir araya gelen Kral Abdullah, bölge ile Mısır'daki gelişmeleri ele almış ve aradaki işbirliğinin devamlılığının sağlanması hususunda müzakerede bulunmuştur. Kral Abdullah, Tantavi'ye Mısır'ın yeni yönetimle de Arap dünyasındaki önemli olaylarda rol oynayacağına dair taşıdığı umudu belirtmiştir.³⁵² Gerek Behit'in gerekse Kral Abdullah'ın MK karşıtı duruşu ile bilinen Tantavi ile görüşmeleri, Ürdün rejiminin Mısır'daki gelişmelerde aldığı tarafı net bir şekilde ortaya koymuştur.

Hüsnü Mübarek'in devrilmesine kadar geçen sürede Ürdün rejiminin Mübarek'e desteği açıkça görülmektedir. Ancak Mısır'da MK'nın seçimlerden galip çıkması ile birlikte Ürdün, ikili ilişkileri en az zayıyla devam ettirmeyi tercih etmiş ve Mısır ile ters düşmemeye gayret göstermiştir. Özellikle Mursi sürecinde Ürdün-Mısır ilişkilerine yön veren dinamiklerin Filistin sorunu ve iktisatta işbirliği olduğu görülmektedir.

2012'de Muhammed Mursi cumhurbaşkanı seçildiğinde, Ürdün hiçbir çekince açıklamamıştır. Dahası, Mursi'ye atıf yapılmadan, Mısır'daki seçim tecrübesi memnuniyetle karşılanmıştır. Mursi'nin başa geçmesi ile birlikte Ürdün'de, sadece Mısır'dan gelen gazın düşük yoğunlukta olmasından ötürü bir rahatsızlık meydana gelmiştir. Mursi'nin seçilmesinin üzerinden bir ay bile geçmemişken, Dışişleri Bakanı Cude, Mursi ile bir araya gelerek sorunun çözülmesini rica etmiştir. Görüşmede Cude, gaz akışının yavaş olmasının Ürdün'e maliyetinin günlük 5 milyon doları bulduğunu Mursi'ye iletmiştir.³⁵³

2003'ten beri Mısır'dan gaz tedarik eden Ürdün yönetimi, Mursi'nin iktidara geçmesinden sonra, özellikle Sina'daki Ensar Beyt El Makdis gibi örgütlerin boru hatlarına

³⁵¹ "Jordan, Egypt Agree on Further Cooperation", (24.03.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-egypt-agree-on-further-cooperation>, (02.09.2014).

³⁵² "Jordan Committed to Better Ties with Egypt", (25.05.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-committed-to-better-ties-with-egypt>, (05.09.2014).

³⁵³ Ismael El-Kholy, "Prospects for Egyptian-Jordanian Cooperation Remain Hazy", (21.05.2015), **Al Monitor**, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/06/egypt-jordan-relations-gas-pipeline-morsi-mu-barak-conf-lic.html#>, (29.07.2015).

yönelik sabotajlarından dolayı ihtiyaç duyduğu miktarda gaz alamamış³⁵⁴ ve zaten protestolara karşı halkı tam anlamıyla memnun edemezken başka bir krizle yüzleşmek zorunda kalmıştır.³⁵⁵

Mursi döneminde, Mısırlı yetkililerin Ürdün'e yönelik ziyaretleri de dikkat çekicidir. İlk olarak Mayıs 2012'de, Mısır Dışişleri Bakanı Muhamed Kamil Amr, Ürdün'e kısa bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Kral Abdullah ve meslektaşı ile bir görüşme gerçekleştiren Amr, Filistin ile alakalı konuları ve Arap coğrafyasında gelişen olayları gündeme getirmiştir.³⁵⁶ Bu ziyaretten kısa bir süre sonra, 25 Haziran 2012 Pazartesi günü, Kraliyet Divanı'ndan yapılan bir açıklamada, Kral Abdullah'ın Mısır'ın seçilmiş cumhurbaşkanına tebrik mesajı yolladığı ifade edilmiştir. Mesajda ayrıca, Ürdün'ün Mısır ile her alanda sürdürdüğü işbirliğine devam edeceğinin altı çizilmiş, Mısır ile Ürdün toplumunun en iyi çıkarının Arap ve İslami işbirliğine yardım etmekte olduğu belirtilmiştir.³⁵⁷ İyi dileklerin ardından Muhammed Mursi, 25 Temmuz Çarşamba günü, Ürdün Dışişleri Bakanı Nasır Cude'yi başkanlık ofisinde ağırlamıştır. Cude, görüşmede Mursi'ye Kral Abdullah'ın iki ülke arasındaki işbirliğini artırma konusundaki iştiağını iletmiştir.³⁵⁸ Toplantıda Mursi, Ürdün ile Mısır ilişkilerinin derin bir geçmişe sahip ve kardeşçe olduğuna işaret etmiş ve bakana, Kral'ın paylaştığı "bölgenin en önemli meselesinin Filistin olduğu" fikrine katıldığını söylemiştir.³⁵⁹

Ürdün'ün güven içeren açıklamaları Mursi yönetiminde olumlu karşılık bulmuştur denebilir. Diplomatik görüşmelerin ardından, Kasım ayı ortalarında Mısır Petrol Bakanlığından yapılan açıklamada Mısır'ın gaz akışını arttırmak için çalıştığı duyurulmuştur. 2012'deki sabotajlardan dolayı Mısır'ın Ürdün'e gaz ihracının % 16 düştüğüne işaret edilen açıklamada, 2004 yılında 15 yılı kapsayacak ikili anlaşma gereği ihracatın 240 kübik kadem seviyesine çıkarılması için azami gayret gösterildiği

³⁵⁴ Kasım 2012'de Ürdün yetkililerinden yapılan açıklamada Arap Baharı süreci boyunca Mısır'dan gelen gazın kesilmesinin Ürdün bütçe açığına 4-5 milyar dolar arasında ek yük getirdiği belirtilmiştir. "اجراءات حكومية لترشيد الانفاق و انقاذ الاقتصاد", (14.11.2012), **Ed-Düstur**, s. 7-8.

³⁵⁵ Ismael El-Kholy, a.g.e.

³⁵⁶ "Foreign Minister Flies to Jordan for Brief Visit", (14.05.2012), **Egypt Independent**, <http://www.egyptindependent.com/news/foreign-minister-flying-visit-jordan-news-2>, (29.07.2015).

³⁵⁷ "King Congratulates Mursi", (25.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-congratulates-mursi>, (31.10.2014).

³⁵⁸ "Morsy Holds Talks with Jordan's Foreign Minister", (25.07.2012), **Egypt Independent** <http://www.egyptindependent.com/news/morsy-holds-talks-jordan-s-foreign-minister>, (29.07.2015).

³⁵⁹ "Judeh Delivers King's Letter to Morsi", (25.07.2012), **Jordan Times** <http://jordantimes.com/judeh-delivers-kings-letter-to-morsi>, (03.11.2014).

vurgulanmıştır.³⁶⁰ Mısır Başbakanı Haşim Kandil, Aralık 2012’de gerçekleştirdiği Amman ziyaretinde bir taraftan Kral Abdullah’a Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi’nin mektubunu iletirken³⁶¹ diğer taraftan Ürdün’deki Mısırlı işçiler ve gaz ihracatı konularını ele almış ve iki ülke arasında siyasi sorunlar var olduğu iddiasını reddederek siyasi sorunları diyalogla çözebilecek kardeş iki ülke olduklarını söylemiştir.³⁶²

Mursi dönemi Ürdün-Mısır ilişkilerinde bir süreklilikten bahsetmek mümkündür. İki ülke siyasetçilerinin birebir görüşmelerine rağmen Kral Abdullah, doğrudan Mursi ile görüşmemiştir; ancak iki lider arasında sair zamanlarda bazı telefon görüşmeleri gerçekleşmiştir. Bunlardan birinde Kral Abdullah ile Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi, Gazze ve İsrail arasındaki sorunları görüşmüşler ve ilaveten iki ülke arasındaki iktisadi ilişkileri ele almışlardır.³⁶³

Özellikle iktisadi olarak zayıf bir ülke olan Ürdün, ilişkilerde kopuşa yol açacak söylem ve eylemlerden ve ülke içinde MK’yı ilgilendiren meselelerden uzak durmaya çalışarak Mısır’daki MK ile ekonomi öncelikli işbirliğine devam etmiştir. Pek tabii olarak Ürdün rejiminin bu tavrı, kaotik bir süreçten de geçse Mısır gibi bölgede etki potansiyeli büyük bir ülkeyle, özellikle Ürdün’deki muhalefeti harekete geçirme kaygısıyla, ters düşmeme siyasetinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Şartları değerlendiren bir siyasetle Mursi’yle çatışmaktan imtina eden Kral Abdullah’ın, Mursi’yi (MK’yı) devirerek başa geçen Abdulfettah El Sisi ile Mübarek’le olduğu gibi sağlam bir işbirliği tesis etmiş olması şaşırtıcı değildir. Mursi’nin iktidardan düşmesi ve Mısır’da MK’ya yönelik operasyonlar başlamasından sonra Ürdün rejiminin izlediği siyaset, aslında Ürdün’ün Mısır’da MK karşıtı bir rejimin tesisine dair beklentisini açıkça ortaya koymuştur.

3 Temmuz Darbesi’nin ardından Ürdün, açıkça Mısır halkının tercihini ve halkın orduya duyduğu güveni desteklediğini açıklamıştır. Darbeyi müteakip yapılan bu açıklamanın ardından Ürdün-Mısır ilişkileri başka bir boyuta taşınmıştır. Bu boyut, Mursi ile gayriresmi gerilen ilişkilerin onarılması anlamına gelmektedir. Mısır Başbakanı İbrahim Mehleb’in Oman’a gerçekleştirdiği ziyaret esnasında iki ülkenin 10 mutabakat anlaşmasına birden imza atması, Ürdün’ün yeni yönetimden duyduğu memnuniyetin bir nişanesi

³⁶⁰ “Egypt to Increase Gas Exports to Jordan, (06.11.2012), **Egypt Independent**, <http://www.egyptindependent.com/news/egypt-increase-gas-exports-jordan>, (29.07.2015).

³⁶¹ “الاردن و مصر يطويان ملفي "الغاز" و "العمالة"”, (21.12.2012), **El Ghad**, s. 1–5.

³⁶² “PM: Egypt and Jordan are 'Brotherly Countries'”, (20.12.2012), **Egypt Independent**, <http://www.egyptindependent.com/news/pm-egypt-and-jordan-are-brotherly-countries>, (29.07.2015).

³⁶³ “الملك و مرسي يبحثان سبل وقف العدوان الاسرائيلي على غزة””, (16.12.2012), **Ed-Düstur**, s. 1–11.

şeklinde görülebilir. Mısır Dışişleri Sözcüsü Bedr Abdulati'nin, iki ülkenin çıkarları ve kaygılarının ortak olduğunu, dolayısıyla ilişkilerin “sadece doğal” şeklinde yorumlanabileceğini ifade etmesi,³⁶⁴ isimler değişse de kadim müesses rejimlerin ittifakını gözler önüne sermektedir.

Ürdün'ün darbe yönetimi ile sıcak temas içinde olması, şüphesiz ülke içi muhalefeti özellikle MK'yı oldukça rahatsız etmiştir. Çünkü Ürdün'deki MK hareketinin geleceği ile Mısır'daki MK'nın elde ettiği güç arasında doğru bir orantı söz konusudur. Bu yönüyle Kral Abdullah açısından Sisi'nin yönetimi ele alması rejimin idamesi noktasında sevindirici bir gelişmedir. Mısır'daki MK etkisinin devre dışı kalmasıyla rejim, Mısır'da teşekkül eden askeri düzeni sert bir dille eleştiren ülke içindeki MK'dan açıkça rahatsızlık duymaya başlamıştır. Çünkü Ürdünlü yetkililere göre MK'nın bu tutumu iki ülke arasındaki dostane ilişkileri zedelemektedir.³⁶⁵

Mısır'da yönetimin el değiştirmesi ile birlikte Ürdün rejiminin hem Mısır dış politikasında hem de bu politikaya bağlı olarak ülke içi muhalefete bakış açısında değişiklikler meydana gelmiştir. Rejimin bu strateji değişikliği ülkede hareketliliğin artmasına yol açmıştır. Mısır'da MK'ya karşı başlatılan operasyonlar Ürdün'deki MK mensuplarınca müteaddit defalar protesto edilmiştir. Bunlardan birinde, 16 Ağustos 2013 Cuma günü Amman merkezdeki El Hüseyini Camii'nde kılınan Cuma namazının ardından bin kişilik grup Mısır'daki MK'ya destek vermek için gösteri düzenlemiştir. Ürdün'deki MK tarafından liderliği yapılan gösterilere gençler ve çocuklar da katılmıştır. Gösteri esnasında bir açıklama yapan Genel Başkan Hemmam Said, Mısır'da ordunun izlediği role dikkat çekerek göstericilere karşı şiddet kullanan ordunun tutumunu kınamıştır. Gösteri olay çıkmadan nihayete ermiştir.³⁶⁶ Bu gösterinin hemen ardından Dışişleri Bakanı Nasır Cude, yaptığı açıklamada Ürdün'ün, ülkedeki kamu düzenini desteklemek üzere sarf ettiği çabalardan dolayı Mısır yönetimine destek verdiğini ifade etmiştir. Dahası Cude, Mısır'ın

³⁶⁴ Ismael El-Kholy, a.g.e.

³⁶⁵ “Jordan Concerned Brotherhood is Undermining Relations with Egypt”, (09.08.2013), **World Tribune**, <http://www.worldtribune.com/2013/08/09/jordan-concerned-brotherhood-is-undermining-relations-with-egypt/>, (28.07.2015).

³⁶⁶ Alisa Reznick, “Muslim Brotherhood Protesters Condemn Egypt Violence”, (17.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/muslim-brotherhood-protesters-condemn-egypt-violence>, (25.09.2014).

terörizmle giriştiği mücadele ve ülkelerinin iç işlerine yönelik müdahalelere karşı verdiği savunmaya işaret etmiştir.³⁶⁷

Cude'nin terörizmle ilişkilendirdiği ve terör kapsamında yargılanan kişilerden biri, bir yıl önce Kahire'de ziyaret ettiği Muhammed Mursi'dir. Mursi cumhurbaşkanı iken ilişkileri bozmamak adına mecburi olarak Mısır'a giden Cude, bir yıl aradan sonra ziyaret ettiği Mısır'da MK'ya karşı yürütülen operasyonların terörizme karşı verilen bir mücadele olduğunu iddia etmiş ve Ürdün'ün bu mücadeleye verdiği desteğe dikkat çekmiştir. Cude'nin açıklamasından kısa süre sonra Abdullah Ensur, Mısırlı meslektaşı Hazım Biblavi'yi telefonla arayarak terörist faaliyetler karşısında ordunun izlediği siyaseti devam ettirmesinin önemine dikkat çekmiş, ayrıca Sina'da Refah kentine yakın bir yerde öldürülen 24 Mısır polisi için de başsağlığı dileklerini iletmiştir.³⁶⁸

Başbakan Abdullah Ensur, Biblavi ile görüşmesinden bir süre sonra, 2013 senesinin sonlarına doğru bizzat Mısır'a giderek meslektaşı ile buluşmuştur. Liderlerin gerçekleştirdiği görüşmede iki ülke arasındaki atılımlar ve dayanışmalar müzakere edilmiş; ayrıca Başbakan Ensur, 1973 Mısır-İsrail Savaşı anma etkinliklerine katılacağını belirterek Mısır'ın her zaman yanında olduklarını vurgulamıştır.³⁶⁹ Ürdün kanadından gelen üst düzey desteklerin ardından Mısır Başbakanı Hazım El Biblavi meslektaşı Ensur ile Kahire'de yaptığı bir sonraki görüşmede, Ürdün'ün 30 Haziran Devrimi'ne³⁷⁰ yönelik desteklerinden duydukları memnuniyeti ifade etmiştir.³⁷¹

Görüldüğü gibi Ürdün, en temelde iktisadi çıkarların zarar görmemesi için, ülke içinde MK'yı etkileme potansiyeli bulunmasına rağmen, Mursi iktidarı ile restleşmeyerek ılımlı bir siyaset izlemiştir. Ancak Mursi'nin devrilmesinden sonra tesis edilen Sisi hükümeti ile Mübarek rejimine benzer bir ilişki kurmuştur. İktisadi açıdan ülke çıkarlarına zaten aykırı olmayan bu stratejisi ile Ürdün, MK'nın bölgedeki ve özellikle ülke içindeki direnişinin kırılmasını hedeflemiştir.

³⁶⁷ “Jordan Backs Egypt Efforts to Impose Rule of Law—Judeh”, (16.08.2013), **Jordan Times**,: <http://jordantimes.com/jordan-backs-egypt-efforts-to-impose-rule-of-law---judeh>, (25.09.2014).

³⁶⁸ Hani Hazaimah, “Ensur Calls on Egyptian Army to ‘Remain Firm’”, (19.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/ensour-calls-on-egyptian-army-to-remain-firm>, (25.09.2014).

³⁶⁹ “النسور : سلامة مصر سلامة للأمة”, (05.09.2013), **Ed-Düstur**, s. 1.

³⁷⁰ 30 Haziran Devrimi, Muhammed Mursi'nin devrilmesi sürecindeki en mühim tarihtir. Mursi'nin devrilmesi ile sonuçlanan olaylar silsilesinin en mühimi olduğu için tarih “devrim” olarak anılmaktadır. 30 Haziran Devrimi ile ilgili geniş bilgi için bkz: Azmi Bishara, “Revolution against Revolution, the Street against the People, and Counter-Revolution”, 2013, Doha, Katar: Arab Center for Research and Policy Studies.

³⁷¹ Basil El Dabh, a.g.e.

2.2.3. Suriye ile İlişkiler

Ürdün ile Suriye arasındaki ilişkiler, 1950 ve 1960'larda Arap Devletleri arasında yaşanan soğuk savaşın etkisiyle şekillenmiştir. Bir tarafta Batı karşıtı Mısır, Suriye ve Irak diğer tarafta Batı yanlısı Suudi Arabistan, Kuveyt ve Ürdün'ün yer aldığı bu soğuk savaş, Ürdün ile Suriye arasında uzun sayılabilecek bir dönem husumet ve rekabet meydana getirmiştir.³⁷² Ancak 1973 senesinde Ürdün'ün İsrail'e karşı Golan tepesine gönderdiği birlikler savaşın sonunda iki ülke arasında farklı bir atmosferin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu hava ile birlikte 1975–1979 yıllarında iki ülke arasında bir işbirliğinden söz etmek mümkündür.³⁷³ Hatta çok uzun bir süre devam eden rekabet ve husumete rağmen 1975–1977 yılları arasını kapsayan süre için Ürdün ile Suriye ilişkileri hakkında iki iyi bölgesel müttefik yorumu yapılabilir. 1975 senesinde iki ülke, savunma, dış politika, iktisat ve kültür alanlarında işbirliği yapmayı kararlaştırmışlardır. İki ülke, ayrıca, İsrail'e karşı tek bir savunma hattı sağlamak için ortak askeri merkez kurmuşlardır. Suriye, Kral Hüseyin karşıtı propagandasını durdurmuş ve Ürdün egemenliğini tehdit eden Suriye merkezli Filistin faaliyetlerine birtakım kısıtlamalar getirmiştir. Bu yakınlaşmayı sağlayan en önemli saik³⁷⁴ kuşkusuz hem Kral Hüseyin'in hem de Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed'in muhtemel barış görüşmelerinde FKÖ'nün etkin rol oynamasını engellemek istemeleridir. Her ne kadar FKÖ, Rabat zirvesinden Filistinlilerin tek meşru temsilcisi

³⁷² Curtis Ryan, "The Odd Couple: Ending the Jordanian-Syrian 'Cold War'", **Middle East Journal**, 60 (1), 2006, s. 34.

³⁷³ Curtis Ryan, **The Odd Couple: Ending the Jordanian-Syrian 'Cold War'**, s. 36.

³⁷⁴ FKÖ karşıtlığında birleşen Ürdün ile Suriye'nin FKÖ'ye tarihsel açıdan bakış açılarında kendilerine münhasır yönler bulunmaktadır. Ürdün, mevzuya daha çok toprak üzerinden bakmış ve 1967'de kaybettiği Batı Şeria'yı geri almakta FKÖ'yü bir engel olarak görmüştür. Esed ise FKÖ'nün Suriye'nin bölgesel etkisini zayıflatmasından ve Golan Tepeleri'ni geri almasına mani olmasından endişe etmiştir. Buna rağmen Suriye, FKÖ'yü Ürdün'e karşı desteklemiştir. Özellikle bu destek 1960'lı yıllarda iki ülke arasındaki krizin sebebini teşkil etmiştir. Suriye aynı zamanda Ürdün'ün Batı Şeria üzerindeki hak talebini reddetmiş ve Ürdün'ün katılacağı muhtemel bir tek taraflı barış görüşmesinin hararetle karşılarında durmuştur. Esed'in bu siyaseti Ürdün'ün esnek diplomasisini sert biçimde akamete uğratmış ve Suriye ile Ürdün'ü ayırmıştır. Ancak buna rağmen 1975'te patlak veren Lübnan Savaşı'nın meydana getirdiği şartlar Ürdün'ü Suriye'yi desteklemek zorunda bırakmıştır. 1970 senesinde yaşanan Kara Eylül sonrası Ürdün'den kovulan FKÖ, Ürdün'ün aksine dağınık ve güçsüz bir devlet olan Lübnan'a konuşlanmış ve burada askeri birlikler kurmak ve Filistinlilerden vergi toplamak dâhil birçok uygulamada bulunarak devlet içinde devlet gibi hareket etmiştir. 1975 senesinde patlak veren Lübnan İç Savaşı'na müdahil olan Suriye, Lübnan'da FKÖ'ye karşı amansız bir mücadele yürütmüş ve FKÖ'nün etkisini kırmıştır. Esed'in bu siyaseti FKÖ kaygısı taşıyan Ürdün için olumlu bir gelişme şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Helen Chapin Metz, (Ed.), **Jordan: A Country Study**, Washington: Library of Congress, 1989, <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-7369.html>, (02.09.2015).

olarak ayrılmış olsa da Ürdün ve Suriye'nin FKÖ'nün liderlik görevini baltalama isteği devam etmiştir.³⁷⁵

Ürdün'ü Suriye'ye yakınlaştıran bir diğer önemli olay ise, 1970'lerde Ürdün'ün ABD'den ümidini kesmeye başlamasıdır. 540 milyon dolar değerindeki Suudi sermayeli olan ve ABD tarafından kurulması planlanan hava savunma sisteminin Amerikan Kongresi tarafından reddedilmesi, Kral Hüseyin'e hayal kırıklığı yaşatmıştır. Bunun üzerine 1976'da Esed'in cesaretlendirmesi ile Kral Hüseyin Sovyet Rusya liderleri ile benzer bir sitem kurulması hususunda görüşmek üzere Moskova'ya gitmiştir. Ancak Suudi Arabistan ve Amerikan lobilerinin iknası ile Kral Hüseyin tekrar ABD'ye yüzünü dönmüş ve ABD'nin kuracağı bir savunma sistemini tercih etmiştir. Sovyetlere yapılan ziyaret, hava savunma sistemi ile ilgili bir sonuç vermese de Ürdün-Sovyet ilişkileri açısından oldukça önemli izler taşımış ve aynı zamanda ülkeyi Suriye'ye yakınlaştırmıştır.³⁷⁶

1973 Arap-İsrail Savaşının bir sonucu olarak iyi gelişmelerin yaşandığı Ürdün ile Suriye arasında 1980 senesi bir başka milattır. İran-Irak Savaşı'nda Ürdün'ün Irak'ı desteklemesi, iki ülke arasındaki işbirliğini bitiren önemli bir gelişmedir. Sekiz yıl süren savaş boyunca Ürdün Irak'ı desteklerken Suriye de bütün imkânları ile İran'ı desteklemiştir. Savaştan kısa bir süre sonra, 1990'da gerçekleşen Irak'ın Kuveyt işgaline iki ülkenin birbirine yakın tepkiler vermesi hem şaşırtıcı hem de iki ülkeyi birbirine tekrar yakınlaştıran bir gelişme olmuştur. Suriye, ilginç bir şekilde ABD liderliğindeki koalisyona destek vermiş, Ürdün ise arabulucu rol üstlenerek ne Saddam'a ne de koalisyona destek sağlamış, Arap müdahalesinden başka yabancı bir müdahalenin karşısında durmuştur. Bu yakınlaşmadan kısa bir süre sonra, 1994'te Ürdün'ün İsrail ile barış antlaşması imzalaması Suriye tarafından eleştirilmiş ve iki ülke arasında bir fikir ayrılığına yol açmıştır. 1990'lardaki Ürdün-Suriye ilişkilerine şekil veren bir diğer husus da iki ülkenin FKÖ ile tekrar tesis ettiği ilişkilerdir. Bu süreçte aslında FKÖ ile tesis edilen ilişkiler, Arap Devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerini de şekillendirmiştir. FKÖ üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmak için sarf edilen çabalar iki ülke arasındaki ilişkilerde bir başka önemli husus olarak öne çıkmıştır.³⁷⁷

³⁷⁵ Helen Chapin Metz, a.g.e.

³⁷⁶ Helen Chapin Metz, a.g.e.

³⁷⁷ Curtis Ryan, **The Odd Couple: Ending the Jordanian-Syrian 'Cold War'**, s. 37.

1975'e kadar hasım olan 1975–1980 yılları arasında iyi bir işbirliği yakalayan ancak İran-İrak Savaşı ile birlikte tekrar soğuk savaşa giren Ürdün ile Suriye, Körfez Savaşı'nda izledikleri siyaset ile ters düşmemiş ancak Ürdün'ün İsrail ile başlayan barış görüşmeleri ile tekrar mesafeli hale gelmiştir. İki ülke arasında kısa süren bir dostluk dönemi göz önüne alınmazsa iki ülkenin daima rekabet halinde oldukları söylenebilir. 50 yıllık süreyi rakip olarak sürdüren iki ülke için 2000'li yıllar ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü Ürdün'ü yaklaşık 50 yıl yöneten Kral Hüseyin 1999'da kanserden vefat etmiş ve yerine oğlu Abdullah geçmiş; Suriye'yi 30 yıl yöneten Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed 2000'de vefat etmiş ve yerine, ülke bir monarşi ile yönetilmemesine rağmen, oğlu Beşşar Esed geçmiştir.

Kral Hüseyin ile Hafız Esed arasındaki ilişkileri belirleyen en önemli husus küresel ve bölgesel soğuk savaşlar olmuştur. Ürdün Batı yanlısı, Suriye Sovyet yanlısı bir siyaset izleyerek küresel; Ürdün Irak yanlısı Suriye İran yanlısı bir siyaset izleyerek bölgesel soğuk savaşın tarafları olmuştur. Soğuk savaşlar bir yana Hüseyin ile Esed'in şahsi olarak birbirlerini sevmedikleri de bilinmektedir. Bir yıl arayla vefat eden bu iki tecrübeli siyasetçinin yerine geçen oğulları birçok konuda babalarından ayrılmış ve birbirleri ile benzerlikler taşımıştır: İki lider de iktidara geldiklerinde otuzlu yaşların ortalarında, iki lider de bilgisayar ve iletişimle, aynı zamanda kendi toplumlarını değiştirmek ile ilgili olmuşlardır. Üstelik her iki yeni lider de babaları kadar hırslı yapıya sahip değillerdir. Ayrıca kral olan Abdullah'ın, Haşimi aşiretinden gelen babasının Peygambere dayanan nesebi ile bütün Arapların liderliği iddiasından vazgeçmesi ve sadece Ürdün'ün kralı olduğunu kabul etmesi sadece Suriye değil aynı zamanda diğer Arap ülkelerce de olumlu karşılanmıştır. 1990'larda yara almaya başlayan Ürdün-İrak ilişkilerinin de etkisiyle Ürdün, Irak ile Suriye arasında seçim yapmak zorunda kalmak düşüncesinden sıyrılmış ve Irak ile ilişkileri de sürdürmeye devam ederken Suriye'ye yaklaşmıştır. Bunun neticesinde iki ülke arasında gümrük duvarlarını kaldıran bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış ve anlaşma 2002 senesinde yürürlüğe girmiştir.³⁷⁸

2000 senesinde Fayiz Taravne'nin Kral Abdullah'ın başsağlığı dilekleriyle Şam'a gerçekleştirdiği ziyaretin de katkılarıyla imzalan STA'nın ardından olumlu hava devam etmiş ve Ürdünlü yetkililer Beşşar Esed'i Dünya Ekonomi Forumu'na katılmak ve kendisini tanıtmak için ikna çalışmaları yürütmüştür. Bunun üzerine Esed 2003'te

³⁷⁸ Curtis Ryan, *The Odd Couple: Ending the Jordanian-Syrian 'Cold War'*, s. 47–48.

düzenlenen DEF'e temsilci göndermiştir.³⁷⁹ Ayrıca iki ülke de Amerika'nın Irak işgaline karşı çıkararak yine aynı tarafta birleşmişlerdir.

2000'li yılların başında iki yeni liderin tutumlarıyla olumlu gelişen ilişkiler, Sünni lider Refik Hariri'nin suikasta kurban gitmesinin ardından BM'nin Suriye'den Lübnan'ı terk etmesine yönelik aldığı kararın Ürdün tarafından desteklemesiyle tekrar gerilmiştir. Ancak bu gerilim, eski düşmanlık pozisyonuna dönmesini beraberinde getirmemiştir. Özellikle Ürdün tarafı için Beşşar Esed, her zaman için rejiminden daha iyi olarak kabul görmüştür.³⁸⁰

Rekabetten ziyade işbirliğine yönelmenin bir göstergesi olarak iki ülke, Türkiye ile Lübnan'ın da katılımıyla Haziran 2010'da deklare edilen ve Temmuz 2010'da serbest ticaret alanı oluşturmasını öngören bir anlaşmaya katılmıştır.³⁸¹ Buna ilaveten, 2010 senesinde Suriye'ye giden Ürdün Başbakanı Samir Rifai'nin Esed ile görüşmesi ve iki liderin ülkeleri arasındaki siyasi ve iktisadi işbirliğinin ve ticaret hacminin artırılması konusunda hemfikir olduklarını açıklaması, Arap Baharı öncesinde artarak gelişen işbirliğini açıkça göstermektedir.³⁸²

Beşşar Esed ve Kral Abdullah arasında tesis edilen görece iyi ilişkiler, esasen, Suriye Krizi süresince de devam etmiş ve Ürdün, mümkün olduğunca Suriye ile hem fikri hem de askeri çatışmaya girmekten kaçınmıştır. 2011–2013 senelerindeki Ürdün-Suriye ilişkileri, Ürdün'e iltica eden yüz binlerce mülteciye rağmen Ürdün rejiminin kendi halkı ile Suriye arasında kaldığı gelişmelere sahne olmuştur. Üstelik ülkesinde zor duruma düşen Esed'in de Ürdün'ü kaybetmemek için önemli çaba harcadığı görülmektedir. Bu kapsamda özellikle Suriye'deki savaşın başlarında çok yoğun bir diplomasi trafiği yürütülmüştür. 21 Mart 2011 Pazartesi günü, Kral Abdullah Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirerek iki ülke arasındaki işbirliğinin artırılması için fikir alışverişinde bulunmuş ve ayrıca bölgedeki son görüşmeleri değerlendirmiştir.³⁸³ Bu görüşmeden üç gün sonra, 24 Mart'ta, Başbakan Maruf Behit ile Suriye Başbakanı Muhammed Naci Itri, iki

³⁷⁹ Curtis Ryan, **The Odd Couple: Ending the Jordanian-Syrian 'Cold War'**, s. 51.

³⁸⁰ Curtis Ryan, **The Odd Couple: Ending the Jordanian-Syrian 'Cold War'**, s. 53.

³⁸¹ Rüstem Yanar, "Türkiye'nin Suriye, Lübnan ve Ürdün ile Ekonomik Entegrasyonu", Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2011, s. 9.

³⁸² Aygül Muran, "Suriye-Ürdün İlişkilerinde Mecburi İttifak", 21. Yüzyıl Enstitüsü, Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi, 2010, <http://www.21yyte.org/tr/araştırma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2010/09/06/5420/suriye-urdun-iliskilerinde-mecburi-ittifak>, (02.09.2015).

³⁸³ "King, Assad Discuss Region", (22.03.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-assad-discuss-region>, (02.09.2014).

ülkenin ortak ilgi alanına giren konuları yaptıkları telefon görüşmesinde değerlendirmişlerdir. Konuşma sırasında iki ülke arasındaki işbirliği ve istişarenin sürdürülmesi kararı alınmıştır. Görüşmede, günlük yayın yapan Suriye gazetesi *The Syrian Al Watan*'ın Ürdün tarafından Deraa bölgesindeki isyancılara³⁸⁴ yardım götürmek üzere bazı araçların geçtiği haberini gündeme getiren Başbakan Behit, meslektaşına medyanın olumsuz ve asılsız haberlerine rağmen Ürdün'ün Suriye ile işbirliğini sürdüreceğini iletmiştir.³⁸⁵

Devam eden süreçte Ürdün yetkililerinden gelen iyi niyetli açıklamalara rağmen Suriye, Ürdün sınırını tek taraflı almış olduğu bir kararla kapatmıştır. Bu kararın Ürdün'e sonuçları kuşkusuz çok büyük olmuştur. Zira kapatılan sınırda bulunan Cabir ve Mafrak sınır kapıları, Avrupa ve Türkiye'den gelen ticari malların Körfez'e ulaşmasında hayati önemi haiz bir konumda bulunmaktadır. Bu gelişme üzerine Hükümet Sözcüsü Tahir Odvan, Suriye'nin aldığı iki ülke arasındaki sınırın kapatılması kararından yakın zamanda vazgeçilmesini umduklarını ifade etmiştir.³⁸⁶

Suriye'deki kriz derinleştikçe Ürdün'deki Suriyeli mültecilerin ve özellikle Sünni toplumun Ürdün rejimine yönelik baskıları artmaya başlamıştır. Artan baskılara rağmen iki devlet başkanı birbirlerini desteklemeye devam etmiştir. Rejime yönelik protestolardan birinde, 10 Ağustos Çarşamba günü Ürdün'deki Suriyeliler ve Ürdünlülerden oluşan yüzlerce insan, Suriye büyükelçiliği önünde toplanarak Suriye büyükelçisinin kovulmasını talep eden sloganlar atmışlardır.³⁸⁷ Bu olaydan kısa bir süre sonra Şam'daki Ürdün Büyükelçiliği taşlı sopalı saldırıya uğramıştır. Suriye hükümeti, 15 Kasım Salı günü, bir gün önce Suriye'deki Ürdün Büyükelçiliğine yönelik gerçekleştirilen saldırıdan dolayı Ürdün yetkili makamlarına özrünü iletmiştir. Dışişleri Bakan Sözcüsü Mehammed El

³⁸⁴ Ürdünlü makamlardan benzeri açıklamalar gelmeye devam etmiştir. Bunların birinde Medyadan ve İletişimden sorumlu Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Tahir Odvan, 9 Mayıs 2011'de yaptığı açıklamada Suriye ve Lübnan medyasını hedef almış ve sınırlarının kontrol altında olduğunu belirtmiştir. Odvan, ülkesinden savaşçıların sızarak Deraa'ya ulaşip Suriye rejimine karşı savaştığı haberlerinin mesnetsiz ve asılsız birer iddia olduğunu yinelemiştir. Hani Hazaimah, "Gov't Dismisses Reports of Infiltration", (10.05.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-dismisses-reports-of-infiltration>, (04.09.2014).

³⁸⁵ Hani Hazaimah, "Jordan Stresses Strong Relations with Syria", (31.03.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-stresses-strong-relations-with-syria>, (02.09.2014).

³⁸⁶ "Jordan Hopes Syria will Open Border 'soon'", (26.04.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-hopes-syria-will-open-border-soon>, (04.09.2014).

³⁸⁷ Muath Freij, "Protesters Demand Expulsion of Syrian Ambassador", (12.08.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/protesters-demand-expulsion-of-syrian-ambassador>, (11.09.2014).

Kayed, özrün Şam'da gerçekleşen Arap büyükelçiler toplantısında Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Faysal Mikdad tarafından kendisine ileildiğini ifade etmiştir.³⁸⁸

Artan baskılara rağmen Esed'e doğrudan seslenemeyen Kral Abdullah, 14 Kasım Pazartesi günü, BBC'ye verdiği bir röportaj vesilesiyle Esed'e mesaj göndermiştir. Kral Abdullah, Suriye Devlet Başkanının diplomatik yollarla ve kibarca görevinden istifa etmesi gerektiğini, "Ben Suriye'deki duruma maruz kalmış olsaydım istifa ederdim." diyerek ifade etmiştir.³⁸⁹ Bu beyanat, Kral Abdullah'ın Suriye lideri hakkında bu yöndeki kanaatini net bir şekilde ilk defa böylesine ortaya koyması bakımından mühimdir. Ancak bu çağrıdan da görüleceği üzere Kral Abdullah sert bir dil kullanmamış hatta kendi kanaatini serdetmiş ve doğrudan Esed'i karşısına almamıştır. Zira Kral Abdullah bir zamanlar eski hasımı olan Suriye'de Esed rejiminin yıkılması halinde yerine radikallerin gelebileceğini ve radikallerin Esed'e göre daha tehlikeli olabileceği kanaatini her zaman taşımıştır. Bu sebepten Esed'e yönelik siyaset, söylemden öteye geçmemiştir.³⁹⁰

Kral Abdullah'ın Esed'in görevi bırakması ile ilgili açıklamasını Suriye'nin Amman Büyükelçiliğine yönelik saldırı izlemiştir. 11 Aralık Pazar günü 200 civarında Suriyeli gösterici, Ahmed Şurayki isimli bir Suriyelinin alıkoyulması bahanesiyle Ürdün'deki Suriye büyükelçiliğine saldırmıştır. Şurayki'nin babası, oğlunun bir halk sanatçısı olduğunu ve Suriyeli devrimcilere ithafen bir şarkı yaptığı için alıkoyulduğunu açıklamıştır.³⁹¹ Saldırıların ardından açıklama yapan Suriye Amman Büyükelçisi Muhammed Ebu Serrah, 11 Aralık Pazar günü saat dokuzda düzinelerce insanın elçiliğe girerek kıyafetlerini çıkarttığını ve alttan giydikleri Suriye muhaliflerini destekleyen tişörtlerle elçilik çalışanlarına saldırdıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Serrah'a göre bazı elçilik çalışanları da sopalı saldırıya uğramıştır.³⁹² Olayların ardından bazı aktivistler kendilerinin darp edildiğini ileri sürmüş ancak yine aktivistlerden bazıları

³⁸⁸ Taylor Luck, "Syria Apologises for Attack on Jordan Embassy", (16.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/syria-apologises-for-attack-on-jordan-embassy>, (17.09.2014).

³⁸⁹ Tom Watkins, "New Fighting Reported in Syria; Jordan's King on Syria's President: 'I would step down'", (15.11.2011), **CNN**, <http://edition.cnn.com/2011/11/14/world/meast/syria-unrest/index.html?iref=allsearch>, (11.09.2014).

³⁹⁰ "The Impact of the Syrian Civil War on Syrian-Jordanian Relations", (01.03.2014), **Turkish Review**, http://www.turkishreview.org/reports/the-impact-of-the-syrian-civil-war-on-syrian-jordanian-relations_540886, (15.08.2015).

³⁹¹ Muath Freij, "Demonstrators March on Syrian Embassy", (06.03.2012), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/demonstrators-march-on-syrian-embassy>, (17.09.2014).

³⁹² Amir Ahmed, "Protesters Attack Employees at Syrian Embassy in Jordan, Official Says", (12.12.2011), **CNN**, <http://news.blogs.cnn.com/2011/12/11/protesters-attack-employees-at-syrian-embassy-in-jordan-official-says/?iref=allsearch>, (11.09.2014).

gerçekleştirdikleri eylem sebebiyle tutuklanmıştır.³⁹³ Elçilikteki olaydan iki gün sonra, 13 Aralık'ta, onlarca Ürdünlü ve Suriyeli protestocu Amman büyükelçiliği önünde Suriyelilerle dayanışma için bir gösteri düzenlemiştir. Gösteride Ahmad Şurayki'nin alıkoyulması, ardından yaşanan olaylar ve Suriye elçilik çalışanlarının tutumları kınanmıştır.³⁹⁴

Halkın Suriye yönetimine artan tepkileri Ürdünlü yetkililerde de karşılık bulmaya başlamış ve Şubat 2012'de Dışişleri Bakanı Nasır Cude, Suriye'deki şartların giderek kötüleşmesini sebep göstererek Şam'daki Ürdün büyükelçisini geri çekebileceklerini söylemiştir. Cude, elçiliğin sadece Suriye'deki Ürdün vatandaşlarını koruma amacıyla hizmetine devam ettiğini, şu ana kadar elçinin geri çağrılmamış olmasının Ürdün'ün Suriye rejimini desteklediği anlamına gelmediğini sözlerine eklemiştir.³⁹⁵ Suriye'deki duruma siyasi çözüm isteyen Ürdün, krizin çıkmazda olduğunu gördükçe kendi tutumunu netleştirmeye başlamıştır. Her zeminde ve zamanda Suriye Krizi'nde siyasi çözüm talebini yineleyen ve ilerleyen süreçte de aynı söylemleri devam ettirecek olan Ürdün, ilk defa Suriyeli muhalif başbakanı ülkesine kabul ederek Esed karşıtı bir duruş sergilemiştir. Ancak bu duruşta bile dengelerin gözetildiği ve tamamen Suriye'nin karşısında durulmadığı görülmektedir. Suriye Ulusal Konseyi (SUK) üyesi Halid Zeyn El Abidin yaptığı açıklamada Suriye Başbakanı Riyad Hicab³⁹⁶ ile ailesinden birçok kişinin, iki bakanın ve üç istihbarat görevlisinin 5 Ağustos 2012 Pazar gecesi Ürdün'e iltica ettiğini duyurmuştur. Abidin, iltica kararının SUK ve Özgür Suriye Ordusu ile koordineli bir şekilde gerçekleştirildiğinin altını çizmiştir. Yine açıklamada, Suriye konusunda hassas davranan Ürdün'ün zor durumda kalmaması için Hicab ve beraberindekilerin gün içinde Katar'a hareket edecekleri hususuna özellikle dikkat çekilmiştir.³⁹⁷

Ürdün'ün Hicab'ı kabul etmesinin ardından, 10 Ağustos Cuma günü, Ürdün askeri birlikleri ile Suriye askerleri arasında sınırda bir çatışma çıkmıştır. 17 ay önce Suriye'de

³⁹³ Amir Ahmed, "Arrests, Skirmish between Protesters, Syrian Embassy Employees in Jordan", (12.12.2011), CNN, <http://edition.cnn.com/2011/12/11/world/meast/syria-jordan-embassy/index.html?iref=allsearch>, (11.09.2014).

³⁹⁴ Muath Freij, "Demonstrators March on Syrian Embassy", (06.03.2012), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/demonstrators-march-on-syrian-embassy>, (18.09.2014).

³⁹⁵ Hani Hazaimeh, "Jordan Mulls Withdrawing Ambassador from Syria", (11.02.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-mulls-withdrawing-ambassador-from-syria>, (28.09.2014).

³⁹⁶ Riyad Hicab Haziran 2012'de hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Ancak, görevi aldıktan kısa bir süre sonra, Esed rejiminin yaptıkları karşısında muhaliflere katıldığını duyurmuştu.

³⁹⁷ "Defecting Syria PM to Leave Jordan for Qatar—Spokesman", (06.08.012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/defecting-syria-pm-to-leave-jordan-for-qatar---spokesman>, (04.11.2014).

başlayan ayaklanmaların ardından meydana gelen en önemli olay olarak değerlendirilen çatışmada, kaçan Suriyeli mültecileri hedef alan Suriye birlikleri Ürdün sınırına doğru ateş açmış ve Ürdün zırhlı birlikleri de iki Suriye karakoluna ateş açarak karşılık vermişlerdir. Çatışmada Ürdün tarafından herhangi birinin ölmediği bildirilmiştir.³⁹⁸

2011 senesindeki tutumuna göre 2012’de sertleşmeye başlayan Ürdün’ün bu siyasi manevrasının arkasında şüphesiz ülkeye akın eden Suriyeli mültecilerin ekonomiye getirdikleri ağır yük ve sınırın kapanmasından dolayı neredeyse sıfır seviyesine inen ticari ilişkiler gelmektedir. 22 Ekim 2013 tarihinde, Al Rai Araştırma Merkezi’nde bir konuşma yapan Planlama Bakanı İbrahim Saif, 31 ay önce başlayan Suriye Krizi’nin Ürdün milli ekonomisine maliyetinin 1.7 milyar dolar olduğunu açıklamıştır. 596 bin Suriyeliden sadece 234 bininin kamplarda yaşadığına dikkat çeken Saif, 300–400 bin civarında Suriyelinin kayıtsız bir şekilde yaşadığını belirterek güvenlik, sağlık, belediye ve su gibi hizmetlerin maliyetinin sadece 670 milyon doları bulduğunu ifade etmiştir.³⁹⁹ Ayrıca, Tarım Bakanlığında yapılan açıklamada, savaş öncesi koşullarda Suriye’ye günde 300–400 arası nakliye kamyonu sevk ederek yılda toplam 180 bin ton sebze-meyve ihraç eden Ürdün’ün ihracatının neredeyse sıfıra yaklaştığı duyurulmuştur.⁴⁰⁰

Bir taraftan Suriye karşıtı duruşunu gün geçtikçe netleştiren Ürdün’den Şubat 2013’te Suriye’ye gerçekleşen bir ziyaret ülkede tartışmalara yol açmıştır. 11 Şubat Pazartesi günü, doktorlar, hukukçular ve siyasi aktivistlerden oluşan gayri resmi bir Ürdün delegasyonu Beşşar Esed’e destek ziyaretinde bulunmuştur. Delegasyon, Suriye’nin ve mümtaz halkının “uluslararası bir komploya kurban edildiğini, bu komploya başta ABD, Fransa ve Körfez ülkelerinin destek verdiğini ve Müslüman grupların da buna alet olduğunu savunmuştur.⁴⁰¹ Bir taraftan Suriye’ye yönelik destek ziyareti düzenlenirken diğer taraftan, ilginç bir şekilde, Suriyeli muhalif liderler, 26 Şubat Salı günü Amman’da stratejilerini ve mücadelelerini gözden geçirmek için 3 günlük bir konferans gerçekleştirmiştir. Üstelik konferansta selefi Nusra örgütüyle işbirliği seçeneği bile masaya

³⁹⁸ “Clash Reported between Jordan and Syria in Border Area”, (11.08.2012), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/clash-reported-between-jordan-and-syria-in-border-area>, (05.11.2014).

³⁹⁹ Raed Omari, “Hosting Syrians Cost Kingdom \$1.7 billion so far—Saif”, (23.10.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/hosting-syrians-cost-kingdom-17-billion-so-far---saif>, (30.09.2014).

⁴⁰⁰ Raed Omari, “Produce Exports to Syria Collapse as Violence Continues”, (02.08.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/produce-exports-to-syria-collapse-as-violence-continues>, (04.11.2014).

⁴⁰¹ Omar Obeidat, “Assad Support Mission Angers Jordanians”, (13.02.2013), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/assad-support-mission-angers-jordanians>, (30.09.2014).

yatırılmıştır.⁴⁰² Şubat ayında gerçekleşen bu önemli gelişmelerden sonra hükümetin açıklama yapması kaçınılmaz bir hal almıştır. Beklenen açıklama 4 Mart Pazartesi günü, Hükümet Sözcüsü Semih Maayta'dan gelmiştir. Maayta, Suriye Krizi'nde hiçbir taraf ile özel bir ilişki içerisinde olmadıklarını belirterek tarafsız olduklarını yinelemiştir. Ayrıca birtakım şayialara da değinen Maayta, Ürdün'ün Suriye rejimine petrol sağladığı ya da Ürdün'ün muhaliflere askeri eğitim verdiği yönündeki iddiaların asılsız olduğunu dile getirmiştir.⁴⁰³ Aynı ay içerisinde bir açıklama daha yapan Maayta, Ürdün'ün Suriye'de cereyan eden olayların destekçisi ve bu olaylardan bir kârının olmadığını dile getirmiştir. Aynı şekilde Suriye'nin içişlerine karışmaya da karşı olduklarını vurgulayan Maayta, Suriye'ye savaşçıların ve silahların nereden geldiğinin bilindiğini ve bunun Ürdün olmadığını beyan etmiştir.⁴⁰⁴ Buna rağmen Nisan 2013'te Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed, Ürdün'ü militanları eğitip Suriye'ye göndermekle suçlamıştır. Tüm dünyanın gözleri önünde Ürdün'den Deraa'ya militanların geçtiğini ifade eden Esed hem Batı'yı hem de Ürdün'ü tehdit etmiştir.⁴⁰⁵

Bir taraftan her fırsatta Suriye'deki krize taraf olmayacaklarını dile getirmeye devam eden Ürdünlü yetkililer diğer taraftan SUK üyeleriyle bir araya gelmeyi de sürdürmüşlerdir. Ancak bu görüşmelerde dahi Ürdünlü yetkililerin krize barışçıl çözüm istediklerini ifade etmeleri önemlidir. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin, 7 Ağustos 2013'te SUK Başkanı Ahmed Cabra ile bir araya gelerek Suriye'deki son gelişmeleri ele alması önemlidir. Toplantıda Cude, Suriye'nin birliğinin devamı için siyasi bütün yolları destekleyeceklerinin altını çizmiş ve Suriye'ye insani alanda yardımların devam edeceğini ve zor koşullara rağmen Suriyeli sığınmacılara da yardım edileceğini ifade etmiştir.⁴⁰⁶ İkilinin görüşmesinden kısa bir süre sonra, 9 Ağustos Cuma günü, SUK'tan yapılan açıklamada Ürdün hükümetinin sözlü olarak SUK'a Amman'da Suriyeli muhalifler için bir temsilci bürosu açılmasına müsaade ettiği duyurulmuştur. Ancak açılacak büronun sadece Ürdün'deki Suriyeli mülteciler için çalışması öngörülmüştür.

⁴⁰² Taylor Luck, "Syrian Rebel Leaders Convene in Amman as Refugee Influx Rises", (27.02.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/syrian-rebel-leaders-convene-in-amman-as-refugee-influx-rises>, (01.10.2014).

⁴⁰³ Hani Hazaimah, "Gov't Reiterates 'neutral position' over Syrian Crisis", (04.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-reiterates-neutral-position-over-syrian-crisis>, (01.10.2014).

⁴⁰⁴ Taylor Luck, "Jordan Downplays Tensions with Damascus", (17.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-downplays-tensions-with-damascus>, (02.10.2014).

⁴⁰⁵ Nisreen El Shamayleh, "Why Syria's Assad is Worried about Jordan", (19.04.2013), **Al Jazeera**, <http://blogs.aljazeera.com/blog/middle-east/why-syrias-assad-worried-about-jordan>, (03.09.2015).

⁴⁰⁶ "Judeh Meets with SNC President", (07.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/judeh-meets-with-snc-president>, (25.09.2014).

Çarşamba günü gerçekleştirilen toplantıda SUK temsilcilerinin Ürdünlülerin Suriye'deki muhaliflerin kontrol altında tuttıkları bölgelere özgür bir şekilde seyahat gerçekleştirmelerine de izin verilmesi kararı çıkmıştır.⁴⁰⁷ Dışişleri Bakanının Ahmed Cabra ile gerçekleştirdiği toplantıda Ürdün, SUK'a kısıtlı haklar vererek ve çalışmalarını Ürdün'le sınırlayarak Suriye rejimini yine doğrudan hedef almamış ancak bunun karşılığında ticareti canlandırmayı hedefleyen bazı kazanımlar elde etmiştir.

İki ülke arasındaki ilişkilerde üç yıllık döneme bakıldığında, Esed rejiminin gerçekleştirdiği insan hakları ihlallerine rağmen Ürdün makamlarının Esed ile ters düşmeme çabaları öne çıkmıştır. Öyle ki, Suriye'ye askeri müdahalenin konuşulduğu bir dönemde bile, Eylül 2013'te, Başbakan Abdullah Ensour, Ürdün'ün Suriye müdahalesinde rol almayacağını ve krallığın Suriye'de diplomatik çözüm yollarını desteklemeye devam edeceğini açıkça ilan etmiştir. BBC'ye verdiği röportajda, Ürdün'ün askeri operasyonlara katılacağı yönündeki söylentiler ile ilgili, "Hiçbir Ürdünlü yetkili böyle bir açıklamada bulunmamıştır." şeklinde cevap veren Ensour'un, Ürdün'ün Suriye'nin güvenliği ve istikrarı için her türlü siyasi çözüme destek verdiğini ve bundan sonra da destek vermeye devam edeceğini yinelemesi bu denge siyasetini açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁰⁸ Üstelik Ürdün, bu siyaseti Suriyeli mültecilerin ülkeye maliyeti yaklaşık 4 milyar dolara (ülkenin yıllık gelirinin % 54'üne tekabül etmektedir) ulaşmış olmasına rağmen devam ettirmiştir.⁴⁰⁹ Bu siyaset, rejimin en önemli idame stratejisi olan dış yardımların ülkeye çekilmesinde izlenmiş bilinçli bir siyasettir. Çünkü Ürdün'ün iktisadi açıdan güçlü devletlerle ilişkilerine bakıldığında, Suriyeli mülteciler konusunu bu stratejinin en önemli adımlarından biri olarak kullandığı görülmektedir. Mültecileri kendi idamesinde bir araç olarak kullanan ve Esed'i karşısına almayan Ürdün rejimi, mültecilerin ağır yük ve maliyetine ve Suriye rejiminin gerçekleştirdiği insan hakları ihlallerine rağmen Suriye büyükelçisini, bu çalışmanın tarih aralığından sonra, Suriye'deki savaş 3. yılını doldurduğunda ancak sınır dışı edebilmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Taylor Luck, "Syrian Opposition in Talks with Officials over Amman Office", (11.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/syrian-opposition-in-talks-with-officials-over-amman-office>, (25.09.2014).

⁴⁰⁸ "Jordan will Play no part in Syria Strike—Ensour", (05.09.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-will-play-no-part-in-syria-strike---ensour>, (26.09.2014).

⁴⁰⁹ "الوزني : عبء اللاجئين السوريين يستنزف 54% من إيرادات الأردن", (19.09.2013), **Ed-Düstur**, s. 1.

⁴¹⁰ "Jordan Expels Syrian Envoy in Diplomatic Tussle", (24.05.2014), **Foxnews**, <http://www.foxnews.com/politics/2014/05/26/jordan-expels-syrian-ambassador/>, (02.09.2015).

Ürdün'ün Esed rejimini doğrudan hedef ve dahası söylem olarak bile sert biçimde karşısına almamasının en önemli sebebi kuşkusuz Ürdün'ün kendi istikrarını koruma isteğidir. Çünkü Suriye Savaşı'nın ortaya çıkardığı kaotik ortam, hem Suriye'de hem de Irak'ta radikal unsurların güçlenmesine uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu unsurlar, Ürdün için Esed'den daha büyük tehlike arz etmektedir. Esed'in bu unsurlarla mücadele ederek, dolaylı da olsa, krizin Ürdün'e sıçramamasını sağlaması, Ürdün'ün Esed'i açıkça karşına almasını bir müddet daha gerektirmeyecek gibi görünmektedir. Üstelik Ürdün rejimi, bu kaotik ortamın ortaya çıkardığı vasatı, ülke içi unsurlara karşı kendi rejiminin idamesinde kullanmaktadır. Ulusal bölümde kısmen değinildiği üzere, ülke içinde muhalefetin bölünmesine ve MK'nın enerjisinin dağılmasına katkı sağlayan kriz, aynı zamanda halka özgürlüğün bedelinin çok ağır olduğunu göstermiştir.⁴¹¹

2.3. İkincil Devletler

2.3.1. Türkiye ile İlişkiler

Osmanlı Devleti'nin dağılması sürecinde aktif faaliyet yürüten Hicaz Emiri Haşimi Şerif Hüseyin'in bir torunu olan Kral Abdullah'ın yönettiği Ürdün ile dağılan Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye arasında, tarihte yaşananlar bir kenara bırakılmış ve zamanla iyi bir işbirliği tesis edilmiştir. Bu işbirliğine giden yolda ilk kilometre taşı Ürdün ile Türkiye arasında 11 Ocak 1947 tarihinde imzalanan "Dostluk Anlaşması" oluşturmaktadır. Bu anlaşmadan çok kısa bir süre sonra, 28 Nisan 1947 tarihinde faaliyete geçen Türkiye Amman Büyükelçiliği günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Başlangıcından itibaren iyi ilişkiler tesis eden Ürdün ile Türkiye arasında 40'tan fazla mutabakat muhtırası ya da anlaşma imzalanmıştır.⁴¹² 1947 senesinde temelleri atılan Ürdün-Türkiye ilişkileri hâlihazırda birçok alanda artarak devam etmektedir. Bu alanlardan ilkinin iktisat olması şaşırtıcı değildir. Stratejik ortaklık vizyonuna dayanan son on yılın ayrı bir ehemmiyetinin bulunduğu Ürdün-Türkiye ilişkilerinde, 2011 senesinde yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması büyük öneme sahiptir. Ayrıca yine son on yılda Türk

⁴¹¹ Julien Barnes-Dacey, "Syria: The View from Jordan," European Council on Foreign Relations, (17.06.2013), http://www.ecfr.eu/article/commentary_syria_the_view_from_jordan138, (03.09.2015).

⁴¹² T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, "Türkiye-Ürdün Siyasi İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-urdun-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (02.08.2015).

işadamlarının ülkeye yönelik artan yatırımları işbirliğinin artmasını sağlayan önemli bir faktördür.⁴¹³

Türkiye ile AB arasında tesis edilen Gümrük Birliği çerçevesinde, AB'nin Ortak Ticaret Politikaları ile uyum sağlamak ve ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla, Ürdün ile Türkiye arasında 2005⁴¹⁴ senesinde başlatılan müzakereler 1 Mart 2011 senesinde anlaşmanın imzalanması ile son bulmuştur.⁴¹⁵

İmzalanan STA'nın amacı, taraflar arasındaki ekonomik, teknik ve sınai işbirliğinin artırılması ve güçlendirilmesi, mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılması, uygun rekabet koşullarının yaratılması, karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi ve tarafların üçüncü ülke piyasalarındaki ticaret ve işbirliğinin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede, taraflar arasında mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılmasından, hayvan ve bitki sağlığı önlemlerine, fikri, sınai ve ticari mülkiyet haklarından menşe kurallarına kadar birçok konuya ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Ayrıca anlaşma, iç vergilendirme, yapısal uyum, anti-damping, korunma önlemleri, ödemeler dengesi gibi alanlarda da uluslararası kuralları esas alan düzenlemeler de içermektedir.⁴¹⁶

STA'nın yanı sıra, Türk müteahhitlik firmalarının da Ürdün ekonomisi açısından önemli olduğunu söylemek gerekmektedir. Ürdün'de Türk firmaları tarafından sadece 2000 yılından bu yana üstlenilen iş tutarı 2,5 milyar dolar civarındadır. Ürdün'ün en büyük ve stratejik projelerden güneydeki yeraltı su kaynaklarından Amman'a su taşıma projesinin yapımını ve yap-işlet-devret modeliyle 25 yıl boyunca işletmesini GAMA Enerji Şirketi 2009 yılında üstlenmiş ve proje 2013 yılında tamamlanmıştır. 1,3 milyar Dolar bedelli proje başlı başına bölgede 500 milyon Dolarlık iş imkânı sağlamıştır. Su projelerinin yanı sıra Türkiye'nin, iktisadi açıdan zayıf bir ülke olan ancak bölge istikrarı açısından hayati önemi elinde bulunduran Ürdün'e turizm sektöründe de destek verdiğini görmek mümkündür. Bu kapsamda Amman'a günde 2 sefer tarifeli uçuş yapan Türk Hava Yolları'nın (THY), 2013 yılında İstanbul ile Akabe arasında haftada üç gün tarifeli uçak

⁴¹³ Institute of Strategic Thinking, "Turkish Arab Relations From Past to Today: Jordan", (02.01.2013), <http://www.sde.org.tr/en/newsdetail/turkish-arab-relations-from-past-to-today-jordan/3091>, (02.08.2015).

⁴¹⁴ Anlaşma dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 2009 yılındaki Ürdün ziyareti sırasında imzalanmış ve 1 Mart 2011 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ayrıca Ürdün ile Türkiye arasında "Vize Muafiyeti", "Yatırımların Karşılıklı Teşviki" ve "Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi" Anlaşmaları mevcuttur. T.C. Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Türkiye-Ürdün ilişkileri", (01.12.2014), <http://amman.be.mfa.gov.tr>ShowInfoNotes.aspx?ID=175536>, (02.08.2015).

⁴¹⁵ İrmak Atalay, "Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması Bilgi Notu", Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Avrupa Birliği Daire Başkanlığı, s. 1, (t.y.), <http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/RaporlarYayinlar/T%C3%BCrkiye-%C3%9Crd%C3%BCn%20STA.pdf>, (04.08.2015).

⁴¹⁶ İrmak Atalay, a.g.e., s. 1.

seferlerine başlamış olması Ürdün açısından büyük bir gelişmedir. Zira THY, Akabe'ye tarifeli uçuş gerçekleştiren *tek* uluslararası havayolu şirketidir. 2 yıllık bir süre için kar amacı gütmeyen başlatılan Akabe uçuşları, Ürdün'ün turizmine ve ticaretine somut katkının bir göstergesidir.⁴¹⁷

İki ülke arasında enerji alanında yapılan görüşmeler, bu alandaki işbirliğine yönelik ihtiyakin bir göstergesidir. Şubat 2011'de, Ürdün Enerji ve Madeni Kaynaklar Bakanı Halid Tukan ile Türkiye Atom Enerji Kurumu Başkanı Zafer Alper arasında iki ülke adına enerji alanında uzman değişimini de öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Tukan, Ürdün'ün Türkiye'nin Sarayköy Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nde edindiği tecrübeden faydalanacağını ifade etmiştir.⁴¹⁸

Ortak menfaatler temelinde inşa edilen Ürdün-Türkiye ilişkilerinin bölgesel konularda da paralellik arz ettiği görülmektedir. Özellikle Irak işgali ve İran'ın bölgede etkisini artırması Türkiye-Ürdün ilişkilerinin birçok alanda doğrudan geliştirilmesi için uygun zemin ve atmosferin oluşmasına tevessül etmiştir.⁴¹⁹ Kudüs'ün ve buradaki kutsal mekânların statülerinin korunması, Suriye halkının beklentileri doğrultusunda savaşa askeriden ziyade siyasi bir çözüm üretilmesi,⁴²⁰ Filistin halkının meşru haklarının korunması ve İsrail-Filistin çatışmasının iki devletli temelde çözüme kavuşturulması iki ülkenin ortak bölgesel politikaları arasında yer almaktadır. İstisnai bir durum olarak tarafların MK'ya bakış açılarında farklılıkların bulunduğunu söylemek gerekmektedir.⁴²¹ Türkiye özellikle Mısır'daki MK'yı ve bir MK üyesi olan seçilmiş cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'yi desteklerken Ürdün yönetiminin, Mısır'da MK'ya yönelik eleştirel bir dil kullandığı ve El Sisi ile dostane ilişkiler tesis ettiği gözlemlenmektedir.

⁴¹⁷ T.C. Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Türkiye-Ürdün ilişkileri", (01.12.2014), <http://amman.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=175536>, (02.08.2015).

⁴¹⁸ Taylor Luck, "Jordan, Turkey Cement Nuclear Ties", (18.02.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-turkey-cement-nuclear-ties>, (01.09.2014).

⁴¹⁹ Veysel Ayhan, "Ürdün Dış Politikası ve Türkiye İle İlişkiler: Irak Savaşı Sonrası Dönem", **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 2 (13), 2010, s. 56.

⁴²⁰ Taraflar hemen her buluşmada Suriye Krizi'ni gündeme almışlardır. 21 Ekim 2013 Pazartesi günü Ürdün İçişleri Bakanı Hüseyin Mecali ile Türkiye Amman Büyükelçisi Sedat Önal'ın bir araya gelerek Suriye Krizi üzerine müzakerelerde bulunması bu temaslardan sadece biridir. Görüşmede Önal, Türkiye ve Ürdün'ün Suriye Krizi'nden en çok etkilenen ülkeler olduğunu belirtmiş ve krize acil ve kapsayıcı çözüm üretilmesine yönelik ihtiyacın altını çizmiştir. "Jordan, Turkey Discuss Syrian Crisis", (21.10.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-turkey-discuss-syrian-crisis>, (30.09.2014).

⁴²¹ T.C. Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Türkiye-Ürdün ilişkileri", (01.12.2014), <http://amman.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=175536>, (02.08.2015).

Gerek iktisadi gerek siyasi alanda böylesine bir işbirliği tesis etmenin yolu şüphesiz devamlı surette irtibat halinde olmaktan geçmektedir. Bu bağlamda, iki ülke siyasetçileri sıklıkla karşı tarafı ziyaret etmiştir. Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kasım 2006'da, ardından dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın Ekim 2007'de Ürdün'e resmi birer ziyaret gerçekleştirmeleri önemli gelişmeler olarak kaydedilebilir. Bu resmi temasları aynı yıl içinde Ürdün Kralı Abdullah'ın 11 Aralık'ta iade-i ziyareti takip etmiştir. Abdullah'ın Türkiye'nin İslam dünyasında çok saygın bir yere sahip ve bölgede de önemli bir güç olduğunu ifade etmesi, Ürdün'ün Türkiye'ye bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir. Ürdün tarafından bir sonraki ziyaret ise Dışişleri Bakanı Selahaddin Beşir tarafından 22–23 Şubat 2008 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Bu görüşmelerin ardından yakınlaşan Ürdün ile Türkiye, 31 Aralık 2008'de Akabe şehrinde Erdoğan-Abdullah buluşmasının da katkılarıyla, 2008'deki İsrail-Filistin Savaşı'nın son bulması için birlikte diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır.⁴²² Bu buluşma Erdoğan'ın Ürdün'e yönelik son seyahati olma özelliğindedir. Ürdün'den ise son seyahat, Başbakan Abdullah Ensür tarafından Cumhurbaşkanlığı Devir Teslim Töreni'ne katılım amacıyla 27–29 Ağustos 2014 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Devlet Başkanı düzeyinde Türkiye'den Ürdün'e son ziyaret 1–3 Aralık 2009 tarihlerinde dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından; Ürdün'den Türkiye'ye son ziyaret, Kral Abdullah tarafından 5–6 Mart 2013 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.⁴²³

2013 senesinde gerçekleşen liderler buluşmasının ardından Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, hem baş başa hem de heyetler arası görüşmelerde iki ülke ilişkilerini geniş biçimde ele aldıklarını kaydederek Türkiye ile Ürdün arasında sağlam dostluk ve kardeşlik bağlarından kaynaklanan köklü ilişkiler bulunduğunu belirtmiş ve ziyaretin ilişkilere yeni bir ivme kazandıracığını söylemiştir.⁴²⁴ Kral Abdullah ise iki ülke arasında enerji, üretim, iletişim, teknoloji ve ticaret alanlarında daha yüksek işbirliği ümit ettiklerini açıklamıştır.⁴²⁵ Ayrıca Kral Abdullah, Kudüs'teki kutsal mekânların korunmasında ve

⁴²² Veysel Ayhan, a.g.e., s. 56.

⁴²³ T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, "Türkiye-Ürdün Siyasi İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-urdun-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (02.08.2015).

⁴²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İnternet Sitesi, "Türkiye-Ürdün İlişkileri Çok Daha Güçlü Hale Gelecek", <http://www.tccb.gov.tr/haberler-abdullah-g220l/1726/10784/turkiye-urdun-iliskileri-cok-daha-guclu-hale-gelecek.html>, (04.08.2015).

⁴²⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: "Gül Accentuates Turkish-Jordanian Bilateral Relations", T.C. eski Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün kişisel internet sitesi, <http://www.abdullahgul.gen.tr/news/397/85270/gul-accentuates-turkishjordanian-bilateral-relations.html>, (05.08.2015).

Kudüs'te gerçekleştirilen ihlallerin önüne geçilmesinde Türkiye ile birlikte mücadele etmekten memnun olduklarını vurgulamıştır.⁴²⁶

Abdullah Gül ile görüşmesinin yanı sıra, birçok temasta bulunan Kral Abdullah, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin düzenlediği Türkiye-Ürdün İktisadi İşbirliği Toplantısı'na da katılmış; küresel krizden sonra Körfez yatırımcılarının ülkesine dönmeye başladığını belirterek Türk yatırımcıları da Ürdün'e davet etmiştir.⁴²⁷ İşbirliği mesajları içeren Ürdün Kralı Abdullah'ın 2013 seyahati, sadece Türkiye'de değil uluslararası camiada bile eşine az rastlanır hadiselere şahitlik etmiştir. Kral'ın Türkiye'de dostluk mesajları vermesine rağmen ülkesine döndükten sonra Erdoğan'ı hedef alması ve Anıtkabir'de ağlaması, ziyaret sürecinde vuku bulan ilginç gelişmeler olarak kayda geçmiştir.

Kral Abdullah'ın ziyaret esnasında ağlaması, Türkiye'de günlerce konuşulmuş ve olay, Türkiye gündemini epeyce meşgul etmiştir. Kral'ın ağlaması hakkında, pişmanlık ve vicdan azabı;⁴²⁸ Atatürk'e başkaldıran bir dedenin torunu olması hasebiyle, Türkleri arkadan vurma imajını düzeltme çabası olduğu yorumları dahi yapılmıştır.⁴²⁹

Kralın, ülkesine döndükten sonra verdiği mülakat ise Türkiye'nin tepkisini çekmiş ancak buna rağmen ilişkiler ciddi şekilde zedelenmemiştir. Kral Abdullah, otoriterleşmekle itham ettiği Recep Tayyip Erdoğan'ı “Demokrasi bir araçtır, bir otobüstür, durağa varılınca, o otobüsten inilir.” demek suretiyle eleştirmiştir.⁴³⁰ Buna ilaveten, Başbakan

⁴²⁶ Uluslararası Politik Akademisi, “Ürdün Kralı 2. Abdullah Türkiye'de”, (06.03.2013), <http://politikaakademisi.org/urdun-krali-2-abdullah-turkiyede/>, (04.08.2015).

⁴²⁷ “Ürdün'le 2 Milyar Dolarlık Ticaret Hedefi”, (06.03.2013), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/22750661.asp>, (04.08.2015).

⁴²⁸ Yavuz Bülent Bâkiler, “Anıtkabir'de Kral Abdullah'ın Gözyaşı”, (09.03.2013), **Türkiye Gazetesi**, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yavuz-bulent-b%C3%A2kiler/567219.aspx>, (05.08.2015). Vahhabi ayaklanması sonucu Hicaz'dan kovulan ve İngilizler tarafından Kıbrıs'ta alıkonan Şerif Hüseyin'in, “Başımıza gelenler Osmanlı'ya ihanetimizin ilahi cezasıdır” dediği ifade edilmektedir. Abdullah'ın gözyaşlarının sebebini bu kapsamda vicdan azabı ile açıklayanlar olmuştur. Taha Akyol, “Anıtkabir'de Bir Kral”, (05.03.2013), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/22747510.asp>, (05.08.2015).

⁴²⁹ “Ürdün Kralı Neden Ağladı?”, (07.03.2013), **Habertürk**, <http://www.haberturk.com/polemik/haber/825598-urdun-krali-neden-agladi>, (05.08.2015).

⁴³⁰ Kral Abdullah'ın Türkiye ziyaretinden bir yıl önce, 5 Haziran 2012'de, otoriterleşme ile itham edeceği Recep Tayyip Erdoğan, İstanbul'da ağırladığı Ürdünlü mevkidaşı Fayez Taravne'yi, Ürdün'de reform adına gösterilen gayretlerden dolayı tebrik etmiş ve bu çabaları methetmiştir. “PM Calls for Peaceful Solution to Syrian Crisis”, (05.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/pm-calls-for-peaceful-solution-to-syrian-crisis>, (30.10.2014).

Erdoğan, Muhammed Mursi'nin “daha kafası çalışanı ve daha itidallisi” olarak nitelendirilmiştir.⁴³¹

2011–2014 arasında yaşanan gelişmeler, Kral Abdullah'ın 2013'te Türkiye ziyareti esnasında ve sonrasında vuku bulan hadiseler göz önünde bulundurulmazsa, 2000'lerle ivme kazanan ilişkilerin bir devamı niteliğindedir. Üstelik Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına ön ayak olan bir liderin torunu tarafından yönetilen Ürdün'deki siyasetçilerin, bu tarihi hadisenin dillendirilmesinden rahatsızlık duymaları ve tarihin tarihte kalması gerektiği düşünceleri, ilişkilerin devam ettirilmesine yönelik iştiağın ipuçları olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda, Mayıs 2013'te Ürdün Üniversitesi'nde düzenlenen “Araplar ve Türkler Arasında Kültürel Etkileşim ve Ortaklıklar” başlıklı konferansa katılan Ürdünlü üst düzey siyasetçilerin kanaatleri bu iştiağı gözler önüne sermesi için kâfidir. Konferansta bir konuşma yapan Ürdün Başbakanı Abdullah Ensür, Ürdün ile Türkiye'nin dış politika konularında tamamen aynı yerde durduğunu belirtmiş ve iki ülke arasındaki ilişkinin bölgede “model” olduğunu vurgulamıştır. Aynı maksada hizmet eder şekilde, Türkiye'de büyükelçilik görevinde de bulunmuş olan eski başbakanlardan Maruf Behit, Türklerin Arapların Osmanlı Devleti'nin dağılmasına yardımcı oldukları; Arapların da Türklerin Arapları Türkleştirmek istedikleri gibi bazı yanlış anlaşılmanın “tarihsel” olarak geliştiğini ifade etmiştir.⁴³² Bütün bu söylemler, Ürdün açısından Türkiye'nin sahip olduğu önemi ve Ürdün'ün Türkiye ile tesis edilen ilişkilerden duyduğu memnuniyeti net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekir ki, genel anlatıdan da görülebileceği üzere, süreçte Türkiye'nin ilgisi Suriye'ye yoğunlaştığından Türkiye-Ürdün ilişkileri Arap Baharı'ndan bağımsız ve normal seyrinde devam etmiştir. İki ülke, özellikle ticari ve aynı zamanda da siyasi açıdan iyi bir işbirliği tesis etmek amacıyla hareket etmiş ve ortak çıkarlar etrafında birleşerek anlaşmazlıkları bir kenara bırakmışlardır. İki ülke arasındaki en ve belki de tek önemli farklılığın MK'ya bakış açısı olduğu söylenebilir. Özellikle Mısır'daki MK'yı destekler konumundaki Türkiye, bu politikası ile Ürdün'le ters düşmektedir. Ebrar Çubukçu'ya göre, esasında iki ülke, bu konuda medyanın yansıttığı kadar farklı fikirlere sahip değildir. Çubukçu, eksik bilgiden kaynaklandığını ifade ettiği bu

⁴³¹ “Ürdün Kralı'ndan Erdoğan'a Demokrasi Eleştirisi”, (19.03.2013), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/22847233.asp>, (05.08.2015).

⁴³² Areej Abuqudairi, “Experts Call for Rethinking Arab-Turkish Relations”, (12.05.2013), **Jordan Times**, <http://www.jordantimes.com/news/local/experts-call-rethinking-arab-turkish-relations>, (02.08.2015).

durumun ortadan kaldırılması için Amman Büyükelçiliği'nin, düzenli periyotlarla Ürdünlü gazetecilerle buluştuğunu ve onları sağlıklı şekilde bilinçlendirmeye çalıştığını ifade etmektedir.⁴³³

2.3.2. İran ile İlişkiler

Ürdün ile İran arasındaki ilişkilerde İran İslam Devrimi bir dönüm noktasıdır. İran'daki Pehlevi Hanedanlığı ile Ürdün Haşimi Krallığı arasında oldukça önemli bir işbirliği mevcuttu. Ancak, Humeyni'nin devrimle başa geçmesinin ardından ilişkiler çok kısa bir sürede gerilmiş⁴³⁴ ve Ürdün'ün İran-İrak Savaşı'nda Irak'a destek verdiğini deklare etmesinin ardından iki ülke arasındaki ilişkiler tamamen kesilmiştir.⁴³⁵ Sekiz yıl süren savaşta Ürdün'ün Irak'a yönelik güçlü desteğinin arkasında bulunan en önemli saik, kuşkusuz Saddam Hüseyin'in devrilmesi halinde krallığın hemen yanı başında İran yanlısı Şii bir yönetimin kurulması ihtimalidir.⁴³⁶ Bu kaygı, Ürdün'ü Irak'ın yanında saf almaya itmiş, bunun karşılığında Saddam Hüseyin, Ürdün'e iktisadi desteklerini arttırmış ve 1981'de iki ülke arasında Ürdün-İrak İktisadi ve Teknik İşbirliği Ortak Komisyonu kurulmuştur. İktisadi desteğin karşılığını Irak, Ürdün'den gönüllü savaşçıların ordusuna katılmasıyla ve Ürdün'ün stratejik liman kenti Akabe'den askeri ekipman sağlamakla almıştır.⁴³⁷

İrak Savaşı'nın yanı sıra iki ülke arasında, BAE'nin 1971'de İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasının ardından alevlenen Körfez Adaları üzerindeki hâkimiyet krizi de bir başka anlaşmazlık alanıdır. Adaların BAE'ye ait olduğunu savunan Ürdün, bu sebepten dolayı İran ile karşı karşıya gelmiştir.⁴³⁸

İki ülke arasında, özellikle sekiz yıl süren savaşın da etkisiyle, İslam Devrimi'nden sonra neredeyse olumlu hiçbir gelişme yaşanmamıştır. İlk defa 1991 senesinde ilişkileri tekrar başlatma girişimlerinde bulunulmuş; bu kapsamda İran, 1992'de Amman'daki

⁴³³ Ebrar Çubukçu (Türkiye Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği Müsteşarı) ile kişisel görüşme, 25 Aralık 2014, Amman.

⁴³⁴ Will Fulton ve diğerleri, "Jordan-Iran Foreign Relations", **Iran Tracker**, (11.08.2011), <http://www.irantracker.org/foreign-relations/jordan-iran-foreign-relations>, (05.08.2015).

⁴³⁵ Semira N. Nikou, "Timeline of Iran's Foreign Relations", United States Institute of Peace, (t.y), <http://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-foreign-relations>, (05.08.2015).

⁴³⁶ Helen Chapin Metz, a.g.e.

⁴³⁷ Will Fulton ve diğerleri, a.g.e.

⁴³⁸ Körfez Adaları krizi ile ilgili bir değerlendirme için bkz: Saeed M. Badeeb, "Iran's Dispute With the UAE Over Three Gulf Islands", Washington Report on the Middle East Affairs, 1993, <http://www.wrmea.org/1993-march/iran-s-dispute-with-the-uae-over-three-gulf-islands.html>, (06.08.2015).

büyükelçiliği tekrar açmış ve 1993 senesinde, 1987–90 yılları arasındaki Lübnan iç savaşında İran yardımlarını Hizbullah'a ulaştırma görevini ifa eden Ahmed Destmalçeyan'ı Ürdün'e büyükelçi olarak atamıştır. Batı Şeria veya Gazze'de fiziki olarak bulunmayan İran'ın, Hamas'a yönelik desteklerinde Amman'ı bir üs gibi kullanma düşüncesinden çekinen Kral Hüseyin, Ocak 1994'te, İran Büyükelçiliğinde çalışan kırk kişinin dokuza düşürülmesini talep etmiştir. İranlı çalışan sayısındaki düşüşe rağmen Destmalçeyan Amman'da kalmıştır. Bunun üzerine Kral Hüseyin, Destmalçeyan'ın “bir büyükelçi gibi hareket ettiğini” ancak buna rağmen Ürdün'ün İran büyükelçiliğini yakından takip ettiğini açıklamıştır.⁴³⁹

1990'larda Ürdün ile İran arasında ilişkiler yeni yeni düzelmeye başlarken 1994'te Ürdün'ün İsrail ile barış antlaşması imzalaması ilişkileri tekrar kopma noktasına getirmiştir. Dahası, Akabe Körfezi'nin kuzeyinde düzenlenen seremoni sırasında, İsrail'in kuzey bölgelerine havan bombası atılmıştır. Bombaları kimin attığına dair bir kanıt olmasa da bütün şüpheler, İran destekli Hizbullah üzerinde yoğunlaşmıştır.⁴⁴⁰

Aynı yıl, Suriye'nin kontrolündeki Lübnan'ın Batı Beyrut bölgesinde yüksek seviyede bir Ürdünlü diplomatın öldürülmesinin ardından Ürdün yetkili mercileri, 21 İranlı diplomatı sınır dışı etmiş ve adeta iki ülke arasında savaş ortamı oluşmuştur. Ayrıca Ürdün, İran'ı Arap devletlerin iç işlerine müdahale etmekle suçlarken İran da Ürdün'ü, Halkların Mücahitleri Örgütü'ne ülkesinde imkânlar vermekle ve dolayısıyla İran İslam Devleti'ni yıkmak isteyen bir örgüte destek sağlamakla suçlamıştır.⁴⁴¹

Ürdün rejimi 1990'lı yılların başında sadece İranlı diplomatlara değil kendi vatandaşlarına yönelik de aynı kapsamda sert tavır takınmıştır. 1992 sonlarında, askeri mahkeme iki İslamcı milletvekilini (Leys Şubeylat ve Yakub Karraş), İran'dan ülkeye para ve silah sokmakla ve İran'la birlikte Kral Hüseyin yönetimini ortadan kaldırmakla suçlamış ve ağır hapis cezasına çarptırmıştır.⁴⁴²

⁴³⁹ Clyd Mark ve Kenneth Katzman, “ Hamas and Palestinian Islamic Jihad: Recent Developments, Sources of Support, and Implications for U.S. Policy”, John V. Canfield (Ed), **The Middle East in Turmoil**, içinde, New York: Nova Science Publishers, Inc, 2001, s. 66.

⁴⁴⁰ Clyde Haberman, “King Hussein Becomes Second Arab Leader to Reach a Treaty”, (26.10.1994), **The New York Times**, <http://www.nytimes.com/learning/general/onthisday/big/1026.html?>, (05.08.2015).

⁴⁴¹ Will Fulton, a.g.e.

⁴⁴² Mark Fineman, “2 Jordanian Lawmakers Guilty of Anti-King Plot: Mideast: They were Accused of Taking Guns and Money from Iran. Trial was Test of Nation's Effort to Balance Democracy and Islamic

1980'li yıllarda İran-Irak Savaşı, 1990'lı yıllarda bu savaştaki kutuplaşmanın etkisiyle karşılıklı diplomatik suçlamalar ve yaptırımlarla şekillenen ikili ilişkilere 2000'li yıllarda da ABD'nin Irak işgali yön vermiştir. Bölgede önemli bir müttefikini kaybeden Ürdün Kralı Abdullah, İran'ı Irak'ta ve bölgenin geri kalanında izlediği siyasetten ötürü açık bir şekilde ve devamlı uyarmıştır.⁴⁴³

Irak işgali, ilişkilerde belirleyici özelliği haiz olmasına rağmen Ürdün Kralı Abdullah'ın 1999'ta başa geçmesiyle birlikte iki ülke arasında ilişkilerin gelişme temayülünde olduğu görülmektedir. Eylül 2003'te, Kral Abdullah'ın Ürdün Başbakanı Ali Ebu Ragıb ve birçok üst düzey siyasetçiyle İran Cumhurbaşkanı Muhamed Hatemi'nin resmi daveti üzerine Tahran'a gitmesi, ilişkilere başka bir boyut kazandırmıştır. Kral Abdullah'ın ziyareti, en son 25 yıl önce bir Ürdün kralını ağırlayan İran için, İslam Devrimi'nden sonra ilk olma özelliğine sahiptir. Ayetullah Hamaney ile de ayrı bir görüşmenin yapıldığı ziyaret esnasında iki ülke ilişkileri "mükemmel" şeklinde tanımlanmış ve işbirliğinin karşılıklı çıkarlara hizmet edeceğine yönelik inanç dile getirilmiştir. Görüşmelerde, bir ay önce Bağdat ve Amman'a havayolu bağlantısının tekrar kurulmasından duydukları memnuniyeti ifade eden İranlı yetkililer, ayrıca meşhur sahabelerden Cafer El Tayyar'ın Ürdün Vadisi'nde metfun bulunduğunun ve her sene çok sayıda İranlı'nın kabri ziyarete gittiğinin önemini vurgulamışlardır. Ayrıca görüşmelerde iki konu önemle ele alınmıştır. İranlı siyasetçiler, ilk olarak işgal altındaki Filistin topraklarında adalet temelli bir barışın sağlanması gerektiğine işaret etmişler, ikinci olarak Irak'ta bütün komşu ülkelerin katkısıyla demokratik bir sistemin inşa edilmesini istediklerine dikkat çekmişlerdir. Hatemi'nin yanı sıra, İran İstihbarat Bakanı Ali Yunesi, İçişleri Bakanı İshak Cihangiri ve Savunma Bakanı Ali Şamhan'ın da hazır bulunduğu toplantıda Kral Abdullah, Ürdün halkının ve hükümetinin İran'la ilişkilerin tekrar başlatılmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Toplantının birçok kapıyı açacağına yönelik ümitlerini İranlı siyasetçilere ileten Abdullah, iktisadi ve kültürel işbirliğinin

Fundamentalism", (11.11.1992), **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1992-11-11/news/mn-285_1_islamic-fundamentalism, (05.08.2015).

⁴⁴³ "Jordan's King Wants Improved Ties with Iran", (12.12.2010), **Ynet News**, <http://www.ynetnews.com/articles/1,7340,L-3998118,00.html>, (05.08.2015).

iyileştirilmesinin zaruri olduğu konusunda iki tarafın da hemfikir olmasının önemine vurgu yapmıştır.⁴⁴⁴

Tarihte ilişkileri inişli-çıkışlı bir seyre sahip Ürdün ile İran, ABD'nin Irak işgalinde tarafsız kalmış ve işgalden sonra ABD'nin Irak işgalini ivedilikle sonlandırmasını isteyen ülkeler arasında yer almıştır. Abdullah'ın İran ziyareti, her iki ülkede de sadece Irak'ı ve Ürdün'ü değil tüm Arap coğrafyasını ilgilendirecek büyüklükte nitelendirilmiştir. Birçok Ürdünlü analiste göre, Kral'ın ziyareti, İran'ın Arap ülkelerle iyileştirmeye çalıştığı ilişkilerde bir dönüm noktasıdır.⁴⁴⁵

Bütün diplomatik aksaklıklara rağmen Ürdünlü yetkililerin İran'ı birçok alanda desteklediği görülmektedir. İran'ın barışçıl uranyum zenginleştirme faaliyetlerine saygı duyulması gerekliliğini vurgulayan Kral Abdullah, İran'a yönelik bir askeri operasyonun karşısında olduklarını ve soruna diplomatik çözüm üretilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Kral Abdullah, İran'ın nükleer politikası ile Arap-İsrail çatışması arasında bir bağ kurmakta ve Arap-İsrail sorunu çözüme kavuşturulduğunda İran'ın bu denli askeri yatırım yapmayacağını savunmaktadır.⁴⁴⁶ İran'ın nükleer faaliyetleri ne amaçla yürüttüğü bir yana önemli derecede nükleer enerji yatırımları olan Ürdün'ün İran'ın nükleer politikalarına yönelik izlediği siyaset kendi içinde tutarlı ve anlamlıdır.

Özetle, 1980'ler ve 1990'larda tamamen birbirine karşıt konumlanan iki ülke ilişkilerinde, 2000'ler yakınlaşmaların yaşandığı yıllar olma özelliğine sahiptir. Bu yakınlaşma, Arap Baharı sürecinde de akamete uğramadan devam etmiştir. Aralık 2010'da, Kral Abdullah, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Ofis Direktörü Esfandiyar Rahim ile kapalı kapılar ardında yaptığı görüşmenin ardından, Ahmedinejad'dan resmi bir davet aldığını duyurmuş ve bu daveti kabul ettiğini açıklamıştır. Ancak Kral, Tahran ziyaretinin ne zaman gerçekleşeceği ile ilgili net bir tarih vermemiştir. Ayrıca Ürdün tarafından yapılan açıklamada, Ürdün-İran ilişkilerinin geliştirilmesi için pratik adımların atılmasının İslami kaygılarla ve iki ülkenin kardeş halkları, bunlara ilaveten bölgenin

⁴⁴⁴ "Tehran-Amman Plenty to Talk About Jordan's King Abdullah II makes Landmark Visit to Tehran", 2003, **Iran International Magazine**, http://www.iraninternationalmagazine.com/issue_25/text/tehran-amman.htm, (05.08.2015).

⁴⁴⁵ "Tehran-Amman Plenty to Talk About Jordan's King Abdullah II makes Landmark Visit to Tehran", 2003, **Iran International Magazine**, http://www.iraninternationalmagazine.com/issue_25/text/tehran-amman.htm, (05.08.2015).

⁴⁴⁶ Will Fulton ve diğerleri, a.g.e.

istikrarı ve güvenliğinin sağlanması için zaruri olduğu ifade edilmiştir. Açıklamada atılacak adımların mahiyeti hakkında bilgi verilmemiştir.⁴⁴⁷

Kral'ın aldığı davete ilaveten, yine Arap Baharı sürecinde yaşanan bazı olaylar oldukça ilginç bulanabilir ve Ürdün'ün bölgesel güçlerle geliştirdiği ilişkileri ve bu ilişkilerin sonuçlarını göstermesi bakımından önemlidir. Aralık 2012'de İran Amman Büyükelçisi Mustafa Muslihade'nin, İran'ın önümüzdeki 30 yıl boyunca Ürdün ve Mısır'a *ücretsiz* petrol arzına hazır olduğunu açıklaması, bu kapsamda değerlendirilebilecek olaylardandır. Bir Ürdün televizyon kanalına açıklamalarda bulunan büyükelçi, Ürdün ile diplomatik ve ticari ilişkileri arttırmanın yollarını aradıklarını açıkça dile getirmiştir. Büyükelçinin açıklamasının, Ürdün hükümetinin benzinde uyguladığı sübvansiyonları kaldırma kararının ve kararın akabinde meydana gelen büyük protesto gösterilerinin hemen ardından gelmesi manidardır. Büyükelçi ayrıca, İsrail'in ismini anmadan, "Ürdün ile İran Müslümanları bölmeye çalışan ortak bir düşmana karşı bileşmektedir." ifadesini sarf etmiştir.⁴⁴⁸ Bu gelişme göstermiştir ki İran, İsrail ile mücadelesinde Ürdün rejimi üzerinde, ülkeye petrol sağlamak suretiyle, söz sahibi olmak istemektedir. İran'ın bu hırsını, Ürdün rejiminin kendi idamesini sürdürmede bir strateji olarak kullandığını ifade etmek gerekir.

2011 ve 2012 yıllarında büyükelçiler düzeyinde önemli irtibatın sağlandığı Ürdün-İran arasında 2013 yılı daha hareketli gelişmelere şahitlik etmiştir. Mayıs 2013'te Ürdün'ü ziyaret eden İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi, terörizmin bütün bölgeyi etkilediğini ve bölge ülkelerinin teröre karşı birlikte mücadele etmeleri gerektiğini söylemiştir. Suriye'de Hucr İbn Adi türbesine yapılan tecavüzü, Sünni ve Şiiiler arasına fitne tohumu ekmek şeklinde tabir eden Salihi, Ürdün'den bölge ülkelerine Şii-Sünni ayrışmasının derinleşmemesi için birlikte hareket etme çağrısında bulunmuştur.⁴⁴⁹ Kral Abdullah ile görüşmesinden sonra Dışişleri Bakanı Nasır Cude ile bir araya gelen Salihi, Suriye'de çözümün siyasal dönüşümle olabileceğini mevkidaşına iletmiştir. Toplantıda iki grubun arasına bir üçüncünün girdiğinde çıkan sorunları tecrübe ettiklerini dile getiren Cude,

⁴⁴⁷ "Jordan's King Wants Improved Ties with Iran", (12.12.2010), **Ynet News**, <http://www.ynetnews.com/articles/1,7340,L-3998118,00.html>, (05.08.2015).

⁴⁴⁸ Joanna Paraszczuk, "Iran Courts Closer Ties with Jordan, Egypt", (22.11.2012), **The Jerusalem Post**, <http://www.jpost.com/International/Iran-courts-closer-ties-with-Jordan-Egypt>, (04.08.2015).

⁴⁴⁹ "Iran's Foreign Minister Salehi Arrives in Jordan for Talks", (07.05.2013), **The Iran Project**, <http://theiranproject.com/blog/2013/05/07/irans-foreign-minister-salehi-arrives-in-jordan-for-talks/>, (06.08.2015).

çatışmanın değil diyalogun bir çözüm olacağı fikrini paylaştıklarını söylemiştir.⁴⁵⁰ Cude'nin bu açıklaması kuşkusuz, Ürdün'ün İran ile diplomatik açıdan daha fazla işbirliğine yönelik iştiağını da ortaya koymaktadır. Dışişleri Bakanının ziyaretinden çok kısa bir süre sonra İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Emir Abdullahiyan, Suriyeli mültecilerin Ürdün'e verdikleri yükü hafifletmek için İran'ın destekte bulunmaya hazır olduğunu açıklamıştır.⁴⁵¹

İki ülke arasında özellikle Suriye temelli görüşmeler, ilerleyen süreçte de aynı minval üzere devam etmiştir. Bu görüşmelerden birinde, Mart 2013'te, Suriye'deki kriz daha fazla derinleşmesine rağmen İran Büyükelçisi Mustafa Muslihazade ile bir araya gelen Meclis Başkanı Saad Srur, Ürdün'ün Suriye konusunda İran ile ortak kaygılar taşıdığını ve bu ortak kaygıların üstesinden gelebilmek için işbirliğine hevesli olduğunu ifade etmiştir. Suriye'ye muhtemel bir dış operasyona şiddetle kaşı çıkan İran'ın Amman Büyükelçisi, devletin resmi ideolojisiyle örtüşür biçimde, Suriye Krizi'ni bitirmek için en iyi yöntemin siyasal çözüm ile olacağını yinelemiştir.⁴⁵²

2014 senesine girilirken, özellikle Ahmedinejad zamanında görece kötüleşen ilişkileri onarma adına, batıyla ticaret yapmak isteyen Ruhani başkanlığındaki İran'ın Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zariif'in kısa Ürdün seyahati oldukça önemli izler taşımıştır. Kral Abdullah, Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile görüşen Zariif, özellikle Ürdün gibi, kendilerinin de Suriye Krizi'ne barışçıl ve siyasi yollardan çözüm üretilmesini istediklerini Ürdünlü yetkililere iletmiştir. Kral Abdullah da Zariif'e, İsrail-Filistin uyuşmazlığına iki devlet temelli çözüm üretilmesi için birlikte çalışılması gerektiğini ifade etmiştir. Birçok konunun masaya yatırıldığı bu önemli görüşme ile ilgili genel kanaat Zariif'in özellikle üç konu için Ürdün'ü ziyaret ettiğidir: Suriye Krizi'ne barışçıl çözüm, İsrail-Filistin arasındaki yerleşim yerleri sorunu ve Ürdün'ün İran ile Körfez ülkeleri arasında oynadığı arabulucu rol.⁴⁵³

⁴⁵⁰ Hani Hazaimah, "Jordan did not Suggest no-fly Zone in South Syria", (07.05.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-did-not-suggest-no-fly-zone-in-south-syria>, (14.10.2014).

⁴⁵¹ "Iran Says Ready to Help Syrian Refugees in Jordan", (Ocak, 2013), **The Iran Project**, <http://theiranproject.com/blog/2013/01/28/iran-says-ready-to-help-syrian-refugees-in-jordan/>, (04.08.2015).

⁴⁵² "Lower House Speaker Meets Iranian Ambassador", (23.05.2013), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/lower-house-speaker-meets-iranian-ambassador>, (10.10.2014).

⁴⁵³ Zariif'in ziyareti, Ağustos 2012'de eski veliaht Prens Hasan'ın Tahran'da bağımsız bir konferansa katılımının ardından en önemli gelişme olarak kaydedilebilir. 2003'te Tahran'a giden Kral Abdullah'ın ardından gerçekleşen en üst düzey bu ziyaretten dönüşte Prens Hasan, Er-Rai gazetesine verdiği mülakatta Ürdün dış politikasını eleştirmiştir. Körfez ülkelerinin, İran dış politikasına yönelik görüşlerinin yanlışlığına

Son yıllarda batıyla da yakınlaşan İran'la ilişkileri normalleştirme çabaları, Ürdün toplumunun ikiye bölünmesine yol açmıştır. Bir kesim, Hizbullah ve Esed rejimini destekleyen ve Irak'ı yönetmeye çalışan İran ile hiçbir şekilde ilişki kurulmamasını isterken bir diğer kesim de, iktisadi açıdan zayıf bir ülke olan Ürdün'ün İran'la işbirliğinin ülke çıkarına olacağını düşünmektedir. Irak'ta Sünnilerin güçlenmesini isteyen Ürdün ile Şiilerin güçlenmesini isteyen İran, Irak'ta demokrasinin tesisinde hemfikirdir. Ayrıca iki ülkenin Suriye Krizi'ne bakış açıları da bir paralellik söz konusudur. İran ile geliştirilecek ilişkiler, kuşkusuz Ürdün Devleti'ne birtakım iktisadi kazanımlar getirecektir. Ancak bu kazanımlar vasıtasıyla İran, özellikle Filistin'deki İslami gruplarla daha kolay irtibat sağlayacaktır. Ayrıca İran, Ürdün vasıtasıyla Körfez Ülkeleri ile irtibatını ve bu irtibatın bir neticesi olarak iktisadi işbirliğini artırma isteğindedir.

2.3.3. Irak ile İlişkiler

1958'deki kanlı darbe ile devrilene kadar Kral II. Faysal ile yönetilen Irak ile Ürdün arasında oldukça iyi ilişkilerin bulunması aslında şaşırtıcı olmaması bir yana kaçınılmaz bir durumdu. Çünkü Ürdün'de Haşimi Krallığı hüküm sürerken 1958 darbesine kadar Irak'ta da aynı hanedanlık idaredeydi. İki aynı hanedanlıkla yönetilen Ürdün ile Irak arasında 1958'de 14 Şubat ile 14 Temmuz tarihleri arasında oldukça kısa süren bir Arap Federasyonu bile kurulmuştur. Temmuz 1958'de gerçekleşen kanlı darbe sadece Irak'taki Haşimi Hanedanlığı'na son vermemiş aynı zamanda Irak ile Ürdün arasında neredeyse 20 yıl sürecek bir düşmanlığı beraberinde getirmiştir.⁴⁵⁴ İki ülke arasında hasmane tutum ve davranışların hâkim olduğu yılların ardından, 1970'lerle birlikte ilişkiler şaşırtıcı bir şekilde farklı bir mecraya girmiştir. Özellikle Suriye'nin Irak ile sorunlar yaşaması ve 1977 Kasım'ında sınırı kapatması Irak ile Ürdün'ü birbirine yakınlaştırmıştır. Suriye'deki Baas rejiminin yanı sıra Mısır ile de rekabet halinde olan Irak için Ürdün ile artan diyalog, Irak'a Ürdün'ü etki altına alma imkânını verirken iktisadi açıdan fakir bir ülke olan Ürdün'e de Irak'ın zenginliklerinden faydalanma imkânını vermiştir.⁴⁵⁵

vurgu yapan Hasan, Ürdün'ün İran ile daha fazla işbirliği içinde olması gerektiğini vurgulamıştır. Hasan'ın Ürdün'ün dış politikasına yönelik eleştirisi, şüphesiz, bu politikanın muhtemel yardımların ülkeye çekilmesini engellediği içindir. "Jordan Iran Ties may Show Early Signs of Thaw", (14.01.2014), **Al Monitor**, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/01/jordan-iran-foreign-minister-zarif-visit.html>, (04.08.2015).

⁴⁵⁴ Curtis Ryan, "Between Iraq and a Hard Place Jordanian-Iraqi Relations", **Middle East Report**, 215, 2000, s. 40.

⁴⁵⁵ Aygül Muran, a.g.e.

İran'da İslam Devrimi gerçekleşmeden önce Pehlevi Hanedanlığı ile oldukça iyi bir işbirliği içinde bulunan Ürdün, Humeyni'nin Şah rejimini sonlandırmasının ardından kaygı duymaya başlamış⁴⁵⁶ ve İran'daki yeni yönetimden duyulan rahatsızlık Ürdün'ü, İran-İrak Savaşı'nda Irak'ı desteklemeye itmiştir.⁴⁵⁷ Kuşkusuz Kral Hüseyin'i Irak'ın yanında saf almaya iten birçok sebep bulunmaktaydı. Bu sebeplerden en mühimi için Saddam Hüseyin'in devrilmesi halinde hemen yanı başında İran yanlısı Şii bir yönetimin kurulması ihtimalinden duyulan kaygıdır demek yanlış olmayacaktır.⁴⁵⁸ Sebepler ne olursa olsun, bir gerçek var ki, Ürdün sekiz yıl süren savaş boyunca Saddam Hüseyin'e destek vermiştir. Bu dostane tutumun karşılığında Saddam Hüseyin de iktisadi açıdan zayıf olan Ürdün'ü maddi konularda destek vererek ödüllendirmiştir. Savaşın hemen başında, 1981'de, tesis edilen bu ittifakın bir meyvesi olarak iki ülke arasında Ürdün-İrak İktisadi ve Teknik İşbirliği Ortak Komisyonu kurulmuştur.⁴⁵⁹

İran-İrak Savaşı'ndan sonra Saddam Hüseyin, Kuveyt'i işgal ettiğinde Ürdün, ABD öncülüğünde Irak'a yönelik koalisyonla katılmayı reddetmiştir. Ancak buna rağmen Saddam'a da çağrıda bulunarak, işgali sonlandırmasını ve Kuveyt'teki El-Sabah hükümetinin meşruiyetini tanımasını istemiştir. Ürdün toplumunun önemli bir kesimi Saddam'ı Batıya karşı savunurken Ürdün Silahlı Kuvvetleri tarafsız kalmaya itina göstermiştir.⁴⁶⁰ 1989'da büyük bir iktisadi kriz yaşayan ve oldukça zorlu süreçlere şahitlik eden Ürdün'de Kral Hüseyin, Körfez Krizi'nde toplumun taleplerine aykırı hareket edecek kabiliyetten uzak kalmıştır. Kral Hüseyin, bu tavrıyla, Batı tarafından Irak'ın yanında yer almakla suçlanmış ve bu siyasetini pahalı ödemiştir. Ekonomisi zayıf bir ülke olan Ürdün, özellikle ABD'den ve Körfez'den gelen maddi yardımlardan mahrum kalmaya başlamıştır. Ayrıca Suudi Arabistan ve Kuveyt'te çalışan Ürdünlülerin birçoğu sınır dışı edilmiştir. Ürdün, Irak'a uygulanan ambargo nedeniyle en önemli ticari ortağını da kaybetmiştir.⁴⁶¹

Körfez siyaseti pahalıya mal olan Ürdün, 1990'ların başlarında İsrail ile barış görüşmelerine başlayınca ve nihayetinde 1994'te barış antlaşması imzalayınca Saddam Hüseyin'i daha fazla eleştirmeye başlamıştır. Çünkü Körfez Savaşı, sadece Irak'ı değil aynı zamanda Ürdün'ü de izole etmişti. Bu sebeple Kral Hüseyin, itibarını tekrar

⁴⁵⁶ Will Fulton ve diğerleri, a.g.e.

⁴⁵⁷ Semira N. Nikou, a.g.e.

⁴⁵⁸ Helen Chapin Metz, a.g.e.

⁴⁵⁹ Will Fulton vd, a.g.e.

⁴⁶⁰ Curtis Ryan, **Between Iraq and a Hard Place Jordanian-Iraqi Realations**, s. 41.

⁴⁶¹ Zeynep Sütalan, a.g.e., s. 194-195.

kazanmaya çalışmış; hatta bir dönem Irak halkını Saddam'ı devirmeye çağırmıştır.⁴⁶² Ürdün'den yükselen eleştiriler ile birlikte gerilen ilişkiler, 1990'ların ortaları itibariyle daha da kötüleşmeye başlamış ve 1996'da birçok önemli olay vuku bulmuştur. Bunlardan birinde Kral Hüseyin, 1996'da Irak'tan kaçan Saddam Hüseyin'in kızları ve damatlarına sığınma hakkı tanımıştır.⁴⁶³ Dahası Ürdünlü yetkililer, 1996'da ülkelerinde Irak rejimine muhalif gruplara büro açma izni vermiş; Iraklı muhaliflerle Londra'da buluşmuş ve ayrıca Kral Hüseyin Iraklı Kürt liderler Mesut Barzani ve Celal Talabani ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir.⁴⁶⁴

Ürdün ile Irak arasındaki gerilimlere rağmen Saddam Hüseyin'in düşüşüne kadar (1990–2003) geçen sürede iki ülke arasında görece işbirliğinin devam ettiği söylenebilir. Çünkü Irak'ın komşuları arasında neredeyse bir tek Ürdün, Irak üzerinde hesap yapmamıştır. Türkiye'nin Irak'ın kuzeyiyle, İran'ın ülkedeki Şii'lerle hesapları varken Ürdün pragmatik bir yaklaşımla şartları değerlendiren bir siyaset izlemiştir. Bu sebepten birçok Iraklı ve yabancı işadama için ambargo altında olan Irak'a en güvenli giriş yolu Ürdün olmuştur.⁴⁶⁵

Ürdün Irak ilişkileri için 2003'teki Amerikan işgalinin bir başka dönüm noktası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İşgal sonrası dönemde Ürdün'ün, toprak bütünlüğü korunmuş ve Batı yanlısı bir sistem ihdas edilmiş bir Irak istediği görülmektedir. Bu isteğin kısa vadede gerçekleşme ihtimalinin düşüklüğüne rağmen Ürdün, Irak'ın istikrarını desteklemeyi sürdürmüştür. Beklentilere aykırı gelişmelere karşın sürdürülen bu desteğin arkasındaki mühim saikleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Irak'taki istikrarsızlığın domino etkisi ile Ürdün'de rejimi tehdit etmesinin önüne geçmek, Irak'taki İran etkisini kısıtlamak, Irak'ın parçalamasını engellemek, Sünnilerin rejim içerisinde etkili bir konuma gelmelerini sağlamak ve El Kaide gibi aşırı örgütlerin faaliyetlerini kontrol altında tutmak ve Iraklı mültecilerin geri dönüş zeminini hazırlamak.⁴⁶⁶ Ürdün için bu konu başlıklarından, mülteciler sorunu ve radikal unsurlar ayrı bir öneme sahiptir.

⁴⁶² Abbas Kelidar ve Asher Susser, "Jordan: Between Israel and Iraq", 1996, The Washington Institute, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/jordan-between-israel-and-iraq>, (01.09.2015).

⁴⁶³ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 54.

⁴⁶⁴ Curtis Ryan, **Between Iraq and a Hard Place Jordanian-Iraqi Realatioins**, s. 41.

⁴⁶⁵ Scott Lasensky, "Jordan and Iraq Between Cooperation and Crisis", United States Institute of Peace, Special Report 178 December 2006, s. 7.

⁴⁶⁶ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 54.

Arap Baharı öncesi, son dönem Ürdün Irak ilişkilerinde en önemli konuların başında kuşkusuz, işgali müteakip Ürdün'e akın eden ve sayıları 750 bin ile 1 milyon arası olduğu tahmin edilen Iraklı mülteciler sorunu gelmektedir. Ürdün rejimi, varlıklarından rahatsızlık duyduğu bu mültecilerin ülkelerine dönmeleri için farklı stratejiler izlemiştir. % 80'i Sünni ve % 20'si Şii olduğu tahmin edilen mültecilerden Şiiler, İran'a Ürdün'de faaliyet imkânı vermeleri, Sünniler de El Kaide gibi radikal örgütlerin Ürdün'de faaliyete geçmesini sağlama potansiyellerinden ötürü rejim tarafından kuşku ile karşılanmaktadır. Ülkede çok sayıda Filistinli mülteciye ev sahipliği yapan rejim için Iraklı mültecilerin varlığı aynı zamanda sosyal hayatta da bir karmaşa sebebi olabilecek niteliktedir. Ayrıca Haşimi rejimi, işgal sonrası Irak'ta güçlenen Şiilere karşı destek verdiği Sünnilerin mülteciler sorunu ile güç kaybetmesinden de endişe duymuştur. Bütün çekince ve şüphelerine rağmen rejim, 2005 senesindeki Amman suikastına kadar Iraklı mültecilere kucak açmıştır. 2005 senesinde Amman'da üç otelde gerçekleştirilen bombalı eylemleri her ne kadar El Kaide lideri Ürdünlü Zarkavi üstlense de eylemde yer alanların tamamının Iraklı olması rejimin Irak politikasında değişikliğe gitmesine yol açmıştır. Bu tarihten sonra Ürdün, sınır geçişlerinde kontrolleri arttırmış ve Iraklıların Ürdün'e geçişine birtakım kısıtlamalar getirmiştir. Ancak artan bütün önlemlere rağmen sadece 2008'de 14 bin Iraklı Ürdün'e geçmiştir. Aynı yıl Ürdün'den Irak'a dönen mülteci sayısı ise 500'ün altında kalmıştır.⁴⁶⁷

Irak ile yaşanan mülteci ve *terörizm* sorunu bir yana, Ürdün'ün Irak'a yönelik iktisadi, diplomatik ve güvenlik alanlarında verdiği destekleri sürdürdüğü görülmektedir. Irak'ın yeniden yapılandırılması kapsamında sağlanan desteklerden sadece birinde, güvenlik alanında, 2004–2007 seneleri arasında Ürdün'de eğitim alan Iraklı polis sayısı 50 bini bulmuştur. Ürdün'ün müspet yönde izlediği siyaset neticesinde Maliki 2008 senesinde Ürdün'ü ziyaret etmiştir. Maliki'nin ziyaretinden iki ay sonra Kral Abdullah da kalabalık bir heyetle iade-i ziyarette bulunmuştur. Oldukça olumlu bir havaya sahip görüşmelerin nihayetinde Ürdün, Irak'ta yeni bir büyükelçilik açma kararı almıştır. Ürdün'ün Irak'a yönelik izlediği bu siyaset sadece Ürdün-Irak ilişkilerini etkilememiş, Kral Abdullah'ın açtığı bu kapıdan birçok Arap devleti de yürümeye başlamıştır. Kral Abdullah'ın Irak'la

⁴⁶⁷ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 54–55.

sürdüğü diplomatik ilişkiler bu veçhesiyle neredeyse tüm bölgede kendisini hissettirmiştir.⁴⁶⁸

Arap Baharı sürecinde Ürdün-Irak ilişkileri, Saddam sonrası dönemde tesis edilen ilişkilerin devamı niteliğindedir. Kendi sorunları ile boğuşan ve *öteki* ile ilgilenme kabiliyetinden yoksun olan bu iki ülke arasında bir diğerini etkileyecek hayati önemi haiz olay yaşanmamıştır. Üç yıllık süreçteki ilişkilere, iktisadi ve özellikle petrol ile ilgili konular yön vermiştir.

Bu kapsamda, Haziran 2011’de Irak Cumhurbaşkanı’nın Ürdünlü yetkililerle ikili ilişkileri ve Arap ülkelerinin durumunu detaylı görüşeceğini açıklaması her iki tarafça memnuniyet verici bir beyan şeklinde yorumlanmıştır. Kuşkusuz bu açıklamanın en önemli sebebi, bir gün önce Başbakan Maruf Behit’in Irak Başbakanıyla Ürdün’e verilen petrolün artırılması konusunda yaptığı görüşme olmuştur. Bu görüşmeden sonra Ürdün’e günlük gelen 10 bin varillik petrol sevkıyatının 15 bine yükseltilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶⁹ Bir taraftan Ürdün’e destek veren Irak, diğer taraftan bu destekle Ürdün’ü kendisine daha bağımlı hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu stratejinin bir tezahürü olarak 2011’in sonunda, Suriye’deki karışıklıklar sebebiyle Ürdün’den Irak üzeri Türkiye’ye giden tırların geçişlerine Suriye’yi zarara uğrattığı gerekçesiyle yasak getirilmesi manidar bir gelişmedir.⁴⁷⁰

En temel hayatta kalma stratejisi olan dış yardımların ülkeye çekilmesini başarıyla sağlayabilmek için Irak’ın bu ve benzeri⁴⁷¹ hamlelerine tahammül eden Ürdün rejimi, ilişkileri germeden, özellikle petrol konusunda adım atmaya devam etmiştir. Ürdün’ün Irak ile ilişkilerinde tahammül üzerine bina ettiği bu strateji, karşılığını bulmuş ve Haziran 2012’de Irak hükümeti, Irak ile Ürdün arasında bir petrol boru hattı yapılmasını öngören anlaşmayı onaylamıştır. Buna göre birkaç yüz kilometreyi kapsayacağı açıklanan boru hattı ile Irak petrollerinin Ürdün’ün Akabe limanına ulaştırılması amaçlanmaktadır. Anlaşmanın

⁴⁶⁸ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 55.

⁴⁶⁹ “نائب الرئيس العراقي يصل عمان”, (06.06.2011), **El Ğad**, s. 2.

⁴⁷⁰ “العراق يرفض مرور الشاحنات الاردنية المتجهة الى تركيا عبر اراضية”, (25.11.2011), **Ed-Düstur**, s. 1.

⁴⁷¹ Örneğin bir defasında Ürdünlü yetkililer, Irak’tan alınan petrolerin İsrail’e kaçırıldığı ile itham olunmuştur. Bu ithama yönelik Ürdünlü devlet adamı Mecali, “Emin olabilirsiniz ki bu tarz söylemlerin uzaktan yakından doğruluk payı yoktur. Bu tarz ithamlarda bulunanların tek amacı Ürdün-Irak ilişkilerini kötüye sürüklemektir.” şeklinde açıklamada bulunmuş ve ithamda bulunanlara “Ürdün’ün her damlasına ihtiyacı olduğu petrolün İsrail’e kaçırılması nasıl mümkün olabilir?” diye sormuştur. Daha fazla bilgi için bkz: “المجالي يقلل من تأثير وجود رعد صدام حسين على علاقات المملكة مع العراق”, (12.04.2012), **Ed-Düstur**, s. 4.

ardından Ürdün Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanı Alaa Batayne, bir ay sonra iki ülke yetkilileri arasında teknik ve diğer konuların müzakere edileceğini ifade etmiştir.⁴⁷²

2012’de mutabakata varılan anlaşmadan bir süre sonra Irak Petrol Bakanı, 8 Nisan 2013 Pazartesi günü Ürdün Enerji Bakanlığı ile Bağdat’ta, Irak ve Ürdün stratejik boru hattı anlaşmasını imzalamıştır. Buna göre boru hattından günlük 1 milyon varil ham petrol pompalanacak ve bu sevkiyatın 150 bin varili Ürdün’ün ihtiyacına sunulacaktır. 850 bin varil ise Ürdün’ün Akabe limanından ihraç edilecektir. Bu ihracattan Ürdün’ün yıllık 3 milyar dolarlık kaynak sağlaması öngörülmektedir. Zirvede projenin 2017’de biteceği ve maliyetinin 18 milyar dolar olacağı duyurulmuştur.⁴⁷³

İki ülke arasında petrol alanında varılan anlaşmaların yanı sıra 2013 senesinde Irak Kabinesi, 25 milyon dolar değerindeki petrolü de Ürdün’e hibe etmeye karar vermiştir. Bu kararın Ürdün tarafından kardeşçe ve memnuniyetle kabul edildiğini ifade eden Medya İşleri ve İletişimden sorumlu Devlet Bakanı Muhammed Momani, bu çabanın iktisadi zorluklarla mücadele eden Ürdün’e ciddi anlamda yardımcı olacağını ifade etmiştir.⁴⁷⁴

Görüldüğü gibi iki ülke ilişkileri, Arap Baharı sürecinde Ürdün’ün çatışma yerine işbirliğini tercih etmesi ile görece olumlu bir havada gelişmiştir. Bu üç yıllık süreçte, Irak tarafından gelen bazı ithamlara dahi ses çıkarmayan Ürdün rejimi, varlığını idamesinde en temel strateji olan dış yardımların ülkeye çekilmesinde başarı sağlamıştır. Bu stratejinin uygulanması, Irak’a Ürdün üzerinde mutlak kontrol imkânı vermemiştir, ancak Ürdün’ün bölgesel dış maddi yardımlara muhtaciyeti ve bu kapsamda Irak’a yönelik duyulan ihtiyaç, Ürdün’ün bölgesel gelişmelerde Irak’ı doğrudan karşısına almamasını beraberinde getirmiştir.

2.3.4. İsrail ile İlişkiler

Ürdün 1948–1973 arasında İsrail’le mücadele eden Arap Bloğu ile birlikte hareket ederek İsrail’e karşı müteaddit defalar savaşmış ve birbiri ile düşman olan iki ülke, 1994’te

⁴⁷² Taylor Luck, “Jordan, Iraq Near Gas Pipeline Deal; Qatari Delegation due in Amman”, (11.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-iraq-near-gas-pipeline-deal-qatari-delegation-due-in-amman>, (30.10.2014).

⁴⁷³ Mohammad Ghazal, “Iraq Signs ‘strategic’ Pipeline Deal with Jordan”, (08.04.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/iraq-signs-strategic-pipeline-deal-with-jordan>, (10.10.2014).

⁴⁷⁴ 2012 senesinin Kasım ayında da yine Irak, 100 bin varil ham petrolü Ürdün’e hibe etmişti. Enerji ihtiyacının % 98’ine yakını ithal eden Ürdün’ün günlük petrol ihtiyacı yetkililerin ifadesiyle yaklaşık olarak 100 bin varile denk gelmektedir. “Iraq Grants Jordan \$25 Million Oil Grant”, (03.09.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/iraq-grants-jordan-25-million-oil-grant>, (26.09.2014).

barış antlaşması imzalanana kadar 46 yıl boyunca fiilen savaş halinde olmuştur. Ancak görünürde savaş halinde olan Ürdün ile İsrail arasında irtibat hiçbir şekilde kesilmemiştir. İki ülke, tarihte yaşadığı hemen hemen bütün krizlerde (1960, 1967, 1970, 1973, 1980, 1981) bir üçüncü Arap devlete karşı, özellikle Filistin tehdidinden dolayı birbirlerine yardımcı olmuştur. Tarafların birbirlerine yardımları yöntem farklılıkları içerse de yardımlara meşruiyet kazandıran saikte ortaklık göze çarpmaktadır. Bir başka ifadeyle yardımları icrada ortaya çıkan farklılıkların sebebi ortak olmuştur: Arap Dünyası. Arap Dünyasından yükselecek eleştirileri göze alamayan Kral Hüseyin, İsrail ile geliştirdiği ilişkileri kamuoyundan gizleme gereği duymuştur. İsrail ise Körfez Krizi sonrasına kadar Arap ülkelerle anlamlı bir ilişki içinde olma gereksinimi duymamıştır. Dolayısıyla, FKÖ'yü devre dışı bırakacak her türlü yardımı Ürdün'e yaparken bunu gizleme gereği görmemiştir.⁴⁷⁵ Özetle, Ürdün ile İsrail arasındaki ilişkiler için ifade etmek gerekir ki iki ülke, birbiriyle 46 yıl boyunca fiilen savaş halinde oldukları halde, bütün bu dönem boyunca gizli temaslar sürdürülmüş ve karşılıklı olarak anlaşmalar yapılmıştır.⁴⁷⁶

Kral Hüseyin'in İran-Irak Savaşı'nda ve sonrasında Körfez Krizi'nde siyasi olarak Saddam Hüseyin'i desteklemesi yıllarca Batı yanlısı politika izleyen Ürdün'ün Batı nezdinde eski itibarını tekrar kazanmasını zaruri kılmıştır.⁴⁷⁷ Bu sebeple Ürdün, 1991 senesinde, Madrid Barış Konferansı ile birlikte İsrail'le ikili görüşmelere başlamış ve müzakereler iki yıl boyunca Washington'da devam etmiştir.⁴⁷⁸ Müzakereler neticesinde Ağustos 1993'te Norveç'in başkenti Oslo'da varılan anlaşma, Eylül 1993'te ABD'de halka açık şekilde imzalanmıştır. Anlaşma Kral Hüseyin'e özellikle Batı nezdinde eski itibarını kazandırmış; İsrail'e de, hasmane duygular besleyen Körfez ülkeleri ve Irak ile arasında bir tampon bölge oluşturma fırsatını vermiştir.⁴⁷⁹ Kral Hüseyin'e uluslararası alanda saygınlık kazandıran Ürdün ile İsrail arasındaki normalleşme dönemini başlatan Oslo Barış Süreci'nin,⁴⁸⁰ Ürdün toplumu tarafından olumlu karşılanmamış olması şaşırtıcı değildir.

⁴⁷⁵ Alexander Bligh, "Jordanian-Israeli Strategic Partnership in Historical Perspective", Ariel Center for Policy Research, Policy Paper No: 24, 1998, s. 16.

⁴⁷⁶ Ruth Ben-Haim, **İsrail Hakkında Gerçekler**, 2008, s. 343, Kudüs, İsrail: İsrail Enformasyon Merkezi,

⁴⁷⁷ Jeremy M. Sharp, **Jordan: Background and U.S. Relations**, Washington: Congressional Research Service, 2015, s. 3.

⁴⁷⁸ "Israel-Jordan Relations: Overview of Peace Negotiations", (t.y.), **Jewish Virtual Library**, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Peace/isjorneg.html>, (04.09.2015).

⁴⁷⁹ Abbas Kelidar ve Asher Susser, a.g.e.

⁴⁸⁰ Oslo Barış Süreci hakkında detaylı bilgi için bkz: Özge Özkoç, "Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64 (3), 2009, s. 167-195. Oslo Anlaşmasının tam metni için bkz: "Oslo Accords: 1993", http://cis.uchicago.edu/sites/cis.uchicago.edu/files/resources/CIS-090213-israelpalestine_38-1993DeclarationofPrinciples_OsloAccords.pdf, (04.09.2015).

İslamcılar, solcular, liberaller, sosyalistler ve hatta Ahmed Obeydat gibi eski devlet adamlarının katılımı ile Amman sokaklarında geniş katılımlı protestolar düzenlenmiştir.⁴⁸¹ Tüm protestolara rağmen Ürdün, üç yıl boyunca İsrail ile barış müzakerelerine devam eden Kral Hüseyin, İsrail Başbakanı İzak Rabin'le, 26 Ekim 1994 tarihinde⁴⁸² (İsrail'de Eilat ve Ürdün'de Akabe yakınında olan) Araba hudut geçiş noktasında barış antlaşmasını imzalamıştır.⁴⁸³ İsrail'in, Ürdün devletinin Kudüs'teki mabetler üzerindeki özel yetkisine saygı duyacağını ifade etmiş ve buna ilaveten birçok kazanım getirmiş olmasına rağmen⁴⁸⁴ toplumun geniş kesimleri tarafından kabul görmeyen İsrail ile normalleşme süreci, 2000 yılında patlak veren Aksa İntifadası ile akamete uğramıştır.⁴⁸⁵

2000'de patlak veren Aksa İntifadası ile Ürdün-İsrail ilişkileri durma noktasına gelmiş ve Ürdün büyükelçisini geri çekmiştir. Kısa sayılabilecek bir sürenin ardından Haziran 2003'te Akabe'de, Kral Abdullah, ABD Başkanı Bush, İsrail Başbakanı Ariel Şaron ve Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas'ın katıldığı bir toplantıya ev sahipliği yapmıştır. Bu toplantının üzerinden bir yıl geçmeden, Nisan 2004'te Kral Abdullah, Şaron'u Negev'deki ikametgâhında ziyaret etmiştir. Bu görüşmeler vasıtasıyla ilişkiler tedricen düzelmiş ve Ürdün, 2005 senesinde büyükelçisini tekrar İsrail'e göndermiştir.⁴⁸⁶ Ancak büyükelçinin gönderilmesi ile sorunlar tamamen çözülmüş değildir. 2006 senesinde İsrail'in Gazze'de gerçekleştirdiği kanlı operasyonlar ve Hizbullah ile giriştiği savaş Ürdün toplumunun nefretini celbeden gelişmeler olmuş ve Ürdün-İsrail ilişkilerinin tekrar gerilmesine yol açmıştır.⁴⁸⁷

Ürdün ile İsrail arasındaki ilişkilerde en önemli belirleyici konu kuşkusuz Filistin'dir. Bir türlü çözülemeyen Filistin sorunu ve İsrail'in Gazze'ye fasılalarla gerçekleştirdiği saldırılar ve Batı Şeria'da açtığı yeni yerleşim yerleri, Kral Abdullah'ı

⁴⁸¹ Nur Köprülü, **Monarchical Pluralism or De-democratization: Actors and Choices in Jordan**, s. 83.

⁴⁸² Kültürel, bilimsel ve iktisadi alanlarda 12 karşılıklı anlaşmanın imzalanması ve onaylanması İsrail-Ürdün barış antlaşmasının icra edilmesi için gerekli zemini oluşturmuştur. Bu anlaşmalar vesilesiyle ve İsrail'le işbirliği yoluyla Ürdün'ün ABD'ye kotasız ve tarifesiz bir milyar doları aşkın değerde ihracat yapabilmesine imkân veren Nitelikli Sanayi Bölgeleri kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca İsrail'in Ürdün'le iki tarımsal proje kapsamında ve halk sağlığı alanında da işbirliği yapması kararlaştırılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz: Ruth Ben-Haim, a.g.e., s. 344.

⁴⁸³ Ruth Ben-Haim, a.g.e., s. 46-47.

⁴⁸⁴ "Israel-Jordan Relations: Overview of Peace Negotiations", (t.y.), **Jewish Virtual Library**, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Peace/isjorneg.html>, (04.09.2015).

⁴⁸⁵ Nur Köprülü, **Monarchical Pluralism or De-democratization: Actors and Choices in Jordan**, s. 83.

⁴⁸⁶ Ruth Ben-Haim, a.g.e., s. 344-345.

⁴⁸⁷ Hazel Ward, "Twenty Years on, Israeli-Jordanian Peace is Troubled, but Perseveres", **The Times of Israel**, 2014, s. 2, <http://www.timesofisrael.com/twenty-years-in-israeli-jordanian-peace-is-troubled-but-perseveres/>, (04.09.2015).

halkı karşısında zor durumda bırakan gelişmeler olarak öne çıkmaktadır. Kaldı ki Ürdün halkının önemli bir kesimi ve ülkedeki muhalif gruplar, Abdullah'ın ABD ile yakın işbirliği içerisinde olmasını da sürekli olarak eleştirmektedir. Aynı gruplar, yukarıda zikredilen nedenlerden mütevellit İsrail'le ilişkilerin sürdürülmesine de karşı çıkmaktadır. Lakin Kral Abdullah, bu düşünceye sahip olan muhalif gruplar ve halktan farklı düşünmektedir. Kral Abdullah'a göre, İsrail ile imzalanan barış antlaşmasını devam ettirmek ve iktisadi/siyasi olarak güçlü Batılı ülkelerle yakın ilişkiler kurmak, rejimin istikrarı ve iktisadi gelişim/kalkınma için elzemdir.⁴⁸⁸

Bir taraftan Ürdün'ün bu politikasına rağmen Ürdün halkının gazabını celbedecek faaliyetlerine devam eden İsrail, diğer taraftan Ürdün'le ve bölgede daha fazla iktisadi faaliyet içerisinde olmak arzusunda olmuştur. Zira iktisadi işbirliği, İsrail'in normalleşme yönündeki stratejisinin en önemli unsurunu oluşturmaktadır. Çünkü İsrail'e göre karşılıklı ilişkilerin normalleştirilmesi, bölge genelinde iktisadi işbirliğinin geliştirilmesine yardımcı olacaktır.⁴⁸⁹

Normalleşme ve Filistin meselesinin çözüme kavuşturulması sürecindeki kilometre taşlarından biri 2010 yılının Temmuz ayında Benyamin Netanyahu'nun Amman'da Kral Abdullah ile buluşması olmuştur. Toplantıda Netanyahu, İsrail ile Filistin arasındaki barış sürecinin bir an evvel iki halkın talepleri doğrultusunda çözülmesi gerektiğine işaret ederek mevzunun ehemmiyetine vurgu yapmıştır. İki saatten fazla süren toplantıda Netanyahu, ayrıca, bölgede istikrarın ve güvenliğin tesisinde Kral Abdullah'ın liderliğinin önemini vurgulamış ve Ürdün ile İsrail arasındaki ilişkilerin güçlenmesini sabırsızlıkla beklediğini ifade etmiştir.⁴⁹⁰ İsrail devlet adamlarının bu çabalarına rağmen Kral Abdullah, normalleşme sürecini akamete uğratacak 2008 Dökme Kurşun Operasyonu ve devamında sürdürülen yeni yerleşim yerlerinin açılması gibi faaliyetlerden imtina etmeyen İsrail'le, toplumdaki yükselen tepkilerin de etkisiyle, tam bir işbirliği içinde olmaktan kaçınmış ve hatta dönem dönem İsrail'i eleştirmek zorunda kalmıştır. Bu kapsamda Netanyahu'nun kendisini ziyaret ettiği 2010 senesinde Kral Abdullah, İsrail hakkında oldukça sert

⁴⁸⁸ Ertan Efeğil, "Mısır ve Ürdün'ün Dış Politikalarını Şekillendiren Unsurlar", **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 5 (51), 2013, s. 27.

⁴⁸⁹ Ertan Efeğil, "İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri", **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 5, (49), 2013, s. 58–59.

⁴⁹⁰ İsrail Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, "PM Netanyahu Meets with Jordanian King Abdullah II", <http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2010/Pages/PM-Netanyahu-Meets-with-Jordanian-King-Abdullah-II-27-Jul-2010.aspx>, (04.09.2015).

açıklamalar yapmıştır. Benyamin Netanyahu'yu hedef alan açıklamasında Abdullah, İsrail'in politikalarının artık güven vermediğini ve yeni yerleşim yerlerinin durdurulmaması halinde barış görüşmelerinin⁴⁹¹ müzakere edilmesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır.⁴⁹²

Arap Baharı sürecine kadar inişli çıkışlı bir seyir izleyen Ürdün-İsrail ilişkilerinde, 2011–2014 yılları arasında Ürdün'deki protestoları etkileyecek kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Ürdün-İsrail ilişkileri, öncesinde olduğu gibi bu süreçte de Filistin meselesi üzerinden şekillenmiştir ve İsrail'in ülkedeki protesto gösterilerinde herhangi bir etkisi vaki değildir. Filistin meselesi üzerinden İsrail siyasetini belirleyen Ürdün, Filistin barış müzakerelerinde İsrail'in izlediği siyasetten duyduğu rahatsızlıktan dolayı İsrail'e gözdağı vermek için 2010'da elçisini geri çekmiş ve yeni elçinin atanmasını geciktirmiştir.⁴⁹³ İki yıl süreyle atama yapmayan Ürdün, Tel-Aviv büyükelçiliği görevine dışişlerinde diplomat kariyerine sahip Velid Obeydat'ı 2012 senesinde atayarak gerilimin azalmasını sağlamıştır.⁴⁹⁴

2010'da dondurulan İsrail-Filistin barış görüşmelerinin yol açtığı gerilimli ortam kısmen devam etse de, liderlerin ikili ilişkileri normal seyrine döndürme gayreti dikkat çekicidir. Bu kapsamda özellikle, Netanyahu'nun Kral Abdullah ile sık sık temasta bulunması dikkate değerdir. Bu önemli temaslardan birinde, 22 Ocak 2013'te gerçekleşen İsrail seçimlerinden çok kısa bir süre sonra, Mart ayında, Netanyahu Amman'a giderek Kral Abdullah ile görüşmüştür. Görüşmede iki ülkenin arasının açılmasına yol açan İsrail'in Batı Şeria'da yeni yerleşim yerleri açması konusu ele alınmış ve Ürdün tarafı, Filistinliler adına görüşmelere başlamak için ön koşul olarak yerleşim yerlerinin durdurulmasını talep etmiştir. Ancak Netanyahu, hiçbir ön koşul olmaksızın barış görüşmelerine geri dönülme çağrısında bulunmuştur. Mart'taki ziyaret, Netanyahu'nun son altı ay içinde Ürdün'e gerçekleştirdiği ikinci ziyaret olma özelliğine sahiptir. En son 2012

⁴⁹¹ Ürdün, hemen her zeminde, ancak özellikle Filistin Devleti'nin uluslararası camiada geniş bir alanda meşruiyet kazanmasının ardından, İsrail ile FKÖ arasında barış antlaşmasının imzalanmasını desteklemiştir. Çünkü Ürdün için, Orta Doğu bölgesinde istikrarı tehdit eden en öncelikli sorun Filistin meselesidir. Bu amaçla Ürdün yönetimi, ABD, İsrail ve FKÖ arasında arabulucu rolü oynamayı önermiştir. Daha fazla bilgi için bkz: Ertan Efeğil, **Mısır ve Ürdün'ün Dış Politikalarını Şekillendiren Unsurlar**, s. 27.

⁴⁹² "İsrail'e Ürdün Kralı'ndan Bir Darbe Daha", (07.04.2010), **Hürriyet**, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/14337841.asp?gid=287>, (03.09.2015).

⁴⁹³ Greer Fay Cashman, "New Egyptian Envoy: We're Committed to Peace", (17.10.2012), **Jerusalem Post**, <http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/New-Egyptian-envoy-Were-committed-to-peace>, (05.09.2015).

⁴⁹⁴ Herb Keinon, "Jordan Appoints New Ambassador to Israel", (17.10.2012), **Jerusalem Post**, <http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Jordan-appoints-new-ambassador-to-Israel>, (05.09.2015).

Aralık ayında yine Amman'a giden Netanyahu, Kral Abdullah ile görüşmesinde Suriye'nin kimyasal silah stokunu gündeme getirmiş ve konunun iki ülke açısından hassasiyetini Kral Abdullah'a iletmiştir.⁴⁹⁵

Görüldüğü gibi Ürdün-İsrail ilişkilerinde en temel belirleyici konu Filistin'dir. Arap Baharı'ndan bağımsız bir şekilde büyük önemi haiz Filistin sorunu, bundan sonraki süreçte de belirleyici olacak gibi görünmektedir. İsrail tarafının Kudüs'te ve Batı Şeria'da gerçekleştirdiği hak ihlalleri, iki ülke arasında ilişkilerin normale dönmesinin önünde en büyük engel olarak durmaktadır. Ürdün devletinde yaşayan nüfusun büyük çoğunluğu Filistinlilerden oluştuğu göz önüne alınırsa, İsrail Devleti'nin saldırılara ve tecavüzlere devam ettiği bir vasatta iki ülke arasında tam bir işbirliğinin tesis edilmesinin mümkün olamayacağı söylenebilir. Şubat 2014'te, Ürdün meclisinde yapılan oturumda, İsrail'in Müslüman ve Hıristiyan mabetleri üzerindeki ihlalleri ve baskıları sebep gösterilerek İsrail'in Amman Büyükelçisi Daniel Nevo'nun sınır dışı edilmesi kararı, bunun açık bir göstergesidir. Aynı amaca matuf olarak oturumda Ürdün'ün Tel Aviv Büyükelçisi Velid Obeydat'ın geri çağırılması oy çokluğuyla karara bağlanmıştır.⁴⁹⁶ Şubat'ta aldığı kararı ilerleyen tarihlerde uygulayan Ürdün yönetimi, kararın üzerinden fazla bir süre geçmeden büyükelçiyi tekrar İsrail'e geri göndermiştir.⁴⁹⁷ Önümüzdeki süreçte ilişkiler, elçilerin geri çekildiği ve sınır dışı edildiği, zaman zaman gerilimin arttığı ancak bütün bunlara rağmen çatışmadan uzak görece işbirliğinin devam ettirildiği bir muhtevayla sürdürülecek gibi görünmektedir.

2.4. Bölgesel Kuruluşlar ile İlişkiler

Ürdün'ün bölgesel aktörlerle ilişkilerine bakıldığında bölgede iki mühim teşkilat öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki Arap Ligi'dir. 22 Mart 1945 senesinde Ürdün'ün de aralarında bulunduğu altı ülke ile kurulan ve günümüzde 21 ülkeyle çalışmalarını sürdüren Arap Ligi ile Ürdün arasında düşük yoğunluklu bir ilişki olduğu görülmektedir. Dahası, bu iki aktör arasında Arap Baharı kapsamında kayda değer bir gelişmenin yaşanmadığını ifade

⁴⁹⁵ Michal Shmulovich, "Netanyahu Met with Abdullah over Peace Talks, Report Claims", (03.03.2013), **The Times of Israel**, <http://www.timesofisrael.com/netanyahu-met-with-king-abdullah-over-peace-talks-report/>, (04.09.2015).

⁴⁹⁶ "Ürdün'den İsrail Büyükelçisi'ne Sınırdışı Kararı", (26.02.2014), **Anadolu Ajansı**, <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/293646--aa>, (03.09.2015).

⁴⁹⁷ Isabel Kershner, "Jordan Sends Envoy Back to Israel as Tensions Ease", (02.02.2015), **The New York Times**, http://www.nytimes.com/2015/02/03/world/middleeast/jordan-returns-ambassador-to-israel-as-tensions-ease-at-holy-site.html?_r=0, (04.09.2015).

etmek gerekmektedir. Arap Ligi'nin dışında kalan diğer mühim teşkilat ise KİK'tir. Ürdün ile KİK arasındaki ilişkilere bakıldığında ise Arap Ligi'nin aksine 2011–2014 seneleri arasında çok yoğun bir trafiğin yaşandığı görülmektedir.

KİK, Birleşik Arap Emirlikleri, Oman Sultanlığı, Katar, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Kuveyt devlet liderlerinin 25 Mayıs 1981 tarihinde Abu Dabi'de bir araya gelerek kurdukları bir birliktir. Toplantıda bu altı ülke lideri bütün alanlarda işbirliği sağlamak, ülkeler arasında etkileşimi artırmak ve bütünleşme sürecini tamamlamak konularında mutabık kalarak konseyin çalışmalarını başlatmışlardır.⁴⁹⁸ KİK'in ortaya çıktığı tarihe bakıldığında bölgesel bir çatışma dönemine denk geldiği rahatlıkla görülecektir. Dolayısıyla kurumun ortaya çıkmasında en temelde ortak bir siyaset anlayışından bahsetmek mümkündür. Bu anlayış, 1970'li yıllarda tüm üye devletler tarafından paylaşılmıştır. Ayrıca hemen hepsinin belirli bir tarihsel dönemde iktisadi açıdan yükseliş kaydettiği söylenebilir. Kabile temelli kurulan bu devletler, dönemin etkin tehdit algısı sosyalist ve Batı karşıtı politikalar takip eden Arap devletleri karşısında zayıf kalmamak için işbirliğine gitmeyi bir zaruret olarak görmüşlerdir. Bu işbirliğinin neticesinde vücuda getirilen KİK, krallıklarını korumak isteyen liderlere ulusal düzeyde Arap milliyetçiliğine ve İslamcı akımlara karşı mukavemet göstermede küresel düzeyde de Batı ile askeri ve iktisadi güçlü işbirliğine gitmede yardımcı olmuştur.⁴⁹⁹

İlişkileri derinleştirme ve güçlendirme temelli kurulan kuruluş özellikle günümüzde iktisadi alanda önemli faaliyetlere imza atmaktadır. Konseye üye devletlerin sadece bölgede değil aynı zamanda dünyada en zengin ülkeler sıralamasında iktisadi açıdan en üst sıralarda yer alması, konseyin iktisadi gücünü açıkça ortaya koymaktadır. Yaklaşık 2,5 milyon kilometrekarelik yüzölçümüne sahip üye devletler, toplamda, 2008 itibarıyla 1 trilyon dolardan fazla GSYİH'ye sahiplerdir. Bahreyn ve Oman hariç OPEC üyesi olan üye devletler dünya petrol ihracatının % 30'undan fazlasını ellerinde bulundurmaktadır.⁵⁰⁰ İktisat odaklı birlikteliğin yanı sıra, amaçları arasında turizm, sosyal ve kültürel, eğitim ve sağlık, ticaret, gümrük ve iletişim gibi konu başlıklarında tam bir işbirliğinin sağlanmasına

⁴⁹⁸ Kuruluş hakkında daha geniş bilgi için bkz resmi internet sitesine: The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf, <http://www.gcc-sg.org/>.

⁴⁹⁹ Muharrem Hilmi Özev, **Petrol Sermayesi ve Uluslararası İlişkiler: 1973 Sonrası Körfez Ülkeleri Örneği**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2010, İstanbul, s. 283–284.

⁵⁰⁰ Körfez İşbirliği Konseyi hakkında detaylı bir çalışma için bkz: Linda Low ve Lorraine Carlos Salazar, **The Gulf Cooperation Council, A Rising Power and Lessons for ASEAN**, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore: ISEAS Publishing, 2011.

yönelik iştiyakın dile getirilmesi, konseyin iktisat üstü bir görünüm arz etmesini sağlamaktadır. Dahası konsey, endüstri alanında teknolojik ve bilimsel ilerlemeyi, bunlara ilaveten su kaynakları üzerine fikir alışverişinde bulunmayı, bilimsel çalışmaların üretilmesi gibi girift konuları da amaçları arasında zikretmektedir.⁵⁰¹

1981'den günümüze kadar altı üye olarak çalışmalarını sürdüren KİK, 2011'in ilk aylarında sıra dışı bir teklif ile Ürdün ve Fas'a konseye üyelik teklifi götürmüştür. Birçokları tarafından siyasi ihsan ancak iktisadi risk taşıdığı düşünülen⁵⁰² bu teklifle alakalı Dubai'deki Körfez Araştırma Merkezi genel direktörü Mustafa Alani, 10 Mayıs 2011 tarihinde, Ortadoğu'nun büyük ülkelerinden Ürdün ve Fas'ın konferansa siyasi ve stratejik derinlik vermeleri için davet edildiğini ifade etmiştir.⁵⁰³ Kral Abdullah, Alani'nin açıklamasından bir gün sonra, 11 Mayıs 2011 Çarşamba günü, Suudi Prens Faysal'ı Amman'da ağırlayarak kendisine KİK'in Salı günü Riyad'da yapılan zirvenin ardından kendilerine teklif getirmelerinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ürdün kralı Abdullah, ayrıca Prens Faysal'a, Suud kralı Abdullah bin Abdülaziz'e iletilmek üzere şükran dileklerini sunmuştur.⁵⁰⁴ Mesajla yetinmeyen Kral Abdullah, 3 Temmuz 2011'de Arabistan'ın başkenti Cidde'ye bizzat giderek Suud kralı Abdullah ile bir araya gelmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesiyle ilgili Suud Kralı ile görüşen Ürdün Kralı Abdullah, Suud Kralına, ülkelerini iktisadi olarak destekledikleri ve KİK'e davet ettikleri için şükranlarını sunmuştur. Suud kralı Abdullah da Ürdün'ü her düzeyde desteklemeye devam edeceklerinin altını çizmiştir.⁵⁰⁵

Ürdün'ün KİK'e daveti ile ilgili öncelikli olarak Suudi Arabistan'a şükran duyması tesadüfi değildir. Zira konsey Suudi Arabistan'ın etkisiyle Ürdün ve Fas'a teklif götürmüştür. Suudi Arabistan, ortak müttefikleri Mısır ve Tunus'ta rejimlerin idamesi için

⁵⁰¹ Körfez İşbirliği Konseyi, "The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf, Foundations and Objectives", <http://www.gcc-sg.org/eng/index895b.html?action=Sec-Show&ID=3>, (15.11.2015).

⁵⁰² Konu hakkında bir değerlendirme için bkz: "Gulf Bloc to Consider Jordan, Morocco Membership", (10.05.2011), **Reuters Africa**, <http://af.reuters.com/article/moroccoNews/idAFLDE7492I020110510?pageNumber=3&virtualBrandChannel=0&sp=true>, (15.11.2015).

⁵⁰³ Sara Hamdan, "Gulf Council Reaches Out to Morocco and Jordan", (25.05.2011), **The New York Times**, <http://www.nytimes.com/2011/05/26/world/middleeast/26iht-M26-GCC.html?pagewanted=all>, (04.09.2014).

⁵⁰⁴ "Jordan's Membership will Boost Historical Ties with Gulf States", (11.05.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordans-membership-will-boost-historical-ties-with-gulf-states>, (05.09.2014).

⁵⁰⁵ "S. Arabia Renews Support for Jordan", (04.07.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/s-arabia-renews-support-for-jordan>, (10.09.2014).

ABD'nin yeterli çaba sarfetmemesinden duyduğu endişeyle ve mezhepsel kaygılarla kendisine yakın bulduğu bu iki monarşiyi korumak istemiştir.⁵⁰⁶

KİK'in Ürdün'e yönelik tavrı, Ürdün cephesinde kuşkusuz büyük bir mutlulukla karşılanmıştır. Öyle ki Dışişleri Bakanı Nasır Cude, davetten üç ay sonra KİK'e bir dilekçe yollamıştır. Aynı tarihlerde Cude, halka hitabında Ürdün'ün bayramdan sonra körfez ülkeleri arasında olacağı müjdesini vermiştir. Ayrıca Cude, Ürdün'ün KİK'e girmesinde şaşırılacak bir durum olmadığını, çünkü Kral Abdullah'ın KİK'e üye devletlerin liderleri ile ayrı ve özel bir hukuka sahip olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰⁷

Birçok Ürdünlü için ülkenin KİK'e üyeliği hâlihazırda devam eden ortaklığı sadece konsey kapsamında resmiyete kavuşturacaktı. Dahası yöneticilerin bir kısmına göre Ürdün, KİK'ten aldığı küçük ödüllere/hediyeleşme karşılığın onları güvenliklerini sağlamaktaydı.⁵⁰⁸ Muhtemelen Dışişleri Bakanı Cude'nin emin tavrının altında yatan sebep buydu. Ancak ne var ki üyelik süreci, Ürdün cephesinin beklentisine uygun bir biçimde sonlanmamıştır. Üyeliğin gerçekleşmemesine rağmen Aralık 2011'de Ürdün'ü oldukça rahatlatıcı bir gelişme yaşanmış⁵⁰⁹ ve KİK, Ürdün ile 5 yıllık süreci öngören önemli bir mutabakat anlaşması imzalamıştır. Buna göre Suudi Arabistan Ürdün'e 1.25 milyar dolar vermeyi taahhüt etmiş; dahası, diğer üç zengin körfez ülkesinin (BAE, Katar, Kuveyt) de 1.25'er milyar dolar yardımda bulunmaları konusunda aracılık etmiştir. Böylece Suudi Arabistan'ın öncülüğünde dört körfez ülkesi, Ürdün'e 5 yıllık süreçte 5 milyar dolar hibe sözü vermişlerdir.⁵¹⁰

KİK'e dâhil edilmese de Körfez yardımlarının Ürdün'e vaadinde, daha güçlü bir İran'ın zayıf Sünni monarşilerin dış politikalarına karışmak ve ülke içi istikrarlarına müdahale etmek istediği düşüncesi yer almaktadır. ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından ülkede Şia-egemen bir iktidarın oluşması, diğer taraftan Esed rejiminin İran'la yakınlığı ve

⁵⁰⁶ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 147.

⁵⁰⁷ "جودة:خطوات انضمام الاردن لمجلس التعاون الخليجي ستخذ قريبا", (08.08.2011), **El Ğad**, s. 2.

⁵⁰⁸ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 148.

⁵⁰⁹ 2011 senesinde Ürdün Kralı Abdullah, KİK'e üye devletlerin liderleri ile ayrı ayrı ve yakın temaslarda bulunmuştur. Bunlardan birinde, 3 Ağustos 2011 Çarşamba günü Manama'da Bahreyn Kralı Hamid bin İsa El Halife tarafından ağırlanan Kral Abdullah, El Halife ile bölgedeki son olayları değerlendirmiş ve ikili ilişkilerin daha da geliştirilmesiyle ilgili fikir alışverişinde bulunmuştur. Bahreyn Kralı, Ürdün'ün KİK'e giriş sürecinde ve kalkındırılmasında Bahreyn'in desteğinin tam olarak devam edeceğini ifade etmiştir. "Bahrain 'fully supports' Jordan GCC Bid", (04.08.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/bahrain-fully-supports-jordan-gcc-bid>, (11.09.2014).

⁵¹⁰ "Jordan Receives \$200 Million Saudi Grant", (08.02.2013), **Petra**, http://www.petra.gov.jo/Public_News/Nws_NewsDetails.aspx?lang=2&site_id=1&NewsID=99557&CatID=13, (12.05.2015).

Hizbullah'ın bölgedeki gücü, artan İran etkisinin sadece Körfez'i değil Ürdün'ü de istikrarsızlığa sürükleyeceği düşüncesine sebep olmaktadır.⁵¹¹ Ayrıca Körfez monarşileri, Şia kaygısına ilave olarak, Ürdün'de muhtemel bir rejim değişikliğinin kendi coğrafyalarında domino etkisi oluşturmasından da çekinmiştir. Ürdün'e yapılan maddi yardımlar, bu iki kaygının sonucunda her iki tarafın çıkarlarına hizmet eder biçimde gerçekleşmiştir.

KİK'e üye devletlerin yardım vaadinden sonra, yardımların Ürdün'e gelmesi için birtakım adımların atıldığı görülmektedir. Çalışmanın bu kısmında, izah edilmesi mümkün olmayacak kadar fazla olan bu adımlardan sadece birkaçı ile iktifa edilecektir. Bu kapsamda, örneğin, Maliye Bakanı Süleyman Hafız, 1 Temmuz Pazar günü, Körfez fonu kapsamında Kuveyt'in Ürdün'e taahhüt ettiği 1.25 milyar doları önümüzdeki iki ay içinde vereceğini açıklamıştır. Hafız, 5 yıllık süreyle verilecek olan 5 milyar dolarlık yardımın yıllık % 3 faizle ve 20 yıllık gibi uzun bir periyotta geri ödeneceğini ifade etmiştir.⁵¹² Bu gelişmeden kısa bir süre sonra Kuveyt Büyükelçisi ile Ürdün Planlama Bakanı, ülkedeki sosyal gelişim projelerinde kullanılmak üzere 5 yıl süreyle yıllık 250 milyon dolarlık yardım anlaşmasını imzalamışlardır.⁵¹³ Körfez devletleri yardımı, doğrudan nakdi vermek ve Ürdün'ün inisiyatifine bırakmak yerine, çoğu zaman kendilerinin de takipçisi olacakları projeler için sağlamışlardır.⁵¹⁴ Kuveyt'in yanı sıra, 9 Haziran 2012 Cumartesi günü, Katarlı bir yetkili de Ürdün'e yapacakları 1.25 milyar dolarlık maddi yardımın yakında gerçekleştirileceğini açıklamıştır. Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan, Katar'ın enerji, sağlık ve ulaşım alanlarındaki projeleri destekleyeceğini ifade etmiştir.⁵¹⁵

Ürdün'ü maddi açıdan destekleyen KİK'e üye dört devletin yanı sıra, Ürdün ile KİK'e üye diğer monarşiler arasında da önemli bir birlikteliğin ihdas edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu veçhesiyle Ürdün-KİK ilişkileri, sadece Ürdün'ün iktisadi olarak desteklenmesine değil aynı zamanda KİK'e üye bütün monarşilerin siyasi açıdan da

⁵¹¹ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 148.

⁵¹² "Kuwait to Pay Jordan \$1.25b in Two Months", (01.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/kuwait-to-pay-jordan-125b-in-two-months>, (01.11.2014).

⁵¹³ "الكويت تمنح 250 مليون دولار سنويا و لخدمة اعام", (30.08.2012), **Ed-Düstur**, s. 1.

⁵¹⁴ Mesela, Kuveyt'in 5 Mayıs 2013'te imzalayacağını duyurduğu, 65 milyonu doğalgaz 150 milyonu ise petrolden elektrik üretimine harcanacak 215 milyon dolarlık enerji anlaşması, KİK'in Ürdün'e taahhüt ettiği 5 milyar dolarlık kredinin sadece bir parçasıdır. "Kuwait to Finance Worth \$215m in Energy Projects", (06.05.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/kuwait-to-finance-worth-215m-in-energy-projects>, (14.10.2014).

⁵¹⁵ Laila Azzeh, "Qatar to Pay \$1.25b to Jordan through GCC Fund—Hassan", (09.06.2012), **Jordan Time** <http://jordantimes.com/qatar-to-pay-125b-to-jordan-through-gcc-fund---hassan>, (30.10.2014).

birlikte hareket etmesine işaret etmektedir. *Monarşilerin İttifakı* diye adlandırılabilir bu birliktelik, yukarıda da ifade edildiği gibi, Şia kaygısına ve domino etkisine karşı sağlanmıştır. Bu amaçla, örneğin Ürdün'ün Bahreyn ile geliştirdiği ilişki, ittifakın muhtevasını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Halk kitlelerinin protesto gösterilerinde büyük bir dayanışma içerisinde olan Ürdün ve Bahreyn yetkilileri her fırsatta işbirliği ve kardeşlik mesajları vermiştir. Bahreyn'de protesto gösterilerinin dozajı artmaya başladığında, 12 Şubat 2011 tarihinde Kral Abdullah, Hamid bin İsa el Halife ile bölgedeki son gelişmeleri değerlendiren, özellikle ikili işbirliğinin sürdürülmesini ela alan, bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir.⁵¹⁶ Bu görüşmeden kısa bir süre sonra, 22 Şubat 2011 Salı günü, bu kez Dışişleri Bakanı Nasır Cude, silahlı kuvvetlerin protestoculara karşı silah kullandığı Bahreyn'de güvenliğin ve istikrarın sağlanmasını dilediklerini açıklamıştır. Bahreynli insanlara da Hamid bin İsa el Halife'nin diyalog teklifine cevap vermeleri çağrısında bulunan Cude, Bahreyn'in iç işlerine herhangi bir dış müdahalede katı bir duruş sergileyeceklerini ilan etmiştir.⁵¹⁷

Bahreyn'de olaylar görece durulduktan sonra, 24 Mart 2013'te, Manama'yı ziyaret eden Kral Abdullah'ın, Bahreyn Kralı El Halife'yle yaptığı görüşmede, iki devlet arasında kuvvetli bağların olduğuna dikkat çekmesi ve ortak hedef ve çıkarlara sahip olmalarından ötürü daha fazla işbirliği yapmaları gerektiğini dile getirmesi, monarşilerin ittifakı çerçevesinde gelişen bir başka önemli olaydır.⁵¹⁸

Yukarıda bir kısmı verilen yakın diplomatik ilişki örneklerinin sayısını arttırmak mümkündür. Sonuç olarak, üç yıllık süreçte, özellikle 2011 senesinin başlarında, KİK'e üye devletlerin, Ürdün'e yönelik korumacı tavrı dikkat çekicidir. Ürdün'ün KİK'e üyeliğine, bazı endişeler taşımakla birlikte, Suudi Arabistan öncülük etmiştir. Çünkü bazı üye devletlerin bu fikre soğuk baktıkları göze çarpmaktadır. Bu ülkeler arasında Katar, uzun süreden beri Ürdün'de rejimin en önemli muhalefeti konumundaki MK ile temastadır. Bu temastan kaynaklanan gerilimle Katar'ın, Ürdün'ün KİK'e üyelik sürecinde belirleyici

⁵¹⁶ "King Discusses Region with US, Bahrain, Russia", (13.02.2011), *Jordan Times*, s. 1.

⁵¹⁷ "Jordan Hopes for Stability in Bahrain", (23.02.2011), *Jordan Times*, <http://jordantimes.com/jordan-hopes-for-stability-in-bahrain>, (01.09.2014).

⁵¹⁸ "King Discusses Joint Arab Action, Syria with Bahrain Monarch", (24.03.2013), *Jordan Times*, <http://jordantimes.com/king-discusses-joint-arab-action-syria-with-bahrain-monarch>, (09.10.2014).

olmuş olması göz ardı edilmemelidir.⁵¹⁹ Bu gerilime rağmen Katar'ın ve diğer devletlerin bölgesel zorluklar karşısında Ürdün'ü yalnız bırakmadığı da rahatlıkla ifade edilmelidir.

2.5. Sonuç

Ürdün'ün bölgesel aktörlerle geliştirdiği ilişkiler, rejimin şartları değerlendiren bir siyaset izlediğini açıkça ortaya koymaktadır. Körfez ülkeleri ile uzun süreden beri devam ettirdiği ilişkileri sıkı tutmaya özen gösteren Ürdün, Körfez ülkelerinin kadim hasımı olan İran'la ve savaşın sonuçlarından etkilenmesine rağmen Suriye rejimiyle çatışmaktan imtina etmiş ve dahası bu ülkelerle siyasi/iktisadi işbirliği yollarını aramıştır. Bu iki ülkeye benzer şekilde, resmi ideolojisine oldukça ters bir konumda bulunan Mısır'daki MK'nın iktidara gelmiş olması, Ürdün'ün Mısır ile ilişkilerini etkilememiş; ülkesindeki MK'yı etkileme potansiyelini haiz olmasına rağmen Mısır'da cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Mursi ile ilişkiler gerilim üzerine bina edilmemiştir. Hemen her ülke ilişkilerinde çatışmacı bir siyaseti tercih etmeyen rejimin, çıkarların garanti altına alınması maksadıyla geliştirdiği hayatta kalma stratejilerinin bölgesel düzeyde başarılı sonuçlandığını ifade etmek gerekmektedir. Bölgesel aktörlerle ilişkiler kapsamında geliştirilen ve bu bölümde yer yer işaret edilen bölgesel düzeydeki idame stratejileri, değerlendirme bölümünde sırasıyla ele alınacaktır.

⁵¹⁹ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 149.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KÜRESEL DÜZEYDE REJİM İDAMESİ STRATEJİLERİ

3.1. Giriş

Araştırma modelinin üçüncü düzeyini incelemek amacıyla yazılan bu bölüm, Ürdün’de küresel/uluslararası düzeyde rejim idamesi hangi stratejilerle yürütülmüştür? sorusuna cevap aramaktadır. Bu kapsamda, bölümde Ürdün’de mevcut rejimin kendini idame stratejileri küresel güçler ve uluslararası aktörlerle kurduğu ikili ilişkiler çerçevesinde ele alınmıştır.

3.2. Birincil Devletler

3.2.1. ABD ile İlişkiler

Ürdün’ün dış politikasının küresel eksenini ABD ile mevcut ilişkiler teşkil etmektedir. İki ülke arasındaki güçlü ilişkilerin kökeni, diplomatik ilişkilerin tesis edildiği 1949 senesine kadar gitmektedir. Bu tarihten iki yıl sonra Ürdün’e yardım etmeye başlayan ABD, ilk olarak, 1957 senesinde “İktisadi ve Teknik Destek Anlaşması” imzalamıştır. Bu anlaşmadan itibaren iki ülke arasında artarak devam eden işbirliği pek çok alanı kapsamıştır. İktisadi işbirliği, siyasi diyalog ve sosyal etkileşim alanlarında her düzeyde paylaşım görmek mümkündür.⁵²⁰

İkili ilişkilere, 1974 senesinde ABD Başkanı Nixon’un Ürdün’ü ziyareti bambaşka bir boyut katmış ve ziyareti takip eden yılda ABD, Kral Hüseyin’e Hawk füze sistemleri satmak suretiyle destek çıkmıştır. Gelişen askeri ilişkilerin de katkısıyla 1970’lerden itibaren Kral Hüseyin, bölgedeki en ılımlı Arap lider, ayrıca ABD’nin İslam Dünyası’nda en güvenilir dostu olma özelliğini kazanmıştır.⁵²¹

⁵²⁰ Walid Al Shunnaq, “Economic Cooperation Between Jordan And U.S in The Twentieth Century”, **Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business**, 4 (2), 2012, s. 588.

⁵²¹ Mitchell G. Bard, “Jordan: The History of Modern Jordan”, 2008, **Jewish Virtual Library** <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/arabs/modjor.html>, (26.06.2015).

Askeri destekler bir yana özellikle iktisadi alanda ABD'nin, 1989'daki Ürdün'ün demokratikleşme sürecinin bidayetinden 2000'lerin başına kadar geçen süre zarfında krallığa yönelik borç silme şeklinde, milyar dolar düzeyinde gerçekleşen yardımları da dikkate değerdir.⁵²² 24 Ekim 2000 senesinde Başkan Clinton ve Kral Abdullah'ın ABD'de bir araya gelerek Serbest Ticaret Anlaşması (STA) akdetmeleri, elli yıl boyunca mütemadiyen Ürdün'ü destekleyen ABD ile rejim arasındaki iktisadi bariyerlerin kaldırılmasını sağlamıştır. Buna ilaveten ABD, bu anlaşmayla birlikte Ürdün'de istihdamın artırılmasına katkı yapmayı amaçlamıştır.⁵²³

Ürdün Eylül 2001'den itibaren ABD'nin liderliğinde başlatılan terörizm karşıtı savaşta bölgede kilit rol üstlenen devletlerin başında gelmektedir. ABD'nin bu amaçla, 2003 senesinde gerçekleştirdiği Irak işgaline resmi düzeyde katkı vermese de Ürdün, işgal esnasında ve sonrasında ABD'ye operasyonel destek sağlamıştır. Kararsuz bir tutum sergilediği operasyonların neticesinde Saddam rejiminin son bulması, Ürdün'e tahmin edilemez fırsatlar ve zayıflıklar sunmuştur. Irak bağlantılı iş alanlarında Ürdün bir cazibe merkezi olurken, işgalin doğurduğu istikrarsızlık ortamından, *terörü* kendi sınırlarında hissetmek suretiyle, nasibini almıştır.⁵²⁴

Ürdün'deki protesto gösterilerinin iki ülke arasında altmış yıldan fazla süredir devam eden müspet ilişkileri etkilemediği, aksine ayaklanma sürecinden en az zayıyla çıkması için Ürdün'ün ABD tarafından ilave destekler sağlandığı görülmektedir. Halk hareketleri sürecinde iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini etkileyen ve bilhassa ABD için önem derecesi yüksek beş önemli husus göze çarpmaktadır: Ürdün'ün,

- * İktisadi açıdan desteklenmesi,
- * Askeri açıdan desteklenmesi,
- * Bölge güvenliğindeki rolünün desteklenmesi,
- * Suriye meselenin yol açtığı mülteciler sorununda desteklenmesi,
- * İsrail-Filistin meselesindeki rolünün desteklenmesi.

⁵²² Joshua Ruebner, **U.S.-Jordan Free Trade Agreement**, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington: The Library of Congress, 2001, s. 4.

⁵²³ Alfred B. Prados, **Jordan: U.S. Relations and Bilateral Issues**, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington: The Library of Congress, 2006, s. 13.

⁵²⁴ Federal Research Division, **Country Profile: Jordan**, Washington: The Library of Congress September 2006, s. 5, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Jordan.pdf>, (26.06.2015).

ABD için önem derecesi yüksek bu alanları Ürdün, kendi varlığını idame ettirmede birer araç olarak kullanmıştır. Bu sebeple, ikili ilişkiler, karşılıklı ihtiyaçlar üzerine inşa edilerek geliştirilmiştir. Beş önemli konu üzerinden ilişkilerin izahına geçmeden önce, bu beş alanın aslında birbiriyle bağlantılı olduğunu ve hemen hepsinin Ürdün’de rejim idamesi için geliştirilen ve en temel strateji şeklinde belirlenen dış yardımların ülkeye çekilmesi için kullanıldığını ifade etmek büyük önem taşımaktadır.

Üç yıllık süreçte, iktisadi yardımlar konusunu da kapsayan karşılıklı ziyaretlerin sayısının “yüz” civarında olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bütün bu ilişkilerin tamamının izah edilmesi, en azından bu çalışmada, mümkün değildir. Dolayısıyla, takip eden bölümde üç yılda öne çıkan mevzuların üzerinde durulmuştur.

İlk olarak, iktisadi açıdan Ürdün’ün desteklenmesi konusuna bakıldığında, bu alanda Ürdün’ün en büyük destekçisinin ABD olduğu tespiti rahatlıkla yapılabilir. Dahası ABD, Arap Baharı sürecinde bu desteklerini arttırma ihtiyacı hissetmiştir. Bu amaçla, Arap Baharı sürecinin ilk önemli buluşmasında, 17 Mayıs 2011 Salı günü, iki lider ABD’de bir araya gelmiş ve buluşmada Başkan Obama, Kral Abdullah’a iktisadi reformların daha hızlı gerçekleştirebilmesi için yardımda bulunacağına dair söz vermiştir.⁵²⁵

2011’de 660 milyon dolar nakit yardım alan Ürdün’de, Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan, eylemlerin başladığı 2011 yılının sonuna doğru, Aralık ayında, 2012 yılında aynı yardımın devamını müzakere için ABD’ye gitmiştir. Ziyaretin ardından Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanlığı, 2012 yılında da ABD’nin yapacağı yardım miktarının 2011’deki 660 milyon dolar seviyesinde devam edeceğini müjdelemiştir.⁵²⁶

Cafer Hasan’ın ziyaretinden çok kısa bir süre sonra, 17 Ocak 2012 Salı günü, Kral Abdullah, son ziyaretinin üzerinden bir yıl bile geçmemiş olmasına rağmen Beyaz Saray’a bir ziyaret daha gerçekleştirerek tekrar ABD Başkanı Obama ile görüşmüştür. Toplantının ardından yapılan basın açıklamasında Obama, “arkadaşım” olarak hitap ettiği Kral Abdullah ile birçok konuda aynı fikirleri taşımaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ülkedeki reform sürecinden övgü ile bahseden Obama, Uluslararası Özel Yatırım Şirketi

⁵²⁵ Mark Landler, “Obama and Jordan’s King Abdullah Talk of Mideast Peace”, (17.05.2011), **The New York Times**, <http://thecaucus.blogs.nytimes.com/2011/05/17/president-obama-jordans-king-abdullah-talk-of-mid-east-peace/>, (04.09.2014).

⁵²⁶ “US Assistance to Jordan to Maintain its Levels Next Year”, (18.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/us-assistance-to-jordan-to-maintain-its-levels-next-year>, (18.09.2014).

(OPIC) vasıtasıyla Ürdün'e yüz milyonlarca dolar yardımda bulduklarını ve bu rakamın yıl içinde 1 milyar dolara yaklaşacağını, ayrıca dünyadaki iktisadi kötü gidişattan daha az etkilenmesi için Ürdün'e 50 bin ton tahıl ilave yardım yapacaklarını ifade etmiştir.⁵²⁷ ABD verdiği iktisadi sözleri bölümler halinde⁵²⁸ yerine getirmiş ve 2012 yılı içerisinde toplam 1 milyar 136 milyon dolara yakın yardımda bulunmuştur.⁵²⁹

Ülkenin önemli sorunlarından biri olan su çalışmaları ile ilgili de ABD'nin yardımları dikkat çekmektedir. 2013 yılının ilk önemli gelişmesinde, 21 Ocak Pazartesi günü, Amerikalı Büyükelçi Stuart E. Jones, Ürdün'ün kuzey bölgelerindeki su sorununun aşılmasına katkı için ABD'nin 20 milyon değerinde yeni bir hibe anlaşması yapacağını duyurmuştur. Büyükelçi, 2000 yılından itibaren, yapılacak son hibeye birlikte, Ürdün'e su sektöründe yapılan yardımların yaklaşık 537 milyon doları bulunduğunu açıklamıştır.⁵³⁰

Bu hibe anlaşmasını, Mart ayının sonlarına doğru Kral Abdullah'ın Obama ve Kongre üyeleri ile gerçekleştirdiği görüşmeler izlemiş ve görüşmelerde vaat edilen ilave iktisadi yardımlar hayata geçirilmiştir. 19 Mayıs Pazar günü, iki ülke arasında, ABD'nin vaat ettiği 200 milyon dolarlık ek yardım anlaşması imzalanmıştır. Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı İbrahim Saif ile ABD Ürdün Büyükelçisi Stuart Jones arasında imzalanan anlaşma ile sağlık, su ve eğitim alanındaki projelerin destekleneceği açıklanmıştır.⁵³¹ Hibe anlaşmalarının yanı sıra ABD'nin Ürdün'e küresel finans piyasalarda yardımcı olması da ayrı bir öneme sahiptir. Bu kapsamda, 29 Ekim Salı günü Ürdün hükümeti tarafından ihraç edilen 1,25 milyar dolar değerindeki ABD garantili Avro bonoları, büyük ABD'li yatırımcılar tarafından satın alınmıştır. Satın alımı müteakip

⁵²⁷ ABD Beyaz Saray İnternet Sitesi, "Remarks by President Obama and His Majesty King Abdullah II of Jordan After Bilateral Meeting", (17.05.2011), <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/05/17/remarks-president-obama-and-his-majesty-king-abdullah-ii-jordan-after-bi>, (21.11.2014).

⁵²⁸ İktisadi yardımların tamamı bir seferde değil, belli aralıklarla ve miktarlarla yapılmış ve yardımların hangi alanlarda kullanılacağı çoğu defa ABD'li yetkililer tarafından belirlenmiştir. Örneğin, Kasım 2012'de 100 milyon dolar iktisadi destek verilmiş ve yardımın, Ürdün Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan ve ABD Büyükelçisi arasında alınan karar gereği, sosyal, sağlık ve turizm alanında kullanılmasını kararlaştırılmıştır. "100 مليون دولار منحة امريكية اضافية للاردن", (14.11.2012), **Ed-Düstur**, s. 3.

⁵²⁹ "How Much Money does the U.S. Give to Jordan?", (t.y.), **Jordan Times**, <http://us-foreign-aid.insidegov.com/q/88/1590/How-much-money-does-the-U-S-give-to-Jordan>, (21.05.2015).

⁵³⁰ Muath Freij, "US Grants Additional \$20m for Water Security in North", (21.01.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/us-grants-additional-20m-for-water-security-in-north>, (21.11.2014).

⁵³¹ Omar Obeidat, "US Pledges More Financial Assistance to Jordan", (20.05.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/us-pledges-more-financial-assistance-to-jordan>, (16.10.2014).

Maliye Bakanı Ümeyye Tukan bu politikasından dolayı ABD'ye duydukları minnettarlığı ifade etmiştir.⁵³²

Rejime yönelik ABD desteklerinin bir diğer ayağını da askeri alan oluşturmuştur. Bu alanda ABD, halkı karşısında zaten zor süreçler yaşayan rejimin bir de kaotik yapıya bürünen bölgede güçsüz duruma düşmemesi için rejime önemli desteklerde bulunmuştur.

ABD'nin Amman büyükelçiliğinin yaptığı açıklamaya göre, Ürdün'e verilen yıllık 660 milyon doların 300 milyon dolarlık kısmını askeri harcamalar teşkil etmektedir.⁵³³ Büyük önemi haiz askeri konularda iki ülke arasında müteaddit defalar fikir alışverişi yapılmıştır. Bunlardan birinde, ülkede olaylar başladıktan kısa bir süre sonra ABD'ye giden Kral Abdullah, Washington'da Savunma Bakanı Robert Gates ile görüşerek Ortadoğu'daki gelişmeleri ve özellikle askeri alandaki işbirliği konularını müzakere etmiştir.⁵³⁴

ABD'nin Ürdün'e verdiği askeri desteğin en mühim sebebi, kuşkusuz Ürdün'ün bölge güvenliğinde izlediği siyasettir. Bölge güvenliğinin tesisi için iki devletin emniyet ve istihbarat organları ortaklaşa bazı operasyonlar yürütmüştür. FBI'ın da katıldığı bu operasyonlardan birinde, Usame bin Ladin'in sözcüsü Süleyman Ebu Ğais tutuklanmıştır. 7 Mart 2012 Perşembe günü Kral Abdullah, olayı el-Kaide'ye karşı sürdürülen savaşta kazanılmış çok önemli bir zafer olarak nitelemiştir. Türkiye'de yayınlanan ulusal günlük gazete Hürriyet'e göre, Ebu Ğais, Kuveyt'e gitmek üzere kısa bir süre Türkiye'de kaldıktan sonra yol güzergâhında olduğu için Ürdün'e geçmiştir. Buna göre Ebu Ğais, başkent Ankara'da lüks bir otelde kalmış ve Türk yetkililer Ğais'i ülkede bir suça karışmadığı için tutuklamayı kabul etmemiştir. Bu olayda ABD'li yetkililer Ürdün'ün bölge güvenliğinde oynadığı üstün rolden dolayı Kral Abdullah'ı ve Ürdün'ü takdir ve tebrik etmişlerdir.⁵³⁵

ABD-Ürdün ilişkilerinde, girişte ifade edilen, yüksek önemi haiz dördüncü ve beşinci hususlar, müstakil birer mevzu olmakla birlikte bölgesel güvenlik kapsamında ele

⁵³² "US-guaranteed Eurobonds Issued by Jordan Oversubscribed by 180%", (29.10.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/us-guaranteed-Eurobonds-issued-by-jordan-oversubscribed-by-180>, (29.09.2014).

⁵³³ "US Assistance to Jordan to Maintain its Levels Next Year", (18.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/us-assistance-to-jordan-to-maintain-its-levels-next-year>, (18.09.2014).

⁵³⁴ Faik Hicazin, "الملك يلتقي وزير الدفاع الأمريكي والممثلة العليا للاتحاد الأوروبي وعضو مجلس الشيوخ اكرمان", (18.05.2011), **Ed-Düstur**, s. 4.

⁵³⁵ Daha fazla bilgi için bkz: "Osama bin Laden's Spokesman 'held in Jordan'", (07.03.2013), **Al Jazeera**, <http://www.aljazeera.com/news/americas/2013/03/20133716382510846.html>, (22.08.2014).

alınabilecek hususlardır. Çünkü hem İsrail-Filistin uyuşmazlığı hem de Suriye Krizi ve krizin doğurduğu istikrarsız ortam, bölge güvenliğini yakından ilgilendiren meselelerdir. ABD'nin bu alanlarda verdiği destekler, ulusal çıkarlarına uygun bir şekilde devam ederken aynı zamanda Ürdün rejimine varlığını idame ettirmede aradığı fırsatları sunmuştur. Bu mevzularla ilgili ilk olarak, Ürdün'de olaylar başladıktan kısa bir süre sonra, 12 Nisan Salı günü, ABD'ye giden Dışişleri Bakanı Nasır Cude, Washington'da Amerikan Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'la görüşmüştür. Görüşmede Cude, Kudüs, sınırlar, güvenlik, mülteciler ve su sorunlarını da kapsayacak bir İsrail-Filistin görüşmelerinin tekrar başlaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Dışişleri Bakanı Clinton, ABD'nin Ürdün'ün bölgedeki gelişmelerde oynadığı ılımlı rolden ve barış görüşmelerine olan katkılarından dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁵³⁶ Filistin meselesinin çözüme kavuşturulması için yoğun çaba sarfeden Dışişleri Bakanı Nasır Cude 2012'nin başında Ortadoğu uluslararası dördü kurul temsilcisi Tony Blair ve Ortadoğu ABD Özel Barış Süreci temsilcisi David Hale ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmelerde Filistin topraklarında bağımsız bir Filistin devletinin kurulması için uygun ortamın oluşturulma gayesiyle Filistin ve İsrail taraflarıyla doğrudan görüşmelere başlanması üzerinde durulmuştur.⁵³⁷

İki devlet liderinin katılımı ile Mart 2012'de gerçekleşen zirve, bölge güvenliği ve Filistin konusunda önemli içeriğe sahiptir. Toplantıda, İsrail-Filistin çatışmasında Ürdün'ün çabalarını takdir ettiklerini ifade eden Obama, barış sürecinde Ürdün'ün çok önemli bir rol üstlendiğine/üstleneceğine işaret etmiştir. Barışa hizmet eden Kral Abdullah'ın, babası Kral Hüseyin gibi ABD ile derin bağlar kurduğu için Oval Ofis'e davet edilen ilk Arap lider olduğunu hatırlatan Obama, Ürdün'ün dâhili ve daha çok harici meselelerden dolayı iktisadi sıkıntılar yaşadığına vurgu yapmış ve Kongre'nin kredi sağlama hususunda çalışmalarına devam ettiğini müjdelemiştir.⁵³⁸ ABD dönüşü Amerikan Kongre Üyelerinden bazılarını Amman'da ağırlayan Kral Abdullah, İsrail-Filistin meselesinin çözümünde ABD'nin sunduğu katkılardan dolayı müteşekkik olduklarını ifade etmiş ve Filistin halkının özlemini çektiği, en tabii hakları olan bağımsız devletlerine sahip

⁵³⁶ “Judeh Meets with Clinton”, (14.04.2011), **Jordan Times**, s. 1–6.

⁵³⁷ “جودة يجري مباحثات مع مبعوثي الرباعية و الولايات المتحدة”, (07.02.2012), **Es-Sebil**, s. 6.

⁵³⁸ ABD Beyaz Saray İnternet Sitesi, “President Obama Holds a Press Conference with King Abdullah II of Jordan”, (22.03.2013), <http://www.whitehouse.gov/photos-and-video/video/2013/03/22/president-obama-holds-press-conference-king-abdullah-ii-jordan#transcript>, (21.11.2014).

olma konusunda kalıcı ve nihai çözümler üretmede ABD'nin verdiği desteğe dikkat çekmiştir.⁵³⁹

Yukarıda zikredilen görüşmelere ilaveten, Filistin meselesinde Ürdün'ün üstlendiği rolün önemini vurgulayan birçok karşılıklı ziyaret gerçekleşmiştir. Bütün bu ziyaretlerin üzerinde durduğu önemli noktalar, Ürdün'ün bölge güvenliği açısından izlediği siyasetin önemi ve İsrail-Filistin uyuşmazlığında geliştirdiği barışçıl politikalar ve önerilerdir. Filistin meselesine benzer olarak, Ürdün'ün Suriye Krizi'nde de barışçıl bir çözüm istediği ve bu istekle bölgede istikrarsızlığa yol açabilecek her türlü politikanın karşısında durduğunu ifade etmek gerekmektedir. En büyük iktisadi ortağı olan Suriye'de savaşın patlak vermesiyle ve savaşın neticesinde ortaya çıkan mülteciler sorununun varlığıyla Ürdün, iki kez kayba uğramıştır. Ancak, kayıp gibi görünen mülteciler sorununun ülkeye maddi yardımların çekilmesinde bir vasıta olarak kullanıldığını söylemek gerekir.

Suriye savaşının birinci yılı dolarken, ABD'de gerçekleştirilen zirvede Başkan Obama, ABD'nin Suriye Krizi'nde en fazla insani yardım yapan ülke olduğunu hatırlatmış, Ürdün'ün her zaman mültecilere kucak açtığına ve bu yükün altında ezilmemesi için uluslararası toplumun daha fazla sorumluluk üstlenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.⁵⁴⁰

2012'deki ABD ziyaretinden, bu alanda daha fazla destek sözü ile ayrılan Kral Abdullah ilerleyen süreçte desteği gerek iktisadi gerekse askeri alanlarda almaya başlamıştır. Bu kapsamda Obama'nın Mart 2013'teki Amman ziyareti Suriye meselesiyle ilgili önemli izler taşımıştır. Kral Abdullah, Ürdün'ün kollarının tarihsel olarak bütün komşulara açık olduğunu ancak bu kadar fazla mülteci akınıyla baş edilemeyeceğini söyleyerek ülkede var olan yaklaşık 450 bin mültecinin ekonomiye yıllık 550 milyon dolar yük getirdiğini ifade etmiştir. Toplantıda Obama, Suriyeli mültecilerin getirdiği yüke⁵⁴¹

⁵³⁹ "يلتقي وفد مساعدي أعضاء الكونغرس الأمريكي", (03.04.2012), **Es-Sebil**, s. 6.

⁵⁴⁰ ABD Beyaz Saray İnternet Sitesi, "President Obama Holds a Press Conference with King Abdullah II of Jordan", (22.03.2013), <http://www.whitehouse.gov/photos-and-video/video/2013/03/22/president-obama-holds-press-conference-king-abdullah-ii-jordan#transcript>, (21.11.2014).

⁵⁴¹ Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan, 23 Mart Cumartesi günü, 200 milyon dolarlık yardım sözü veren ABD Başkanı'nın ayrıca uluslararası piyasada Ürdün'ün tahvillerine teminat vereceğini açıklamıştır. Omar Obeidat, "US Plans to Guarantee Jordanian Bond Issue", (23.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/us-plans-to-guarantee-jordanian-bond-issue>, (09.10.2014).

yardımcı olabilmek için 200 milyon dolar yardım sözü vermiştir. Ayrıca ülke olarak Ürdün'ün her zaman yanında olduklarını açıkça beyan etmiştir.⁵⁴²

Obama'nın Ürdün'ü ziyaretinden yaklaşık bir ay sonra, 26 Nisan Cuma günü, Ürdün Kralı Abdullah Washington'a giderek başta Obama ile olmak üzere üst düzey temaslarda buluşmuştur. Görüşmede Obama, Kral Abdullah'a bölgede oynadığı rolden dolayı Ürdün'ün sıra dışı bir model olduğunu söylemiştir.⁵⁴³ Kral Abdullah ise Obama'ya, Ürdün'ü ziyaretinden bu yana ülkeye 60 bin mültecinin daha giriş yaptığını, mültecilerden dolayı ülkedeki gruplaşmanın had safhaya ulaştığını ileterek, Obama'ya ülkesine vermiş olduğu her türlü destek için şükranlarını sunmuştur.⁵⁴⁴

Bu görüşmelerden kısa bir süre sonra, 19 Mayıs Pazar günü, iki ülke arasında, ABD'nin vaat ettiği 200 milyon dolarlık ek yardım anlaşması imzalanmıştır. Böylece ABD yıllık 360 milyonluk yardımına (askeri alanda verdiği 300 milyonun haricinde) 200 milyon daha ekleyerek toplam yardım miktarını 560 milyona çıkarmıştır.⁵⁴⁵ Ürdün tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanan bu kararın üzerinden bir ay geçmişken 19 Haziran Çarşamba günü, ABD Ürdün Büyükelçiliği, ABD Hükümeti'nin, Suriyeli mülteciler için 300 milyon dolarlık ek bir yardım daha sağlayacağını ve bu meblağın 45 milyon dolarlık kısmının da doğrudan Ürdün'e⁵⁴⁶ verileceğini açıklamıştır.⁵⁴⁷

2013 senesinin sonlarına doğru Suriye Krizi kapsamında gerçekleşen zirvede Amman'ı ziyaret eden ABD Dışişleri Bakanı Kerry, bir kez daha, Ürdün'ü Suriye Krizi'nde izlediği politikadan ve bölgesel barışın tesisinde üstlendiği rolden dolayı desteklediklerini ifade etmiştir. Buna rağmen toplantıda Kral Abdullah'ın, İsrail'in

⁵⁴² "Obama Vows Aid for Syrian Refugees in Jordan", (23.03.2013), **Al Jazeera**, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/03/2013322145755378654.html>, (22.08.2014).

⁵⁴³ Colleen Curtis, "President Obama Meets with King Abdullah II", Beyaz Saray İnternet Sitesi, (26.04.2013), <https://www.whitehouse.gov/blog/2013/04/26/president-obama-meets-king-abdullah-ii>, (21.05.2015).

⁵⁴⁴ "Jordan, US Seek End to Syria Bloodshed", (27.04.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-us-seek-end-to-syria-bloodshed>, (13.10.2014).

⁵⁴⁵ Omar Obeidat, "US Pledges More Financial Assistance to Jordan", (20.05.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/us-pledges-more-financial-assistance-to-jordan>, (16.10.2014).

⁵⁴⁶ İktisadi olarak Ürdün'e desteklerini arttıran ABD, Suriye Krizi'nin ortaya çıkardığı sonuçlardan daha az etkilenmesi adına Ürdün'e yönelik askeri desteklerini de arttırmıştır. Başbakan Abdullah Ensür, 22 Haziran Cumartesi günü, 200 ABD askerinin askeri eğitim ve tatbikat için, 700 askerinin de patriot füzeleri ve f-16'lar için Ürdün'de kalacağını duyurmuştur. Suriye iç savaşının Ürdün'e yansımaları ihtimaline karşın savunma kabiliyetlerini geliştirmek için bu askerlerin Ürdün'ün isteği ile ülkede kaldığı dile getirilmiştir. "Jordan Hosting 900 US Troops to 'boost defence'—Ensür", (22.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-hosting-900-us-troops-to-boost-defence---ensur>, (18.10.2014).

⁵⁴⁷ Hani Hazaimah, "US Boosts Aid for Syrian Refugees by \$300 Million", (20.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/us-boosts-aid-for-syrian-refugees-by-300-million>, (18.10.2014).

Filistin’de uyguladığı kanun dışı uygulamalardan şikâyet etmesiyle ilgili ABD’li bakandan yorum gelmemiştir.⁵⁴⁸

Ürdün’deki halk hareketleri sürecinde Ürdün-ABD ilişkilerine bakıldığında, ABD’nin Ürdün’ü bölgesel bütün meselelerde iktisadi ve askeri yönden desteklediği görülmektedir. Bütün bu destekler devam ederken, ABD pek tabii ülkede vuku bulan protesto gösterileri ve gösterilerin neticesinde atılan reform adımlarına kayıtsız kalmamıştır. Ülkede reform adına atılan adımların muhalefeti ve halkın önemli bir kesimini memnun etmemesine rağmen ABD’nin her fırsatta reform sürecinden sitayişle bahsettiği görülmektedir.

Ürdün’de olayların başladığı tarihten çok kısa bir süre sonra, 13 Şubat 2011 Pazar günü, Ürdün’ü ziyaret ederek Kral Abdullah ve Nasır Cude bir araya gelen ABD Dışişleri Müsteşarı William Burns, bölgedeki olayların masaya yatırıldığı görüşmelerde, Ürdün’ün gerçekleştireceği iktisadi ve siyasi reformlarla ülkenin istikrar ve güvenini artıracığına dair inancını paylaşmıştır.⁵⁴⁹ Aynı yılın Mayıs ayında Kral Abdullah ile bir görüşme gerçekleştiren ABD Dışişleri Bakan Yardımcısının, birçok reform gerçekleştiren Ürdün’ün reformlar konusunda lider ülke olduğunu ifade etmesi dikkat çekici bir söylem olarak kaydedilebilir. Bakan Yardımcısının buna ilaveten, Ortadoğu’ya baktıklarında barışın tek temsilcisi olarak Ürdün’ü gördüklerini beyan etmesi, ABD yönetiminin Ürdün’e yönelik bakış açısını gözler önüne sermiştir.⁵⁵⁰

Ülkede eylemler tüm hızıyla devam ederken Ocak 2012’de oldukça sıcak bir şekilde Kral Abdullah’ı karşılayan Başkan Obama, Kral’ın kendisine Ürdün’de gerçekleştirilen iktisadi ve siyasi reformlar hakkında bilgi verdiğini belirterek bu reformlarla, rejimin ülkede siyasi ve iktisadi hayatı düzene sokacağını, istikrar ve güveni tesis edeceğini ifade etmiştir.⁵⁵¹

Protestoların başlangıcından itibaren Ürdün rejimi reform ile ilgili yapılacak çalışmalar hakkında devamlı ABD’li yetkililere bilgi vermiştir. Bunlardan birinde Kral Abdullah, Kraliyet Divanı’nda Amerikan Kongre Üyeleri ile gerçekleştirdiği toplantıda üyeleri reform çalışmaları hakkında bilgilendirmiştir. Kral, Ürdün’ün reform

⁵⁴⁸ “الملك : إجراءات إسرائيل الأحادية عقبة أمام السلام”, (07.11.2013), **Ed-Düstur**, s. 1.

⁵⁴⁹ “King Discusses Region with US, Bahrain, Russia”, (13.02.2011), **Jordan Times**, s. 1.

⁵⁵⁰ “الملك يؤكد أهمية الدور الأميركي في دعم عملية السلام”, (04.04.2011), **El Ğad**, s. 1–2–13.

⁵⁵¹ “Jordan’s King Discusses Middle East Peace Talks with Obama”, (17.01.2012), **CNN**, <http://edition.cnn.com/2012/01/17/world/meast/jordan-abdullah-obama-meeting/>, (21.11.2014).

çalışmalarındaki hedeflerinin gerçekleşmesi konusunda doğru adımlarla ilerlediğini, özellikle iktisadi reformla fakirlik ve işsizlik problemlerinin çözüleceğinin altını çizmiştir.⁵⁵²

ABD’li yetkililerin, iki yıl boyunca Ürdün reform sürecinden sitayişle bahsetmeleri, 2013 senesinde zirve noktaya ulaşmıştır. 2013’e gelindiğinde ülkedeki memnuniyetsizlik ortadan kalkmamış olmasına rağmen eylemlerin azalmaya başladığı görülmektedir. Mart 2013’te Kral Abdullah Amman’da Başkan Obama ile görüşürken, Dışişleri Bakanı Nasır Cude de 23 Mart Cumartesi günü, mevkidaşı John Kerry ile görüşmüştür. İki siyasetçi de ülkeleri arasındaki ayrılmaz ve tarihi bağların her seviyede ortak çıkarlar doğurduğunun altını çizmiştir. Kerry, Krallığın uyguladığı reformlardan övgü ile bahsetmiş ve övgüyü daha da ileri götürerek Ürdün’ün bölgede rol model olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵³

Yukarıda aktarılan gelişmelerin gösterdiği üzere iki ülke ilişkilerinde, Arap Baharı sürecinde de, önemli bir işbirliği tesis edilmiştir. Bütün bu anlatı, esasen, ABD’nin ulusal ve bölgesel kötü koşullarla mücadele eden rejime yönelik ihtiyacını gözler önüne sermektedir. Üstelik bu ihtiyacın tek taraflı olmadığı da yadsınamaz bir gerçektir. Bu süreçte, Ürdün rejiminin, en temel hayatta kalma stratejisi olan dış yardımları ülkeye çekmesi için bölgesel istikrarsızlığı, İsrail-Filistin uyuşmazlığını ve Suriye Savaşı’nın ortaya çıkardığı mülteci sorununu birer araç olarak kullanması ilginç ancak bir o kadar da başarılı bir yöntem olarak öne çıkmıştır.

3.2.2. İngiltere ile İlişkiler

Mavera-i Ürdün (Transjordan), bölgeye şekil veren Sykes Picot ve anlaşmayı 25 Nisan 1920’de yeniden şekillendiren San Remo Konferansı’nda alınan kararlar uyarınca İngiliz Koloni Bakanlığına bağlı olarak 1921 senesinde İngiliz mandası olmuştur.⁵⁵⁴ 25 yıl manda idaresinde kalan Ürdün, bağımsızlığını kazandığı 1946 senesine kadar da İngiltere’ye bağlı şekilde idare olunmuştur. Bağımsızlığını müteakip süreçte, küresel güçlerin İsrail’e destek çıktığı bir vasatta, ülke içindeki Filistinli mülteciler sorunu ile mücadele etmek zorunda kalan Kral Hüseyin, (1952–1999) rejimi ülke içi baskı grupları ile küresel güçler arasında sağladığı bir denge ile devam ettirmiştir. Bu denge ile ülke içi

⁵⁵² “يلتقي وفد مساعدي أعضاء الكونغرس الأمريكي” (03.04.2012), **Es-Sebil**, s. 6.

⁵⁵³ “Jordan, US Seek to Build on ‘historic’ Ties”, (23.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-us-seek-to-build-on-historic-ties>, (09.10.2014).

⁵⁵⁴ Riyadh Mofleh Klaiyat, “The British Resident in Transjordan and the Financial Administration in the Emirate Transjordan 1921–1928”, **Journal of Politics and Law**, 5 (4), 2012, s. 159.

muhalefetin görece artmasında bir beis görmeyen Kral Hüseyin, büyükbabası gibi İngiltere ile ilişkileri sıkı tutmaya özen göstermiştir. Bu kapsamda 1954 yılında İngiltere ile imzalanan iktisadi yardım anlaşması, sadece İngiltere'nin desteğini alması cihetiyle değil İngiliz-Arap ilişkilerinde bir ilk olması bakımından da önemlidir.⁵⁵⁵

Bu anlaşmadan iki yıl sonra, 1956 yılında, Kral Hüseyin'nin, Arap Lejyonu'nu komuta eden İngiliz komutanı ülkeden kovması, iki ülke arasında bir krize neden olmuştur. Kısmi dış politika değişikliğine yol açan olay, Kral Hüseyin'in takip eden yıllarda Batı ile ilişkileri kesmesini ve İngiliz birliklerin ülkeyi terk etmesini beraberinde getirmemiştir. Komutan'ın sürülmesinin ardından, ifade edilen kısmi dış politika değişimi kapsamında, 1957 senesinde Kral Hüseyin, İngiltere ile sahip olduğu anlaşmayı feshetmiş ve bu tarihten itibaren Mısır, Suriye ve Irak, Ürdün rejimine finansal destek vermeye başlamıştır. Ancak 1958'de Irak'ta gerçekleşen devrimin ardından Kral Hüseyin'e yönelik gerçekleştirilen darbe girişiminde Hüseyin, İngiltere'den yardım istemek mecburiyetinde kalmıştır. Bu tarihten sonra Arap devletlerle iyi geçinmeye çalışan Ürdün, daha fazla Batı'ya ve İngiltere'ye yaklaşmış ve Sovyet yanlısı Irak, Suriye ve Mısır ile mesafeli bir ilişki yürütmüştür.⁵⁵⁶

Ürdün dış politikasının küresel eksenini ABD ile ilişkiler oluşturduğu göz önüne alındığında bu eksene en yakın ülkenin İngiltere olduğunu ifade etmek gerekir. Geçmişteki bölgesel istikrarsızlıkların Batı ile yakınlaşmayı kaçınılmaz kıldığı Ürdün'ün, Arap Baharı sürecinde ABD'den sonra en fazla işbirliği arayışının İngiltere ile olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, 2011–2014 arasındaki sürece bakıldığında Ürdün-İngiliz ilişkilerinin seyrini dört önemli olay belirlemiştir: İsrail-Filistin meselesi ve dolayısıyla barış görüşmeleri, Suriye Krizi, Ürdün'ün iktisadi yönden desteklenmesi, ülkedeki reformlar.

Üç yıllık süreç içerisinde ilk önemli görüşme, ülkede protesto gösterilerinin başlamasından kısa bir süre sonra, Kral Abdullah ile İngiliz Dışişleri Bakanı William Hague arasında gerçekleşmiştir. İngiliz Bakanı Amman'da ağırlayan Kral Abdullah, toplantı boyunca bölgedeki güncel meseleleri müzakere etmiş ve barış sürecinin gerçekleşmesi için hedeflenen çalışmaların son durumunu istişare etmiştir. Toplantının

⁵⁵⁵ Mitchell G. Bard, a.g.e.

⁵⁵⁶ Mitchell G. Bard, a.g.e.

ardından liderler, iki devletin ortak sorunu olan bölgedeki istikrar ve güvenliğin sağlanması adına atılan her seri ve pratik adımın çok önemli olduğunu vurgulamıştır.⁵⁵⁷

Kral Abdullah'ın 13 Mayıs 2011 Perşembe günü İngiltere'yi ziyaretinde yine İsrail-Filistin uyuşmazlığı ön plana çıkmıştır. İngiliz Başbakan David Cameron ile İngiltere'de bir araya gelen Kral Abdullah, 1967 sınırları esas alınmak üzere İsrail-Filistin çatışmasının sonlandırılması için İngiltere'den daha fazla destek istemiştir. İngiliz Başbakan, iki devletli çözüm esas alınmak suretiyle İsrail-Filistin barış görüşmelerine yönelik desteklerini devam ettireceklerini Kral'a iletmiştir. Aynı gün Dışişleri Bakanı Nasır Cude de İngiliz mevkidaşı William Hague ile ikili bir görüşme gerçekleştirerek bölgesel gelişmeleri değerlendirmişlerdir.⁵⁵⁸

Aynı yıl içinde, 10 Kasım Perşembe günü, yine İngiltere'yi ziyaret eden Kral, Kraliçe Elizabeth ile Prens Charles ile görüşmüştür. Geniş bir heyetle adaya giden Kral Abdullah, beraberindeki heyetle çok yönlü toplantılar gerçekleştirmiştir. İlk önemli toplantı 11 Kasım 2011 Cuma günü İngiliz Dışişleri Bakanı William Hague ile Kral Abdullah arasında yapılmış ve ikili arasındaki görüşmelerde İsrail-Filistin barış süreci ve bölgesel meseleler ele alınmıştır. Kral Abdullah, Dışişleri Bakanı Wiliam Hague ile Arap coğrafyasında yaşanan gelişmeleri müzakere ettiği toplantıda Ortadoğu'da barışın tesis edilmesi için daha fazla gayret gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Abdullah, bölgedeki barış görüşmelerine taraf olacak iki devletin tüm Ortadoğu'ya barışı getireceğini söylemiştir.⁵⁵⁹ Kral Abdullah Hague ile görüşmesinden sonra, 15 Kasım Salı günü hem İngiliz Başbakan Cameron hem de İngiltere Kraliçesi Elizabeth ve Prens Charles ile bir araya gelmiştir. Toplantıların tamamına iki önemli konu damga vurmuştur. Kral Abdullah, İngiltere ile sahip oldukları derin tarihsel ilişkilere vurgu yapmış ve Ürdün'ün içinden geçtiği siyasi ve iktisadi reform süreci hakkında bilgi vererek destek istemiştir. Ayrıca 1967 sınırları ve iki devlet modelini esas alan bir barış sürecinin desteklenmesini talep etmiştir. Kral Abdullah ve Dışişleri Bakanı Nasır Cude gerek Ürdün hakkında gerekse barış süreci ile ilgili gerçekleştirdikleri toplantıların tamamında destek sözü almışlardır. İngiliz Dışişleri Bakanı

⁵⁵⁷ "المملك يؤكد أهمية تكاتف الجهود لاتخاذ خطوات سريعة نحو حل الدولتين", (09.02.2011), **Ed-Düstur**, s. 2.

⁵⁵⁸ "King, British Premier Discuss Region, Peace Efforts", (13-14.05.2011), **Jordan Times**, s. 1-6.

⁵⁵⁹ "جلالته يلتقي وزير الخارجية البريطاني و يؤكد متانة العلاقات بين البلدين", (12.11.2011), **Ed-Düstur**, s. 1.

kral ile yaptıkları toplantıyı “yapıcı ve olumlu” bulduğunu ifade etmiş ve İngiltere’nin Ürdün ile ilişkilerini daha da artırmak için vasıtalar oluşturacağını açıklamıştır.⁵⁶⁰

İki ülke arasında öne çıkan ikinci mühim mesele Suriye Krizi ve krizin ağır maliyetidir. Bu kapsamda ikili ilişkilerde, özellikle 2012 senesinin ortalarından itibaren olumlu bir ivme görülmektedir. Ürdün Kralı Abdullah’ın Haziran 2012’de İngiltere’ye yaptığı ziyaretin ana gündem maddesini Suriye oluşturmuştur. İngiltere’nin önde gelen fikir, siyasi, iş ve medya insanları ile bir araya gelen Kral, Suriye’deki sorunların her geçen gün arttığına ve çözülemez bir düğüm haline geldiğine dikkat çekerek krize bir an önce çözüm getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁶¹ Suriye meselesi ile ilgili yoğun bir diplomasi yürütmeye başlayan Ürdün, çok kısa sürede İngiltere’den aldığı maddi yardımların artmasını sağlamıştır. 26 Ocak 2013 Cumartesi günü, İngiltere Uluslararası Kalkınma Devlet Bakanı Justine Greening, İngiltere’nin Suriyeli mültecilere insani yardım kapsamında Ürdün’e 21 milyon Sterlin yardımda bulunacağını açıklamıştır. Düzenlediği basın toplantısında Greening, yardımlarla kışlık kıyafet, gıda ve sağlık ile ilgili alımların yapılacağını belirtmiştir. Zaatari mülteci kampını ziyaret eden Greening, ziyaretin Ürdün toplumunun inanılmaz bir cömertlikle Suriyelilere sahip çıktığını gözleriyle görmesine olanak verdiğini belirtmiş ve bağışta bulunan ülkelere, kriz karşısında geç kalındığı uyarısını yapmıştır.⁵⁶²

19 Haziran 2013 Çarşamba günü adaya yaptığı ziyarette, Kral Abdullah yine hususi olarak mülteciler sorununu gündeme getirmiştir. Ortadoğu’daki son gelişmelerin ve iki devletli İsrail-Filistin uyuşmazlığının da masaya yatırıldığı toplantıda,⁵⁶³ Kral Abdullah İngiltere Başbakanı David Cameron’a, ülkesinin Suriye Krizi’nin getirdiği ağır yük altında ezildiğini ve Suriye Krizi’nin nihayete erdirilmesi için daha fazla çabanın gerektiğini söylemiştir. Toplantıda Cameron, mültecilerin sebep olduğu yükü azaltmak için İngiltere’nin Ürdün’e 50 milyon Sterlin daha yardımda bulunacağını taahhüt etmiş ve

⁵⁶⁰ “King, British FM Discuss Ties, Region’s Future”, (13.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-british-fm-discuss-ties-regions-future>, (17.09.2014).

⁵⁶¹ “الملك يحذر من تعقيدات الأزمة السورية”, (15.06.2012), **Ed-Düstur**, s. 1.

⁵⁶² Hana Namrouqa, “UK Announces 21 Million Pounds in New Humanitarian Aid for Syrian Refugees”, (26.01.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/UK+announces+21+million+pounds+in+new+humanitarian+aid+for+Syrian+refugees-56593>, (20.11.2014).

⁵⁶³ “His Majesty King Abdullah II of Jordan Meets With British Prime Minister, David Cameron”, (19.06.2013), **The Royal Correspondent**, <http://royalcorrespondent.com/2013/06/19/his-majesty-king-abdullah-ii-of-jordan-meets-with-british-prime-minister-david-ameron/>, (23.06.2015).

dahası G-8 ülkelerinin daha fazla yardımda bulunması için çaba göstereceğine söz vermiştir.⁵⁶⁴

Suriye Krizi ile ilgili oldukça verimli geçen toplantıdan kısa bir süre sonra, Ekim’de, Kral Abdullah tekrar İngiltere’ye giderek İngiltere Başbakanı David Cameron ve Dışişleri Bakanı William Hague ile görüşmüştür. Toplantılarda yine Suriye Krizi’nin maliyeti, nihayete erdirilmesi ve İsrail-Filistin çatışmasının iki devletli çözüm modeli esas alınarak sonuca ulaştırılması konuları ele alınmıştır.⁵⁶⁵ Kral’ın temaslarından bir hafta sonra, 7 Kasım Perşembe günü, İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı Hugh Robertson Ürdün’e iki günlük ziyaret gerçekleştirerek Zaatari Kampı’nı, UNICEF çalışmalarını ve İngiltere destekli birçok projeyi yerinde incelemiştir. Ziyaretlerinin ardından yaptığı açıklamada Robertson, Ürdün’ün bölge barışında büyük öneme sahip bir ülke olduğunun ve bu sebepten ülkenin istikrarının/güvenliğinin İngiltere için büyük önem taşıdığına altını çizmiştir.⁵⁶⁶

Robertson’un yerinde yaptığı gözlemin ardından, 13 Kasım Çarşamba, İngiliz yetkililerden Ürdün’deki Suriyeli mülteciler için 11 milyon Sterlin’in (12.5 milyon ÜD) daha tahsis edildiği açıklanmıştır. Büyükelçilikten yapılan açıklamada, Ürdün’ü ziyaret eden Uluslararası Kalkınma Bakanı Alan Duncan’ın,⁵⁶⁷ yardımın ihtiyaçlar, sakatlar ve kronik hastalara tahsis edildiğini söylediği duyurulmuştur. Ayrıca, destek ile 120 bin insanın yaşadığı Zaatari kampındaki su sıkıntısının giderilmesine de yardımcı olunacağı ifade edilmiştir. Büyükelçilikten yapılan açıklamada, İngiltere’nin Suriye’de savaş başladığından Kasım 2013’e kadar geçen sürede toplam 500 milyon Sterlin insani yardımda bulunduğu ve bu yardımın 100 milyon Sterlinlik (113 milyon ÜD) kısmının da doğrudan Ürdün’e verildiği kaydedilmiştir.⁵⁶⁸

⁵⁶⁴ “King Meets with UK Leaders over Region, Cooperation”, (20.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/king-meets-with-uk-leaders-over-region-cooperation>, (20.11.2014).

⁵⁶⁵ “King Back Home after UK Visit”, (13.10.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-back-home-after-uk-visit>, (20.11.2014).

⁵⁶⁶ “وزير الدولة البريطاني للشؤون الخارجية يختم زيارة للمملكة”, (07.11.2013), **Ed-Düstur**, s. 3

⁵⁶⁷ Mafrak’taki Zaatari ve Amman’daki 29 bin kayıtlı mültecinin yaşadığı El Hüseyin mülteci kampını yerinde gözlemleyen Uluslararası Kalkınma Bakanı Alan Duncan, 14 Kasım Perşembe günü, Planlama Bakanı İbrahim Saif ile görüşmüş ve ülkesinin Ürdün’e her zaman destek olmaya istekli ve hazır olduğunu iletmıştır. Ayrıca Duncan, Suriyeli mültecilere yardım etmek için taahhütleri bulunduğunu hatırlatmıştır. “Saif Discusses Cooperation with British Minister”, (16.11.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/saif-discusses-cooperation-with-british-minister>, (20.11.2014).

⁵⁶⁸ “£11 Million in British Aid to Support Vulnerable Syrian Refugees in Jordan”, (13.11.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/11-million-in-british-aid-to-support-vulnerable-syrian-refugees-in-jordan>, (20.11.2014).

Bölge güvenliği, barış süreci ve Suriye Krizi'nde Ürdün'e büyük destekler veren İngiltere, ülkedeki protestolara ve halkın hoşnutsuzluğuna rağmen Kral Abdullah'ın reform gayretlerinden de sitayişle bahsetmek ve bu çabalarından dolayı rejimi takdir etmek suretiyle ülkedeki sisteme yönelik desteğini de gözler önüne sermiştir. Ülkedeki protesto gösterilerinin başlangıcından sonuna kadar İngiltere'nin reformlar mevzuunda Ürdün rejimine yönelik desteğini görmek mümkündür. Ülkede protesto gösterileri başlayalı daha birkaç gün olmuşken İngiltere Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu ve Güney Asya'dan sorumlu Müsteşarı Alistair Burt, meclis üyeleri ile bir araya gelerek Ürdün'de gerçekleştirilecek siyasi reformların büyük önem taşıdığı vurgulamış, gerek reform süreci gerekse Ürdün'ün barışçıl çözüm arayışlarına ülkesinin tam destek verdiğini beyan etmiştir.⁵⁶⁹ Aynı kapsamda yine ülkedeki olaylar henüz daha sıcaklığını korurken ve ciddi herhangi bir reform adımı atılmamışken İngiliz Başbakan, Mayıs 2011'de, Kral'ın zor koşullar altında ülkede gerçekleştirmeye çalıştığı reformlardan sitayişle bahsetmiştir.⁵⁷⁰ Dönem dönem Ürdünlü yetkililer ile bir araya gelen İngiltere Amman Büyükelçisi de ülkedeki reformlar hakkında övgü dolu sözler sarfetmiştir. Bunlardan birinde, İngiliz Büyükleçi, Ürdün Çalışma Bakanı Mahmut El Kifaveyn'le yaptığı görüşmede, hem İngiltere'nin hem de AB'nin, Ürdün'ün ilerlediği iktisadi ve siyasi reform yolunu desteklediğini ifade etmiştir.⁵⁷¹ Benzer şekilde, aynı yılın sonlarına doğru, 20 Ekim 2011 Perşembe günü, Ortadoğu ve Güney Asya'dan sorumlu İngiliz Müsteşar Alistair Burt'ün İngiltere'nin doğru yolda yürüyen Ürdün'ü reform sürecinde desteklemeye devam edecekleri sözünü vermesi, rejime yönelik hem ihtiyacı hem de desteği açıkça gözler önüne sermektedir.⁵⁷²

Ülkedeki reform sürecine dair İngiliz siyasetçilerden gelen açıklamalar ilerleyen zamanlarda da mutad olarak devam etmiştir. Bu açıklamaların gelmesinde Ürdünlü siyasetçilerin yürüttüğü diplomasi trafiğinin büyük bir yeri vardır. Ürdünlü devlet adamları her vesilede, ülkedeki reform süreci hakkında İngiliz siyasetçileri bilgilendirmişlerdir. Dahası, devlet erkânının ziyaretler süresince gazetelere çok sayıda mülakat verdikleri de görülmektedir. Bunlardan birinde Kral Abdullah, 15 Kasım 2011 Salı günü, Londra'da *The Times British* gazetesine verdiği mülakatta, Arap Baharı'nı Arap tarihinin önemli bir olayı

⁵⁶⁹ "وزير بريطاني يشيد بدور المجلس الاقتصادي و الاجتماعي"، (22.01.2011), **Ed-Düstur**, s. 8.

⁵⁷⁰ "King, British Premier Discuss Region, Peace Efforts", (13-14.05.2011), **Jordan Times**, s. 1-6.

⁵⁷¹ "وزير العمل يلتقي السفير لبريطاني لدى المملكة"، (04.08.2011), **El Ğad**, s. 12

⁵⁷² "UK Renews Support for Jordan Reform Drive", (21.10.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/uk-renews-support-for-jordan-reform-drive>, (20.11.2014).

olarak tanımlamış ve Ürdün'ün 'Arap Yazı'na doğru yol aldığını, kendisinin reformları gerçekleştirmek için hükümeti bizatihi cesaretlendirdiğini belirtmiştir.⁵⁷³

ABD ile ilişkilerde olduğu gibi Ürdün'ün İngiltere ile ilişkilerinde de reformları, bölgesel güvenliği ve mülteciler sorununu dış maddi yardımların ülkeye çekilmesinde birer vasıta olarak kullandığı görülmektedir. Varlığını idame ettirebilmek için bu yardımlara ihtiyaç duyan rejim koalisyonu, müteaddit defalar adaya seyahat gerçekleştirmiş ve ziyaretler neticesinde adadan önemli kazanımlarla ayrılmışlardır. Ürdün'ün izlediği bu strateji, bir taraftan rejimin başarısını ve idamesinde yardımların önemini ortaya koyarken diğer taraftan Ürdün'ün İngiltere için kilit rolde bir ülke konumunda olduğunu da gözler önüne sermiştir.

3.2.3. Fransa ile İlişkiler

Batıdaki çoğu ülke gibi Fransa ile de iyi ilişkilere sahip Ürdün yakın geçmişte her ne kadar bazı olaylarda Fransa ile ters düşse de zamanla anlaşmazlıklar giderilmiş ve iki ülke arasında özellikle iktisadi alanda önemli bir ortaklık inşa edilmiştir. 1990'ların başında vuku bulan Körfez Krizi'nde Kral Hüseyin, Irak'tan yana tavır alarak bu siyasetinin faturasını iktisadi açıdan ağır ödemiş, bu konuda krizde etkin rol alan Fransa'nın açık eleştirilerine hedef olmuştur.⁵⁷⁴ 1990 Kasım'ında karşı karşıya gelen iki liderden Kral Hüseyin, Irak'ı savunmuş ancak Kral'ın savunmasına karşılık Fransa Cumhurbaşkanı Francois Mitterrand, Hüseyin'e Irak'ın Kuveyt'ten çekilmeden Saddam'la diyalogun bile mümkün olmayacağını söylemiştir.⁵⁷⁵

Kısa sürede aşılan Körfez Krizi'nden sonraki süreçte ilişkilerin daha iyiye doğru bir seyir izlediğinden bahsetmek mümkündür. Özellikle Fransa'da Jacques Chirac'ın 1995'te cumhurbaşkanı seçilmesi, ardından 1999'da Abdullah'ın babasının vefatı üzerine kral olması ile birlikte, ikili ilişkiler önemli bir ivme kazanmıştır. Kral Abdullah'ın Kasım 1999'da Paris'e gerçekleştirdiği seyahat iki ülke arasındaki işbirliğini pekiştiren önemli bir gelişme olmuştur. Onuruna verilen akşam yemeğinde bir konuşma yapan Kral Abdullah, babası gibi kendisinin de Fransa ile iyi ilişkilerin tesisine büyük önem verdiğini ve karşılıklı ortak çıkarlar ve ortak amaçların hayata geçirilmesi için Fransa'da olmaktan

⁵⁷³ "Arab Spring a Defining Moment in Arab History–King", (16.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/arab-spring-a-defining-moment-in-arab-history---king>, (17.09.2014).

⁵⁷⁴ Zeynep Sütalan, a.g.e., s. 194.

⁵⁷⁵ "France Cool to King Hussein's Plea", (06.11.1990), **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1990-11-06/news/mn-4006_1_king-hussein, (06.04.2015).

büyük mutluluk duyduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Ortadoğu halkları ile bağına hiçbir zaman koparmayan Fransa'nın Ürdün ile de ilişkilerini hep canlı tuttuğunun altını çizmiştir. İktisadi reformları, özgürlüğün genişletilmesini ve kısaca ülkesinin dünyaya açılmasını istediğini beyan eden Kral, bu maksatla Ürdün'ün mümkün olan en kısa zamanda Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmak istediğine ve AB ile ortaklık kurmaya hevesli olduğuna işaret etmiştir. Dünyaya açılmada Fransa'nın önemine değinen Kral Abdullah, ülkesindeki en büyük özel sektör yatırımlarının başında Fransa'nın geldiğini ve özellikle turizm, su ve çimento sektörlerinde varlık gösteren Fransa'nın yatırım alanlarını genişletmesini umduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Kral Abdullah, iki ülke arasındaki askeri işbirliği düzeyinden duyduğu memnuniyete dikkat çekerek ülkesinin güvenliği için Fransa'nın üstlendiği rolden sitayişle bahsetmiştir.⁵⁷⁶ Kral Abdullah'ın Fransa ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine ciddi katkılarda bulunmuştur. Bu katkılardan en önemlilerinden biri, iki ülke arasında faaliyet gösteren iş kulübünün icraatlarıdır.

Kral Abdullah'ın Fransa ziyaretinden bir yıl önce kurulan ancak ziyaretinden sonra, 2002'de daha aktif hale gelen Fransa Ürdün İş Kulübü, iki ülke arasında ticari ve endüstri alanındaki ilişkilerin daha profesyonel ve yoğunluklu olmasına yönelik çalışmalarına başlamıştır. Dünya genelinde faaliyet yürüten Fransız Ticaret ve Endüstri Odalar Birliği'nin bir üyesi olan kulüp, özellikle ticari, iktisadi, kültürel ve sosyal alanlarda iki tarafın menfaatlerine yarayacak insan, donanım, tecrübe ve sermaye alışverişini desteklemekte ve yatırımları teşvik etmektedir. Kulüp günümüzde Fransız-Ürdün iktisadi ilişkilerinde önemli rol üstlenen bir kuruluş haline gelmiştir.⁵⁷⁷

Gerek liderler ve resmi düzeyde gerek özel sektörde, iki ülke arasında pekişen işbirliği her fırsatta övgü ile anılmıştır. 23 Nisan 2004'te Fransa'da bir araya gelen Ürdün Dışişleri Bakanı Mervan Muasher ile mevkidaşı Michel Barnier, Irak'taki son durumu da ele aldıkları görüşmelerde iki ülke arasındaki ilişkileri müzakere etmişlerdir. İki lider yaptıkları basın toplantısında, Kral Abdullah ile Jacques Chirac'ın Mart ayında Ürdün-

⁵⁷⁶ Kral Abdullah Resmi İnternet Sitesi, "Speech of His Majesty King Abdullah II at the Dinner Hosted by His Excellency the President of France Jacques Chirac Paris, France", (15.11.1999), http://kingabdullah.jo/index.php/en_US/speeches/view/id/150/videoDisplay/0.html, (01.07.2015).

⁵⁷⁷ Fransa Ürdün İş Konseyi İnternet Sitesi, <http://www.cafraj.com/>.

Fransa ilişkilerini özetlemek için “Mükemmel” kelimesini kullandıklarını hatırlatmışlar ve işbirliğinin geldiği seviyeden duyulan memnuniyeti beyan etmişlerdir.⁵⁷⁸

2004 yılında mükemmel olarak adlandırılan ilişkiler, 2007 yılında bir adım daha ileriye taşınmıştır. 11 Aralık'ta iki ülke arasında karşılıklı işbirliğini koordine etmesi için siyasi, askeri ve nükleer alanı da kapsayan “Siyasi Danışma Grubu”nun kurulmasına yönelik bir Mutabakat Anlaşması (MoU) imzalanmıştır. Anlaşmanın yanı sıra mühim konuların ele alındığı 11 Aralık akşamında Fransız Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy ile görüşen Kral Abdullah, Fransa'nın aldığı Ürdün'ün borçlarının silinmesi kararı için şükranlarını sunmuştur. Bölgedeki barış sürecini de gündeme getiren Kral Abdullah, barışın sağlanması için daha fazla uluslararası çabanın gerektiğini ve iki devletli çözüm için Fransa'nın üstleneceği görevin büyük olduğunu Sarkozy'e iletmiştir. Sarkozy ise Ürdün'ün bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanmasında ve Arap-İsrail uyuşmazlığının çözülmesinde izlediği siyasetten ötürü Kral Abdullah'a şükranlarını sunmuştur.⁵⁷⁹

1990'ların başında yaşanan kriz kısa sürede aşılmış ve süreç içerisinde iki ülke arasında hatırı sayılır derecede mühim bir işbirliği tesis edilmiştir. 20 yıllık sürece damga vuran ilişkiler, sürprize mahal vermeden, Ürdün'deki protesto gösterileri süresince de devam etmiştir. Bu süreçte Ürdün-Fransa işbirliğinin ve ilişkilerinin çerçevesini üç husus belirlemektedir. Ürdün'ün,

- * İktisadi açıdan desteklenmesi ve ülkedeki yatırımların arttırılması,
- * İsrail-Filistin uyuşmazlığındaki rolünün desteklenmesi,
- * Suriye Krizi'nin sebep olduğu ağır yük ile baş başa bırakılmaması.

Arap Baharı sürecinde Ürdün ile Fransa arasında üst düzeyde çok sayıda görüşme gerçekleşmiştir. Bunlardan ilkinde Kral Abdullah, 27 Temmuz 2011 tarihinde Fransa'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ürdün açısından oldukça verimli geçen ziyarette Fransa'nın Ürdün'e 2011–2013 yılları arasında 600 milyon Avro finansal yardımını öngören bir mutabakat anlaşması imzalanmıştır. Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy ile Kral Abdullah'ın buluşması sırasında imzalanan anlaşma, ayrıca küçük ve orta işletmeler için

⁵⁷⁸ “Jordanian French Relations are ‘excellent’-Official”, (23.04.2004), **Kuwait News Agency** (KUNA), <http://www.kuna.net.kw/ArticlePrintPage.aspx?id=1474378&language=en>, (01.07.2015).

⁵⁷⁹ Ürdün Haşimi Krallığı Başbakanlık İnternet Sitesi, “King Affirms Keeness to Boost Jordanian-French Relations”, (12.12.2007), http://www.pm.gov.jo/english/index.php?page_type=news&part=1&id=3965#, (01.07.2015).

40 milyon Avro'luk bir kredi garantisini de kapsamıştır.⁵⁸⁰ Bir yıl aradan sonra tekrar, 3 Temmuz 2012 günü, Fransa'yı ziyaret eden Kral Abdullah bu görüşmeden de 150 milyon Avroluk düşük faizli kredi anlaşmasıyla ayrılmıştır. Sağlanacak bu krediyle enerji sektörünün destekleneceği ifade edilmiştir.⁵⁸¹ Ziyaretlerin ve önemli anlaşmaların ardından Fransız Büyükelçi Caroline Dumas bir açıklama yaparak Fransa'nın, Ürdün'de 1 milyar ÜD'nin üzerinde yatırıma sahip olduğunu ve ülkede yatırımı bulunan ülkeler arasında büyüklük olarak üçüncü sırada yer aldığını belirtmiştir. Bu yatırımlar arasında Fransa'nın iletişim alanındaki Orange firması, neredeyse yarım milyar dolarlık yatırımla ülke ekonomisine ciddi bir katkı vermektedir. Gıda alanında faaliyet gösteren Carrefour, buna ilaveten Kraliçe Alia Havaalanı'nın işletmesi ve ülkede çimento ile su alanlarında faaliyet gösteren büyük firmaların bazıları Fransız şirketlerinin elindedir.⁵⁸²

Fransa Ürdün'e sadece yatırımlar yoluyla değil, ülkedeki sorunlu birçok alanı ilgilendiren projeleriyle de iktisadi destek sağlamıştır. Üstelik bu projelerin birçoğunda Ürdün'e düşük faizli kredi imkânı sunulmuştur. Bunlardan birinde Fransa, içilebilir su ağlarının yenilenmesi ve su pompalama sistemlerinin geliştirilmesi projelerinin desteklenmesi için düşük faizli 22.8 milyon Avro değerinde bir anlaşma imzalandığını açıklamıştır. Açıklamada Yarmuk Su Şirketi'ne verilecek olan paranın ilk altı yılı geri ödemesiz, 15 yıl içinde % 0.05 yıllık standart faizle geri ödeneceği beyan edilmiştir. Fransa Amman Büyükelçisi Corinne Breuze'le anlaşmayı Ürdün adına imzalayan Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan, Fransa'ya şükranlarını sunmuştur.⁵⁸³

Fransa'nın Ürdün ilişkilerinde bir diğer önemli husus da bölge güvenliği ve Fislitin-İsrail uyuşmazlığıdır. Bu kapsamda Kral Abdullah, Temmuz 2012'de Fransa'ya yaptığı resmi ziyarette Paris'te Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande ile bir araya gelerek Ortadoğu'daki problemlere iki ülkenin beraber çalışarak nasıl çözüm bulabileceğini görüşmüştür.⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ "France Provides Jordan with 600m Euro Financial Assistance Package", (28.07.2011), **Jordan Times**, s. 1-6.

⁵⁸¹ "France Chamber of Commerce & Industry in Jordan", **France Jordan Express**, (13.09.2013), <http://cafraj.net/subdefault.aspx?PageId=186&MenuId=276>, (06.04.2015).

⁵⁸² "France to Study Situation of Investments in Jordan", (26.09.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/france-to-study-situation-of-investments-in-jordan>, (19.11.2014).

⁵⁸³ "French Soft Loan to Fund Revamp of Northern Region's Water Network", (13.01.2012), **Jordan Times** <http://jordantimes.com/french-soft-loan-to-fund-revamp-of-northern-regions-water-network>, (18.11.2014).

⁵⁸⁴ "الملك بصل باريس في زيارة رسمية الى فرنسا", (02.07.2012), **Ed-Düstur**, s. 2.

Bu ziyaretten kısa bir süre sonra, 1 Şubat 2013 Cuma günü, Dışişleri Bakanı Nasır Cude aynı kapsamda Fransa Dışişleri Bakanı ile bir araya gelmiştir. İki siyasetçinin düzenledikleri ortak basın toplantısı önemli başlıklar taşımaktadır. Birçok soruna değinilen toplantıda, bölgedeki en önemli sorunlardan biri olan İsrail-Filistin uyuşmazlığı üzerinde önemle durulmuş ve Cude, 1967 sınırları temel alan iki devletli çözüm üzerinde müzakereler için azami gayret gösterilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Müzakerelerin en erken zamanda başlatılabilmesi için ABD ile AB'nin desteğini isteyen Ürdünlü bakana, Fransız mevkidaşı Fabius, Krallığın bölge istikrarı ve barışı için Fransa tarafından her zaman desteklendiğini ve destekleneceğini iletmiştir.⁵⁸⁵

Fransa'nın Ürdün'e yönelik bir diğer desteği de Suriye Krizi'nin sebep olduğu ağır sonuçların giderilmesine yöneliktir. Bu kapsamda Fransa tarafından Ürdün'e, hemen her alanda ve özellikle askeri sahada mühim destekler sağlandığı görülmektedir.⁵⁸⁶ İfade edilmelidir ki, Fransa'nın sağladığı bu destekler bir taraftan Ürdün'ün mülteci yükünü hafifletirken diğer taraftan rejimin kuvvetinin artmasına vesile olmuştur.⁵⁸⁷ Suriye Krizi'nin maliyetinin azaltılması adına müteaddit defalar yardımda bulunan Fransa'nın en mühim projelerinden biri Ürdün-Suriye sınırına kurduğu sağlık üssüdür. Ağustos 2012'de Marka Askeri Havaalanına iniş yaparak sınırdaki Suriyeli mültecilere yardım getiren bir Fransız kargo uçağı, tek seferde 100'e yakın uzmandan oluşan ekibi mültecilerle buluşturmuştur. Fransız yetkili Colonel Yannick Rio, gelen A310 tipi uçağın, ayrıca 80 ton medikal malzeme taşıdığını açıklamıştır. Rio, ilave malzemelerin de yakında Ürdün'e geleceği ve toplam yardım malzemesinin 200 tonu bulacağını ifade etmiştir. Rio ayrıca, Fransız Dışişleri Bakanı Laurent Fabius'in de 15 Ağustos'ta Ürdün'ü ziyaret edeceğini

⁵⁸⁵ "Jordan Reiterates Calls for Int'l Support in Refugee Crisis", (02.02.2013), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/jordan-reiterates-calls-for-intl-support-in-refugee-crisis>, (26.09.2014).

⁵⁸⁶ 7 Ağustos 2012'de Fransız Cumhurbaşkanı Hollande ile Kral Abdullah bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Görüşmede Hollande, Ürdün'ün binlerce mülteciye ev sahipliği yapmasının takdire şayan olduğunu Kral Abdullah'a iletmiş ve Fransa'nın desteğinin süreceği sözünü vermiştir. Buna karşın Kral Abdullah, Fransız Cumhurbaşkanına her düzeyde devam eden destekten duyduğu mutluluğu ifade etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: ABD Fransız Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Conversation between M. François Hollande, President of the Republic, and King Abdullah II of Jordan—Communiqué issued by the Presidency of the Republic", (09.08.2012), <http://franceintheus.org/spip.php?article3790>, (01.07.2015).

⁵⁸⁷ Fransız Savunma Bakanlığının ve askeri birimlerinin Ürdün'e olan ilgisi dikkate şayandır. Ülkede sokaklarda huzursuzluklar henüz başlamışken, Mart ayında, Fransız Genelkurmay Başkanı Amiral Edouard Guillaud ve beraberindeki heyet Ürdün'ü ziyaret etmiştir. Fransız heyet, önce Kral Abdullah, ardından da Ürdün Genelkurmay Başkanı Meşal Zaben'in misafiri olmuştur. Toplantılar neticesinde dostluk mesajları verilmiş ve iki ülke arasındaki askeri ilişkilerin artmasından duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: "رئيس هيئة الأركان المشتركة يبحث مع نظيره الفرنسي", (29.03.2011), **Ed-Düstur**, s. 3.

duyurmuştur.⁵⁸⁸ Suriyeli mültecilerle ilgili dışişlerinin irtibatlarının yanı sıra Fransız Savunma Bakanı Jean-Yves Le Drian'ın da Ürdün'ü ziyaret etmesi dikkate değerdir. 13 Eylül 2012'de, Amman'a gelerek Ürdün Başbakanı ve Savunma Bakanı Fayiz Taravne ve Dışişleri Bakanı Nasır Cude ile görüşen Fransız Bakanın ana gündem maddesini ilk olarak Ürdün-Fransız ilişkileri, ikinci olarak da Suriye Krizi'nin çözümü ve Ürdün'e iltica eden mültecilerin sorunları teşkil etmiştir. Görüşmelerin ardından Fransız Bakan, Suriye'de savaş yaralanan ve Ürdün'deki Zaatarı Mülteci Kampı'na sığınan mültecilere yardım eden Fransız askerini ziyaret etmiştir. 28'i Fransız Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı doktor ve cerrahlardan oluşan Fransız ekibin, Bakanın ziyaret tarihine kadar, 1200'den fazla mülteciye yardımcı oldukları açıklanmıştır.⁵⁸⁹

Krizde Ürdün'ün yanında yer alan Fransa'nın, Suriye Krizi'ne bakışı olayların başından itibaren oldukça nettir ve Ürdün ile örtüşmektedir. Tunus'ta yaşadığı kafa karışıklığını Suriye Krizi'nde yaşamayan Fransa'da Cumhurbaşkanı François Hollande, bu netliği Haziran 2013'teki zirvede açık şekilde bir kez daha ortaya koymuştur. Hollande, Suriyeli muhaliflerin netleştirilmesi ve aşırıların tespit edilerek ılımlı muhaliflerin desteklenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca Hollande, Ürdün'ün Suriye krizine siyasi çözüm arayışındaki çabalarını takdirle karşıladıklarının altını çizmiştir. Suriye'nin Dostları Toplantısı'nın uzantısı için de Amman'da bulunduğunu belirten Hollande, iktisadi, hatta askeri de olmak üzere, imkân dâhilindeki her yolla Ürdün'e yardımcı olmaya devam etmek istediklerini ifade etmiştir.⁵⁹⁰

Bütün bu yardımlar ve Ürdün ile gerçekleştirilen müspet ilişkiler, Ürdün ile Fransa arasında derin bir bağın oluşmasını sağlamaktadır. Mezkûr üç önemli hususta bütün imkânları seferber eden Fransa'nın Ürdün'deki reform taleplerine yönelik yaklaşımı sürpriz sayılmamalıdır. Monarşi ile yönetilen Ürdün'de halkın daha demokratik talepler için sokaklara inmesi, Fransa'nın Ürdün dış politikasını etkilememiş; değiştirmeye yetmemiştir. Temmuz 2012'de Paris'te Kral Abdullah'ı ağırlayan Fransız Cumhurbaşkanı Francois Hollande'ın reformlarla ilgili söyledikleri Fransa'nın mevzuyla bakışını özetler

⁵⁸⁸ "France Flies Aid to Syrian Refugees in Jordan", (12.08.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/france-flies-aid-to-syrian-refugees-in-jordan>, (05.11.2014).

⁵⁸⁹ ABD Fransız Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Communiqué issued by the Ministry of Defense", (13.09.2012), <http://franceintheus.org/spip.php?article3866>, (01.07.2015).

⁵⁹⁰ Gaelle Sundelin, "France and Jordan See 'eye-to-eye on Syria, Mideast'—Hollande", (24.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/france-and-jordan-see-eye-to-eye-on-syria-mideast---hollande>, (18.10.2014).

niteliktedir. Hollande, Fransa'nın siyasi, iktisadi, akademik ve kültürel başta olmak üzere her alanda Ürdün ile ilişkileri arttırmada hevesli olduğunu belirtmiş ve bölgesel zor koşullara rağmen halkın reform taleplerine cevap veren Kral Abdullah'ı tebrik etmiştir.⁵⁹¹ Hollande'nin yanı sıra Fransa'nın iktisadi ve siyasi elitleri ile de bir araya gelen Kral, Ürdün'de yapılabilecek iktisadi ve siyasi reform adımları üzerine fikir alışverişinde bulunmuştur.⁵⁹² Neredeyse tam bir yıl sonra, Haziran 2013'te Ürdün'ü ziyaret eden Hollande'nin gerçekleştirdiği toplantılar da benzer izler taşımıştır. Rejimle dostluk mesajlarının verildiği görüşmeler için Fransa'nın Amman Büyükelçisi Caroline Dumas, iki ülke arasındaki güçlü işbirliğinin bir delaleti yorumunu yapmıştır.⁵⁹³

3.2.4. Rusya ile İlişkiler

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, ilk olarak 21 Ağustos 1961 tarihinde Ürdün'ün girişimleri ile tesis edilmiştir.⁵⁹⁴ İlişkilerin tesisini müteakip durağan bir süreçte sahne olan ilişkilerde yine Kral Hüseyin'in 1976'da Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyaret Ürdün-Rusya ilişkilerinde bir kilometre taşı olarak kabul edilebilir. ABD'nin Ürdün'e 540 milyon dolar değerindeki hava savunma sistemi kurma projesinin Kongre'den reddedilmesinin ardından Ürdün, yüzünü Rusya'ya dönmüştür. Ancak projeyi mali açıdan destekleyen Suudi ve inşasını yapacak olan ABD'li lobilerin devreye girmesi ile Kral Hüseyin, ülkensinin rotasını tekrar Batıya çevirmiştir. Görüşmeden her ne kadar ikili bir anlaşma çıkmasa da 1976 yılındaki bu ziyaret, iki ülke açısından özellikle Filistin temelli konularda ilerleyen yıllarda olumlu gelişmeleri beraberinde getirecektir.⁵⁹⁵

Ürdün, 28 Aralık 1991 yılında Rusya'nın bağımsızlığını ve egemenliğini kabul eden ülkelere katılmıştır.⁵⁹⁶ İlişkilerin başlamasında ve durağan dahi olsa devam ettirilmesinde Ürdün'ün inisiyatifinin bulunması mühim bir gelişme olarak kaydedilebilir.

⁵⁹¹ "King, Hollande Exchange Views on Regional Developments, Ties", (03.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-hollande-exchange-views-on-regional-developments-ties>, (18.11.2014).

⁵⁹² "الملك يصل باريس في زيارة رسمية الى فرنسا", (02.07.2012), **Ed-Düstur**, s. 2.

⁵⁹³ "French President due in Jordan Sunday", (22.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/news/local/french-president-due-jordan-sunday>, (01.07.2015).

⁵⁹⁴ Russian-Jordanian Business Council, "Russian-Jordanian Relations", <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (29.06.2015).

⁵⁹⁵ Helen Chapin Metz, a.g.e.

⁵⁹⁶ Russian-Jordanian Business Council, "Russian-Jordanian Relations", <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (29.06.2015).

Çünkü o yıllarda bölgedeki önemli ülkelerden Mısır, Rusya'ya bağlı bir politika izlerken Ürdün de ABD'ye bağlı bir politika takip etmekteydi.⁵⁹⁷

Soğuk Savaş'ın nihayete ermesi ve savaştan ABD'nin galip çıkması, Ürdün'e Rusya ile ilişkileri geliştirmede uygun bir zemin hazırlamış ve Ürdün, ABD ile ilişkilerin zedelenmesi korkusu yaşamadan Rusya'yla ilişkileri güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak yine de iki ülke arasında Rusya Federasyonu'nun kurulmasından sonra iki önemli sorun bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, Ürdün'ün eski SSCB'ye ve dolayısıyla yeni Rusya'ya olan borçlarıydı. İkincisi de Rusya'nın Çeçenistan'a yönelik askeri müdahalesinin Ürdün'deki etkili Çeçen⁵⁹⁸ toplumu tarafından eleştirilmesiydi. İlk sorun Yeltsin'in diplomatik ilişkileri ve iyi niyet gösterileri ile kolayca halledilmiştir. Rus delege Peter Aven, 1992'de Amman'a gelerek Ürdünlü yetkililerle bir anlaşma yapmış ve taraflar, SSCB zamanındaki borçların kolayca geri ödenmesini içeren anlaşmayı imzalamıştır. Bu olumlu gelişmeye rağmen Ürdün'deki Çeçen toplumunun Rusya karşıtlığının kırılması zaman almıştır. Osmanlı zamanında bölgeye yerleşen Çerkesler (ki Çeçenleri de kapsamaktadır), ülkede sayıları az olmasına rağmen önemli kadrolarda görev almışlardır. Ayrıca Kral Abdullah'ın kız kardeşinin de bir Çeçen ile evli olması meseleyi daha karmaşık hale getirmiştir. Ürdün'deki Çeçenler, Kafkasya'ya para göndermekte ve orada yaralananların tedavisini Amman'daki hastanelerde yapmak suretiyle ayrılığa destek vermektedir. 1994'te Amman'a gelen Rus Dışişleri Bakanı Victor Posuvalyuk'un girişimlerinin ardından rejim, mevzu ile ilgili daha hassas bir şekilde ilgilenmeye ve Ürdün-Rusya ilişkilerinin zedelenmemesi için gayret göstermeye başlamıştır. Diplomatik temasların ardından, 1990'ların ikinci yarısından itibaren, Ürdün resmi olarak, Çeçen sorununu Rusya'nın bir iç sorunu olarak kabul etmiştir. Bu kabulle birlikte, 1999'da tahta geçen Kral Abdullah, Rusya ile ilişkileri her alanda genişletmeye başlamıştır.⁵⁹⁹

Kral Abdullah ile Putin'in Eylül 2000'de New York'ta düzenlenen "Bin Yıl Zirvesi'nde" yaptıkları kısa konuşma genişleyecek olan ilişkilerin işareti olmuştur. Bu kısa görüşmenin ardından Kral Abdullah, Ağustos 2001'de Rusya'ya ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretin ardından sırasıyla Kasım 2001, Temmuz ve Kasım 2002,

⁵⁹⁷ Michael Kahan, "High Noon in Jerusalem: A Middle East Perspective", **Polity**, 6 (4), 1974, s. 560.

⁵⁹⁸ Ürdün, Ortadoğu'da Çeçen toplumunun en etkili olduğu ülkelerin başında gelmektedir. Ayrıca Çeçenleri de kapsayan Çerkesler, Ürdün Haşimi Krallığı'na en bağlı olan gruplardan biridir. Bu bağlılıklarından ötürü Çerkesler, istihbarat teşkilatı başta olmak üzere birçok kilit konumda görev yapmaktadırlar.

⁵⁹⁹ Andrej Kreutz, **Russia in the Middle East: Friend or Foe**, USA: Greenwood Publishing Group, 2007, s. 41.

Kasım 2003, Eylül 2004 ve Ağustos 2005 yıllarında Rusya'ya gerçekleştirdiği iş seyahatleri, Ürdün için Rusya'nın artmaya başlayan önemini gözler önüne serecek niteliktedir. Bu ziyaretlerin ardından Şubat 2007 yılında da Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Amman'ı ziyaret etmiştir. Üstelik bu görüşmelerden bağımsız, dışişleri bakanlıkları seviyesinde de karşılıklı önemli görüşmeler gerçekleşmiştir.⁶⁰⁰

Karşılıklı üst düzey ziyaretler, beraberinde iktisadi işbirliğini getirmiştir. 2007 yılından itibaren iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerde hatırı sayılır bir artışın olduğu görülmektedir. 2007'nin ilk on ayında karşılıklı ticaret hacmi bir önceki yıla (64.8 milyon dolar) oranla neredeyse üç kat artarak 169 milyon dolara ulaşmıştır. Buna ilaveten iki ülke arasında, iktisatın yanı sıra eğitim alanında da iyi bir işbirliği geliştirilmiştir. Rus üniversiteleri, % 40–50 federal burs sağlayarak çok sayıda Ürdünlü öğrenciye eğitim imkânı sunmaya başlamıştır.⁶⁰¹

1990'lı ve özellikle 2000'li yıllarda oldukça iyi ilişkilerin tesis edildiği Rusya ile Ürdün rejimi arasında, ülkedeki protestolar sürecinde de çok hareketli bir diplomasi trafiği yaşanmıştır. Hemen her alanda iyi bir işbirliğinin tesis edildiği ilişkilerde üç yıllık süreçte öne çıkan önemli hususlar, ikili ilişkilerin arttırılması, İsrail-Filistin uyuşmazlığı ve Suriye Krizi'nin çözümü olmuştur. Buna ilaveten, iki ülke arasında, Ürdün'de nükleer santral inşa edilmesi ile ilgili de önemli adımlar atılmıştır.

Ürdün'de olaylar yeni başlamışken, 18 Ocak 2011 Salı günü, Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev, Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov ve birçok Rus yetkiliden oluşan heyetin Ürdün'ü ziyareti önemli izler taşır. Kral Abdullah, Başbakan Samir Rifai ve Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin katılımıyla toplantıların yapıldığı ziyaretler esnasında, birçok konu ele alınmıştır.⁶⁰² Ana gündem maddesi olarak Ortadoğu barış sürecinin ve İsrail-Filistin sorununun ele alındığı toplantılarda, iki ülke arasında kültürel⁶⁰³ ve nükleer enerji anlaşmasını da içeren işbirliğinin artırılması hususu müzakere edilmiştir. Toplantıda Mayıs

⁶⁰⁰ Russian-Jordanian Business Council, "Russian-Jordanian Relations", <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (29.06.2015).

⁶⁰¹ Russian-Jordanian Business Council, "Russian-Jordanian Relations", <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (30.06.2015).

⁶⁰² "King, Medvedev to Hold Talks Today", (19.01.2011), **Jordan Times**, s. 1–6.

⁶⁰³ Hz. İsa ve Hıristiyanlık açısından önemli bir ülke olan Ürdün ile Rusya arasında kültürel ve dini alanlarda mühim bir diyalog ve işbirliği bulunmaktadır. Bu kapsamda, 5–12 Eylül 2011 tarihinde Rusya'da düzenlenen "Rusya'da Ürdün Haftası" başlıklı etkinliklerde Moskova, Kazan, Samara, Yekaterinburg ve St. Petersburg illerinde önemli kültürel faaliyetler düzenlenmiştir. Faaliyetler hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Russian-Jordanian Business Council, "Week of Jordan in Russia", <http://russian-jordanian-bc.org/en/events05-09-2011-1/>, (31.05.2015).

2009'da Ürdün ile Rusya arasında nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanında imzalanan anlaşma gereği, Rusya'nın nükleer enerji santralini 2018 yılında tamamlaması kararlaştırılmıştır. İki ülke temsilcileri, ayrıca terörizm ve dini aşırıcılıkla ve küresel iktisadi krizle mücadelede işbirliği kararı almıştır.⁶⁰⁴

Rus heyetinin ziyaretinden kısa bir süre sonra, 7 Nisan 2011 Perşembe günü, Kral Abdullah Rusya'ya iade-i ziyarette bulunmuş ve Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev ile görüşmüştür. Liderler, Ürdün'deki nükleer yatırımlar, ulaşım ağı, su, tarım ve enerji konularının ele alındığı toplantıda, Filistin ve İsrail arasındaki barış görüşmelerinin devam ettirilmesi⁶⁰⁵ ve başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulması konularında mutabık kalmışlardır.⁶⁰⁶ Toplantıda Medvedev, Kral'ın bölgedeki istikrarı güçlendirme ve barışı sağlama adına gösterdiği çabayı desteklediklerini vurgulayarak "Ürdün ve Rusya güzel ikili ilişkileri hak ediyor ve biz birçok konuda ortağız." demiştir. Başbakan Putin de Ürdün'ün Rusya nezdindeki yerine işaret ederek "Kral Abdullah Rusya'da büyük değere sahip bir arkadaştır." ifadesini kullanmıştır.⁶⁰⁷

2011 senesinde gerçekleşen liderler buluşması, 2012 senesinde de devam etmiştir. 2012'de ilk olarak 26 Haziran'da, Mayıs ayında tekrar Rusya Devlet Başkanı olan Vladimir Putin, Ürdün'ü ve Hz. İsa'nın Ürdün Nehri'nde vaftiz edildiği yeri ziyaret etmiştir. Ziyaretin ardından yaptığı açıklamada Putin, Ürdün Kralı'na Hıristiyan hacılar için konukevi inşa edilmesinden duyduğu memnuniyeti iletmış ve bunun bile başlı başına iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin üst düzeyde⁶⁰⁸ seyrettiğine işaret ettiğini beyan etmiştir. Ürdün'ün izlediği rolün saygı ve takdiri hak ettiğini ifade eden Putin, Ürdün ile iktisat başta olmak üzere her düzeyde ilişkileri arttırmak için bütün gayreti sarf edecekleri sözünü

⁶⁰⁴ President of Russia, "Events: Visit to Jordan", (19.01.2012), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/10098>, (31.05.2015).

⁶⁰⁵ İki ülke liderleri uluslararası toplantıları da değerlendirerek bölgesel meseleleri ele almışlardır. Bunlardan birinde, 27 Mart 2012 Salı günü, Kral Abdullah ve Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev, Seul'da katıldıkları İkinci Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde bir açıklama yaparak Suriye Krizi'nin barışçıl yollarla son bulması ve bağımsız bir Filistin devletini öngören barış görüşmelerine dönülmesi gerektiğini vurgulamışlardır. "Jordan, Russia Call for Peaceful End to Violence in Syria", (22.03.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-russia-call-for-peaceful-end-to-violence-in-syria>, (18.12.2014).

⁶⁰⁶ "King to Meet Medvedev, Putin Today", (07.04.2011), **Jordan Times**, s. 1-6.

⁶⁰⁷ "الملك يثمن الدور الروسي تجاه القضية الفلسطينية والتحديات التي تواجهها المنطقة", (08.04.2011), **Ed-Düstur**, s. 3.

⁶⁰⁸ Fukişima'da meydana gelen felaketten sonra, Batı standartlarında bir tesis inşa etmek isteyen Ürdün parlamentosu, 2012 Mayıs'ta iktisadi açıdan elverişli ve çevreye zararı olmayan nükleer enerji santrali için karar almıştır. Bunun üzerine Ürdün'ün kaygılarını da göz önüne alan Rusya nükleer devlet kurumu Rosatom, Ürdün Atom Nükleer Kurumu'na çeşitli alternatifler sunmuştur. Ayrıca Rosatom 12 Ürdünlü fizikçiye burs sağlamak suretiyle Rusya'da eğitim vermektedir. Daha fazla bilgi için bkz: "Rusia, Jordan to Discuss Nuclear Power Plant", (24.02.2013), **New Europe**, <http://www.neurope.eu/article/russia-jordan-discuss-nuclear-power-plant/>, (29.06.2015).

vermiştir.⁶⁰⁹ Aynı yıl içinde gerçekleşen başka bir görüşme de yine büyük önemi haizdir. 6 Kasım 2012 Salı günü Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, Amman'da Kral Abdullah ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve görüşmede Kral Abdullah, Suriye'deki krizin siyasi çözüme kavuşturulması ve akan kanın durdurulması için daha fazla bölgesel ve uluslararası çabaya ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Amman'da Suriye eski başbakanlarından muhalif Riad Hicab ile de görüşen Lavrov, bir ateşkes anlaşması için muhaliflerin organize edilmesi gerektiğini ifade ederek, eski başbakanın şahsında Ürdünlü yetkililere Suriyelilere yönelik müşfik ve yardımsever muamelelerinden dolayı şükranlarını sunmuştur.⁶¹⁰

Şubat 2013'te Kremlin'den yapılan açıklamada, liderlerin karşılıklı ilişkilerin artırılması ve Ürdün'e inşa edilmesi planlanan ilk nükleer enerji santrali hakkında müzakerede bulunmak üzere yakında buluşacakları duyurulmuştur. Ayrıca yapılan açıklamada Rusya ile Ürdün arasında artan ticari ilişkilere dikkat çekilmiştir. Buna göre Rusya-Ürdün arasındaki ticaret hacmi 2012 yılında, bir önceki yıla oranla % 22 artarak 426.5 milyon dolara yükselmiştir.⁶¹¹ Bu açıklamadan kısa bir süre sonra, 19 Şubat 2013'te Rusya'ya gelerek Vladimir Putin ile görüşen Kral Abdullah, ilk olarak Ürdün-Rus ilişkilerinin seyrinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Görüşmede, bölgesel güvenlik meselelerini de ele alan Abdullah, Suriye'de barışın imkânsız hale gelmesinden evvelki son fırsatın değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiş ve kalıcı bir çözüm için Suriye'nin bütünlüğünün sağlanması ve halkın taleplerinin karşılanması gerektiğini vurgulamıştır.⁶¹² Dostluk mesajlarının verildiği iki liderin buluşmasında Vladimir Putin, Rus hacılar için arazi verilmesinden dolayı müteşekkir olduklarını yinelemiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin başarılı bir şekilde ilerlemesinden duyduğu memnuniyeti Kral'a ileterek kendisini ülkelerinde misafir etmekten dolayı her daim çok mutlu olduklarını ifade etmiştir.⁶¹³

Gelişen siyasi işbirliğine paralel olarak ekonomi alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu çerçevede Kral Abdullah'ın ziyaretinden kısa bir süre sonra, Mart 2013'te,

⁶⁰⁹ Rusya Devlet Başkanlığı İnternet Sitesi, (26.07.2012), "Visit to Jordan, Vladimir Putin had talks with King Abdullah II of Jordan", <http://en.kremlin.ru/events/president/news/15759>, (23.06.2015).

⁶¹⁰ Taylor Luck, "King, Lavrov Hold Talks on Syria", (06.11.2012), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/king-lavrov-hold-talks-on-syria>, (18.12.2014).

⁶¹¹ "Russia, Jordan to Discuss Nuclear Power Plant", (24.02.2013), **New Europe**, <http://www.neurope.eu/article/russia-jordan-discuss-nuclear-power-plant/>, 29.06.2015.

⁶¹² "King Calls for Seizing Opportunity to End Mideast Peace Stalemate", (19.02.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-calls-for-seizing-opportunity-to-end-mideast-peace-stalemate>, (29.09.2014).

⁶¹³ Rusya Devlet Başkanlığı İnternet Sitesi, "Meeting with King Abdullah II of Jordan", (19.02.2013), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/17538>, (23.06.2015).

Amman'da Ürdün-Rusya diplomatik ilişkilerinin tesisinin 50. yılının kutlanmasını da hedefleyerek tertip edilen büyük organizasyon, iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin geldiği seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir. Rus Endüstri ve Ticaret Bakanlığı ile İktisadi Kalkınma Bakanlığı, Rus-Arap İş Konseyi, Rus-Ürdün İş Konseyi ve Rusya Amman Büyükelçiliği'nin desteklediği ve 11.si düzenlenen Rus-Ürdün Fuarı vesilesiyle Rusya'dan Ürdün'e, toplamda 1200 şirketten 50 binden fazla işadınının geldiği açıklanmıştır.⁶¹⁴

Karşılıklı iyi iktisadi ilişkiler⁶¹⁵ devam ederken 2013 senesinin diğer üç önemli siyasi buluşmasına Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin diplomatik atağı damga vurmuştur. 9 Mayıs Perşembe günü Dışişleri Bakanı Nasır Cude, Moskova'da mevkidaşı Sergei Lavrov ile bir araya gelerek yine Suriye Krizi'ni gündeme getirmiştir. Lavrov, Cude'nin şahsında Ürdün'ü, Suriye Krizi'nin barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmasına yönelik iştiyakından dolayı tebrik etmiş ve Suriye meselesinde Ürdün'ün üstlendiği insani yardımların takdire şayan olduğunu mevkidaşına iletmiştir. Toplantı vesilesiyle her iki siyasetçi de başta yarım milyondan fazla mülteciye ev sahipliği yapan Ürdün olmak üzere Suriye'ye komşu ülkelere daha fazla insani yardım yapılması için uluslararası camiaya çağrıda bulunmuşlardır.⁶¹⁶ Bu ziyaretten kısa bir süre sonra, 19 Ağustos 2013 Pazartesi, Nasır Cude, Moskova'ya bir seyahat daha gerçekleştirerek yine Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov ile görüşmüştür. Mayıs ayında gerçekleşen görüşmelerde ele alınan konular tekrar masaya yatırılmış ve Suriye Krizi'ne barışçıl bir çözüm bulunması ve İsrail-Filistin arasında iki devletli çözümü öngören barış görüşmelerine başlanması gerektiği yinelenmiştir.⁶¹⁷

⁶¹⁴ Rusya Arap İş Konseyi İnternet Sitesi, "Expo-Russia Jordan 2013 Held in Amman", (11.03.2013), <http://www.russarabbc.ru/en/about/detail.php?ID=28925>, (23.06.2015).

⁶¹⁵ 2013'ün sonlarına doğru, iki ülke yetkilileri arasında Ürdün'de inşa edilmesi planlanan nükleer santrale yönelik toplantılar düzenlenmiştir. İsrail'in bölgede nükleer tesislere yönelik kaygısına rağmen Rusya'nın Ürdün'de bir nükleer santral inşa etmek için önemli gayretler sarf ettiği görülmektedir. İlk olarak 2009'da mutabık kalınan ve 2018'de bitirilmesi planlanan tesis için nihai anlaşmanın yakın bir zamanda imzalanması ve santralin en geç 2023'te bitirilmesi kararlaştırılmıştır. Anlaşmanın maliyetinin ise 10 milyar dolar civarında beklendiği açıklanmıştır. Dünya'da enerji bakımından en zayıf ülkelerden biri olan Ürdün, inşa edilmesi planlanan santral ile birlikte dışa bağımlılığını önemli ölçüde azaltmayı hedeflemektedir. "Russia Firms to Build Jordan's First Nuclear Plant", (28.09.2013), **Al Arabia News**, <http://english.alarabiya.net/en/business/energy/2013/10/28/Russia-firms-to-build-Jordan-s-first-nuclear-plant.html>, (23.06.2015).

⁶¹⁶ "Jordan, Russia Hold Consultations on Syria, Mideast", (10.05.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-russia-hold-consultations-on-syria-mideast>, (18.12.2014).

⁶¹⁷ "Judeh, Lavrov Discuss Ties, Region in Moscow", (19.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/judeh-lavrov-discuss-ties-region-in-moscow>, (18.12.2014).

2013 senesinde iki kez bir araya gelen Lavrov ve Cude ikilisi, sene sonuna doğru, 9 Aralık Pazartesi günü, tekrar buluşarak bölgesel ve uluslararası konularda işbirliğine devam edeceklerini açıklamışlardır. İsrail-Filistin barış görüşmelerinde verdiği destekten ötürü Rusya'ya şükranlarını sunan Cude, Suriye Krizi'nden dolayı Ürdün'e yapılan yardımların da arttırılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Lavrov ise Ürdün'ün izlediği merkezi rolün önemine değinerek ülkesinin, Ürdün'ün uluslararası saygıyı kazanma çabalarına yönelik yardımlarının devam edeceğini vurgulamıştır.⁶¹⁸

Arap Baharı sürecinde, 1990'ların ortalarında tesis edilen ve artarak gelişen ilişkilerin katkısıyla, iki ülke arasında iktisadi, siyasi, dini ve kültürel alanda hatırı sayılır bir işbirliği bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle Hıristiyan hacıların önemli ziyaret merkezlerine ev sahipliği yapan Ürdün'ün Rus hacılar için sağladığı kolaylıklar, Rus yetkililer tarafından her vesilede takdir ile karşılanmıştır. Bütün bu iyi ilişkilere paralel olarak Rusya, Arap Baharı kapsamında Ürdün toplumunda meydana gelen huzursuzlukları görmezden gelmiş ve reform talepleri ile ilgili açıklama yapmaktan imtina etmiştir. Ürdün'ün ülke içi meseleleri hakkında fikir beyan etmekten kaçınan Rusya, bölgesel meselelerin neredeyse tamamında Ürdün'ü desteklemiştir. İsrail-Filistin uyuşmazlığına barışçıl bir çözüm konusunda mutabık olan iki ülkenin, Suriye meselesinin çözümü konusunda da aynı fikirleri paylaştığı görülmektedir. Ancak önemli bir husus olarak belirtmek gerekir ki, Rusya'nın Ürdün'e yönelik yardımları genelde siyasi düzeyde ve karşılıklı menfaatler ile ticari ilişkiler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Siyasi düzeyde (protestoları müteakip ülkeye giden ilk heyet Rusya'ya aittir) rejimi destekleyen Rusya'nın, Suriyeli mülteciler konusunda defaatle yardım talebinde bulunan Ürdünlü siyasetçilerin çağrılarına kulak asmadığı söylenmelidir.

3.2.5. Çin ile İlişkiler

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı, oldukça yakın sayılabilecek bir tarih olan 1977 senesine tekabül etmektedir. Ancak bu tarihten itibaren hızla gelişen ilişkiler neticesinde Çin, Ürdün'ün Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük ticaret ortağı olmayı başarmıştır. 1970'li yıllardan itibaren bölgede birçok ülke istikrarsızlık yaşarken Ürdün, istisnai olarak istikrarını korumuş ve Çin ile güçlü ilişkiler geliştirmiştir. 2011 yılı

⁶¹⁸ “Amman, Moscow to ‘coordinate positions’ at UNSC”, (10.12.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/amman-moscow-to-coordinate-positions-at-unsq>, (26.10.2014).

itibariyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2.80 milyar dolara yaklaşmış; üstelik bu hacim, 2010 yılına göre % 35’lik bir artış göstermiştir.⁶¹⁹

İki ülke arasında sadece 1999–2009 yılları arasında değeri 57.1 milyon doları bulan 17 hibe anlaşması imzalanmıştır. Buna ilaveten Çin, Ürdün’le 1984’ten günümüze toplamda 70 milyon doları bulan sıfır faizli 7 kredi⁶²⁰ anlaşması imzalamıştır. Günümüzde Çin, Ürdün’de hâlihazırda birçok projeyi devam ettirmektedir.⁶²¹

Yakın tarihte, 2005 yılı sonunda, Kral Abdullah’ın Çin’e yaptığı seyahat iki ülke ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. Dönemin Çin Başkanı Hu Jintao, Kral Abdullah’ı ağırlamaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve ülkesinin Ürdün’e yaptığı yatırımların artacağı sözünü vermiştir. Görüşmelerin ardından teknik ve iktisadi işbirliği alanında ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Başkan Jintao’nun Kasım 2005’te Amman’da meydana gelen bombalama eylemine işaret ederek uluslararası terörizmle mücadelede ve bölge güvenliğinin tesisinde Ürdün’ün yanında yer alacaklarını ve bu bağlamda Ürdün’e her türü desteği sağlayacaklarını beyan etmesi, iktisadi alanların yanında siyasi meselelerde de sergilenen ortak duruşu göstermesi bakımından önemlidir.⁶²²

Son yıllarda özellikle küresel ekonomide önemli bir ivme kazanan Çin, Afrika ve Ortadoğu bölgeleri ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Ürdün ile geliştirdiği pozitif ilişkiler, Çin’in bölgede etkin olması için katkı sağlayacak niteliktedir. Eğitimden kültüre, sağlıktan enerjiye birçok alanda iki ülke arasında tesis edilen ilişkiler vesilesiyle Çin, Suriye Krizi’nde, Filistin meselesinde ve bölgesel güvenlik konularında kendisine hareket alanı bulmaktadır. Çin’e bölgede avantaj sağlayan bu durum, Ürdün çıkarlarıyla da örtüşmektedir. Her ne kadar Batılı ülkelerle sıkı bir işbirliği yürütse de Ürdün, özellikle Rusya ve Çin gibi küresel düzeyde birçok konuda siyaseten ABD karşıtı ülkelerle çıkarlar kapsamında ilişkileri artırmada bir beis görmemektedir.

⁶¹⁹ Yue Xiaoyong, Çin Ürdün Büyükelçisi, “An Annual Policy Presentation At The Jordan Royal National Defense College By Ambassador Yue Xiaoyong”, (13.03.2012), Amman, <http://jo.chineseembassy.org/eng/dtxw/t914044.htm>, (26.06.2015).

⁶²⁰ İki ülke arasındaki ilişkiler sadece siyasi ve iktisadi düzeyde gelişmemiştir. Özellikle Çin, ilginç bir şekilde, sportif ve kültürel alanlarda da Ürdün’e önemli yatırımlar yapmıştır. Örneğin bu 7 kredi anlaşmasından birinde, Mayıs 1987’de, Ürdün’ün İrbid şehrine spor kompleksi inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. “China Signs Pact to Build Sports Complex in Jordan”, (05.03.1987), **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1987-03-05/news/mn-7916_1_sports-complex, (26.06.2015).

⁶²¹ Muhammad Zulfikar Rakhmat, “Sino-Jordanian Ties: Growing in the Midst of Turmoil”, **The Diplomat**, (09.07.2014), <http://thediplomat.com/2014/07/sino-jordanian-ties-growing-in-the-midst-of-turmoil/>, (24.06.2015).

⁶²² Cao Desheng, “China to Boost Relations with Jordan”, (13.12.2005), **China Daily**, http://www.china-daily.com.cn/english/doc/2005-12/13/content_502949.htm, (24.06.2015).

Tarihten gelen karşılıklı çıkarlar doğrultusunda geliştirilen iyi ilişkilerin Ürdün'deki protestoların yaşandığı süreçte herhangi bir akamete uğramadığı görülmektedir. Hatta bölgede patlak veren Suriye Krizi ile birlikte Çin'in daha fazla inisiyatif alma isteğinden bahsetmek mümkündür. Çin'in Ürdün'e sağladığı yardımlar, bir taraftan Çin'in bölgede etkisini arttırmaya dair atılan adımlar şeklinde yorumlanabilirken diğer taraftan ülkede rejimin ayakta kalmasına yardımcı unsurlar olarak değerlendirilebilirler. Karşılıklı ihtiyaç ve çıkarlardan doğan iki ülke arasındaki iktisadi ilişkiler, 2001–2010 yılları arasında tam yedi kat artmıştır.⁶²³ Özellikle enerji fakiri bir ülke olan Ürdün'ün Rusya'nın yanı sıra Çin ile yaptığı nükleer enerji anlaşmaları uzun vadede Ürdün'ün Çin'e ihtiyaç duymaya devam edeceğinin göstergesidir. Enerji ihtiyacının çok az bir kısmını iç kaynaklardan karşılayabilen Ürdün, 2020 yılı itibariyle iç enerji kaynaklarını % 39'a çıkarmayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak amacıyla kat edilecek yolda Çin'in önemli bir yeri vardır.⁶²⁴

1977'den itibaren gelişerek devam eden Ürdün-Çin ilişkileri, 2011–2014 yılları arasında zirveye ulaşmıştır ve bu üç yıllık süreç içerisinde iki ülke arasında vuku bulan gelişmeler, yukarıda izah edilen karşılıklı çıkar odaklı işbirliğini doğrular niteliktedir.⁶²⁵

2011 senesinin hemen başlarında, Şubat ayında, ülkede sokaklar huzursuzluklara sahne olurken, Çin'in Ürdün Büyükelçisi Yue Xiaoyong, ülkesinin yıl içinde Ürdün'e daha fazla finansal yardım yapmayı düşündüğünü duyurmuştur. 1998'den bu yana Çin'in Ürdün'e 140 milyon dolar civarında yardım yaptığına işaret eden Xiaoyong, ülkesinin takip eden üç yıllık süreçte yardımları artırmayı düşündüğünü açıklamış ve Çin'in Ürdün'ün sosyal ve iktisadi kalkınmasını desteklemekten duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Büyükelçi ayrıca, Çin'in Ürdün'le olan iktisadi ilişkilerini genişletme arzusunun bir göstergesi olarak büyük şirketlerin Ürdün'deki enerji ve su ile ilgili alanlarda projelere katılması için cesaretlendirildiğinin de altını çizmiştir.⁶²⁶

⁶²³ Elizabeth Whitman, "Jordan Yearns for Chinese Investment", (04.12.2013), **Al Jazeera**, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/11/jordan-yearns-chinese-investment-2013112611506665831.html>, (25.06.2015).

⁶²⁴ Muhammad Zulfikar Rakhmat, a.g.e.

⁶²⁵ İki ülke arasında yaşanan gelişmeler, elbette izah edilenler ile sınırlı değildir. Ancak çalışmanın kapsamı gereği bütün gelişmelerin ele alınması mümkün görünmemektedir. Bu sebepten, sadece açıklayıcı özelliği haiz mühim mevzulardan bazıları bahis edilmiştir.

⁶²⁶ "China Considering Increasing Financial Assistance to Jordan", (03.02.2011), **Jordan Times**, s. 10.

Bu yardım vaadinden bir süre sonra, 21 Kasım Pazartesi günü, Ürdün ile Çin arasında Pekin'in Ürdün'e 10.7 milyon dolar değerinde finansal ve teknik yardımını öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan ile Çin Ticaret Bakanı Zhong Shan ve Çin'in Amman Büyükelçisi Yue Xiaoyong arasında imzalanan anlaşmada Pekin, 7.9 milyon dolarlık kısmı Ürdün'deki finansal gelişim projeleri için sağlama sözü vermiştir. Çin'in iktisadi yardımlarını tedricen artırmaya karar verdiğini ifade eden bakan, ayrıca sağlık ve su alanlarında kullanılmak üzere sıfır faizli kredi de sağlanacağını belirtmiştir.⁶²⁷ Bu önemli yardımın yanı sıra aynı görüşmelerde oldukça mühim bir adım daha atılmıştır. İki ülke, dünyanın ikinci büyük kaya petrolü (shale oil) elektrik santralının kurulması için ilk adımı atmışlardır. 20 Kasım Pazar günü Ürdün Ulusal Elektrik Enerji Şirketi ve Çinli Lejjun Kaya Gazı Yatırımları tarafından yapılması ve 1.25 milyar dolara mal olması planlanan proje, Çin Ticaret Bakanı Zhong Shan ile Ürdün Enerji ve Mineral Kaynaklar Bakanı Kuteybe Ebu Kura'nın birlikte imzaladığı mutabakat anlaşması ile resmiyet kazanmıştır.⁶²⁸

Kaya petrolündeki gelişmeye ilaveten Çin'in Trina Solar isimli büyük enerji şirketlerinden biri, 2012 yılı içerisinde yaptığı bir açıklamada, Ürdün'e değeri 200 milyon doları bulan yatırım gerçekleştireceğini duyurmuştur.⁶²⁹ Anlaşmaların hayata geçmesi halinde, enerji açısından ciddi sorunlar yaşayan Ürdün'ün bir nebze rahatlaması söz konusu olacaktır. Ancak bu rahatlamanın, Ürdün dış politikası açısından birtakım riskleri de beraberinde getireceğine şüphe yoktur.

Bu risklere rağmen, Çin'in iktisadi potansiyelinin farkındalığı ile Ürdünlü yetkililer, her fırsatta Çinli bürokratlarla bir araya gelerek Çin'in yatırımlarını ülkeye daha fazla çekmek için çaba sarf etmişlerdir. Bunlardan birinde, 5 Ocak 2012'de, Meclis Başkanı Abdulkerim Duğmi, Çin'in Amman Büyükelçisini ziyaret etmiş ve kendisiyle iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ile ilgili müzakerelerde bulunmuştur.⁶³⁰ Aynı yıl

⁶²⁷ Omar Obeidat, "China Grants Jordan \$10.7m in Financial, Technical Aid", (22.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/china-grants-jordan-107m-in-financial-technical-aid>, (17.09.2014).

⁶²⁸ Taylor Luck, "China, Jordan to Build World's Second-largest Oil Shale Plant", (22.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/china-jordan-to-build-worlds-second-largest-oil-shale-plant>, (19.12.2014).

⁶²⁹ "Jordan and China: An Equal Partnership?", (03.04.2014), **Venture: The Business Intelligence Monthly**, http://www.venture-mag.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=658:jordan-and-china-an-equal-partnership?&Itemid=34, (27.06.2015).

⁶³⁰ Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Lower House Speaker Meets Chinese Ambassador", (09.01.2012), <http://jo.china-embassy.org/eng/dtxw/t893951.htm>, (29.06.2015). Mezkûr süreçte Ürdünlü siyasetçiler, Çinli yetkilileri sıklıkla ziyaret etmiş ve özellikle iktisadi alanda ve Suriye

içinde bir başka önemli ziyarette ise Kral Abdullah'ın imzası bulunmaktadır. Kral Abdullah, 22 Mayıs 2012 Salı günü, Çin Komünist Parti politbüro üyesi Wang Gang ile bir araya gelmiş ve ülkesinin Çin ile ilişkileri arttırmaya yönelik isteğini yinelemiştir. Kral, ülkedeki hayati önemi haiz konulardan özellikle su, enerji ve ulaşım alanlarında Çin'i daha fazla yatırım yapmaya davet etmiştir. Aynı zamanda Çin Halk Siyasi İstişari Konferansı Başkan Yardımcısı olan Gang, ülkesinin Ürdün ile iktisadi ilişkilerde daha fazla işbirliğiyle ilgilendiğini ifade etmiş ve ülkesinde özel sektör başta olmak üzere Ürdün'e daha fazla yatırım yapılması için yetkili mercileri harekete geçirebileceğinin altını çizmiştir.⁶³¹ Meclis sözcüsü Abdulkerim Duğmi ve Senato Başkanı Abdurrauf Ravabde ile de bir araya gelen Gang'a Duğmi, Ürdün'deki Suriyeli mültecilerin ülkeye maliyeti ve Ürdün'ün geçtiği reform süreci hakkında bilgi vermiştir.⁶³²

2011 ve 2012 senelerinde gerçekleştirilen yoğun diplomasi trafiğinin getirdiği olumlu hava ile 2013 senesinde ilişkiler bir adım daha ileri taşınmıştır. 2013 senesinde ilk olarak, Amman'da düzenlenen ve 10. olma özelliğini haiz Çin Fuarı hareketli ve iki ülke açısından verimli geçmiştir. Fuar organizatörü Binu Pillai, Ürdün'ü küçük bir piyasa ancak Levant'a açılan önemli bir kapı şeklinde tanımlamıştır. Bu bağlamda Ürdün'ün bir cazibe merkezi olduğunu ifade eden Pillai, özellikle ülkenin güvenli bir ortam sunmasının birincil derecede ehemmiyet arz ettiğini vurgulamıştır.⁶³³

Aynı yıl içindeki gelişmelerden bir diğerinde, 17 Eylül 2013 Salı günü Pekin'de düzenlenen ve ilk olma özelliğini taşıyan Ürdün-Çin İş Forumu'nun açılışında Kral Abdullah, iki ülke arasındaki ilişkilerin her düzeyde gelişmesine istekli olduklarını yinelemiştir. Bu amaçla Abdullah, Çin Uluslararası Ticareti Geliştirme Konseyi tarafından organize edilen foruma katılan büyük firma sahiplerini Ürdün'ü ziyarete ve Ürdün'deki su, enerji ve ulaşım alanlarındaki büyük projelerde yer almaya davet etmiştir.⁶³⁴ Forumda Konsey Başkanı Wan Jifei, Çinli işadamlarını ülkesine davet eden Kral Abdullah'a şükranlarını sunmuş ve ileriye dönük iktisadi ilişkilerin güzel sinyaller verdiğine dikkat

konusunda daha fazla destek talebinde bulunmuşlardır. Daha fazla bilgi için bkz: Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, <http://jo.china-embassy.org/eng/>.

⁶³¹ "King Urges China to Support Kingdom's Mega-projects," (23.05.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-urges-china-to-support-kingdoms-mega-projects/>, (19.12.2014).

⁶³² Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "King Abdullah Meets with Chinese Politician", (24.05.2012), <http://jo.china-embassy.org/eng/dtxw/t934875.htm>, (29.06.2015).

⁶³³ "Jordan Turns to China for Energy Development", (17.08.2014), **Global Risk Insight**, <http://globalriskinsights.com/2014/08/jordan-turns-china-energy-development-amid-regional-security-crisis/>, (26.06.2015).

⁶³⁴ Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "China and Jordan", http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zjzg_663340/xybfs_663590/gjlb_663594/2833_663656/, (29.06.2015).

çekmiştir. Kral Abdullah, Çin seyahati esnasında Devlet Başkanı Xi Jinping ile de bir toplantı gerçekleştirerek kendisiyle her seviyede devam eden ikili ilişkileri müzakere etmiştir. Kral Abdullah, iki ülke arasındaki ilişkileri bir adım daha öteye taşıyarak *stratejik ortaklık* kurulması için istekli olduklarını Çinli lidere iletmiştir. Devlet Başkanı Jinping, Kral Abdullah'a bölge politikaları açısından Ürdün'ün güven ve istikrarının büyük önemi haiz olduğunu, bu sebepten ülkesinin Ürdün'deki büyük projelerde yer almaya devam edeceği müjdesini vermiş ve Ürdün'ün bölge güvenliği için sarf ettiği gayretten dolayı şükranlarını sunmuştur. Ziyaret kapsamında Çin Başbakanıyla da buluşan Kral Abdullah, Başbakan Li Keqiang ile askeri işbirliği, medya, potaş ve yenilenebilir enerji alanlarında dört mutabakat anlaşması imzalamıştır.⁶³⁵ Görüşmelerin ardından Çin'in Amman Büyükelçisi Yue Xiaoyang, ziyareti “emsalsiz yeni bir yükselme” olarak tanımlamıştır.⁶³⁶

Kral Abdullah'ın Çin ziyareti, ülkesinin BMGK'da üyelik sürecine de olumlu etki etmiştir. 25 Kasım 2013'te, Çin Dışişleri Bakanlığı Batı Asya ve Kuzey Afrika Bölümü Genel Direktörü Chen Xiaodong, 1965–1966 ve 1982–1983 seneleri arasında geçici üyelik görevini ifa eden Ürdün'ün BMGK üyelik sürecinde, Krallığın ricası üzerine Çin tarafından destekleneceğini duyurmuştur.⁶³⁷ Çin'in açıklamasından bir hafta sonra, 2 Aralık'ta, Dışişleri Bakanı Nasır Cude, Çinli mevkidaşı Wang Yi ile Pekin'de bir araya gelerek Ürdün'ün BMGK geçici üyeliği için beklenen desteği resmi düzeyde tekrar Çin'e iletmiştir. İkili görüşmede Yi, Ürdün'ü tamamen destekleyecekleri müjdesini vermiştir.⁶³⁸ Bu gelişmeden çok kısa bir süre sonra Ürdün, sadece Çin'in değil, 193 üyeli BM Genel Kurulu'nda 178 devletin oyunu alarak BMGK'ya geçici üye seçilmiştir.⁶³⁹

Üç yıllık süreçte, iki ülke arasında siyasi ve iktisadi alanlarda atılan mühim adımlara paralel bir şekilde askeri alanda da önemli adımların atıldığı ve Çin'in, Ürdün'e muhtelif şekillerde askeri destek sağladığı görülmektedir. Ülkede reform talepleri ile sokakları işgal eden halkın protesto gösterileri birinci yılını doldururken, 26 Eylül 2011 tarihinde, Çin Polis Güçleri Komutanı Wang Jiaping ve beraberindeki heyet, Ürdün

⁶³⁵ “Jordan, China Partners on International Issues—King”, (18.09.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-china-partners-on-international-issues---king>, (19.12.2014).

⁶³⁶ Elizabeth Whitman, a.g.e.

⁶³⁷ “China Supports Jordan UN bid”, (25.11.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/china-supports-jordan-un-bid>, (25.10.2014).

⁶³⁸ “Jordan, China Seeking ‘strategic partnership’”, (03.12.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-china-seeking-strategic-partnership>, (19.12.2014).

⁶³⁹ Michelle Nichols ve Louis Charbonneau, “Jordan Elected to Take Saudi Seat on U.N. Security Council”, (06.11.2013), **Reuters**, <http://www.reuters.com/article/2013/12/06/us-un-council-jordan-idUSBRE9B500720131206>, (14.04.2015).

Genelkurmay Başkanı Meşal El Zaben ve Jandarma Dairesi Genel Direktörü Tefvik Tavalbe ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Amman'da Kral Abdullah ile de bir toplantı gerçekleştiren heyet, Ürdün polisinin eğitilmesi konusunu teklif etmiştir.⁶⁴⁰

Çin tarafından Ürdün'e aynı kapsamda, lojistik desteğe ilaveten, birçok kez gerek maddi gerekse teçhizat desteği de sağlanmıştır. Bunlardan birinde, 30 Aralık 2013 Pazartesi günü, Genelkurmay Başkanı Meşal El Zaben, Çin Büyükelçisi Gao Yusheng ile Çin Askeri Ateşe Yardımcısı Lu Jun'u kabul etmiş ve taraflar Ürdün ile Çin askeri teşkilatları arasında işbirliği ve koordinasyonun genişletilmesi konularını ele almışlardır. Buna ilaveten görüşmede, Ürdün Silahlı Kuvvetlerine, değeri 4.9 milyon doları bulan askeri ekipman hibe edilmesini öngören bir anlaşma imzalanmıştır.⁶⁴¹

Batılı küresel güçler kadar belirgin olmasa da bölgesel güvenlik meseleleriyle ilgilenen Çin, Ürdün'ün Suriye meselesinde krizin barışçıl yollarla son bulması talebini desteklemiş ve ülkeye krizin maliyetini ödemede bazı maddi desteklerde bulunmuştur. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin, Mayıs 2013'te Çin'in Ortadoğu elçisi Wu Sike ile görüşmesi önemlidir. Görüşme sonrası düzenlenen basın toplantısında Ürdün'ün Suriyeli mülteciler konusunda tek başına kaldığına işaret eden Sike, ülkeye mali destek sözü vermiştir. Buna ilaveten Sike, Suriye'ye karşı silahlı bir müdahalenin bölge şartlarını çok daha zor hale getireceğini vurgulayarak silahlı müdahalenin en kötü senaryo olduğunu ileri sürmüştür. Sike, Ürdün'ün bölgede anahtar role sahip bir aktör olduğunu belirterek Ürdün'ün barış görüşmelerinde izlediği siyasetin iki ülke arasındaki işbirliğinde önem arz ettiğini ifade etmiştir.⁶⁴²

Cude'nin Suriye Krizi ile ilgili maddi destek talep etmesinden kısa bir süre sonra, 7 Ağustos 2013 Çarşamba günü Çin, Ürdün'ün Suriye Krizi'nde üstlendiği insani rolün ağır yükünün hafifletilmesi için yakında 2.5 milyon dolar yardımda bulunma kararı aldığını açıklamıştır. Çin Büyükelçiliğinden yapılan açıklamada, bu hibenin bir önceki Ağustos

⁶⁴⁰ "Jordan, China Discuss Police Cooperation", (27.09.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-china-discuss-police-cooperation>, (19.12.2014).

⁶⁴¹ "China to Provide Kingdom with Military Equipment Worth \$4.9m", (30.12.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/china-to-provide-kingdom-with-military-equipment-worth-49m>, (19.12.2014).

⁶⁴² Mohammad Ghazal, "China Pledges Support to Jordan over Refugee Crisis", (29.05.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/china-pledges-support-to-jordan-over-refugee-crisis>, (16.10.2014).

ayında Çin'in Ürdün'e taahhütte bulunduğu 15 milyon dolar acil yardım paketinin üçüncü kısmını oluşturduğuna dikkat çekilmiştir.⁶⁴³

Yukarıda bahis edilen gelişmelerden hareketle, Çin için Ürdün'ün en büyük ortaklarından biri yakıştırmalarını yapmak yanlış olmayacaktır. Üstelik Çin, sadece Ürdün değil Arap Dünyası için de önemli bir yere sahiptir. Bugün itibariyle Arap Devletler, Çin'in yedinci büyük ticaret ortağı konumundadır. 2011 yılının ilk altı ayında iki taraf arasındaki ticaret hacmi 90 milyar dolardan fazladır. İki taraf arasındaki ithalat-ihracatın yanı sıra, Çin'in bölgeye doğrudan yatırımı sadece 2011 yılı itibariyle 15 milyar dolar civarındadır. Ve Çinli şirketler tarafından bugüne kadar nihayete erdirilen proje miktarı 100 milyar doları geçmiş durumdadır.⁶⁴⁴

İktisadi açıdan Çin için büyük önemi haiz Arap coğrafyası kaotik bir süreçten geçmektedir. Kaotik haldeki bölgede istikrara sahip ender ülkelerden biri olan Ürdün, Çin için aynı zamanda Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarına giriş kapısı özelliğini taşımaktadır. Bu sebepten Ürdün'ün istikrarı ve güvenliği Çin için öncelikli konulardandır. Büyük bir pazara ulaşmada kilit role sahip Ürdün, enerjide % 97 dışa bağımlı ve enerji ithalatına yılda 4.75 milyar Ürdün Dinarı harcayan bir ülke olarak Çin'e ihtiyaç duymaktadır.⁶⁴⁵ Bir taraftan Çin ile iyi ilişkiler geliştiren Ürdün, diğer taraftan küresel siyasette en yakın müttefiki ABD ile sorun yaşamamak için Çin ile siyasetini belli bir dengede götürmek mecburiyetinde kalmaktadır. Zira Çin ile fazla yakınlaşmak, ABD ile uzaklaşma ve ABD yardımlarından mahrum kalma riskini doğurabilir. Bu riski göze alamayacak kadar ABD ile iyi ilişkilere sahip Ürdün, ABD ile dostluğunu zedelemeyen Çin ile ilişkilerini maksimum fayda elde edecek şekilde sürdürmeye devam edecektir.

⁶⁴³ "China to Present \$2.5 Million in Financial Assistance to Jordan", (07.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/china-to-present-25-million-in-financial-assistance-to-jordan>, (19.12.2014).

⁶⁴⁴ Yue Xiaoyong, Çin Ürdün Büyükelçisi, "An Annual Policy Presentation At The Jordan Royal National Defense College By Ambassador Yue Xiaoyong", (13.04.2012), Amman, <http://jo.chineseembassy.org/eng/dtxw/t914044.htm>, (29.06.2015).

⁶⁴⁵ "Jordan and China: An Equal Partnership?", (03.04.2014), **Venture: The Business Intelligence Monthly**, http://www.venture-mag.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=658:jordan-and-china-an-equal-partnership?&Itemid=34, (27.06.2015).

3.3. İkincil Devletler

3.3.1. Almanya ile İlişkiler

Ürdün ile Almanya arasındaki ilişkilerin tarihi seyrini üç önemli başlık oluşturmuştur: Siyasi ilişkiler, iktisadi ilişkiler ile kültürel ve akademik etkileşim. İlk olarak iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler bakıldığında 1994 yılının bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. Ürdün'ün 1994'te İsrail ile barış antlaşması imzalayan ikinci Arap devlet olması ve İsrail-Filistin uyuşmazlığında barışçıl bir politika izlemesi Ürdün-Alman ilişkilerinin siyasi alanda ivme kazanmasını sağlamıştır.⁶⁴⁶ Ürdün'ün İsrail politikası iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde neredeyse belirleyici özelliğe sahiptir. 2007 senesinde Akabe eyaletinde Kral Abdullah ile bir araya gelen Alman Başbakan Angela Merkel'in icra ettikleri toplantının gündem maddesi, neredeyse İsrail-Filistin uyuşmazlığının çözümünden ibarettir. Merkel'in İsrail'in Arap devletlerin tamamı tarafından tanınması ve 1967 sınırlarına çekilmesi için umut dolu olduklarını ifade etmesi, Almanya'nın Ürdün'den beklentilerini de gözler önüne sermiştir.⁶⁴⁷ Siyasi ilişkilerini bölgesel barışa indirgeyen Almanya, özellikle ülkede var olan dört önemli siyasi vakıf (Friedrich Ebert Vakfı, Friedrich Naumann Vakfı, Konrad Adenauer Vakfı ve Hanns Seidel Vakfı) aracılığıyla ilişkilerini ve irtibatını canlı tutmaktadır.⁶⁴⁸

İki ülke arasındaki ilişkiler, Almanya'nın indirgeyici tutumundan dolayı, siyasiden ziyade iktisadi boyutun ön plana çıktığı bir görüntü arz etmektedir. Ürdün, dünyadaki en büyük otomotiv şirketlerine sahip Almanya'nın, otomotiv sektörü başta olmak üzere teknik alanda da önemli bir piyasasıdır. 2013 yılı itibariyle Ürdün'ün Almanya'ya ihracatı sadece 4 milyon Avro iken Almanya'nın Ürdün'e ihracatı 690 milyon Avro'yu bulmuştur.⁶⁴⁹ Ticaret hacmindeki dengesizlik Ürdün için Almanya'nın önemini net bir şekilde göstermektedir.

İktisadi işbirliğinde, aslında 2000 yılında İçişleri Bakanlığına bağlı kurulan ve Almanya'nın Amman Büyükelçiliği tarafından desteklenen ancak son yıllarda (2009 yılında) tekrar aktif hale gelen Ürdün Alman İş Konseyi'nin önemli payı vardır. Konsey,

⁶⁴⁶ Almanya Federal Dışişleri Ofisi, "Jordan", http://www.auswaertiges-amt.de/EN/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/01-Nodes/Jordaniien_node.html, (15.04.2015).

⁶⁴⁷ "Merkel Meets Jordan's King Abdullah II in Aqaba" (31.03.2007), **The Jerusalem Post**, <http://www.jpost.com/Middle-East/Merkel-meets-Jordans-King-Abdullah-II-in-Aqaba>, (02.07.2015).

⁶⁴⁸ Almanya Federal Dışişleri Ofisi, a.g.e.

⁶⁴⁹ Almanya Federal Dışişleri Ofisi, a.g.e.

iki ülkedeki işadamlarını teşvik etmek suretiyle ülke ekonomilerinin geliştirilmesini amaçlamaktadır.⁶⁵⁰ İktisadi ilişkilerin içinde kalkınma, iki ülke arasında büyük önemi haiz alanların başında gelmektedir. Almanya, ABD, Japonya ve AB ile birlikte ülkeye, kalkınma alanlarında destekte bulunan ülkelerin başında gelmiştir. Alman yardımları özellikle dünyada kişi başına düşen su miktarında dördüncü fakir ülke olan Ürdün'ün su kaynaklarının arttırılmasına yönelik olmuştur.⁶⁵¹

Ürdün ile Almanya ilişkilerinde büyük önemi haiz bir diğer alan akademik ve kültürel etkileşim ve alışveriştir. Bu bağlamda Almanya, çok sayıda akademisyeni ülkede lisansüstü programlara devam etmektedir. Ayrıca iki ülke arasında kültürel alanda değişim programları mevcuttur. Almanya bu alanda, özellikle iki kurum vasıtasıyla ilişkileri düzenlemektedir. Bunlardan ilki, 42 ülkede faaliyet yürüten ve 1963 senesinde Hanover'de kurulan Anna Lindh Vakfı'dır. Vakıf Alman kültürü ve Ürdün kültürü arasında kültürlerarası farkındalığı arttırmak amacıyla ve misyonuyla çalışmalarını sürdürmektedir. Projeleri arasında gençlerin “öteki” ülkeyi görmesini ve o ülkenin kültürünü keşfetmesini sağlamak olan vakıf ayrıca Ürdün'ün Almanya'da lobicilik faaliyetlerine de zemin hazırlamaktadır.⁶⁵²

Aynı alanda büyük öneme sahip ikinci kurum ise Alman-Ürdün Üniversitesi'dir. Bir devlet üniversitesi olarak kurum, Ürdün Bilim ve Yüksek Eğitim Bakanlığı ile Almanya Federal Eğitim Bakanlığı arasında imzalanan Mutabakat Anlaşması uyarınca ve Kraliyet onayı ve talimatı ile 2005 yılında Madaba eyaletine yakın bir arazide kurulmuştur. Alman eğitim sisteminden mühlhem kurulan üniversite 5 bin öğrenci ile hizmet vermekte ve iki ülke arasında eğitim alanında gerçekleşen birçok değişim programına aracılık etmektedir.⁶⁵³

Yukarıda ifade edilen üç alan üzerine tesis edilen ikili ilişkilerin seyrinin, Arap Baharı sürecinde herhangi bir değişikliğe uğramadığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Arap Baharı sürecinde, süreç öncesinde iki ülke ilişkilerini belirleyen üç alana ilaveten, Suriye Krizi'nin de önemli yer işgal ettiğini belirtmek gerekmektedir. Bölgesel

⁶⁵⁰ Ürdün Alman İş Konseyi İnternet Sitesi, “About us”, http://www.jgbc.info/page.aspx?page_key=about_us&lang=en, (02.07.2015).

⁶⁵¹ Almanya Federal Dışişikiler Ofisi, a.g.e.

⁶⁵² Anna Lind Vakfı İnternet Sitesi, “German Jordanian Society and German Jordanian Youth Society”, <http://www.annalindhoundation.org/members/german-jordanian-society-and-german-jordanian-youth-society>, (02.07.2015).

⁶⁵³ Alman Ürdün Üniversitesi İnternet Sitesi, <http://www.gju.edu.jo/content/about-gju-687>, (02.07.2015).

gelişmelerin ardından Arap Baharı sürecinde ikili ilişkilerin yoğunlaştığı alanları şu şekilde sıralamak mümkündür: Ürdün'ün ticari ve iktisadi anlaşmalar vasıtasıyla desteklenmesi, Suriye Krizi'nin ve mülteciler sorununun Ürdün'e maliyetinin hafifletilmesi, Ürdün'deki reform sürecinin desteklenmesi ve İsrail-Filistin uyuşmazlığında Ürdün'ün rolünün devamının sağlanması.

Ürdün'e yönelik Alman iktisadi desteği çok farklı yöntemlerle gerçekleşmiştir. Bu yöntemlerden biri finansal anlaşmalardır. Ele alınan süreçte Ürdün'le yapılan ilk anlaşma, ülkede olayların patlak verdiği yılın Ağustos ayında, teknik ve finansal işbirliği kapsamında gerçekleşmiştir. İmzalanan bu iki farklı anlaşmanın değeri 100 milyon ÜD olarak açıklanmıştır. Yapılan açıklamada bu anlaşmalar ile birlikte, Almanya'nın Ürdün'e toplam yatırımlarının 1.3 milyar ÜD'yi geçtiğine dikkat çekilmiştir. Bu miktarın 1.1 milyar ÜD'sinin finansal işbirliği, 250 milyon ÜD'sine yakınının da teknik işbirliğini içerdiği belirtilmiştir.⁶⁵⁴

Finansal anlaşmaların yanı sıra Almanya, bazı zamanlarda da borç silme anlaşması imzalamıştır.⁶⁵⁵ Bu amaçla, 13 Eylül 2011 Salı günü, Maliye Bakanı Muhammed Ebu Hammur ile Alman Kalkınma Bankası Amman Ofisi sorumlusu Bettina Tewinkle arasında imzalanan 27 milyon Avro değerindeki borç takas anlaşması önemlidir. Anlaşma gereği, miktarın yarısının Devlet Bütçesi ile ilgili projelere; 8 milyon Avro'sunun Alman-Ürdün Üniversitesi'ne ve 5.5 milyon Avro'sunun da Ekonomi Enformasyonu'nda Eğitim Reformu projesine gideceği duyurulmuştur.⁶⁵⁶

Almanya, Ürdün'e yönelik iktisadi desteklerin bir kısmını da düşük faizli krediler sağlayarak vermiştir. Örneğin, 11 Haziran 2012 tarihinde imzalanan anlaşma ile su⁶⁵⁷ sıkıntısı yaşayan Ürdün'e 70 milyon Avro'luk Su Kaynaklarının Yönetim Programı Anlaşması'nın üçüncü ve son taksitinin ödeneceği açıklanmıştır. Anlaşma, Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan ile desteği sağlayacak olan Alman Kalkınma

⁶⁵⁴ "Germany to Offer JD100 Million to Support Water Sector, Development", (21.08.2011), **Jordan Times**, s. 3.

⁶⁵⁵ Almanya Federal Dışişlikler Ofisi, a.g.e.

⁶⁵⁶ Maliye Bakanlığından yapılan açıklamaya göre, Ürdün'ün Almanya'ya olan borcu, anlaşmadan önceki miktarla yaklaşık 273 milyon ÜD'dir. Açıklamada, toplam devlet borcunun ise 11,881.2 milyon ÜD olduğu ve bu miktarın GSYİH'nin % 56.6'sına tekabül ettiği beyan edilmiştir. Omar Obeidat, "Jordan, Germany Sign 27m Euros Debt Swap Agreement", (14.09.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-germany-sign-27m-euros-debt-swap-agreement>, (19.11.2014).

⁶⁵⁷ Almanya'nın su alanında yaptığı yardımların tamamını görmek için bkz: Alman Teknik İşbirliği Ajansı (GIZ), <http://www.giz.de>, (16.04.2015).

Bankası Amman Ofisi Başkanı Bettina Tewinkel arasında, Su Bakanı Muhammed Neccar ile Almanya'nın Amman Büyükelçisi Ralph Tarraf'ın da katılımıyla imzalanmış ve kredinin yıllık % 2.5 faiz ve ilk dört yıl ödemesiz, 15 yıl içinde geri ödemeli sağlandığı açıklanmıştır.⁶⁵⁸

İktisadi alanlarda muhtelif şekillerde Ürdün'ü destekleyen Almanya'nın, Suriye Krizi'nin ağır faturasında da Ürdün'ü yalnız bırakmadığını söylemek gerekir. Almanya, özellikle 2012 yılının ortalarından itibaren Suriyeli mülteciler meselesinde Ürdün Devleti'ne hem iktisadi hem de siyasi düzeyde desteklerini arttırmaya başlamıştır. Bu kapsamda, 1 Ağustos 2012 Çarşamba günü, Alman hükümeti insan hakları politikası ve insani yardım komisyonu üyesi Markus Loening, Amman'a gerçekleştirdiği iki günlük ziyarette Zaatari mülteci kampını ziyaret etmiş; Ürdün Haşimi Yardım Organizasyonu Başkanı ve Dışişleri Bakanı Nasır Cude ile bir araya gelerek Ürdün'ün çabalarının takdire şayan olduğunu belirtmiş ve destek sözü vermiştir.⁶⁵⁹

Bu görüşmeden çok kısa bir süre sonra, 8 Eylül 2012 Cumartesi günü, Ürdün'e gelen Alman Dışişleri⁶⁶⁰ Bakanı Guido Westerwelle de Dışişleri Bakanı Nasır Cude ile birlikte Zaatari mülteci kampını ziyaret etmiştir. Buluşmada Dışişleri Bakanı Nasır Cude, mevkidaşına, Kral Abdullah'ın kıt kaynaklara rağmen ülkenin bütün imkânlarının mülteciler için seferber edilmesi ve Suriyelilere bütün kapıların her zaman açık tutulması talimatı verdiğini iletmiştir. Ürdün'ün dış yardımları ülkeye çekme stratejisiyle örtüşen bu beyanatın ardından Westerwelle, Ürdün'ün mültecilere gösterdiği muamelenin örnek alınması gereken nitelikte olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶¹ Bu buluşmanın ardından Alman Bakan ülkede yaşayan Suriyeli mültecilere yardımcı olmak için Ürdün'e 2 milyon Avro ilave yardımda bulunulacağını müjdelemiştir. Alman Bakan, Zaatari mülteci kampında gördüğü

⁶⁵⁸ Omar Obeidat, "German Loan to Fund Water Recycling, Loss Reduction Projects", (11.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/german-loan-to-fund-water-recycling-loss-reduction-projects>, (19.11.2014).

⁶⁵⁹ "German Official Praises Jordan's Refugee Efforts", (02.08.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/german-official-praises-jordans-refugee-efforts>, (04.11.2014).

⁶⁶⁰ 28 Kasım 2012 Çarşamba günü Alman Büyükelçiliğinden yapılan açıklamada, Almanya'nın Suriyeli mültecilerle ilgili yapmış olduğu iktisadi yardımların 50 milyon Avro'yu geçtiği ifade edilmiştir. Buna göre, sunulan destek, sağlık hizmetlerine erişim ve gıda başta olmak üzere birçok alanı kapsamaktadır. Almanya, 90 milyon Avro'luk desteğe sahip ABD'nin ardından, Suriye Krizi ile ilgili yardım yapan ülkeler arasında ikinci sırada bulunmaktadır. "German Support for Kingdom in Refugee Crisis over JD46m", (28.11.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/german-support-for-kingdom-in-refugee-crisis-over-jd46m>, (19.11.2014).

⁶⁶¹ "جودة: بتوجيهات من الملك .. مستمرون بتقديم الخدمات للاجئين السوريين", (08.09.2012), **Ed-Düstur**, s. 17.

manzaranın kalbine işlediğini ve zaten kendi sorunları ile uğraşmakta olan Ürdün'ün uluslararası camia tarafından yalnızlığa terk edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁶²

2012'de Suriyeli mülteciler meselesinde Ürdün'ü destekleyen Almanya,⁶⁶³ 2013 senesinde desteklerini aralıksız sürdürmüştür. 1 Ekim Salı günü Alman Federal Hükümeti İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı Mısır ve Ortadoğu Başkanı Elke Loebel, Ürdün'ün ortaklık rolünün önemi adına 74.55 milyon Avroluk ek bir destekte bulunulacağı sözünü vermiştir. Loebel'e ait olduğu ifade edilen açıklamada Almanya Amman Büyükelçiliği, Almanya'nın Ürdün'ün başa çıkmak zorunda kaldığı meselelerin aşılmasında birçok defa Ürdün'e eşlik ettiği vurgulanmıştır.⁶⁶⁴

Ürdün'de halk, reformlardan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmeye devam ederken iktisadi alanda her zaman Ürdün'ün yanında bulunan Almanya'dan reformları destekler nitelikte gelen açıklamalar da bir hayli önemli ve ilginçtir.⁶⁶⁵ 29 Ocak 2012 tarihinde, Washington'da daha çok ikili ilişkiler ve bölgedeki son gelişmeler üzerine değerlendirmede bulunan Dışişleri Bakanı Nasır Cude ile Alman mevkidaşı Guido Westerwelle, bu görüşmeden iki hafta sonra tekrar bir araya geldiklerinde Ürdün'deki reform sürecini ele almışlardır. Görüşmede Cude, Ürdün'deki reform sürecine yönelik desteklerinden ötürü mevkidaşına müteşekkir olduklarını ifade ederken Westerwelle, Almanya'nın Ürdün'ün gerçekleştirdiği reformlardan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Görüşmede Alman Bakan, ülkesinin özellikle Ürdün'de gerçekleştirilen siyasi reformları desteklemeye devam edeceğinin sözünü vermiştir.⁶⁶⁶

⁶⁶² Hani Hazaimah, "Germany to Provide 2m Euros to Assist Kingdom in Hosting Syrians", (08.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/germany-to-provide-2m-euros-to-assist-kingdom-in-hosting-syrians>, (19.11.2014).

⁶⁶³ Almanya'nın Ürdün'ü Suriye ile ilgili her alanda desteklediği görülmektedir. Yapılan maddi yardımların yanı sıra, Ürdün'e sağlık ve eğitim alanında yapılan yardımlar da bir hayli dikkat çekicidir. Bu kapsamda, Almanya İnsan Hakları Bakanlığı elçisinin, Dışişleri Bakanı Nasır Cude ile 145 bin Suriyeli'ye yönelik yapılacak eğitim ve sağlık yardımlarını müzakere etmesi sadece bir örnektir. Daha fazla bilgi için bkz: "جودة يبحث مع مسؤول الماني الاوضاع الانسانية في سورية", (02.08.2012), **Ed Düstur**, s. 1.

⁶⁶⁴ "Germany Pledges Additional Assistance to Jordan", (01.10.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/germany-pledges-additional-assistance-to-jordan>, (19.11.2014).

⁶⁶⁵ Kasım 2011'de Berlin'de Kral Abdullah'ı ağırlayan Angela Merkel, Arap Baharı sürecini Abdullah ile müzakere etmiş ve Ürdün'de reformlar kapsamında atılan atımlardan duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: Kral Abdullah Resmi İnternet Sitesi, "Press Room, King Holds Talks with German Chancellor", (29.11.2011), http://www.kingabdullah.jo/index.php/en_US/news/view/id/9716.html, (04.12.2015).

⁶⁶⁶ Hani Hazaimah, "Germany Voices Support for Reform Process", (29.01.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/germany-voices-support-for-reform-process>, (19.11.2014).

Son olarak, Arap Baharı sürecinde iki ülke ilişkilerinde, Ürdün'ün İsrail-Filistin uyuşmazlığı konusunun hemen her önemli toplantıda gündeme geldiğini ifade etmek gerekmektedir. İkili ilişkilerin giriş kısmında işaret edildiği üzere bu konu, süreçten bağımsız bir şekilde, Almanya için büyük hassasiyet taşımaktadır. Bu sebeple, Ürdün'ün bu uyuşmazlıkta üstlendiği rolün desteklenmesi konusunun gündeme gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda, Kral Abdullah'ın Kasım 2011'de Almanya'ya yaptığı seyahatte bu konu öncelikli olarak ele alınmıştır. 29 Kasım'da Berlin'de Angela Merkel ile bir araya gelen Kral Abdullah, 1967 sınırlarını temel alan barış görüşmelerinin devam ettirilmesinin önemine ve ayrıca Filistin Devleti'ne yapılan finansal yardımların arttırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Görüşmede Angela Merkel, ülkesinin Ortadoğu Barış görüşmeleri sürecinin canlandırılması için çalıştığını yinelemiş ve bu amaçla önemli görevler ifa eden Ürdün'ün üstlendiği rolden övgüyle bahsetmiştir.⁶⁶⁷

3.3.2. Japonya ile İlişkiler

Ürdün'e önemli iktisadi katkılar veren Japonya ile Ürdün arasında diplomatik ilişkiler 1954 yılına kadar uzamaktadır. İlişkilerin tesis edildiği yıldan itibaren iyi bir işbirliği sağlayan iki ülke, 1974 yılında, büyükelçiliklerini karşılıklı olarak Amman ve Tokyo'da açmıştır. İlişkilere asıl ivme kazandıran yıl olarak, ilk irtibatın 50.; elçiliklerin açılmasının da 30. yılının kutlandığı 2004 senesini almak yanlış olmayacaktır. Bu tarihten itibaren özellikle Ürdünlü yetkililerin ziyaretleri dikkat çekicidir.⁶⁶⁸ Bu kapsamda Aralık 2004 ve Aralık 2005'te Kral Abdullah'ın kurmaylarıyla ve Aralık 2006'da da eşi Kraliçe Ranya ile birlikte Japonya'yı ziyaret etmesi, iki ülke arasında dostluğun daha da artmasına tevessül etmiştir. 2006'daki ziyaret Kral Abdullah'ın Japonya'yı toplamda sekiz, tacı giydikten sonra dördüncü kez ziyaret edişidir. Üstelik karşılıklı önemli ziyaretler bunlarla sınırlı kalmamıştır.⁶⁶⁹

⁶⁶⁷ Daha fazla bilgi için bkz: Kral Abdullah Resmi İnternet Sitesi, "Press Room, King Holds Talks with German Chancellor", (29.11.2011), http://www.kingabdullah.jo/index.php/en_US/news/view/id/9716.html, (04.12.2015).

⁶⁶⁸ Japonya Ürdün Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Assistance to Jordan", http://www.jordan.emb-japan.go.jp/eng_page/oda/en_policy.htm, (04.07.2015).

⁶⁶⁹ Kral Abdullah'ın Japonya seyahatleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Japonya Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, "Visit to Japan by H.M. King Abdullah II Bin Al Hussein of the Hashemite Kingdom of Jordan", (05.12.2005), <http://www.mofa.go.jp/announce/event/2005/12/1205.html>, (04.07.2015); ayrıca bkz: "Visit to Japan by His Majesty King Abdullah II bin Al Hussein of the Hashemite Kingdom of Jordan (Summary and Evaluation)", (14.12.2004), http://www.mofa.go.jp/region/middle_e/jordan/kv0412.html, (04.07.2015).

Asya kıtasındaki ilk gelişmiş ülke olan Japonya'nın kıtadaki diğer gelişmemiş ülkelere yönelik kalkınma yardım politikaları bulunmaktadır. Japonya sadece Ürdün'e değil birçok Ortadoğu ülkesine aynı yaklaşımla çeşitli yardımlar yapmaktadır. En zengin doğal kaynakların arz edildiği Ortadoğu bölgesiyle yakından ilgilenen Japonya için bölgenin güvenlik ve istikrarı, dolayısıyla İsrail-Filistin barış süreci başta olmak üzere hemen her kriz ya da anlaşmazlık, önem taşıyan hususlar olarak öne çıkmaktadır. Bölgesel istikrarın ve güvenliğin tesisinde önem taşıyan ülkelerden biri olan Ürdün'e, rolüne devam edebilmesi için eğitim, sağlık, su, çevre başta olmak üzere birçok alanda Japonya tarafından katkı sağlanmaktadır. Bu alanlara ilaveten Ürdün'ün demokratikleşmesinin de Japonya tarafından desteklendiği ifade edilmelidir. Japonya, Ürdün'e yönelik yardımlarını Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA)⁶⁷⁰ aracılığıyla ve üç farklı yolla sağlamaktadır: Teknik İşbirliği, Hibe Anlaşmaları ve Kredi Yardımları.⁶⁷¹ Ayrıca 1955 yılında kurulan ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeyi hedefleyen Japon Dış Ticaret Teşkilatı, zaman zaman Ürdünlü yatırımcıları Japonya'daki fuarlara katılmaya davet etmek suretiyle işbirliğine katkı sağlamaktadır.⁶⁷²

Süreç içinde birçok destek veren Japonya ilk olarak Ürdün'e hibeyi 1974 yılında vermiştir. Aynı yıl kurulan Japonya Büyükelçiliği iki ülke arasındaki ilişkilerin artarak devam etmesinde önemli bir faktör olmuştur. İki ülke arasındaki ilk anlaşma, teknik alanda 1977 yılında ve ilk hibe anlaşması da 1979 yılında imzalanmıştır. Bu tarihten itibaren Japonya Ürdün'e 200 milyar Japon Yeni'nden fazla miktarda kalkınma yardımı yapmıştır. Bunlardan 60 milyar Yen'den fazlası hibe anlaşmaları ve yaklaşık 30 milyar Yen'i de teknik anlaşmalar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Uzun süreler JICA marifetiyle sürdürülen ikili ilişkilerde, 2004 yılında iki ülke arasında imzalan işbirliği anlaşmasının ve 2006 yılında Japonya Uluslararası İşbirliği Bankası'nın Amman'da ofis açmasının önemli katkısı olmuştur. Bu iki anlaşma ile birlikte Japonya, öncesinde de olduğu gibi, Ürdün'deki su alanlarındaki sorunlarla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu kapsamda Japonya'nın su projelerinin üretilmesi ve genişletilmesi için ülkeye kredi sağladığı, buna ilaveten Ürdün'le

⁶⁷⁰ JICA'nın, dünyanın birçok bölgesinde faaliyet gösteren bir teşkilat olmakla beraber Ürdün'e ayrı bir önem verdiği söylenebilir. Ortadoğu'da azımsanmayacak sayıda proje yürüten JICA için Ürdün, etrafı istikrarsız durumdaki Filistin, Irak ve Suriye ile çevrili bir ülkedir. JICA tarafından, bu istikrarsız ve kaotik durumdaki ülkeler arasında kalan Ürdün'ün, bölge güvenliği ve istikrarı açısından desteklenmesi gerekli görülmektedir. Shokichi Sakata ile kişisel görüşme, 21 Aralık 2014, Amman.

⁶⁷¹ Japonya Ürdün Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Assistance to Jordan", http://www.jordan.emb-japan.go.jp/eng_page/oda/en_policy.htm, (04.07.2015).

⁶⁷² Organizasyon hakkında daha fazla bilgi için bkz resmi internet sitesine: The Japan External Trade Organization, <http://www.jetro.go.jp/egypt/about.html>, (04.07.2015).

hibe anlaşmaları imzaladığı görülmektedir.⁶⁷³ Su alanında yaptığı yatırımlarla dikkat çeken Japonya, son zamanlarda Ürdün'ün enerji sorunu ile de ilgilenmeye başlamıştır. Ekim 2010'da Ürdün Başbakanı Smir Rifai ile Japonya Başbakanı Naoto Kan arasında Tokyo'da gerçekleşen toplantı, enerji alanında önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu kapsamda iki ülke arasında imzalanan nükleer enerji işbirliği anlaşması, ileriye dönük önemli projeleri içinde barındırmaktadır.⁶⁷⁴

Arap Baharı sürecinde, tarihten gelen birikimin de katkısıyla, Ürdün-Japonya ilişkileri iktisadi ve siyasi alanlarda üst düzeyde devam etmiştir. Bu ilişkilerin seyrini belirleyen en önemli hususlardan biri Ürdün'ün bölgede barışın tesisine yönelik üstlendiği rol olmuştur. Arap Baharı sürecinin etkileri birçok ülkede rejimler tarafından derin bir şekilde hissedilmeye henüz başlamışken, Ocak 2011'de Japonya Dışişleri Bakan Yardımcısı Amman'a bir ziyaret gerçekleştirerek Ürdün Başbakanı Samir Rifai'ye bölgedeki huzuru ve istikrarı sağlamada ülkesinin verdiği katkılar dolayısıyla büyük memnuniyet duyduklarını iletmış ve Kral'a şükranlarını sunmuştur.⁶⁷⁵

Ürdün'ün bölge güvenliği ve istikrarındaki rolünün önemi, hemen her toplantıda gündeme gelmiştir. Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin, 29 Mayıs 2011 tarihinde, Japonya'nın Ortadoğu elçisi Yutaka Iimur ile Amman'da bir araya gelmesi bu kapsamda değerlendirilebilir. Bölgedeki son gelişmeleri müzakere eden iki yetkili, Filistin barış görüşmelerini de gündemlerine almıştır. Toplantıda Japon elçi, Ürdün'ün bölge güvenliği için gösterdiği çabaların takdire şayan olduğuna dikkat çekerek Ürdün-Japon ilişkilerinin seviyesinden duyduğu mutluluğu dile getirmiştir. Ayrıca Iimur, Japonya'da meydana gelen deprem ve tsunamide yoğun çaba sarf eden Ürdün heyeti için Kral Abdullah'a şükranlarını sunmuştur.⁶⁷⁶

Üç yıllık süreçte farklı bakanlıklar düzeyindeki görüşmelerde de bölgesel güvenlik konusunun ele alındığı görülmektedir. Bu görüşmelerden birinde, 2 Mart 2012'de, Japonya Dışişleri Bakanı Koichiro Gemba, Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan'ı Japonya'da ağırlamıştır. Japon Dışişleri Bakanı Gemba, bölgesel güvenliğin tesisi için ikili ilişkilerin artırılmasına ve bu kapsamda daha fazla diyalog ve ziyarete ihtiyaç olduğunu

⁶⁷³ JICA, "JICA's Cooperation for Water Sector in Jordan 30 Years History of Remarkable Achievements", Amman, s. 1, http://www.jica.go.jp/jordan/english/activities/pdf/activity_01.pdf, (15.12.2012).

⁶⁷⁴ "Reinforcing Trade Links", (14.03.2011), **The Japan Times**, s. 5.

⁶⁷⁵ "الرفاعي يلتقي نائب وزير الخارجية الياباني ويؤكد ضرورة تعزيز العلاقات الثنائية", (13.01.2011), **Ed Düstur**, s. 5.

⁶⁷⁶ "Judeh Meets Japanese Envoy, Arab League Chief", (30.05.2011), **Jordan Times**, s.1-6.

belirtirken Cafer Hasan da Kral'ın iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek için direktif verdiğini ve ülkesindeki yatırımlardan dolayı Japonya'ya müteşekkik olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁷ İki ay sonra, 2 Mayıs 2012'de, bu defa Japonya Dışişleri Bakanı Koichiro Gamba, Ortadoğu'yu ziyaret kapsamında Ürdün'e de uğramış ve Dışişleri Bakanı Nasır Cude ile bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda Cude, Kral'ın talimatı ile gerçekleştirilen reformlardan bahsetmiş ve Japon mevkidaşı, Ürdün'ün bölge güvenliği⁶⁷⁸ ve istikrarı için üstlendiği görevin önemine vurgu yaparak Ürdün'ün çabalarının takdire şayan olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁹

Hemen her zeminde ve zamanda, Ürdün'ün bölgede üstlendiği göreve atıf yaparak destek veren Japonya, özellikle BM aracılığıyla Ürdün'e önemli iktisadi destekler sağlamıştır. Ürdün'de olaylar henüz başlamışken ve rejim iktisadi olarak zor bir süreçten geçerken Japonya, 23 Ocak 2011'de, BM Filistinliler için Yardım Kuruluşu'na (UNRWA) 10 milyon dolar hibe etmiştir. Anlaşma Ürdün'de Cebel Hüseyin'deki UNRWA Kadın Program Merkez'inde Japon Büyükelçi Tetsuo Shioguchi ve UNRWA Komisyoneri Filippo Grandi arasında imzalanmıştır. Tetsuo Shioguchi yaptığı açıklamada, UNRWA'nın yaşadığı ciddi iktisadi krize dikkat çekmiş ve yardımın bir nebze olsun fayda sağlayacağını umduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Filistinli çocukların sağlık ve eğitimi için harcanacak paranın önemine, çocuklara Filistin'in geleceği demek suretiyle vurgu yapmıştır.⁶⁸⁰

Japonya yine aynı yıl içinde, 17 Ağustos 2011 Çarşamba günü, UNRWA'nın bölgesel gıda yardım programına 7.7 milyon dolar bağışta bulunmuştur. Bu paranın buğday unundan bakliyata, ayçiçeği yağından daha birçok temel gıdaya kullanılacağı ve yardımların beş bölgede faaliyet gösteren UNRWA vesilesiyle birçok yönden mahrum vaziyette yaşayan Filistinli mültecilere ulaştırılacağı ifade edilmiştir. Anlaşma Japonya'nın

⁶⁷⁷ Japonya Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, "Meeting between Minister for Foreign Affairs Mr. Koichiro Gamba and Jordanian Minister of Planning and International Cooperation Dr. Jafar Hassan", (02.03.2012), http://www.mofa.go.jp/announce/announce/2012/3/0302_01.html, (08.12.2014).

⁶⁷⁸ Japon Bakanın ziyaretinden iki hafta sonra, 17 Mayıs 2012 de, Ürdün ve Japonya arasındaki sınır bölgelerinde, özellikle Karame sınır kapısında, güvenliğin sağlanması için gerekli malzemenin temini amacıyla yaklaşık 6,7 milyon dolarlık hibe anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmayı Ürdün Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan ve Japonya ataşesi Junichi Kosuge imzalamıştır. "JD4.7 Million Japanese Grant to Upgrade Karameh Border Crossing", (17.05.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jd47-million-japanese-grant-to-upgrade-karameh-border-crossing>, (29.09.2014).

⁶⁷⁹ Japonya Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, "Visit to Israel, the Palestinian Territories, and Jordan by Minister for Foreign Affairs Koichiro Gamba", (03.05.2012), http://www.mofa.go.jp/region/middle_e/meeting1205_fm.html, (08.12.2014).

⁶⁸⁰ Kuruluşun orijinal ismi United Nations Relief and Works Agency'dir. Çalışmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz: UNRWA İnternet Sitesi, "Japan Donates US\$10 Million For Palestine Refugees", <http://www.unrwa.org/newsroom/press-releases/japan-donates-us10-million-palestine-refugees>, (08.11.2014).

Amman Büyükelçisi Junichi Kosuge ve UNRWA komisyon üyesi Filippo Grandi arasında imzalanmıştır. İmza sırasında Filistin İşleri Dairesi Genel Direktörü Muhammed Akrabavi de hazır bulunmuştur.⁶⁸¹

Takip eden süreçte, mutat olarak yardımlarına devam eden Japonya sadece UNRWA'ya değil diğer BM kuruluşlarına da hibede bulunmuştur. Bunlardan birinde Japonya, UNICEF'e ülkedeki Suriyeli mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olması için 6 milyon dolarlık bağışta bulunmuştur. Bağışın, çocukların ihtiyaçları, su ve sulama, eğitim gibi alanlarda harcanacağını açıklayan UNICEF Ürdün temsilcisi Dominique Hyde, Japon hükümetinin yaptığı yardımın 2013 yılı içinde yapılan en yüksek bağış olduğunu belirtmiştir.⁶⁸² BM kurumlarına verilen desteğe ilaveten Japonya, Suriyeli mülteciler meselesinde doğrudan rejime de katkı sağlamıştır. 28 Ocak 2013'te Japonya Hükümeti'nin, Ürdün'de bulunan Suriyeli mültecilere battaniye ve çadır yardımını öngören 13 milyon Yen'lik hibesi bu desteklerden sadece biridir. Yapılan yardımın, Ürdün hükümetinin ricası üzerine ve dostane Japon-Ürdün ilişkilerinin bir nişanesi olarak gerçekleştirileceği açıklanmıştır.⁶⁸³ Sembolik sayılabilecek bu yardımdan çok kısa bir süre sonra, 7 Mart 2013 Perşembe günü, Japonya Ürdün Büyükelçiliği Ürdün'deki Suriyeli mültecilere yapılan insani yardımların 25.5 milyon dolar daha genişletilme kararı alındığını açıklamıştır.⁶⁸⁴ Alınan bu kararın, Japonya'nın Ürdün'e vaat ettiği toplam 165 milyon dolarlık yardımın bir kısmını oluşturacağı ifade edilmiştir.⁶⁸⁵

Son dönem gelişmelerin ortaya çıkardığı Suriyeli mülteciler meselesiyle yakından ilgilenen Japon yetkililer, ülkenin uzun süreden beri uğraşmak zorunda kaldığı Filistinli mülteciler sorununa da kayıtsız kalmamışlar ve destekte bulunmuşlardır. 28 Mart 2011'de Ceraş eyaletinde bulunan Gazze Mülteci Kampı'ndaki anaokullarında kullanılması için hibe edilen yaklaşık 50 bin dolar bunlardan sadece biridir. Büyükelçilikten yapılan

⁶⁸¹ Laila Azzeh, "Japan Extends \$7.7 Million Food Aid Grant to UNRWA", (18.08.2011), **Jordan Times**, s. 3.

⁶⁸² "Japan Donates \$6 Million to UNICEF", (20.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/japan-donates-6-million-to-unicef>, (08.12.2014).

⁶⁸³ Japonya Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, "Emergency Assistance to Jordan in Response to the Floods Disaster (Emergency relief goods provided to a Syrian Refugee Camp in Jordan)", (28.01.2013), http://www.mofa.go.jp/announce/announce/2013/1/0128_02.html, (08.12.2014).

⁶⁸⁴ Konu ile yakından ilgilenen Japon Dışişleri Bakanı, Temmuz 2013'te Amman'a gelerek Başbakan Abdullah Ensür ile görüşmüş ve ülkesinin Suriyeliler için verdiği yardımların nerelerde ve nasıl kullanıldığı hakkında ayrıntılı bilgi almıştır. "النسور ميسرة التحديث و التطوير في الاردن تستهدف تعزيز الحريات", (26.07.2013), **Ed-Düstur**, s. 1.

⁶⁸⁵ "Japan to Extend \$25.5m to Syrian Refugee Relief Efforts in Jordan", (07.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/japan-to-extend-255m-to-syrian-refugee-relief-efforts-in-jordan>, (08.12.2014).

açıklamada, 1953'ten beri Filistinlilere yapılan yardımların en son yardımla birlikte 600 milyon dolar civarında olduğu ifade edilmiştir.⁶⁸⁶

Rejimin mültecilere yardımlarını ve bölgesel güvenlik politikalarını destekleyen Japonya, ülkede birçok projeyi doğrudan yürütmek suretiyle rejime yönelik desteğini sürdürmüştür. 11 Temmuz 2011 Pazartesi bir araya gelen Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan ile Japon Büyükelçi Junichi Kosuge, iklim değişikliği ve çevre alanlarını kapsayan ve Japonya'nın 16.6 milyon ÜD hibe etmesini öngören anlaşma konusunda mutabakat sağlamışlardır. Ayrıca Hasan ile JICA ülke temsilcisi Moshiaki Tanaka, Tafiye eyaletindeki su servislerinin iyileştirilmesi için de bir hibe anlaşmasının imzalanacağını duyurmuşlardır.⁶⁸⁷ Anlaşmaların yanı sıra JICA, teknik alan dâhilinde Amman'da uzmanlara sahip olup Ürdünlülere su alanında da eğitim vermeyi sürdürmüştür. Ayrıca teknik kapasitenin artırılması için ülkenin 10 eyaletinde faaliyetlerine devam eden kurum Balka, Zarka, İrbid ve Tafiye eyaletlerindeki projelerin sürdürülmesi için ayrı ayrı hibe anlaşması yapmıştır. Buna ilaveten iki ülke arasında İrbid, Madaba ve Balka eyaletlerinde su ve sulama alanlarında kredi anlaşmaları da yapılmıştır.⁶⁸⁸

Japonya'nın Ürdün'e yönelik iktisadi desteği, yürütülen projelere ilaveten nakit şeklinde de olmuştur. Ağustos 2012'de Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan ile Japon Büyükelçi Junichi Kosuge'nin toplantısı bu konuda büyük öneme sahiptir. Hasan ve Kosuge, Japonya'nın Ürdün bütçesine yardımcı olmak amacıyla 110 milyon ÜD (156 milyon dolar) kredi vermeyi kabul ettiğini açıklamışlardır. İkili arasında imzalanan anlaşma uyarınca, kredinin ilk altı yıl ödemesiz olmak koşuluyla yirmi yılda geri ödeneceği belirtilmiştir. Ayrıca, uzun vadenin yanı sıra kredi faizinin % 1'den az (%0.95) olacağı beyan edilmiştir.⁶⁸⁹

Üst düzey birçok ziyaretin ve önemli gelişmelerin yaşandığı süreçte Japonya, Ürdün'deki reform çabaları hakkında da müteaddit defalar yorum yapmış ve rejime yönelik desteğini açıkça ortaya koymuştur. Bunlardan birinde, Mart 2012'de, Japonya

⁶⁸⁶ Japonya Ürdün Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Japanese Ambassador signs a Grant Contract of US\$ 49,262 The Project for Expansion of Kindergarten in the Gaza Palestinian Refugee Camp", (28.03.2011), <http://www.jordan.emb-japan.go.jp/Documents/Economic/English/2011/March/Gaza.htm>, (08.12.2014).

⁶⁸⁷ "Japanese Grant to Improve Water Services in Tafiye", (14.06.2011), **Jordan Times**, s. 3.

⁶⁸⁸ JICA, "JICA's Cooperation for Water Sector in Jordan 30 Years History of Remarkable Achievements", s. 8, http://www.jica.go.jp/jordan/english/activities/pdf/activity_01.pdf, (15.12.2012).

⁶⁸⁹ Omar Obeidat, "Jordan Obtains JD110m Japanese Soft Loan 'in record time'", (14.08.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-obtains-jd110m-japanese-soft-loan-in-record-time>, (20.12.2014).

Dışişleri Bakanı Koichiro Gamba, Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan'ı Japonya'da ağırladığında, siyasi olarak istikrarlı bir Ürdün'ün bölge güvenliği için önemine işaret etmiş ve demokratikleşme çabalarının en yakın zamanda sonuç vereceğine yönelik inancını ifade etmiştir. Gamba Japonya'nın bu konuda da Ürdün'e yönelik desteklerinin devam edeceğini taahhüt etmiştir.⁶⁹⁰ Ürdün'de yeni seçim kanununa göre gerçekleştirilen seçimler hakkında da yorum yapan Japonya Dışişleri Bakanlığı, 23 Ocak'taki genel seçimlerin, büyük bir karmaşa olmadan barışçıl şekilde gerçekleştirilmesinden duyulan memnuniyeti dile getirerek Ürdün'den siyasi geçişi ve reformları tamamlayacağını ve bölge geleceğinde ve istikrarında önemli bir rol almaya devam edeceğine yönelik beklenti vurgulanmıştır. Bu inançla Japonya'nın Ürdün'deki reform sürecini desteklediğine ve iktisadi yardımları da sürdüreceğine yer verilmiştir.⁶⁹¹

3.3.3. Hindistan ile İlişkiler

Ürdün'ün Hindistan ile işbirliğinin temeli, birçok Batılı ülkeden daha eskilere dayanmaktadır. İki ülke arasında dostça ilişkileri ve işbirliğini tesis eden ilk anlaşma, 1947 yılında imzalanmış ve tam teşekküllü diyalog 1950 yılında resmîyet kazanmıştır.⁶⁹² İki ülke arasında iktisattan siyasete, kültürden eğitime birçok alanda yakınlık mevcuttur. Ancak ikili ilişkilerde özellikle ticari ve iktisadi boyutun teşkil ettiği yer ayrı bir öneme sahiptir.

Ürdün ile Hindistan arasındaki ilk ticari anlaşma 1963 yılında imzalanmıştır. Aynı kapsamda bir başka anlaşma ise 1976 senesinde, veliaht Prens Hasan'ın 8 günlük Hindistan ziyareti esnasında akdedilmiştir. Müteakip süreçte, Ekim 1986'da Kral Hüseyin, Hindistan'a 8 günlük bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyarete Kral Hüseyin, iki ülke arasında gelişen iktisadi ilişkilerden büyük bir mutluluk duyduğunu ifade ederek işbirliğinin artması için çalışacağını belirtmiştir. Kral'ın seyahatinden iki yıl sonra, Nisan 1988'de, Prens Hasan tekrar Hindistan'a gitmiş ve fosfat, kimyasal maddeler ve ilgili alanlarda yatırım yapması için Hint özel sektörünü resmi olarak Ürdün'e davet etmiştir.

⁶⁹⁰ Japonya Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, "Meeting between Minister for Foreign Affairs Mr. Koichiro Gamba and Jordanian Minister of Planning and International Cooperation Dr. Jafar Hassan", (02.03.2012), http://www.mofa.go.jp/announce/announce/2012/3/0302_01.html, (08.12.2014).

⁶⁹¹ Japonya Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, "Statement by the Press Secretary, Ministry of Foreign Affairs of Japan, on the Parliamentary Elections in Jordan", (28.01.2013), http://www.mofa.go.jp/announce/announce/2013/1/0128_01.html, (08.12.2014).

⁶⁹² Ürdün Hindistan Büyükelçiliği İnternet Sitesi, <http://www.jordanembassyindia.org/>, (02.07.2015).

Oldukça olumlu bir iz bırakan seyahatin ardından aynı yılın Temmuz ayında, Hindistan Başbakanı Rajiv Gandhi, Ürdün'e iade-i ziyarette bulunmuştur.⁶⁹³

Kral Hüseyin ve kardeşi Hasan zamanında yürütülen diplomatik ve siyasi ilişkiler, Abdullah'ın kral olmasıyla birlikte artarak devam etmiştir. Kral Abdullah da babası ve amcası gibi Hindistan ilişkilerine büyük ehemmiyet vermiştir. Birçok ülkeyi tek ziyaret eden Kral Abdullah, 2006'daki Hindistan ziyaretini eşi Kraliçe Ranya ile birlikte gerçekleştirmiş ve ziyaret esnasında Hint yetkililerle karşılıklı çok sayıda anlaşma imzalamıştır.⁶⁹⁴

Temelleri 1950'ler ve 60'larda atılan; 1970'ler ve 80'lerde sağlamlaştırılan ikili ilişkiler, ilerleyen yıllarda meyvelerini vermeye başlamıştır. Günümüzde Hindistan, Ürdün'ün en büyük ticaret ortaklarından biri konumundadır. 2010 yılı itibariyle Ürdün'ün Hindistan'a ihracatı 783 milyon dolar iken Hindistan'dan ithalatı 382 milyon dolardır. Son yıllardaki değişime rağmen ticaret hacmi, enteresan bir şekilde uzun yıllar Ürdün lehine pozitif seyretmiştir.⁶⁹⁵ Ticaret hacminin hem yüksek değerlerde hem de Ürdün lehine seyretmesinde başat rol kuşkusuz Ürdün'ün dünyanın en önemli fosfat ihracatçılarından ve Hindistan'ın da tedarikçilerinden biri olmasıdır. Bu sebepten Ürdün'ün Hindistan'a en önemli ihracat maddelerinin, kaya fosfatı ve fosfatlı gübre olması sürpriz değildir.⁶⁹⁶

Takribi 70 yıllık geçmişe sahip iki ülke ilişkilerinin, Ürdün'deki protesto gösterileri sürecinde olumsuz etkilenmediğini söylemek gerekmektedir. Dahası, mezkûr süreçte Hindistan'ın başta iktisat olmak üzere, siyaset alanında ve özellikle seçimler konusunda Ürdün rejimine katkı sunduğu görülmektedir. Bu katkılar, doğal olarak, rejimin ayakta kalmasını destekleyen unsurlar olmuştur.

İki ülke arasında, küresel iktisadi krize ve fosfatın uluslararası fiyatının düşmesine bağlı olarak ticarete bir düşüş yaşanmış ancak buna rağmen 2010 ve 2011 yılları itibariyle hacim, hatırı sayılır derecede artmaya başlamış ve 2014 yılında neredeyse 2 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Böylesine büyük bir işbirliğinin tesisi, Hindistan'ı Ürdün'ün Suudi

⁶⁹³ Muhammad Azhar, "Indo-Jordanian Trade: Performance and Prospects", **Middle Eastern Studies**, 36 (3), 2000, s. 191.

⁶⁹⁴ Hindistan Ürdün Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Bilateral Political Relations with Jordan", <http://www.inde.mbassy-amman.org/political.html>, (02.07.2015).

⁶⁹⁵ Hindistan Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, "India-Jordan Relations", <http://mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/20732/IndiaJordanRelations>, (02.07.2015).

⁶⁹⁶ Muhammad Azhar, a.g.e., s.191.

Arabistan, Irak ve Çin'den sonra dördüncü büyük ortağı olmasını beraberinde getirmiştir.⁶⁹⁷ Bununla da yetinmeyen iki ülke, karşılıklı iktisadi büyümenin artması için hedefini Ürdün-Hint İş Forumu'nun çalışmalarıyla 2020 yılı için 5 milyar dolar olarak belirlemiştir.⁶⁹⁸

2011–2014 yılları arasındaki en önemli işbirliği alanı olan iktisata bakıldığında, öncesinde de olduğu gibi, fosfatlı gübre konusunun ehemmiyeti görülmektedir. Bu kapsamda, 2013 yılında gerçekleşen görüşme, önemli bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Endüstri ve Ticaret Bakanı Hatem Halavani, Hindistan Kimyasallar ve Gübrelemeden Sorumlu Devlet Bakanı Srikanta Kumar ve beraberindeki heyet ile 9 Temmuz Salı günü bir araya gelmiş ve iki bakan karşılıklı ticaret ve ilgili alanda yatırımların artmasını sağlayacak vasıtalar üzerinde müzakere etmişlerdir. Ürdün'ün Hindistan'dan ilaç ve gübre konusunda aldığı çeşitli desteklerin masaya yatırıldığı gün, ayrıca Ürdün Fosfat Mineralleri Şirketi Başkanı Amir Mecali, Hint bakan ve heyeti ağırlamıştır. Ülkedeki fosfat endüstrisi hakkında bilgi veren Mecali, Ürdün'ün gübreleme endüstrisinde en önemli piyasalarından ve potaş ile fosfatta da en önemli ithalatçı ülkelerinden biri olan; son zamanlarda da Ürdün'de gübreleme alanına yönelik proje kararı alan Hindistan hükümeti ile ülkeleri arasındaki güçlü ilişkilerden duyduğu memnuniyeti vurgulamıştır.⁶⁹⁹

İki ülke arasındaki siyasi ilişkiler de dikkate değerdir. Hindistan Dışişleri Bakanı Shri Krishna'nın 8–11 Ocak 2012 tarihleri arasında İsrail-Filistin ziyareti kapsamında 8 Ocak'ta Ürdün'e de uğraması önemlidir. Amman'da Dışişleri Bakanı Nasır Cude ile bir araya gelen Hint Bakan, mevkidaşıyla bölgesel gelişmeler ve Ortadoğu barış süreci konularını müzakere etmiş ve Amman ile Yeni Delhi arasındaki güçlü siyasi ilişkilerden övgü ile bahsetmiştir.⁷⁰⁰

Siyasi ilişkilerin seviyesinden duyulan memnuniyetin beyan edildiği zirveden kısa bir süre sonra, 17 Mart 2012'de Başbakan Avn Hasavne'nin Hindistan Seçim Komisyonu Başkanı Şehabüddin Yakup Kureyşi ile gerçekleştirdiği toplantı, Hindistan'ın Ürdün'e

⁶⁹⁷ Hindistan Ürdün Büyükelçiliği İnternet Sitesi, “Bilateral Trade”, <http://www.indembassy-amman.org/political.html>, (03.07.2015).

⁶⁹⁸ Hindistan Ürdün Büyükelçiliği İnternet Sitesi, “Bilateral Political Relations with Jordan”, <http://www.indembassy-amman.org/political.html>, (03.07.2015).

⁶⁹⁹ “Halawani, Jena Seek Advanced Jordanian-Indian Economic Ties”, (09.07.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/halawani-jena-seek-advanced-jordanian-indian-economic-ties>, (17.12.2014).

⁷⁰⁰ Ürdün Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, “India-Jordan Relations”, <http://mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/20732/IndiaJordan+Relations>, (03.07.2015); “Jordan, India Discuss Cooperation”, **Jordan Times**, (08.06.2011), s. 10.

siyasi tecrübelerini aktarma hususunda girişimini ve iştियakını göstermesi bakımından mühimdir. Hasavne, Kureyşi'ye ülkede daha adil ve özgür bir seçim yapılabilmesi için kısa süre önce kabul edilen Bağımsız Seçim Komisyonu yasa tasarısından bahsetmiştir. Hint başkan, siyasi farkındalığın seçime katılımı arttırdığını belirterek bu farkındalık sayesinde ülkelerinde seçimlere katılımın % 55'ten % 80'lere çıktığına işaret etmiştir. Kureyşi, Hasavne'ye, 750 milyon kayıtlı seçmen ve 1 milyon seçim merkezinin bulunduğu Hindistan'ın, seçimle ilgili uzmanlar göndermek suretiyle Ürdün'e yardımcı olabileceğini iletmiştir. Bunun üzerine, bir gün sonra ilgili bakanlar ile bir araya gelen Hasavne talimat vererek, Hindistan'ın seçim tecrübelerinin araştırılmasını istemiştir.⁷⁰¹

İktisadi ve siyasi faaliyetlerin yanı sıra iki ülke arasında turizm ve çalışma alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 27 Haziran 2012 Çarşamba günü, Hindistan Turizm Bakanı Subodh Kant Sahai, yıl içerisinde Amman'a bir temsilcilik açılacağını ve bu vesile ile iki ülke arasındaki turizmin canlandırılmasına yardımcı olunacağını açıklamıştır. 2011 yılı itibariyle Hindistan'dan 70 bin kişinin Ürdün'ü ziyaret ettiğini belirten Bakan, Hindistan'ı ziyaret eden Ürdünlü sayısının ise 11 bini geçmediğini, açılacak temsilcilikle birlikte Ürdünlülere Hindistan'ı tanıtacaklarını ifade etmiştir. Diplomatik ilişkilerinin 61 yıldır devam ettiğini ifade eden Bakan, Ürdünlülere vize uygulamalarında kolaylık sağlayabilecekleri müjdesini de vermiştir. Ayrıca Hint Büyükelçi Radha Ranjan Dash, Ürdün'de 10 binden fazla Hintlinin çalıştığını belirterek ülkede Hindistanlılara ait 27 tekstil fabrikası bulunduğunun altını çizmiştir. Bunun yanı sıra, alanda uzman olduklarına vurgu yapan Büyükelçi bir de deri fabrikası üzerinde çalıştıklarını açıklamıştır.⁷⁰²

Arap Baharı sürecinde, ülkenin yaşamış olduğu çalkantılı süreçle fazla ilgilenmeyen Hindistan, Ürdün'le ilişkilerini arttırarak devam ettirme temayülünde olmuştur. İktisadi ve siyasi alanda Ürdün'e çok yönlü destek veren Hindistan'ın, ülkedeki seçim sisteminin geliştirilmesine katkı sunmak suretiyle rejimin yanında olduğu görülmektedir. Özetle, Arap Baharı sürecinde Batılı küresel güçler gibi bütün konularda Ürdün'ün yanında yer alan Hindistan, rejimin özellikle iktisadi en önemli dostlarından biri olarak mevcut siyasetini devam ettirmiştir.

⁷⁰¹ "Jordan to Learn from Indian Experience in Managing Elections", (18.03.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-to-learn-from-indian-experience-in-managing-elections>, (17.12.2014).

⁷⁰² Khetam Malkawi, "India, Jordan Look to Boost Tourism Cooperation", (27.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/india-jordan-look-to-boost-tourism-cooperation>, (17.12.2014).

3.4. Uluslararası Kuruluşlar ile İlişkiler

3.4.1. Avrupa Birliği ile İlişkiler

Ürdün ile AB arasındaki ilk akdi ilişki, bir “İşbirliği Anlaşması” olarak 1977 senesinde gerçekleşmiştir.⁷⁰³ Bu ilk akdi temastan sonraki en önemli gelişme, Ürdün’ün Barselona Süreci’ne dâhil edilmesidir. Ürdün, Fas, İsrail, Mısır, Türkiye ve Tunus gibi Akdeniz ülkelerinin içinde bulunduğu 12 birlik dışı devlet, AB üyesi devletlerin (o zaman için 15) öncülük ettiği Avrupa-Akdeniz Ortaklığı kapsamında 1995’te Barselona’da başlayan sürece katılmışlardır. Barselona’da başlatılan sürecin amacı taraflar arasında kurumsal bağların ve işbirliğinin tesis edilmesidir.⁷⁰⁴ Temelde iktisadi saiklerle kurulan ve ortaklığa katılan devletlerarasındaki işbirliğini artırmayı hedefleyen Barselona Süreci’nin,⁷⁰⁵ AB dışı devletlerde demokrasinin geliştirilmesi amacı taşıdığı da ifade etmek gerekir. Zira sürecin başladığı yıllar, İslami hareketlerin güçlenmeye başladığı döneme denk gelmektedir. Bu süreçte AB’nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu’daki siyasal İslam’ın yükselişinden ve mezkûr bölgelerden gelebilecek mültecilerden kaygı duyduğunu söylemek mümkündür.⁷⁰⁶ Ayrıca süreci, doğal kaynaklarda bölge ülkelerine ihtiyaç duyan AB’nin bu ihtiyacı karşılamaya yönelik attığı bir adım şeklinde yorumlamak da mümkündür.

Barselona Süreci’nin ardından Ürdün’le 1997’de imzalanan ve Mayıs 2002’de yürürlüğe giren “Ortaklık Anlaşması”, 2001’de Fas’ta imzalanan Agadir Anlaşması⁷⁰⁷ ve AB Komşuluk Politikası (ABKP) kapsamında 2005’de onaylanan “Avrupa Komşuluk

⁷⁰³ European Union External Action, “EU/Jordan ENP Action Plan”, s. 1, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/2013_jordan_action_plan_en.pdf, (26.07.2015).

⁷⁰⁴ Rosemary Hollis, “No Friend of Democratization: Europe’s Role in the Genesis of the ‘Arab Spring’”, *International Affairs*, 88 (1), 2012, s. 82.

⁷⁰⁵ Barselona Süreci ile umulan sonuçlar tam anlamıyla elde edilmeyince, sürecin bir ayağı olarak 2008’de “Akdeniz için Birlik” tesis edilmiştir. Barselona Süreci’nin bütçesi ile yetinmek zorunda kalan Birlik, uzun vadede parlak bir gelecek vaat etmemektedir. Beklenen düzeyde ilgi görmeyen birliğin toplantıları katılım düşüklüğü sebebiyle birçok kez ertelenmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: Cemile Akça Ataç, “AB’nin Normatif Kapasite Sorunu, Akdeniz İçin Birlik Ve Türkiye”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 11 (1), 2012, s. 1–24.

⁷⁰⁶ Richard Gillespie, “Introduction: The Euro-Mediterranean Partnership Initiative”, Richard Gillespie (Ed), *The Euro-Mediterranean Partnership: Political and Economic Perspectives*, içinde (1-9), Great Britain: Frank Cass., 1997, s. 1.

⁷⁰⁷ 8 Mayıs 2001’de Mısır, Fas, Tunus ve Ürdün ile AB arasında bir serbest ticaret anlaşması olarak Fas’ın Agadir ilinin ismiyle tesmiye olunan Agadir Anlaşması imzalanmıştır. Barselona Süreci’nin bir meyvesi şeklinde yorumlanabilecek anlaşma ile AB, 100 milyondan fazla insanın yaşadığı bir pazara rahat erişim imkânı sağlamaktadır. Anlaşma, doğal olarak taraf devletlere birtakım iktisadi avantajlar sağlamaktadır. Anlaşmanın tam metni için bkz Arap-Akdeniz Serbest Ticaret Anlaşması Resmi İnternet Sitesi <http://www.agadiragreement.org/Home.aspx>, (26.07.2015).

Politikası Eylem Planı”⁷⁰⁸ ikili ilişkilerin artmasına katkı sunan diğer gelişmeler olarak öne çıkmıştır.⁷⁰⁹

Geçmişten gelen olumlu ilişkilerin vasıtasıyla günümüzde AB, Ürdün ile ilişkilerini “mükemmel” şeklinde tanımlamaktadır. AB, bölgesel zorluklar içerisinde bulunan Ürdün’ün, istikrarın tesisine yönelik katkılarından ve bölgede izlediği ılımlı rolden dolayı desteklediğini açıklamaktadır. Ayrıca Ürdün’ün hukukun üstünlüğü ve demokrasinin geliştirilmesi için attığı adımlar, AB tarafından memnuniyetle karşılık bulan hususlardır. AB, bütün bu özelliklerinden dolayı Ürdün’ün karşılaştığı tüm zorluklarla mücadelede desteklediğini beyan etmektedir.⁷¹⁰

Ürdün’ün AB ile ilişkileri çok yönlü bir seyre sahiptir ve tafsilatlı bir izahat gerektirmektedir. Bu bölümde, tafsilatlı bir izahat mümkün olmadığından ve hedeflenmediğinden, sadece 2011–2014 yılları arasındaki süreçte öne çıkan hususlar ele alınacaktır. Bu süreçte iki aktör arasındaki ilişkileri üç mühim alt başlıkla ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, AB’nin iktisadi açıdan zayıf bir ülke olan Ürdün’ü maddi açıdan desteklemesidir. İkincisi, bölgesel güvenlikte üstlendiği rolden ötürü Ürdün’ün izlediği siyasetin devamının sağlanmasıdır. Üçüncüsü de AB’nin Ürdün’deki yönetimde herhangi sürpriz bir değişikliğin yaşanmaması için ülkenin içinden geçtiği reform sürecini desteklemesidir. Ancak AB’nin, birlik içindeki devletlerden bağımsız bir şekilde, kurum olarak Ürdün rejimini reformlar konusunda yetersiz kalmasından dolayı dönem dönem eleştirdiğini de ifade etmek gerekmektedir.

AB ile Ürdün arasında karşılıklı projeler ve destekler henüz Arap Baharı sürecinin başlangıcında önemli bir ivme kazanmıştır. 2010 senesinde ABKP kapsamında AB Ürdün’e 2011–2015 yılları arasını kapsayacak 5 senelik dönem için 141 milyon dolar verileceğini açıklamıştır. Bu miktarın 110 milyon dolarlık kısmı ülkedeki kalkınma ve

⁷⁰⁸ Barselona süreci ya da Akdeniz için Birlik’ten farklı olarak demokrasi ve AB standartlarına uyum hususlarına daha fazla odaklanan Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Ürdün ile AB arasında 2020’yi hedefleyen bir eylem planı mevcuttur. Taraflar arasında birçok kez gerçekleşen görüşmelerden 2010’da gerçekleşen Eylem Planının merkezinde bulunan konu başlıkları; şeffaflık, hesap verilebilirlik kıstaslarına bağlı insan haklarını önemseyen siyasal ve kurumsal reformların gerçekleştirilmesi olmuştur. Ürdün ile AB arasındaki Avrupa Komşuluk Politikası Eylem Planı ve AB’nin Ürdün’e yönelik destekleri hakkında daha geniş bilgi için bkz: “Programming of the European Neighbourhood Instrument (ENI) - 2014–2020”, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/financing-the-enp/jordan_2014_2017_programming_document_en.pdf, (26.07.2015).

⁷⁰⁹ European Union External Action, a.g.e., s. 1.

⁷¹⁰ European Union External Action, “The EU’s Relations with the Hashemite Kingdom of Jordan”, http://eeas.europa.eu/jordan/index_en.htm, (26.07.2015).

uyum programlarına ayrılırken 31 milyon doğrudan “Bahar” programının desteklenmesine hasredilmiştir.⁷¹¹

AB’nin Ürdün’e doğrudan maddi yardımları 2011–2013 yılları arasında da devam etmiş ve toplamda 223 milyon doları bulmuştur. Bu miktardan 101 milyon doların ülkedeki bahar sürecine harcanması, AB’nin Ürdün’den beklentilerini göstermesi bakımından önemlidir. Yardımlardan % 20’si adalet, insan hakları, medya ve demokrasi alanlarındaki iyileştirmeler için planlanmıştır.⁷¹²

Reform sürecine büyük önem veren AB, Ürdün’de hayati önemi haiz diğer alanlarda da yardımlarını esirgememiştir. Bu bağlamda ülkeye yardımların çekilmesinde Uluslararası İşbirliği ve Planlama Bakanı Cafer Hasan’ın gösterdiği gayretler öne çıkmıştır. Üç yıllık süreçte defalarca diplomatik mekik dokuyan Hasan, Ürdün’e önemli kazanımlar sağlamıştır. Bu kapsamda 2011 Mart ayı sonlarında Brüksel’e giden Hasan, AB’den Ürdün eyaletlerinde küçük ve orta sınıf müteşebbislerin yeni iş imkânları sağlayabilecekleri girişim ve desteklerde bulunmaları yönünde bir çağrıda bulunmuştur. Ayrıca Hasan, Brüksel’de AB, Avrupa Parlamentosu (AP) ve Avrupa Yatırım Bankası yetkilileri ile görüşmüş ve Ürdün’e makro düzeyde yapılabilecekler üzerine müzakerelerde bulunmuştur.⁷¹³ Hasan’ın ziyaretinden kısa bir süre sonra, 17 Ağustos 2011 Çarşamba günü Avrupa Komisyonu, 71 milyon Avro’luk yardım paketini açıklamıştır. Açıklamada paketin özellikle eğitim ve yenilenebilir enerji alanlarını kapsayacağı duyurulmuştur. AB’nin genişlemeden sorumlu komisyon üyesi Ştefan Füle, Ürdün’de bu iki alanın hayati önem taşıdığını vurgulamış, bu yardım paketi ile öğretmenlere yeni eğitim kursları düzenleneceği, yeni eğitim binaları inşa edileceği ve özellikle fakir öğrencilerin destekleneceğini ifade etmiştir.⁷¹⁴

AB’nin Ürdün rejimine iktisadi açıdan destek verdiği bir diğer alan da Suriyeli mülteciler sorunudur. Avrupa Komisyonu’nun, 8 Haziran 2012 Cuma günü, Ürdün’de yaşamak mecburiyetinde kalan Suriyeli mültecilerin daha sağlıklı ve iyi şartlarda

⁷¹¹ Macid El Karan, “الاتحاد الأوروبي يخصص مبلغ 141 مليون دولار على مدار 5 سنوات”, (08.09.2012), **Ed-Düstur**, s. 14.

⁷¹² European Commission, “European Neighbourhood and Partnership Instrument, 2007–2013 Overview of Activities and Results”, Ürdün, s. 24, <http://ec.europa.eu/enlargement/neighbourhood/pdf/20141217-enpi-results-2017-2013.pdf>, (27.07.2015).

⁷¹³ “Hassan Urges EU Officials to Support Jordan’s Economy”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/hassan-urges-eu-officials-to-support-jordans-economy>, (02.09.2014).

⁷¹⁴ “EC to Extend New 71m Euro Assistance Package to Jordan”, (17.08.2011), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/ec-to-extend-new-71m-Euro-assistance-package-to-jordan>, (11.09.2014).

yaşamaları için 23 milyon Avro'yu bulan yardımda bulunacağını taahhüt etmesi, bu yardımlardan sadece biridir.⁷¹⁵ Dahası, Ürdün'deki mülteci krizi derinleştikçe AB'nin yardımları da artmıştır. Mültecilerin eğitim ihtiyaçlarıyla da ilgilenen AB, sadece 2013 Aralık ayında, Ürdün'deki Suriyeli mültecilerin eğitim masrafı için 30 milyon Avro bağışta bulunmuştur. AB Büyükelçisi bu parayla en az 7 bin öğrencinin ilkokuldan üniversiteye kadar eğitim masraflarının karşılanacağını belirtmiştir.⁷¹⁶

AB kurumsal düzeyde Ürdün'e doğrudan destek sağlarken devletleri harekete geçirmek suretiyle dolaylı da yardımcı olmuştur. Bu bağlamda Kral Abdullah'ın 25 Haziran 2013 Salı günü, İtalya Dışişleri Bakanı Emma Bonino ve Avrupa Komisyonu'nun Uluslararası İşbirliği, İnsani Yardım ve Kriz Müdahale Konularından Sorumlu Üyesi Kristina Georgieva ile bir araya gelmesi oldukça önemli izler taşımıştır. Suriye Krizi ve Filistin meselesinin konuşulduğu görüşmelerde Georgieva, 400 milyon Avro ilave yardım paketi sözü verirken bunun 250 milyon Avro'luk kısmının Suriyeli mültecilere insani yardım olacağını duyurmuştur. Mültecilerden dolayı, Ürdün'deki ve Suriye'ye komşu olan diğer ülkelerdeki durumun sürdürülebilir olmadığına dikkat çeken Georgieva, tek çözümün krizi sonlandırabilecek siyasi bir kararla olabileceğini belirtmiş ve krize çözüm bulunana kadar İtalyan hükümeti ve diğer bağışçı ülkelerden katkı bulunması hususunda çalışmaların devam ettirileceğini Kral'a iletmiştir.⁷¹⁷

İki taraf arasındaki ilişkilerde öne çıkan ikinci önemli husus, Ürdün'ün bölgesel istikrar konusunda izlediği siyasetin ve üstlendiği rolün desteklenmesidir. Bu bağlamda birçok kez taraflar bir araya gelmiş ve düzenlenen toplantılarda Ürdün'ün izlediği siyasetin önemine vurgu yapılmıştır. Bunlardan birinde, 29 Ağustos 2011 Pazartesi günü, Kral Abdullah ile bir araya gelen AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Başkanı Catherine Ashton, AB-Ürdün ilişkilerini ve bölgedeki son gelişmeleri içeren bir görüşme gerçekleştirmiştir. İsrail-Filistin uyuşmazlığının da masaya yatırıldığı görüşmede Ashton, ayrıca AB'nin Krallığın kapsayıcı reformlar için sarf ettiği çabayı takdirle karşıladığının altını çizmiştir. Aynı gün Dışişleri Bakanı Nasır Cude ile de görüşen Ashton,

⁷¹⁵ "European Commission Dedicates EUR23m for Syrian Refugees", (09.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/Avropean-commission-dedicates-eur23m-for-syrian-refugees>, (30.10.2014).

⁷¹⁶ Leyla El Karaki, "30 مليون يورو منحة أوروبية للأردن لتعليم اللاجئين السوريين", (13.12.2013), **Ed-Düstur**, s. 1.

⁷¹⁷ "King Discusses Syria, Palestine with European Officials", (25.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-discusses-syria-palestine-with-European-officials>, (18.10.2014).

Suriye ve Libya olaylarını müzakere etmiş ve Ürdün'ün izlediği siyasetten ötürü şükranlarını sunmuştur.⁷¹⁸

Ürdün yönetiminin, siyasi reformları ön plana çıkararak iktisadi destek sağlama stratejisini AB ile ilişkilerinde de kullandığını görmek mümkündür. Bu strateji kapsamında, AB yetkilileri ile gerçekleştirilen bütün önemli görüşmelerde, ülkede reform maksadıyla atılan adımlar mevzubahis edilmiştir. Bu reform stratejisi, Arap Baharı sürecinde Ürdün-AB ilişkilerine yön veren üçüncü alanı oluşturmuştur. 18 Nisan 2012 Çarşamba günü, Kral Abdullah Brüksel'e gerçekleştirdiği resmi ziyaret kapsamında Avrupa Komisyonu Başkanı José Manuel Barroso ile bir araya geldiğinde bu konuyu önemle gündeme getirmiştir. İki lider, görüşmenin ardından ortak basın toplantısı düzenlemişler ve Kral Abdullah, Ürdün-AB işbirliğinin gerek siyasi gerekse de iktisadi sahada artırılması ve güçlü bir ilişki kurulması gerektiğine vurgu yapmıştır.⁷¹⁹ Barroso da iki taraf arasında inşa edilecek bir ortaklığın önemine işaret etmiştir. Görüşmede Kral Abdullah, hususi olarak Ürdün reform sürecine dikkat çekmiş, buna karşılık Barroso, AB'nin reform sürecini desteklemekten duyduğu memnuniyete vurgu yapmıştır. Görüşmede Kral Abdullah, Ürdün'ün Orta Doğu'da AB'nin doğrudan bir ortağı olduğuna işaret etmiştir.⁷²⁰ Brüksel'deki bu önemli görüşmeyi Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Thorbjørn Jagland'ın 27 Mayıs 2012'de Amman'ı ziyareti takip etmiştir. Genel Sekreteri ağırlayan Kral Abdullah, toplantı sonrası yaptığı açıklamada Ürdün'de demokrasinin güçlenmesi, insan haklarının gelişmesi için atılan reformlar konusunda Avrupa Konseyi ile aynı görüşte oldukları ve işbirliğinin giderek artırılması gerektiğini vurgulamıştır. Konsey Sekreteri ise mezkûr konularda Ürdün'de atılan adımların ve özellikle Kral Abdullah'ın bölgede kalıcı barışın sağlanmasındaki çabalarının AB tarafından olumlu karşılandığını ifade etmiştir.⁷²¹

AB'nin bütün kurumlarından Ürdün'e yönelik destek ve destek sözleri gelirken Avrupa Komisyonu ve AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Temsilciliğinin yıllık olarak

⁷¹⁸ Hani Hazaimah, "King, Ashton Discuss Mideast, Ties", (30.08.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-ashton-discuss-mideast-ties>, (11.09.2014).

⁷¹⁹ Ziyaretin üzerinden bir ay geçmeden, Avrupa Biriliğinden Ürdün'e 50 milyon Avro yardım yapıldığı açıklanmıştır. Ayrıca AB'nin Ürdün ekonomisini zorlayan Mısır doğalgaz fiyatının yüksekliği konusunu Mısır ile ele alacağına da dikkat çekilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: "50 مليون يورو مساعدات اوروبية إضافية", (04.05.2012), **El Ğad**, s. 1.

⁷²⁰ "EU Renews Support for Jordan Reform Programme", (18.04.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/eu-renews-support-for-jordan-reform-programme>, (08.10.2014).

⁷²¹ "Jordan Keen to Further Cooperation with Council of Europe", (27.05.2012), **Jordan Times**, <http://www1.jordan-times.com/jordan-keen-to-further-cooperation-with-council-of-europe>, (23.01.2016).

açıkladığı raporda (20 Mart 2013), Ürdün'ün reform çalışmalarının övgüye değer görüldüğüne fakat ülkede atılması gereken çok fazla adımın bulunduğuna dikkat çekmesi manidar bir gelişme olarak kaydedilebilir.⁷²²

Her ne kadar reform sürecine dair beklentiler tam anlamıyla karşılanmamış dahi olsa, AB'nin ilerleyen süreçte Ürdün'e yönelik desteklerini sürdürmesi, birliğin Ürdün rejimini gözden çıkar(a)mayacağına önemli bir göstergesidir. Raporun açıklanmasından kısa bir süre sonra, AB Parlamenterler Meclisi Konseyi, Ürdün'e reform sürecinde destek vermeye devam edileceğini açıklamıştır. Josette Durrieu'nün başkanlığını yaptığı Parlamenterler Meclisi Ortadoğu Alt Komitesi, 7 Nisan 2013 Pazar günü Kral Abdullah ile bir araya gelerek kendisine, AB'nin demokratikleşme sürecine verdiği eşsiz desteği sürdüreceğini ve ilerleyen süreçte uzman desteği sağlayacağını iletmiştir.⁷²³

3.4.2. Birleşmiş Milletler ile İlişkiler

Ürdün ile BM arasındaki ilişkilerin başlangıcı, BM'nin kuruluşuna kadar gitmektedir. Zaman içerisinde çeşitlenen ilişkilerin sonunda, Ürdün'deki BM ülke takımı (UNCT), günümüzde tam 17 kuruluşuyla çalışmalarını sürdürmektedir.⁷²⁴ İktisadi açıdan zayıf ve toplumsal açıdan karmaşık bir ülke olan Ürdün ile BM arasında insana dair hemen her alanda bir etkileşim ve işbirliği mevcuttur. Bu işbirliğinin asıl gayesi ülkenin her alanda desteklenmesidir. Bu destek sürecinde, BM'nin Ürdün'de ortaklık yaptığı aktörleri sayarken hükümet, sivil toplum ve özel sektörün yanı sıra Krallık ailesine ayrı bir paragraf açması, kurumun rejimin bekasına dair fikriyatını ortaya koymaktadır.⁷²⁵

Ürdün ile BM arasındaki ilişkiler ve işbirliğinin tamamını açıklamak bu çalışmanın hedefi değildir. Çünkü 17 kurumun ülkeyle ilişkilerini açıklamak çok tafsilatlı bir izahı gerektirmektedir. Bu sebeple, BM'nin Ürdün rejimine katkısının görülmesi adına kurumlardan bazılarının rejime sağladığı desteklere işaretle iktifa edilecektir.

BM'nin ülkede önemli faaliyet yürüten kuruluşlarından biri BM Kalkınma Programı'dır (UNDP). En temelde demokrasinin gelişmesi ve yoksulluğun azaltılması için

⁷²² Hani Hazaimh, "Jordan's Reform Drive Commendable, but More is Needed", (24.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordans-reform-drive-commendable-but-more-is-needed>, (10.09.2014).

⁷²³ "EU Lawmakers Put Expertise at Kingdom's Disposal", (07.04.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/eu-lawmakers-put-expertise-at-kingdoms-disposal>, (10.10.2014).

⁷²⁴ Ürdün'deki BM teşkilatları hakkında daha fazla bilgi için bkz: BM İnternet Sitesi, <http://www.un.org/jo/who-we-are>, (05.07.2015).

⁷²⁵ BM İnternet Sitesi, "Partners", <http://www.un.org/jo/partners-page>, (05.07.2015).

60 yıldan fazla süredir çalışmalarını sürdüren Kalkınma Programının⁷²⁶ ülkede hâlihazırda devam eden birçok projesi ve stratejisi bulunmaktadır. 2011–2013 yılları arasını kapsayan “İdari Kalkınma Stratejisi, 2012–2020 yılları arasını kapsayan “Yoksulluğu Azaltma Stratejisi,” 2011–2020 yılları arasını kapsayan “Ulusal İstihdam Stratejisi,” bu stratejilerden sadece birkaçıdır. Bu ve benzeri strateji ve eylem planları ile kurum, cinsiyet eşitliğinin sağlanması, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi ve ülke kapasitesinin artırılması gibi konulara odaklanmıştır.⁷²⁷ Büyük stratejilere sahip kurum küçük düzeylerde anlaşmalar da akdetmektedir. 13 Ağustos 2012 Salı günü, UNDP ile Belediye İşleri Bakanlığı arasında İrbid ve Mafrak eyaletindeki Suriyeli mültecilere daha iyi hizmet sunulmasına yönelik imzalanan anlaşma bunlardan sadece biridir.⁷²⁸

Ülkede çalışma yapan bir diğer BM Kurumu UNRWA’dır. Suriye, Lübnan, Gazze ve Batı Şeria’da da faaliyet gösteren bu kurum, yaklaşık 2 milyon 100 bin kayıtlı Filistinli mültecinin mukim olduğu Ürdün’de on mülteci kampında faaliyetlerine devam etmektedir. Ülke genelinde 173 okulda 120 bine yakın öğrencinin okumasını, 23 sağlık tesisinde yılda 1 milyon 500 bin civarında insanın tedavi almasını sağlamaktadır.⁷²⁹

2010–2013 yılları arasında mutlak yardımlarına devam eden kurum, bu yardımlara ilaveten, Suriye Krizi’nden dolayı Ürdün’e Suriye’den gelen Filistinli mültecilere de yardımcı olmaya çalışmaktadır. Krizin ağırlaşmaya başladığı 2012 yılı itibarıyla 15 bine yakın olduğu tahmin edilen bu Filistinli mültecilerin, günümüzde daha fazla sayıya ulaştığı tahmin edilmektedir.⁷³⁰ Krizin derinleşmesiyle birlikte Ürdünlü yetkililerle sadece UNRWA değil diğer BM kurumları arasında da yoğun bir diplomasi trafiği yaşanmıştır. Diplomatik görüşmelerde BM çalışanlarının Ürdünlü yetkililere Suriye Krizi’nde gösterdikleri insani tutumdan dolayı müteşekkir oldukları görülmektedir. Bu görüşmelerden birinde, 15 Kasım 2011 Salı, bir diğer BM kurumu Mülteciler Yüksek

⁷²⁶ Kurum hakkında daha fazla bilgi için bkz: <http://www.jo.undp.org/>

⁷²⁷ UNDP İnternet Sitesi, “What We Do”, http://www.jo.undp.org/content/jordan/en/home/ourwork/overview/about_our_work/, (05.07.2015).

⁷²⁸ “UNDP to Help Support Refugee Communities in Irbid, Mafrak”, (13.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/undp-to-help-support-refugee-communities-in-irbid-mafrak>, (25.09.2014).

⁷²⁹ UNRWA İnternet Sitesi, “Where We Work”, <http://www.unrwa.org/where-we-work>, (05.07.2015).

⁷³⁰ “Jordan Admits to Barring Entry of Palestinian Refugees from Syria”, (17.06.2014), **Al Monitor**, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/07/jordan-palestinians-syria-refugees-unrwa-hrw.html#>, (05.07.2015).

Komiserliği (UNHRC)⁷³¹ Ürdün temsilcisi Arafat Cemal, kurumun Ürdün’de daha fazla Suriyeli mülteci için hazırlık yaptığını ve Suriye’de artan şiddet eylemlerinin yol açacağı mülteci akını için Zarka eyaletinde yardımların depolandığını açıklamıştır.⁷³²

Suriyeli mültecilerin Ürdün’e akın etmesinin üzerine UNHRC’nin bir numaralı yetkilisi António Guterres 2012 senesinde Ürdün’ü ziyaret etmiştir. Ürdün İçişleri Bakanıyla birlikte Ramsa eyaletindeki Suriyeli mültecileri ziyaret eden Guterres, yaptığı açıklamada, Ürdün’ün yeterli imkânları olmamasına rağmen Suriyeli mültecilere sahip çıkmasının takdir edilecek ve alkışlanacak bir hareket olduğunu söylemiş ve Ürdünlü yetkililere teşekkürlerini iletmiştir.⁷³³ Dışişleri Bakanı Nasır Cude ile de bir görüşme gerçekleştiren Guterres, görüşme sonrası gerçekleştirdiği basın açıklamasında, Ürdün’ün Suriyeli mültecilere ev sahipliği yaparken ve onları korurken çok yüksek ücretler ödemek zorunda kaldığını, bu sebepten dolayı uluslararası toplumun bu zorlukların üstesinden gelmede Ürdün’e yardımcı olması gerektiğini ifade etmiştir.⁷³⁴

Guterres’in ziyaretinden kısa bir süre sonra, 9 Eylül 2012 Pazartesi günü, Başbakan Abdullah Ensür Ortadoğu ziyareti kapsamında Ürdün’e gelen BM’nin bir diğer önemli kurumu Nüfus Fonu (UNFPA)⁷³⁵ Yardım Koordinatörü Valerie Amos’la bir araya gelmiştir. Dünyanın Ürdün’ü unutmaması gerektiğini kendisine ileten Başbakan, Filistin ve Iraklı mültecilerin yanı sıra 580 bin Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapan Ürdün’ün daha fazla uluslararası yardım ve bağışa ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Ensür’un ricasının ardından Amos, Ürdün’ün Suriyeli mültecilere yaptığı insani yardımı methederek Ürdün’ün bu ağır yükünün hafifletileceği sözünü vermiştir.⁷³⁶

Ürdün’de önemli faaliyetler yürüten bir diğer BM Kurumu da Çocuklara Yardım Fonu’dur (UNICEF). Ürdün’de çocukların korunması ve sosyal projelere dâhil edilmesi, çocukluk öncesi dönem eğitim verilmesi, çocukların sağlık hizmetlerinden faydalanması

⁷³¹ UNHRC’ye göre Suriye’den Ürdün’e iltica eden mültecilerin toplamı bir milyona yaklaşmıştır. Kurumun Ürdün ile ilgili çalışmaları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği İnternet Sitesi, <http://www.unhcr.org/pages/49e486566.html>, (05.07.2015).

⁷³² Laila Azzeh, “UNHCR Prepared for More Syrian Refugees in Kingdom”, (16.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/unhcr-prepared-for-more-syrian-refugees-in-kingdom>, (17.09.2014).

⁷³³ “مفوض الأمم المتحدة يشيد بمساعدة الأردن للاجئين السوريين رغم شح الإمكانيات”, (08.06.2012), **Ed-Düstur**, s. 1.

⁷³⁴ Hani Hazaimh, “Jordan Paying High Price for Hosting Syrian Refugees—UN Official”, (07.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-paying-high-price-for-hosting-syrian-refugees---un-official>, (30.10.2014).

⁷³⁵ UNFPA hakkında daha fazla bilgi için bkz: UNFPA Ürdün İnternet Sitesi, <http://www.unfpa-jordan.org/>.

⁷³⁶ “UN Committed to Helping Jordan in Refugee Crisis”, (09.09.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/un-committed-to-helping-jordan-in-refugee-crisis>, (26.09.2014).

gibi faaliyetlere 190 ülkede imza atan UNICEF, aynı kapsamda Ürdünlü çocukların gelişimi için Ürdün rejimi ile sıkı bir işbirliği içerisinde. ⁷³⁷ Üstelik kurum Suriye Krizi'nin Ürdün'e maliyetinin hafifletilmesi adına ülkedeki Suriyeli çocuklara yönelik çalışmalar da başlatmıştır. Bu kapsamda, 2 Nisan 2012 Pazartesi günü, Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanlığı ile UNICEF arasında, Ürdün'deki Suriyeli çocukların devlet okullarında eğitim alabilmelerine destek amacıyla 1.6 milyon Ürdün dinarı tutarında hibe anlaşması imzalanmıştır. UNICEF yetkilileri, Suriyelilere gösterdikleri hoşgöründen dolayı Ürdün'ü desteklemeye çalıştıklarını ve Ürdün'ün yükünü hafifletmek amacıyla bu hibeyi verdiklerini açıklamışlardır. 2012 yılının başında Ürdün hükümeti, Suriyeli çocukların velilerinin durumuna bakılmaksızın devlet okullarına kayıtlarının yapılması ve okul ücretlerinden muaf tutulmaları yönünde karar almıştır. ⁷³⁸

Ülkede faaliyet gösteren bir diğer önemli BM Kurumu da Dünya Gıda Programı'dır (WFP). Kurum ülkede, açlık sınırında yaşayan ve iktisadi geliri olmayan 160 bin insana gıda yardımı yapmaktadır. Buna ilaveten, hükümet programı kapsamında 320 bin okul çağındaki çocuğa gıda desteği sunmaktadır. Ülkede zaten var olan çok sayıda yoksula yönelik faaliyet gösteren WFP, diğer kurumlar gibi, Suriyeli mülteciler sorunundan sonra ülkede faaliyetlerini arttırmış ve özellikle ülkede kurulan mülteci kamplarının kuruluş aşamasında ve sonrasında ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli yardımlar sağlamıştır. ⁷³⁹ Ürdünlü yetkililer, Suriyeli mülteciler sorununu aşmada kendilerine yardım sağlayan ve en önemli kurumlardan biri olan WFP ile sık sık müzakerelerde bulunmuşlardır. Bu amaçla, Dışişleri Bakanı Nasır Cude, 21 Haziran 2012 Perşembe günü, doğrudan WFP bölge direktörü Al-Dali Belkasmi ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve Suriye'den Ürdün'e akın eden Suriyeliler konusunda WFP ile artan ilişkilerinin önemini vurgulayarak teşekkür etmiştir. Belkasmi, programın Ürdün ile ortaklığından duyduğu memnuniyeti iletmış ve WFP'yi destekleyen ülkelere Ürdün'e, Suriyeli mülteciler için daha fazla destek taahhüdü alındığının müjdesini vermiştir. ⁷⁴⁰

⁷³⁷ UNICEF'in Ürdün'deki çalışmaları hakkında daha detaylı bilgi için bakınız ülke sayfasına: <http://www.unicef.org/infobycountry/jordan.html>.

⁷³⁸ "UNICEF Grant to Support Syrian Students in Kingdom's Schools", (04.04.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/unicef-grant-to-support-syrian-students-in-kingdoms-schools>, (07.10.2014).

⁷³⁹ WFP'nin Ürdün'e yönelik faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz: <http://www.wfp.org/countries/jordan/overview>.

⁷⁴⁰ "WFP Supports Jordan's Efforts to Help Syrians", (21.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/wfp-supports-jordans-efforts-to-help-syrians>, (31.10.2014).

2011–2014 yılları arasındaki süreçte, alt kurumlarıyla her alanda Ürdün Devleti'nin yanında yer alan BM, rejime yönelik desteklerini Genel Sekreterlik makamınca da sürdürmüştür. Hem Amman'da hem de ülke dışında bu desteği açıkça ortaya koyan toplantılar ve zirveler düzenlenmiştir. Özellikle BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon'un Ürdün'ü ziyaretleri ve ziyaretler esnasında verdiği mesajlar büyük önemi haizdir. Moon, sadece 2012 yılında Amman'ı iki kere ziyaret etmiştir. 31 Ocak 2012 Salı günü, Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin onuruna verdiği bir akşam yemeğinde konuşan Genel Sekreter Ban Ki Moon, BM'nin misyonu ve dünya genelindeki faaliyetlerine verdiği destekten dolayı Ürdün'ün 'büyük' bir ülke olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴¹ Ocak'taki ziyaretinden altı ay sonra, 15 Ağustos 2012 Perşembe günü, tekrar Ürdün'e gelen Moon, Amman'da Kral Abdullah'a Ürdün'ün bölgedeki güvenlik ve istikrarı sağlamada oynadığı rolü değerli bulduklarını söylemiş ve Ürdün Krallığı ile bölgesel meselelerde sürdürülen işbirliği ve koordinasyonun devam ettirilmesinde BM'nin gayretli ve istekli olduğunu belirtmiştir.⁷⁴²

Gerek kurumları gerekse Genel Sekreterlik makamınca desteklenen ve BM ile her daim müspet bir ilişki yürüten Ürdün, uzun süren işbirliğinin semeresini BM Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) üye olarak almıştır. 6 Aralık 2013 günü, Suudi Arabistan'ın kazandığı sandalyeyi, BM'nin Suriye Krizi ve İsrail-Filistin uyuşmazlığına çözüm üretmekten aciz kaldığını ileri sürerek reddetmesinin ardından yapılan oylamada Ürdün,⁷⁴³ Genel Kurul'daki 193 üye devletten 178'inin oyunu alarak 2014–2016 yılları arasında BMGK geçici üyeliğe seçilmiştir. New York'ta düzenlenen toplantıya katılan ve Ürdün heyetine başkanlık yapan Dışişleri Bakanı Nasır Cude, yaptığı açıklamada bu tercihin dünya tarihinde çok önemli bir nokta olduğunu, bütün dünyanın Ürdün'e destek çıktığını, Kral Abdullah'ın şahsında Ürdün'e ihtiyaç duyulduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Bu üyeliğin bütün Arap Coğrafyası ve İslam âlemi için büyük bir hizmet fırsatı olduğuna işaret eden bakan, Ürdün'ün bu görevi hakkıyla yerine getireceğini ifade etmiştir.⁷⁴⁴ Ürdün'ün BMGK'ya seçilmesinin ardından twitter'dan bir paylaşımında bulunan Kral

⁷⁴¹ "UN Chief: Jordan a 'great country' with Special Status", (31.01.2012), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/un-chief-jordan-a-great-country-with-special-status>, (25.09.2014).

⁷⁴² "King, Ban Vow to Maintain Jordan-UN Coordination", (15.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-ban-vow-to-maintain-jordan-un-coordination>, (25.09.2014).

⁷⁴³ "Jordan Elected to UN Security Council Seat that Saudi Arabia Rejected", (06.12.2013), **The Guardian**, <http://www.theguardian.com/world/2013/dec/06/jordan-un-security-council-saudi-arabia>, (05.07.2015).

⁷⁴⁴ "إجماع عالمي على عضوية الأردن في مجلس الأمن", (06.12.2013), **Ed Düstur**, s. 1.

Abdullah, ülkesinin BMGK'ya seçilmesinin Allah'ın yardımıyla Arap ve İslam dünyasına ve barışa hizmet etmek için omuzlarına bir sorumluluk yüklediğini ifade etmiştir.⁷⁴⁵

3.5. Sonuç

Ürdün'ün küresel aktörlerle geliştirdiği ilişkiler, rejimin bölgesel ilişkilerinde olduğu gibi, şartları değerlendiren ve çatışmaktan imtina eden bir siyaset takip ettiğini göstermektedir. Rejimin dış politikasının uluslararası düzeyde eksenini ABD ve Batılı küresel güçlerle geliştirilen ilişkilerin belirlediği söylenebilir. Ancak buna rağmen, Ürdün, Batılı küresel güçlerle geliştirdiği ilişkilerin benzerini Doğulu küresel güçlerle, özellikle Rusya ve Çin'le de tesis etmiştir. Birbirlerine taban tabana zıt bölgesel politikalara sahip bu küresel güçler arasında bir denge siyaset izleyen Ürdün, hem Doğulu ülkelerle yakın ilişkiler kurarak bu ülkelerin maddi yardımlarından mahrum kalmamak hem de bu ilişkileri Batı ile ters düşmeyecek boyutta tesis ederek Batılı küresel güçlerin desteğini kaybetmemek istemiştir. Bu maksatla siyasetini belirleyen Ürdün'ün, küresel aktörlerle ikili ilişkilerini inceleyen bu bölümde de işaret edilen hayatta kalma stratejileri, değerlendirme bölümünde sırasıyla ele alınacaktır.

⁷⁴⁵ “Jordan can Shoulder New Responsibilities at Security Council—King Tweets”, (07.12.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-can-shoulder-new-responsibilities-at-security-council---king-tweets>, (26.10.2014).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÜRDÜN'DE REJİMİN HAYATTA KALMA STRATEJİLERİ: ÇOK DÜZEYLİ BİR ANALİZ

4.1. Giriş

Bu bölüm rejim idamesine ilişkin olarak giriş bölümünde çerçevesi çizilen modelde öne sürülen üç boyutun karşılaştırmalı incelemesini ve bu inceleme neticesinde ulaşılan bulguların değerlendirilmesini sunmaktadır. Bu kapsamda, bölümde Ürdün'de mevcut rejimin Arap Baharı sürecinde kendini idame için geliştirdiği stratejiler ulusal düzeyde, bölge devletleriyle ve küresel aktörlerle kurduğu ilişkiler çerçevesinde mukayeseli olarak incelenmiş ve Ürdün rejiminin nasıl ayakta kaldığı bu üç boyuttaki ilişkilere referansla açıklanmıştır.

4.2. Ulusal Düzey

Ürdün'de 2011–2014 yılları arasında, çoğu zaman hükümet ve bazı zamanlar da rejim karşıtı gerçekleşen protesto gösterileri, başta başkent Amman olmak üzere hemen her eyalette, özellikle Cuma günleri devam etmiştir. Süregiden bu eylemler vesilesiyle muhalefet ve rejim, bazı zamanlar birbirlerinin sınırlarını test etmiş ve genellikle bir sonraki hamlelerini bu test edişin sonuçlarına göre şekillendirmişlerdir.

Ürdün'de rejimin idamesindeki en önemli faktörlerden biri, rejimle ihtilaf içerisinde bulunan muhalefetin siyaset yapma biçimidir. Ülkede meydana gelen gösterilerden, Kerak'ta toplanan 2 bin insanın, alenen ve yüksek sesle “Kahrolsun Abdullah, bizi yalnız bırak.”⁷⁴⁶ ve Amman'da rejimin düşmesi talebiyle toplanan binlerce insanın “Abdullah Defol!”⁷⁴⁷ sloganlarını içeren protesto örnekleri vermek mümkündür. Ancak bu gibi sloganların Ürdün için sık rastlanan bir durum olmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu veçhesiyle, Ürdün'de Arap Baharı'nın etkilerinin, hiçbir zaman Mısır ya da Tunus'takine benzer hissedilmediğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Çünkü kendiliğinden gelişen

⁷⁴⁶ “Jordan Police Stations Attacked by Gunmen during Protest”, (15.11.2012), **The Guardian**, <http://www.theguardian.com/world/2012/nov/15/jordan-police-station-attack-protests>, 28.11.2014.

⁷⁴⁷ Suleiman Al Khalidi, a.g.e.

olaylar göz önünde bulundurulmadığında, Ürdün muhalefетinin en önemli bölümünü oluşturan siyasi partilerin, rejimin düşmesi/yıkılması amacıyla hiçbir zaman sokaklara inmediği görülmektedir.

Ülkenin en geniş toplumsal desteğine sahip teşkilatı olan MK'nın Genel Başkanı Hemmam Said⁷⁴⁸ ve hareketin siyasi kanadı İHC'nin Genel Başkan Yardımcısı Ali Ebu Sukkar,⁷⁴⁹ rejimi doğrudan hedef almadıklarını açıkça ifade etmektedir. Ülkede gerçekleştirilecek demokratik bir seçimde birinci parti olmasına kesin gözüyle bakılan hatta tek başına iktidar olması muhtemel gözükен MK'nın, rejimin düşmesini istemekten imtina eden bu tavrı, aslında Ürdün'de rejim-muhalefet hesaplaşmasının görülmesi açısından mühimdir. Ülkede lokomotif görevi ifa edebilecek bir teşkilatın izlediği bu görece ılımlı siyaset, rejimi tehdit edebilecek diğer unsurların zayıf kalmasını beraberinde getirmektedir. Dahası, ülkede sisteme angaje olmuş çok sayıda partinin dışında muhalefeti oluşturan önemli siyasi partilerin de rejimin varlığı ile doğrudan bir sorunu bulunmamaktadır. Örneğin, ülkedeki solcu Filistinlilerin en önemli temsilcisi konumundaki Vihda Partisi'nin rejimin yıkılması konusunda bir gündeminin bulunmadığını ifade etmek gerekmektedir.⁷⁵⁰ Ülkenin tek kadın lideri Abla Ebu Olbe'nin⁷⁵¹ başkanlık ettiği Haşid de rejimin değişmesinin, ısrarla istedikleri talepleri arasında bulunmadığına dikkat çekmektedir.

Özetle, daha fazla siyasal reform ve işsizliğe çözüm talepleri ile sokakları işgal eden siyasi parti ve üyelerinin monarşiyi hedef almaktan imtina etmesi, Ürdün'ün istisnai bir özelliği olarak öne çıkmaktadır.⁷⁵² Buna rağmen, başta MK olmak üzere, birçok kuruluşun, rejimin ve hâlihazırdaki kanunların birçoğunun varlığından memnun olmadığı, yaptıkları açıklamalardan anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle, ülkedeki anti demokratik ortamdan ve *cezai müeyyidelerden* dolayı rejim açık bir şekilde hedef alınamasa da, ülkedeki bazı oluşumların ve partilerin rejimin varlığından rahatsızlık duydukları söylenebilir. Tam bu noktada, rejimden memnun olmayan odakların memnuniyetsizliğinin altında yatan sebeplerin bizatihi rejim idamesi için kullanıldığı görülmektedir.

⁷⁴⁸ Hemmam Said ile kişisel görüşme, 7 Ağustos 2012, Amman.

⁷⁴⁹ Ali Ebu Sukkar ile kişisel görüşme, 22 Aralık 2014, Amman.

⁷⁵⁰ Abdülmecid Dandis ile kişisel görüşme, 15 Aralık 2014, Amman.

⁷⁵¹ Abla Ebu Olbe ile kişisel görüşme, 17 Aralık 2014, Amman.

⁷⁵² Nur Köprülü, **Monarchical Pluralism or De-democratization: Actors and Choices in Jordan**, s. 72.

Bunlardan ilki, ülkede istihbaratın, emniyet güçlerinin ve askeriye'nin geniş yetkilerle donatılması ve otoritenin/statükonun devamında bir araç olarak kullanılmasıdır. Ürdün, zayıf ekonomisine rağmen, savunma harcamalarının GSYİH'ye oranı itibariyle dünyada 50. sırada yer almaktadır. % 6.2'lik oranla Ürdün, bu alanda % 2.2 olan dünya ortalamasının oldukça üstündedir. Dış ticaret ve bütçe açığı veren yönetim, birçok alanda kemer sıkma politikaları uygularken savunma harcamalarında kesintiye gitmemektedir. 1995'te 220 milyon dolar olan savunma harcamalarının, 2009 yılı itibariyle 1 milyar doları aşmış olması bunun en açık göstergesidir. Zira aynı dönemde GSYİH, 6 milyar dolardan 25 milyar dolar seviyesini ancak bulabilmiştir.⁷⁵³

Zaman içerisinde yapılan harcamalar, Ürdün Ordusunun ve savunma birimlerinin modern bir görünüme kavuşmasını beraberinde getirmiştir. Küçük olmasına rağmen Ürdün Ordusu, bölgenin en eğitilmiş askerlerinden oluşan ordularından biridir ve birçok ülkenin özel kuvvetlerine eğitim vermektedir.⁷⁵⁴ Bu görüntüsü ile Ürdün Ordusu, Tunus, Mısır ve bölgedeki birçok ülke ordularından farklılık arz etmektedir. Ayrıca, ülkede 1970, 1989 ve 1996 senelerinde çıkan ayaklanmaları bastırmada Ürdün savunma birimlerinin kati ve sert tavrı, halk nezdinde, muhtemel bir ayaklanmada bu birimlerin tekrar şiddete başvurmaktan imtina etmeyeceği kanaatinin oluşmasına yol açmıştır.⁷⁵⁵ Halkın taşıdığı bu kanaatin yersiz olmadığı, bazı protesto gösterilerinde de ortaya çıkmıştır. Örneğin Temmuz 2011'de protestocuların yanı sıra gazetecilerin de hedef alındığı gösterilerde emniyet, protestoyu sonlandırmak için ani ve orantısız bir güç kullanmıştır.⁷⁵⁶

Savunma birimleri kapsamında Ürdün Ordusu ve emniyet güçlerinin yanı sıra, ülkede istihbarat servisi de rejimin idamesinde etkili olan bir birim olarak öne çıkmaktadır. Ürdün İstihbarat Teşkilatı, bölgenin en karmaşık yapıya sahip istihbaratı olarak kabul edilmektedir.⁷⁵⁷ Bölgedeki gücüne paralel olarak ülke içinde de hatırı sayılır bir saygınlığı ve hareket kabiliyeti olan teşkilat, ülkede rejimin idamesinde önemli unsurlardan biridir.

Ürdün'de rejimin idamesindeki en önemli faktörlerden bir diğeri, krallığın ülkedeki elitlerle geliştirdiği ilişkiler ve elitlere yönelik izlediği siyasettir. Arap Baharı sürecinde

⁷⁵³ Al Jazeera Center for Studies, a.g.e. s. 2.

⁷⁵⁴ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 145.

⁷⁵⁵ Sean L. Yom, a.g.e.

⁷⁵⁶ Taylor Luck, "Probe into Friday 'attack' on Journalists under Way", (17.07.2011), **Jordan Times**, s. 3.

⁷⁵⁷ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 145.

çevresel elitlerin desteğini gözden çıkararak rejim,⁷⁵⁸ ülkede gücünü iktisattan ve demografik aidiyetlerinden alan önemli kişilerle farklı bir ilişki biçimine sahiptir. Bu kişiler başbakanlık, bakanlıklar, valilikler gibi önemli mevkilerin yanı sıra tüm kraliyet atamalarında yer almaktadır. Rejim, bu atamalar vasıtasıyla, yönetici koalisyonu belli aralıklarla tekrar düzenlemekte ve koalisyonun varlığını bizatihi statükonun devamı haline getirmektedir.⁷⁵⁹ Örneğin, halkın şikâyetçi olduğu bir başbakan, başbakanlıktan azledilirken yeni bir kraliyet kararı ile halkın gözünden uzak ancak yine rejime bağlı kalacağı başka bir mevkiye hatta kimi zaman da Kraliyet Divanı'nda bir göreve atanabilmektedir. Ülkede 2011–2014 yılları arasında gerçekleşen ona yakın hükümet ve beş başbakan değişikliği bu kapsamda değerlendirilebilir. Kral Abdullah, halkın şikâyet eder hala geldiği devlet adamlarının arkasında ısrarla durmak yerine onları görevlerinden azlederek halkın sesine kulak vermiştir. Ayrıca, azledilen devlet adamları, başka görevler tevdi edilmek suretiyle sisteme düşman edilmemiştir.

Rejimin elitlerle ilişkisinin bir başka boyutu daha bulunmaktadır. İlki, yukarıda işaret edildiği gibi, halk tarafından şikâyet edilen ancak rejime angaje olmuş elitlerin küstürülmeden görev değişikliğine tabi tutulmasıdır. İkincisi ise, rejime angaje olmamış önemli muhaliflerin, kendilerine birtakım ayrıcalıklar verilmek suretiyle, sisteme dâhil edilmesi stratejisidir. Bu şahsiyetler, ülkenin önde gelen aktörleri olduklarından dolayı güçlüdürler ve rejim aleyhine yapacakları muhtemel bir eleştirel açıklama ile hem geldikleri toplumda hem de halkın önemli bir kesimine etki etme potansiyelini ellerinde bulundurmaktadırlar. Bu bağlamda rejim, böyle şahsiyetlere makam ve mevki vererek, ülkedeki rejim aleyhtarı muhalif seslerin azalmasını sağlamıştır. Örneğin, Temmuz 2012'de ülkenin en önemli konularından biri olan seçim kanunu tartışmalarında, Ürdün'ün önde gelen siyasetçilerinden ve eski dışişleri bakanlarından Abdullah Ensür, meclis içi görüşmelerde kanunu eleştirmiş ve yüksek bir ses tonuyla teklif edilen tasarının bağımsız

⁷⁵⁸ Çevresel elitler, genelde sokaklara inen Ürdün asıllı Ürdünlülerden oluşmaktadır. Bu elitler, Arap Baharı sürecinde rejimin belirlediği kazanan koalisyon içerisinde bulunmamıştır. Gözden çıkarılmış olmalarına rağmen hükümet yetkililerinin yine de bu elitleri kazanmaya yönelik attıkları bazı adımlar olmuştur. Ürdün'de protesto gösterilerinin başlamasının üzerinden henüz iki ay geçmişken Uluslararası İşbirliği ve Planlama Bakanı Cafer Hasan'ın Brüksel'e giderek AB'den, kendilerinin Ürdün eyaletlerinde küçük ve orta sınıf müteşebbislere yeni iş imkânları sağlayabilmeleri için destek talep etmesi, atılan bu adımlara örnek teşkil etmektedir. "Hassan Urges EU Officials to Support Jordan's Economy", **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/hassan-urges-eu-officials-to-support-jordans-economy>, (02.09.2014).

⁷⁵⁹ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 145.

bir meclis inşa etmekten uzak olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁰ Milletvekili olarak mecliste eleştirel duruşla siyaset yapan ve Başbakan Fayiz Taravne'nin karşısında duran Abdullah Ensür, yoğun geçen meclis tartışmalarından çok kısa bir süre sonra, Ekim ayında, ülkenin yeni başbakanı olarak göreve başlamıştır.

Sistem dışı elitlerin yönetim koalisyonuna dâhil edilmesi ile ilgili bir başka örnek olarak, Halid Kalalde'nin ve İMP'den iki vekilin göreve getiriliş süreci verilebilir. Her şeyden önce, bağımsız bir duruşu olan Halid Kalalde'nin ve hakkında MK'yı bölmek için kurdukları şayiası bulunan İMP'nin rejimle doğrudan bir ihtilafının olduğunu söylemek zaten mümkün değildir. Ancak buna rağmen, Ürdün'de rejim, atadığı yönetici kadroların bile eleştirilmesinin önüne geçmek istemektedir. Çünkü rejimde, eleştirilerin artması halinde hedefe kraliyetin alınabileceği endişesi hâkimdir.

Abdullah Ensür, başbakan olarak atandıktan kısa bir süre sonra kabinede değişikliğe gitmiş ve seçim kanunu tartışmalarında hükümeti eleştirmeye başlayan⁷⁶¹ meclisin en güçlü partilerinden İMP'den Muhammed Zuneybat'ı Eğitim Bakanı ve Hayel Davud'u da İslami İşler ve Vakıflar Bakanı olarak atamış ve böylece İMP'nin muhalif bir dil kullanmasını engellemiştir. Aynı revizyon kapsamında, Ürdün'deki siyasi reform sürecinin başlatılmasında etkili isimlerden bir olan Sosyal Solcu Hareket'in liderlerinden Halid Kalalde, Parlamento İşleri Bakanı olarak atanmıştır.⁷⁶² Abla Ebu Olbe, "arkadaşım" şeklinde tarif ettiği Kalalde'ye tevdi edilen görevin önce kendisine teklif edildiğini ancak kendisinin bu teklifi kabul etmediğini söylemektedir.⁷⁶³ Olbe'nin ifadesinden, yine ülkenin etkili isimlerinden biri olan kendisinin de sisteme dâhil edilmek istendiği açıkça anlaşılmaktadır. Nidal Madiye, partinin kuruluşundan beri seçimlere katılan ve milletvekili olarak meclise girmeyi başaran Olbe'nin 2013 seçimlerinde, sisteme yakın eski bir bakanla yarıştığını ve Olbe'nin seçilmesinin engellendiğini ileri sürmektedir.⁷⁶⁴ Buradan, rejimin sisteme dâhil etmek isteyip de edemediği muhaliflerin etkilerini, kendilerini yönetici

⁷⁶⁰ Taylor Luck, "Elections Law Amendments 'death blow' to Jordan's Reform Drive", (11.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/elections-law-amendments-death-blow-to-jordans-reform-drive>, (03.11.2014).

⁷⁶¹ "الوسط الاسلامي يطالب بعدم سحب قانون الانتخاب من مجلس النواب", (07.05.2012), **El Ğad**, s. 8.

⁷⁶² Hani Hazaimah, "Gov't Reshuffle Sees 13 Ministers in, Five out", (21.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-reshuffle-sees-13-ministers-in-five-out>, (25.09.2014).

⁷⁶³ Abla Ebu Olbe ile kişisel görüşme, 17 Aralık 2014, Amman.

⁷⁶⁴ Nidal Madiye ile kişisel görüşme, 15 Aralık 2014, Amman. Madiye, Mayıs 2015'te yapılan parti kongresinin ardından ÜKP'de ikinci isim olarak seçilmiş ve görevini genel başkan yardımcısı olarak sürdürmektedir.

koalisyonun en dış çevresinde bırakmak suretiyle, minimize etmeyi amaçladığı da görülmektedir.

Muhalif isimlerin sisteme dâhil edilmesi, bu isimlerin sadece aykırı söylemleri terk etmelerini değil, aynı zamanda aykırı söyleme devam edenlerle de mücadele etmeye başlamalarını beraberinde getirmektedir. Örneğin Halid Kalalde, göreve geldikten sonra bu amaçla, diğer partilerle müteaddit defalar görüşme gerçekleştirmiştir. Parlamento İşleri Bakanı göreviyle Halid Kalalde'nin, MRC'nin merkezini ziyaret ederek hareketin lideri Ahmed Obeydat ile görüşmesi ve ülkenin örgütlü bir muhalefete ihtiyaç duyduğunu söylemesi siyasi bir görüşmeden öteye geçmemiş gibi görünebilir. Olumsuz sonuca rağmen bu hamle, MRC'nin sisteme, bir şekilde dâhil edilmesini amaçlamak bakımından önemlidir. Üstelik bu hamlenin Kalalde gibi zamanında muhalif siyaset izleyen bir siyasetçi tarafından yapılması daha da önemlidir. Buna ilaveten, yapılan zamlara yönelik yükselen tepkiler neticesinde açıklama yapma ihtiyacı hisseden Başbakan Taravne'nin halkın karşısına İMP temsilcisi ile birlikte geçmesi, İMP'nin de üstlendiği misyonun Kalalde'ninkine benzer olduğuna işaret etmektedir. Muhalif dili bırakıp rejimin devamlılığı için çalışmaya başlayan İMP'nin bu tavrı, ayrıca, MK tabanının ve fakirlikle mücadele eden Müslüman alt sınıfın tepkilerini azaltmayı amaçlaması bakımından da önem taşımaktadır.⁷⁶⁵

Muhalif elitleri, görev tevdi etmek suretiyle, sisteme dâhil etme stratejisi ile ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Son bir örnek vermek gerekirse, 2011 senesinin başlarında Mafrak birinci bölge milletvekili olan Abdulkerim Duğmi, seçim yasasının kutsal ve dokunulmaz olmadığını söyleyerek İHC dâhil bütün parti temsilcilerini konuyu tartışmaya davet etmiştir. Böylesine muhalif bir söylemin sahibi olan Duğmi, ilerleyen süreçte meclis başkanlığı görevine getirilmiş ve bu süreçten sonra kullandığı muhalif dili terk etmiştir.⁷⁶⁶

Ürdün'de rejim-elitler ilişkisine bakıldığında, rejimin muhatap olmadığı çok dar bir kitlenin var olduğu net bir şekilde görülmektedir.⁷⁶⁷ Rejim, kendisine en büyük rakip

⁷⁶⁵ Omar Obeidat ve Khaled Neimat, "Opposition Rallies against Fuel Hikes", (01.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/opposition-rallies-against-fuel-hikes>, (06.11.2014).

⁷⁶⁶ "Political Parties Call for One-Person, Two-Vote System", (27.01.2011), **Jordan Times**, s. 1.

⁷⁶⁷ Ülkede bir tek Hizbut Tahrir, rejimi yıkıp yerine Halifelik temelli bir İslam devleti kurma fikrine sahip olduğu için yasaktır. Bunun dışında kalan hemen her türlü siyasi ve toplumsal teşkilatlar legaldir. Dahası rejim, her ne kadar kendisine muhalif de olsa bu teşkilatlar ile irtibata geçmekten geri durmamaktadır.

konumundaki MK'yla bile zaman zaman iletişime geçip hareketi sisteme dâhil etmeyi amaçlamıştır. 2011 senesinin Ocak ayında başlayan protesto gösterileri, daha yıl bitmeden Başbakan Samir Rifai ve Maruf Behit'in istifalarına yol açmıştı. Aynı yıl içinde -Ekim ayında- üçüncü kez başbakan atayan Kral Abdullah, protestoları sonlandırmak için başbakan olarak atadığı Avn Hasavne aracılığıyla MK ile iletişime geçmiştir. Hasavne göreve geldikten hemen sonra İHC'yi kabinede görmek istediğini MK'nın lider kadrosuna iletmiştir. Fakat İHC bu teklifi, MK Şura Konseyi ile istişare ettikten sonra reddetmiştir. Ülkenin en güçlü muhalif hareketi olan İHC'nin muhalefette kalmaya devam etmesine rağmen, Kasım ayının başında, Kral Abdullah, Rağadan Otel'de yasamanın iki kanadının üyeleri ile bir araya gelerek seçim yasasının önemine dair bir toplantı gerçekleştirmiş ve sürecin hızlandırılması talimatını vermiştir.⁷⁶⁸ MK'nın iç siyaset alanına dâhil edilmesini isteyen Kral Abdullah için MK'nın sistem içi muhalefeti rejimin devamlılığı ve istikrarı açısından merkezi bir yere sahiptir.⁷⁶⁹

Ürdün'de, elitlere tanınan ayrıcalıkların yanı sıra, rejimin idamesine katkı sağlayan önemli faktörlerden biri de, Plapinger'in (2012)⁷⁷⁰ de çalışmasında detaylı bir şekilde ele aldığı, Ürdün asıllı Ürdünlülerin siyasi ve kamusal iktisadi alanlarda öncelikli olmasıdır. İctimai hayatta farksız bir görünüm arz eden iki toplumdaki Ürdün asıllı Ürdünlüler, iktisadi açıdan, ülkede kamu kurumlarında istihdam edilerek ödüllendirilmektedir. Filistin asıllı Ürdünler kendilerine özel sektörde iş imkânı bulabilirken Ürdün asıllı Ürdünlüler askeriye, emniyet, bakanlıklar, belediyeler, valilikler başta olmak üzere devlet kurumlarında daha iyi şartlarda çalışma imkânı bulabilmektedir.

Ürdün asıllı Ürdünlülerin siyasi açıdan en belirgin şekilde öncelendiği alan ise meclisin teşekkülüdür. Meclisteki sandalyelerin % 45'i, 1986 seçim kanununa göre büyük şehirlerden Amman, Zarka ve İrbid'e bırakılıyordu. 1990'larda bu üç eyaletin nüfusu toplam nüfusun % 74'üne tekabül etmekteydi. Kanundaki düzenleme, sandalyelerin %55'ini kabilelere, etnik azınlık gruplara ve güneydeki küçük illere tahsis etmiştir.

⁷⁶⁸ "Achieving Reforms a Top Priority--Parliament", (04.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/achieving-reforms-a-top-priority--parliament>, (17.09.2014).

⁷⁶⁹ Nur Köprülü, **Monarchical Pluralism or De-democratization: Actors and Choices in Jordan**, s. 88–89.

⁷⁷⁰ Samuel Henry Plapinger, a.g.e.

Meclisin sandalye sayısının % 55'ini ellerinde bulunduran bu grupların nüfusu, ülke nüfusunun %25'ine ancak tekabül etmekteydi.⁷⁷¹

Benzer şekilde 1997 seçimlerini müteakip gerçekleştirilen kanuni düzenlemede de aynı strateji uygulanmış ve yine Filistinlilerin kalabalık olduğu Amman ile Zarka eyaletlerinin meclisteki temsiliyetleri, toplam nüfusun % 52'sini teşkil etmesine rağmen, % 32 ile sınırlandırılmıştır. Buna karşın rejim yanlısı kabilelerin yaşadığı Mafrak, Maan, Kerak ve Tafiye eyaletleri % 12 nüfusa sahip olmalarına rağmen mecliste % 21 temsil hakkı elde etmiştir.⁷⁷²

Ürdün'de bu iki kanuni düzenlemeyi takip eden bütün gelişmeler, Ürdün asıllı Ürdünlülerin öncelik ve ayrıcalıklarını koruyacak şekilde olmuştur. 2012 senesinde yapılan düzenlemeler de öncekiler gibi, bu önceliği ortadan kaldıracak değişiklikleri ihtiva etmekten uzak kalmıştır. Böylece yoğun tartışmalar altında sonuca bağlanan yeni Seçim Kanunu, ülkedeki Ürdünlü kabilelerin birçoğunun rızasına uygun bir şekilde hayata geçmiştir. Yeni kanuni düzenleme altında gerçekleştirilen 2013 seçimlerinde, meclise vekil olarak girmeye hak kazanan bağımsız vekillerin tamamına yakınının Ürdün kökenli olması şaşırtıcı bir sonuç değildir.

Ürdün'de Haşimi Krallığı'nın varlığını idame ettirebilmek için izlediği stratejilerden biri de reformlara başvurmaktır.⁷⁷³ Reformların bir rejim idame aracı olarak kullanılması Kral Abdullah dönemi ile mahdut değildir. Köprülü, çalışmasında bu stratejinin Kral Hüseyin dönemine kadar uzandığını ifade etmektedir. Bunun en belirgin örneği 1989'da ülkede başlatılan *siyasal liberalleşme*⁷⁷⁴ sürecidir. Ürdün, 1988 senesinde Batı Şeria üzerindeki haklarından vazgeçmişti. Ayrıca, aynı dönemde iktisadi darboğazdan

⁷⁷¹ Sahliyah, a.g.e., s. 121.

⁷⁷² Nur Köprülü, **Arap Dünyasının İstisnai Krallığı: Yerel Aktörler ve Arap-İsrail Uyuşmazlığı Çerçevesinde Ürdün Krallığı'nın Demokratikleşme Deneyimleri**, s. 20.

⁷⁷³ Gandhi ve Przeworski, otoriter rejimlerde, siyasi partilere dayalı yasama kurumları vasıtasıyla muhaliflerin sisteme dâhil edilerek rejimin idamesine imkân sağlandığı belirtilmektedir. Bu veçhesiyle, Ürdün'de rejim, bazı monarşilerden farklı olarak meclise ve seçim sistemine sahiptir. Bu kurumlar sayesinde, MK hareketi birçok ülkede yasaklı iken Ürdün'de meşru siyasi partisi bulunan bir hareket olarak faaliyet göstermiş ve sistem içinde muhalefetine devam ederek radikalleşmemiştir. Otoriter rejimlerin idamesinde kurumların önemi hakkında bir çalışma için bkz: Jennifer Gandhi ve Adam Przeworski, a.g.e.

⁷⁷⁴ 1989'da ülkede başlatılan siyasal liberalleşme süreci hakkında daha geniş bilgi için bkz: Malik Mufti, "Elite Bargains and the Onset of Political Liberalization in Jordan", **Comparative Political Studies**, 32 (1), 1999, s. 100-129; Curtis R. Ryan, Political Liberalization and Monarchical Succession in Jordan, **Israel Affairs**, 9 (3), 2003, 129-140; Mehran Kamrava, "Frozen Political Liberalization in Jordan: The Consequences for Democracy", **Democratization**, 5 (1), 1998, s. 138-157; Sürecin rejim-MK mücadelesi açısından ele alınışı ile ilgili bkz: Linda Shul Adams, "Political Liberalization in Jordan: An Analysis of the State's Relationship with the Muslim Brotherhood", **Journal of Church and State**, 38 (3), 1996, s. 507-528.

çıkarm için Uluslararası Para Fonu ile yapılan anlaşmalar, hükümetin temel tüketim maddelerine uyguladığı sübvansiyonların kaldırılmasını gerektirmişti. Bu iki olayın neticesinde, ülkede büyük protesto gösterileri düzenlenmiş ve Nisan 1989'da protestolar neredeyse bir ayaklanmaya dönüşmüştü.⁷⁷⁵ Büyük protesto gösterilerinin neticesinde Kral Hüseyin'in, 1989'da gerçekleştirdiği reformlar o yılki büyük krizin üstesinden gelmek için izlenen bir ayakta kalma stratejisi olarak değerlendirilmektedir.⁷⁷⁶

Babası Hüseyin gibi Kral Abdullah da, ülkede başlayan protesto gösterilerinde reformlara başvurmadan hiçbir zaman imtina etmemiştir. Ürdün'de protestolar üç ayını doldurmamışken Kral Abdullah'ın yaptığı açıklama, rejimin idamesinde reformların nasıl kullanıldığını göstermesi bakımından önemiyet taşımaktadır. Ülkede muhalif seslerin artması ve İslamcılarının güç kazanmaya başlamasının ardından Kral Abdullah, 31 Mart 2011'de, Kraliyetin önceliklerini "Ürdünlülerin geleceklerine ve isteklerine hizmet edebilmek için hep birlikte modernleşme sürecine katılmak istiyoruz." şeklinde açıklamıştır. Protestoları doğrudan bastırma yoluna gitmeyen Kral Abdullah, reform sözü vermiş ve reform siyasetini monarşinin devamı ile ülkenin istikrarının bozulmamasında bir denge unsuru olarak kullanmıştır.⁷⁷⁷ Reformları sadece söylem düzeyinde kullanmayan Kral Abdullah, bu bağlamda birtakım adımlar atılmasını emretmiş ve gerekli adımları atamayan devlet adamlarını görevlerinden azletmiştir. Kral Abdullah'ın, gösterilerin ilk senesinde, halkın taleplerine cevap veremediği gerekçesiyle, iki defa başbakan azletmesi bu kapsamda değerlendirilebilir. Başbakanları ve bazı devlet erkanını değiştirmekle yetinmeyen Kral Abdullah, 2011 senesinin sonlarına doğru yasamanın iki kanadını toplayarak, halkın ve muhalefetin sorunlarına daha hızlı çözüm üretmeleri talimatını vermiş ve her daim reform konusunun takipçisi olacağını duyurmuştur.⁷⁷⁸

Reformların ivedilikle gerçekleştirilmesini isteyen Kral Abdullah'ın talimatının ardından mecliste, özellikle 2011 ve 2012 senesinde, birçok kanun tasarısı görüşülmüş ve nihayetinde bunlardan bir kısmı onaylanarak hayata geçmiştir. Bu kanunların muhalefetin taleplerini ve halkın ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğunu ancak rejime zaman kazandırdığını ve bu zaman içerisinde muhalefetin bir arada kalmasını engellediğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Çünkü reformlar konusu meclisin gündeminde yer tutmaya

⁷⁷⁵ Takuro Kikkawa, a.g.e. s. 62.

⁷⁷⁶ Nur Köprülü, **Monarchical Pluralism or De-democratization: Actors and Choices in Jordan**, s. 72.

⁷⁷⁷ Nur Köprülü, **Monarchical Pluralism or De-democratization: Actors and Choices in Jordan**, s. 88.

⁷⁷⁸ "Achieving Reforms a Top Priority--Parliament", (04.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/achieving-reforms-a-top-priority---parliament>, (17.09.2014).

başlayınca hem halkta kendi sorunları ile ilgilenildiği fikri oluşmuş hem de üzerine tartışılan tasarılar üzerinden muhalefette fikir ayrılıkları oluşmaya başlamıştır. Rejim idamesine katkı sağlayan bazı önemli kanun reformları şöyledir: Bağımsız Seçim Komisyonu'nun kurulması,⁷⁷⁹ Siyasi Partiler Kanunu değişikliği⁷⁸⁰ ile Anayasa Mahkemesi'nin kurulması⁷⁸¹ ve Seçim Kanunu değişikliği.⁷⁸²

Ürdün'de rejim idamesine katkı sağlayan en önemli unsurlardan biri diğeri, protesto gösterileri kapsamında muhalifler sokaklara inerken rejimi ve Kral Abdullah'ı destekleyen insanların apolitik ve pasif bir tutum sergilemeyerek muhalifler gibi sokaklara inmesi ve hatta çoğu zaman muhalifler ile aynı bölgede toplantı düzenleyerek muhaliflerle çatışmaya girmeleridir. Üstelik bir-iki defaya mahsus olmayan bu durum, Ürdün'de protesto gösterilerinin başlangıcından beri düzenli şekilde devam etmiştir.

Örneğin, protestoların yeni yeni artmaya başladığı bir zamanda, 18 Şubat 2011'de, protestocularla rejim yanlıları arasında büyük kavgalar yaşanmış ve üstelik bazı aktivistler, kendilerine saldıran kişileri sonrasında jandarma otobüsüne binerken gördüklerini ifade etmişlerdir. Sadece Şubat ayında rejim karşıtları ile yanlıları arasında çıkan arbedelerde yaralanan insan sayısı 100'den fazladır.⁷⁸³ Reform talep eden göstericilerin hedef alınmaya başlanmasının ardından hükümet, bir komisyon kurulması ve olayların araştırılması talimatını vermiştir. Komisyonun başına ise doğrudan Adalet Bakanı Hüseyin Mecali getirilmiştir. Adalet Bakanı ile birlikte basın açıklaması düzenleyen Medyadan ve İletişimden Sorumlu Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Tahir Odvan, barışçıl bir eyleme yönelik gerçekleştirilen bu tür saldırıların hoş görülemeyeceğini, eylemlerin Ürdün hükümetini, halkını ve Ürdün'ün şerefini hedef aldığını ifade etmiştir.⁷⁸⁴ Benzer şekilde 24

⁷⁷⁹ "Senate Passes Elections Commission Law", (30.03.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/senate-passes-elections-commission-law>, (06.10.2014).

⁷⁸⁰ Kral Abdullah Resmi İnternet Sitesi, "Jordan Enacts New Political Parties, Constitutional Court Laws", (06.06.2012), <http://www.kingabdullah.jo/index.php/enUS/news/view/id/10139/videoDisplay/1.html>, (25.03.2014); Bir önceki siyasi partiler kanunu ile mukayese için bkz: International Republican Institute, **Jordan Political Parties Law Comparison (2007 and 2012 laws)**, Amman, Jordan, 2012. file:///C:/Documents%20and%20Settings/Casper/Desktop/2012%20and%20%202007%20Jordan%20PP%20Law%20Comparison_Hw9.pdf, (13.12.2015).

⁷⁸¹ Anayasa Mahkemesi Kanunu'nun tam metni ve mahkemenin yapısı için bkz: Ürdün Anayasa Mahkemesi Resmi İnternet Sitesi: <http://cco.gov.jo/>, (27.03.2015).

⁷⁸² "King Approves Amended Elections Law", (23.07.2012), <http://jordantimes.com/king-approves-amended-elections-law>, **Jordan Times**, (03.11.2014).

⁷⁸³ Daha fazla bilgi için bkz. "Protest in Jordan Turns Violent", (15.04.2011), **CNN**, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/04/15/jordan.protests/index.html?iref=allsearch>, (03.09.2014).

⁷⁸⁴ Hani Hazaimah, "Panel to Investigate Attack on Peaceful Amman Rally", (20.02.2011), **Jordan Times**, s. 1-6.

Mart 2011’de, Cemal Abdulnasır Meydanı’nda toplanan aktivistlerle, aynı bölgeye organize bir şekilde gelen rejim destekçileri arasında yine arbeye yaşanmış, olaylarda 1 kişi ölmüş, 58 güvenlik görevlisi ve 100’den fazla aktivist yaralanmıştır.⁷⁸⁵

Rejim yanlıları bir taraftan hükümeti hedef alan gösterilerde varlık göstermiş diğer taraftan, bu toplantılardan bağımsız olarak rejime ve Kral’a destek gösterileri organize etmiştir. Örneğin, 24 Mart’ta yaşanan büyük arbededen bir gün sonra binlerce insan ulusal birliği teyit etmek ve Kral’a olan bağlılıklarını bildirmek için Ürdün’ün çeşitli vilayetlerinden Amman’a gelerek El Hüseyin Parkı’nda Kraliyete destek yürüyüşünde bulunmuşlardır.⁷⁸⁶

Yukarıda örnekleri verilen bu gibi olayların neredeyse tamamında hükümet organlarının, muhalefeti ciddiye alan ve muhatap kabul eden tavırları dikkat çekicidir. Dahası Kral Abdullah, ülkedeki MK hareketinin en önemli liderlerinden İslamcı muhalif Leys Şubeylat’ı koruması için polise doğrudan talimat vermiştir.⁷⁸⁷ Bununla da yetinmeyen Kral Abdullah, 20 Şubat 2011’de, daha olaylar tırmanmaya yeni başlarken, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin liderleri ile bir araya gelmiş ve Ürdün’ün açıklık, hoşgörü, kültürel çoğulculuk ve samimiyet içeren bütün yapıcı fikirlerin kabulü politikasında hiçbir değişiklik olmayacağını açıklamıştır.⁷⁸⁸

Sahaya inmekten imtina etmeyen yanlıları ile güç kazan rejim, bir taraftan destekçileri aracılığıyla kendisine muhalif olan grupların sahadaki etkisini kırmaya diğer taraftan bu destekçileri de karşısına alır biçimde arabulucu bir rol üstlenerek halkın sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Arabulucu rolüyle toplumsal huzuru sağlayan bir hakem gibi hareket eden Kral Abdullah, kimi zaman da yine halkın sevgisini kazanmaya yönelik ancak esasen bir rejim idamesi stratejisi olarak “bağışlayıcı” yönünü öne çıkarmıştır.

Bu kapsamda Kral Abdullah ve hükümet yetkilileri, yasalara aykırı hareket eden protestocuları çoğu zaman affetme yoluna giderek toplumsal huzursuzluğun büyümesinin önüne geçmişlerdir. Örneğin, Monarşiyi karalamak kanunlarda açık bir şekilde müeyyide gerektiren bir davranış olmasına rağmen Kral Abdullah, ülkede protestoların neredeyse bir

⁷⁸⁵ “مجموعات شبابية تطالب بإجراء إصلاحات الدستورية”, (25.03.2011), **Ed-Düstur**, s. 4.

⁷⁸⁶ Thameen Kheetan, “Thousands Rally to Reaffirm National Unity”, (27.03.2011), **Jordan Times**, s. 2.

⁷⁸⁷ Hani Hazaimah, “Monarch Ordered Protection for Opposition Figure-PSD Chief”, (20.02.2011), **Jordan Times**, s. 1.

⁷⁸⁸ “Kingdom will Remain Tolerant, Open-minded”, **Jordan Times**, (21.02.2011), s. 1–6.

çatışma haline dönüştüğü Kasım 2012 eylemlerinde kendisini hedef alan bazı aktivistleri cezalandırmamıştır. Kral Abdullah, benzin fiyatlarının artmasını protesto esnasında tutuklanarak yasadışı toplanma ve Monarşi'yi karalama suçlarından Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne sevk edilen ve 10 yıl hapis istemi ile yargılanan 125 kişinin serbest bırakılması talimatını vermiştir. Tutuklanan 125 kişiden İmad Ebu Hattab'ın da aralarında bulunduğu 45'i MK üyesidir. Kral'ın affından sonra Başbakan Abdullah Ensür, yasal kurallar çerçevesinde yapılan eylemleri ve fikir özgürlüklerini desteklediklerini ancak bütün bunların yasal sınırlar içerisinde kalması gerektiğini vurgulayan bir açıklama yapmıştır.⁷⁸⁹

Ürdün'de rejimin idamesine katkı sağlayan bir diğer unsur, Kral'ın nesep bağıdır. Bu özellik sadece Ürdün değil, aynı zamanda Ürdün'e birçok yönden benzeyen Fas'taki monarşiye de meşruiyet sağlamaktadır. Fas'ta Kral VI. Muhammed'in nesebi doğrudan Ehl-i Beyt'e uzanırken, Ürdün'de Kral Abdullah'ın nesebi de doğrudan Hz. Muhammed'in kabilesi olan Haşimilere dayanmaktadır.⁷⁹⁰ Ürdün'de rejim, bu özelliği ile toplumun tamamı tarafından olmasa da, en azından görece kalabalık bir kesimi tarafından meşruiyet kazanmaktadır. Böylece rejim, meşruiyetini tarihi ve dini bir zemine oturtmaktadır.

Radikal gruplarla hem bölgesel hem de ulusal düzeyde mücadele eden, yanı sıra ülkedeki ılımlı muhalefetin bile iktidara ortak olmasını istemeyen Kral Abdullah'ın hemen her vesilede, rejime meşruiyet sağlayan bu özelliği değerlendirdiği görülmektedir. Örneğin, Ürdün'de yayın yapan devlete bağlı yarı bağımsız Al Rai ve bağımsız Ed Düstur gibi gazetelerde ve daha birçok haber sitesinde Kral Abdullah'ın cami ziyaretinde cemaatle birlikte namaz kılan fotoğrafının sıklıkla yayınlanması şaşırtıcı değildir.⁷⁹¹ Günlük hayatta İslami faaliyetlerin içerisinde bulunmaktan kaçınmayan Kral Abdullah'ın yayınladığı kraliyet fermanlarında bile dini söylemlere başvurduğu görülmektedir. Bu kapsamda Abdullah, birçok fermanında ve mektupta olduğu gibi Avn Hasavne'yi başbakan olarak atadığı mektuba da besmele, hamdele ve salvele ile başlamıştır. Dahası Kral Abdullah, mektupta Şura Suresi'nin istişareyle ilgili ayetine yer vererek toplumdaki meselelerin Kuran'ın mesajına uygun olarak çözülmesinin daha kolay olacağına işaret etmiştir. Kral'ın

⁷⁸⁹ Taylor Luck, "King Orders Release of Jailed Protesters", (10.12.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-orders-release-of-jailed-protesters>, (14.11.2014).

⁷⁹⁰ László Csicsmann, a.g.e., s. 5.

⁷⁹¹ Kral'ın (veliaht prens oğlu ve Başbakan Samir Rifai'nin de aralarında olduğu heyetle) din âlimleriyle beraber cemaatle namaz kılmasına bir örnek için bkz: <https://www.assawsana.com/portal/image/imgid40146.jpg>, (05.12.2015).

İslami hüviyetini kullanmaktan çekinmemesi, bilakis bu kimliği bilinçli şekilde kullanmak istemesi, rejimin devamlılığını sağlamada ya da meşruiyetini pekiştirmede bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir.⁷⁹²

Buraya kadar ele alınan konularda, rejimin kendi idamesini sağlamak için ulusal düzeyde geliştirdiği stratejiler ve kullandığı araçlar izah edilmiştir. Ürdün’de rejimin, doğrudan strateji geliştirmesine gerek kalmadan rejimin idamesine katkı sağlayan bazı durumların da mevcut olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Bunlardan ilki, ülkedeki muhalefetin etkisizliğidir. Bu etkisizliğin oluşmasını sağlayan üç temel faktör bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi, Yom’un işaret ettiği gibi, ülkedeki aktivistlerin/muhaliflerin barışçıl dahi olsa gerçekleştirdikleri gösterilerde birbirleriyle irtibat sorunu yaşamaları ve bu aktivistlerin/muhaliflerin gündemlerinde farklı reform konularının yer alıyor olmasıdır.⁷⁹³ Şüphesiz, hemen hemen bütün aktivistlerin buluştukları ortak paydalardan da bahsetmek mümkündür. Ancak çalışmanın ulusal düzey bölümünde görüldüğü gibi, ülkede yoğunlukla Ürdün asıllı Ürdünlülerin yaşadığı Kerak, Maan ve Tafiye gibi illerde talep edilen reformlar genellikle yolsuzlukla mücadele, işsizlik ve artan zamlarla ilgilidir.⁷⁹⁴ Ürdün asıllı Ürdünlüler daha çok iktisadi reform taleplerini gündemlerine alırken Filistin asıllı Ürdünlülerin yoğunlukla yaşadığı Amman, Zarka ve İrbid gibi eyaletlerde, çoğunlukla MK’nın liderliğinde düzenlenen protesto gösterilerinde, öncelikli reform konularının, anayasal düzenlemeler ve seçim kanununun değiştirilmesi gibi siyasetle ilgili olduğu göze çarpmaktadır.⁷⁹⁵ Ayrıca, sadece genellikle Filistinlilerden destek gören Vihda Partisi⁷⁹⁶ değil, Ürdünlülerden destek gören Haşid⁷⁹⁷ ve ÜKP⁷⁹⁸ gibi partilerin de taşradan ziyade kozmopolit şehirlerde varlık gösterdikleri ve siyasi konuları öncelikledikleri görülmektedir. İktisadi değişimin, siyasi değişimle mümkün olabileceği kanaati, partilerin iktisadi konularla da ilgilenmekle birlikte siyasi mevzuları

⁷⁹² Kral Abdullah’ın başbakanlık görevini tevdi ettiği mektubun tam metni için bkz: “Gov’t Mission is to Implement Political Reform with Clear Milestones–King”, (18.10.2011), *Jordan Times*, <http://jordantimes.com/govt-mission-is-to-implement-political-reform-with-clear-milestones---king>, (12.09.2014).

⁷⁹³ Sean L. Yom, a.g.e.

⁷⁹⁴ “اعتصامات في عدد”, (22.01.2011), *Ed-Düstur*, s. 1; “مسيرات سلمية تطالب الحكومة بتخفيف الاعباء المعيشية عن المواطنين”, (04.08.2012), *El Ğad*, s. 5; “من المحافظات اليوم بجمعة لا للاملاءات الخارجية”, (20.11.2012), *El Ğad*, s. 1–7–9.

⁷⁹⁵ “مسيرات سلمية في محافظات المملكة تطالب بتسريع وتيرة الإصلاح”, (11.06.2011), *Ed-Düstur*, s. 7; Khaled Neimat, “Pro-reform Activists Take to the Streets”, (01.10.2011), *Jordan Times*, <http://jordantimes.com/pro-reform-activists-take-to-the-streets>, (12.09.2014); “مسيرات تطالب بوقف رفع الأسعار والإسراع بالإصلاح ومحاربة الفساد”, (29.06.2012), *Ed-Düstur*, s. 4.

⁷⁹⁶ Abdülmecid Dandis ile kişisel görüşme, 15 Aralık 2014, Amman.

⁷⁹⁷ Abla Ebu Olbe ile kişisel görüşme, 17 Aralık 2014, Amman.

⁷⁹⁸ Nidal Madiye ile kişisel görüşme, 15 Aralık 2014, Amman.

öncelemelerine neden olmaktadır. Özetle, Mardini'nin⁷⁹⁹ de işaret ettiği gibi, ülkede Filistin ve Ürdünlülerin bir araya gelememesi, rejimin ciddiyetle mücadele edeceği bir muhalefetin eksikliğine yol açmıştır.

Bu eksikliğin giderilmesi için Ürdün'de birtakım girişimlerin olduğu görülmektedir. Muhalefetin birbirinden bağımsız hareket etmeleri ve farklı reform gündem maddelerine sahip olmalarının önüne geçmek, rejime karşı tek sesle mücadele etmek için ülkedeki en önemli beş solcu ve ülkenin en geniş toplumsal desteğe sahip partisi İHC'nin katılımı ile MRC kurulmuştur.

Eski başbakanlardan ve istihbarat teşkilatı eski başkanlarından Ahmed Obeydat liderliğinde çok farklı hizipleri içinde barındırarak kurulan MRC, ülke genelinde faaliyet göstermiş ve Ürdün'de Arap Baharı sürecinin en aktif muhalif koalisyonu olarak dikkat çekmiştir. Başbakanlığı döneminde yolsuzlukla savaş başlattığı için Ürdünlüler arasında büyük saygınlığı bulunan Obeydat'ın liderlik ettiği ve büyük umutlarla kurulan; siyasi, iktisadi ve toplumsal bütün mevzularla ilgilenmeye başlayan cephenin, kurulduğu andan itibaren en zayıf yönü, sağlam bir kurumsal yapıya bürünmemesi ve cephenin, şahısların bireysel karizmalarının ön planda olduğu bir yapı arz etmesiydi.⁸⁰⁰ Etkili muhalefet eksikliğini gidermek için kurulan MRC, güçlü bir kurumsal kimlik inşa edememiş ve 2013 senesinin başlarında işlevini yitirmiştir.

2011 senesinde büyük umutlarla kurulan ve ülkede etkili olmaya başlayan MRC'nin dağılmasına yol açan sebep, içerisindeki partilerin Temmuz 2012'de seçim kanununda yapılan değişikliğe verdikleri farklı tepkilerdir. Kanun değişikliğinin içerdiği yeni düzenlemeleri benimsemeyen MRC, yeni düzenlemeyi hükümetin reformu engelleme çabası şeklinde tanımlamış ve 22 Temmuz Pazar günü seçimleri boykot edeceğini açıklamıştır.⁸⁰¹ MRC'nin aldığı bu karara cephe içerisinde aykırı sesler yükselmiştir. Özellikle sol partiler, kanun değişikliğinde “yetmez ama evet” şeklinde bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Buna karşın MRC, seçimlere katılanların cepheden çıkarılacağını ilan etmiştir.⁸⁰² Bu ilanın ardından ÜKP,⁸⁰³ seçimlere katılmayacak olmasına

⁷⁹⁹ Faysal Itani ve Ramzy Mardini, “Point/Counterpoint: Is Reform in Jordan Truly Necessary?”, Atlantic Council, 2014, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/point-counterpoint-is-reform-in-jordan-truly-necessary>, (05.12.2015).

⁸⁰⁰ Hussainy, **The Map of Political Parties and Movements in Jordan 2013/2014**, s. 89–90.

⁸⁰¹ Khaled Neimat, “Opposition Coalition to Boycott Polls”, (23.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/opposition-coalition-to-boycott-polls>, (03.11.2014).

⁸⁰² Abla Ebu Olbe ile kişisel görüşme, 17 Ağustos 2014, Amman.

rağmen cepheden ayrılmış ve ardından Haşid ile diğer solcu partiler de cepheden birer birer çıkmışlardır. Abdülmecid Dandis, 5 partinin MRC'nin boykot kararına rağmen seçime girdiğine işaret etmekte ve cephenin dağılmasında Obeydat'ın baskın kişiliğinin büyük rol oynadığına dikkat çekmektedir.⁸⁰⁴ Koalisyon dağıldıktan ve seçimler gerçekleştirildikten sonra, Parlamento İşleri Bakanı Halid Kalalde'nin, dağılmış bir koalisyonla ziyaret gerçekleştirip koalisyonun başkanı Obeydat'a, ülkenin örgütlü bir muhalefet ihtiyacı duyduğunu söylemesi,⁸⁰⁵ siyasi bir stratejiden başka bir değer taşımamıştır. Zira Obeydat ve İHC dışındaki solcu partilerin koalisyon ile bir bağı neredeyse kalmamıştır.

Ürdün'de farklı ideolojiye sahip partilerin rejime karşı birlikte mücadele edememiş olmasına, ülkenin en güçlü siyasal oluşumu MK'nın kendi içerisinde yaşadığı ihtilaflar eklenince, güçlü bir muhalefetin varlığı neredeyse imkânsız hale gelmiştir. MK'nın kendi içerisinde ihtilafa düşmesi, Arap Baharı süreci ile mahdut değildir. Ülkede 1996'da meydana gelen ayaklanma esnasında Amman'da, Müslüman Kardeşler Gençliği imzası taşıyan bildirimler dağıtılmış; bildiride hareket, operasyonların devam etmesi halinde rejime karşı şiddete başvurulacağına dikkat çekmişti. MK Gençliği adıyla dağıtılan bu bildirimler, rejim ile mücadele eden MK'nın kendi içinde tartışmalar yaşamasına yol açmış ve ayaklanmalar süresince MK ile İHC birbiriyle uyumsuz hareket etmiştir.⁸⁰⁶ 1996'daki krizde olduğu gibi, Arap Baharı sürecinde de MK'nın benzer ihtilaflar yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. 2012'nin hemen başında gerçekleştirilen bir MK Şura Konseyi'nde, Ürdün'deki teşkilat bürolarının ülke içi programlarda Hamas'a endeksli bir siyaset takip etmek istemediği ve Ürdün içi reform sürecine duyulan ihtiyacın daha önemli olduğu kararı alınmışsa da⁸⁰⁷ ilerleyen süreçte parti içerisinde yaşanan şahinler-güvercinler çatışması, Filistin meselesini her şeyden mühim gören şahinlerin üstünlüğü ile sonuçlanmış ve ayyuka çıkan ihtilaflar, hareketten birçok kişinin kopmasına yol açmıştır. Bu kapsamda, ülkede kuruluşuyla büyük ses getiren Zemzem İnisiyatifi'nin kurucu üyelerinin bir zamanlar MK saflarındaki önemli şahsiyetlerinden oluşması, hareketin yaşadığı ihtilafların sonuçları şeklinde değerlendirilebilir. Dahası, Zemzem İnisiyatifi'nin Başkanı İrheyyil El Ğaraybe kendisini, ihraç kararına rağmen MK üyesi olarak görmekte ve ihtilaflarının

⁸⁰³ Nidal Madiye ile kişisel görüşme, 15 Aralık 2014, Amman.

⁸⁰⁴ Abdülmecid Dandis ile kişisel görüşme, 15 Aralık 2014, Amman.

⁸⁰⁵ "الكلافة: الحكومة حريصة على توسيع الحوار مع القوى والتيارات السياسية", (05.10.2013), *Ed-Düstur*, s. 7.

⁸⁰⁶ Shmuel Bar, a.g.e.

⁸⁰⁷ "مصر عضوية مكاتب "إدارية الإخوان" بالاردن حسم هوية التنظيم", (09.01.2012), *El Ğad*, s. 2-12.

hareketin liderlik kadrosu ile ilgili olduğunun altını çizmektedir. Ğaraybe'ye göre, MK Ürdünlüleri de kapsayacak demokratik bir devlet konusunda net değildir ve toplumdaki Hıristiyanları ve kadınları kapsayacak bir vizyondan uzaktır. Ğaraybe ayrıca hareket içindeki Filistinlilerin, Filistin konusunu öncelemeyen Ürdünlüleri milliyetçilikle itham ettiklerini ifade etmektedir.⁸⁰⁸

Özetle, Ürdün'de hareket içerisinde Ürdünlüler ve Filistinliler diye bir ayrışmanın varlığından ve hareketin öncelikli olarak hangi konuları ele alması gerektiği üzerinden ortaya çıkan bir ihtilaftan bahsetmek mümkündür. Bu ayrışma ve ihtilaflar neticesinde, hareket tek sesli bir görünümde uzaklaşmış ve bu durum hareketin rejim ile mücadelesine de yansımıştır.

4.3. Bölgesel Düzey

Arap Baharı sürecinde rejimi hedef alan esas tehditler ülke içinden kaynaklanmış ve rejim, kazanan koalisyonun bir tarafını bölgesel güçlerle oluşturmuştur. Kral Abdullah, Barré ile Musciulli'nin dikkat çektiği gibi, ülkenin çevresinde yer alan elitlerin ve halkının bir bölümünün desteğini gözden çıkarmış⁸⁰⁹ ve sürecin kazanan koalisyonunu oluşturan aktörlerden biri olan bölgesel güçler ile önemli ilişkiler tesis etmiştir. Bölgesel güçlerle kurulan ilişkilerin de katkısıyla sağlanan rejim idamesi, iki türlü ve birbirini bütünler bir ilişki düzeyi sonucunda oluşmaktadır. Bu düzeyden ilki, Ürdün rejiminin bölgesel güçlere; diğeri de bölgesel güçlerin Ürdün rejimine duyduğu ihtiyaçtır.

Ürdün rejiminin bölgesel güçlere ihtiyaç duymasının en önemli nedeni, iktisadi açıdan zayıf olan ülkenin maddi yardımlarla ayakta durmasıdır. Greenwood'un⁸¹⁰ vurguladığı gibi dış iktisadi yardımlar, aslında Ürdün'de rejimin idamesinde kullanılan tarihsel bir stratejidir. Çünkü iktisadi açıdan fakir bir ülke ve doğal kaynaklardan yoksun olan Ürdün'de, rejimin idamesi için başka bir seçenek görünmemektedir.⁸¹¹ Ürdün'ün,

⁸⁰⁸ Zemzem İnisyatifi Genel Başkanı İrheyyil Muhammed El Ğaraybe ile kişisel görüşme, 24 Aralık 2014, Amman.

⁸⁰⁹ Géraldine Barré ve Luigi Musciulli, a.g.e., s. 269.

⁸¹⁰ Scott Greenwood, a.g.e.

⁸¹¹ László Csicsmann, monarşilerin ayakta kalma sebebini, rantiyeci devlet teorisi ile açıklarken Ürdün'ün istisnai durumuna dikkat çekmektedir. Buna göre doğal kaynaklara sahip monarşiler, halklarına müreffeh bir hayat sunduklarından ayaklanmalar karşısında, bölgedeki cumhuriyetlere oranla daha dayanıklı bir görünüm arz etmiştir. Csicsmann, petrol zengini olmayan Fas ile Ürdün'ü de rantiyeci devlet yaklaşımıyla ele almakta ve Fas'ın zenginliğinin fosfattan, Ürdün'ün ise dış yardımlardan kaynaklandığına işaret etmektedir. Daha fazla bilgi için bkz: László Csicsmann, a.g.e.

doğal olarak, tarihi tecrübelerinden de hareketle, Arap Baharı'nda aynı stratejiyi uygulamış olması şaşırtıcı değildir.

Bölgesel güçlerin rejime ihtiyaç duymasının en temel nedeni ise, Arap Baharı sürecindeki bölgesel istikrarsızlığın bu güçlerde doğurduğu rahatsızlıktır. Bundan dolayı bölgesel güçler, Arap Baharı ile birlikte bölgede yıkılmaya başlayan kadim müesses nizamların hayatta kalmasına ihtiyaç duyar hale gelmiştir.

Bölgesel güçlerin, Ürdün rejimini ayakta tutma stratejileri, bir taraftan kendi çıkarları için gerekli olan bölgesel güvenliğin teminini sağlarken diğer taraftan rejime varlığını idame ettirmede aradığı fırsatları sunmuştur. Ve bu ikili ilişki sonucunda rejim idamesi, dört temel strateji çerçevesinde ve bu iki durumun yönlendirmesi sonucu oluşmuştur.

Bölgesel güçlerin Ürdün rejimini ayakta tutmasını gerektiren ilk önemli konu Suriye meseledir. Özellikle Körfez ülkeleri, coğrafi olarak krize komşu olmamak için Ürdün rejimine hatırı sayılır yardımda bulunmuşlardır. En temel hayatta kalma stratejisi dış yardımları ülkeye çekmek olan Ürdün de bu durumdan istifade ederek Suriye Krizi'ni ve bu krizin neticesinde ortaya çıkan mülteci sorununu en temel stratejisini uygulamada bir vasıta olarak kullanmıştır.

Ürdün'ün bölgesel güçlerle,⁸¹² hususi olarak Körfez devletleriyle ilişkilerinde Suriye Krizi'nin ne kadar önemli yer teşkil ettiği üç yıllık süreçte açıkça görülmektedir. Özellikle Körfez ülkeleri içerisinde lokomotif konumunda olan Suudi Arabistan, birçok konuda olduğu gibi Suriye Krizi'nde de Ürdün rejimini hiçbir şekilde yalnız bırakmamıştır. Suriye Krizi patlak verdiğinden beri Ürdün'e yardım yapmaya başlayan Suudi Arabistan, Ürdün'deki Suriyeli mülteciler için toplamda 118 milyon dolarlık yardım vaat etmiş ve bu vaadin bir kısmını, 7 Ağustos 2012 Salı günü 43 kamyonluk insani yardım konvoyu şeklinde yapmıştır.⁸¹³ İktisadi yardımların yanı sıra Suudi yetkililerden her vesilede Ürdün'ün mülteciler sorununda izlediği siyaseti olumlayan açıklamalar gelmiştir. Örneğin,

⁸¹² Ürdün'deki Arap Baharı sürecinde en etkili bölgesel güç Suudi Arabistan'dır. Diğer bir bölgesel güç olan Mısır, sıra dışı bir süreçten geçerek kendi sorunları ile uğraşmak mecburiyetinde kalmış ve Ürdün'deki olaylara etki etme kabiliyetinden yoksun bir süreç yaşamıştır. Bu iki ülkenin dışında kalan üçüncü önemli bölgesel güç ise İran'dır. Ürdün rejiminin başta Suriyeli mülteciler olmak üzere, diğer alanlarda geliştirdiği hayatta kalma stratejileri içerisinde İran ile *çatışmama* siyasetinin olduğu görülmektedir.

⁸¹³ "Saudi Arabian Aid Convoy Arrives in Mafraq", (08.08.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/saudi-arabian-aid-convoy-arrives-in-mafraq>, (05.11.2014).

Suudi Prens Türkî, Suriye sınırındaki İrbid şehrinde bulunan Yarmuk Üniversitesinde katıldığı bir söyleşide, Ürdün'e Suriyeli mülteciler için gösterdiği çaba ve çalışmalarından dolayı teşekkürlerini iletmiştir. Suudi Kral Abdullah'ın mülteciler konusunda şahsen ilgilendiğini ifade eden Türkî Arabistan'ın Ürdün'deki mülteciler için yapacağı yeni bir büyük programın da müjdesini vermiştir.⁸¹⁴ Suudi Arabistan'ın yanı sıra, diğer Körfez ülkelerinin de Suriyeli mülteciler konusunda Ürdün'e hatırı sayılır miktarda yardımda bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Bölgede muhtemel bir Şia yayılcılığına karşı Ürdün rejimini yanına çekmeye çalışan Körfez ülkelerinin bu uğraşına rağmen, Ürdün rejimi, ilginç sayılabilecek bir yöntem takip ederek İran ile de çatışmaya girmekten ziyade işbirliği geliştirmeyi tercih etmiştir. Bu kapsamda İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi'nin Ürdün'ü ziyaret etmesi, Ürdün tarafında büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Ürdün Dışişleri Bakanı Nasır Cude, iki grubun arasına bir üçüncünün girdiğinde çıkan sorunları tecrübe ettiklerini dile getirerek çatışmanın değil diyalogun bir çözüm olacağı fikrini paylaştıklarını mevkidaşına iletmiştir.⁸¹⁵ İran Dışeri Bakanının katılımıyla Suriye Krizi'nin ele alındığı ziyaretten çok kısa bir süre sonra, İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Emir Abdullahiyan, Suriyeli mültecilerin Ürdün'e verdikleri yükü hafifletmek için İran'ın destekte bulunmaya hazır olduğunu açıklamıştır.⁸¹⁶ Yine iki ülke arasında önemli ve sıra dışı bir buluşma Mart 2013'te gerçekleşmiştir. Suriye'deki kriz daha fazla derinleşmesine rağmen İran Büyükelçisi Mustafa Muslihazade ile bir araya gelen Meclis Başkanı Saad Srur, Ürdün'ün Suriye konusunda İran ile ortak kaygılar taşıdığını ve bu ortak kaygıların üstesinden gelebilmek için işbirliğine hevesli olduklarını ifade etmiştir. Suriye'ye muhtemel bir dış operasyona şiddetle karşı çıkan İran'ın Amman Büyükelçisi de Suriye Krizi'ni bitirmek için en iyi yöntemin siyasal çözüm ile olacağını yinelemiştir.⁸¹⁷

İran ile yakınlığı, en temel idame stratejisi olan dış maddi yardımları ülkeye çekme kapsamında değerlendiren Ürdün rejimi, ülkede Şii nüfus çok az olduğu için bu yakınlığın tesisinde bir sakınca görmemiştir. Bu görüşmelerden görece rahatsız olan Suudi Arabistan

⁸¹⁴ "الأمير تركي آل سعود يشيد بجهود الأردن باستقبال اللاجئين السوريين", (21.11.2013), **Ed-Düstur**, s. 2.

⁸¹⁵ Hani Hazaimh, "Jordan did not Suggest no-fly Zone in South Syria", (07.05.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-did-not-suggest-no-fly-zone-in-south-syria>, (14.10.2014).

⁸¹⁶ "Iran Says Ready to Help Syrian Refugees in Jordan", (Ocak, 2013), **The Iran Project**, <http://theiranproject.com/blog/2013/01/28/iran-says-ready-to-help-syrian-refugees-in-jordan/>, (04.08.2015).

⁸¹⁷ "Lower House Speaker Meets Iranian Ambassador", (23.05.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/lower-house-speaker-meets-iranian-ambassador>, (10.10.2014).

öncülüğündeki Körfez ülkeleri, bölgede artan Şia etkinliğine karşı maddi yardımlara kimden gelirse gelsin açık olan Ürdün rejimini yanlarında tutmak için Ürdünlü yetkililerle görüşmeleri sıklaştırmışlardır. Ancak ifade etmek gerekir ki, Körfez Monarşilerinin asıl kaygısı, Ürdün'ün İran ile işbirliğini arttırması değildir. Kendileri ile Suriye arasında tampon bölge oluşturan Ürdün vasıtasıyla bölgesel güvensizlik ortamının yıkıcı etkilerinden zaten korunan bu devletler, esasen Ürdün rejiminin yıkılması halinde bu yıkımın domino etkisi yapmasından büyük kaygı duymuşlardır. Bu sebeptendir ki, Ürdün'ün İran ile mesafeli yakınlığı Körfez Monarşilerinde ikili ilişkileri zedeleyecek kadar rahatsızlık meydana getirmemiştir.

Bölgesel düzeyde Suriye Krizi'nde Ürdün'ü özellikle mülteciler meselesi üzerinden destekleyen Körfez devletleri, bir başka hamle olarak Ürdün'ü KİK'e davet etmişlerdir. Esasen KİK'e Ürdün ile birlikte Fas'ın da davet edilmesi, hem Körfez monarşilerinin hem de Fas ile Ürdün rejimlerinin muhtemel bir domino etkisini engelleme adına geliştirdikleri ittifak stratejisi olarak tanımlanabilir. Cumhuriyetlerin yıkıldığı ve monarşilerin sarsıldığı Arap Baharı sürecinde "Monarşilerin İttifakı", Körfez Devletleri, Fas ve Ürdün'ün sonlarının cumhuriyetler gibi olmasını engelleyen başarılı bir strateji olarak kullanılmıştır. Bu stratejinin inşacıları Suudi Arabistan olmuştur. İki önemli müttefiki Mısır ile Tunus'ta rejimlerin devrilmesi sürecinde ABD'nin yeterli tepki göstermediği düşüncesi Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez devletleri tarafından endişe ile izlenmiştir.⁸¹⁸ Ürdün ile Fas'taki ayaklanmaların da Mısır ile Tunus gibi sonuçlanmasını istemeyen Körfez Devletleri, bu iki ülkedeki rejimleri KİK'e davet ederek güçlendirmek istemiştir.⁸¹⁹ KİK'e davet sürecinin müspet neticeleneceği ve üyeliğin tamamlanacağı fikri oluşan Ürdün rejimi davetten büyük memnuniyet duymuştur. Dışişleri Bakanı Cude'nin, Ürdün'ün KİK'e girmesinde şaşırılacak bir durum bulunmadığını, zira Kral Abdullah'ın KİK'e üye devletlerin liderleri ile ayrı bir hukuka sahip olduğunu ifade ederek üyeliğin kesin bir şekilde gerçekleşeceğini ifade etmesi, rejimin memnuniyetini gözler önüne sermektedir.⁸²⁰

Ürdün'ün KİK'e davet edilmesi, aslında birçok Ürdünlü için geç kalınmış bir hamledir. Çünkü Ürdünlülerin birçoğu, Ürdün rejiminin Körfez monarşilerinin güvenliğini sağladığını ancak bunun karşılığında çok küçük ödüller/hediyeler aldığını

⁸¹⁸ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 148.

⁸¹⁹ "Jordan's Membership will Boost Historical Ties with Gulf States", (11.05.2011), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/jordans-membership-will-boost-historical-ties-with-gulf-states>, (05.09.2014).

⁸²⁰ "جودة:خطوات انضمام الاردن لمجلس التعاون الخليجي ستتحذ قريباً", (08.08.2011), **El Gad**, s. 2.

düşünmektedir.⁸²¹ Ürdünlülerin geç kalmış olarak tanımladıkları bu çağrı, davet ile sınırlı kalmış ve Ürdün ile Fas'ın KİK'e üyelik süreci tamamlanmamıştır. Davet ile birlikte başlayan sürecin akamete uğramasında Katar'ın rolü olduğu düşünülmektedir. Çünkü görece iyi olan iki ülke ilişkilerinde, Katar'ın Ürdün'deki MK ile devamlı irtibatla olması ve hareketi desteklemesi, işbirliğinin diğer körfez devletleri ile yakalanan seviyeye çıkmasını engellemiştir.⁸²² Her ne kadar KİK'e üyelik süreci tamamlanamamış olsa da KİK'e üye altı devletten dördünün (Suudi Arabistan, BAE, Katar, Kuveyt) Ürdün'e 5 milyar dolar maddi yardımda bulunmasını öngören anlaşmanın imzalanması, iktisaden sıkıntılı bir zamandan geçen ve ülkede baş gösteren ayaklanmalar ile mücadele eden Ürdün rejiminin rahat bir nefes almasını sağlamıştır.⁸²³

Özetle, Suudi Arabistan liderliğindeki körfez monarşilerinin Ürdün ile Fas rejimlerine destek çıkmalarının arkasında bulunan sebepler, Ryan'ın belirttiği gibi İran'ın, zayıf Sünni monarşilerin dış politikalarına karışma ve ülke içi istikrarlarına müdahale etme istediği düşüncesinin varlığı ile açıklanabilir. ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından ülkede Şia-egemen bir rejimin kurulmuş olması, diğer taraftan Esed rejiminin İran'la yakınlığı ve Hizbullah'ın Lübnan'da ve bölgede artan gücü, İran etkisinin sadece Körfez'i değil Ürdün'ü de istikrarsızlığa sürükleyeceği düşüncesinin oluşmasına yol açmaktadır.⁸²⁴ Ancak Ryan'ın belirttiği bu hususlar, Arap Baharı süreci başlamadan önce de mevcuttu. Bu sebeple, Körfez ülkelerinin zayıf Sünni monarşilere sahip çıkmasının ve bu monarşileri KİK'e davet etmesinin en mühim sebebi, esasen kendi rejimlerini de garantiye alma düşüncesi ve isteğidir. Ayaklanmalar öncesi mevcut olan menfi bölgesel şartlar ve iktisadi zayıf yapısının etkisiyle Ürdün, KİK'e üyelik talebinde bulunmuş ancak Ürdün'ün bu talebi reddedilmiştir. Ayaklanmalar esnasında Ürdün'ün talebi olmaksızın KİK'e davet edilmesiyle ilgili, rejimlerin halkların taleplerine boyun eğmemeleri noktasında bir araya gelerek "Monarşilerin İttifakı" diye tanımlanabilecek bir strateji uyguladıkları söylenebilir. Ve böylece bölgede domino etkisi meydana getiren ayaklanmalar monarşilerin ördükleri duvar sayesinde cumhuriyetlerle sınırlı kalmış ve monarşiler süreçten güçlenerek çıkmışlardır. Doğal olarak, bu stratejinin maddi açıdan dışarıya bağımlı olan Ürdün

⁸²¹ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 148.

⁸²² Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 149.

⁸²³ "Jordan Receives \$200 Million Saudi Grant", (08.02.2013), **Petra**, http://www.petra.gov.jo/Public_News/Nws_NewsDetails.aspx?lang=2&site_id=1&NewsID=99557&CatID=13, (12.05.2015).

⁸²⁴ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 148.

rejimine katkısı iktisadi yardımlar şeklinde olurken maliyeti, Mardini'nin⁸²⁵ de işaret ettiği gibi, rejimin Körfez ülkelerinin taleplerini/beklentilerini karşılamak mecburiyetinde kalması olmuştur.

Ürdün rejiminin ve bölgesel güçlerin birbirlerine karşılıklı ihtiyaç duydukları bir diğer konu da Ürdün rejiminin terörizmle ve İslamcılarla mücadele içerisinde olmasıdır. Bu mücadele, bölgedeki müesses nizamlara, varlıklarını idamede katkı sağlarken, Ürdün rejimine de yine ülkeye yardımları çekmede yardımcı olmaktadır. Üstelik Ürdün rejiminin verdiği bu mücadele, bölgede sadece Körfez monarşilerinin değil aynı zamanda İsrail ve İran gibi devletlerin çıkarları ile de örtüşmektedir.

Ürdün rejiminin mücadelesi, aslında gerek ulusal gerek bölgesel düzeyde olsun terörizm ve radikal İslamcılarla mahduttur. Bir başka ifadeyle, Ürdün'de rejim, MK'nın varlığından rahatsızlık duymamakta hatta bu varlığı bazı zamanlar rejimin meşruiyetinde bir araç olarak kullanmaktadır. Ancak Arap Baharı sürecinde Ürdün'ün kadim işbirlikçilerinin MK ile yaşadığı zorlu süreçler, rejimin izlediği bu denge siyasetini bir kenara itmeye zorlamış ve rejim kendisine sadakat göstermeyen ılımlı İslamcılarla da mücadele etmeye başlamıştır. Bu bağlamda rejimin, gerek ülke içinde gerekse kadim dost ülkelerdeki ayaklanmalarda İslamcılara karşı izlediği siyaset dikkat çekicidir.

İlk olarak, Suudi Arabistan ve BAE gibi,⁸²⁶ kendi ülkelerinde MK'ya yönelik sert tutuma sahip devletlerin, Ürdün rejiminin ülkedeki MK'ya yönelik tavrının değişiminde etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü bu iki devletin MK'ya yönelik beklentilerinin Ürdün'de etkileri açıkça görülebilmektedir.⁸²⁷ Ve Ürdün, bu iki devletten gelen yardımlara bağımlılığıyla, MK karşıtı bu siyasetin etkisini en fazla hisseden ülkelerin başında gelmektedir.

Suudi Arabistan ve BAE gibi devletlerin baskısıyla karşı karşıya kalan Ürdün'ün, aynı bağlamda, hemen yanı başındaki bir diğer bölgesel güç olan Mısır ile geliştirdiği ilişki biçimi ilginçtir. Körfez ülkelerinden gelen baskıya rağmen Mısır'da iktidara gelen MK ile

⁸²⁵ Faysal Itani ve Ramzy Mardini, a.g.e.

⁸²⁶ Bu iki ülke 2014 yılında MK'yı kara listeye dâhil etmişler ve teşkilatın çalışmalarını gayri kanuni saymışlardır. Bu gelişme, çalışmanın ele aldığı süre aralığında gerçekleşmediğinden ayrıntılarına değinilmemiştir.

⁸²⁷ Mısır'da MK iktidarı kaybettikten sonra, Ürdün rejiminin ülke içindeki harekete karşı tutumunda gözle görülür bir değişiklik vardır. Ayrıca, 2014 yılına girildiğinde, hareketin iki numaralı ismi Zeki Bani Raşid, BAE'yi MK'ya yönelik tutumlarından ötürü eleştirdiğinden tutuklanmış ve yapılan yargılama sonucunda 18 ay hapis cezası almıştır.

sorun yaşamama üzerine inşa ettiği siyaset, Ürdün rejiminin hiçbir kayba tahammülü olmadığını göstermektedir. Öyle ki, Dışişleri Bakanı Cude'nin, 25 Temmuz 2012 tarihinde Mısır'da görüştüğü Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'ye Kral Abdullah'ın iki ülke arasındaki işbirliğini artırma konusundaki iştihakını iletmesi, Ürdün'ün bu siyasetini özetler niteliktedir.⁸²⁸ Ancak aynı rejim ve bir yıl aradan sonra tekrar Mısır'a giden Cude, Mursi'nin devrilmesini müteakip Mısır sokaklarında ortaya çıkan kargaşayı “terörizm” ve MK üyelerine yönelik başlatılan operasyonları da “terörizmle mücadele” şeklinde tanımlamaktan çekinmemiştir.⁸²⁹ Ürdün'den gelen desteklerin ardından Mısır Başbakanı Hazim El Biblavi, meslektaşı Abdullah Ensour ile Kahire'de yaptığı görüşmede, Ürdün'ün 30 Haziran Devrimi'ne yönelik desteklerinden duydukları memnuniyeti ifade etmiştir.⁸³⁰ Bu olay, gücü elinde bulunduranların İslamcılar olması halinde Ürdün rejiminin İslamcılarla iyi bir işbirliği tesis edebileceğini ortaya koymaktadır.

Mısır'ın yanı sıra, Suriye'deki Esed karşıtı radikaller üzerinden mevzuya bakan bir diğer bölgesel güç olan İran'ın da İslamcılarla mücadelede Ürdün ile ortak paydada bulunduğu görülmektedir. İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi'nin, Mayıs 2013'te gerçekleştirdiği Ürdün ziyaretinde meslektaşı ile terörizmle mücadele konusunu ele alarak terörizmin bütün bölgeyi etkilediğini ve bölge ülkelerinin teröre karşı birlikte mücadele etmesi gerektiğini söylemesi,⁸³¹ Ürdün tarafında oldukça olumlu karşılanmıştır. Bu görüşmede, terörizme karşı birlikte duruş mesajları veren ve Suriye'de barışçıl çözüm yollarından başkasını düşünmediğini ifade eden Ürdün rejimi, bu siyasetinin karşılığını çok kısa bir süre içinde, İran'dan maddi destek teklifi ile almıştır.⁸³²

Kadim hasımı diye tabir edilebilecek Suriye rejimi ile Ürdün rejimi arasındaki üstü örtülü işbirliğinin altında da yine İslamcılarının güçlenmesi ihtimali vardır. Suriye Krizi içinden çıkılmaz bir hal almış olmasına rağmen, “Ben Suriye'deki duruma maruz kalmış olsaydım istifa ederdim.”⁸³³ gibi sert sayılmayacak bir söylem ile mevzuya yaklaşan Kral

⁸²⁸ “Morsy Holds Talks with Jordan's Foreign Minister”, (25.07.2012), **Egypt Independent**, <http://www.egyptindependent.com/news/morsy-holds-talks-jordan-s-foreign-minister>, (29.07.2015).

⁸²⁹ Hani Hazaimeh, “Ensour Calls on Egyptian Army to ‘Remain Firm’”, (19.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/ensour-calls-on-egyptian-army-to-remain-firm>, (25.09.2014).

⁸³⁰ Basil El Dabh, a.g.e.

⁸³¹ “Iran's Foreign Minister Salehi Arrives in Jordan for Talks”, (07.05.2013), **The Iran Project** <http://theiranproject.com/blog/2013/05/07/irans-foreign-minister-salehi-arrives-in-jordan-for-talks/>, (06.08.2015).

⁸³² “Iran Says Ready to Help Syrian Refugees in Jordan”, (Ocak, 2013), **The Iran Project**, <http://theiranproject.com/blog/2013/01/28/iran-says-ready-to-help-syrian-refugees-in-jordan/>, (04.08.2015).

⁸³³ Tom Watkins, a.g.e.

Abdullah'ın en büyük endişesi, kuşkusuz, Esed rejiminin devrilmesi halinde hemen yanı başında İslamcılarının güçlü olacağı yeni bir rejimin bina edilmesi ihtimalidir.⁸³⁴

Özetle, bölgesel güçler ile Ürdün rejimi arasında karşılıklı ihtiyaçlar nedeniyle geliştirilen stratejiler; mültecilerin rejim idamesinde kullanılması, monarşilerin ittifakı ve bölgedeki radikal İslamcı yapılanmalar ya da terörizmle mücadelede işbirliğidir. Küresel düzey bölümünde ayrıntılı görüleceği üzere, reformlar konusunun ülke dışı boyutları bulunmasına ve rejim idamesinde bir strateji aracı olarak kullanılmasına rağmen, bu konunun bölgesel düzeyde bir etkisi görülmemiştir. Çünkü ayaklanmalar ile mücadele eden bölgesel güçlerin birçoğu herhangi bir reforma icbar edilmeden varlıklarını sürdürmek istemişlerdir. Hal böyle olmasına rağmen Suudi Arabistan'ın Ürdün'de gerçekleştirilen reformlardan övgü ile bahsetmesi ilginç olduğu kadar manidar bir gelişme olarak kaydedilebilir.

13 Mart 2012 Salı günü, Kral Abdullah ve Prens Hüseyin'i Riyad'da ağırlayan Suud Kralı Abdullah Bin Abdulaziz'in, Ürdün'ün gerçekleştirmekte olduğu reformları desteklediklerini belirtmesi; Ürdün Kralı Abdullah'ın da mevkidaşına, reformlara verdiği destekten ötürü müteşekkir olduklarını iletmesi, bu manidar durumun yaşandığı çok sayıda olaydan yalnızca biridir. Reformlara genel hatları ile değinilen toplantıda, Arap dayanışması ve bölgede yaşanan değişimden birlik içinde çıkılması yönünde temennilerin dile getirilmesi,⁸³⁵ rejimlerin gündeminde siyasi reform konusunun mühim bir yer teşkil etmediğini esasen gözler önüne sermiştir. Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın ülkesindeki gösterilerin yoğun olduğu bir dönemde, bu gösterileri görmezden gelip Ürdün'deki reform sürecini desteklediğini belirtmesi, reformları sadece iktisadi olarak değerlendirdiği çıkarımına yol açmaktadır. Olayın bu veçhesi, Ürdün rejiminin, varlığını idame ettirebilmesine yardımcı olacak Suudi desteğinin devamlılığını sağlamada reformları bir strateji olarak kullandığını göstermektedir. Sokaklara dökülen halkın taleplerinin önemli bölümünün iktisadi alanlarla ilgili olduğu göz önüne alındığında Ürdün rejiminin izlediği stratejinin başarısından bahsedilebilir.

⁸³⁴ "The Impact of the Syrian Civil War on Syrian-Jordanian Relations", (01.03.2014), **Turkish Review**, http://www.turkishreview.org/reports/the-impact-of-the-syrian-civil-war-on-syrian-jordanian-relations_5408 86, (15.08.2015).

⁸³⁵ "Saudi Arabia Renews Support for Jordan Reforms", (12.03.2012), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/saudi-arabia-renews-support-for-jordan-reforms>, (06.10.2014).

Rejimin varlığını devam ettirebilmek için ülke içinde ve dışında geliştirdiği stratejilerin haricinde bölgede vuku bulan birtakım gelişmelerin de doğrudan idameye katkı sağladığını belirtmek gerekir. Bunlardan ilki Suriye Savaşının kaotik bir hal almasıdır. Suriye'deki protestoların zaman içerisinde önce çatışmaya ardından iç savaşa dönüşmesi, Ürdün halkına özgürlüğün bedelinin çok ağır olabileceğini göstermiştir. Dolayısıyla Suriye Savaşı'nın Ürdün'deki olaylara ilk etkisi, psikolojik olmuştur denebilir.

İkinci önemli gelişme, Suriye Savaşı'nın ülkedeki muhalefeti bölmesidir. Ülkede olayların başlangıcından itibaren beş önemli solcu ve İHC'nin katılımı ile etkili muhalefet üreten MRC, bünyesinde topladığı partilerin Suriye Savaşına bakış açılarındaki farklılıklardan ötürü dağılmaya başlamış ve böylece ülkede rejime karşı etkili ve organize bir muhalefet kalmamıştır. Abdülmecid Dandis, Cephe'nin 2013 Ürdün Genel Seçimleri ile ilgili almış olduğu karar nedeniyle dağıldığını, ancak esasen Suriye konusunda zaten dağılma sinyalleri verdiğini belirtmektedir.⁸³⁶ Buna göre, ülkede MK'nın Suriye'deki Sünni İslamcılarını ve özellikle Özgür Suriye Ordusu'nu desteklemesi, buna karşın Cephe içerisinde yer alan iki Baas Partisi başta olmak üzere solcu partilerin MK'nın bu tavrından rahatsızlık duyması ülke içindeki en önemli muhalefet olan MRC'nin etkinliğini yitirmesine yol açmıştır. Nidal Madiye, MK ile ayrılık sebebini, “ÜKP olarak her zaman halkların kardeşliğinden ve Suriye halkından yana olduk; ancak ilk başlarda halkların özgürleştirilmesi temelli başlayan protestoları dış güçlerin İsrail'i korumak amacıyla Esed'e karşı saldırısına bahane ettiğini gördük.” demek suretiyle açıklamaktadır. Ayrıca Madiye, MK'nın IŞİD ve El Nusra gibi örgütler ile alakalı net bir duruş sergileyemediğini ifade etmektedir.⁸³⁷ Abla Ebu Olbe de partiler arasındaki anlaşmazlığın temel nedenini, MK'nın Ürdün'e Ürdün şeklinde bakmadığına, ülkeyi Mısır ve Tunus gibi değerlendirdiğine işaret ederek açıklamaktadır.⁸³⁸

Ülke içindeki muhalefetin bölünmesine yol açan bir diğer gelişme de Mısır'da Muhammed Mursi iktidarının askeri darbe ile devrilmesidir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, cephe içerisindeki bütün partiler, “Mısır halkının özgür tercihi ile başa geçen Mursi iktidarına saygı duyulması gerektiği fikrinde” MK ile birlikte hareket etmiştir. Ancak darbeden sonra, (bu partiler darbeyi desteklememiştir) MK'nın enerjisinin önemli bir

⁸³⁶ Abdülmecid Dandis ile kişisel görüşme, 15 Aralık 2014, Amman. Dandis, Vihda Partisi'ni MRC'de temsilde yetkili isimdir.

⁸³⁷ Nidal Madiye ile kişisel görüşme, 15 Aralık 2014, Amman.

⁸³⁸ Abla Ebu Olbe ile kişisel görüşme, 17 Aralık 2014, Amman.

kısmını Mısır'daki darbeye ayırmaya başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. MK'nın Mısır'daki darbe ile ilgilenmeye başlaması, ülke içindeki mevzularda eskisi kadar etkin olmamasına yol açmıştır.

Rejimin strateji geliştirmesine gerek kalmadan, ülke içindeki protestoların artmasını engelleyen durumlardan biri de Körfez ülkelerinin Ürdün rejimi yanındaki kati duruşu olmuştur. Bu durum, yukarıda izah edilen Körfez monarşilerinin sağladığı yardımlardan ayrı değerlendirilmelidir. Kral Hüseyin'in 1990'daki Körfez Krizi'nde Irak'ı desteklemesi sonucunda, Ürdün sadece Suudi Arabistan'ın yaptığı yardımların kesilmesiyle cezalandırılmamış, buna ilaveten Suudi Arabistan ve Kuveyt'te çalışan çok sayıda Ürdünlü işçi sınır dışı edilmişti.⁸³⁹ Ürdün'de yaşayan ve ülke yönetiminden bağımsız şekilde Körfezdeki akrabalarından düzenli maddi destek alan binlerce insan, tarihi tecrübelerden hareketle, istikbal kaygısıyla hareket etmiştir.

4.4. Küresel Düzey

Rejimin varlığını idame ettirebilmek için geliştirdiği stratejilerin üçüncü düzeyini uluslararası aktörlerle ilişkiler oluşturmaktadır. Shushan'ın⁸⁴⁰ işaret ettiği şekliyle, otokratik devletlerde rejimler, güçlerini pekiştirmeye yardımcı olan aktörlerin desteklerini kaybetmemek üzerine strateji geliştirmektedir. Kazanan koalisyon şeklinde tabir olunan bu aktörler, kimi durumlarda devlet içindeki güçlü elitler, kimi zaman bölgesel aktörler, kimi zaman da küresel güçlerden oluşabilir. Kazanan koalisyonun durum ve zamana göre değişebileceğine dikkat çeken Shushan, bu durumu iki olay üzerinden örneklendirmektedir. Buna göre, ilk körfez savaşında Ürdün'ün, ABD'nin Irak'a yönelik operasyonlarına katılmamasının sebepleri, bölgesel aktörlerin ve özellikle Irak'ın desteğini kaybetmeme isteği ve ülke içi şartların müsait olmayışı şeklinde açıklanmaktadır. İkinci Körfez Savaşı'nda ise Ürdün'ü, ABD'nin Irak'a yönelik operasyonlarını desteklemeye iten önemli saikler, Irak'ın Ürdün için 1990'lardaki kadar önem arz etmemesi ve ülke içi şartların ABD'yi desteklemeye 90'lara göre daha elverişli olması şeklinde izah edilmektedir. Bunlara ilaveten, Birinci Körfez Savaşı'nın ardından İsrail ile başlayan barış görüşmelerinin Ürdün'e yönelik ABD desteklerinin artmasında önemli bir yer teşkil ettiğini, dolayısıyla bu yardımların Ürdün'ün İkinci Körfez Savaşı'ndaki tutumunun değişmesinde etkili olduğunu ifade etmek gerekir.

⁸³⁹ Zeynep Sütalan, a.g.e., s. 194–195.

⁸⁴⁰ Debra Shushan, a.g.e.

Devletler için, özellikle otokratik rejimlerde, iç politika kadar küresel devletlerle geliştirilen dış politikalar da hayati önem taşımaktadır. Çünkü Debra Lois Shulman'ın da işaret ettiği gibi,⁸⁴¹ otokratik liderler, dış politikalarında küresel devletlerle geliştirdikleri ilişkileri, devlet içindeki güçlerini pekiştirmede ve rejimlerini idame ettirmede bir araç olarak kullanmaktadırlar.

Arap Baharı sürecine bakıldığında Ürdün için kazanan koalisyonun bir tarafının da küresel güçler olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Halkın taleplerine tam anlamıyla karşılık veremeyen Kral Abdullah, Barré ile Musciull'in⁸⁴² dikkat çektiği gibi, ülkenin çevresinde yer alan elitlerin⁸⁴³ ve halkın bir bölümünün desteğini gözden çıkarmış, sürecin kazanan koalisyonunu oluşturan aktörlerden biri olan küresel güçler ile yakın ilişkiler tesis etmiştir. Küresel güçlerle kurulan ilişkilerin katkısıyla sağlanan rejim idamesi, iki türlü ve birbirini bütünler bir ilişki biçimiyle oluşmaktadır. Buna göre, rejim küresel güçlere; küresel güçler de rejime ihtiyaç duymaktadır.

Ürdün rejiminin küresel güçlere ihtiyaç duymasının en temel nedeni, iktisadi açıdan zayıf olan ülkenin maddi yardımlarla ayakta duruyor olmasıdır. Greenwood'un⁸⁴⁴ (2003), çalışmasında vurguladığı gibi dış mali yardımlar, aslında Ürdün'de rejimin idamesinde uzun yıllar kullanılan bir stratejidir. Çünkü doğal kaynaklardan yoksun ve iktisadi açıdan fakir bir ülke olan Ürdün'de, rejimin idamesi dışarıdan gelen yardımlarla sağlanmaktadır. Geçmişte, görece istikrarlı zamanlarda dahi, dış politikasını yardımları ülkeye çekmek üzerine inşa eden Ürdün'ün, Arap Baharı'nda aynı stratejiyi uygulamış olması kaçınılmaz bir durumdur.

Küresel güçlerin rejime ihtiyaç duymasının en temel nedeni ise Arap Baharı sürecindeki bölgesel istikrarsızlığın bu güçlerde doğurduğu rahatsızlıktır. Küresel güçler, Arap Baharı ile birlikte bölgede sayıları azalmaya başlayan istikrarlı ülkelere daha fazla

⁸⁴¹ Debra Lois Shulman, a.g.e.

⁸⁴² Géraldine Barré ve Luigi Musciulli, a.g.e.

⁸⁴³ Rejimin belirlediği kazanan koalisyonun içerisine başkaldırmak ve protesto gösterilerine katılmak suretiyle girmeyen çevresel elitleri, küresel aktörlerle geliştirdiği ilişkilerle kazanma girişimi dikkat çekicidir. Rejimi oluşturan yönetici elitlerin, ülke dışında sağladıkları işbirlikleri vasıtasıyla kazanan koalisyon içerisinde yer almayan çevresel elitleri kazanmaya yönelik siyaset geliştirdikleri görülmektedir. Ürdün'de protesto gösterilerinin başlamasının üzerinden henüz iki ay geçmişken Uluslararası İşbirliği ve Planlama Bakanı Cafer Hasan'ın Brüksel'e giderek kendilerinin Ürdün eyaletlerinde küçük ve orta sınıf müteşebbislere yeni iş imkânları sağlayabilmeleri için AB'den destek talep etmesi, geliştirilen bu stratejiye örnek teşkil etmektedir. "Hassan Urges EU Officials to Support Jordan's Economy", **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/hassan-urges-eu-officials-to-support-jordans-economy>, (02.09.2014). Bu stratejiyle rejim, kaybeden koalisyonu Filistinlilerle sınırlamak istemiştir.

⁸⁴⁴ Scott Greenwood, a.g.e.

ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Küresel güçlerin, Ürdün rejimini ayakta tutma stratejileri, bir taraftan küresel güçlerin kendi çıkarları için gerekli olan bölgesel güvenliğin teminini sağlarken diğer taraftan rejime varlığını idame ettirmede aradığı fırsatları sunmuştur. Bu ikili ilişki sonucunda rejim idamesi, dört temel strateji çerçevesinde ve bu iki durumun yönlendirmesi sonucu oluşmuştur.

Bu stratejilerden ilki, Suriye Krizi'nin derinleşmesinin ardından bölgenin kaotik bir hal almasıyla ortaya çıkan mülteciler üzerinden geliştirilmiştir. Itani'nin⁸⁴⁵ belirttiği gibi, İsrail'in kurulmasından sonra ülkeye akın eden Filistinli, yanı sıra Iraklı ve özellikle son zamanlarda savaştan kaçıp Ürdün'e sığınan çok sayıda Suriyeli mültecinin sebep olduğu karmaşık toplumsal yapı, Ürdün rejimini ulusal ve bölgesel tehditlere açık hale getirmektedir. Üstelik mültecilerin zaten zayıf bir ekonomiye sahip olan ülkeye fazladan yük getirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Ancak olumsuz gibi görünen Suriye Krizi'nin ve Suriyeli mülteciler meselesinin, rejim idamesinde bir araç olarak kullanıldığını ve rejimin mülteciler sorunu üzerinden küresel güçlerden büyük maddi yardımlar sağladığını ifade etmek gerekmektedir. Üstelik bu yardımlar, iktisadi alanlarla sınırlı kalmamış, Suriye Krizi'ne bağlı olarak ortaya çıkan güvenlik sorunlarını da kapsamıştır. Ürdün rejimi, başta mülteciler olmak üzere, Suriye meselesinin ülkeye maliyeti konusunu, küresel güçlerle geliştirdiği bütün ilişkilerde öncelikli gündem maddesi yapmıştır. Aşağıda, mültecilerin sebep olduğu maddi yükten daha fazlasına tekabül eden yardımlardan ve iktisat dışı alanları kapsayan dış desteklerden bir kısmı ve rejimin bu destekleri alış biçimi açıklanacaktır.

2012'de Washington'daki liderler zirvesinde Kral Abdullah, ülkesindeki Suriyeli mültecilerin sayılarının gün geçtikçe arttığını ve Ürdün'ün bu yükü kaldıramayacağını Obama'ya iletmış; çok geçmeden Obama'dan 200 milyon dolar ek maddi yardım sözü almıştır. ABD'nin sadece 2012 yılında Ürdün'e yaptığı yardım, ki bu yardım birçok alanı kapsamaktadır, 1 milyar 200 milyon dolara yakındır.⁸⁴⁶ Kral Abdullah Obama'ya, mülteci sayısını 450 bin ve bu mültecilerin ülkeye maliyetini yıllık 550 milyon dolar şeklinde iletmıştır.⁸⁴⁷ Bu vaat, Mayıs'ta imzalanan bir anlaşma ile hayata geçmiş, buna ilaveten aynı yıl içinde, 19 Haziran Çarşamba günü, ABD Amman Büyükelçiliği, ABD Hükümeti'nin

⁸⁴⁵ Faysal Itani, a.g.e. s. 1–2.

⁸⁴⁶ "How Much Money does the U.S. Give to Jordan?", (t.y.), **Jordan Times**, <http://us-foreign-aid.insidegov.com/q/88/1590/How-much-money-does-the-U-S-give-to-Jordan>, (21.05.2015).

⁸⁴⁷ "Obama Vows Aid for Syrian Refugees in Jordan", (23.03.2013), **Al Jazeera**, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/03/2013322145755378654.html>, (22.08.2014).

Suriyeli mülteciler için 300 milyon dolarlık ek bir yardım daha sağlayacağını ve bu meblağın 45 milyon dolarlık kısmının doğrudan Ürdün'e verileceğini açıklamıştır.⁸⁴⁸

Ürdün'ün, Suriyeli mülteciler için 2012 yılında ihtiyaç duyduğu paranın yarısına yakını sadece ABD'den gelmiştir. Meselenin sadece iktisadi boyutuyla ilgilenmeyen ABD, ilerleyen süreçte askeri olarak da Ürdün'e destek vermeye başlamıştır. Başbakan Abdullah Ensür, 22 Haziran 2013'te, 200 ABD askerinin eğitim ve tatbikat için, 700 askerinin de patriot füzeleri ve f-16'lar için Ürdün'de bulunduğunu duyurmuştur. Muhtemel bir güvenlik sorununa karşı Ürdün'ün savunma kabiliyetini güçlendirmek için bu askerlerin Ürdün devletinin isteği ile ülkede kaldığı açıklanmıştır.⁸⁴⁹

ABD'nin rejime desteklerine benzer şekilde diğer Batılı devletler de konuya duyarız kalmamıştır. İngiltere Uluslararası Kalkınma Bakanı Justine Greening, 26 Ocak 2013 Cumartesi günü, İngiltere'nin Suriyeli mültecilere insani yardım kapsamında Ürdün'e 21 milyon Sterlin yardımda bulunacağını açıklamıştır.⁸⁵⁰ Buna ilaveten, Haziran 2013'te Kral Abdullah'ın İngiltereye yaptığı ziyaretin ardından David Cameron, mültecilerin sebep olduğu yükü azaltmak için ülkesinin Ürdün'e 50 milyon Sterlin daha yardımda bulunacağını taahhüt etmiş ve G-8 ülkelerinin daha fazla yardımda bulunması için çaba göstereceğine söz vermiştir. Yapılan bu yardımların ardından İngiltere Amman Büyükelçiliği, ülkesinin Kasım 2013'e kadar geçen sürede toplam 500 milyon Sterlin (800 milyon Dolar) insani yardımda bulunduğunu ve bu yardımın 100 milyon Sterlinlik (113 milyon ÜD) kısmının doğrudan Ürdün'e verildiğini açıklamıştır.⁸⁵¹ Dolayısıyla henüz 2014'e girilmeden Ürdün, Suriyeli mültecilerin sebep olduğu yükün altından kalkabilmek için sadece İngiltere'den 160 milyon dolar katkı almıştır.

Suriye Savaşı'nın yol açtığı iktisadi yükün altından kalkabilmesi için Ürdün'e katkı sunan bir diğer ülke de Fransa'dır. Yaptığı iktisadi yardımların yanı sıra Fransa, ülkeye çok sayıda tıbbi yardımda bulunmuştur. Örneğin, Ağustos 2012'de Marka Askeri Havaalanına

⁸⁴⁸ Hani Hazaimh, "US Boosts Aid for Syrian Refugees by \$300 Million", (20.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/us-boosts-aid-for-syrian-refugees-by-300-million>, (18.10.2014).

⁸⁴⁹ "Jordan Hosting 900 US Troops to 'boost defence'—Ensür", (22.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-hosting-900-us-troops-to-boost-defence---ensur>, (18.10.2014).

⁸⁵⁰ Hana Namrouqa, "UK Announces 21 Million Pounds in New Humanitarian Aid for Syrian Refugees", (26.01.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/UK+announces+21+million+pounds+in+new+humanitarian+aid+for+Syrian+refugees-56593>, (20.11.2014).

⁸⁵¹ "£11 Million in British Aid to Support Vulnerable Syrian Refugees in Jordan", (13.11.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/11-million-in-british-aid-to-support-vulnerable-syrian-refugees-in-jordan>, (20.11.2014).

inen bir uçak, mülteciler için 80 ton tıbbi malzeme⁸⁵² indirmiştir. İlerleyen süreçte ilave yardımlarına devam eden Fransa, bölgeye içerisinde Fransız Silahlı Kuvvetlerine bağlı doktorlar da bulunmak üzere çok sayıda uzman ekip göndermiştir.⁸⁵³

Fransa'nın, Suriyeli mülteciler meselesinde rejime desteğini Hollande'nin bir cümlesi açıkça özetlemektedir. 7 Ağustos 2012'de, Kral Abdullah ile görüşen Fransız Cumhurbaşkanı Hollande, Ürdün'ün binlerce mülteciye ev sahipliği yapmasının takdire şayan olduğunu Kral Abdullah'a iletmiş ve ülkesinin destek vermeye devam edeceği sözünü vermiştir.⁸⁵⁴ Benzer şekilde, aynı meselede rejime en büyük desteği sağlayan ülkelerin bir diğeri de Almanya'dır. Alman hükümetinden birçok temsilci farklı zamanlarda ve sıklıkla ülkeye gelerek mülteci kamplarını ziyaret etmişlerdir. Alman Dışişleri Bakanı Guido Westerwelle, Dışişleri Bakanı Nasır Cude ile birlikte Zaatarı mülteci kampını ziyaret etmesi bu kapsamda verilebilecek sadece bir örnektir. Buluşmada Ürdün Dışişleri Bakanı Nasır Cude, mevkidaşına, Kral Abdullah'ın Ürdün'ün kıt kaynaklarına rağmen ülkede bütün imkânların seferber edilmesi ve Suriyelilere bütün kapıların açık tutulması talimatı verdiğini iletmiştir. Bunun üzerine Westerwelle, Ürdün'ün mültecilere gösterdiği muamelenin örnek alınması gereken nitelikte olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵⁵ Eylül 2012'deki bu ziyaretin ardından, kamptaki manzaranın kalbine dokunduğunu ifade eden Alman Bakan 2 milyon Avro yardım sözü vermiştir.⁸⁵⁶ Bakanın ziyaretinden kısa bir süre sonra, 28 Kasım 2012 Çarşamba günü, Almanya'nın Amman Büyükelçiliği, Almanya'nın Suriyeli mültecilerle ilgili yaptığı iktisadi yardımların 50 milyon Avro'yu geçtiğini açıklamıştır.⁸⁵⁷

JICA vasıtasıyla Ürdün'de halihazırda birçok proje yürüten Japonya'nın mülteciler konusunda daha çok UNRWA ile irtibatta olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Japonya'nın izlediği genel siyaset böyle olmasına rağmen, Japon yetkililer Suriyeli

⁸⁵² "France Flies Aid to Syrian Refugees in Jordan", (12.08.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/france-flies-aid-to-syrian-refugees-in-jordan>, (05.11.2014).

⁸⁵³ ABD Fransız Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Communiqué Issued by the Ministry of Defense", (13.09.2012), <http://franceintheus.org/spip.php?article3866>, (01.07.2015).

⁸⁵⁴ Daha fazla bilgi için bkz: ABD Fransız Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Conversation between M. François Hollande, President of the Republic, and King Abdullah II of Jordan—Communiqué issued by the Presidency of the Republic", (09.08.2012), <http://franceintheus.org/spip.php?article3790>, (01.07.2015).

⁸⁵⁵ "جودة: بتوجيهات من الملك .. مستمرون بتقديم الخدمات للاجئين السوريين", (08.09.2012), **Ed-Düstur**, s. 17.

⁸⁵⁶ Hani Hazaimeh, "Germany to Provide 2m Euros to Assist Kingdom in Hosting Syrians", (08.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/germany-to-provide-2m-euros-to-assist-kingdom-in-hosting-syrians>, (19.11.2014).

⁸⁵⁷ "German Support for Kingdom in Refugee Crisis over JD46m", (28.11.2012), **Jordan Times** <http://jordantimes.com/german-support-for-kingdom-in-refugee-crisis-over-jd46m>, (19.11.2014).

mülteciler meselesinde dönem dönem doğrudan rejimle de işbirliği içinde olmuştur. Mart 2013'te Japonya Ürdün Büyükelçiliği Ürdün'deki Suriyeli mültecilere yapılan insani yardımlara 25.5 milyon dolar⁸⁵⁸ ilave kaynak aktarılacağını açıklamıştır.⁸⁵⁹ Yine büyükelçiliğin Haziran 2013'te yaptığı açıklamaya göre Japonya, 2011'de Suriye Savaşı'nın başlangıcından itibaren savaşın zararlarını tamir etmek amacıyla 90 milyon dolar harcamış ve bu harcamaların 36,97 milyon dolarlık en büyük bölümünü doğrudan Ürdün için yapmıştır.⁸⁶⁰

Ürdün, Suriye Krizi'nin sonuçlarının hafifletilmesi için Batılı müttefiklerinden, bir kısmı yukarıda aktarıldığı gibi, müteaddit defalar maddi yardım almıştır. Bu ülkelerin yanı sıra, Rusya ve Çin'in de konu ile yakından ilgilendiğini belirtmek gerekir. Her iki ülke de Ürdün'ün Suriye Savaşı'nda izlediği siyaseti olumlu karşılamışlardır. Krizin barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmasını isteyen ve Suriye'ye silahlı bir müdahaleye karşı çıkan Ürdün, bu siyasetinin meyvesini Batılı ülkelere olduğu gibi doğrudan maddi yardımlar şeklinde alamasa da, Rusya ve Çin'in yatırımlarını ülkeye çekerek toplamıştır. Ülkeye gelen Rus yatırımcılar ve iki ülke arasında artarak devam eden nükleer işbirliğine ilaveten Rusya, yapılan ikili görüşmelerinin her defasında Ürdün'ün üstlendiği rolün kıymetini vurgulamış ve uluslararası camiayı Ürdün'e daha fazla yardım etmeye davet etmiştir. 9 Mayıs 2013'te Dışişleri Bakanı Nasır Cude'yi Moskova'da ağırlayan mevkidaşı Sergei Lavrov, Cude'nin şahsında Ürdün'ü, Suriye Krizi'nin barışçıl yollarla çözümüne yönelik iştiyakından dolayı tebrik ederek Ürdün'ün Suriye meselesinde üstlendiği insani yardımların takdire şayan olduğunu belirtmiştir.⁸⁶¹ Bu ziyaretten kısa bir süre sonra, 19 Ağustos 2013'te Nasır Cude, Moskova'ya bir seyahat daha gerçekleştirerek yine mevkidaşı Sergei Lavrov ile buluşmuştur. Mayıs ayındaki görüşmelerde ele alınan konular tekrar masaya yatırılmış ve Suriye Krizi'ne barışçıl çözüm arayışları değerlendirilmiştir.⁸⁶²

⁸⁵⁸ Temmuz 2013'te Amman'a gelen Japon Dışişleri Bakanı, Başbakan Abdullah Ensur ile görüşerek ülkesinin Suriyeliler için verdiği yardımların nerelerde ve nasıl kullanıldığı hakkında ayrıntılı bilgi almıştır., “النسور ميسرة التحديث و التطوير في الاردن تستهدف تعزيز الحريات”, (26.07.2013), **Ed Düstur**, s. 1.

⁸⁵⁹ “Japan to Extend \$25.5m to Syrian Refugee Relief Efforts in Jordan”, (07.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/japan-to-extend-255m-to-syrian-refugee-relief-efforts-in-jordan>, (08.12.2014).

⁸⁶⁰ “Japan Announces \$120 Million Soft Loan to Jordan”, (18.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/japan-announces-120-million-soft-loan-to-jordan>, (18.10.2014).

⁸⁶¹ “Jordan, Russia Hold Consultations on Syria, Mideast”, (10.05.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-russia-hold-consultations-on-syria-mideast>, (18.12.2014).

⁸⁶² “Judeh, Lavrov Discuss Ties, Region in Moscow”, (19.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/judeh-lavrov-discuss-ties-region-in-moscow>, (18.12.2014).

Mevzunun insani boyutu ve krizin barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmasına odaklanan Rusya'nın mültecilerle ilgili Ürdün'ün yaşadığı soruna maddi olarak doğrudan pek fazla destek vermediği görülmektedir. Ancak buna rağmen Rusya, yine maddi konuları kapsayan birçok alanda Ürdün rejimini güçlendiren ilişkilerin tesisinden imtina etmemiştir.

Rusya gibi Çin de meselenin barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması konusuna odaklanmıştır. Bir dönem gündeme gelen askeri dış müdahalenin tamamen karşısında duran Çin, Ürdün'ün takındığı benzer tavrı memnuniyetle karşılamıştır. Çünkü bölgede artan istikrarsızlık ortamında Ürdün, Çin açısından jeo-stratejik öneme sahiptir. Çin'in 2011 yılına kadar geçen sürede bölgede bitirdiği projelerin toplam maliyeti 100 milyar dolardan fazladır. Yedinci büyük ortağı konumundaki Arap Devletler ile sadece 2011 yılındaki ticaret hacmi 90 milyar dolar civarındadır. Bu sebeple, bölgeye giriş kapısı şeklinde gördüğü Ürdün'de rejimin idamesi, Çin için büyük ehemmiyet arz etmektedir. Bölgesel güvenliğin ve çıkarlarının tehlikeye düşmemesi için birçok alanda rejime destek veren Çin, Ürdün'e Suriyeli mültecilerin ağır yükünün hafifletilmesi amacıyla 2011–2013 yılları arasını kapsayan süreçte 15 milyon dolar yardım vaadinde bulunmuş ve bu vaadi belirli aralıklarla yerine getirmiştir.⁸⁶³

Ürdün'de rejimin küresel güçlere, küresel güçlerin de rejime karşılıklı ihtiyaç duymaları üzerinden rejime, idamesini sürdürmede kolaylık sağlayan bir başka strateji ülkedeki reformlar vesilesiyle geliştirilmiştir. Rejimi, varlığını sürdürmede güçlendiren bu reform stratejisi aynı zamanda halk tarafından protesto edilen Ürdün rejiminin uluslararası alanda meşruiyet kazanmasına da vesile olmuştur.

Ryan, Ürdün rejiminin, protestolar sürecinde dahi baskıcı yöntemlere başvurmaktan imtina ederek, Batılı müttefiklerine mesaj verdiği işaret etmektedir. Buna göre rejim, birtakım siyasal reformlar gerçekleştirerek hem monarşinin devamını sağlamış hem de devrimin önüne geçmiştir. Ryan'ın “Üçüncü yol” şeklinde tanımladığı bu strateji sayesinde Ürdün, ABD ve AB gibi batılı müttefiklerinin nezdinde meşruiyet sağlamış ve Batının daha geniş reformların gerçekleştirilmesini istemesinin önüne geçmiştir.⁸⁶⁴

Üç yıllık sürece bakıldığında Ürdün'ün küresel aktörlerle ilişkilerinde, gündem maddesi olmamasına rağmen, rejimin ülkede gerçekleştirdiği siyasal reformlara devamlı

⁸⁶³ “China to Present \$2.5 Million in Financial Assistance to Jordan”, (07.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/china-to-present-25-million-in-financial-assistance-to-jordan>, (19.12.2014).

⁸⁶⁴ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 145.

dikkat çektiği görülmektedir. Özellikle Batı için büyük önem arz eden ve demokratikleşme anlamına gelen reform süreciyle Rusya ve Çin'in, Batılı ülkeler kadar ilgilenmediklerini söylemek gerekir. Bu iki ülke, Ürdünlü yetkililer ülkedeki reform sürecini anlattıklarında dahi reform konularına girme gereği duymadan Ürdün'ü destekleme sözü vermiştir. Küresel güçlerden sadece AB'nin reform sürecinden görece rahatsızlık duyduğu söylenebilir. Bu da doğal olarak AB'nin kuruluş felsefesi ile açıklanabilecek bir durumdur.

Ürdün rejiminin idamesine ve küresel güçlerce meşruiyetine katkı sağlayan bu konu ile ilgili gelişmelerin önemli olanları, çalışmanın üçüncü bölümünde açıklanmıştır. Dolayısıyla bu bölümde, reform konusunun her iki tarafça nasıl kullanıldığını gösteren bazı önemli gelişmeler ile iktifa edilecektir. Bu kapsamda, örneğin, Kral Abdullah'ın 17 Ocak 2012 Salı günü gerçekleştirdiği ABD ziyaretinde Obama ile buluşması önemli mesajlar içermektedir. Görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında Obama, “arkadaşım” diye hitap ettiği Kral Abdullah'ın ülkede gerçekleştirmeye gayret ettiği reform girişimlerinden övgü ile bahsetmiştir.⁸⁶⁵

Ülkede protesto gösterilerinin başlamasının üzerinden dört ay gibi kısa bir süre geçmişken ülkeyi ziyaret eden ABD Dışişleri Bakanının birçok reform gerçekleştiren Ürdün'ün reformlar konusunda lider ülke olduğunu vurgulaması,⁸⁶⁶ aslında rejimin hayatta kalma adına geliştirdiği bu stratejinin başarısını ve dahası küresel güçlerin rejime olan ihtiyacını göz önüne sermektedir. Çünkü Bakanın ziyaret ettiği Nisan 2011'e ve hatta Obama'nın reformlardan övgü ile bahsettiği Ocak 2012'ye kadar geçen sürede ülkede siyasal reform adına atılan ilk ve tek adım yeni bir seçim kanunu hazırlaması için kurulan UDK'dır. Diğer bütün önemli reformlar, 2012 baharında ve yazında hayata ancak geçebilmiştir.

Rejimin elde ettiği bu başarı, Kral Abdullah'ın küresel düzeyde gerçekleştirdiği bütün toplantılarda gündem maddelerini ele almadan önce ülkedeki reform süreci hakkında mevkidaşlarını bilgilendirmesinden kaynaklanmaktadır. 2011'in sonlarına doğru İngiltere'ye yapılan seyahat⁸⁶⁷ süresince yapılan bütün görüşmelerde Kral Abdullah'ın

⁸⁶⁵ ABD Beyaz Saray İnternet Sitesi, “Remarks by President Obama and His Majesty King Abdullah II of Jordan After Bilateral Meeting”, (17.05.2011), <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/05/17/remarks-president-obama-and-his-majesty-king-abdullah-ii-jordan-after-bi>, (21.11.2014).

⁸⁶⁶ “المملك يؤكد أهمية الدور الأميركي في دعم عملية السلام”, (04.05.2011), *El Ğad*, s. 1–2–13.

⁸⁶⁷ “جلالته يلتقي وزير الخارجية البريطاني و يؤكد متانة العلاقات بين البلدين”, (12.11.2011), *Ed-Düstur*, s. 1.

Ürdün’de gerçekleştirilen reformlar hakkında muhataplarını bilgilendirmesi⁸⁶⁸ bilinçli şekilde izlenen bir stratejidir.

Ürdün’de rejim, bu stratejinin meyvelerini kısa sürede elde etmiştir. Ürdün’de meclis üyeleriyle bir araya gelen Ortadoğu ve Güney Asya’dan sorumlu İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Alistair Burt’un, iktisadi kadar siyasi reformların da büyük önem taşıdığına işaret ederek Ürdün’deki reform sürecine ülkesinin tam destek verdiğini meclis üyelerine iletmesi, bu stratejinin olumlu sonuçlarından sadece bir diğeridir.⁸⁶⁹ Buna benzer olarak, İngiliz Başbakanın Mayıs 2011’de Kral’ın zor koşullar altında ülkede gerçekleştirmeye çalıştığı reformlardan sitayişle bahsetmesi;⁸⁷⁰ Temmuz 2012’de Paris’te Kral Abdullah’ı ağırlayan Fransız Cumhurbaşkanı Francois Hollande’ın bölgesel zor koşullara rağmen halkın reform taleplerine cevap veren Kral Abdullah’ı tebrik etmesi;⁸⁷¹ Almanya Dışişleri Bakanı Westerwelle’nin Alman hükümetinin ülkede gerçekleştirilen reformlardan büyük memnuniyet duyduğunu ifade ederek Ürdün’de hayata geçirilen siyasi reformları desteklemeye devam edeceği sözünü vermesi;⁸⁷² Mart 2012’de, Japonya Dışişleri Bakanı Koichiro Gemba’nın, Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan’ı Japonya’da ağırladığında Ürdün’deki demokratikleşme çabalarının en yakın zamanda sonuç vereceğine yönelik inancını ifade etmesi,⁸⁷³ rejimin geliştirdiği bu stratejinin başarıları şeklinde yorumlanabilir.

Demokratikleşme konusundaki sorunları uluslararası toplumca da dillendirilen küresel güçlerden Rusya ile Çin’in, Ürdün’deki reform sürecine ya ilgisiz kaldığı ya da başka bir açıdan baktığı görülmektedir. Ürdün’de protesto gösterileri başladıktan sonra ülkeye ilk gelen heyetin Rusya’dan olması, Rusya’nın rejimden vazgeçmeyeceğine dair bir mesaj şeklinde yorumlanabilir. Bütün küresel güçler, Ürdün’deki reform süreci ile ilgili bir açıklama yaparken Rusya, mevzu ile alakadar olmamış; ancak rejime desteğini her fırsatta sunmuştur. Bu kapsamda, ülkede halkın talepleri ile mücadele eden Kral Abdullah, Nisan

⁸⁶⁸ “King, British FM Discuss Ties, Region’s Future”, (13.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-british-fm-discuss-ties-regions-future>, (17.09.2014).

⁸⁶⁹ “وزير بريطاني يشيد بدور المجلس الاقتصادي والاجتماعي”, (22.01.2011), **Ed-Düstur**, s. 8.

⁸⁷⁰ “King, British Premier Discuss Region, Peace Efforts”, (13–14.05.2011), **Jordan Times**, s. 1–6.

⁸⁷¹ “King, Hollande Exchange Views on Regional Developments, Ties”, (03.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-hollande-exchange-views-on-regional-developments-ties>, (18.11.2014).

⁸⁷² Hani Hazaimah, “Germany Voices Support for Reform Process”, (29.01.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/germany-voices-support-for-reform-process>, (19.11.2014).

⁸⁷³ Japonya Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, “Meeting between Minister for Foreign Affairs Mr. Koichiro Gemba and Jordanian Minister of Planning and International Cooperation Dr. Jafar Hassan”, (02.03.2012), http://www.mofa.go.jp/announce/announce/2012/3/0302_01.html, (08.12.2014).

2011’de, Rusya’ya gerçekleştirdiği ziyaretten istediğini alarak dönmüştür. Toplantıda Medvedev, Kral’ın bölgedeki istikrarı güçlendirme ve barışı sağlama adına gösterdiği çabayı desteklediklerini vurgulayarak “Ürdün ve Rusya güzel ikili ilişkileri hak ediyor ve biz birçok konuda ortağız.” demiştir. Başbakan Putin de Ürdün’ün, Rusya nezdindeki yerine işaret ederek “Kral Abdullah, Rusya’da büyük değere sahip bir arkadaştır.” ifadesini kullanmıştır.⁸⁷⁴

Ürdünlü siyasetçilerin Çinli mevkidaşları ile kurdukları temaslarda da ülkedeki reform sürecinden bahsettikleri ve Çinli yetkilileri bilgilendirdikleri görülmektedir. Ancak Çin’in bu konudaki tavrının Rusya ile paralellik arz ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Rusya gibi reform konusuna odaklanmayan Çinli yetkililer, doğrudan rejimin idamesi ile ilgilenmişlerdir. Bu noktada, özellikle gösterilerin başları kabul edilebilecek bir tarihte, 26 Eylül 2011’de, Çin Polis Güçleri Komutanı Wang Jiaping ve beraberindeki heyetin Ürdün’e gelerek Ürdün Genelkurmay Başkanı Meşal El Zaben, Jandarma Dairesi Genel Direktörü Tefik Tavalbe ve Kral Abdullah’la Ürdün polisinin eğitilmesi konusunu müzakere etmesi, Çin’in Ürdün’e bakış açısını göstermesi bakımından mühimdir.⁸⁷⁵ Dahası ilerleyen süreçte Çin, bölgesel güvenliğin teminatı olarak gördüğü rejime, Ürdün Silahlı Kuvvetlerinde kullanılmak üzere, değeri 4.9 milyon doları bulan askeri ekipman desteğinde bulunmuştur.⁸⁷⁶

Ürdün’ün küresel düzeyde geliştirdiği bu stratejinin, tam anlamıyla karşılık bulmadığı tek güç AB olmuştur. AB temsilcileri, çoğu zaman Ürdün’ün gayretlerinden övgü ile bahsederken kimi zaman da bu gayretleri yetersiz bulmuşlardır. Ancak her şeye rağmen Ürdün rejimine yönelik AB desteğini reformlar konusunda da görmek mümkündür.

Ülkede, yasama organı siyasi reformlar üzerinde tartışmalarını sürdürürken 29 Ağustos 2011 Pazartesi günü, Kral Abdullah ile bir araya gelen AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Başkanı Catherine Ashton, AB’nin Ürdün’de kapsayıcı reformlar için sarfedilen çabayı takdirle karşıladığını açıklamıştır.⁸⁷⁷ Olumlu

⁸⁷⁴ “الملك يثمن الدور الروسي تجاه القضية الفلسطينية والتحديات التي تواجهها المنطقة”, (08.04.2011), **Ed-Düstur**, s. 3.

⁸⁷⁵ “Jordan, China Discuss Police Cooperation”, (27.09.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-china-discuss-police-cooperation>, (19.12.2014).

⁸⁷⁶ “China to Provide Kingdom with Military Equipment Worth \$4.9m”, (30.12.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/china-to-provide-kingdom-with-military-equipment-worth-49m>, (19.12.2014).

⁸⁷⁷ Hani Hazaimah, “King, Ashton Discuss Mideast, Ties”, (30.08.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-ashton-discuss-mideast-ties>, (11.09.2014).

söylemler bir yana, ülkedeki reform sürecine dair AB nezdinde dönem dönem bazı hayal kırıklıkları yaşandığını belirtmek gerekmektedir. Örneğin, Avrupa Komisyonu ve AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Temsilciliğinin yıllık olarak açıkladığı raporda (20 Mart 2013), Ürdün'ün reform çalışmalarının övgüye değer görüldüğüne fakat ülkede atılması gereken çok fazla adımın bulunduğuna dikkat çekilmesi, bu hayal kırıklığının bir göstergesi şeklinde yorumlanabilir.⁸⁷⁸

Bütün hayal kırıklıklarına rağmen AB, bölgesel güvenliğin en önemli teminatlarından biri olarak gördüğü Ürdün'deki rejimden vazgeçememiş ve ülkedeki reform sürecinden, tam anlamıyla memnun olmasa da, övgü ile bahsetmeye devam etmiştir. Josette Durrieu başkanlığındaki AB Parlamenterler Meclisi Ortadoğu Alt Komitesi, (raporun yayımlandığı tarihten kısa bir süre sonra, 7 Nisan 2013 Pazar günü) Amman'a gelerek Kral Abdullah'a, AB'ye üye devletlerin Ürdün'ün demokratikleşme sürecine verdiği eşsiz desteğin devam edeceğini ve dahası ilerleyen süreçte komisyonun uzman desteği de sağlayacağını iletmiştir.⁸⁷⁹

Ürdün'ün rejim idamesinde küresel aktörlerin desteğini almak için izlediği bir diğer siyaset de barış stratejisidir. Curtis Ryan'ın,⁸⁸⁰ çalışmasında işaret ettiği gibi, bölgede İsrail ile barış antlaşması imzalayan iki ülkeden biri olan Ürdün'de rejim, İsrail ile barış sürecini sürdürerek ve İsrail-Filistin uyuşmazlığında önemli görevler üstlenerek Batı'nın ve batılı küresel güçlerin etkin olduğu uluslararası kurumların desteğini almaktadır. Batının en güçlü temsilcisi olan ABD ile ilişkilere bakıldığında, Robert Satloff ve David Schenker'in⁸⁸¹ belirttiği gibi, Ürdün'ün ülkeye iktisadi yardımları en temelde İsrail-Filistin uyuşmazlığındaki rolü vesilesiyle aldığı görülmektedir. Üstelik Ürdün, üstlendiği bu rolle sadece yardımları ülkeye çekmekle kalmamış, aynı zamanda, Köprülü'nün de vurguladığı gibi, İsrail'le çatışmayarak ve Batı ile iyi ilişkiler kurarak zaman içerisinde bölgede merkezi bir role sahip olmuştur. Üstelik ülkedeki Filistinlilerin nüfusunun fazlalığı, Ürdün'ün merkezi role sahip olmasının önemini İsrail-Filistin çözümsüzlüğü üzerinden iki katına çıkarmaktadır. Filistinlilere vatandaşlık veren tek ülkenin Ürdün olduğu göz önüne

⁸⁷⁸ Hani Hazaimh, "Jordan's Reform Drive Commendable, but More is Needed", (24.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordans-reform-drive-commendable-but-more-is-needed>, (10.09.2014).

⁸⁷⁹ "EU Lawmakers Put Expertise at Kingdom's Disposal", (07.04.2013), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/eu-lawmakers-put-expertise-at-kingdoms-disposal>, (10.10.2014).

⁸⁸⁰ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**.

⁸⁸¹ Robert Satloff ve David Schenker, a.g.e.

alındığında, rejimin devamlılığının, özellikle mevzubahis İsrail'in güvenliğiye, Batı ve ABD için ortak çıkar olduğu kabul edilmektedir.⁸⁸²

Özetle, Arap Baharı süreci rejimleri derinden sarsarken Batı'nın Ürdün ile yakından ilgilenmesi ve rejime arka çıkmasının birincil nedenlerinden biri de İsrail'in güvenliğidir. Rejim ülkede, Ürdün-İsrail ilişkilerini ele alan bölümde ayrıntılı şekilde izah edildiği gibi, kendisine yönelik artan protestolara rağmen İsrail ile devam eden barış sürecinden, idamesini sürdürebilmek için taviz vermemiştir. Ürdün'ün barış görüşmelerine olan inancı ya da başka bir ifadeyle rejimi ayakta tutmaya yardımcı olan barışı devam ettirme stratejisi, devlet yetkililerin Batılı mevkidaşlarıyla hemen hemen bütün diplomatik temaslarında açıkça görülmektedir. Bu temaslardan sadece birkaçını izah etmek stratejinin nasıl kullanıldığının görülebilmesi açısından yeterli olacaktır.

Ürdün'de protesto gösterilerinin başlamasından kısa bir süre sonra, 12 Nisan Salı günü, Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin Washington'da Amerikan Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'la görüşmesinde bu konu ele alınmıştır. Clinton, Kudüs, sınırlar, güvenlik, mülteciler ve su sorunlarını da kapsayacak İsrail-Filistin görüşmelerinin tekrar başlanması gerektiğine dikkat çeken Cude'ye, Ürdün'ün barış görüşmelerine yönelik katkılarından dolayı duyduklarını memnuniyeti iletmıştır.⁸⁸³ Bakanlıklar seviyesinde ele alınan konunun en üst düzeyde tekrar tekrar ele alınmış olması, meselenin büyük hassasiyet taşıdığını göstermektedir. Bu kapsamda, Mart 2012'de Kral Abdullah'ı ağırlayan Obama da İsrail-Filistin çatışmasında Ürdün'ün çabalarını takdir ettiklerine ve barış sürecinde Ürdün'ün çok önemli bir rol üstlendiğine/üstleneceğine işaret etmiştir.⁸⁸⁴

Ürdün'ün barış sürecine olan sadakatine rağmen ABD'li siyasetçilerin bazı durumlarda Ürdün'ün şikâyetlerine kayıtsız kaldıkları görülmektedir. 2013 senesinin sonlarına doğru Suriye Krizi'ni görüşmek üzere Amman'a gelen ABD Dışişleri Bakanı Kerry, Kral Abdullah'ın İsrail'in Filistin'de uyguladığı kanun dışı uygulamalardan şikâyet

⁸⁸² Nur Köprülü, **Monarchical Pluralism or De-democratization: Actors and Choices in Jordan**, s. 88–89.

⁸⁸³ “Judeh Meets with Clinton”, (14.04.2011), **Jordan Times**, s. 1–6.

⁸⁸⁴ ABD Beyaz Saray İnternet Sitesi, “President Obama Holds a Press Conference with King Abdullah II of Jordan”, (22.03.2013), <http://www.whitehouse.gov/photos-and-video/video/2013/03/22/president-obama-holds-press-conference-king-abdullah-ii-jordan#transcript>, (21.11.2014).

etmesine sessiz kalmıştır. Ancak görüşmede Kerry, bir kez daha, Ürdün'ü bölgesel barışın tesisinde üstlendiği rolden dolayı desteklediklerini vurgulamıştır.⁸⁸⁵

ABD'nin yanı sıra diğer Batılı devletlerle tesis edilen ilişkilerde de mevzunun büyük önem taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin, 13 Mayıs 2011'de, Kral Abdullah'ın İngiliz Başbakan David Cameron ile ele aldığı konuların başında yine barış süreci gelmiştir. İngiliz Başbakan, iki devletli çözüm esas alınmak suretiyle İsrail-Filistin barış görüşmelerine yönelik desteklerini devam ettireceklerini Kral'a iletmiştir.⁸⁸⁶ Aynı yıl içinde, 10 Kasım Perşembe günü, Kral Abdullah İngiltere'ye tekrar gitmiş⁸⁸⁷ ve bu defa devlet erkânının yanı sıra İngiltere Kraliçesi Elizabeth ve Prens Charles ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda Ürdünlü yetkililer, İngiltere'den barış sürecine ve özellikle Ürdün'ün bu kapsamda üstlendiği role daha fazla destek vermesini talep etmiştir.⁸⁸⁸

ABD'li ve İngiliz siyasetçilerle her vesilede konuyu müzakere eden Ürdünlü siyasetçiler, Fransız mevkidaşlarıyla da buluşmalarında konuyu öncelikli olarak gündeme taşımışlardır. Temmuz 2012'de Kral Abdullah'ın Fransa'ya yaptığı resmi ziyarette Fransa Devlet Başkanı François Hollande ile bir araya gelerek uyuşmazlık ve barış görüşmelerini ele almaları,⁸⁸⁹ bu kapsamda değerlendirilebilir.

Ürdün-Almanya ilişkilerinde, rejimin İsrail-Filistin uyuşmazlığında üstlendiği rolün ayrı bir yeri bulunmaktadır. Öyle ki, iki ülke ilişkilerinde, Ürdün'ün İsrail ile savaşmayı bıraktığı 1994 senesi bir dönüm noktasıdır. Dolayısıyla bu konu için, iki ülke ilişkilerinde neredeyse tek başına belirleyici özelliğe sahiptir tespitinde bulunmak mübalağa olmayacaktır.⁸⁹⁰ Bu kadar ayrı bir yere sahip mevzu, ikili görüşmelerin tamamında gündeme gelmiştir. Bu görüşmelerin birinde, Kasım 2011'de, Kral Abdullah'ın Almanya'ya yaptığı seyahatte, konu yine gündeme gelmiş ve Kral Abdullah, 1967 sınırları temelli barış görüşmelerinin devam edilmesinin önemine ve ayrıca Filistin Devleti'ne yapılan finansal yardımların arttırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Kral Abdullah'ın meseleye yaklaşımını olumlu bulan Angela Merkel, Ürdün'ün üstlendiği rolden sitayişle

⁸⁸⁵ "الملك : إجراءات إسرائيل الأحادية عقبة أمام السلام", (07.11.2013), **Ed-Düstur**, s. 1.

⁸⁸⁶ "King, British Premier Discuss Region, Peace Efforts", (13-14.05.2011), **Jordan Times**, s. 1-6.

⁸⁸⁷ "جلالته يلتقي وزير الخارجية البريطاني و يؤكد متانة العلاقات بين البلدين", (12.11.2011), **Ed-Düstur**, s. 1.

⁸⁸⁸ "King, British FM Discuss Ties, Region's Future", (13.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-british-fm-discuss-ties-regions-future>, (17.09.2014).

⁸⁸⁹ "الملك بصل باريس في زيارة رسمية الى فرنسا", (02.07.2012), **Ed-Düstur**, s. 2.

⁸⁹⁰ Almanya Federal Dışişlikler Ofisi, a.g.e.

bahsederek ülkesinin Ortadoğu Barış sürecinin canlandırılması için çalıştığını vurgulamıştır.⁸⁹¹

Batılı ülkelerle barış süreci üzerinden geliştirilen ilişkilerin bir benzeri doğulu küresel güçlerle de tesis edilmiştir. 18 Ocak 2011 Salı günü, halk protesto için sokakları işgal etmeye başladığında, Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev, Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov ve birçok Rus yetkiliden oluşan heyetin Ürdün'ü ziyaret etmesi⁸⁹² ve ziyaretin ana gündem maddesi olarak Ortadoğu barış süreci ve İsrail-Filistin sorunu ele alınması mühimdir.⁸⁹³ Bu toplantıdan çok kısa bir süre sonra, 7 Nisan 2011 Perşembe günü, Kral Abdullah'ın Rusya'ya iade-i ziyarette bulunarak Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev ile buluşması, yine aynı konu ile ilgili önemli izler taşımıştır. Görüşmede liderler, ikili ilişkileri ilgilendiren birçok konuyu ele almakla birlikte, mezkûr uyuşmazlığa odaklanmışlar; İsrail-Filistin arasındaki barış görüşmelerinin devam ettirilmesi ve başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulması konusunda mutabık kalmışlardır.⁸⁹⁴

Görüldüğü üzere, Ürdün rejimi, İsrail-Filistin uyuşmazlığında üstlendiği barışçıl rolü, hemen her önemli görüşmede gündeme getirmiş ve destek talep etmiştir. Ülkeye çekilen dış yardımların önemli bir hazırlayıcısı olan bu barış stratejisi, küresel güçlerin Ürdün rejimine duydukları ihtiyacı da gözler önüne sermektedir. Çünkü Ürdün'de rejimin yıkılması sonucu doğacak kaotik ortam, ilk olarak Ürdün'le en uzun sınırı paylaşan komşusu İsrail'i etkileyecektir. Bu sebeple, İsrail'in güvenliğine önem veren küresel devletler için Ürdün'ün izlediği barış siyaseti ödüllendirilmektedir.

Ürdün'ün ödüllendirilmesini gerektiren, ya da başka bir ifadeyle rejimin dış yardımları ülkeye çekmek için izlediği bir diğer strateji de terörizm ve radikal İslamcılarla yürüttüğü mücadeledir. Bu strateji için, her ikisini de kapsayacak şekilde, Ürdün'ün bölgesel güvenliğin temininde üstlendiği roldür denebilir.

⁸⁹¹ Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Kral Abdullah Resmi İnternet Sitesi, “Press Room, King Holds Talks with German Chancellor”, (29.11.2011), http://www.kingabdullah.jo/index.php/en_US/news/view/id/9716.html, (04.12.2015).

⁸⁹² “King, Medvedev to Hold Talks Today”, (19.01.2011), **Jordan Times**, s. 1–6.

⁸⁹³ President of Russia, “Events: Visit to Jordan”, (19.01.2012), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/10098>, (31.05.2015).

⁸⁹⁴ “King to Meet Medvedev, Putin Today”, (07.04.2011), **Jordan Times**, s. 1–6.

Bu çalışma, ele aldığı tarih aralığı itibariyle, Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) ve El Nusra benzeri örgütlerin, özellikle 2014'ten itibaren bölgede sebep oldukları karmaşaya ve istikrarsızlığa ayrıntılı biçimde değinmemiştir. Bu sebeple, çalışmada bölgesel güvenlikten kastedilen mana, o dönem için etkileri bugünkü kadar fazla olmayan radikal unsurlar ve Arap Baharı'nın yıkıcı etkisiyle ortaya çıkan kaotik ortam olacaktır.

Robert Satloff ve David Schenker, çalışmalarında Ürdün rejiminin ABD desteğini almasının en önemli sebeplerinden biri olarak Ürdün'ün radikal İslamcılarla mücadele etmesini göstermektedir.⁸⁹⁵ Curtis Ryan da, İslamcılara ve terörizme karşı mücadele etmesinin rejimin, Batılı küresel güçler ve bu güçlerin etkili olduğu uluslararası organizasyonlar ile bölgede derin ilişkilere sahip olabilmesine imkân tanıdığını belirtmektedir.⁸⁹⁶

Bölgede radikal İslamcılarla mücadele başta olmak üzere bölgesel güvenliğin sağlanması konusunda Ürdün rejiminin izlediği siyasetin, Satloff ile Schenker ve Ryan'ın tespitleri ile örtüşür biçimde, tasvip ve taltif edildiğini gösteren birçok görüşme gerçekleşmiştir. 2013 senesinin sonlarına doğru Suriye Krizi kapsamında gerçekleşen zirvede Amman'ı ziyaret eden ABD Dışişleri Bakanı Kerry'nin bölgesel barışın/güvenliğin tesisinde üstlendiği rolden dolayı Ürdün'ü desteklediklerini ifade etmesi;⁸⁹⁷ Kral Abdullah'ın 13 Mayıs 2011 Perşembe günü İngiltere'yi ziyaretinde İngiliz Başbakan David Cameron ile; aynı gün Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin İngiliz mevkidaşı William Hague ile ikili görüşmelerinde bölgesel güvenlik ile ilgili mevzuları masaya yatırmaları;⁸⁹⁸ Temmuz 2012'de Paris'te Kral Abdullah'ı ağırlayan Fransız Cumhurbaşkanı Francois Hollande'ın Fransa'nın bölgesel istikrarsızlığın neden olduğu zor koşulları aşması için Ürdün'le siyasi, iktisadi, akademik ve kültürel başta olmak üzere her alanda ilişkileri arttırmaya hevesli olduğunu belirtmesi;⁸⁹⁹ batılı küresel güçlerin Ürdün rejiminin izlediği siyasetten duydukları memnuniyeti gösteren gelişmelerden sadece bir kaçıdır.

Ürdün küresel terörizm ve radikal İslamcılarla giriştiği mücadelenin karşılığını sadece Batılı devletlerden değil bölgesel güvenliğe büyük önem veren Rusya ve Çin gibi doğulu küresel güçlerden de almıştır. 2013 senesinde iki kez bir araya gelen Lavrov ve

⁸⁹⁵ Robert Satloff ve David Schenker, a.g.e.

⁸⁹⁶ Curtis Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, s. 144–153.

⁸⁹⁷ "المالك : إجراءات إسرائيل الأحادية عقبة أمام السلام", (07.11.2013), **Ed-Düstur**, s. 1.

⁸⁹⁸ "King, British Premier Discuss Region, Peace Efforts", (13–14.05.2011), **Jordan Times**, s. 1–6.

⁸⁹⁹ "King, Hollande Exchange Views on Regional Developments, Ties", (03.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-hollande-exchange-views-on-regional-developments-ties>, (18.11.2014).

Cude ikilisi, sene sonuna doğru, 9 Aralık Pazartesi günü, bir kez daha buluşarak bölgesel güvenliği ilgilendiren konularda işbirliğine devam edeceklerini açıklamışlardır. Lavrov ayrıca, Ürdün'ün bölgede izlediği merkezi rolün önemine vurgu yaparak ülkesinin Ürdün'e uluslararası saygıyı kazandıran çabalarına yönelik yardımlara devam edeceğini vurgulamıştır.⁹⁰⁰

Diğer taraftan 2013'ün Mayıs ayında ülkeye gelen Çin'in Ortadoğu elçisi Wu Sike, Suriye'ye karşı silahlı bir müdahalenin bölgesel güvenliği çok daha zor hale getireceğini vurgulamış ve Ürdün'ün bölgede anahtar role sahip bir aktör olduğuna dikkat çekmiştir. Sike, ayrıca Ürdün'ün bölgesel güvenliğin tesisinde izlediği siyasetin iki ülke arasındaki işbirliğinde büyük önem arz ettiğini vurgulamıştır.⁹⁰¹

Ürdün'ün terörizmle/radikal unsurlarla verdiği mücadelenin ve bölgesel güvenliğin tesisinde üstlendiği rolün rejim idamesine önemli katkıları olmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki, Ürdün'de rejimin idamesi için gerekli olan bu strateji, aynı zamanda küresel güçlerin çıkarlarının idamesi için de gereklidir. Ürdün'ün ABD yardımlarını, terörizmle mücadelede kararlılığı ve diğer güvenlik meselelerindeki işbirliğinden dolayı aldığını vurgulayan Satloff ve Schenker'in, Ürdün'de istikrarsızlığa yol açacak bir değişim ihtimalinin ABD menfaatlerine büyük zararlar vereceğini ve bu sebepten Amman'a yapılan yardımlarda ABD'nin güçlü çıkarları bulunduğunu ifade etmesi, özellikle Batılı küresel güçlerin Ürdün rejiminin idamesine yönelik duydukları ihtiyaca işaret etmesi bakımından büyük önemi haizdir.

⁹⁰⁰ "Amman, Moscow to 'coordinate positions' at UNSC", (10.12.2013), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/amman-moscow-to-coordinate-positions-at-unscc>, (26.10.2014).

⁹⁰¹ Mohammad Ghazal, "China Pledges Support to Jordan over Refugee Crisis", (29.05.2013), **Jordan Times** <http://jordantimes.com/china-pledges-support-to-jordan-over-refugee-crisis>, (16.10.2014).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma, Ürdün Haşimi Krallığı'nın Arap Baharı sürecinde ortaya çıkan ayaklanmalar karşısında izlediği siyaseti ele almaktadır. Çalışma, en temelde "Ürdün'de rejim, protestolar karşısında mevcudiyetini idame ettirebilmek için ne gibi stratejiler geliştirmiştir?" sorusunun cevabını aramıştır. Bu sorunun cevaplanması önemlidir, çünkü literatürde Arap Baharı'nın çıkış sebepleriyle ilgili birçok müstakil çalışma varken ayaklanmalar karşısında rejimlerin neden yıkıldığı ya da idamelerini nasıl sağladıkları sorusu üzerine yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu boşluğun doldurulmasına katkı sağlamak amacıyla hazırlanan bu tez, aradığı cevap ile sadece Ürdün rejimin varlığını nasıl idame ettirdiğinin cevabını vermiş olmayacak, aynı zamanda kendine has gerçeklikleri bulunan güçsüz monarşilerin nasıl ayakta kaldıkları konusunda kanaat oluşmasına tevessül edecektir.

Bu tez, giriş kısmında verilen "rejim idamesi" literatüründen hareketle oluşturulan model ile Ürdün rejiminin varlığını sürdürmek için geliştirdiği stratejileri üç düzeyde incelemiştir. Çünkü Ürdün rejimi, varlığını idame ettirebilmek için üç farklı (ulusal, bölgesel ve uluslararası) alanda, her biri nevi şahsına münhasır stratejiler geliştirmiştir. Ürdün'ün geliştirdiği bu stratejiler, ilişkilerin üç farklı düzeyde incelenmesini gerekli kılmıştır.

Ulusal düzeyde geliştirilen stratejilere bakıldığında, rejimin idamesinde savunma kuvvetlerinin (ordu, emniyet ve istihbarat) önemli bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Gösterilerde aktivistlere yönelik zaman zaman sert müdahalelerde bulunan bu birimler, protestoların artması halinde güç kullanmaktan geri durulmayacağı mesajını açıkça vermiştir. Bu mesajın verilmesine rağmen, Suriye, Libya ve Bahreyn'deki rejimlerin aksine doğrudan her protesto gösterisini şiddetle bastırma yolunu tercih etmeyen rejim, uyguladığı denge siyaseti ile halkın gazabını celbetmemiş ve protestoların geniş kesimlere yayılmasının önüne geçmiştir. Kısacası şiddet uygulayabileceğini açık şekilde gösteren rejim, bu yola çok sık başvurmayarak bir orta yol takip etmiştir. Kral Abdullah'ın, rejime muhalif en önemli hareket olan MK'nın liderlerine bizatihi koruma tahsis etmesi, rejimin takip ettiği orta yolu göstermesi bakımından sadece bir örnektir.

Kadim rakibi Filistinlilerin yanı sıra kendisine sadık Ürdünlülerin de sokaklara inmesi karşısında sıkıntılı süreçler yaşayan rejim, çevresel elitlerin desteğini gözden çıkarmış ve merkezdeki siyasi/iktisadi elitlerle irtibatını ve işbirliğini arttırmak suretiyle idame stratejisi geliştirmiştir. Bu kapsamda başta Amman'da olmak üzere ülkenin önemli elitleri çeşitli vasıtalarla ödüllendirilmiş ve bu vesileyle rejime bağlılıkları sağlanmıştır. Elitlerin ödüllendirilmesinde Ürdün asıllı Ürdünlülerin önemli bir yer teşkil ettiğini ifade etmek gerekmektedir.

Meşruti Monarşi vurgusu ile diğer baskıcı monarşilere benzemediği iddiasında olan Ürdün rejimi, gerçekleştirdiği reformları ülke içinde bir idame aracı olarak kullanmıştır. Özellikle siyasal alanda gerçekleştirilen reformlar ile muhalefetin en önemli kanadı MK'nın eleştirilerinin engellenmesi hedeflenmiştir. MK, yapılan reformları yeterli bulmasa da rejim geliştirdiği reform stratejisiyle ülkedeki muhalefetin dağılmasını sağlamış ve bu vesileyle MK hareketini yalnızlaştırmıştır.

Rejim, yine bir başka idame aracı olarak taraftarlarını kullanmıştır. Rejim karşıtlarının her önemli organizasyonunda, rejim yanlıları tertip mahalline çok yakın bir yerde toplanmış ve rejim karşıtları ile çatışmıştır. Bu çatışmalar sayesinde rejim karşıtı gösterilerin düzenlenmesinin önü kesilmiştir. Dahası Kral Abdullah, bu tür olaylardan sonra devreye girerek itidal çağrısında bulunmuş ve aktivistlere saldıranların cezalandırılacağı sözünü vermiştir. Böylece, Kral Abdullah'ın bu davranışı halkın önemli bir kesiminde saygı uyandırmıştır.

Bölgede radikal İslamcılarla ve ülkesinde ılımlı Müslümanlarla mücadele içerisinde olan Kral Abdullah'ın nesep bağı, vermiş olduğu mücadeleye rağmen, bir idame strateji olarak kullandığı görülmektedir. Haşimi kabilesinden gelen Kral Abdullah'ın soyu Hz. Muhammed'e kadar uzanmaktadır. Bir peygamber torunu olarak Kral Abdullah, oğlu ve devlet erkânı ile sık sık cami ziyaretleri yapıp toplumun ileri gelen din âlimleri ile sohbet etmiş ve cemaatle namaz kılmıştır. İçtimai hayatta dini organizasyonlara katılmasının yanı sıra Kral Abdullah'ın, meclise gönderdiği ferman ve mektuplarda dini söylemleri sıkça kullanması da dikkate değerdir. Bu fermanlarda sözlerine besmele, hamdele ve salvele ile başlayan Kral Abdullah'ın Kuran'ın Şura Suresi'ndeki ilgili ayetlere atıfla vekillerin devlet meselelerini istişare ile çözüme kavuşturmalarını istemesi, Ürdün'de mütedeyyin insanlar için önem arz eden davranışlardır. Kral Abdullah, bu stratejisiyle, dine karşı bir insan olmadığını göstermekte ve özellikle MK'nın muhalefet alanını daraltmaktadır.

Kral Abdullah'ın, ülke içinde izlediği bir diğer idame stratejisi bağışlayıcılıktır. Abdullah, Kasım 2012'de bir iç savaşa dönüşebilecek kadar yoğun katılımlı ve şiddetli geçen protesto gösterilerinde kendisini açıkça hedef aldığı için tutuklanan onlarca kişiyi, yaptıkları davranışların kanunda ceza-i müeyyidesi bulunmasına rağmen affetmiştir.

Ürdün'de rejimin idamesini sürdürmek için ülke içinde geliştirdiği stratejiler bir yana, bu idameyi kolaylaştırıcı durumların varlığından da bahsetmek mümkündür. Ülkede, beş solcu parti ve İHC'den oluşan ülkenin en etkili muhalefet cephesi MRC'nin dağılması, dahası MK'nın kendi içerisinde yaşadığı ihtilaflar ülkede tek sesli bir muhalefetin oluşmasını engelleyen gelişmelerdendir. Bunlara ilaveten, Mısır'da Mursi'nin darbeyle devrilmesi ve Suriye Savaşı'nın ağır maliyeti, ülkede reforma istekli kesimlerin hevesini kaçırarak gelişmeler olmuştur.

Ürdün Haşimi Krallığı, varlığını devam ettirebilmek için bölgesel ve uluslararası düzeyde de önemli stratejiler geliştirmiştir. Lakin Ürdün rejiminin bu düzeydeki aktörlerle ilişkilerinde tek taraflı bir strateji geliştirmenin söz konusu olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Her ne kadar bu ilişki biçimlerinde Ürdün rejiminin bölgesel ve uluslararası aktörlerin desteklerine ihtiyacı ön plana çıkıyor olsa da, en az Ürdün rejimi kadar bu aktörlerin de Ürdün rejimine ihtiyaç duyduğunu söylemek mübalağa olmayacaktır. Çünkü Ürdün, bölgesel ve küresel aktörlerin çıkarlarının zarar görmemesi için bölgede önemli görevler ifa etmektedir. Karşılıklı ihtiyaçlar bağlamında rejim, dış politikasını bölgesel ve küresel güçlü aktörlerin çıkarlarına aykırı adımlar atmamak şeklinde belirlemiş ve belirlediği bu dış politikayı, en temel hayatta kalma stratejisi olan dış yardımların ülkeye çekilmesinde bir vasıta olarak kullanmıştır.

İlk olarak bölgesel düzeyde karşılıklı ilişkiler üzerinden geliştirilen stratejilere bakıldığında “Monarşilerin İttifakı” dikkat çekmektedir. Bölgede cumhuriyet rejimine dayalı idareler bir bir yıkılırken Suudi Arabistan liderliğindeki Körfez monarşileri, özellikle Batının Mısır'da Mübarek rejimine gerekli desteği vermemiş olmasının meydana getirdiği kaygı ve endişeyle, Ürdün ve Fas'ı KİK'e davet ederek desteklemişlerdir. Ürdün'ün Arap Baharı öncesinde KİK'e başvurusunu reddeden bu devletlerin, ayaklanmalar esnasında bizatihi Ürdün'ü davet etmesi önemlidir. Sünni monarşilerin birbiriyle dayanışmasını açıkça ortaya koyan bu davet, sadece devletlerin toplumlarıyla yaşadıkları ihtilaflar karşısında değil aynı zamanda bölgedeki İran liderliğinde yükselen Şia karşısında güçlenme amacı taşımıştır. Ürdün'ün KİK'e daveti üyelik ile

neticelenmemiştir, ancak Ürdün rejimi özellikle Körfez monarşilerinin kaygılarını değerlendirerek ülkeye çok büyük miktarlarda nakit girişi sağlamıştır.

Ürdün’de rejim, domino etkisinden ve Şia’dan kaygı duyan Körfez Monarşilerinin Suriye Savaşı’na coğrafi açıdan komşu olmak kaygısını da fırsata dönüştürmüştür. Ürdün, Suriye ile Körfez devletleri arasında tampon bölge görevini üstlenerek bir anlamda bu devletlerin güvenliğini sağlamıştır. Bunun karşılığında, bölge ülkelerinden savaşın Ürdün’e maliyetinin hafifletilmesi için (çoğunlukla mülteciler konusu üzerinden) önemli iktisadi destekler almıştır.

Arap Baharı sürecinde kadim dostları ile üst düzey işbirliği içerisinde olan Ürdün’ün, yukarıda ifade edilen en temel hayatta kalma stratejisi olan dış yardımların ülkeye çekilmesi konusunda İran ve hatta Esed rejimiyle bile ters düşmeme çabası dikkate değerdir. Özellikle Suriye Savaşı’na barışçıl yollarla çözüm üretilmesi konusunda ısrarlı olan Kral Abdullah, çok uzun bir dönem Esed’i karşısına almamış ve dahası savaşın yol açtığı ağır maliyetle ilgili İran ile görüşmelerde bulunmuştur.

Ürdün rejiminin küresel düzeyde, uluslararası aktörler ile karşılıklı ihtiyaçlar üzerinden geliştirdiği stratejiler bölgesel düzeydekilerle paralellik göstermektedir. Yine en temel hayatta kalma stratejisinin dış maddi yardımların ülkeye çekilmesi şeklinde tanımlandığı Ürdün’de rejim, bu stratejinin başarıya ulaşması için, birbirleri ile bölgesel konularda ihtilaf yaşayan küresel aktörlerin anlaşmazlıklarına taraf olmamış ve batıda ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, doğuda da Çin ile Rusya’yla yoğun bir diplomasi trafiği yürütmüştür.

Yukarıda zikredilen ülkelerin bölgesel konulardaki beklentilerini karşılayacak ve çıkarlarını koruyacak şekilde radikal İslamcılarla ve terörizmle mücadele eden rejim, yine aynı amaçla İsrail-Filistin uyuşmazlığında üstlendiği rolü devam ettirmiştir. Bu iki konuda bütün küresel güçleri memnun eden rejim, küresel aktörlerin anlaşmazlık yaşadığı Suriye Krizi’nde taraf olmaktan kaçınmış ve krizin barışçıl ve siyasi yöntemlerle çözüme kavuşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Ürdün’ün küresel güçlerin çıkarları ile örtüşen bu politikaları, bölgede, özellikle iktisadi açıdan büyük menfaatleri bulunan devletler tarafından sadece siyasi açıdan desteklenmemiştir. Yanı sıra küresel güçler, Suriye Savaşı’nın ağır yükü başta olmak üzere ülkenin karşılaştığı mali sıkıntılarda rejime maddi açıdan yardım etmek suretiyle de destek vermişlerdir.

Bu çerçevede uluslararası aktörlerle geliştirilen ilişkilere bakıldığında, Ürdün'ün takip ettiği bir stratejiyle ayaklanmaların yaşandığı diğer ülkelerden ayrıldığını söylemek gerekmektedir. Kral Abdullah, ülke içinde gösterileri engellemede kullandığı reformcu kimliğini uluslararası arenada da sıkça, ancak farklı bir amaçla kullanmıştır. Demokratikleşme hususundaki sorunları uluslararası toplumca dillendirilen Rusya ile Çin'in, Ürdün'deki reform sürecine kayıtsız kaldıkları söylenebilir. Ancak Kral'ın demokratikleşme kapsamında attığı adımlar, Batı tarafından büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Kral Abdullah, Batılı devlet adamları ile gerçekleştirdiği görüşmelerin hemen hepsinde, ülkede devam eden reform sürecini gündeme getirmiş ve kendisinin baskıcı bir lider olmadığını vurgulayarak ülkesinin demokratikleşme yolunda ilerlediğinin altını çizmiştir. Kral Abdullah'ın bu siyaseti, protesto gösterilerine maruz kalan rejime uluslararası alanda meşruiyet zemini hazırlamıştır. Böylece, rejime bölgesel istikrarın sağlanmasında ve terörizmle mücadelede ihtiyaç duyan küresel aktörlerin, rejimi desteklemelerinin önü açılmıştır.

Yukarıda, Ürdün rejiminin Arap Baharı sürecinde kendisini hedef alan protesto gösterileri karşısında varlığını idame ettirebilmek için geliştirdiği stratejiler, üç düzeyde anlatılmıştır. Bu stratejiler üzerinden çalışmanın ulaştığı ve rejim idamesi literatüründe de yansımaları olacak bulguları şöyle sıralamak mümkündür.

İktisadi açıdan zayıf bir ülke olan Ürdün'de rejim, yoksullukla boğuşan halkın sokaklara inerek gösteri yapmasına müsaade etmiş ve bu gösterilerde halkı muhatap alarak dile getirilen şikâyetleri dikkatle dinlemiştir. Ülkede, siyasi ve iktisadi alanda yapılan reformları bu kapsamda değerlendirmek gerekir. Benzer ayaklanmalar karşısında Bahreyn rejimi, üstelik görece zengin olmasına rağmen ülkede çıkan ayaklanmaları sert bir biçimde bastırılmış ve ayaklanmalar, ülkede çok fazla insanın ölümü ile sonuçlanmıştır. İki farklı uygulamanın neticesinde Ürdün'de üretilen "rıza" üzerinden Bahreyn'de ise üretilen "korku" üzerinden rejim idamesi sağlanmıştır. Bu gibi olayların toplumsal hafızaların oluşumunu sağladığı düşünüldüğünde, önümüzdeki süreçte Bahreyn'de karışıklıkların yeniden çıkması Ürdün'e oranla daha ihtimal dâhilindedir.

Antidemokratik ülkelerde savunma birimlerinde görev yapan üst rütbeliler, lidere sadakatte sorun yaşamadıkça rejimler kolay yıkılmazlar. Buna ilaveten rejim, ülkede

siyasi/iktisadi elitler ile zaman içerisinde önemli bir işbirliği tesis etmiş ise yine rejimlerin yıkılması zorlaşmaktadır. Ürdün’de Kral Abdullah’ın askeriye ve istihbarat üzerinde tam bir kontrolü bulunmaktadır. Ayrıca, varlıkları rejimin idamesine bağlı olan elitleri zaten etrafında tutan rejim, kendisine muhalif bir dil kullanmaya başlayan önemli isimleri de ödüllendirerek sisteme angaje etmiştir. Sadece rejimin idamesini tehdit etmeyen azınlık bir çevresel elit gözden çıkarılmıştır.

Ürdün’deki bu tecrübe Arap Baharı’na direnen diğer rejimlerin, bölgesel ve küresel dinamikler göz önüne alınmadığında, yıkılmamasının açıklanması için de geçerli olabilir. Buna göre, örneğin, aldığı derin darbelere rağmen hala yıkılmayan Esed rejimi, ordu üzerindeki kontrolü ve Baas rejimi içerisindeki Sünni elitlerin sadakatini kaybetmemiştir. Buna karşın, bu sadakatin yaşanmadığı, ordunun ayaklanmalar karşısında tarafsız bir tutum sergilediği ve Mübarek rejimine hizmet eden ülkenin iktisadi elitlerinin “kazanan koalisyon” olarak sokakları işgal eden grupları/partileri gördüğü Mısır’da rejim yıkılmıştır.

Çalışmanın bir diğer bulgusu, iktisadi açıdan zayıf rejimlerin, toplumla yaşadıkları çatışmaları bölgesel aktörlerle ilişkilerinde bir ihtilaf konusu haline getirmediklerinde, rejim idamesinin kolaylaşmakta olduğudur. Buna göre, her ne kadar Ürdün başka ülkelerin mezhep farklılığı üzerinden müdahalesine fırsat vermeyecek homojen bir toplumsal yapıya sahip olsa da ülkenin çok sayıda Filistin, Irak ve Suriyeli mülteciyi barındırdığı ve üstelik bu mültecilerin nüfusunun ülke nüfusunun yarısından fazlasını teşkil ettiği göz önüne alındığında ülkenin dış müdahalelere açık olduğu yorumunda bulunmak yanlış olmayacaktır. Ancak rejim, toplumsal yapının karmaşıklığını ve gösteriler süresince toplumla yaşadığı ihtilafı hiçbir bölgesel aktörle ilişkisine taşımamış ve böylece bölgesel aktörlerle -bu aktörler rakipleri dahi olsa- çatışmaya girmemiştir. Esed rejimi ve İran ile ilişkilerde izlenen siyaset bu kapsamda değerlendirilebilir. Ürdün rejiminin aksine, Suriye rejimi, toplumla yaşadığı ihtilafı bölgesel ilişkilere taşımış ve ihtilaf zamanla tüm bölgenin dâhil olduğu bir kriz halini almıştır.

Son olarak güçsüz monarşilerin, küresel güçlerin kendi aralarında çatıştıkları konularda tarafsız kalmaları rejim idamelerini görece kolaylaştırmaktadır. Ürdün’ün dış politikasının küresel eksenini Batı ve özellikle ABD ile tesis edilen ilişkiler oluşturmalarına rağmen, rejim Çin ve Rusya ile de (Batıyı rahatsız etmeyecek ölçüde) yakın bir işbirliği geliştirmekten imtina etmemiştir. Dahası rejim, bu küresel güçlerin Ortadoğu’da ihtilafa düştükleri konularda tarafsız kalarak kendi idamesine zarar gelmesinin önüne geçmiştir.

Libya vakası, küresel güçleri karşısına alan bir rejimin sonunun ne olacağı hakkında fikir vermektedir. Bu noktada, “Askeri müdahale olmasaydı Kaddafi rejimi yine yıkılırdı.” tespitinde bulunulabilir. Ancak Libya’ya yönelik bir dış müdahale olmasaydı Kaddafi rejiminin en azından bu kadar kısa süre içerisinde yıkılmayacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu çalışma, Ürdün’deki rejimin Arap Baharı sürecinde ülkede yaşanan protesto gösterilerinde varlığını idame ettirebilmek için geliştirdiği stratejileri açıklamıştır. Rejim idamesi konusuna katkı sağladığı düşünülen bu çalışma bittiğinde, aynı konuda karşılaştırmalı bir analizin daha anlamlı ve sağlıklı bulgulara ulaşacağı fikri oluşmuştur. Dolayısıyla rejim idamesi konusuna odaklanacak akademisyenlere karşılaştırmalı analizler içeren çalışmalar yapmaları önerilmektedir. Özellikle benzer toplum yapılarına sahip ülkelerde rejimlerin neden farklı “son”larla karşılaştığı üzerine yapılacak çalışmalar literatüre sadece pratikler üzerinden değil teori alanında da önemli katkılar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- “100 مليون دولار منحة امريكية اضافية للاردن”, (14.11.2012), **Ed-Düstur**, 3.
- “50 مليون يورو مساعدات اوروبية إضافية متوقعة للاردن”, (04.05.2012), **El Ğad**, 1.
- “اجراءات حكومية لترشيد الانفاق و انقاذ الاقتصاد”, (14.11.2012), **Ed-Düstur**, 7–8.
- “إجماع عالمي على عضوية الأردن في مجلس الأمن”, (06.12.2013), **Ed-Düstur**, 1.
- “أحداث مؤسفة في اعتصام الداخلية”, (26.03.2011), **Ed-Düstur**, 1.
- “ احزاب قومية و يسارية تقلق مشاركتها في الانتخابات احتجاجا على رفع الدعم عن محروقات ”, (20.11.2012), **El Ğad**, 5.
- “احوات مؤسفة في اعتصام ساحة النخيل”, (18.07.2011), **Ed-Düstur**, 1.
- “اعتصامات في عدد من المحافظات اليوم بجمعة لا للاملاءات الخارجية”, (04.08.2012), **El Ğad**, 5.
- “الإخوان المسلمين تطالب بالإفراج عن موقوفى الحراك”, (21.08.2013), **Ed-Düstur**, 7.
- “الاحوان فشلوا في مسيرتهم الاستعراضية و حولها الى "مهرجان خطابي", (06.10.2012), **Er-Rai**, 1.
- “الاردن و مصر يطويان ملفي "الفاز" و "العمالة", (21.12.2012), **El Ghad**, 1–5.
- “الاسلاميون يشترطون تعديل الدستور و الغاء الانتخابات لوقف المظاهرات”, (16.11.2012), **Er-Rai**, 1.
- “الاعتداء مشاركين بمسيرة سلبية وسط البلد”, (19.02.2011), **Ed-Düstur**, 1–6.
- “الالاف يشاركون بمسيرة ولاء و انتماء لقائد الوطن في العقبة”, (07.05.2011), **El Ğad**, 11.
- “الأمير تركي آل سعود يشيد بجهود الأردن باستقبال اللاجئين السوريين”, (21.11.2013), **Ed-Düstur**, 2.
- “البخيت التعديلات الدستورية ترجمة حقيقية لزؤى الاصلاح الملكية”, (22.08.2011), **Ed-Düstur**, 1–4.
- “البخيت العلاقات مع السعودية و تمر بمرحلة غير مسبوقة من التعاون و التفاهم والمشارك”, (30.09.2011), **Ed-Düstur**, 5.
- “البخيت: الملك يريد الأردن دولة عدالة و مساواة و طيمقراطية حقيقية”, (19.06.2011), **Ed-Düstur**, 6.

- “الحركات الشبابية تعتصم في الوحدات للمطالبة بالاصلاح”, (08.08.2011), **El Ğad**, 11.
- “الحكومة تدين اعتداء مجهولين على مسيرة”, (19.02.2011), **Ed-Düstur**, 6.
- “الحكومة تنشر برنامجها في مجالات الاصلاح ومحاربة الفساد”, (17.01.2011), **Ed-Düstur**, 6.
- “الحكومة تنفذ تهديدها و تقمع اعتصام ساحة النخيل”, (16.07.2011), **Es-Sebil**, 1–2.
- “الرفاعي يلتقي نائب وزير الخارجية الياباني و يؤكد ضرورة تعزيز العلاقات الثنائية”, (13.01.2011), **Ed Düstur**, 5.
- “الطراونة: الانتخابات النيابية قبل نهاية العام ولا تعديلات على قانونها”, (03.09.2012), **El Ğad**, 2.
- “العراق يرفض مرور الشاحنات الاردنية المتجهة الى تركيا عبر اراضية”, (25.11.2011), **Ed-Düstur**, 1.
- “الكلادة : الحكومة حريصة على توسيع الحوار مع القوى والتيارات السياسية”, (05.10.2013), **Ed-Düstur**, 7.
- “الكويت تمنح 250 مليون دولار سنويا و لخدمة اعوام”, (30.08.2012), **Ed-Düstur**, 1.
- “المجالي يقلل من تأثير وجود رغد صدام حسين على علاقات المملكة مع العراق”, (12.04.2012), **Ed-Düstur**, 4.
- “المجالي: سنضرب بيد من حديد كل من يضر بالوطن والمواطن”, (16.11.2012), **Er-Rai**, 7.
- “المشاركون يطالبون بوقوف ارتفاع الاسعار و اعادة النظر بالسياسات الاقتصادية”, (17.01.2011), **Ed-Düstur**, 7.
- “المعارضة تنهي اعتصام الرئاسة على وقع هتافات قوى الحراك الشبابي”, (23.07.2011), **Es-Sebil**, 2.
- “الملك : إجراءات إسرائيل الأحادية عقبة أمام السلام”, (07.11.2013), **Ed-Düstur**, 1.
- “الملك و مرسي يبحثان سبل وقف العدوان الاسرائيلي على غزة”, (16.12.2012), **Ed-Düstur**, 1–11.
- “الملك يؤكد الحرص على تعزيز علاقات التعاون الثنائي مع السعودية”, (10.01.2012), **El Ğad**.
- “الملك يؤكد أهمية الدور الاميركي في دعم عملية السلام”, (04.04.2011), **El Ğad**, 1–2–13.
- “الملك يؤكد أهمية تكاتف الجهود لاتخاذ خطوات سريعة نحو حل الدولتين”, (09.02.2011), **Ed-Düstur**, 2.
- “الملك يثمن الدور الروسي تجاه القضية الفلسطينية والتحديات التي تواجهها المنطقة”, (08.04.2011), **Ed-Düstur**, 3.
- “الملك يحذر من تعقيدات الأزمة السورية”, (15.06.2012), **Ed-Düstur**, 1.

- ”الملك يصل باريس في زيارة رسمية الى فرنسا“، (02.07.2012), **Ed-Düstur**, 2.
- ”الملك: لا بد من إجراء مراجعة شاملة لموضوع الانتخابات البلدية بحيث تكون في أعلى درجات النزاهة والحياد“، (18.10.2011), **Es-Sebil**, 2.
- ”الملك:نعول على هيئة الانتخاب في التأسيس المرحلة جديدة في التاريخ السياسي الاردني“، (07.05.2012), **El Ğad**, 1-2.
- ”النسور : سلامة مصر سلامة للأمة“، (05.09.2013), **Ed-Düstur**, 1.
- ”النسور ميسرة التحديث و التطوير في الاردن تستهدف تعزيز الحريات“، (26.07.2013), **Ed Düstur**, 1.
- ”النقابات المهنية تسمى للحياد في جدل مقاطعة الانتخابات النيابية“، (07.10.2012), **El Ğad**, 8.
- ”النواب يقر تعديلا يمنع بموجبه تأسيس الاحزاب على اسس دينية“، (17.04.2012), **El Ğad**, 10.
- ”الوزني : عبء اللاجئين السوريين يستنزف 54% من إيرادات الأردن“، (19.09.2013), **Ed-Düstur**, 1.
- ”الوسط الاسلامي يطالب بعدم سحب قانون الانتخاب من مجلس النواب“، (07.05.2012), **El Ğad**, 8.
- ”انتخابات نزيهة و 56.7% نسبة الاقتراع العامة“، (24.01.2013), **Ed-Düstur**, 1.
- ”تعديل اسعار بنزين 90 والغاز و الكاز و السولار“، (14.11.2012), **Er-Rai**, 8.
- ”توقيف 9 اشخاص بينهم سوريان على خلفية احداث الطفيلة“، (16.11.2012), **Er-Rai**, 5.
- ”جلالته يلتقي وزير الخارجية البريطاني و يؤكد متانة العلاقات بين البلدين“، (12.11.2011), **Ed-Düstur**, 1.
- ”جودة يبحث مع مسؤول الماني الاوضاع الانسانية في سورية“، (02.08.2012), **Ed Düstur**, 1.
- ”جودة يجري مباحثات مع مبعوثي الرباعية و الولايات المتحدة“، (07.02.2012), **Es-Sebil**, 6.
- ”جودة: بتوجيهات من الملك .. مستمرون بتقديم الخدمات للاجئين السوريين“، (08.09.2012), **Ed-Düstur**, 17.
- ”جودة:خطوات انضمام الاردن لمجلس التعاون الخليجي ستتخذ قريبا“، (08.08.2011), **El Ğad**, 2.
- ”حشد يدعو الكومة لاجاد حلول لارتفاع الاسعار“، (17.01.2011), **Ed-Düstur**, 8.
- ”حل لجان التحقيق النيابية بشير تساؤلات حول مصير ملفات الفساد“، (16.01.2012), **El-Ğad**, 1-10.
- ”رئيس "النواب" يبحث مع أمير منطقة الرياض سبل تعزيز العلاقات الاردنية السعودية“، (17.01.2011), **Ed-Düstur**, 6.

- ”رئيس الوزراء: عنوان المرحلة الحالية النظافة والنزاهة بشكل حاسم لامساومة فيه“ (01.04.2013), **Ed-Düstur**, 9.
- ”رئيس هيئة الاركان المشتركة يبحث مع نظيره الفرنسي“ (29.03.2011), **Ed-Düstur**, 3.
- ”رفض شعبي كبير للعبث بمقدرات الوطن“ (15.11.2012) **Ed-Düstur**, 1.
- ”فض اعتصام اربد و اعمال شعب في انحاء الفخافطة“ (16.11.2012), **Er-Rai**, 7.
- ”فعاليات المحافظات تؤكد مشاركتها في الإنتخابات .. وتستهن المقاطعة“ (19.07.2012), **Ed-Düstur**, 7.
- ”قوات الدرك تستخدم الغاز المسيل للدموع لتفريق المتظاهرين“ (29.01.2012), **Es-Sebil**, 6.
- ”مجموعات شبابية تطالب بإجراء إصلاحات الدستورية“ (25.03.2011), **Ed-Düstur**, 4.
- ”مسيرات المحافظات تطالب بحماية قوت المواطن و تسريع الاصلاح“ (08.09.2012), **El Ğad**, 6.
- ”مسيرات ترفض قانون الانتخاب و تدعو لرحيل الحكومة النواب“ (30.06.2012), **El Ğad**, 1–6.
- ”مسيرات تطالب بالإصلاح وإلغاء المادة 23 من "مكافحة الفساد“ (08.10.2011), **Ed-Düstur**, 5.
- ”مسيرات تطالب بتسريع وتيرة الإصلاح“ (20.08.2011), **Ed-Düstur**, 4.
- ”مسيرات تطالب بوقف رفع الأسعار والإسراع بالإصلاح ومحاربة الفساد“ (29.06.2012), **Ed-Düstur**, 4.
- ”مسيرات سلمية تطالب الحكومة بتخفيف الاعباء المعيشية عن المواطنين“ (22.01.2011), **Ed-Düstur**, 1.
- ”مسيرات سلمية في عدة محافظات تطالب بإصلاحات شاملة و عاجلة“ (23.07.2011), **Ed-Düstur**, 5.
- ”مسيرات سلمية في محافظات المملكة تطالب بتسريع وتيرة الإصلاح“ (11.06.2011), **Ed-Düstur**, 7.
- ”مسيرات سلمية واعتصامات في محافظات المملكة تطالب بتسريع وتيرة الإصلاح“ (09.27.2011), **Ed-Düstur**, 2.
- ”مسيرات شعبية تدعو الى مواصلة الاصلاح و محاربة الفساد“ (07.07.2012), **Er-Rai**, 1.
- ”مسيرات و احتجاجات ضد رفع الاسعار“ (20.11.2012), **El Ğad**, 1–7–9.
- ”مسيرات واعتصامات تطالب بالإصلاح ومحاربة الفساد وعدم رفع الأسعار“ (25.01.2011), **Ed-Düstur**, 4.
- ”مسيرات ووقفات احتجاجية تطالب لإصلاح و حاربة الفساد“ (27.07.2012), **Ed-Düstur**, 3.

“مسيرة سلمية في عمان تنادي بمحاربة الفساد وتحقيق إصلاحات سياسية واقتصادية”، (21.05.2011), **Ed-Düstur**, 2.

“مسيرة شعبية وسط عمان تندد بالسياسات الاقتصادية”، (08.09.2012), **El Ğad**, 6.

“مسيرة للحركة الاسلامية في النزهة تحت شعار عمان تنتصر للأحرار”، (07.04.2012), **Es-Sebil**, 4.

“مسيرة وسط البلد تجدد المطالبة بإصلاح و محاربة الفساد”، (24.03.2012), **Er-Rai**, 4.

“مصر عضوية مكاتب "إدارية الاخوان" بالاردن حسم هوية التنظيم”، (09.01.2012), **El Ğad**, 2–12.

“معتقلو الحراك يبدؤون إضرابا عن الطعام و مطالبات باطلاق سراحهم”، (07.04.2012), **Es-Sebil**, 1.

“مفوض الأمم المتحدة يشيد بمساعدة الأردن للاجئين السوريين رغم شح الإمكانيات”، (08.06.2012), **Ed-Düstur**, 1.

“نائب الرئيس العراقي يصل عمان”، (06.06.2011), **El Ğad**, 2.

“نحو عام 2012 خال من المفسدين.. مسيرة شعبية تحيي انطلاق الحراك الاصلاحى”، (07.01.2012), **Es-Sebil**, 3.

“نقابة الصحفيين تدعو الى وقفة تنديد باعتداءات طاولت”، (17.07.2011), **El Ğad**, 12.

“وجهاء وفاعليات شعبية يدعون للحفاظ على امن الوطن و استقراره و مملكاته”، (15.11.2012), **Er-Rai**, 1–4.

“وزير الدولة البريطاني للشؤون الخارجية يختتم زيارة للمملكة”، (07.11.2013), **Ed-Düstur**, 3.

“وزير العمل يلتقي السفير لبريطاني لدى المملكة”، (04.08.2011), **El Ğad**, 12.

“وزير بريطاني يشيد بدور المجلس الاقتصادي و الاجتماعى”، (22.01.2011), **Ed-Düstur**, 8.

“وفد سعودي يزور مجلس اعتماد المؤسسات الصحية”، (07.11.2013), **Ed-Düstur**, 2.

“وقفات إحتجاجية بالمحافظات تطالب بالإصلاح و محاربة الفساد”، (20.07.2012), **Ed-Düstur**, 1.

“يلتقي وفد مساعدى أعضاء الكونغرس الامريكى”، (03.04.2012), **Es-Sebil**, 6.

Abaza, Khairi (2006), “Political Islam and Regime Survival in Egypt”, Washington Institute for Near East Policy, Policy Focus, 51.

ABD Beyaz Saray İnternet Sitesi (17.05.2011), “Remarks by President Obama and His Majesty King Abdullah II of Jordan After Bilateral Meeting”, <http://www.>

whitehouse.gov/the-press-office/2011/05/17/remarks-president-obama-and-his-majesty-king-abdullah-ii-jordan-after-bi, (21.11.2014).

_____ (22.03.2013), “President Obama Holds a Press Conference with King Abdullah II of Jordan”, <http://www.whitehouse.gov/photos-and-video/video/2013/03/22/president-obama-holds-press-conference-king-abdullah-ii-jordan#transcript>, (21.11.2014).

ABD Fransız Büyükelçiliği İnternet Sitesi (09.08.2012), “Conversation between M. François Hollande, President of the Republic, and King Abdullah II of Jordan– Communiqué issued by the Presidency of the Republic”, <http://franceintheus.org/spip.php?article3790>, (01.07.2015).

_____ (13.09.2012), “Communiqué issued by the Ministry of Defense”, <http://franceintheus.org/spip.php?article3866>, (01.07.2015).

Abdulhadi, Nevin (02.06.2012), “مجلس الوزراء يقرر تعديلا لتعرفة الكهرباء على عدد من القطاعات”, **Ed-Düstur**, 7.

Abuqudairi, Areej (12.05.2013), “Experts Call for Rethinking Arab-Turkish Relations”, **Jordan Times**, <http://www.jordantimes.com/news/local/experts-call-rethinking-arab-turkish-relations>, (02.08.2015).

Abu Rumman, Mohammad Suliman (2007), **The Muslim Brotherhood in the 2007 Jordanian Parliamentary Elections: A Passing ‘Political Setback’ or Diminished Popularity?**, Amman: Economic Printing Press.

“Achieving Reforms a top Priority–Parliament”, (04.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/achieving-reforms-a-top-priority---parliament>, (17.09.2014.)

Adams, Linda Shul (1996), “Political Liberalization in Jordan: An Analysis of the State's Relationship with the Muslim Brotherhood”, **Journal of Church and State**, 38 (3), 507–528.

Amir Ahmed (12.12.2011), “Protesters Attack Employees at Syrian Embassy in Jordan, Official Says”, **CNN**, <http://news.blogs.cnn.com/2011/12/11/protesters-attack-employees-at-syrian-embassy-in-jordan-official-says/?iref=allsearch>, (11.09.2014).

- _____ (12.12.2011), “Arrests, Skirmish between Protesters, Syrian Embassy Employees in Jordan”, **CNN**, <http://edition.cnn.com/2011/12/11/world/meast/syria-jordan-embassy/index.html?iref=allsearch>, (11.09.2014).
- Akyol, Taha (05.03.2013), “Anıtkabir’de Bir Kral”, **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/22747510.asp>, (05.08.2015).
- Al Jazeera Center for Studies (2012), **Jordan's Struggle over the Rules of the Political Game**, http://studies.aljazeera.net/ResourceGallery/media/Documents/2012/11/18/20121118103321673734Jordan_Struggle.pdf, (27.11.2015).
- Al Sharif, Osama (2014), “Ürdün Yönetimi İslamcıların Bölünmesinde Taraf Tutuyor”, **Al Monitor**, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2015/05/jordan-government-side-muslim-brotherhood-society-split.html#>, (01.06.2015).
- Al Shunnaq, Walid (2012), “Economic Cooperation Between Jordan And U.S in The Twentieth Century”, **Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business**, 4 (2), 588–592.
- Ali Alazzam, Amin (2008), **Political Participation in Jordan: The Impact of Party and Tribal Loyalties since 1989**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Durham University.
- Al Khalidi, Suleiman (16.12.2012), “Jordan Protesters Call for ‘Downfall of the Regime’”, **Reuters**, <http://www.reuters.com/article/2012/11/16/us-jordan-protest-idUSBRE8A F0LK20121116>, (28.11.2014).
- Alman Teknik İşbirliği Ajansı (GIZ), <http://www.giz.de>, (16.04.2015).
- Alman Ürdün Üniversitesi İnternet Sitesi, <http://www.gju.edu.jo/content/about-gju-687>, (02.07.2015).
- Almanya Federal Dışilişkiler Ofisi, “Jordan”, http://www.auswaertiges-amt.de/EN/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/01-Nodes/Jordanien_node.html, (15.04.2015).
- Altunışık, Meliha Benli (2011), “Arap Dünyasındaki Ayaklanmaları Anlamak”, **Görüş Dergisi**, 67, 40–44.

“Amman, Moscow to ‘coordinate positions’ at UNSC”, (10.12.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/amman-moscow-to-coordinate-positions-at-unsc>, (26.10.2014).

Anna Lind Vakfı İnternet Sitesi, “German Jordanian Society and German Jordanian Youth Society”, <http://www.annalindhfoundation.org/members/german-jordanian-society-and-german-jordanian-youth-society>, (02.07.2015).

Antonius, George (1981), **The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement**, New York: Gordon Press.

“Arab Spring a Defining Moment in Arab History–King”, (16.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/arab-spring-a-defining-moment-in-arab-history---king>, (17.09.2014).

Arap-Akdeniz Serbest Ticaret Anlaşması Resmi İnternet Sitesi, <http://www.agadiragreement.org/Home.aspx>, (26.07.2015).

“Assad's Brother Is Key to Syrian Regime's Survival”, (14.09.2013), **Haaretz**, <http://www.haaretz.com/middle-east-news/1.546958>, (11.11.2015).

Ataç, Cemile Akça (2012), “AB’nin Normatif Kapasite Sorunu, Akdeniz İçin Birlik Ve Türkiye”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 11 (1), 1–24.

Atalay, Irmak (t.y.), “Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması Bilgi Notu”, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Avrupa Birliği Daire Başkanlığı, s. 1. <http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/RaporlarYayinlar/T%C3%BCrkiye-%C3%9Crd%C3%BCn%20STA.pdf>, (04.08.2015).

Ayhan, Veysel (2010), “Ürdün Dış Politikası ve Türkiye İle İlişkiler: Irak Savaşı Sonrası Dönem”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 2 (13), 48–58.

Azhar, Muhammad (2000), “Indo-Jordanian Trade: Performance and Prospects”, **Middle Eastern Studies**, 36 (3), 191–208.

Azzeh, Laila (18.08.2011), “Japan Extends \$7.7 Million Food Aid Grant to UNRWA”, **Jordan Times**, 3.

- _____ (16.11.2011), “UNHCR Prepared for More Syrian Refugees in Kingdom”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/unhcr-prepared-for-more-syrian-refugees-in-kingdom>, (17.09.2014).
- _____ (09.06.2012), “Qatar to Pay \$1.25b to Jordan through GCC Fund—Hassan”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/qatar-to-pay-125b-to-jordan-through-gcc-fund---hassan>, (30.10.2014).
- Badeeb, Saeed M. (1993), “Iran's Dispute With the UAE Over Three Gulf Islands”, Washington Report on the Middle East Affairs, <http://www.wrmea.org/1993-march/iran-s-dispute-with-the-uae-over-three-gulf-islands.html>, (06.08.2015).
- “Bahrain ‘fully supports’ Jordan GCC Bid”, (04.08.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/bahrain-fully-supports-jordan-gcc-bid>, (11.09.2014).
- Bakiler, Yavuz Bülent (09.03.2013), “Anıtkabir’de Kral Abdullah’ın Gözyaşı”, **Türkiye Gazetesi**, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yavuz-bulent-b%C3%A2kiler/567219.aspx>, (05.08.2015).
- Bar, Shmuel (1998), **The Muslim Brotherhood in Jordan**, Tel Aviv: The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies.
- Bard, Mitchell G. (2008), “Jordan: The History of Modern Jordan”, **Jewish Virtual Library**, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/arabs/modjor.html>, (26.06.2015).
- Barnes-Dacey, Julien, “Syria: The View from Jordan”, European Council on Foreign Relations, (17.06.2013), http://www.ecfr.eu/article/commentary_syria_the_view_from_jordan138, (03.09.2015).
- Barré, Géraldine ve Musciulli, Luigi (2013), “Jordan: The Survival of the Monarchy”, Ferran Izquierdo Brichs (Ed), **Political Regimes in the Arab World**, içinde (249–276), New York: Routledge.
- Beblawi, Hazem (1987), “The Rentier State in the Arab World”, **Arab Studies Quarterly**, 9 (4), 383–398

- Ben-Haim, Ruth (2008), **İsrail Hakkında Gerçekler**, İsrail Enformasyon Merkezi, Kudüs, İsrail.
- BM İnternet Sitesi, “Partners”, <http://www.un.org.jo/partners-page>, (05.07.2015).
- _____, <http://www.un.org.jo/who-we-are>, (05.07.2015).
- Bishara, Azmi (2013), “Revolution against Revolution, the Street against the People, and Counter-Revolution”, Doha, Katar: Arab Center for Research and Policy Studies.
- Bligh, Alexander (1998), “Jordanian-Israeli Strategic Partnership in Historical Perspective”, Ariel Center for Policy Research, Policy Paper No: 24.
- BM Mülteciler Yüksek Komiserliği İnternet Sitesi, <http://www.unhcr.org/pages/49e486566.html>, (05.07.2015).
- Bozkurt, Abdulgani (2015), “Ürdün’de Rejimin İhvan-ı Müslimin’i Etkisizleştirme Stratejileri”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 7 (70), 24–27.
- Breisinger, Clemens ve diğerleri (2011), “Economics of the Arab Awakening: From Revolution to Transformation and Food Security”, IFPRI Policy Brief.
- Brown, Nathan J. (2006), “Jordan and Its Islamic Movement: Limits of Inclusion”, Carnegie Endowment for International Peace.
- Brownlee, Jason (2002), “And Yet They Persist: Explaining Survival and Transition in Neopatrimonial Regimes”, **Studies in Comparative International Development**, 37 (3), 35–63.
- Buzan, Barry (1995), “The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered”, Booth, K. ve Smith, Steve (Ed), **International Relations Theory Today**, içinde (204–205), Cambridge: Polity Press.
- Buzan, Barry ve Waever, Ole (2003) **Regions and Powers: The Structure of International Security**, Cambridge: Cambridge University Press.
- “Cabinet Reduces Tax on Cheese”, (19.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/cabinet-reduces-tax-on-cheese>, (31.10.2014).

- “Cabinet Rescinds Fuel Price Increase”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/cabinet-rescinds-fuel-price-increase>, (06.11.2014).
- Campante, Filipe R. ve Chor, Davin (2012), “Why was the Arab World Poised for Revolution? Schooling, Economic Opportunities, and the Arab Spring”, **The Journal of Economic Perspectives**, 26 (2), 167–187.
- Cashman, Greer Fay (17.10.2012), “New Egyptian Envoy: We're Committed to Peace”, **Jerusalem Post**, <http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/New-Egyptian-envoy-Were-committed-to-peace>, (05.09.2015).
- “China Considering Increasing Financial Assistance to Jordan”, (03.02.2011), **Jordan Times**, 10.
- “China Signs Pact to Build Sports Complex in Jordan”, (05.03.1987), **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1987-03-05/news/mn-7916_1_sports-complex, (26.06.2015).
- “China Supports Jordan UN bid”, (25.11.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/china-supports-jordan-un-bid>, (25.10.2014).
- “China to Present \$2.5 Million in Financial Assistance to Jordan”, (07.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/china-to-present-25-million-in-financial-assistance-to-jordan>, (19.12.2014).
- “China to Provide Kingdom with Military Equipment Worth \$4.9m”, (30.12.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/china-to-provide-kingdom-with-military-equipment-worth-49m>, (19.12.2014).
- CIA (13.05.2015), “Jordan”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/jo.html>, (13.05.2015).
- Clark, Janine A. (2007), “Jordan”, Toby Archer ve Heidi Huuhtanen, (Ed), **Islamist Oppositions Parties and the Potential for EU Engagement**, *içinde* (43–55), Vammala: Vammalan Kirjapaino.

“Clash Reported between Jordan and Syria in Border Area”, (11.08.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/clash-reported-between-jordan-and-syria-in-border-area>, (05.11.2014).

Comunello, Francesca ve Anzera, Giuseppe (2012), “Will the Revolution be Tweeted? A Conceptual Framework for Understanding the Social Media and the Arab Spring”, **Islam and Christian–Muslim Relations**, 23 (4), 453–470.

Csicsmann, László (2012), “The Interplay of Regime Survival Strategy and Political Reform in Jordan and Morocco after the Arab Spring”, **DGAP EU Middle East Forum**, Berlin, https://www.academia.edu/8507811/The_Interplay_of_Regime_Survival_Strategy_and_Political_Reform_in_Jordan_and_Morocco_after_the_Arab_Spring, (16.11.2015).

Curtis, Colleen (26.04.2013), “President Obama Meets with King Abdullah II, Beyaz Saray İnternet Sitesi”, <https://www.whitehouse.gov/blog/2013/04/26/president-obama-meets-king-abdullah-ii>, (21.05.2015).

Curtius, Mary (15.08.1995), “Harboring Iraqis Pays Off for Jordan: Mideast: Rewards of Sheltering Defectors Include Likely Meeting between King Hussein and Saudi Monarch. Nation is Told not to Fear Retaliation”, **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1995-08-15/news/mn-35333_1_king-hussein, (30.07.2015).

Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, <http://jo.china-embassy.org/eng/>.

_____ (09.01.2012), “Lower House Speaker Meets Chinese Ambassador”, http://jo.china-embassy.org/eng/dtxw/t_893951.htm, (29.06.2015).

_____ (24.05.2012), “King Abdullah Meets with Chinese Politician”, http://jo.china-embassy.org/eng/dtxw/t9348_75.htm, (29.06.2015).

Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “China and Jordan”, http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjlb_663304/zzjg_663340/xybfs_663590/gjlb_663594/2833_663656/, (29.06.2015).

Darwish, Housam (2014–2015), “Regime Survival Strategies and the Conduct of Foreign Policy in Egypt”, **IDE ME Review**, 2, 44–64.

- Desheng, Cao (13.12.2005), “China to Boost Relations with Jordan”, **China Daily**, http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-12/13/content_502949.htm, (24.06.2015).
- “Defecting Syria PM to Leave Jordan for Qatar—Spokesman”, (06.08.012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/defecting-syria-pm-to-leave-jordan-for-qatar----spokesman>, (04.11.2014).
- Democracy Reporting International (2010), “Jordan’s New Election Law: Much Ado About Little”, Briefing Paper: 06, Berlin, Almanya, 2010, http://www.democracy-reporting.org/files/briefing_paper_6_-_jordan_new_election_law.pdf, (16.11.2014).
- Department of Statistics (2012), “The Estimated Population for the Year 2012”, http://www.dos.gov.jo/dos_home_e/main/Demography/2012/2-4.pdf, (15.11.2013).
- Dimitrov, Martin (2014), “Regime Survival in Cuba in Comparative Perspective”, University of Pittsburgh, 2014, <http://www.panoramas.pitt.edu/content/regime-survival-cuba-comparative-perspective>, (20.11.2015).
- Dupont, Ce’dric ve Passy, Florence (2011), “The Arab Spring or How to Explain those Revolutionary Episodes?”, **Swiss Political Science Review** 17 (4), 447–451.
- Dünya Ticaret Örgütü, “Jordan and WTO”, https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/jordan_e.htm, (22.01.2016).
- “EC to Extend New 71m Euro Assistance Package to Jordan”, (17.08.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/ec-to-extend-new-71m-Euro-assistance-package-to-jordan>, (11.09.2014).
- Editorial, Guest (2012), “Moving Beyond the ‘Arab Spring’: The Ethnic, Temporal, and Spatial Bounding of a Political Movement”, **Political Geography**, 31, 131–132.
- Efegil, Ertan (2013), “İsrail’in Dış Politikasının Belirleyicileri”, **Ortaoğu Analiz Dergisi**, 5, (49), 2013, 53–61.
- _____ (2013), “Mısır ve Ürdün’ün Dış Politikalarını Şekillendiren Unsurlar”, **Ortaoğu Analiz Dergisi**, 5 (51), 19–28.

- “Egypt to Increase Gas Exports to Jordan”, (06.11.2012), **Egypt Independent**, <http://www.egyptindependent.com//news/egypt-increase-gas-exports-jordan>, (29.07.2015).
- “Egyptian-Jordanian Relations are Strategic and Historic, Minister, Minister”, (27.05.2015), **AlMal News**, <http://en.almalnews.com/Pages/StoryDetails.aspx?ID=2282#.VbedhLPtmkp>, (28.07.2015).
- El Akayle, Hamza (29.06.2012), “الحركة الإسلامية: حوار معمق مع الأحزاب والحركات والشخصيات”, **Ed-Düstur**, 5.
- El Dabh, Basil (11.02.2014), “Egypt and Jordan Conclude 24th Joint Commission Cycle”, **Daily News Egypt**, <http://www.dailynewsegypt.com/2014/02/11/egypt-jordan-conclude-24th-joint-commission-cycle/>, (29.07.2015).
- El Hasba, Muhammed (21.05.2011), “الطفالية يطالبون بحل "الحكومات الفاسدة والبرلمانات الهزيلة””, **Es-Sebil**, 3.
- El Karaki, Leyla (13.12.2013), “30 مليون يورو منحة أوروبية للأردن لتعليم اللاجئين السوريين”, **Ed-Düstur**, 1.
- El Karan, Macid (08.09.2012), “الاتحاد الأوروبي يخصص مبلغ 141 مليون دولار على مدار 5 سنوات”, **Ed-Düstur**, 14.
- El Khazendar, Sami (1997), **Jordan and the Palestine Question**, Reading: Ithaca Press.
- El-Kholy, Ismael (21.05.2015), “Prospects for Egyptian-Jordanian Cooperation Remain Hazy”, **Al Monitor**, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/06/egypt-jordan-relations-gas-pipeline-morsi-mubarak-conflict.html#>, (29.07.2015).
- El Meani, Naif ve diğerleri (10.09.2011), “مسيرات تطالب بإصلاحات سياسية واقتصادية ومكافحة ””, **Ed-Düstur**, 2.
- En Naymat, Tarık (30.09.2011.), “فيون يعتصون امام الامة احتجاجا على تغريم كاشفي الفساد”, **Es-Sebil**, 3.
- El Shamayleh, Nisreen (19.04.2013), “Why Syria's Assad is Worried about Jordan”, **Al Jazeera**, <http://blogs.aljazeera.com/blog/middle-east/why-syrias-assad-worried-about-jordan>, (03.09.2015).

- Eş Şevbekî, Abdullah (08.10.2011), “عبيدات: البلطجة أصبحت جزءاً من سلوك الدولة ضد أصحاب الرأي”, **Es-Sebil**, 3.
- Eriksen, Stein Sundstøl (2010), “State Formation and the Politics of Regime Survival: Zimbabwe in Theoretical Perspective”, **Journal of Historical Sociology**, 23 (2), 316–340.
- “EU Lawmakers Put Expertise at Kingdom’s Disposal”, (07.04.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/eu-lawmakers-put-expertise-at-kingdoms-disposal>, (10.10.2014).
- “EU Renews Support for Jordan Reform Programme”, (18.04.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/eu-renews-support-for-jordan-reform-programme>, (08.10.2014).
- European Commission, “European Neighbourhood and Partnership Instrument, 2007–2013 Overview of Activities and Results”, Ürdün, s. 24, <http://ec.europa.eu/enlargement/neighbourhood/pdf/20141217-enpi-results-2017-2013.pdf>, (27.07.2015).
- “European Commission Dedicates EUR23m for Syrian Refugees”, (09.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/European-commission-dedicates-eur23m-for-syrian-refugees>, (30.10.2014).
- European Union External Action, “EU/Jordan ENP Action Plan”, s. 1, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/2013_jordan_action_plan_en.pdf, (26.07.2015).
- _____, “The EU's Relations with the Hashemite Kingdom of Jordan”, http://eeas.europa.eu/jordan/index_en.htm, (26.07.2015).
- Faris, Stephan (2012), “The Syrian Regime's Survival Strategy: Shut Down the Web”, **Bloomberg**, <http://www.bloomberg.com/bw/articles/2012-12-10/the-syrian-regimes-survival-strategy-shut-down-the-web>, (20.11.2015).
- Federal Research Division (2006), **Country Profile: Jordan**, Washington: Library of Congress, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Jordan.pdf>, (26.06.2015).

Feuer, Sarah J. (2014), **Religious Establishment and Regime Survival: The Politics of Religious Education in Morocco and Tunisia, 1956–2010**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Brandeis University.

Filali-Ansary, Abdou (2012), The Languages of the Arab Revolutions, **Journal of Democracy**, 23 (2), 5–18.

Fineman, Mark (11.11.1992), “2 Jordanian Lawmakers Guilty of Anti-King Plot: Mideast: They were Accused of Taking Guns and Money from Iran. Trial was Test of Nation's Effort to Balance Democracy and Islamic Fundamentalism”, **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1992-11-11/news/mn-285_1_islamic-fundamentalism, (05.08.2015).

“Foreign Minister Flies to Jordan for Brief Visit”, (14.05.2012), **Egypt Independent**, <http://www.egyptindependent.com//news/foreign-minister-flying-visit-jordan-news-2>, (29.07.2015).

“France Cool to King Hussein's Plea”, (06.11.1990), **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1990-11-06/news/mn-4006_1_king-hussein, (06.04.2015).

“France Flies Aid to Syrian Refugees in Jordan”, (12.08.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/france-flies-aid-to-syrian-refugees-in-jordan>, (05.11.2014).

“France Chamber of Commerce & Industry in Jordan”, **France Jordan Express**, (13.09.2013), <http://cafraj.net/subdefault.aspx?PageId=186&MenuId=276>, (06.04.2015).

“France Provides Jordan with 600m Euro Financial Assistance Package”, (28.07.2011), **Jordan Times**, s.1–6.

“France to Study Situation of Investments in Jordan”, (26.09.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/france-to-study-situation-of-investments-in-jordan>, (19.11.2014).

Fransa Ürdün İş Konseyi İnternet Sitesi, <http://www.cafraj.com/>.

Freedom House (2015), “2015 Freedom of the Press Data”, <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-press#.VRc0nPysVVQ>, (29.03.2015).

- Freij, Hanna Y. ve Robinson, Leonard C. (1996), "Liberalization, the Islamists, and the Stability of the Arab State: Jordan as a Case Study", **The Muslim World**, 86 (1), 1–32.
- Freij, Muath (12.08.2011), "Protesters Demand Expulsion of Syrian Ambassador", **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/protesters-demand-expulsion-of-syrian-ambassador>, (11.09.2014).
- _____ (15.02.2012), "Unions Protest Amended Social Security Law", **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/unions-protest-amended-social-security-law>, (28.09.2014).
- _____ (06.03.2012), "Demonstrators March on Syrian Embassy", **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/demonstrators-march-on-syrian-embassy>, (17.09.2014).
- _____ (21.01.2013), "US Grants Additional \$20m for Water Security in North", **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/us-grants-additional-20m-for-water-security-in-north>, (21.11.2014).
- "French President due in Jordan Sunday", (22.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/news/local/french-president-due-jordan-sunday>, (01.07.2015).
- "French Soft Loan to Fund Revamp of Northern Region's Water Network", (13.01.2012), **Jordan Times** <http://jordantimes.com/french-soft-loan-to-fund-revamp-of-northern-regions-water-network>, (18.11.2014).
- Fulton, Will ve diğerleri (11.08.2011), "Jordan-Iran Foreign Relations", **Iran Tracker**, (11.08.2011), <http://www.irantracker.org/foreign-relations/jordan-iran-foreign-relations>, (05.08.2015).
- Gandhi, Jennifer ve Przeworski, Adam (2007), "Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats", **Comparative Political Studies**, 40 (11), 1279–1301.
- Geddes, Barbara ve diğerleri (2014), "Autocratic Breakdown and Regime Transitions: New Data", **Perspectives on Politics**, 12 (2), 313–331.

- “German Official Praises Jordan’s Refugee Efforts”, (02.08.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/german-official-praises-jordans-refugee-efforts>, (04.11.2014).
- “German Support for Kingdom in Refugee Crisis over JD46m”, (28.11.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/german-support-for-kingdom-in-refugee-crisis-over-jd46m>, (19.11.2014).
- “Germany Pledges Additional Assistance to Jordan”, (01.10.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/germany-pledges-additional-assistance-to-jordan>, (19.11.2014).
- “Germany to Offer JD100 Million to Support Water Sector, Development”, (21.08.2011), **Jordan Times**, 3.
- Ghazal, Mohammad (08.04.2013), “Iraq Signs ‘strategic’ Pipeline Deal with Jordan”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/iraq-signs-strategic-pipeline-deal-with-jordan>, (10.10.2014).
- _____ (29.05.2013), “China Pledges Support to Jordan over Refugee Crisis”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/china-pledges-support-to-jordan-over-refugee-crisis>, (16.10.2014).
- Gillespie, Richard (1997), “Introduction: The Euro-Mediterranean Partnership Initiative”, Richard Gillespie (Ed), **The Euro-Mediterranean Partnership: Political and Economic Perspectives**, *içinde* (1–9), Great Britain: Frank Cass.
- “Gov’t Committed to Ending Corruption–Khasawneh”, (12.12.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-committed-to-ending-corruption---khasawneh>, (17.09.2014).
- “Gov’t Expects Some Problems to Arise When Applying Proportional List-Bakhit”, (25.09.2011), **Jordan Times**, [http://jordantimes.com/govt-expects-some-problems-to-arise-when-applying-proportional-list---bak hit](http://jordantimes.com/govt-expects-some-problems-to-arise-when-applying-proportional-list---bak-hit), (12.09.2014.)
- “Gov’t Mission is to Implement Political Reform with Clear Milestones–King”, (18.10.2011), **Jordan Times**, [http://jordantimes.com/govt-mission-is-to-imple ment-political-reform-with-clear-milestones---king](http://jordantimes.com/govt-mission-is-to-implementation-political-reform-with-clear-milestones---king), (12.09.2014.)

Greenwood, Scott (2003), “Jordan's ‘New Bargain’: The Political Economy of Regime”, **Middle East Journal**, 57 (2), 248–268.

Gresh, Geoffrey F. (2015), **Gulf Security and the U.S. Military; Regime Survival and the Politics of Basing**, Standford: Standford University Press.

“Gulf Bloc to Consider Jordan, Morocco Membership”, (10.05.2011), **Reuters Africa**, <http://af.reuters.com/article/moroccoNews/idAFLDE7492I020110510?pageNumber=3&virtualBrandChannel=0&sp=true>, (15.11.2015).

Guzansky, Yoel ve Berti, Benedetta (2013), “Is the New Middle East Stuck in Its Sectarian Past? The Unspoken Dimension of the ‘Arab Spring’”, Foreign Policy Research Institute, 135–151.

“Gül Accentuates Turkish-Jordanian Bilateral Relations”, T.C. eski cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün kişisel internet sitesi, <http://www.abdullahgul.gen.tr/news/397/85270/gul-accentuates-turkishjordanian-bilateral-relations.html>, (05.08.2015).

Haberman, Clyde (26.10.1994), “King Hussein Becomes Second Arab Leader to Reach a Treaty”, **The New York Times**, <http://www.nytimes.com/learning/general/onthisday/big/1026.html?>, (05.08.2015).

“Halawani, Jena Seek Advanced Jordanian-Indian Economic Ties”, (09.07.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/halawani-jena-seek-advanced-jordanian-indian-economic-ties>, (17.12.2014).

Hamdan, Sara (25.05.2011), “Gulf Council Reaches Out to Morocco and Jordan”, **The New York Times**, <http://www.nytimes.com/2011/05/26/world/middleeast/26iht-M26-GCC.html?pagewanted=all>, (04.09.2014).

Haouas, Ilham ve diğerleri (2012), “Youth Unemployment in Tunisia: Characteristics and Policy Responses”, **Topics in Middle Eastern and African Economies**, 14, 395–415.

Hashemite Kingdom of Jordan Constitutional Court, <http://cco.gov.jo/>, (27.03.2015).

“Hassan Urges EU Officials to Support Jordan’s Economy”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/hassan-urges-eu-officials-to-support-jordans-economy>, (02.09.2014).

- Hazaimeh, Hani (20.02.2011), “Monarch Ordered Protection for Opposition Figure-PSD Chief”, **Jordan Times**, 1.
- _____ (20.02.2011), “Panel to Investigate Attack on Peaceful Amman Rally”, **Jordan Times**, 1–6.
- _____ (31.03.2011), “Jordan Stresses Strong Relations with Syria”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-stresses-strong-relations-with-syria>, (02.09.2014).
- _____ (10.05.2011), “Gov’t Dismisses Reports of Infiltration”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-dismisses-reports-of-infiltration>, (04.09.2014).
- _____ (18.07.2011), “Protesters Denounce Attack on Journalists”, **Jordan Times**, 3.
- _____ (30.08.2011), “King, Ashton Discuss Mideast, Ties”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-ashton-discuss-mideast-ties>, (11.09.2014).
- _____ (29.01.2012), “Germany Voices Support for Reform Process”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/germany-voices-support-for-reform-process>, (19.11.2014).
- _____ (04.02.2012), “Journalists Call for Names, Evidence in Bribery Scandal”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/journalists-call-for-names-evidence-in-bribery-scandal>, (28.09.2014).
- _____ (11.02.2012), “Jordan Mulls Withdrawing Ambassador from Syria”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-mulls-withdrawing-ambassador-from-syria>, (28.09.2014).
- _____ (26.02.2012), “Physical Attacks on Journalists Reached Record High in 2011—Report”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/physical-attacks-on-journalists-reached-record-high-in-2011---report>, (28.09.2014).
- _____ (10.03.2012), “Petroleum Refinery Employees Threaten Open-ended Work Stoppage”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/petroleum-refinery-employees-threaten-open-ended-work-stoppage>, (05.10.2014).

- _____ (07.06.2012), “Jordan Paying High Price for Hosting Syrian Refugees—UN Official”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-paying-high-price-for-hosting-syrian-refugees----un-official>, (30.10.2014).
- _____ (25.06.2012), “More Corruption Cases to be Referred to Justice soon —PM”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/more-corruption-cases-to-be-referred-to-justice-soon----pm>, (01.11.2014).
- _____ (08.09.2012), “Germany to Provide 2m Euros to Assist Kingdom in Hosting Syrians”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/germany-to-provide-2m-euros-to-assist-kingdom-in-hosting-syrians>, (19.11.2014).
- _____ (17.09.2012), “24 Assaults against Journalists Registered over Past Four Months—Report”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/24-assaults-against-journalists-registered-over-past-four-months----report>, (07.11.2014).
- _____ (04.03.2013), “Gov't Reiterates ‘neutral position’ over Syrian Crisis”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-reiterates-neutral-position-over-syrian-crisis>, (01.10.2014).
- _____ (24.03.2013), “Jordan’s Reform Drive Commendable, but More is Needed”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordans-reform-drive-commendable-but-more-is-needed>, (10.09.2014).
- _____ (07.05.2013), “Jordan did not Suggest no-fly Zone in South Syria”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-did-not-suggest-no-fly-zone-in-south-syria>, (14.10.2014).
- _____ (20.06.2013), “US Boosts Aid for Syrian Refugees by \$300 Million”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/us-boosts-aid-for-syrian-refugees-by-300-million>, (18.10.2014).
- _____ (19.08.2013), “Ensour Calls on Egyptian Army to ‘Remain Firm’”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/ensour-calls-on-egyptian-army-to-remain-firm>, (25.09.2014).

_____ (21.08.2013), “Gov’t Reshuffle Sees 13 Ministers in, Five out”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-reshuffle-sees-13-ministers-in-five-out>, (25.09.2014).

Hazaimeh, Hani ve Luck, Taylor (04.11.2011), “Pro-reformists Decry Activist’s Arrest”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/pro-reformists-decry-activists-arrest>, (17.09.2014.)

Helfont, Samuel ve Helfont, Tally (2012), “Jordan: Between the Arab Spring and the Gulf Cooperation Council”, Foreign Policy Research Institute, 82–95.

Henrik Knutsen, Carl ve Nygard, Havard Mogleiv (2015), “Institutional Characteristics and Regime Survival: Why Are Semi-Democracies Less Durable Than Autocracies and Democracies?”, **American Journal of Political Science**, 59 (3), 656–670.

Hicazin, Faik (18.05.2011), “الملك يلتقي وزير الدفاع الأمريكي والممثلة العليا للاتحاد الأوروبي وعضو مجلس الشيوخ اكرمان”, **Ed-Düstur**, 4.

Hindistan Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, “India-Jordan Relations”, <http://mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/20732/IndiaJordanRelations>, (02.07.2015).

Hindistan Ürdün Büyükelçiliği İnternet Sitesi, “Bilateral Political Relations with Jordan”, <http://www.indembassy-amman.org/political.html>, (03.07.2015).

_____, “Bilateral Trade”, <http://www.indembassy-amman.org/political.html>, (03.07.2015).

Hintzen, Percy C. (1989), **The Costs of Regime Survival: Racial Mobilization, Elite Domination and Control of the State in Guyana and Trinidad**, Cambridge: Cambridge University Press.

“His Majesty King Abdullah II of Jordan Meets With British Prime Minister, David Cameron”, (19.06.2013), **The Royal Correspondent**, <http://royalcorrespondent.com/2013/06/19/his-majesty-king-abdullah-ii-of-jordan-mets-with-british-prime-minister-david-ameron/>, (23.06.2015).

Hollis, Rosemary (2012), “No Friend of Democratization: Europe’s Role in the Genesis of the ‘Arab Spring’”, **International Affairs**, 88 (1), 81–94.

“How Much Money does the U.S. Give to Jordan?”, (t.y.), **Jordan Times**, <http://us-foreign-aid.insidegov.com/q/88/1590/How-much-money-does-the-U-S-give-to-Jordan>, (21.05.2015).

Howard, Philip N. ve Parks, Malcolm R (2012), “Social Media and Political Change: Capacity, Constraint, and Consequence”, **Journal of Communication**, 62, 359–362.

HRC (1997), Human Rights Watch/Middle East, “Jordan, Clamping Down On Critics, Human Rights Violations in Advance of the Parliamentary Elections”, 9 (12).

_____ (2012), Human Rights Watch, “Jordan: End Protester Trials in State Security Courts, Drop Charges Against Peaceful Protesters”; Investigate Security Force Abuses, <https://www.hrw.org/news/2012/11/30/jordan-end-protester-trials-state-security-courts>, (13.12.2015).

_____ (2013), Human Rights Watch, “Jordan”, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2013/jordan#.VRRQ0PysVVR>, (26.03.2015).

_____ (2013), Human Rights Watch, “World Report 2014”, Jordan, <http://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/jordan?page=1>, (24.03.2014).

Huji, Zhao (t.y.), “The Structural Crises and the Survival Strategies of North Korea”, The National Bureau of Asian Research, http://www.nbr.org/downloads/pdfs/PSA/BSConf06_Zhao.pdf, (22.11.2015).

Hussainy, Mohammad (2012), **The State’s Contribution in Financing Political Parties in Jordan**, Policy Paper, Friedrich-Ebert-Stiftung, Amman Office, Amman.

_____ (2014), **The Map of Political Parties and Movements in Jordan 2013/2014**, Netherlands Institute for Multiparty Democracy, Netherlands.

Hussein, Mohammad Ben (20.02.2011), “Opposition, Activists: Gov’t Must Launch Serious Probe into Friday Violence”, **Jordan Times**, 3.

_____ (08.06.2011), “Opposition Parties 'Disappointed' at Suggested Elections Law”, **Jordan Times**, s.3.

_____ (12.06.2011), “Protesters Call for Reform”, **Jordan Times**, 3.

- Husseini, Rana (03.10.2013), “Activist Charged with ‘Undermining Regime’”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/activist-charged-with-undermining-regime>, (30.09.2014).
- Hüseyin, Muhammed (14.04.2012), “الآلاف في مسيرة الحسيني يرفضون مشروع قانون الانتخاب و ” يطالبون بسحبه”, **Es-Sebil**, 2.
- ICNL (2015), International Center for Not-for-Profit Law, “NGO Law Monitor: Jordan”, <http://www.icnl.org/research/monitor/jordan.html>, (26.03.2015).
- ILO (27.03.2014), “Tackling Jordan’s Youth Unemployment Hands-on”, http://www.ilo.org/beirut/media-centre/fs/WCMS_239750/lang--en/index.htm, (14.05.2015).
- Institute of Strategic Thinking (02.01.2013), “Turkish Arab Relations From Past to Today: Jordan”, <http://www.sde.org.tr/en/newsdetail/turkish-arab-relations-from-past-to-day-jordan/3091>, (02.08.2015).
- International Republican Institute (2012), **Jordan Political Parties Law Comparison (2007 and 2012 laws)**, Amman, Jordan, file:///C:/Documents%20and%20Settings/Casper/Desktop/2012%20and%20%202007%20Jordan%20PP%20Law%20Comparison_Hw9.pdf, (13.12.2015).
- “Iran says ready to help Syrian refugees in Jordan”, (Ocak, 2013), **The Iran Project**, <http://theiranproject.com/blog/2013/01/28/iran-says-ready-to-help-syrian-refugees-in-jordan/>, (04.08.2015).
- “Iran’s Foreign Minister Salehi Arrives in Jordan for Talks”, (07.05.2013), **The Iran Project**, <http://theiranproject.com/blog/2013/05/07/irans-foreign-minister-salehi-arrives-in-jordan-for-talks/>, (06.08.2015).
- “Iraq Grants Jordan \$25 Million Oil Grant”, (03.09.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/iraq-grants-jordan-25-million-oil-grant>, (26.09.2014).
- Islam, Mohammad Mozahidul (2014), “The Politics of the Public Food Distribution System in Bangladesh: Regime Survival or Promoting Food Security?”, **Journal of Asian and African Studies**, 50 (6), 2014, 1–14.

“Israel-Jordan Relations: Overview of Peace Negotiations”, (t.y.), **Jewish Virtual Library**, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Peace/isjorneg.html>, (04.09.2015).

Itani, Faysal (2013), “Stability through Change: Toward a New Political Economy in Jordan”, Rafik Hariri Center for the Middle East, Atlantic Council, 2013.

Itani, Faysal ve Mardini, Ramzy (2014), “Point/Counterpoint: Is Reform in Jordan Truly Necessary?”, Atlantic Council, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/point-counterpoint-is-reform-in-jordan-truly-necessary>, (05.12.2015).

İsrail Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, “PM Netanyahu Meets with Jordanian King Abdullah II”, <http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2010/Pages/PM-Netanyahu-Meets-with-Jordanian-King-Abdullah-II-27-Jul-2010.aspx>, (04.09.2015).

“İsrail'e Ürdün Kralı'ndan Bir Darbe Daha”, (07.04.2010), **Hürriyet**, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/14337841.asp?gid=287>, (03.09.2015).

“Japan Announces \$120 Million Soft Loan to Jordan”, (18.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/japan-announces-120-million-soft-loan-to-jordan>, (18.10.2014).

“Japan Donates \$6 Million to UNICEF”, (20.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/japan-donates-6-million-to-unicef>, (08.12.2014).

“Japan to Extend \$25.5m to Syrian Refugee Relief Efforts in Jordan”, (07.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/japan-to-extend-255m-to-syrian-refugee-relief-ef-orts-in-jordan>, (08.12.2014).

“Japanese Grant to Improve Water Services in Tafileh”, (14.06.2011), **Jordan Times**, 3.

Japonya Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi (14.12.2004), “Visit to Japan by His Majesty King Abdullah II bin Al Hussein of the Hashemite Kingdom of Jordan (Summary and Evaluation)”, http://www.mofa.go.jp/region/middle_e/jordan/kv0412.html, (04.07.2015).

_____ (05.12.2005), “Visit to Japan by H.M. King Abdullah II Bin Al Hussein of the Hashemite Kingdom of Jordan”, <http://www.mofa.go.jp/announce/event/2005/12/1205.html>, (04.07.2015).

_____ (02.03.2012), “Meeting between Minister for Foreign Affairs Mr. Koichiro Gemba and Jordanian Minister of Planning and International Cooperation Dr. Jafar Hassan, http://www.mofa.go.jp/announce/announce/2012/3/0302_01.html”, (08.12.2014).

_____ (03.05.2012), “Visit to Israel, the Palestinian Territories, and Jordan by Minister for Foreign Affairs Koichiro Gemba”, http://www.mofa.go.jp/region/middle_e/meeting1205_fm.html, (08.12.2014).

_____ (28.01.2013), “Emergency Assistance to Jordan in Response to the Floods Disaster (Emergency relief goods provided to a Syrian Refugee Camp in Jordan)”, http://www.mofa.go.jp/announce/announce/2013/1/0128_02.html, (08.12.2014).

_____ (28.01.2013), “Statement by the Press Secretary, Ministry of Foreign Affairs of Japan, on the Parliamentary Elections in Jordan”, http://www.mofa.go.jp/announce/announce/2013/1/0128_01.html, (08.12.2014).

Japonya Ürdün Büyükelçiliği İnternet Sitesi (28.03.2011), “Japanese Ambassador signs a Grant Contract of US\$ 49,262 The Project for Expansion of Kindergarten in the Gaza Palestinian Refugee Camp”, <http://www.jordan.emb-japan.go.jp/Documents/Economic/English/2011/March/Gaza.htm>, (08.12.2014).

_____, “Assistance to Jordan”, http://www.jordan.emb-japan.go.jp/eng_page/oda/en_policy.htm, (04.07.2015).

“JD4.7 million Japanese Grant to Upgrade Karameh Border Crossing”, (17.05.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jd47-million-japanese-grant-to-upgrade-karameh-border-crossing>, (29.09.2014).

JICA, “JICA’s Cooperation for Water Sector in Jordan 30 Years History of Remarkable Achievements”, 8, http://www.jica.go.jp/jordan/english/activities/pdf/activity_01.pdf, (15.12.2012).

“Jordan Admits to Barring Entry of Palestinian Refugees from Syria”, (17.06.2014), **Al Monitor**, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/07/jordan-palestinians-syria-refugees-unrwa-hrw.html#>, (05.07.2015).

- “Jordan and China: An Equal Partnership?”, (03.04.2014), **Venture: The Business Intelligence Monthly**, http://www.venturemag.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=658:jordan-and-china-an-equal-partnership?&Itemid=34, (27.06.2015).
- “Jordan Backs Egypt Efforts to Impose Rule of Law—Judeh”, (16.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-backs-egypt-efforts-to-impose-rule-of-law----judeh>, (25.09.2014).
- “Jordan can Shoulder New Responsibilities at Security Council—King”, (07.12.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-can-shoulder-new-responsibilities-at-security-council----king-tweets>, (26.10.2014).
- “Jordan, China Discuss Police Cooperation”, (27.09.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-china-discuss-police-cooperation>, (19.12.2014).
- “Jordan, China Partners on International Issues—King”, (18.09.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-china-partners-on-international-issues----king>, (19.12.2014).
- “Jordan, China Seeking ‘strategic partnership’”, (03.12.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-china-seeking-strategic-partnership>, (19.12.2014).
- “Jordan Committed to Better Ties with Egypt”, (25.05.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-committed-to-better-ties-with-egypt>, (05.09.2014).
- “Jordan Concerned Brotherhood is Undermining Relations with Egypt”, (09.08.2013), **World Tribune**, <http://www.worldtribune.com/2013/08/09/jordan-concerned-brotherhood-is-undermining-relations-with-egypt/>, (28.07.2015).
- “Jordan, Egypt Agree on Further Cooperation”, (24.03.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-egypt-agree-on-further-cooperation>, (02.09.2014).
- “Jordan, Egypt Mend Fences after Rift Over Gulf Crisis: Mideast: King Hussein and President Mubarak Meet to Thaw out Their Chilly Diplomatic Relations”, (22.01.1985), **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1995-01-22/news/mn-23096_1_diplomatic-relations, (29.07.2015).

- “Jordan Elected to UN Security Council Seat that Saudi Arabia Rejected”, (06.12.2013), **The Guardian**, [http://www.theguardian.com/world/2013/dec/06/jordan-un-security-co uncil-saudi-arabia](http://www.theguardian.com/world/2013/dec/06/jordan-un-security-council-saudi-arabia), (05.07.2015).
- “Jordan Expels Syrian Envoy in Diplomatic Tussle”, (24.05.2014), **Foxnews**, <http://www.foxnews.com/politics/2014/05/26/jordan-expels-syrian-ambassador/>, (02.09.2015).
- “Jordanian French Relations are ‘excellent’-Official”, (23.04.2004), **Kuwait News Agency (KUNA)**, <http://www.kuna.net.kw/ArticlePrintPage.aspx?id=1474378&language=en>, (01.07.2015).
- “Jordan Hopes for Stability in Bahrain”, (23.02.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-hopes-for-stability-in-bahrain>, (01.09.2014).
- “Jordan Hopes Syria will Open Border 'soon'”, (26.04.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-hopes-syria-will-open-border-soon>, (04.09.2014).
- “Jordan Hosting 900 US Troops to ‘boost defence’—Ensour”, (22.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-hosting-900-us-troops-to-boost-defence---ensour>, (18.10.2014).
- “Jordan, India Discuss Cooperation”, (08.06.2011), **Jordan Times**, 10.
- “Jordan Iran Ties may Show Early Signs of Thaw”, (14.01.2014), **Al Monitor**, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/01/jordan-iran-foreign-minister-zarif-visit.html>, (04.08.2015).
- “Jordan Keen to Further Cooperation with Council of Europe”, (27.05.2012), **Jordan Times**, <http://www1.jordantimes.com/jordan-keen-to-further-cooperation-with-council-of-europe>, (23.01.2016).
- “Jordan's King Discusses Middle East Peace Talks with Obama”, (17.01.2012), **CNN**, <http://edition.cnn.com/2012/01/17/world/meast/jordan-abdullah-obama-meeting/>, (21.11.2014).
- “Jordan's King Wants Improved Ties with Iran”, (12.12.2010), **Ynet News**, <http://www.ynetnews.com/articles/1,7340,L-3998118,00.html>, (05.08.2015).

- “Jordan’s Membership will Boost Historical Ties with Gulf States”, (11.05.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordans-membership-will-boost-historical-ties-with-gulf-states>, (05.09.2014).
- “Jordan Police Stations Attacked by Gunmen during Protest”, (15.12.2012), **The Guardian**, <http://www.theguardian.com/world/2012/nov/15/jordan-police-station-attack-protests>, (28.11.2014).
- Jordan Press Foundation (2009), **Equity Research Report Initiation of Coverage**, ABC Investment, Amman, Ürdün.
- “Jordan Receives \$200 Million Saudi Grant”, (08.02.2013), **Petra**, http://www.petra.gov.jo/Public_News/Nws_NewsDetails.aspx?lang=2&site_id=1&NewsID=99557&CatID=13, (12.05.2015).
- “Jordan Receives JD170 Million Saudi Grant to Rehabilitate Azraq Road”, (08.01.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-receives-jd170-million-saudi-grant-to-rehabilitate-azraq-road>, (03.08.2015).
- “Jordan Reiterates Calls for Int’l Support in Refugee Crisis”, (02.02.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-reiterates-calls-for-intl-support-in-refugee-crisis>, (26.09.2014).
- “Jordan, Russia Call for Peaceful End to Violence in Syria”, (22.03.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-russia-call-for-peaceful-end-to-violence-in-syria>, (18.12.2014).
- “Jordan, Russia Hold Consultations on Syria, Mideast”, (10.05.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-russia-hold-consultations-on-syria-mideast>, (18.12.2014).
- “Jordan, Saudi Arabia ‘Keen on Improving Bilateral Ties’”, (27.11.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-saudi-arabia-keen-on-improving-bilateral-ties>, (25.10.2014).
- “Jordan Thanks Saudi Arabia for \$200 million Grant”, (27.02.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-thanks-saudi-arabia-for-200-million-grant>, (01.10.2014).

- “Jordan to Learn from Indian Experience in Managing Elections”, (18.03.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-to-learn-from-indian-experience-in-managing-elections>, (17.12.2014).
- “Jordan, Turkey Discuss Syrian Crisis”, (21.10.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-turkey-discuss-syrian-crisis>, (30.09.2014).
- “Jordan Turns to China for Energy Development”, (17.08.2014), **Global Risk Insight**, <http://globalriskinsights.com/2014/08/jordan-turns-china-energy-development-amid-regional-security-crisis/>, (26.06.2015).
- “Jordan, US Seek End to Syria Bloodshed”, (27.04.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-us-seek-end-to-syria-bloodshed>, (13.10.2014).
- “Jordan, US Seek to Build on ‘historic’ Ties”, (23.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-us-seek-to-build-on-historic-ties>, (09.10.2014).
- “Jordan Violence Escalates during Second Night”, (15.10.2012), **Al Jazeera**, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/11/2012111421456916947.html>, (22.08.2014).
- “Jordan will play no part in Syria Strike—Ensur”, (05.09.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-will-play-no-part-in-syria-strike---ensour>, (26.09.2014).
- Joshi, Shashank (2011), Reflections on The Arab Revolutions, **Royal United Services Institute Journal**, 156 (2), 60–67.
- Josua, Maria ve Edel, Mirjam (2015), “To Repress or Not to Repress—Regime Survival Strategies in the Arab Spring”, **Terrorism and Political Violence**, 27 (2), 289–309.
- “Judeh Delivers King's Letter to Morsi”, (25.07.2012), **Jordan Times** <http://jordantimes.com/judeh-delivers-kings-letter-to-morsi>, (03.11.2014).
- “Judeh Meets Japanese Envoy, Arab League Chief”, (30.05.2011), **Jordan Times**, 1–6.
- “Judeh Meets with Clinton”, (14.04.2011), **Jordan Times**, 1–6.

- “Judeh Meets with SNC President”, (07.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/judeh-meets-with-snc-president>, (25.09.2014).
- “Judeh, Lavrov Discuss Ties, Region in Moscow”, (19.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/judeh-lavrov-discuss-ties-region-in-moscow>, (18.12.2014).
- “Jury Still out on Jordanian Elections”, (24.01.2013), **Al Jazeera**, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/01/201312411286402408.html>, (22.08.2104).
- Kahan, Michael (1974), “High Noon in Jerusalem: A Middle East Perspective”, **Polity**, 6 (4), 552–567.
- Kalyvitis, Sarantis ve Vlachaki, Irene (2011), “Misused Financial Aid, Political Aid, And Regime Survival”, **Social Science Research Network**, 1–45, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1489897, (18.11.2015).
- Kamrava, Mehran (1998), “Frozen Political Liberalization in Jordan: The Consequences for Democracy”, **Democratization**, 5 (1), 138–157.
- Kaplan, Morton A. (1957), **System and Process in International Politics**, New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Keinon, Herb (17.10.2012), “Jordan Appoints New Ambassador to Israel”, **Jerusalem Post**, <http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Jordan-appoints-new-ambassador-to-Israel>, (05.09.2015).
- Kelidar Abbas ve Susser, Asher (1996), “Jordan: Between Israel and Iraq”, The Washington Institute, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/jordan-between-israel-and-iraq>, (01.09.2015).
- Kempster, Norman (22.02.1991), “Saudi Says Iraq's Arab Allies will Pay for Choosing Wrong Side : Mideast: Prince Bandar, Envoy to the U.S., Signals a Change in Riyadh's Policy of Regional Consensus. He Forgives the Palestinian People's Sympathy for Hussein”, **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1991-02-22/news/mn-1741_1_saddam-hussein, (30.07.2015).

- Kershner, Isabel (02.02.2015), “Jordan Sends Envoy Back to Israel as Tensions Ease”, **The New York Times**, http://www.nytimes.com/2015/02/03/world/middleeast/jordan-returns-ambassador-to-israel-as-tensions-ease-at-holy-site.html?_r=0, (04.09.2015).
- Kheetan, Thameen (27.03.2011), “Thousands Rally to Reaffirm National Unity”, **Jordan Times**, 2.
- Kihl, Young Whan (2014), “The Kim Jong-Un Regime’s Survival Strategy and Prospects for the Future of North Korea”, **International Journal of Korean Studies**, 16 (2), 81–106.
- Kihl, Young Whan ve Kim, Hong Nack (Ed) (2006), **North Korea: The Politics of Regime Survival**, New York: M.E. Sharpe Inc.
- Kikkawa, Takuro (2012), “A Turbulent Decade between the Jordanian Government and the Muslim Brotherhood”, **Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies**, 5 (1&2), 61–77.
- Kimche, Jon (1970), **The Second Arab Awakening, The Middle East 1914–1970**, London: Thames and Hudson.
- “King Approves Amended Elections Law” (23.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-approves-amended-elections-law>, (03.11.2014).
- “King, Assad Discuss Region”, (22.03.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-assad-discuss-region>, (02.09.2014).
- “King Back Home after UK Visit”, (13.10.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-back-home-after-uk-visit>, (20.11.2014).
- “King, Ban Vow to Maintain Jordan-UN Coordination”, (15.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-ban-vow-to-maintain-jordan-un-coordination>, (25.09.2014).
- “King, British FM Discuss Ties, Region’s Future”, (13.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-british-fm-discuss-ties-regions-future>, (17.09.2014).
- “King, British Premier Discuss Region, Peace Efforts”, (13–14.05.2011), **Jordan Times**, s.1–6.

- “King Calls for Seizing Opportunity to End Mideast Peace Stalemate”, (19.02.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-calls-for-seizing-opportunity-to-end-mideast-peace-stalemate>, (29.09.2014).
- “King Congratulates Mursi”, (25.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-congratulates-mursi>, (31.10.2014).
- “King Denounces Violence against Protesters”, (22–23.07.2011), **Jordan Times**, 1–6.
- “King Discusses Joint Arab Action, Syria with Bahrain Monarch”, (24.03.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-discusses-joint-arab-action-syria-with-bahrain-monarch>, (09.10.2014).
- “King Discusses Region with US, Bahrain, Russia”, (13.02.2011), **Jordan Times**, 1.
- “King Discusses Syria, Palestine with European Officials”, (25.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-discusses-syria-palestine-with-European-officials>, (18.10.2014).
- “King Discusses Ties, Region with Saudi FM”, (08.02.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-discusses-ties-region-with-saudi-fm>, (29.09.2014).
- “King, Hollande Exchange Views on Regional Developments, Ties”, (03.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-hollande-exchange-views-on-regional-developments-ties>, (18.11.2014).
- “King, Medvedev to Hold Talks Today”, (19.01.2011), **Jordan Times**, 1–6.
- “King Meets with UK Leaders over Region, Cooperation”, (20.06.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-meets-with-uk-leaders-over-region-cooperation>, (20.11.2014).
- “King, Mubarak Discuss Mideast over Phone”, (18.01.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-mubarak-discuss-mideast-over-phone>, (30.08.2014).
- “King Orders 'immediate' Measures to Ease Economic Difficulties”, (11.01.2011), **Jordan Times**, 1.

“King Orders JD100 for Serving, Retired Military, Civil Personnel”, (22.08.2011), **Jordan Times**, 1–5.

“King to Meet Medvedev, Putin Today”, (07.04.2011), **Jordan Times**, 1–6.

“King Urges China to Support Kingdom’s Mega-projects”, (23.05.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-urges-china-to-support-kingdoms-mega-projects>, (19.12.2014).

“King, Saudi Monarch Discuss Regional Developments, Ties”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-saudi-monarch-discuss-regional-developments-ties>, (21.01.2015).

“Kingdom will Remain Tolerant, Open-minded”, (21.02.2011), **Jordan Times**, 1–6.

Kirdiş, Esen (2011), **Between Movement and Party: Islamic Political Party Formation in Morocco, Turkey and Jordan**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Minnesota.

Klaifat, Riyadh Mofleh (2012), “The British Resident in Transjordan and the Financial Administration in the Emirate Transjordan 1921–1928”, **Journal of Politics and Law**, 5 (4), 159–171.

Köprülü, Nur (2011), “Arap Dünyasının İstisnai Krallığı: Yerel Aktörler ve Arap-İsrail Uyuşmazlığı Çerçevesinde Ürdün Krallığı’nın Demokratikleşme Deneyimleri”, **Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Rapor No: 90.

_____ (2012), “Monarchical Pluralism or De-democratization: Actors and Choices in Jordan”, **Insight Turkey**, 14 (1), 71–92.

Körfez İşbirliği Konseyi, “The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf”, <http://www.gcc-sg.org/>.

_____ , “The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf, Foundations and Objectives”, <http://www.gcc-sg.org/eng/index895b.html?action= Sec-Show&ID=3>, (15.11.2015).

Kral Abdullah Resmi İnternet Sitesi (15.11.1999), Kral Abdullah Resmi İnternet Sitesi, “Speech of His Majesty King Abdullah II at the Dinner Hosted by His Excellency

the President of France Jacques Chirac Paris”, France, http://kingabdullah.jo/index.php/en_US/speeches/view/id/150/videoDisplay/0.html, (01.07.2015).

_____ (29.11.2011), “Press Room, King Holds Talks with German Chancellor”, http://www.kingabdullah.jo/index.php/en_US/news/view/id/9716.html, (04.12.2015).

_____ (06.06.2012), “Jordan Enacts New Political Parties, Constitutional Court Laws”, http://www.kingabdullah.jo/index.php/en_US/news/view/id/10139/videoDisplay/1.html, (25.03.2014).

Kral Hüseyin Resmi İnternet Sitesi, “Government”, <http://www.kinghussein.gov.jo/government.html>, (18.03.2015).

_____ , “Law of Election to the House of Deputies”, http://www.kinghussein.gov.jo/elect_law.html, (23.03.2015).

_____ , “Provisional Law Number (15) For The Year 1993”, http://www.kinghussein.gov.jo/electlaw_provisional.html, (23.03.2015).

_____ , “Provisional Law Number (23) for the Year 1989 Amending the Law of Election to the House of Deputies”, <http://www.kinghussein.gov.jo/electlawamendment.html>, (23.03.2015).

Kramer, Martin (1996), **Arab Awakening and Islamic Revival**, New Jersey: Transaction Publisher.

Kraxberger, Brennan (2004), “The Geography of Regime Survival: Abacha’s Nigeria”, **African Affairs**, 103 (412), 413–430.

Kremer, Mark (2010), “The Prague Spring and Soviet Invasion in Historical Perspective”, Bischof, Günter ve diğerleri (Ed), **The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in 1968**, içinde (35–61), Maryland: Lexington Books.

Kreutz, Andrej (2007), **Russia in the Middle East: Friend or Foe**, USA: Greenwood Publishing Group.

- “Kuwait to Finance Worth \$215m in Energy Projects”, (06.05.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/kuwait-to-finance-worth-215m-in-energy-projects>, (14.10.2014).
- “Kuwait to Pay Jordan \$1.25b in Two Months”, (01.07.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/kuwait-to-pay-jordan-125b-in-two-months>, (01.11.2014).
- Landler, Mark (17.05.2011), “Obama and Jordan’s King Abdullah Talk of Mideast Peace”, **The New York Times**, <http://thecaucus.blogs.nytimes.com/2011/05/17/president-obama-jordans-king-abdullah-talk-of-mideast-peace/>, (04.09.2014).
- Lasensky, Scott (2006), “Jordan and Iraq Between Cooperation and Crisis”, United States Institute of Peace, Special Report 178.
- Low, Linda ve Salazar, Lorraine Carlos (2011), **The Gulf Cooperation Council, A Rising Power and Lessons for ASEAN**, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore: ISEAS Publishing.
- “Lower House Speaker Meets Iranian Ambassador”, (23.05.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/lower-house-speaker-meets-iranian-ambassador>, (10.10.2014).
- “Lower House Warns of ‘Suspicious Agendas’” (27.01.2011), **Jordan Times**, 3.
- Lucas, Russell E. (2003), “Press Laws as a Survival Strategy in Jordan, 1989–99”, **Middle Eastern Studies**, 39 (4), 2003, 81–98.
- _____ (2004), “Monarchical Authoritarianism: Survival and political Liberalization in a Middle Eastern Regime Type”, **International Journal of Middle East Studies**, 36 (1), 103–119.
- _____ (2005), **Institutions and the Politics of Survival in Jordan: Domestic Responses to External Challenges, 1988–2001**, New York: State University of New York Press.
- Luck, Taylor (18.02.2011), “Jordan, Turkey Cement Nuclear Ties”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-turkey-cement-nuclear-ties>, (01.09.2014).
- _____ (17.07.2011), “Probe into Friday 'attack' on Journalists under Way”, **Jordan Times**, 3.

- _____ (16.11.2011), “Syria Apologises for Attack on Jordan Embassy”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/syria-apologises-for-attack-on-jordan-embassy>, (17.09.2014).
- _____ (22.11.2011), “China, Jordan to Build World’s Second-largest Oil Shale Plant”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/china-jordan-to-build-worlds-second-largest-oil-shale-plant>, (19.12.2014).
- _____ (10.02.2012), “Pro-reformers, Teachers Join Forces in Friday Demos”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/pro-reformers-teachers-join-forces-in-friday-demos>, (28.09.2014).
- _____ (11.06.2012), “Jordan, Iraq Near Gas Pipeline Deal; Qatari Delegation due in Amman”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-iraq-near-gas-pipeline-deal-qatari-delegation-due-in-amman>, (30.10.2014).
- _____ (13.06.2012), “Decision Triggers Anti-government Protests”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/decision-triggers-anti-government-protests>, (31.10.2014).
- _____ (21.06.2012), “Friday Protests ‘First Step’ towards Boycott Campaign—Activists”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/friday-protests-first-step-towards-boycott-campaign----activists>, (31.10.2014).
- _____ (21.06.2012), “Friday Protests ‘First Step’ towards Boycott Campaign—Activists”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/friday-protests-first-step-towards-boycott-campaign----activists>, (31.10.2014).
- _____ (23.06.2012), “Rallies Protest Draft Elections Law”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/Rallies+protest+draft+elections+law+-49246>, (31.10.2014).
- _____ (27.06.2012), “Activists Urge Royal Intervention over Election Law”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/activists-urge-royal-intervention-over-election-law>, (01.11.2014).
- _____ (11.07.2012), Elections Law amendments ‘death blow’ to Jordan’s reform drive, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/elections-law-amendments-death-blow-to-jordans-reform-drive>, (03.11.2014).

- _____ (11.09.2012), “Ninth Political Activist Arrested for ‘illegal’ Slogans”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/ninth-political-activist-arrested-for-illegal-slogans>, (07.11.2014).
- _____ (15.09.2012), “Scores Urge Release of Jailed Protesters”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/scores-urge-release-of-jailed-protesters>, (07.11.2014).
- _____ (06.11.2012), “King, Lavrov Hold Talks on Syria”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-lavrov-hold-talks-on-syria>, (18.12.2014).
- _____ (14.11.2012), “Vandalism, Arrests as Fuel Riots Continue”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/vandalism-arrests-as-fuel-riots-continue>, (10.11.2014).
- _____ (01.12.2012), “Mass Amman Rally Ends Peacefully”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/mass-amman-rally-ends-peacefully>, (13.11.2014).
- _____ (10.12.2012), “King Orders Release of Jailed Protesters”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/king-orders-release-of-jailed-protesters>, (14.11.2014).
- _____ (27.02.2013), “Syrian Rebel Leaders Convene in Amman as Refugee Influx Rises”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/syrian-rebel-leaders-convene-in-amman-as-refugee-influx-rises>, (01.10.2014).
- _____ (17.03.2013), “Jordan Downplays Tensions with Damascus”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-downplays-tensions-with-damascus>, (02.10.2014).
- _____ (22.03.2013), “Despite Boycott, Muslim Brotherhood to Monitor Polls”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/despite-boycott-muslim-brotherhood-to-monitor-polls>, (17.11.2014).
- _____ (11.08.2013), “Syrian Opposition in Talks with Officials over Amman Office”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/syrian-opposition-in-talks-with-officials-over-amman-office>, (25.09.2014).
- _____ (21.12.2013), “Protesters Demand Gov’t Resignation over High Prices”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/protesters-demand-govt-resignation-over-high-prices>, (27.10.2014).

- M. Sharp, Jeremy (2015), **Jordan: Background and U.S. Relations**, Washington: Congressional Research Service.
- Mahoney, James (2012) “The Logic of Process Tracing Tests in the Social Sciences”, **Sociological Methods & Research**, 20 (10), 1–28.
- Majed, Ziad (2005), Introduction and Executive Summary, Ibtissam al-Atiyyat ve diğ erleri (Ed.), **Building Democracy in Jordan: Women Political Participation, Political Party Life and Democratic Elections**, *iç inde* (13–22), International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Sweeden: Trydells Tryckeri AB.
- Malkawi, Khetam (29.02.2012), “Nurses Renew Strike Demanding Better Pay”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/nurses-renew-strike-demanding-better-pay>, (03.10.2014).
- _____ (27.06.2012), “India, Jordan Look to Boost Tourism Cooperation”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/india-jordan-look-to-boost-tourism-cooperation>, (17.12.2014).
- Mark, Clyd ve Katzman, Kenneth (2001), “ Hamas and Palestinian Islamic Jihad: Recent Developments”, Sources of Support, and Implications for U.S. Poiciy, John V. Canfield (Ed), **The Middle East in Turmoil**, *iç inde*, New York: Nova Science Publishers, Inc.
- “Merkel Meets Jordan's King Abdullah II in Aqaba”, (31.03.2007), **The Jerusalem Post**, <http://www.jpost.com/Middle-East/Merkel-meets-Jordans-King-Abdullah-II-in-Aqaba>, (02.07.2015).
- Metz, Helen Chapin (Ed.) (1989), **Jordan: A Country Study**, Federal Research Division, Washington: Library of Congress, <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-7369.html>, (02.09.2015).
- Miller, Judith (26.09.1984), “Jordan Resuming Ties with Egypt it Broke in 1979”, **The New York Times**, <http://www.nytimes.com/1984/09/26/world/jordan-resuming-ties-with-egypt-it-broke-in-1979.html>, (17.04.2015).

- Mirkin, Barry (2013), “Arab Spring: Demographics in a Region in Transition”, **Arab Human Development Report**, United Nations Development Programme Regional Bureau for Arab States Arab Human Development Report Research Paper Series.
- Morrison, Kevin (2005), “Oil, Non-Tax Revenue, and Regime Stability: The Political Resource Curse Reexamined”, **Comparative Political Economy Workshop**, Harvard University, <http://www.people.fas.harvard.edu/~ces/conferences/cpeworkshop/Morrison.pdf>, (16.11.2015).
- “Morsy Holds Talks with Jordan’s Foreign Minister”, (25.07.2012), **Egypt Independent** <http://www.egyptindependent.com//news/morsy-holds-talks-jordan-s-foreign-minister>, (29.07.2015).
- Mouhoud, El Mouhoub (2012) **Political Economy of Arab Revolutions: Analysis and Prospects for North-African Countries**, Conference Paper, Paris Dauphine University, 35–50.
- Moyo, Simbarashe (2013), “Regime Survival Strategies in Zimbabwe in the 21st Century”, **African Journal of Political Science and International Relations**, 7 (2), 67–78.
- _____ (2014), “Regime Survival Strategies in Zimbabwe after Independence”, **Journal of International Relations and Foreign Policy**, 2 (1), 103–114.
- Muasher, Marwan (2011), **Jordan Proposed Constitutional Amendments, A First Step in the Right Direction**, Carnegie Endowment for International Peace, <http://carnegieendowment.org/2011/08/17/jordan-s-proposed-constitutional-amendments-first-step-in-right-direction/5tz7>, (19.03.2015).
- Mubeydin, İsam (08.01.2012), “إضراب عام في قطاعات النقل العام و الطيران و المناجم والتعدين و البناء و ”المصفات البترول”, **Es-Sebil**, 4.
- “Mubarak Visits Jordan”, (13.04.1989), **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1989-04-13/news/mn-1754_1_mubarak-visits-jordan-egyptian-president-hosni-mubarak-talks-with-king-hussein, (29.07.2015).
- Mufti, Malik (1999), “Elite Bargains and the Onset of Political Liberalization in Jordan”, **Comparative Political Studies**, 32 (1), 100–129.

- Muhsin, Uhud (07.02.2012), “زيادة رواتب العاملين في القطاع البلدي تتراوح بين 11 و 200 دينار”, **Es-Sebil**, 5.
- Muran, Aygöl (2010), “Suriye-Ürdün İlişkilerinde Mecburi İttifak”, 21. Yüzyıl Enstitüsü, Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/ortadoğu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2010/09/06/5420/suriye-urdun-iliskilerinde-mecburi-ittifak>, (02.09.2015).
- Murphy, Kim (25.11.1993), “Egypt, Jordan Reconcile After 2-Year Split: Mideast: King Hussein Visits Cairo, Where Officials Say Peace with Israel Needs Peace among Arabs”, **Los Angeles Times**, http://articles.latimes.com/1993-11-25/news/mn-60692_1_king-hussein, (29.07.2015).
- Nahar, Ghazi Saleh (2012), “The Impact of Political Parties on the 2007 Jordanian Parliamentary Elections”, **International Journal of Humanities and Social Science**, 2 (16), 121–133.
- Namrouqa, Hana (17.06.2012), “No Plans to Increase Water Tariff—Ministry”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/no-plans-to-increase-water-tariff---ministry>, (31.10.2014).
- _____ (26.01.2013), “UK Announces 21 Million Pounds in New Humanitarian Aid for Syrian Refugees”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/UK+announces+21+million+pounds+in+new+humanitarian+aid+for+Syrian+refugees-56593>, (20.11.2014).
- Neimat, Khaled (01.10.2011), “Pro-reform Activists Take to the Streets”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/pro-reform-activists-take-to-the-streets>, (12.09.2014).
- _____ (10.04.2012), “Opposition Parties to Campaign against Draft Elections Law”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/opposition-parties-to-campaign-against-draft-elections-law>, (08.10.2014).
- _____ (03.07.2012), “Party Leaders Disagree on Acceptability of Elections Law”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/party-leaders-disagree-on-acceptability-of-elections-law>, (02.11.2014).

- _____ (12.07.2012), “Muslim Brotherhood to Boycott Elections”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/muslim-brotherhood-to-boycott-elections>, (03.11.2014).
- _____ (23.07.2012), “Opposition Coalition to Boycott Polls”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/opposition-coalition-to-boycott-polls>, (03.11.2014).
- _____ (14.08.2012), “Leftist, Pan-Arabist Parties Likely to Take Part in Polls”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/leftist-pan-arabist-parties-likely-to-take-part-in-polls>, (05.11.2014).
- _____ (02.09.2012), “MPs Seek Vote of no Confidence in Gov’t after Fuel Price Hikes”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/mps-seek-vote-of-no-confidence-in-govt-after-fuel-price-hikes>, (06.11.2014).
- _____ (11.09.2012), “House Committee Endorses Press Law”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/house-committee-endorses-press-law>, (06.11.2014).
- _____ (11.09.2012), “Lawmakers Endorse Controversial Press Law Amendments”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/lawmakers-endorse-controversial-press-law-amendments>, (07.11.2014).
- _____ (15.09.2012), “Senate Approves Controversial Press Law”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/senate-approves-controversial-press-law>, (07.11.2014).
- _____ (27.02.2013), “Amman, Riyadh Enjoy Deep-rooted Ties—Maaytah”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/amman-riyadh-enjoy--deep-rooted-ties---maaytah>, (01.10.2014).
- _____ (23.04.2013), “Ensour’s Government Wins House Confidence with 82 Votes”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/ensours-government-wins-house-confidence-with-82-votes>, (13.10.2014).
- _____ (10.06.2013), “Premier Facing Uphill Battle with MPs over Electricity Prices”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/premier-facing-uphill-battle-with-mps-over-electricity-prices>, (17.10.2014).

- “New Parliament Elected in Jordan Polls”, (24.01.2013), **Al Jazeera**, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/01/201312317511517880.html>, (22.08.2014).
- Nichols, Michelle ve Charbonneau, Louis (06.11.2013), “Jordan Elected to Take Saudi Seat on U.N. Security Council”, **Reuters**, <http://www.reuters.com/article/2013/12/06/us-un-council-jordan-idUSBRE9B50O720131206>, (14.04.2015).
- Nikou, Semira N. (t.y.), “Timeline of Iran's Foreign Relations”, United States Institute of Peace, <http://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-foreign-relations>, (05.08.2015).
- Numan, Abeer (08.02.2013), “Jordan, S. Arabia sign \$299.4m Deals to Finance Development Projects”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-s-arabia-sign-2994m-deals-to-finance-development-projects>, (29.09.2014).
- “Obama Vows Aid for Syrian Refugees in Jordan”, (23.03.2013), **Al Jazeera**, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/03/2013322145755378654.html>, (22.08.2014).
- Obeidat, Omar (09.01.2011), “High Fuel Prices Trigger a Debate over ‘too much’ Taxation”, **Jordan Times**, 1.
- _____ (12.01.2011), “Gov’t Announces Measures to Address Rising Cost of Living”, **Jordan Times**, 1.
- _____ (03.06.2011), “Saudi Arabia Grants Jordan JD283 Million”, **Jordan Times**, <http://www.jordantimes.com/news/local/saudi-arabia-grants-jordan-jd283-million>, (31.07.2015).
- _____ (14.09.2011), “Jordan, Germany Sign 27m Euros Debt Swap Agreement”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-germany-sign-27m-euros-debt-swap-agreement>, (19.11.2014).
- _____ (22.11.2011), “China Grants Jordan \$10.7m in Financial, Technical Aid”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/china-grants-jordan-107m-in-financial-technical-aid>, (17.09.2014).

- _____ (11.06.2012), “German Loan to Fund Water Recycling, Loss Reduction Projects”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/german-loan-to-fund-water-recycling-loss-reduction-projects>, (19.11.2014).
- _____ (13.06.2012), “Fuel Price Hike no Surprise, but Ill-timed–Consumers”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/fuel-price-hike-no-surprise-but-ill-timed---consumers>, (31.10.2014).
- _____ (19.06.2012), “Gov't to Raise Tax on Automobiles by 10 %”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-to-raise-tax-on-automobiles-by-10>, (31.10.2014).
- _____ (14.08.2012), “Jordan Obtains JD110m Japanese Soft Loan ‘in record time’”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/jordan-obtains-jd110m-japanese-soft-loan-in-record-time>, (20.12.2014).
- _____ (01.09.2012), “Sudden Hike in Fuel Prices Met with ‘Shock’”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/sudden-hike-in-fuel-prices-met-with-shock>, (06.11.2014).
- _____ (13.02.2013), “Assad Support Mission Angers Jordanians”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/assad-support-mission-angers-jordanians>, (30.09.2014).
- _____ (23.03.2013), “US Plans to Guarantee Jordanian Bond Issue”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/us-plans-to-guarantee-jordanian-bond-issue>, (09.10.2014).
- _____ (20.05.2013), “US Pledges More Financial Assistance to Jordan”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/us-pledges-more-financial-assistance-to-jordan>, (16.10.2014).
- _____ (09.12.2013), “Plan for New Electricity Tariffs Published in Official Gazette”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/plan-for-new-electricity-tariffs-published-in-official-gazette>, (26.10.2014).
- Obeidat, Omar ve Neimat, Khaled (01.09.2012), “Opposition Rallies against Fuel Hikes”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/opposition-rallies-against-fuel-hikes>, (06.11.2014).

- “Offending King Intolerable—Tarawneh”, (23.07.2012), <http://jordantimes.com/offending-king-intolerable---tarawneh>, **Jordan Times**, (31.10.2014).
- Okruhlik, Gwenn (1999), “Rentier Wealth, Unruly Law, and the Rise of Opposition: The Political Economy of Oil States”, **Comparative Politics**, 31 (3), 295–315.
- Omari, Raed (03.07.2012), “Gov’t Raises National List Seats to 27 in Amended Elections Law”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/govt-raises-national-list-seats-to-27-in-amended-elections-law>, (02.11.2014).
- _____ (02.08.2012), “Produce Exports to Syria Collapse as Violence Continues”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/produce-exports-to-syria-collapse-as-violence-continues>, (04.11.2014).
- _____ (23.10.2013), “Hosting Syrians Cost Kingdom \$1.7 billion so far—Saif”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/hosting-syrians-cost-kingdom-17-billion-so-far---saif>, (30.09.2014).
- Onuf, Nicholas (1995), “Levels”, **European Journal of International Relations**, March 1995, 1 (1), 35–58.
- “Opposition Parties Accuse Gov’t of Barring Activists from Leaving”, (04.05.2011), **Jordan Times**, 3.
- “Osama bin Laden's Spokesman 'held in Jordan’”, (07.03.2013), **Al Jazeera**, <http://www.aljazeera.com/news/americas/2013/03/20133716382510846.html>, (22.08.2014).
- “Oslo Accords: 1993”, http://cis.uchicago.edu/sites/cis.uchicago.edu/files/resources/CIS-090213-israelpalestine_38-1993DeclarationofPrinciples_OsloAccords.pdf, (04.09.2015).
- Özev, Muharrem Hilmi (2010), **Petrol Sermayesi ve Uluslararası İlişkiler: 1973 Sonrası Körfez Ülkeleri Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Özkoç, Özge (2009), “Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 64 (3), 167–195.

- Öztürkler, Harun (2012), “Ürdün Ekonomisinin Genel Özellikleri”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 4 (46), 73–79.
- Paraszczuk, Joanna (22.11.2012), “Iran Courts Closer Ties with Jordan, Egypt”, **The Jerusalem Post**, <http://www.jpost.com/International/Iran-courts-closer-ties-with-Jordan-Egypt>, (04.08.2015).
- Plapinger, Samuel Henry (2012), **Conditioning Immigrant Incorporation: Regime Survival, Coalition Politics, Late Development, and the Palestinians in Jordan**, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Wesleyan University.
- “PM Calls for Peaceful Solution to Syrian Crisis”, (05.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/pm-calls-for-peaceful-solution-to-syrian-crisis>, (30.10.2014).
- “PM: Egypt and Jordan are 'Brotherly Countries'”, (20.12.2012), **Egypt Independent**, <http://www.egyptindependent.com/news/pm-egypt-and-jordan-are-brotherly-countries>, (29.07.2015).
- “Political Parties Call for One-Person, Two-Vote System”, (27.01.2011), **Jordan Times**, 1.
- Porta, Donatelle Della ve Keating, Michael (Ed.) (2008), **Approaches and Methodologies in the Social Sciences A Pluralist Perspective**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Prados, Alfred B. (2006), **Jordan: U.S. Relations and Bilateral Issues**, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington: The Library of Congress.
- President of Russia, “Events: Visit to Jordan”, (19.01.2012), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/10098>, (31.05.2015).
- “Programming of the European Neighbourhood Instrument (ENI)-2014–2020”, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/financing-the-enp/jordan_2014_2017_programming_document_en.pdf, (26.07.2015).
- “Protest in Jordan Turns Violent”, (15.04.2011), **CNN**, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/04/15/jordan.protests/index.html?iref=allsearch>, (03.09.2014).

- “Protesters Demand More Reforms”, (05.01.2013), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/protesters-demand-more-reforms>, (16.11.2014).
- “Protests in Jordan after Spike in Fuel Prices”, (14.10.2012), **Al Jazeera**, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/11/2012111464145140480.html>, (22.08.2014).
- Rakhmat, Muhammad Zulfikar (09.07.2014), “Sino-Jordanian Ties: Growing in the Midst of Turmoil”, **The Diplomat**, <http://thediplomat.com/2014/07/sino-jordanian-ties-growing-in-the-midst-of-turmoil/>, (24.06.2015).
- “Reinforcing Trade Links”, (14.03.2011), **The Japan Times**, 5.
- Reporters Without Borders (2014), “Biggest Rises and Falls in the 2014 World Press Freedom Index”, <https://rsf.org/index2014/en-index2014.php>, (29.03.2015).
- Reznick, Alisa (17.08.2013), “Muslim Brotherhood Protesters Condemn Egypt Violence”, **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/muslim-brotherhood-protesters-condemn-egypt-violence>, (25.09.2014).
- “Riot Police Attack Demonstrators, Journalists in Jordan's Capital”, (16.07.2011), **CNN**, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/07/15/jordan.unrest/index.html?iref=allsearch>, (10.09.2014).
- “Royal Decree Endorses Press Law”, (17.09.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/royal-decree-endorses-press-law>, (04.03.2015).
- Ruebner, Joshua (2001), **U.S.-Jordan Free Trade Agreement**, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington: The Library of Congress.
- “Russia, Jordan to Discuss Nuclear Power Plant”, (24.02.2013), **New Europe**, <http://www.neurope.eu/article/russia-jordan-discuss-nuclear-power-plant/>, (29.06.2015).
- “Russia Firms to Build Jordan’s First Nuclear Plant”, (28.09.2013), **Al Arabia News**, <http://english.alarabiya.net/en/business/energy/2013/10/28/Russia-firms-to-build-Jordan-s-first-nuclear-plant.html>, (23.06.2015).
- Russian-Jordanian Business Council, “Russian-Jordanian Relations”, <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (29.06.2015).

- _____, “Week of Jordan in Russia”, <http://russian-jordanian-bc.org/en/events05-09-2011-1/>, (31.05.2015).
- Rusya Arap İş Konseyi İnternet Sitesi, “Expo-Russia Jordan 2013 Held in Amman”, (11.03.2013), <http://www.russarabbc.ru/en/about/detail.php?ID=28925>, (23.06.2015).
- Rusya Devlet Başkanlığı İnternet Sitesi (26.07.2012), “Visit to Jordan, Vladimir Putin had talks with King Abdullah II of Jordan”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/15759>, (23.06.2015).
- _____ (19.02.2013), “Meeting with King Abdullah II of Jordan”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/17538>, (23.06.2015).
- Ryan, Curtis R. (1998), “Elections and Parliamentary Democratization in Jordan”, **Democratization**, 5 (4), 176–196.
- _____ (2000), “Between Iraq and a Hard Place Jordanian-Iraqi Realatioins”, **Middle East Report**, 215.
- _____ (2001), “Political Strategies and Regime Survival in Egypt”, **Journal of Third World Studies**, 18 (2), 25–46.
- _____ (2003), Political Liberalization and Monarchical Succession in Jordan, **Israel Affairs**, 9 (3), 129–140.
- _____ (2006), “The Odd Couple: Ending the Jordanian-Syrian ‘Cold War’”, **Middle East Journal**, 60 (1), 33–56.
- _____ (2012), “The Implications of Jordan’s New Electoral Law”, **Foreign Policy**, <http://foreignpolicy.com/2012/04/13/theimplications-of-jordans-new-electoral-law/>, (19.03.2015).
- _____ (2013), “Jordan’s Unfinished Journey: Parliamentary Elections and the State of Reform”, **Project on Middle East Democracy**, Policy Brief.
- _____ (2014), “Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring”, **Middle East Policy**, 21 (1), 144–153.

- Ryan, Curtis R. ve Schwedler, Jillian (2004), “Return To Democratization or New Hybrid Regime?: The 2003 Elections in Jordan”, **Middle East Policy**, 11 (2), 138–151.
- “S. Arabia Renews Support for Jordan”, (04.07.2011), **Jordan Times**, <http://jordan-times.com/s-arabia-renews-support-for-jordan>, (10.09.2014).
- “S. Arabia to Help Kingdom Face Economic Challenges-Judeh”, (06.06.2011), **Jordan Times**, <http://www.jordantimes.com/news/local/s-arabia-help-kingdom-face-economic-challenges-judeh#sthash.YnPbtPUo.dpuf>, (31.07.2015).
- Sabry, Tarik (2012), “On Historicism, the Aporia of Time and the Arab Revolutions”, **Middle East Journal of Culture and Communication**, 5 (1), 80–85.
- Sahliyah, Emile F. (2005), The State and Islamic Movement in Jordan, **Journal of Church and State**, 47 (1), 109-131.
- “Saif Discusses Cooperation with British Minister”, (16.11.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/saif-discusses-cooperation-with-british-minister>, (20.11.2014).
- Sakbani, Michael (2011), “The revolutions of the Arab Spring: Are Democracy, Development and Modernity at the Gates?”, **Contemporary Arab Affairs** 4 (2), 127–147.
- Satloff, Robert ve Schenker, David (2013), “Political Instability in Jordan”, Contingency Planning Memorandum, 19, Council on Foreign Relations, Center for Preventive Action, United States of America.
- “Saudi Arabia-Jordan Agree to Cooperate”, (23.01.2014), **World Nuclear News**, <http://www.world-nuclear-news.org/NP-Saudi-Arabia-Jordan-agree-to-cooperate-2301147.html>, (30.07.2015).
- “Saudi Arabia Relations with Jordan” (t.y.), http://www.photius.com/countries/saudi-arabia/government/saudi_arabia_government_relations_with_jorda~1435.html, (30.07.2015).
- “Saudi Arabia Renews Support for Jordan Reforms”, (12.03.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/saudi-arabia-renews-support-for-jordan-reforms>, (06.10.2014).

- “Saudi Arabian Aid Convoy Arrives in Mafrqa”, (08.08.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/saudi-arabian-aid-convoy-arrives-in-mafrqa>, (05.11.2014).
- Sawalha, Francesca Ciriaci (2011), “Introduction to News Media Laws and Policy in Jordan”, United States Agency for International Development, 2011, http://www.global.asc.upenn.edu/fileLibrary/PDFs/JMSPprimer_eng.pdf, (15.11.2013).
- Schlumberger, Oliver ve Bank, André (2004), “Jordan: Between Regime Survival and Economic Reform”, Volker Perthes (Ed), **Arab Elites: Negotiating the Politics of Change**, içinde (35-60) Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Seifu, Michael (2009), “Determinants of Regime Survival in Africa”, **African Journal of Political Science and International Relations**, 3 (8), 341–345.
- Selvik, Kjetil (2014), “Roots of Fragmentation: The army and Regime Survival in Syria”, **CMI Insight**, Nisan, 2.
- “Senate Legal Panel Endorses Draft Elections Law”, (23.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/senate-legal-panel-endorses-draft-elections-law>, (31.10.2014).
- “Senate Passes Elections Commission Law”, (30.03.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/senate-passes-elections-commission-law>, (06.10.2014).
- Shields, Nathan E. (2012), “Unrest in the Middle East: Potential Implications for International Terrorism and Counterterrorism Policy”, **Global Security Studies**, 3 (2), 13–23.
- Shmulovich, Michal , (03.03.2013), “Netanyahu Met with Abdullah over Peace Talks, Report Claims”, **The Times of Israel**, <http://www.timesofisrael.com/netanyahu-met-with-king-abdullah-over-peace-talks-report/>, (04.09.2015).
- Shulman, Debra Lois (2008), **Regime strategy and foreign policy in autocracies: Egypt, Jordan, and Syria in the Gulf Wars**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yale University.
- Shushan, Debra (t.y.), “Foreign Policy and Regime Survival in Jordan”, **Center for International and Regional Studies**, Georgetown University, School of Foreign

Service in Qatar, <https://cirs.georgetown.edu/events-cirs/foreign-policy-and-regime-survival-jordan>, (27.11.2015).

Siassios, Anita ve Gheshan, Saba (2012), **Jordan's Amendments to the Press and Publications Law**, Al Tamimi & Co., <http://www.tamimi.com/en/magazine/law-update/section-6/october-2/jordans-amendments-to-the-press-and-publications-law.html>, (24.03.2015).

Simensen, Jarle (1999), "Democracy and Globalization: Nineteen Eighty-nine and the 'Third Wave'", **Journal of World History**, 10 (2), 391–411.

Singer, David J. (1961), "The Level-of-Analysis Problem in International Relations", **World Politics**, 14 (1), 77–92.

Skinner, Julia (2011), "Social Media and Revolution: The Arab Spring and the Occupy Movement as Seen through Three", **Sprouts: Working Papers on Information Systems**, 11(169), <http://sprouts.aisnet.org/11-169>, (11.11.2015).

Smith, Benjamin (2005), "Oil Wealth and Regime Change", **Transforming Authoritarian Rentier Economies**, Bonn, Germany, September 22–23, http://eadi.org/gc2005/confweb/papersps/Smith_Oil_Wealth_and%20_Regime_Change.pdf, (15.12.2015).

Snyder, Scott (2000–2001), "North Korea's Challenge of Regime Survival: Internal Problems and Implications for the Future", **Pacific Affairs**, 73 (4), Special Issue, 517–533.

Springborg, Robert (2011), "Whither the Arab Spring? 1989 or 1848?", **The International Spectator: Italian Journal of International Affairs**, 46 (3), 5–12.

Sundelin, Gaele (24.06.2013), "France and Jordan See 'eye-to-eye on Syria, Mideast'—Hollande", **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/france-and-jordan-see-eye-to-eye-on-syria-mideast---hollande>, (18.10.2014).

Sütalan, Zeynep (2011), "Ürdün'de Değişimi Anlamak", **Ortadoğu Etütleri**, 2 (2), 191–206.

- Sweis, Rana F. ve Balsan, Dina (2013), “Mapping Digital Media: Jordan”, Open Society Foundations, <http://www.opensocietyfoundations.org/reports/mapping-digital-media-jordan>, (24.03.2015).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, “Türkiye-Ürdün Siyasi İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-urdun-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (02.08.2015).
- T.C. Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, “Türkiye-Ürdün ilişkileri”, (01.12.2014), <http://amman.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=175536>, (02.08.2015).
- Tansey, Oisín (2007), “Process Tracing and Elite Interviewing: A Case for Non-Probability Sampling”, **Political Science and Politics**, 40 (4), 765–772.
- “Teachers Strike to Go ahead as New Semester Begins; Parents Confused”, (05.02.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/teachers-strike-to-go-ahead-as-new-semester-begins-parents-confused>, (28.09.2014).
- “Tehran-Amman Plenty to Talk About Jordan’s King Abdullah II makes Landmark Visit to Tehran”, 2003, **Iran International Magazine**, http://www.iraninternationalmagazine.com/issue_25/text/tehran-amman.htm, (05.08.2015).
- “The Impact of the Syrian Civil War on Syrian-Jordanian Relations”, (01.03.2014), **Turkish Review**, http://www.turkishreview.org/reports/the-impact-of-the-syrian-civil-war-on-syrian-jordanian-relations_540886, (15.08.2015).
- The Japan External Trade Organization, <http://www.jetro.go.jp/egypt/about.html>, (04.07.2015).
- The World Bank (Dünya Bankası), **Jordan**, <http://data.worldbank.org/country/jordan>, (17.05.2015).
- Transparency International (2014), “Corruption Perceptions Index 2014: Results”, <http://www.transparency.org/cpi2014/results>, (18.05.2015).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, “Türkiye-Ürdün İlişkileri Çok Daha Güçlü Hale Gelecek”, <http://www.tccb.gov.tr/haberler-abdullah-g2201/1726/10784/turkiye-urdun-iliskileri-cok-daha-guclu-hale-gelecek.html>, (04.08.2015).

“UK Renews Support for Jordan Reform Drive”, (21.10.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/uk-renews-support-for-jordan-reform-drive>, (20.11.2014).

Uluslararası Politik Akademisi, “Ürdün Kralı 2. Abdullah Türkiye’de”, (06.03.2013), <http://politikaakademisi.org/urdun-krali-2-abdullah-turkiyede/>, (04.08.2015).

“UN Chief: Jordan a ‘great country’ with Special Status”, (31.01.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/un-chief-jordan-a-great-country-with-special-status>, (25.09.2014).

“UN Committed to Helping Jordan in Refugee Crisis”, (09.09.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/un-committed-to-helping-jordan-in-refugee-crisis>, (26.09.2014).

UNDP İnternet Sitesi, “What We Do”, http://www.jo.undp.org/content/jordan/en/home/ourwork/overview/about_our_work/, (05.07.2015).

“UNDP to Help Support Refugee Communities in Irbid, Mafraq”, (13.08.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/undp-to-help-support-refugee-communities-in-irbid-mafraq>, (25.09.2014).

Uneyzat, Nesim ve Suveyli, Enes (27.02.2011), “ قيادات حزبية تطالب بتعديلات أوسع على قانون حرية الرأي والاجتماعات تضمن حرية الرأي ”, **Ed-Düstur**, 14.

UNFPA Ürdün İnternet Sitesi, <http://www.unfpa-jordan.org/>.

UNICEF Ürdün Sayfası, <http://www.unicef.org/infobycountry/jordan.html>

“UNICEF Grant to Support Syrian Students in Kingdom’s Schools”, (04.04.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/unicef-grant-to-support-syrian-students-in-kingdoms-schools>, (07.10.2014).

UNRWA İnternet Sitesi, “Japan Donates US\$10 Million For Palestine Refugees”, <http://www.unrwa.org/newsroom/press-releases/japan-donates-us10-million-palestine-refugees>, (08.11.2014).

_____, “Where We Work”, <http://www.unrwa.org/where-we-work>, (05.07.2015).

“US Assistance to Jordan to Maintain its Levels Next Year”, (18.11.2011), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/us-assistance-to-jordan-to-maintain-its-levels-next-year>, (18.09.2014).

“US-guaranteed Eurobonds Issued by Jordan Oversubscribed by 180%”, (29.10.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/us-guaranteed-Eurobonds-issued-by-jordan-oversubscribed-by-180>, (29.09.2014).

Usul, Ali Resul (2011), “Arap Halk Hareketleri, Bölgede Demokratikleşme İmkânları, Libya ve Türkiye'nin Tutumu”, Policy Brief, Global Political Trends Center (GPoT), file:///C:/Documents%20and%20Settings/Casper/Desktop/PB23_2011_ArapHalkHareketleri_AliResulUsul.pdf, (03.01.2016).

Ürdün Alman İş Konseyi İnternet Sitesi, “About us”, http://www.jgbc.info/page.aspx?pagekey=about_us&lang=en, (02.07.2015).

Ürdün Anayasa Mahkemesi Resmi İnternet Sitesi: <http://cco.gov.jo/>, (27.03.2015).

Ürdün Anayasası, 2. Bölüm, 15. Madde. http://www.constitutionnet.org/files/2011_constitution_-_jordan_english_final.pdf, (26.03.2015).

Ürdün Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, “India-Jordan Relations”, <http://mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/20732/IndiaJordan+Relations>, (03.07.2015)

Ürdün Haşimi Krallığı Başbakanlık İnternet Sitesi, “King Affirms Keeness to Boost Jordanian-French Relations”, (12.12.2007), <http://www.pm.gov.jo/english/index.php?pagetype=news&part=1&id=3965#>, (01.07.2015).

Ürdün Hindistan Büyükelçiliği İnternet Sitesi, <http://www.jordanembassyindia.org/>, (02.07.2015).

“Ürdün Kralı Neden Ağladı?”, (07.03.2013), **Habertürk**, <http://www.haberturk.com/polemik/haber/825598-urdun-krali-neden-agladi>, (05.08.2015).

“Ürdün Kralı'ndan Erdoğan'a Demokrasi Eleştirisi”, (19.03.2013), **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/22847233.asp>, (05.08.2015).

Ürdün Parlamentosu Resmi İnternet Sitesi, General Information about the National Assembly, <http://www.parliament.jo/en/node/145>, (18.03.2015).

- Ürdün Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2011), **Jordan Human Development Report**, Amman: Jordan Small Businesses and Human Development.
- “Ürdün'den İsrail Büyükelçisi'ne Sınırdışı Kararı”, (26.02.2014), **Anadolu Ajansı**, <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/293646--aa>, (03.09.2015).
- “Ürdün'le 2 Milyar Dolarlık Ticaret Hedefi”, (06.03.2013), **Hürriyet Gaztesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/22750661.asp>, (04.08.2015).
- Vicenzino, Marco (2015), “Syria's Assad Is Expendable But Regime's Survival Is Not”, **The World Post**, <http://www.huffingtonpost.com/marco-vicenzino/syria-assadisexpendable8479346.html>, (19.11.2015).
- Wallace, Jeremy (2013), “Cities, Redistribution, and Authoritarian Regime Survival”, **The Journal of Politics**, 75 (3), 632–645.
- Waltz, Kenneth (1957), **Man, the State and War**, New York: Columbia University Press.
- _____ (1960), “International Conflict: Three Levels of Analysis”, **World Politics**, 12 (3), 453–61.
- _____ (1979), **The Theory of International Politics**, Addison-Wesley Pub. Co.
- Ward, Hazel (2014), “Twenty Years on, Israeli-Jordanian Peace is Troubled, but Perseveres”, **The Times of Israel**, <http://www.timesofisrael.com/twenty-years-in-israeli-jordanian-peace-is-troubled-but-perseveres/>, (04.09.2015).
- Watkins, Tom (15.11.2011), “New Fighting Reported in Syria; Jordan's King on Syria's President: 'I would step down’”, **CNN**, <http://edition.cnn.com/2011/11/14/world/meast/syria-unrest/index.html?iref=allsearch>, (11.09.2014).
- Weir, Laura C. (2013), **From Diwan to Palace: Jordanian Tribal Politics and Elections**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Case Western Reserve University.
- Wendt, Alexander (1992), “Level of Analysis vs. Agents and Structures: Part III”, **Review of International Studies**, 18 (2), 181–185.

“WFP Supports Jordan’s Efforts to Help Syrians”, (21.06.2012), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/wfp-supports-jordans-efforts-to-help-syrians>, (31.10.2014).

WFP, <http://www.wfp.org/countries/jordan/overview>.

Whitman, Elizabeth (04.12.2013), “Jordan Yearns for Chinese Investment”, **Al Jazeraa**, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/11/jordan-yearns-chinese-investment-2013112611506665831.html>, (25.06.2015).

Wright, Joseph (2008), “Legislatures and Regime Survival: Why Strong Authoritarian Institutions Help Democratization”, **Dictatorships: Their Governance and Social Consequences**, Niehaus Center for Globalization and Governance, Princeton University, 1–30; <http://www.princeton.edu/~piirs/Dictatorships042508/Wright.pdf>, (11.11.2015).

Wright, Joseph ve diğ erleri (2015), “Oil and Autocratic Regime Survival”, **British Journal of Political Science**, 45 (2), 287–306.

Wright, Joseph ve Escriba-Folch, Abel (2012), “Authoritarian Institutions and Regime Survival: Transitions to Democracy and Subsequent Autocracy”, **British Journal of Political Science**, 42 (2), 283–309.

Wurfel, David (1977), “Martial Law in the Philippines: The Methods of Regime Survival”, **Pacific Affairs**, 50 (1), 5–30.

Xiaoyong, Yue (13.03.2012), Çin Ü rdün Büyükelçisi, “An Annual Policy Presentation At The Jordan Royal National Defense College By Ambassador Yue Xiaoyong”, Amman, <http://jo.chineseembassy.org/eng/dtxw/t914044.htm>, (26.06.2015).

Yanar, Rüst em (2011), “Türkiye’nin Suriye, Lübnan ve Ü rdün ile Ekonomik Entegrasyonu”, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü.

Yom, Sean L. (2013), “Jordan in the Balance: Evaluating Regime Stability”, Combating Terrorism Center, <https://www.ctc.usma.edu/posts/jordan-in-the-balance-evaluating-regime-stability>, (26.11.2015).

Yurdusev, Nuri (2007–2008), “‘Analiz Seviyesi’ ve ‘Analiz Birimi’: Bir Ayrım Argümanı”, **Uluslararası İlişkiler**, 4 (16), 3–19.

“£11 Million in British Aid to Support Vulnerable Syrian Refugees in Jordan”, (13.11.2013), **Jordan Times**, <http://jordantimes.com/11-million-in-british-aid-to-support-vulnerable-syrian-refugees-in-jordan>, (20.11.2014).

ÖZGEÇMİŞ

1985 Bayburt doğumlu olan Abdulgani Bozkurt, ilk lisans eğitimini Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler bölümünde; ikinci lisans eğitimini, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamlamıştır. Yüksek lisans derecesini, Hizbullah üzerine hazırladığı teze Karadeniz Teknik Üniversitesi'nden alan Bozkurt'un çalışma alanları arasında Ortadoğu, Mezhepler ve Türk Dış Politikası bulunmaktadır. Akademik çalışmalar vesilesiyle Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki birçok ülkede saha çalışması ve bölgenin önde gelen siyasi liderleriyle görüşmeler gerçekleştiren Bozkurt'un Ortadoğu üzerine yayımlanmış makale ve bildirileri vardır. Bozkurt, Arapça ve İngilizce bilmektedir.